Székely András Bertalan

Határhártyák

Interetnikus folyamatábrák és pillanatképek a Kárpát-medencéből

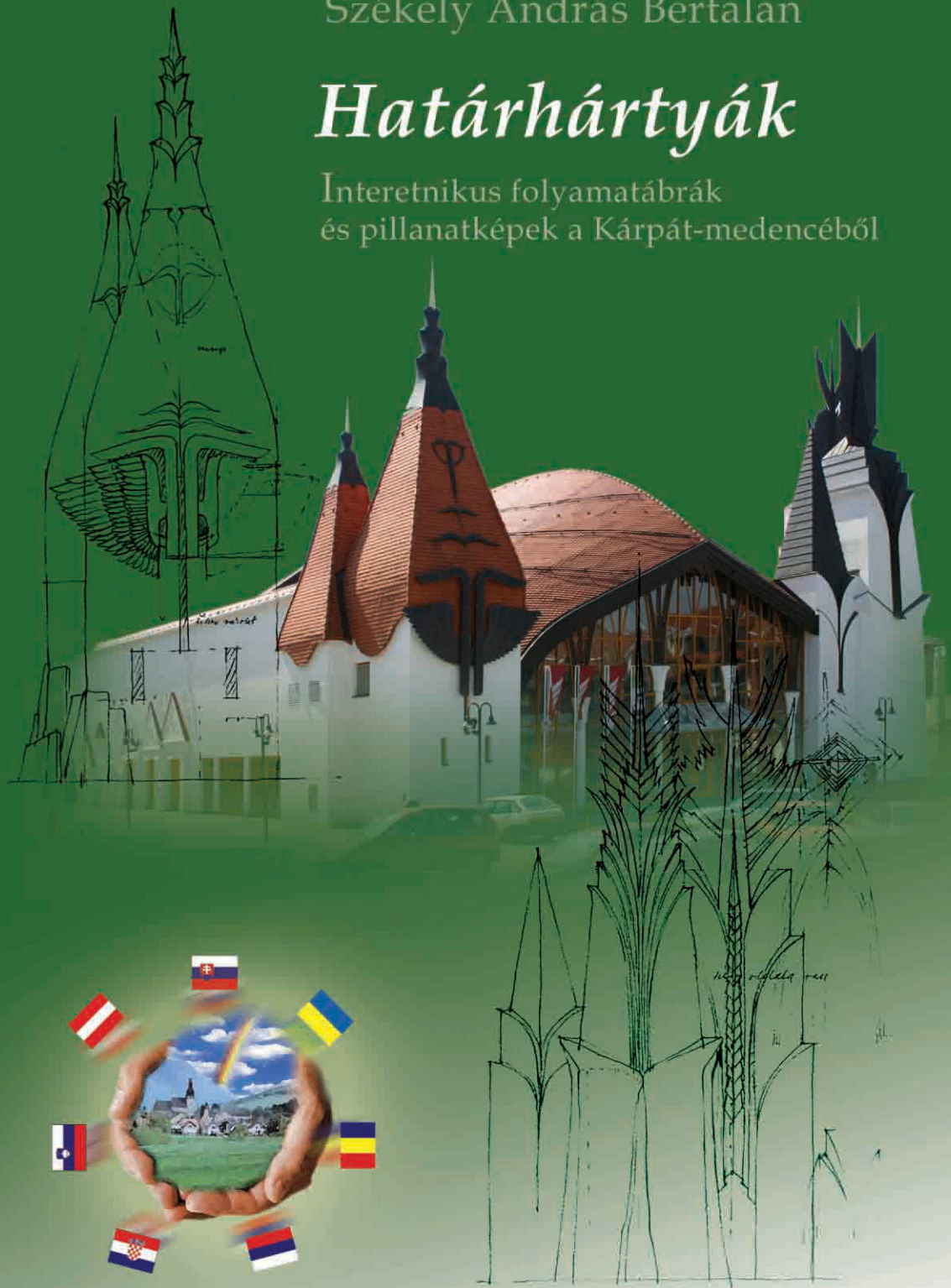

Szent István ezeréves birodalma nemzetiségi állam. Lényegét és jogcímét az élethez nem a faji képlet, tehát nem a mennyiségi elv bizonyítja, hanem a Szent István-i állameszme, mely a honfoglaló magyarság vezetése alatt minden itt élő népnek alkotmányos életjogot biztosít… A magyar alkotmányos élet fejlődése töretlen és egységes vonalat mutat évszázadokon át, s kevés európai nép akad, mely elmondhatná, hogy a történelem változó esélyei közepette olyan következetességgel tartott ki a nemzeti együttélés legfőbb és legmagasztosabb eszméje, az alkotmányos elv mellett, mint a magyar – kitartott akkor is, amikor nagy társadalmi megrázkódtatások hatalmas népeket az alkotmányos nemzeti élet felfüggesztésére kényszerítettek…

A múlt hibáit – s milyen viszonylagosak e hibák, milyen szerények, ha odamérjük a magyar „nemzetiségi politika" úgynevezett túlkapásait ahhoz a faji és nemzeti türelmetlenséghez, mely a legújabb korban Európa-szerte uralkodni kezdett! – türelemmel, önismerettel és belátással iparkodunk orvosolni…

Senki sem tagadhatja, hogy van magyar hivatás, melynek legfőbb értelme, hogy a magyar államélet keretein belül megadja minden itt élő nemzetiségnek tehetsége és képességei szabad kifejtését… Nem sértjük egyetlen közvetlen szomszédunk nemzeti érzékenységét sem, csak tényeket állapítunk meg, mikor számba vesszük mindazt, amit a magyarság kulturális erőben és értékben az elmúlt évszázadok során a szomszéd népeknek kölcsönadott ahhoz a nagy vállalkozáshoz, amely az európai erők minden megnyilatkozásának közös célja: a nemzeti műveltségek megteremtéséhez és felemeléséhez a közös európai szintre.

Márai Sándor, 1942

Gróf Teleki Pál emlékének ajánlom

Székely András Bertalan

Határhártyák

Interetnikus folyamatábrák és pillanatképek a Kárpát-medencéből

Pilisvörösvár

2005, 2022

Támogatók

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram
Nemzeti Civil Alapprogram

© Székely András Bertalan

Kiadó: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület
Borító: Németh Csongor, Makovecz Imre rajzai és Ruda Gábor fényképfelvételei felhasználásával
Nyomda: Bába és Társa Nyomdaipari és Kereskedelmi Kft., Szeged
Példányszám: 700

ISBN 963 86754 0 3
ISBN 978-615-6368-11-9 (PDF)

A Fekete, az Adria,
az elveszített tengerek,
a rongyolt országdarabok
ahogy fölötted lengenek,

míg egymást látogatjuk: át
szétnyílt fogú határokon;
két dolgaveszett őrnaszád –
kifúlt delfin a homokon.

Előfolyik a só, a szél,
A szétnyílt testből elpereg –
bent fő a szív, a lágy tojás,
pulzálnak fúvó tengerek –

s a hártyaszoros, hólyagos
lélegzet szájamra tapad.
Látom: a kacsalobbanás
Ég-víz közt résnyi napdarab.

Amire születtél, a fény
Vakít el, és rajban libeg-
Zümmög fejed körül a zaj,
A dróton futkosó hideg.

A képernyő vak halszeme
Ránk néz – a hírgödör, a folt.
Nyálzó kagyló falja, ami
A helyszín édessége volt.

(Balla Zsófia:
A képernyő vak halszeme)

Tartalom

Lectori salutem ... 9
TANULMÁNYOK, DOLGOZATOK ... 11
Magyarságkutatás régen és ma ... 13
Identitás és nemzet ... 22
A magyar művelődés kisebbségi színterei Kelet-Közép-Európában ... 27
A román nacionalizmus jelenléte a történelemtanításban ... 38
Venczel József emlékezete ... 48
Etnikai folyamatok déli határaink mentén ... 56
Sz. Kanyó Leona hazatérése ... 61
Az anyanyelvű hitélet, mint megtartó erő ... 72
Szétszóratásban ... 78
Kisebbségek a nagyvárosban ... 95
Kisebbségi többnyelvűség Magyarországon ... 100
Együtt élni – változó hőfokon ... 105
Hazánk: Kelet-Közép-Európa ... 122
KISEBBSÉGI ARCÉLEK ... 125
A társadalomkutató felelőssége ... 127
Életmű a hidak jegyében ... 132
Szekeres László (1931–1997) halálára ... 136
Az Atya ... 138
Veszélyeztetett nyáj pásztora ... 139
A prófétálás értelméről – a XXI. század elején ... 144
„A mit azért az Isten egybeszerkesztett…" ... 146
Orvos a közélet sűrűjében ... 148
Sorskérdések doktora ... 151
A csepp a tengerért ... 153
„…Legyek a szél, mely hordja a magot…" ... 156
Kézszorítás az őrtállóknak ... 158
„Végvidéken, végveszélyben" ... 160
Lélekmadár a Küküllő mentéről ... 162
Szivárványhíd alatt ... 165
Dunának, Oltnak egy a hangja… ... 167
Elismerés a szórvány szolgálatáért ... 169
TÖPRENGÉSEK, REFLEXIÓK ... 173
Gondolatok Kárpát-medencei kisebbségpolitikánkról ... 175
A hazai nemzettudat zavarairól ... 179
Nemzetiségek a történelmi Magyarországon ... 184
Egy új dimenzió: kisebbség és gazdaság ... 189
Kisebbségek a terepen és a világhálón ... 191

Anyáink és a szép szó ünnepe ... 194
Egy nyelven – „hetedhét országból" ... 195
Eszméltető örökség ... 197
Hont lelni a hazában ... 200
Műemlék templomok a Felvidéken ... 204
Az *Erdély története* romániai visszhangja ... 206
Civil kurázsi Erdélyben ... 210
Kopjafa a határon túlról ... 212
Kiss Ernő honvédtábornok példája ... 213
Etnikai folyamatok, autonómia, nemzetiségpolitika ... 214
Néprajzi bemutatóhelyek Bácstopolyán ... 218
A diófaültető dicsérete ... 221
Műkedvelés – megmaradás ... 223
Új magyar szamizdat ... 225
Délvidéki sors – képben, szoborban ... 227
Ökumenikus szellemben tudunk dolgozni ... 229
Lappsors – testvérsors ... 231
Lokalitás a globalitásban ... 234
INTERJÚK ... 237
A nemzeti érdekérvényesítésért és összefogásért ... 239
„Csehszlovákiában élő magyar történészként határozom meg önmagam" ... 244
Kötődni a hazához ... 252
Ahol az érték a mérték ... 255
Olvasás és társadalom ... 265
Nemzetek és nemzeti kisebbségek ... 271
„A rossz lelkiismeret lázadása" – győztesek és legyőzöttek ... 276
Küzdelem nélkül nem megy ... 284
UTÓSZÓ HELYETT ... 289
Kisebbség és kultúra ... 291
AZ ÍRÁSOKRÓL ... 299
Könyvészeti adatok ... 301
Zusammenfassung ... 307

Lectori salutem

Szeretettel köszöntöm az olvasót, aki megtisztelt azzal, hogy e kötetet - amely a szerző több mint két évtizedes, közép-európai megfigyeléseinek az összegzése - kezébe veszi.

Először is magyarázattal tartozom a címért, hiszen egy bizonyára kevesek által ismert fogalom került címként a könyv élére. Németh László 1935-ben fektette le egy új, szintetizáló tudományág: a **hungarológia** alapjait. Az épp hét évtizede indított folyóirata, a Magyarságtudomány hasábjain, az e diszciplína feladatait összegző tanulmányban írja többek között: *„Milieu intérieurnek nevezik a belgyógyászok a szervezet belső közegét (…) Nos, a kultúráknak is van ilyen belső terük és e teret a külvilágtól elválasztó **határhártyá**juk. Megfigyelni: milyen a magyar belső tér, mit hogy engednek át és tartanak vissza a határhártyák: a magyarságtudomány legszebb és legsajátosabb feladata (…) Az európai népek kultúrája olyan, mint a telepes állatok együttélései, egy-egy nemzeti kultúra nem független egyéniség (…) A »határhártyá«-ról a kölcsönzések mondanak el a legtöbbet. A kultúrjavak Európában nemzetköziek, de a kultúrák nemzetiek. A nemzetek igen nagy részben egymásból élnek, de amit átvesznek, a maguk milieu intérieurjéhez alakítják (…) A mesemotívum a világ java, de a mese: az egyes népeké. Kőműves Kelemenné megvan románban, bolgárban, de a magyar Kőműves Kelemenné magyarsága ettől vitássá nem válik (…) Semmi sem jellemzőbb egy népre, mint határhártyáinak áteresztőképessége. Ridegen szűr, vagy átereszti az emésztetlent is; könnyen enged át, de hatalmasan nyomja az átengedettre jellemét, ellenálló az idegennel szemben, de ha egyszer bejött, nem nyúl hozzá? Az összehasonlításra alig képzelhető jobb alkalom, mintha a határhártyák viselkedését figyeljük."*

Az e kötetbe válogatott írásaim egyfelől a Kárpát-medence – tágabban véve a kelet-közép-európai térség –, magyar és nem magyar népeinek: a határokkal szétszabdalt országokon belül **többség és kisebbség**, a határokon átnyúlva pedig a **szomszéd nemzetek** múlt- és jelenbéli viszonyainak, kulturális, történelmi, politikai egymásra hatásának a különböző aspektusait szeretnék megvilágítani. E határhártyák – épp az érintett közösségek léthelyzetéből adódóan –, többnyire nem a maguk természetes állapotában eresztik át a környezet hatásait, hanem az esélyegyenlőtlenség körülményei között. Sajátosságaikat nem őrizhetik, fejleszthetik szabadon, közösségi megmaradásukért nem egyszer küzdelemre kényszerülnek. Mégis: a konfliktusok kétségtelen megléte mellett, az együttélés különböző szintjein igenis fellelhetők, így felmutatásra érdemesek az egymás kultúráját kölcsönösen megtermékenyítő, pozitív példák.

Németh László nem csupán a különböző népek viszonylatában, hanem **nemzeten belül** is szól térbeli és időbeli határhártyákról: *„…a magyar határhártyák törvénye is más-más az Őrségben vagy Csíkban, a huszadik században és a tizenhetedikben. Amit Tibet nem enged be, beengedi Hongkong, s amit Vas visszatartott volna, Budapestről mint magyarrá lett kultúrjószágot kapja meg (…) Még ezekben az átvételekben is érezzük a közös magyar határhártyát, mely a legmerészebb egyéniségre is ráparancsolja a maga (…) törvényeit."* A könyv az egyes, kisebbségbe szakadt magyar és nem magyar népcsoportoknak – a közös mellett – az anyanemzeteiktől eltérő fejlődési, sorsbeli sajátosságira is rámutat, megteremtve ezzel a bizonyos fokú összevetés lehetőségét is.

Az olvasó különböző műfajú, tematikájú és megközelítésű írásokkal találkozhat a kötetben. Találhat közöttük nemzetelméleti, történelmi, művelődésszociológiai, demográfiai, irodalomtörténeti tanulmányokat, dolgozatokat, konferenciákon tartott előadásokat, kisebbségi személyiségek kitüntetése vagy más ünnepi alkalmai kapcsán elhangzott méltatásokat, évfordulós megemlékezéseket, közügyekben kifejtett gondolatokat, továbbá hazai és határainkon túli szakemberekkel készített interjúkat. Szerzőjük – bár a kisebbségi kérdés tudományának művelőjeként objektivitásra törekszik – nem rejti véka alá, hogy számára **érték és erkölcsi felelősség e közösségek megmaradása,** a huszonegyedik század határhártyáinkat szétzúzni szándékozó globalizációja közepette is. A társadalomkutatók és közírók azon ritka fajtájából való, akik – a konfliktusok észlelése ellenére – sorstestvéreknek tekintik a Duna-medence népeit.

Saját használatra – több mint két évtizede – a **kelet-közép-európaiság** fogalmával írtam le ezt az attitűdöt, amelyen azt a szellemiséget értem, amelyben tudatosult az itt élő népek etnikai, történelmi szimbiózisának múltja és jelene, amely felismeri, hogy a szomszéd gondja az ő gondja is, érték számára a kapcsolatok felkutatása és folyamatossága, végül pedig e nemzetek jövőjét is csak e kölcsönhatásban tudja elképzelni. Hitem szerint eddigi elméleti és gyakorlati tevékenységemmel – amelynek mintegy számvetését jelenti e könyv –, egy szerény, faragott kővel magam is hozzájárulhattam a nemzet önazonossága és a szomszédok megismerésén át, a velük való megbékélés épületéhez.

Szeretném köszönetemet kifejezni mindazon szakembereknek és intézményeknek, akik e sok műfajú, gyűjteményes kötet közzétételét elősegítették. Elsőként e sorban a kiadó **Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesületet**, név szerint annak „motorját": **Ruda Gábort** kell említenem, aki a szervezet közép-európai, „hídépítő" irányultságával egybevágó törekvést látott a kezdeményezésben, s minden segítséget megadott a terv valóra váltásához. Mellettük hadd fejezzem ki a pályázatok sikerét megalapozó, tudós ajánlóimnak: **dr. Kőrösi Máriának, dr. Demeter Zayzon Máriának, mag. Hornyik Miklósnak, dr. Makkai Bélának és dr. Stipkovits Ferencnek** a hálámat. Végül, de nem utolsósorban köszönettel tartozom a **Nemzeti Kulturális Alapprogramnak,** a **Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának,** és a **Nemzeti Civil Alapprogramnak**, amelyek támogatásaikkal lehetővé tették a kiadó számára a könyv megjelentetését.

Ajánlom tehát a következő oldalakat mindazon hazai és határon túli, szakmabeli kollégáimnak, a Kárpát-medence interetnikus/interkulturális viszonyaival, a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó egyetemi, főiskolai hallgatóknak és az érdeklődő nagyközönségnek, akiknek nem közömbös, hogy térségünk magyar és nem magyar, szerves közösségei feloldódnak-e az őket körülvevő, többségi „tengerben", avagy – alkalmazkodva a mindenkori „ahogy lehet" viszonyaihoz – megőrzik-e kulturális önazonosságukat. Megtisztelő figyelmüket ismételten köszöni

Székely András Bertalan

Tanulmányok, dolgozatok

Magyarságkutatás régen és ma

A nyolcvanas években látszólag új diszciplína került be a hazai köztudatba: a *magyarságtudomány*. Azért hatott az újdonság erejével, mert egy évtizedekig tetszhalálra ítéltetett, agyonhallgatott, önismereti szakterület éledt újjá, amely a 40-es évek végéig itthon is nemzetközi jelentőségű eredményeket mutatott fel, s művelése határainkon túl a következőkben sem szűnt meg. Talán nem érdektelen dióhéjban áttekintenünk e napjainkban határainkon belül ismét polgárjogot nyert tudományág múltját, jelenét s kilátásait.

1. Magyarságtudomány-értelmezés és intézmények 1949 előtt

Eckhardt Sándor, a francia–magyar kapcsolatok kutatója szerint a ritkábban hungarisztikaként, sűrűbb elnevezéssel hungarológia néven emlegetett magyarságtudomány olyan program, amely „a magyarsággal foglalkozó tudományok célkitűzéseit mind magában foglalja és azokat organikusan kiegészíti, összekapcsolja”[1] Értelmezésében tehát egyaránt része a népünkkel foglalkozó történettudomány minden ágazata, a nyelvészet, az irodalom- és zenetörténet, a jog, a néprajz, az antropológia, a biológia, a szociológia és a társadalomföldrajz. A jeles tudós – ma sem vitatható érvénnyel – ide sorolja a bárhol a világban önmagukat magyarként definiáló egyének és közösségek, valamint a környező nemzetekkel való interetnikus érintkezéseink vizsgálatát is. A fenti meghatározást olvasva rögtön szembetűnik, hogy a hungarológia és a *honismeret*, ha nem is szinonimái egymásnak, nagyon közelálló fogalmak. Épp ezért nem túlzás, ha a magyarságtudomány kezdeteit a 18. század állam- és országismereti irodalmában, *Bél Mátyás* és kortársai műveiben jelöljük meg. A következő fejezetet a reformkori romantikus nemzetjellemtan – képviselői *Csaplovics János*, *Guzmics Izidor* és mások – alkotja. A múlt század második felében differenciálódnak nemzeti tudományaink, megvetvén alapjait a későbbi szintézis-kísérleteknek.

A huszadik század nemzetünket sújtó tragédiáinak sorát az elvesztett első világháború, majd az ország legújabb kori első felosztása nyitja. Az a tény, hogy a történelmi országterület több mint héttizedét, a magyar ajkú lakosságnak pedig egyharmadát amputálták a nemzet testéről, a tudományművelést sem hagyhatta érintetlenül. Szinte már az ocsúdás hónapjaiban megfogalmazódott a határok fölött létező, virtuális Magyarország felépítésének a szellemi igénye.

A hungarológia kifejezést az 1910-es, 20-as évek fordulóján *Gragger Róbert* irodalomtörténész használja először, majd 1930-tól *Bartucz Lajos*, az embertan professzora szorgalmazza rendszerbe foglalását. Gragger, a berlini Magyar Tudományos Intézet első vezetője – bizonyára a nemzete előtt álló korparancs s ottani tapasztalatai alapján – vetette föl a nemzeti mibenlét, a népünkre sajátosan jellemző ismeretek kutatását célul

[1] Eckhardt Sándor: Magyarságtudomány = Magyarságtudomány, 1942. jan. 2. p.

kitűző nemzeti tudomány megalkotásának a szükségességét. Bartucz pedig, a fizikai antropológia művelőjeként fűzte tovább a gondolatot, az új szellemi honfoglalást szem előtt tartva a Magyar Szemle 1930. évi 4. számában: „Csak az a nemzet igazán erős, amelyik önmagát, jó és rossz tulajdonságait s összes birtokát egyaránt ismeri, tárgyilagosan értékeli, s azokat szellemileg is birtokolja." Éppen ezért ítélte kiemelkedő fontosságúnak, hogy a nemzeti vonatkozású kutatások (embertan, archeológia, nyelvészet, földrajz-, történet- és társadalomtudomány) a közös és/vagy érintkező problémákat együttesen vizsgálják meg s értelmezzék. Az e szakágak „szövetsége" hozhatja létre az eredményeiket szintetizáló hungarológiát.[2]

Németh László az 1932-ben indított „egyszemélyes" folyóirata, a Tanú első számának a végén munkatervet közöl a hazai ön- és helyzetismeret hiányait felszámolandó. A tervezet utolsó pontja – a tudománytörténeti előzmények említése nélkül – egy új tudomány megalkotására szólít fel, amely a magyarságra vonatkozó történelmi, földrajzi, néprajzi és nyelvészeti ismeretek szintézisét jelentené. Két év elteltével a Válaszban javasolja egy Hungarológiai Társaság életre hívását a következő hármas céllal: „1. a különböző ismereteket összehangolni, 2. a fiatal kutatókat a nemzeti tájékoztatás munkájába beállítani, 3. a magyar közönség öntudatát és magatartását az új tannal átitatni".[3] A Társaság hét alosztályban végezhetné a munkáját, nevezetesen a magyar nyelvészet, a magyar kultúrrétegek „történelmi geológiája", a tájkutatás, a fizikai antropológia, az összehasonlító népművészettan, a dunai népek, továbbá az európai eszmék és a magyarság témakörében. A Társaságba való bejutás feltételéül az egyes területeken már meglévő tudományos teljesítményt szabja.

Németh programjának szellemében a *Szegedi Fiatalok* vezéregyénisége, Ortutay Gyula 1935-ben *Magyarságtudomány* címmel folyóiratot indít. A nyitó szám meghatározó írásában Németh László még részletesebben kifejti, mit ért hungarológián, s mit vár a tudomány munkásaitól.[4] Az „abszolút" tudományokkal ellentétben sors-, illetve gyakorlati magatartástudományként értelmezi a magyarságtudományt, amely koncentrikus körökből épül fel. A legkülső kör a nembeliségünk lényegét vizsgáló általános sorstudomány. Ezen belül helyezkedik el az európai, majd a helyzetünket még közvetlenebbül maghatározó közép-európai sorstudomány öve. A legbelső kör a magyarság megkülönböztető jegyeit kell, hogy vizsgálja.

„Ha a magyarságtudomány semmi más nem volna, mint magyar irodalomtörténet, művészettörténet, nyelvészet, embertan, néprajz, szóval a magyarsággal foglalkozó tudományágak egymás mellett, akkor a hungarológia megalkotása nem is tudósok, hanem szabászok dolga volna: ollóval kellene kinyírni és tűvel összeférceln i (…) A magyarságtudomány tulajdonképp ott kezdődik, ahol az egyes szakok szólásjoga, elszigeteltségük miatt véget ér (…) A közös tényezőt kell belőlük kiemelni, s éppez a közös tényező a magyarságtudomány" – vallja. Nemzeti sajátosságaink a szomszéd népekéivel való egybevetés útján deríthetők ki, tehát a hungarológia *összehasonlító tudomány*, amely

[2] Tóth Pál Péter: A magyarságkutatásról = Nyelvünk és Kultúránk, 1986. dec. 12. p.

[3] Németh László: Egy hungarológiai társaság terve = Válasz, 1934. 1. 70. p.

[4] Németh László: A magyarságtudomány feladatai = Magyarságtudomány, 1935. 1. 2–13. pp.

öt nagy fejezetre osztható: a magyar kultúra genezise; mi a magyar? („határhártyák" – más kultúrákkal való kölcsönhatás); magyar megvalósulás (történelmi aspektus); a jelen leírása (a magyar szellem állapota, társadalomszerkezet, gazdaság, vidékek); végül a leszűrhető következtetések, a jövőkép.

Németh László és az általa képviselt eszmék kivételes visszhangot keltettek a kor szellemi és tudományos életében. 1939-ben alakult meg az *Egyetemi Magyarságtudományi Intézet* a fővárosban, amely saját kutatógárdája – nyelvészek, néprajzosok, történészek – mellett a Pázmány Péter Tudományegyetem számos tagintézetét egyesítette. Kutatóköre így kiterjedt a néprajz, a népnyelv, a művelődés- és településtörténet, az embertan, az őstörténet, a lélektan, a magyarországi nemzetiségek és a világmagyarság vizsgálatára. Előadás- és kiadványsorozataik – Magyarságismeret; Új Magyar Népköltési Gyűjtemény; Tanya, falu, mezőváros; Magyarország földrajzi nevei; Magyar nyelvjárási tanulmányok – mellett gazdagodott terjedelemben és tartalommal újraindították Ortutay folyóiratát, a Magyarságtudományt. A rég várt új magyar tájszótár és nyelvatlasz megalkotása érdekében összehangolták az országban folyó népnyelv-kutatásokat és *Gunda Béla* vezetésével megkezdődtek a Magyar Néprajzi Atlasz előmunkálatai is.[5] Pályázatot hirdettek a hazatelepített bukovinai székelység néprajzi, szociológiai, nyelvészeti és antropológiai kutatására.

A magyarság- és nemzetiségtudományi munkálatok összehangolását célozta 1941 szeptemberétől egy másik nagy intézmény, a *Teleki Pál Tudományos Intézet* (későbbi nevén a Keleteurópai Intézet). Három alkotórésze – az Államtudományi Intézet (magába olvasztva a Magyar Szociográfiai Intézetet és a Táj- és Népkutató Központot is), az Erdélyi Tudományos Intézet, valamint a Magyar Történettudományi Intézet – nyolcéves fennállása során páratlanul gazdag anyagot halmozott fel. A *Hóman Bálint*, majd *Dabasi-Schweng Loránd*, utóbb *Bibó István* vezette tudományos műhely feladata a működési szabályzat szerint „a magyarság, s a vele együtt élő és szomszédos népek életének-történetének, állami és társadalmi berendezkedésének, gazdasági és művelődési állapotának a tanulmányozása és ismertetése" volt.[6] (1942-ben a főváros tudományegyetemén még egy itt megemlítendő intézmény alakult: az akadémikusként nemrég rehabilitált *Mályusz Elemér* vezette *Magyar Népiségi és Településtörténeti Intézet*.)

A harmadik jelentős, hungarológiai érdekeltségű koordinációs központ Pécsett működött 1936–1948 között *Magyar Kisebbségi Intézet* néven. A nemzetközi jogi tanszék mellett létrehozott kutatóhely *Faluhelyi Ferenc*, majd *Flachbart Ernő* professzorok irányításával az európai nemzetiségelméleti kérdésekkel együtt vizsgálta a hazai kisebbségek és a határon túli magyarság helyzetét, jogi, statisztikai, közgazdasági, történelmi, szociális, földrajzi, kulturális és egyéb szempontokból. Tudományos hozadékuk a bibliográfiai munka, az oktatás, a kiadványok – könyvsorozat és a *Kisebbségi Körlevél* c. periodika – terén

[5] Maksay Ferenc: Titkári beszámoló a Magyarságtudományi Intézetben folyó munkáról = Magyarságtudomány, 1942. jan. 155–156. pp.

[6] A VMK 8646/1941. M. E. sz. rendelete = Budapesti Közlöny, 1941. 278. p.

napjainkig sem kellőképp feltárt. További nemzetiségtudományi bázisokat létesítettek a szegedi és debreceni tudomány-egyetemen.[7]

S hogy ne csak a „nagy" tudományról, hanem annak *társadalmi továbbgyűrűzéséről* is szóljunk, hadd utaljunk arra, hogy számtalan egyesület a zászlójára tűzte a magyarságismeret különböző szintű elsajátítását. Hungarológiai szakosztályt hozott létre 1934-ben például Németh László koncepciója nyomán a Debreceni Ady Társaság s kis Magyarságtudományi Intézetet négy évvel később az Emericana. Ez utóbbi az egyetemi ifjúság bekapcsolását célozta a nemzeti gondok megoldásába a tudományos és gyakorlati felkészítés útján. Feladatkörét a két legfontosabbnak ítélt problémakörre: a társadalompolitikára és a kisebbségvédelemre összpontosította.[8] Erdélyben pedig *Venczel József* az, aki ifjúsági vezetőként, később társadalomkutatóként s -politikusként a legtöbbet tesz a sors- illetve magatartástudományként értelmezett hungarológia elméleti és gyakorlati műveléséért.[9]

Az 1945 után néhány évet még működő intézményeket 1949-ig fokozatosan felszámolták. Az ismert világpolitikai s hazai események következtében a komparatisztika, a lélektan, a szociológia, Bartók zenéje mellett az ön- és helyzetismeret számos tudománya, módszere és képviselője – így maga a hungarológia is – a nemkívánatos kategóriába került. A tanulmány elején említett „hibernáció" ekkor vette kezdetét, s mintegy negyedszázadig szívósan tartotta is magát.

2. Újjáéledés és perspektívák

Már a hatvanas évek derekán felmerült a Magyar Tudományos Akadémia berkeiben egy, a kor igényeinek megfelelő hungarológiai világszervezet létrehozása. Csak évtizedes vajúdás után, az 1975-ben Budapesten ülésező IV. Finn-ugor Kongresszuson alakíthatták meg a szervezet kezdeményező bizottságát. Kétesztendei előkészítő munka következett, majd 1977. augusztus 25-én a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola falai között megtartotta alakuló közgyűlését a *Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság*. A Társaság azzal a céllal létesült, hogy a különböző égtájak magyar nemzeti tudományokat művelő szakembereit összefogja, tevékenységük hozadékát közkinccsé tegye. Teret kapott végre az a felismerés, hogy „a magyar irodalomtörténet, nyelvészet, néprajz művelése elmaradott más nyelvek és irodalmak nemzetközi szintű kutatásához, illetve oktatásához képest. A germanisztika, szlavisztika, polonisztika stb. régóta nemcsak

[7] A tudományág történetéről l. még Kósa László: A magyarságtudomány változásai és változatai = Alföld, 1986. 10. 49–60. pp.; Für Lajos: A nemzetiség- (magyarság) tudomány múltja = Műhely, 1983. 3. 18–31. pp.; Székely András Bertalan: Hungarológiai világkongresszus Bécsben = Honismeret, 1987. 1. 3–5. pp.

[8] Szabados Mihály: Munkára, fiatal magyarok! Az Americana Magyarságtudományi Intézetének célkitűzése. Budapest, 1938. Az Americana Magyarságtudományi Intézete. 3–4. pp.

[9] Székely András Bertalan: Társadalomtudomány, politika és népszolgálat szintézise Venczel József munkásságában. In: Venczel József: Erdélyi föld – erdélyi társadalom. Budapest, 1988. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 19. p.

nemzeti, hanem egyúttal nemzetközi tudományág – addig a »hungarológia« még csak az első lépéseket tette meg azon az úton, hogy nemzetközi jellegű tudománnyá váljék. Ez azért komoly veszteség a magyar nyelv, irodalom, néprajz tanulmányozása szempontjából, mert számos tudománytörténeti példával bizonyítható, hogy minden nemzeti nyelv, illetve irodalom kutatásában igen sokat tettek és tesznek más nemzetek tudósai és kutatói".[10]

A Társaság legfőbb szerve a 3–5 évenként ülésező Közgyűlés. A köztes időszakokban a Végrehajtó Bizottság látja el a folyamatos teendőket. Már az alapításkor szükségesnek érezték leszögezni, miszerint „a Társaság szigorúan tudományos jellegű, vagyis, hogy a tagság feltétele a tudományszakjaink tudományos művelése, illetve egyetemi vagy főiskolai szintű oktatása. Nem lenne kívánatos a kapukat túl szélesre tárni s átalakulni a magyar kultúra barátainak társaságává".[11] Nos, a kapuk tágra nyitásának vádja valóban nem érheti a vezetőséget: a taglétszám mind a mai napig alig haladja meg az ezret (mintegy egyharmaduk nem magyar állampolgárságú). Bár az alapszabály lehetővé teszi, kilenc év elteltével hiába keressük a más tudományos társaságok hatékonyságát jól fémjelző különböző *szakosztályokat*. Ugyanakkor 1979 óta – többnyire évkönyv formában – megjelenik a társaság bulletinje: a *Hungarológiai Értesítő*, amely a magyar nyelv-, irodalom- és néprajztudomány, valamin t zenetörténet érdemileg teljes bibliográfiáját, szakkönyvekről írott recenziókat, továbbá a hungarológia híreit tartalmazza. Újabb eredményként könyvelhető el a tudományszak egyetlen világnyelveken megjelenő folyóiratának, a *Hungarian Studies*-nek a közzététele 1985-től.

Már a kezdetekkor eldőlt, hogy a Társaság ötévenkénti kongresszusait felváltva Magyarországon, illetve határainkon túl tartja. A szakma első nagy seregszemléje 1981 augusztusában zajlott le a Magyar Tudományos Akadémián. Olyan tematikát kellett keresni, amely a felölelt tudományágak többségének vizsgálódási területét érinti. Az *I. Kongresszust* végül is két központi tárgykörben rendezték: egyrészt a magyar filológia Magyarországon kívüli oktatásáról, másrészt a magyar vers különböző problémáiról (mindkét nagy téma előadásainak szövege azóta külön kötetben napvilágot látott). A plenáris üléseken s az egyidejű szekcióüléseken kívül kerekasztal-értekezletekre is sor került. Az egyik témájául a külföldi lexikonok és enciklopédiák magyar vonatkozású címszavait választották, a másikon egy idegen nyelveken készülő hungarológiai kézikönyv tervezetének a vitája folyt. A tanácskozásra 22 országból érkeztek résztvevők, a mintegy 150 külföldi mellett több száz hazai szakember volt jelen.

A budapesti kongresszust lezáró közgyűlésen a Társaság egyik alelnöke, *Szeli István* vajdasági irodalomtörténész bejelentette, hogy az öt év múlva esedékes találkozó megrendezését Újvidék vállalja. A koszovói események miatti jugoszláv belpolitikai feszültség később az eredeti elképzelés módosítására késztette a Társaságot. Az 1986. évi *II. hungarológiai világkongresszust* az Osztrák Kelet- és Délkelet-Európa Intézet és a Bécsi

[10] Szabolcsi Miklós elnöki megnyitója a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság alakuló közgyűlésén. 1977. augusztus 25. Nyíregyháza = Hungarológiai Értesítő, 1979. 360. p.

[11] Klaniczay Tibor előterjesztése a NMFT közgyűlésén. 1977. augusztus 25. Nyíregyháza = Hungarológiai Értesítő, 1979. 360. p.

Egyetem Finnugor Intézete szervezte meg. Ezúttal egy – időszerűségében és tudományközi jellegében rendkívül sokat ígérő csomópont körül kristályosodhattak ki a referátumok. A megadott *fő téma*: a magyar nyelv, irodalom, történelem és néprajz a Duna-völgyi népek kultúrájával kölcsönhatásban, különös tekintettel a 18–19. század és a 19–20. század fordulójára. A rendezvény rangját kihangsúlyozandó a megnyitót *Franz Vranitzky* osztrák szövetségi kancellár és *Csehák Judit* magyar miniszterelnök-helyettes, a zárszót pedig *Berend T. Iván*, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke tartotta. A 23 országból érkezett kb. 350 résztvevő közül 200 a hazai tudományos életet képviselte.

A három együttes ülés mellett közel 170 előadás hangzott el, éspedig hét szekcióban. Az első a térség népei kultúrájának pluralitására, különös tekintettel Budapest és Bécs szerepére, a második a nemzeti kérdés irodalmi-irodalomtudományi vonatkozásaira összpontosított. Két néprajzi jellegű szekció alakult, nevezetesen a paraszti polgárosodás, a népi kultúra fellendülése és hanyatlása, valamint a népművészetnek a nemzeti kultúra forrásaként betöltött szerepének a tárgykörében. További csoportokat szenteltek a két századforduló irodalmi művészeti irányzatainak és a művelődéstörténet regionális értékű problémái számára. Önálló szekció foglalkozott a nyelvtudományok jelentőségével a nemzeti kultúrák fejlődésében.[12]

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – mint már említettük – a világban tevékenykedő hungarológusok összefogó szerve. Jelentősége tiszteletben tartása mellett le kell szögeznünk, hogy léte, kiadványai s a kongresszusok nem pótolhattak egy erre a célra összpontosított, korszerű, tudományközi kutatóintézetet.

A Keleteurópa Intézet bezárása (1949) óta harminchat esztendeig gyakorlatilag nem beszélhetünk intézményes magyarságkutatásról hazánkban. 1985 őszén politikai döntés volt szükséges ahhoz, hogy létrehozzák a *Magyarságkutató Csoportot*, amely három év múlva kapta meg az intézeti rangot. Létrejöttének okairól *Juhász Gyula* akadémikus, igazgató így nyilatkozott: „A magyarországi közvélemény majd egy negyedszázada egyre nagyobb érdeklődést tanúsít a magyar kisebbségek s általában a határon túli magyarság sorsa iránt. Változás talán az is, hogy mostanság az érdeklődés szinte robbanásszerűen nőtt. A magyar közgondolkodásban uralkodó eszmévé vált annak vizsgálata, hogy egyes országokban miként alakul a magyar nemzetiség helyzete."[13]

Mivel úttörő intézményről van szó, az ott folyó munka néhány főbb jellemzőjét szükségesnek érezzük felvillantani. A művelődési tárca felügyelete alá tartozó kutatóhely *feladatát* a létesítéséről szóló minisztériumi dokumentum a következőkben foglalja össze: *a)* a határainkon kívül élő magyarság társadalmi, kulturális viszonyainak átfogó (komplex) kutatása; *b)* a külföldön élő magyarság helyzetét bemutató forrásanyagra épülő adatbank kifejlesztése; *c)* a nemzeti, nemzetiségi kérdés, valamint a nemzettudat interdiszciplináris kutatási programjának kidolgozása, részvétel a kijelölt témák kutatásában, egyes témák kutatásának irányítása; *d)* meghatározott témakörökben alapkutatá-

[12] A kongresszusról l. bővebben Székely András Bertalan: A nemzeti önismeret szolgálatában. Tűnődések egy kongresszus kapcsán = Napjaink, 1986. 12. 5–7. pp.
[13] H. Gy.: Mi újság a Magyarságkutatóban? = Magyar Hírek, 1988. jan. 22. 13. p.

sok végzése; *e)* a feladatköréhez tartozó kutatások szervezése és koordinálása; *f)* a kutatási eredmények megismertetése; *g)* a hungarológiai és a nemzetiségi kutatással foglalkozó intézmények tevékenységének segítése; *h)* közreműködés a hungarológiai szakember- és kutatói utánpótlás képzésében, továbbképzésében. [14]

Az Országos Széchényi Könyvtár önálló egységeként működő intézet *vertikálisan és horizontálisan* tagolódik. Egyrészt az ott dolgozók elért tudományos eredménye függvényében tanácsadók, főmunkatársak, munkatársak, segédmunkatársak, aspiránsok kötődnek oda fő- és mellékfoglalkozásban. Másrészt a kutatók – akik között történész, közgazdász-demográfus, szociológus, irodalom- és színháztörténész, politológus, néprajzos, könyvtári szakember és programozó matematikus egyaránt található –általában földrajzi területek szerint egy adott magyar kisebbséget, illetve diaszpórát vizsgálnak, esetenként konkrét feladatra teameket alkotnak. A Magyarságkutató Intézet legfontosabb kiadványa a *Magyarságkutatás* évkönyv, amely 1987 óta jelenik meg, s a bemutatkozó első kötet után tematikus számokat kíván megjelentetni, *Kiss Gy. Csaba* főszerkesztésében. Így a második évkönyv a magyar nemzetiségek népmozgalmi folyamataival, a harmadik a szórványmagyarság kérdéskörével foglalkozik. Az intézet, ezen túlmenően tanulmánykötetek és füzetsorozat kiadását is tervezi.

A konkrét kutatómunkát – közülük nem egy, pl. a horvátországi magyarok társadalmi viszonyait feltáró, nemzetközi összefogásban folyik – külön részleg, az *Archívum* segíti. Itt rendszerezik a határon túli magyarságra s a nemzetiségi kérdés elméletére-gyakorlatára vonatkozó sajtófigyelést, az intézet megrendelésére készült több száz, külső munkatársak által készített kéziratos tanulmányt. Nem kevésbé fontos az Archívum kézikönyvtára, az ott folyó bibliográfiai munka s a számítógépes adatbank előkészítése.

A kutatóhely húsz-egynéhány szakembere önmagában nem tudná megoldani az előtte álló összetett feladatokat. Kapcsolatban áll tehát olyan hazai és határon túli tudományos műhelyekkel, ahol a tevékenységhez valamely ponton kapcsolódó munka folyik. Emellett egy *programiroda* keretében országos koordináló szerepet is ellát, amely kutatásszervezés és –támogatás formájában serkenti más oktató- és kutatóhelyek ilyen irányú terveinek a realizálását. Az egyéni kutatók vagy kollektívák határon innen és túlról megbízásos szerződéssel kötődnek a programirodához vagy az intézethez.

A Magyarságkutató Intézet munkáját a hazai társadalomtudomány jeleseit tömörítő tudományos tanács tekinti át. A munkatársak jelen vannak az itthoni és nemzetközi tudományos, kulturális sajtóban és könyvkiadásban, nemegyszer közéleti szerepet is vállalnak. Részvételük külföldi és hazai tanácskozásokon, többek párhuzamos egyetemi oktatómunkája öregbíti az intézmény hírnevét. Maga az intézet is rendez kollokviumokat – ilyen volt a határon túli magyar irodalom fogalmát megvitató s hasonló lesz a nemzetelméleti konferencia. A világ magyarságának kiemelkedő humán szakemberei tartanak rendszeresen előadást itt. A műhely tekintélyét jelzi az is, hogy a hatáskörébe tartozó kérdésekben nemegyszer igényelték már tudományos apparátusának a segítségét *politikai döntések előkészítéséhez*.

[14] L. a Művelődési Közlöny 1986. május 26-i számában.

Tehát végre működik, s a tervek szerint az egykori Teleki Intézethez közelítő kelet-közép-európai és nemzetiségi kitekintésű kutatóhellyé alakul a közeljövőben a magyarságtudomány hazai központja. A világban ugyanakkor mintegy kilencven olyan oktató és kutató intézményről tudunk, ahol hungarológiai munka zajlik. Hosszú idő után újra tanítják a magyar nyelvet például Kínában, Törökországban. Hazánk és az Egyesült Államok közösen létesítette és tartja fenn a bloomingtoni Indiana Egyetem magyar tanszékét. Olyan országokban, ahol több magyar érdekeltségű főiskolai, egyetemi tanszék, intézet dolgozik – így az NSZK-ban, Olaszországban, nemrég pedig a Szovjetunióban is – egyetemközi *hungarológiai központokat* hoztak létre.

Amennyiben a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság a hungarológia csúcsszerveként hatékony munkát akar végezni, nem rekedhet meg a jelenlegi *steril, leszűkített magyarságtudomány-értelmezésnél*. *Béládi Miklós*, a néhány éve elhunyt főtitkárhelyettes még az első kongresszust megelőzően úgy nyilatkozott, hogy „mit sem érne tudományunk, ha nem törekednénk a magyarságismeret elmélyítésére, a nemzeti önismeret ésszerű, de nem érzelemmentes szolgálatára – ahogy ma mondják –, az *etnikai azonosságtudat* minél hitelesebb kifejtésére (…) A nemzet történelmi emlékezet nélkül nem élhet, ahogy az ember sem, ha elveszítené múltját. A történelmi emlékezet ébrentartásában kell a mi Társaságunknak is közreműködnie."[15] Nehezen megmagyarázható, ezek után miért késik mind a mai napig a történettudomány intézményes képviselete a Társaságban? Nem véletlenül figyelmeztettek többen is az utolsó tanácskozáson: a hungarológia szélesítendő a jelen, az ún. *„kemény" társadalomtudományok* – a szociológia, a demográfia, a statisztika, a közgazdaság- és jogtudomány, a politológia, a gazdaság- és társadalomföldrajz – felé.

Meglátásunk szerint csupán e tudományágak összehangolt együttese adhat választ a világ tizenötmilliós magyarságának a *sorskérdéseire*, amelyeket bizony strucc módjára nem kerülhet meg a hungarológia. Csak emlékeztetőül néhány, a határainkon belülről: népesedési gondjaink, a földrészünkön legalacsonyabb átlag-életkorunk, előkelő „helyezésünk" az alkoholizmus, az öngyilkosságok, a válások terén, a mentális és szívbetegségek magas aránya stb.

A kisebbségi sorban élő nemzetrészeink alapkérdései a rendezetlen jogviszonyok, a hagyományos társadalomszerkezet és településrend gyors átalakulása, a nyelvhasználat gyakorlati szűkülése, a hézagos közművelődési lehetőségek, a közoktatás mind nyomasztóbb gondjai, s az itt is kedvezőtlen demográfiai helyzet.[16] Ezen égető problémákról is beszélnünk kell a magyarságtudomány keretében, nemcsak a századelő avantgard lírájáról vagy a nógrádi asszonyok pruszlikjáról…

Korábban említettük a Társaság jellegét. Elfogadván, hogy a tudomány és a népművelés a kultúra két külön szférája, azért emlékeztetnénk rá, hogy az egykori Magyarságtudományi Intézet is létrehozta a maga Baráti Szövetségét. E körszélesítés eszmei célja „a magyar nemzeti öntudat erősítése közvéleményünkben, a gyakorlati pedig a magyar

[15] (józsa:) A nemzet nem élhet történelmi emlékezet nélkül. Beszélgetés a hungarológiáról Béládi Miklóssal = Magyar Nemzet, 1980. szept. 25.

[16] Für Lajos: Nemzetiségi kérdés, nemzetiségtudományi kutatások = Valóság, 1982. 1. 38. p.

tudományos kutatás támogatása, hogy e réven is minél tisztultabb magyarságismerethez, önismerethez jusson nemzetünk".[17] A célkitűzés ma sem vesztett időszerűségéből. A Szövetség vezetőségében olyan neveket találunk, mint Ortutay Gyula, Cs. Szabó László, Illyés Gyula, Kodály Zoltán vagy Szekfű Gyula. A Magyarságkutató Intézet és a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság közösen kezdeményezhetné *a hungarológia társadalmi bázisának szélesítésére* egy állandó szerv létrehozását, egyesítvén a hasonló irányultságú, már meglévő közösségeket.[18] E lépés azért is volna indokolt, mert a Magyarok Világszövetsége gyakorlatilag nem lép túl az emigrációval való, bizonyos szelekció szerinti kapcsolattartáson.

Hungarológiai töprengéseinket hadd zárjuk Németh László gondolataival: „Magyarságtudomány! Megint valami, ami az európai egységet bontja – mondja a páneurópai. Megint valami fehérló-áldozó, wotanos, protestáns – mondja a katolikus. Megint valami ellenforradalmi nemzetieskedő – mondja a marxista. Mit feleljen nekik a hungarológus? A vád nemcsak ostoba, nem érdemel választ; ha kártékony is, rövidet. A magyarságtudomány nem a »nemzeti öncélúság« tudománya. Nem is öncélú tudomány. Legbelső köre az általános sorstudománynak, s mint ahogy emberi, európai és középeurópai sors a magyart, úgy mélyíti, erősíti és érteti benne egymást: az emberség négy foka. Magyar kultúráról beszélünk ebben a tanulmányban. De az európai népek kultúrája nem olyan, mint az egyiptomi, az inka, a szumír. Nem dal egy hangszeren, hanem egy hangszer dala egy hangversenyben. Az európai művelődés: az első igazi polifon kultúra. Ez a szépsége, ereje, nagysága s a magyarságtudomány valóban esztelenség lenne, ha mást akarna, mint ebben a polifóniában a sorstól neki szánt hangjegyfüzetet rakni népünk elé."[19]

(1989)

[17] Megalakult a Magyarságtudományi Intézet Baráti Szövetsége = Magyarságtudomány, 1942. okt. 452. p.

[18] Székely András Bertalan: Cselekvésre sarkalló megismerés. A Széchenyi Társaság hungarológiai munkacsoportjának terve = ef-lapok, 1988. 4–5. 30–31. pp.

[19] Németh László, 1935. i. m. 13. p.

Identitás és nemzet

Miután e tanácskozás a nemzetiség, nép, nemzet, haza, ország, állam Közép-Európában oly sok vitát kavaró fogalmi tisztázásának jegyében zajlik, engedjék meg, hogy mint a kérdést két évtizede tanulmányozó kisebbségkutató, néhány hazai és határon túli szakember idevágó gondolatait, következtetéseit ajánljam a figyelmükbe. Elöljáróban csak annyit, hogy mivel a szóban forgó fogalmak több társadalomtudomány vizsgálódási körét érintik, akarva-akaratlan határsértést fogok elkövetni a társadalomlélektan, a szociológia, a bölcselet és a történettudomány különböző ágazatai között, de azon sem szabad elcsodálkoznunk, ha íróink, költőink is megnyilatkoztak közösségi hovatartozásuk ügyében.

A korszerű pszichológia három síkon közelít az egyén és társadalom közötti pszichikus közvetítések finomabb rétegeihez: az *én-rendszer,* a *személyes* (perszonális) és a *társadalmi* (szociális) *identitás* fogalmai révén[1]. A személyes azonosság tudata kétféleképpen is érthető: egyrészt azonos vagyok *önmagammal,* azaz szubjektíve megélem létezésem folyamatosságát és azonosságát, e létezés merőben különböző szakaszaiban is. Másrészt azonos lehetek valami hozzám képest külsővel is: korcsoporttal, nemmel, társadalmi csoporttal, néppel, eszmével, értékkel, amelyek mintegy énem térbeli és időbeli meghosszabbítói, részei, illetve „háromszögelési pontjai" lesznek; általuk haladhatom meg az egyéni lét végességét, önmagában vett „értelmetlenségét".[2]

A társadalmi identitás, kategorizáció az egyén tájékozódási rendszereként fogható föl, amellyel megteremti és meghatározza saját helyét, miközben környezetét is azonosítja, értékeli, rendszerezi bizonyos leegyszerűsítésekkel. Ezek a valamennyiünk által többkevesebb tudatossággal kialakított ok-okozati összefüggések sajátos hierarchiába szerveződnek, amelyek folyományaként a személyiség egyidejűleg többféle szociális nagycsoport tagjának érezheti magát. Helyzeti tényezők hatására, szituációtól függően különböző intenzitással aktualizálódnak bennünk a nemi, a generációs, a magánéleti, a világnézeti-hitbéli, a foglalkozási-szakmai, a regionális és a nemzeti kategóriák.

Öntudat és mi-tudat tehát elválaszthatatlan egységgé ötvöződik személyiségünk szerkezetében. Mivel a tárgyilagos önismeret, a valakikhez való tartozás tudata az önértékelésnek és a cselekvőképességnek jelentős összetevője, ezeket életutunk folyamatos beilleszkedési-tanulási folyamatában: a *szocializáció* során sajátítjuk el és tökéletesítjük. Az életkor előrehaladtával fokozatosan tágul az önértékelés a környezet kiscsoportjaival, nagyobb közösségeivel, a *nemzettel*, napjainkban pedig a kontinens, a glóbusz kereteivel való bizonyos fokú azonosulás felé.[3]

Áttérve a nemzet, nemzeti tudat kérdéskörére, le kell szögeznünk, hogy *mind a mai napig nincs olyan nemzetfogalom, amelyet egyetemesen elfogadnánk.* Nemzetfogalmak vannak,

[1] Pataki Ferenc: Az én és a társadalmi azonosságtudat. Budapest, 1982. 25–26. pp.
[2] Pataki Ferenc: Az identitás-alakulás kérdései a 70-es évtizedben. In: Az 1970-es évtized a magyar történelemben. Budapest, 1980, 116. p.
[3] Sz. Dévai Judit: Identitás – szélzúgásban. Révkomárom, 1993, 16–17. pp.

amelyek érvényessége azonban még földrésznyi viszonylatban sem egyértelmű, hiszen nem csupán elméleti-megközelítésbeliek a különbségek, hanem – a történelmi koronként változó politikai határok és nemzethatárok különbözősége okán – a birtokon belüliség és azon kívüliség ténye nagyon is meghatározza e definíciókat. Mivel jómagam egy olyan nemzet tagja vagyok, amely a szerencsétlen csillagállás következtében e században országterülete mintegy héttizedét, nemzettestének pedig egyharmadát elveszítette, bocsássák meg nekem, ha e téren vállaltan a számomra hitelesebbnek tűnő „alulnézet" szemszögéből közelítek a kérdéshez.

Lehetséges vezérlő csillagaink egyike, *Bibó István* például így fogalmaz: *„…a nemzet alig vitathatóan* társadalmi közösség, *éspedig az elemi, alapvető társadalmi közösségeket meghaladó méretű,* politikai intenciójú *közösség, mely* meghatározott területet, hazát, *és azon politikai szervezetet,* államot *tud magáénak vagy kíván a magáénak tudni, s mindezt úgy, hogy ebben a tudatban,* a nemzeti tudatban *a közösségnek jelentős hányada, esetleg csaknem teljes egésze* részes. *Fel szokták sorolni még a* történelmi *összetartozást,* nyelvi *azonosságot és* gazdasági *életképességet, mint a nemzet kritériumait (…) Nem vitás, hogy az így felfogott* nemzet nem örök érvényű kategória, *nem szükségszerű jelensége sem a múltnak, sem a jövőnek, és nem olyan közösségi forma, mely az ember biológiai, lélektani és társas lényéből szükségszerűen következnék."*[4]

Gáll Ernő, a jeles kolozsvári filozófus, elméleti szociológus professzor emígyen fogalmaz: *„A társadalmi tudat összefüggései között keresve a nemzettudat helyét és szerepét, megállapítható, hogy az egyike az emberi közösségek kohézióját biztosító igen hatékony tényezőknek (…) olyan köteléket teremt valamely nagycsoport, nemzet, nemzetiség tagjai között, amely a követnikészség, a hűség és az áldozatvállalása messze kisugárzó megnyilvánulásait váltja ki. Az identitástudatot tápláló nemzeti tudat, a nemzethez tartozás tudata egymást követő nemzedékek tapasztalatainak, anyagi és szellemi tevékenységének, az adott közösség történelmi útjának az eredménye, e pályán létrejött nehézségekre, megpróbáltatásokra, választást sürgető alternatívákra adott válaszoknak a lecsapódása. A múltban kialakult hagyományok táplálják, de alkalmas arra is, hogy – önmagát megújítva – a jelen és a jövő problémáival való szembesülést szolgálja. A sajátosságok megőrzését szavatolja, a nemzet önálló létének, arculatának a fennmaradását segíti elő."*[5]

Egykori szociológia-professzorom – akinek erkölcsi tartása és szakmai bölcsessége a halála óta fájó hiány, pótolhatatlan veszteség a hazai társadalomtudományban –, *Andorka Rudolf* szerint a nemzeti identitás ideál-típusa *„magában foglalja a közös nyelvet vagy nyelvjárást, a közös kultúrát, a szokásokat, a közös történelemre vonatkozó emlékeket (amelyek nem szükségképpen felelnek meg a tényeknek), továbbá a közös lakóterületet. A nemzet fogalmához általában hozzátartozik, hogy létezik egy állam, amely ennek a nemzetnek az állama. Nem szükséges azonban mindegyik, az ideáltípusban említett sajátosság megléte. A lengyel nemzetnek*

[4] Bibó István: A nemzetközi államközösség bénultsága. In: B. I. összegyűjtött munkái, 4. kötet. Bem, 1984, 1003–1004. pp.

[5] Gáll Ernő: Nemzettudattól a nacionalizmusig. In: G. E.: A nacionalizmus színeváltozásai. Nagyvárad, 1994, 74. p.

a XIX. század nagy részében nem volt állama, a horvátok és a szerbek ugyanazt a nyelvet beszélik, de külön nemzet tagjainak tekintik magukat.

Meg szokás különböztetni az államnemzeten alapuló „francia" nemzetfogalmat és a „német" kulturális nemzetfogalmat. Az előbbi szerint a nemzet tagja mindenki, aki az adott állam polgára. A kulturális nemzet fogalma szerint a nemzet tagja az, aki a nemzet nyelvét beszéli, a nemzeti kultúrához tartozónak vallja magát. Politológusok szoktak arról vitatkozni, hogy melyik nemzetfogalom a jobb, a modernebb. A szociológus azonban nem előírásokat, normákat fogalmaz meg, hanem társadalmi tényekből indul ki, tehát azt kell alapul vennie, hogy az adott ember melyik nemzet tagjaként definiálja magát, melyik nemzeti identitást vallja. Más szóval az identitásválasztás szabadságából kell kiindulnia."[6]

Ez utóbbi gondolathoz hadd illesszem egy olyan historikus hitvallását, akit az elmúlt évtizedek monolit kategorizálása épp az ellenkező színben igyekezett föltüntetni. *Hóman Bálint* szögezte le 1939-ben a „ki a magyar?" polémia kapcsán: *„Nagy történelmi tévedés és megbocsáthatatlan hiba volna, ha a történet folyamán minden rétegében erős vérkeveredésen keresztül ment magyar nép történetileg kialakult egységét a fajelmélet nevében – idegen érdekekért, mert hiszen ez magyar érdek sohasem lehet – megbontani engednők (...) Harcba kell szállnunk a magyar nép történeti egységének megbontására irányuló minden gonosz törekvéssel. Nem szabad, hogy múltunk és történetünk sok nagyságát megtagadva, bárki is különbséget tegyen törzsökös és kevertvérű, tőről metszett és áthasonult, elsőrendű és másodrendű, úri és paraszti származású, keleti és nyugati magyarok, mélymagyarok és sekélyesek, ilyen* vagy *amolyan rassz bélyegét viselő magyarok között (...) Nincsenek félig magyar, magyar, magyarabb, legmagyarabb magyarok, mert a* magyar *szónak nincs fokozása. Vagy magyar valaki vére, szíve, lelke szerint, vagy nem az. Mert a magyarság vér és lélek, hagyomány és hivatás, érzés és tudat, hitvallás és cselekvés."*[7]

Zárjuk együttgondolkodásunk első részét *Fekete Gyula* kérdés-feleletével: *„…nem kerülhetem el, hogy magamnak, magánhasználatra ne kíséreljem meg legalább fölvázolni azt a fogalmat, amely ennek az egész kérdéskörnek engem leginkább izgató lényegét fejezi ki. Íme: Az a társadalmi és földrajzi környezet, amely legnagyobb átfedésben összegezi s egybefoglalja a szülőnevelő közösségeket; tehát az egyén születésének, nevelkedésének, eszmélkedésének, érzelmi-tudati kiteljesedésének, emberré válásának, munkájának, magánéletének, közéleti szerepének élő közegeit; szűkebb-tágabb, szorosabb-lazább közösségeit.*

Földrajzi fogalomként azt értem ezen: haza.

Társadalmi fogalomként?

Az első számú emberi alapviszony, *amely nem »történelmi kategória«, minthogy sem a múltban, sem a jelenben, sem a jövőben bármikor e nélkül e1 sem gondolható homo sapiens minőségében az ember.*

Ez maga a társadalmi fogalom. De jelentése korról-korra alakul, változik, éspedig aszerint, melyik közeg-közösség kerül a nevelés epicentrumába, melyiknek az erőtere a leghatékonyabb."[8]

Az egyén vagy közösség vállalt vagy vélt önazonossága a „szomszédokból" különböző, nem föltétlenül pozitív hatásokat szokott kiváltani. A szociológia és a szociálpszichológia gyakran él a csoporton belüliek (in-groups) és a csoporton kívüliek fogalom-

[6] Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába. Budapest, 1997, 335–336. pp.

[7] Hóman Bálint: Ki a magyar? In: H. B.: Magyar sors – magyar hivatás. Budapest, 1942, 55–57. pp.

[8] Fekete Gyula: Nemzet. In: F. Gy.: Elfogultságaim térképe. Bp., 1981, 159–160. pp.

párjával. Az embert alapvetően jellemzi, hogy a saját csoportbeliekkel rokonszenvez, az azon kívüliekkel közömbös, gyanakvó vagy kifejezetten ellenséges. *A „mi" és az „ők" megkülönböztetése* kétségtelenül fejleszti a belső szolidaritást, így a rokonsági, korosztályi, vallási, kulturális, társadalmi-rétegbeli, nemzeti összetartozás érzését is, de amennyiben a körön kívüliekkel szemben agresszív ellenérzésekkel párosul, súlyos konfliktusok forrása lehet.

Érdemes itt egy csöppet elidőznünk a népcsoportokkal, azok tagjaival kapcsolatos kollektív képzetek világában. *Az etnocentrikus látásmód* a másokkal való összehasonlítás alapjává az evidenciaként kezelt különb voltot teszi meg. Az eleve torz kiindulásra épülnek rá a *sztereotípiák,* melyek a csoporton kívüliekre irányuló túlzó, leegyszerűsített és általánosító címkéket jelentenek, jellemzőjük a konkrét helyzettől való teljes függetlenedés. Az *előítélet* olyan csoportközi attitűd, beállítódás, amely az „ők" irányában gyakrabban negatív, esetenkénti pozitív érzelmi viszonyulást takar.

Az elutasító előítéletek s az általuk éltetett ideológiák egyenes folyománya a feszültség, a diszkriminatív magatartás és cselekvés, majd a nyomukban kibontakozó összeütközés. Ahogy *Gál1 Ernő* fogalmaz: *„A bajok, a konfliktusok okát az idegen csoport felfogása, életformája, az azonosságát rögzítő hagyományok, szokások szolgáltatják, s e legitimációból a minden rossz kútforrásaként megbélyegzett csoport beolvasztása, kirekesztése is következik. Nyilvánvaló, hogy az asszimilálásra, általában megkülönböztetésre késztető, e magatartásokat igazoló előítéletek különösképp a nemzeti kisebbségeket sújtják."*[9] Magamnak is alkalmam nyílott az 1980-as évtized elején használatban volt romániai és csehszlovákiai történelemtankönyvek összehasonlító elemzése során, egzakt módon igazolnom a nemzeti sztereotípiák és előítélek irányultságát a saját csoport – a többség – és a „mások" – történetesen az ott kisebbségi sorsba szakadt magyarság – vonatkozásában.[10]

Korábban Andorka nemzet-meghatározása kapcsán utaltam a *szabad identitásválasztás* elvére. Ez a Bibó és *Illyés* által is vallott fölfogás magában foglalja a csoportváltoztatás lehetőségét is, ami a legegyszerűbb esetben is háromszereplős (szülő csoport – identitásváltó – befogadó csoport) többségi-kisebbségi mezőt feltételez.[11] *Vass Csaba* e folyamatot az *idegenek közti viszony* alakulásaként írja le, amelyben először az identitásváltó személy válik idegenné saját csoportja számára, illetve számára válik idegenné saját csoportja. Ezt követően ő maga tűnik föl idegenként a választott csoport előtt, amely még idegen a számára is, végül pedig a szülő és a választott csoport is idegenként kerül kapcsolatba. Az elfogadás, illetve az elutasítás megalapozott, illetve megalapozatlan módja szerint a kutató négy alapesetet különböztet meg: *„amikor az idegenek egymáshoz való viszonyában a felek a másik iránt elfogadó viszonyulást tanúsítanak és az elfogadás megala-*

[9] Gáll, 1994, i. m., 85. p.

[10] Székely András Bertalan: Nemzeti azonosságtudat a romániai és a csehszlovákiai magyar történelemtankönyvekben = Magyarságkutatás, Budapest, 1987, 189–211. pp.

[11] Vass Csaba: Többség–kisebbség–média és az identitásválasztás szabadsága – egy eset kapcsán. A Magyar Tudományos Akadémián, 1999. április 9-én rendezett kisebbségkutató konferenciára készült előadás szerkesztett változata. Kézirat. 5. p.

pozott, akkor xenofiliáról *beszélhetünk; abban az esetben, ha az elfogadó magatartás megalapozatlan, akkor* xenopreferenciáról *beszélhetünk; amikor megalapozottan elutasító az idegenekhez való viszony – mint például, amikor háborús bűnösöket kiadnak az államok –, akkor* xenorealista *viszony alakul ki az idegenek között; és utoljára említjük a kutatások témájául leggyakrabban választott viszonyt, amikor az elutasító viszonyulás a felek részéről megalapozatlan – például amikor politikai menekülteket adnak ki az államok."*[12] Ez utóbbit illetjük *a xenofóbia* névvel.

Időm végéhez közeledvén még annyit, hogy – több hasonló jellemző ellenére – a szomszédos országokban élő magyar nemzeti közösségek, a magyarországi nemzeti kisebbségek és a cigány/roma etnikai kisebbség szociológiailag más típust képviselnek, így viszonyaik mechanikus összehasonlítása – különösen, ha az (mint *Báthory János* kollégám azt önálló előadásban megvilágította) a számszerű viszonosság politikai szándékával párosul – számomra nem elfogadható. Ellentétben a határon túli magyarok őshonos részével, hazai kisebbségeink zömére a *kettős vagy többes identitás* a jellemző. A 2001-ben esedékes következő népszámlálás – véleményem szerint igen helytállóan – e tényt figyelembe véve, legalább három válasz megengedését tervezi a nemzetiség, az anyanyelv, a kulturális kötődés, a környezetnyelv és a beszélt nyelv felsorolt lehetőségei közül.

Búcsúzóul engedjenek meg egy József Attila-i vallomást: *„Magyarnak lenni nem jog, nem kötelesség, hanem megmásíthatatlan tény, amin az Isten nem segít, ha baj, – amit a pokol sem éget föl, ha dicsőség. A nemzetiség nem puszta osztályozás, de örömkeltő és bajhozó valóság – nemcsak nemzetünk magyar, hanem egyenként is magyarok vagyunk… Az emberiségnek éppen magyar mivoltunkkal tartozunk."*[13]

Köszönöm a figyelmüket.

(1999)

[12] Vass, 1999, i. m. 9. p.

[13] Idézi Fekete, 1981, i. m. 133. p.

A magyar művelődés kisebbségi színterei Kelet-Közép-Európában

1. Néhány alapfogalom rögzítése

Vizsgálati témánk taglalásához elengedhetetlenül szükségeltetik egynémely szellemi tájékozódási pont kicövekelése, amelyek mintegy koordinátarendszerül is szolgálhatnak a későbbiekhez. Nemzetről, nemzetiségről, kultúráról számosan írtak századunkban, ki-ki ízlése, értékrendje, vonzalmai szerint választhat e munkák közül. Jómagam elsőként Illyés Gyulát idézném, aki csaknem fél évszázada vetette papírra az alábbi sorokat: *„Szeretem hazámat, de nem vagyok nacionalista. Patrióta vagyok – kezdte esztendők előtt (a német fenyegetés napjaiban) Svájc legnagyobb írója, a parasztábrázoló Ramuz megrendítő hittevését a maga három népből összegyúrt nemzete mellett. Azt mondta el benne, mennyivel több önfeláldozást, hűséget és lelkességet kíván az a patriotizmus, az a hazafiság, amely a nemzetet nemcsak saját maga előtt, hanem nemzettársai, sőt ellenségei előtt is megbecsültté akarja tenni (...) Ezt kell vallani ma is. A világ összefügg; nem tesz tehát jó szolgálatot más nemzetnek az, aki a maga nemzetét rosszul szolgálja. Valamennyi nemzet jogából ad fel az valamit, aki a maga nemzetének jogaiból csak egy szemernyit is föladʺ*[1]

Huszonöt esztendővel később azután tovább árnyalja a fogalmat: „Patriotizmus és nacionalizmus, *nemzeti büszkeség és nemzeti türelmetlenség: tudjuk, hogy már e szavak mennyire össze vannak kuszálva: korszak és színhely szerint mily veszélyesen mást jelentenek; csaknem oly veszélyesen, mintha abban a hiszemben, hogy macskát hívok, tigrist invitálok be (...) talán nem kell külön megindokolnom az én nem mai keletű különbségtevéseimet a nacionalista és a nemzeti érzésűek közt. Nemzeti, aki jogot véd, nacionalista, aki jogot sért. Bármikor és bárhol (...) A nacionalista jogot sért (más népekét; önző előnyért); a patrióta jogot véd (voltaképpen nem is a maga népéét, hanem az Emberét, az Emberiségét).ʺ*[2]

Másik iránymutatónk, Csoóri Sándor, legnagyobb megfogható szerves közösségünk értelmezéséhez szolgál adatokkal A *nemzet mi vagyunk* című esszéjében: *„De vajon mi lehetne a nemzet újragondolandó fogalmának az értelme, jelentése nálunk, most, az ezredfordulat küszöbe előtt? Az én eszményem szerint a nemzet: ki-ki maga lehet. És olyan mértékben válhat azzá, amennyire látni képes saját valóságát. Kötöttségeink természetesek és kötődéseink is. De miután nemcsak kötöttségeink vannak, s nemcsak személyi igazolványunk, hanem emlékezetünk, sorsunk és vágyaink is vannak, elmondhatjuk, hogy a nemzet mi magunk vagyunk. Mert élhet az ember Szegeden, Zámolyon, Kolozsvárott vagy Chicagóban, leginkább azonban saját magán belül létezik. A nemzet tehát belső és szabad választás is.ʺ*[3]

---

[1] (Albert Tibor szerk.:) Illyés Gyula *Új Látóhatára.* Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest–München, 1990. 185. p.

[2] Ugyanott. 186. p.

[3] Csoóri Sándor: *Nappali hold.* Püski, Bp. 104. p.

Harmadikként a történészprofesszor Für Lajost hívom segítségül, aki a *nemzeti kultúra* egy lehetséges meghatározását ekképp foglalta össze: *„Igen változatosan és praktikusan szólva: a nemzeti kultúrán azoknak az irodalmi, művészi-művészeti, vagy tudományos jellegű alkotásoknak, szellemi, erkölcsi és tárgyi (anyagi) hagyományoknak és létesítményeknek az összességét értjük, amelyeket egy-egy nép-etrukum-nemzet a történelme során (kezdetektől napjainkig), az államhatárokon belül s azokon kívül (kisebbségben, diaszpórában, emigrációban és egyéb úton-módon) teremtett, létrehozott; a kulturális értékeknek azt az összességét tehát, amelyek az egyetemes-általános természetű tulajdonságok mellett egyéni-nemzeti jegyeket is hordoznak."*[4]

Látjuk, e definícióba már beszüremkedik a határon túlra szakadt magyarok sorsa. Bizonyára – tudatosan vagy tudat alatt – szintén ott munkált a jeles református tanár, Karácsony Sándor gondolatvilágában is, amikor papírra vetette, hogy *„a kultúra éppúgy közkincs, mint a levegő vagy a víz, és a kultúra éppúgy azoké, akik megmunkálják, mint a föld (...) Nem elég kiterjesztenünk a kultúrához való jogot minden emberre, gondoskodnunk kell arról is, hogy valóban élhessen e jogával minden ember, önhibáján kívül se meg ne fosztassék, se ne gátolhassék senki attól, ami jár neki pusztán azáltal, hogy embernek született"*.[5]

2. A mához vezető út

A fogalmi fogódzók kijelölése után emeljük ki újabb kori históriánkból azokat a csomópontokat, illetve művelődési formákat, amelyek egyrészt meghatározták a nemzet mai tudatállapotát, másrészt a szervesség többszöri erőszakos megszakítása után érdemesnek látszik fonaluk fölvétele.

Kezdjük talán a *Trianon-szindrómával.* Szomszédaink nem kis része ezeréves magyar elnyomásról beszél, az oktatás, a tájékoztatás csatornáin ezt sulykolja a felnövekvő nemzedékek agyába, szívébe. A Sütő András által oly érzékletesen „lelki kútmérgezésnek" nevezett gyűlölködés ellen történészeink számos érvet sorjáztak már. Most csak annyit, hogy Európa első nemzetiségi törvényét a szabadságharc utolsó napjaiban Magyarföldön hozták, ezt két évtized múlva Eötvös hasonlóképp korszerű jogszabálya követte. Valóságos nemzetiségi elnyomás (amúgy meglehetősen kis hatásfokú), magyarosítás voltaképpen csak negyedszázadon át: 1890-től az első világháborúig mutatható ki. A nemzetközi tiltakozást kiváltó, 1907. évi Lex Apponyi lényege, hogy a tisztán nemzetiségi nyelven oktató felekezeti iskolák számára kötelezővé tette – tantárgyként – a magyar nyelv tanítását. Néhány valós sérelem mellett az egyes kisebbségek továbbra is önállóan intézhették egyházi, iskolai és alapítványi ügyeiket, sőt gazdasági, politikai megerősödésük is ezen időszakra tehető. Az azóta történtek fényében, az utódállamok nyolcadik évtizede eredményesen működő, kíméletlen asszimilációjával összevetve a korábbiak jogosan illethetők a „boldog békeidők" kifejezéssel.

Következett Trianon, a maga máig fel nem dolgozott traumájával, csonkolásával, görcseivel. A két világháború között s szinte máig mi, magyarok azt nem értettük meg, hogy Trianonból mi számított történelmi szükségszerűségnek. A szomszédaink pedig –

[4] Für Lajos: *Sors és történelem.* Magyar Fórum Könyvkiadó, Bp., é. n. [1991], 135. p.
[5] Karácsony Sándor: *A magyar demokrácia.* Exodus, Bp., 1945. 67., 68. p.

akik közül az általuk lakott területek mellett mindenki gyarapodott magyar népességű vidékekkel is – sosem jutottak el annak megértéséig, mi volt a békediktátumban a meggyalázás és a nyers erőszak. Ahogy Csoóri fogalmaz: *„Ahol a valóságot ennyire ellentétesen ítélik meg, s az ítéletet hatalmi szóval még szentesítik is, ott megszűnik maga a valóság. A részletek veszik át a helyét, s elkezdődik fantomizálásuk folyamata. Ettől kezdve minden tény, adat s történet képzeletbeli mezőkre csap át, s külön történetté lényegül. Erdély, mint reszkető szimbólum, ekkor égetődik belénk, magyarokba, s ekkor maródik bele végképp a románokba is (...) Trianon neurózisa őrült folyamatokat indított el minden érintett félben. A vesztesek az igazi fájdalmakon túl a fantomfájdalmaktól is szenvedtek, a nyerteseket a gőg és rémület páros érzése gyötörte. Féltékenység és félelem: meddig lesz a mienk az elhódított menyasszony?"*[6]

A kisebbségi sorba kerülés bénult első pillanata után az ocsúdás, az ön-összeszedés fázisa következett. A Németh László-i minőségelv, a kisebbségi messianizmus a korszak talán legidőtállóbb programja: *„A kevesebb joga az élethez, hogy különb. A kisebbség jogosítványa, ha elit tud lenni."* Az elitté válás azonban nem a néptől való gőgös elkülönülés, hanem a nép szolgálatára történő felkészülés eszköze. Angol, skandináv, svájci settlement-mozgalmak példája nyomán megfogalmazódik a program: általános műveltséget és gazdasági szakismeretet nyújtani az agrárválság szenvedő rétegének, a parasztságnak, s – itthon a fenyegető német „kultúrfölény", határon túl a többségi elnyomás ellenében – védeni a nemzeti kultúrát az önművelés készségére való neveléssel is. A *faluszemináriumok, népfőiskolák* a fiatal értelmiség és a kisebbségi társadalmak zömét kitevő parasztság kölcsönös megismerésének, a faluvezetésre való felkészítésnek a színterei, a polgárosodás erjesztői voltak.

A falvak népe felé fordulás anyaországban és határon túl, a többségben és kisebbségben egyaránt s többé-kevésbé egy időben jelentkezik. Ahogy a hazai mozgalom egyik vezéralakja, Szabó Zoltán rámutat, *„az utódállamok magyarságának fiatalsága jött rá magyar viszonylatban először arra, hogy milyen fontos az intelligencia falumunkája. Nem sokkal az államfordulat után rádöbbentek arra, hogy a városokat elözönlő idegenek miatt a falu marad a magyar jelleg végvára és fölfedezték, micsoda megtartó erő van az úgynevezett alsóbb néposztályokban. Amíg az intelligencia lassan haladt a behódolás felé, a falu a maga izoláltságában megőrizte a maga népi szintű magyarságát és a fiatalság magyarnak való megtartására legjobb módszernek mutatkozott a töretlenül magyarnak maradó népi magyarság fölkeresése és fölfedezése (...) A csonkaországban később jött rá a fiatalság a falumunka, illetve általában a szociográfiai munka szükségességére. Itt nem szerepelt az a szempont, hogy hódítókkal szemben kell a kisebbségi sorba jutott magyarságnak az erejét növelni, mind ez ideig kevesen gondoltak arra, hogy a magyar nemzeti jelleg egyelőre egy nagyon halványan meghatározott fogalom, amelynek magyarázatán és megismerésén még sokaknak kell dolgozniok. A fiatalság nacionalizmusa, mivel nem voltak idegen nyelvű behatások, megelégedett azzal, hogy az öregebbek nemzeti gondolatának a kitaposott útjait járja, és a magyarság védelmében a magyarság erősítésének gondolatát egész a legújabb időkig elhanyagolta. A legfiatalabbak, azok, akik mint »húszévesek« szerepelnek a generációs osztályozásban, rádöbbentek ennek a felfogásnak a felületességére, és fölismerték azt, hogy a magyarság szociális állapotának a fölmérése nemcsak szociális, hanem egyben nemzeti feladat is.*

[6] Csoóri Sándor i. m. 40–41. pp.

Ezzel a generációval a magyarországi fiatalság közelebb jutott a kisebbségi fiatalság felfogásához annál is inkább, mert lassan-lassan észreveszi azt is, hogy tulajdonképpen ő is kisebbségben van. Csak éppen a kisebbségi ellentétek nem olyan élesek, mert a kisebbség forrása nem a külön nyelv és külön faj, hanem az életkor- és felfogás-különbség. Természetesen a magyar fiatalság öregekkel szembeni kisebbségi helyzete sem súlyosságban, sem minőségben nem hasonlítható az utódállamok magyar fiatalságának helyzetéhez, de végeredményképpen, ha más okok miatt is, ő sem látja a maga elkészített helyét a maga országában. Ez a körülmény vezet arra, hogy a legújabb magyar fiatalság már meglehetősen azonos gondolkodást mutat az utódállamok magyar ifjúságával, és hogy célkitűzéseik és munkaprogramjaik is mind közelebb és közelebb jutnak egymáshoz. Ami annyit jelent, hogy kialakulóban van a határokon inneni és túli magyar fiatalság egysége, és az immár azonos munkaprogram egy teljes egymásra találást tesz remélhetővé."[7]

Ezzel párhuzamosan a legkülönbözőbb *civil szerveződések* – olvasó-, iparos- és gazdakörök, kaszinók, leány- és legényegyletek, vallásos, érdekképviseleti és szakmai szervezetek, dalegyletek és mások – szolgáltak a közösségi élet kereteiül, egyben az anyanyelv és kultúra különböző szintű ápolásának színhelyei gyanánt.

A bécsi döntések és a katonai bevonulások nyomán az elveszített területek egy része – főként a magyar többségűek – időlegesen visszatérhettek az anyaországhoz. A felszabadulás örömébe üröm is vegyült: ahelyett, hogy végre önmaga vehette volna kézbe sorsának irányítását, sok helyütt kisebbségi életet sohase próbált „ejtőernyősök" kerültek pozícióba, s fölényes mentalitásukkal jogos ellenszenvet váltottak ki. 1944–45 frontjai újabb keserves impériumváltozást hoztak: az ismételt kisebbségi sorba kerülés, a vérbosszú, a jogfosztás, a gulágok éveit és a – létező szocializmus évtizedeit. A világháborús megveretésünk, a szovjet érdekszférába soroltatásunk a nemzettest minden Kárpát-medencei tagjának homlokára a bűnös, fasiszta és egyéb jelzők bélyegét ragasztotta. Bár az egyes helyszíneken különböző mértékben, módokon és felhangokkal, de lényegét tekintve a sztálini modell szerint folyt az elnemzetlenítés. Belgrád és Moszkva szakítása, majd '56 fényes vihara csak olaj volt a tűzre, hogy még embertelenebb módszerekkel számoljanak le a „renitens" magyarokkal itt belül, s amott túl.

Hasonlóképpen mocsaras területre tévedt, aki ez ellen szót emelt *Kádár* Magyarországán. Csoóri Sándor nem véletlenül fakad ki: *„Néhányan, Illyés Gyulával az élen, 25 éven át rimánkodtunk és követelőztünk, hogy a Magyar Népköztársaság kormánya vállalja magára a határon kívüli magyarok sorsát. A könyörgésért előbb csak dorgálást kaptunk, a későbbi hadakozásunkért pedig már büntetést, tiltást, megbélyegző jelzőket. Sovinisztának és nacionalistának kiáltottak ki bennünket a hivatalos állam képviselői, noha mi nem a támadás, nem a gyűlölködés haditervét szerettük volna elkészíteni szomszédaink ellen, csupán a védekezést. Azt, ami minden megtámadottnak lét szerinti joga"*[8]

A dermedtség időszakából ismét a fiatalság életösztöne rántott ki bennünket: hátizsákos leányok s fiúk ezrei, tízezrei indultak neki a '70-es, '80-as években Felvidék, Erdély hegyeinek, falvainak, művelődési táborainak, kerékpáron s gyalogosan, csomagokkal és

[7] Némedi Dénes szerk: A népi szociográfia. Dokumentumok, 1934–1940. Népművelési Intézet, Bp. 1984. 29–30. pp.

[8] Csoóri Sándor i. m. 114. p.

biztatással – érezvén a végveszélyt, a közelgő földgyaluk robaját. Mentek, amíg szabad volt. Ellenükben hozták azután a hírhedt szállástörvényt, a határátlépések szigorítását mindkét oldalról. S a megalázó rendőri zaklatások a budapesti aluljárókban hímzéseket áruló széki asszonyokkal szemben, az egyetemes magyar zenei anyanyelvet – s tegyük hozzá: Duna-medencei néptestvériséget is – sugalló táncház-mozgalom lenarodnyikozó fogadtatása tovább fokozhatta keserűségünket, hogy a határokon átnyúló hatalom számára nem kívánatos meglelni honunkat e hazában.

A kommunizmus lavinaszerű összeomlása a magyar kisebbségek számára is új helyzetet teremtett. Szabadságfokuk kétségtelenül megnőtt: végre kinyilváníthatták politikai programjukat, érdekképviseleti szervezeteket alapíthattak, sikeres választások után legitim képviselőket küldhettek a helyhatóságokba, a területi és országos törvényhozásba. Ugyanakkor az eddig némiképp kordában tartott többségi türelmetlenség is zöld utat kapott: rég nem tapasztalt intenzitással tombol a magyarellenesség Északon, Keleten és Délen.

3. A kisebbségi kultúra státusa és jellegzetességei

Az anyanyelvű művelődés folytonossága, fejlődése az etnikai megmaradás fő feltétele. Innen eredeztethető a nemzeti identitáshullám feltűnően kulturális jellege. *„A nemzetiségi kultúra belső mechanizmusában és külső világra irányultságában megtalálhatók mindazok a szabályszerűségek, amelyek biztosítják a közösségbe szerveződött egyének viselkedésének és tevékenységének egybehangolását. A nemzedékről nemzedékre származó diakronikus információs kapcsolatok teremtik meg a nemzetiség időbeli folytonosságát, a szinkron kapcsolatok pedig a közös vállalkozást, a körülményekben való alkalmazkodásban oly fontos újítást."*[9] Az etnikum önfenntartása és újjátermelése hosszabb históriai korokat átfogó szilárdsága a kultúra – a közösség emlékezete – révén valósul meg. A művelődési örökségnek, a csoport memóriájának a megőrzése, továbbadása – a nemzeti, nemzetiségi hagyomány – a közösség egész tapasztalatát összegzi. Olyan komplexum tehát, amely az illető nemzet, nemzetiség egész pályáján létrehozott értékek továbbélését biztosítja, mégpedig a korparancsok megkívánta funkcionalitásban. Nem véletlen, hogy a nemzeti türelmetlenség a kulturális genocídium eszközéhez is fordul egyes kisebbségek felszámolása végett. *„Ezért szükséges emlékeztetni, hogy a kulturális* Endlösung *is népirtás: annak időben elnyújtottabb, de tartalmában nem feltétlenül emberségesebb formája. A nemzetiségek múltjának és jelenének, nyelvének és műveltségének erőszakos kisajátítása Közép- és Délkelet-Európa történelmében nem volt ritka jelenség, s ettől tájaink ma sem teljesen tünetmentesek. A határainkon túl élő magyarok egy részének helyzete például érthető módon nyugtalanítja közvéleményünket, mert néhol nem szűntek meg – vagy kifejezetten felerősödtek – azok az államnacionalista törekvések, amelyek sorsukat – legalább kulturális értelemben – az »Endlösung der Ungarnfrage« szellemében kívánják alakítani."*[10]

[9] Fábián Ernő: *A példaadás erkölcse.* Kriterion, Bukarest, 1984. 53. p.
[10] Joó Rudolf: *A kisebbségi demokrácia fogalma* = *Tiszatáj* 1985. 12. 52–53. pp.

A helyi hagyományok a kisebbségbe szakadt területeken különböző mélységűek és minőségűek voltak, így különbözőképpen lehetett rájuk építeni. A nyomás alatti lét, a fizikai és kulturális megsemmisítésükre való törekvés szintén más és más fokot ért el, a mostoha körülmények, az eszközszegénység azonban szinte mindenütt gondot jelent. A morális megroppantás változatos skáláját vonultatták-vonultatják fel térségünkben: így születtek a „szovjet magyarok", a „magyarul beszélő románok", a jugoszláv és csehszlovák nemzetiség fából vaskarika kategóriái, e torzszülemények gyakorlatba ültetésének renegát serege és a nyomukban járó kulturális erózió. A háromnegyed százada folyó etnikai tisztogatás, a ki- és betelepítések, a vegyes házasságok, a kedvezőtlen demográfiai folyamatok relatív és abszolút arányunkat rontották a Kárpát-medencében, s a nyelvhatárt is kedvezőtlen irányba tolták el. A közigazgatási egységek vissza-visszatérő változtatási kedve mögött is hasonló szándékok húzódnak.

Kisebbségi helyzetben is az *értelmiség a* sorskérdések felismerője és megválaszolója. A nemzetiséggel való azonosulásra, a hová tartozás nyílt vállalására többnyire az intelligencia ösztönzi a társadalom különböző rétegeit, osztályait, ugyanakkor a megmaradás sorskérdéseinek a felvetésére is többnyire ők vállalkoznak. Az önismereti vizsgálódásokban normatív szenvedélyesség munkál. *„Tudatosult létszükségletek, a létfenntartás követelményei érvényesülnek bennük. Értelmiségi képviselőiket tehát kettős motiváció hajtja, kétszeres hivatástudat ösztökéli. Egyrészt rétegük érdekeit, aspirációit tolmácsolják, másrészt annak az etnikai csoportnak az identitástudatát alakítják, amelynek szolgálatára elkötelezték magukat."*[11] Az értelmiség – Kelet-Közép-Európában különösen – kettős funkciót is ellát. Egyfelől szakértelmiség, s mint ilyen, azon feladatokat végzi el, amelyek teljesítése magasabb szintű szaktudást igényel. A nemzetiségi értelmiség ebben a funkciójában nem feltétlenül kapcsolódik közvetlenül etnikai közösségéhez. Az értelmiség tájainkon azonban, ezen túlmenően, a demokratikus politikai intézményeket bizonyos fokig helyettesítő, vezető, nevelő, buzdító, érdekkifejező és -képviselő funkciót ellátó réteg is egyben. Ez utóbbi szerepkört ideológiai funkciónak is nevezhetjük. Tény, hogy ők a különböző programok szövegezői, a bennük kifejeződő világszemléletek, jövőképek, cselekvési irányelvek körvonalazói. Ilyen értelemben tehát nemcsak az adott helyzet tudatosításában, hanem a fennálló viszonyok előnyös megváltoztatásának a képességében is kell látnunk az intelligencia megkülönböztető jegyeinek egyikét. A modern társadalmakban – így kisebbségek körében is – a kultúrateremtő, -közvetítő értelmiség jelentős mértékben átstrukturálódott. Régiónkra nemzetiségi tekintetben kimondható, hogy a nemzeti színvallást nem követelő értelmiséggé válás csatornái, az objektíve nagyobb gazdasági szükséglet miatt is vonzóbbak, illetve könnyebben elérhetők a kisebbség számára, mint a humán pályák. Tágabb összefüggésben tehát az *„értelmiség különböző csoportjainak mentalitását és magatartását a világban érvényesülő két alaptendencia, az etnikai öntudat napjainkban erősödő irányzata, és az egyetemes műveltség ugyancsak fokozódó terjedése*

[11] Gáll Ernő: *Kelet-európai írástudók és a nemzeti-nemzetiségi törekvések.* Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1987. 353. p.

közötti ellentmondás határozza meg. Pontosabban: ez az ellentmondás e csoportok tudatában és cselekvésében jut a legerőteljesebben kifejezésre."[12]

A kisebbségi lét velejárója az a nemzeti históriánkban sem először előforduló jelenség, hogy az *irodalom* többnyire kultúraszervező (helyenként -helyettesítő) szerepre kényszerül. Az írók feladatvállalása aránytalanul megnövekszik, soraikból kerülnek ki a nemzetiségi kultúra mindenesei, az anyanyelv védelmezői és ápolói; az azonosságtudat őrei. E funkció lehet inspirálója, de hátráltatója is az alkotó tevékenységnek. Az egyetemes magyar irodalom tényének néven nevezése a '70-es, '80-as években még tettnek számított – mára talán már kezd átmenni a köztudatba. Béládi Miklós sorai nemcsak a literatúra, hanem kultúránk egészére is érvényesek:

„A legújabb kori magyar irodalom története pontos, szabatos fogalmazás szerint régóta magyar irodalmak története (...) A különfejlődés irányzata azóta csak megerősödött, a határon túli irodalmak önálló szervezetté alakultak, a magyarországi mellett a maguk külön törvényei szerint rendezik be életüket. Hat évtizede tart az a különélés, sorsukban a magyar nemzetiség politikai, társadalmi helyzete tükröződik, kibontakozásuk, elakadásaik és újrakezdéseik, önállóságukért folytatott küzdelmeik és művekben testet öltő eredményeik a nemzetiségi létforma változásait minden másnál hívebben adják vissza (...) A nemzetiségi társadalmak *önálló és eredeti értékeket létrehozó »mikrotársadalmi« szervezetben fejlődnek, és jog szerint önálló, autonóm politikai tényezőként és intézményesen kívánnak saját sorsuknak alakításában részt venni. Jogaik nem szűkíthetők le az egész állampolgári jogokra, kollektív jogokként is biztosítani kell jogaikat (...) A nemzetiségi társadalmak eredeti, sajátszerű értékeket létrehozó »mikrotársadalmi« fejlődése, amelynek az irodalom is része, hosszú távon sem vezethet oda, hogy a markotársadalomnak tartott anyanemzettől teljesen elszakadjon, és új nemzetet, új makrotársadalmat hozzon létre. Bajosan képzelhető el a fejlődés olyan iránya, hogy romániai, csehszlovákiai, jugoszláviai magyar nemzet alakuljon ki az ottani magyar nemzetiségből (...) a nemzetiség és az anyanemzet nyelvi, kulturális összetartozása letagadhatatlan tényként, adottságként él tovább, de anélkül, hogy az összetartozás bármiféle függőséget rejtene magában, vagy magával vonná az anyanemzeti irodalom intervencióját a nemzetiségi irodalmak ellen."*[13]

Végső soron tehát a magyar kultúra legújabb kori története több *középpont* szellemi mágneses terében fejlődik, a sokféle hangzás ellenére a részek összetartozásához nem férhet kétség. E policentrikusságban kölcsönhatás érvényesül: ahogy a törzs kihat a végtagra, a testrész működése nélkül maga a váz is megrendülne.

4. A határon túli magyar művelődés sorskérdései

Az új viszonyok megváltozott lehetőségei többféle előjellel tárgyalhatók. Jó, hogy kinyíltak a határok, *aggasztó* ugyanakkor az *elvándorlás* mértéke az anyaországba s még távolabb. Ki tudja, hányadszor fejeződhet le az értelmiség, csökken az intézményeket megteremtők, működtetők, látogatók, befogadók száma. Természetesen örülünk, hogy – részben évtizedek kihagyása után – ismét van felvidéki, kárpátaljai, erdélyi, moldvai,

[12] Gáll Ernő, 1987. i. m. 28. p.

[13] Béládi Miklós: *Válaszutak*. Szépirodalmi, Bp., 1983. 431. 434.. 440–441. pp.

vajdasági, horvátországi, szlovéniai, őrvidéki hallgatója a hazai felsőoktatási intézményeknek, de elkomorul arcunk annak hallatán, hogy immár százával íratják határon túli szülők magyarországi közép- (sőt általános) iskolába is gyermeküket. Hol a biztosíték, hogy végzés után hazamennek, s teljesítik hivatásukat a kibocsátó közösségükben? Ugyanakkor a kisebbségi magyar iskolák sorvadnak el – no nemcsak a gyermekhiány okán, hanem a *diszkriminatív oktatási törvények,* a tudatos visszafejlesztés miatt is. A magyar tanítási nyelvű osztályokat kétnyelvűvé, a kétnyelvűeket csupán nyelvoktatóvá változtató akarat, az ún. alternatív iskolák sanda szándéka mind-mind az alig burkolt asszimiláció eszközei.

Az idegen nyelven szocializálódó fiatal azután már megelégszik a csupán utolsó évben anyanyelvű tanítóképzővel, egyre kevésbé veszi igénybe a heroikus utóvédharcait vívó magyar ajkú egyetemi oktató semmivel sem honorált óráit Szabadkán, Kolozsvárt. A magyar nemzetiség hátrányos kulturális helyzete szinte mindenütt kimutatható a többséggel szemben a diplomások számarányában. Ennek ellenére Bukarest vagy Pozsony hallani sem akar a magyar felsőoktatási intézményről. Marad tehát a magánegyetem szinte utópisztikus terve...

Ami az anyanyelv közületi jelenlétét illeti, talán Kárpátalja és Szlovénia az üdítő kivétel. Másutt a *nyelvhasználati törvények* és helyi hatalmasságok visszaélési szorítják vissza egyértelműen a korábban még sűrűbb magyar feliratokat, szóbeli és írásbeli ügyintézést. A két- és többnyelvűség szép gyakorlata kezd közelmúlttá válni, kölcsönösség helyett – kevés kivétellel – csupán a kisebbség számára marad kötelesség, ill. létérdek.

Kétségbevonhatatlan előrelépés, hogy a *kisebbségi kultúra és tudományosság szakmai szervezetei* megalakulhattak, differenciálván ezzel az eddig tagolatlan munkát. Fejlődés ez a tekintetben is, hogy a politikai, érdekvédelmi és művelődési funkció több helyütt kettéválhat. Ugyanakkor a működési feltételeket alig biztosítják abban az országban, ahol tagjaik adófizető polgárok. A privatizáció sok esetben a kisebbségi kulturális intézmény kárára zajlik, szó szerint a használók feje fölül adják el a művelődési otthonokat. A könyvkiadást és más ágazatokat pusztán piaci alapokra helyezni – a kisszámú befogadó, illetve az elszegényedés, a vásárlóerő csökkenése miatt –, lehetetlen.

A nyomtatott és elektronikus *sajtó* lehetetlenné tétele nem egy helyt bekövetkezett, annak ellenére, hogy másutt megnövekedtek a lehetőségek. Felvidéken és a Vajdaságban igen megnehezült a napi- és hetilapok, folyóiratok kiadása, a szerkesztőségek közvállalattá alakítása (vagy magánkézbe adása) gazdasági tönkretétellel, nyomásgyakorlással párosult. A cenzúra, a megvont vagy csökkentett állami támogatás, a szerkesztőségek kilakoltatása Erdélyben sem ismeretlen. A rádió- és televíziós programok adásidejének csökkentése, áthelyezése, a frekvenciamódosítás, a munkatársak elbocsátása takarékosságra hivatkozva, egyaránt az elsorvasztás tünetei. Hogy anyanemzeti sajtótermék többnyire csak remittendaként vagy ajándékba érkezik, s a kisebbségek újságjait hiába keressük évek óta a hazai standokon, lassan már szóba sem kerül.

5. Anyanemzeti erőfeszítések

A négy évtized után első szabadon választott magyar kormány tudatában van annak, hogy nem az országhatáron belül élő tíz-, hanem a Kárpát-medencében élő s a világban szétszóródott tizenöt-tizenhat milliós nemzet érdekeit szem előtt tartva kell gondolkodnia és cselekednie. *„Tekintettel arra, hogy a magyarság egyharmada határainkon kívül él, a magyar államnak különleges felelőssége a magyar nemzet, mint kulturális és etnikai közösség megmaradásának támogatása. Ezért állunk ki – a fennálló nemzetközi szerződések tiszteletben tartásával, azok szellemében és a szomszédos államok kormányainak kinyilvánított ígéreteivel is összhangban – a határainkon kívül élő magyar közösségek jogainak, köztük az önrendelkezésnek a betartása (ennek keretében a kulturális autonómia létrehozása) mellett. Támogatjuk a határainkon túl élő magyar közösségeket nemzeti önazonosságuk megőrzésére irányuló törekvéseikben. Fontosnak tartjuk a civil társadalom minden ilyen irányú kezdeményezését. Ideje, hogy a nemzeti kisebbségek valóban az országok közötti barátság legfontosabb hídját alkossák, de ezt csak a jogaikat és méltóságérzetüket visszanyert közösségek láthatják el. Ebben a tiszta törekvésünkben számítunk a nemzetközi szervezetek, különösen az Európa Tanács és az Európai Közösségek, valamint az egyes államok kormányainak és közvéleményének a támogatására.*

Az emberi jogok és a demokrácia iránti elkötelezettségünkből fakadóan arra törekszünk, hogy mielőbb épüljenek ki a nemzeti kisebbségek egyéni és kollektív jogainak gyakorlásához szükséges intézményes keretek: legyenek biztosítottak a kisebbségek önszerveződésének lehetőségei, jöjjenek létre autonóm kisebbségi struktúrák. Fontos, hogy a nemzetiség akadálytalanul ápolhassa rokoni és baráti kapcsolatait, megőrizhesse kulturális hagyományait, történelmi emlékeit, tanulhassa anyanyelvét az iskolai oktatás minden szintjén. Mindehhez mind kétoldalú alapon, mind regionális és összeurópai szinten megfelelő biztosítékot és intézményes kereteket kell kialakítani, beleértve egy védelmi ellenőrzési rendszer létrehozását is. Ennek legalkalmasabb formája az egyetemes, illetve európai kisebbségpolitikai kódex lenne.

Amíg ez a nemzetközi szabályozás nem születik meg, a Magyar Köztársaság kormánya támogatja szomszédos országok magyar közösségeinek jogos törekvéseit az őket esetleg ért sérelmek nemzetközi fórumokon történő szóvá tételében. Folytatjuk erőfeszítéseinket a kérdéskör nemzetközi jogi kereteinek továbbfejlesztésére, valamint a kulturális jogok csorbítása, az erőszakos asszimiláció, a diszkrimináció ellen és az önigazgatás kiteljesítése érdekében."[14]

„A magyarság sorskérdéseit illetően nincs lényeges különbség a pártok között, valamennyien a magukénak vallják azt az elvet, hogy a határainkon túl élő magyarság kérdéseivel a magyar külpolitikának meghatározóan kell foglalkoznia. Itt csak a mértékben van különbség. A koalíciós pártok más mélységben és más módon gondolják megvalósíthatónak ezt az elvet, míg az ellenzékieknek eltérő véleményük van. Ami az európai integrációt illeti, abban teljesen azonos az elképzelésünk (...) A magyar külpolitikának legfontosabb pillérei közé tartozik a határainkon túli magyarság kérdése. Tevékenységünket két csomópont körül lehet meghatározni, az egyik: az európai integrációs rendszerbe való mielőbbi csatlakozás, a másik: a határainkon kívül élő magyarság

[14] *A nemzeti megújhodás programja. A Köztársaság első három éve.* Bp., 1990. szept. 184. p.

kérdése" – nyilatkozta a magyar országgyűlés külügyi bizottságának alelnöke a napokban.[15] Az anyanemzeti segítségnyújtást kormányzati szinten egy országos hatáskörű szerv: a *Határon Túli Magyarok Hivatala* hangolja össze. Kapcsolattartása kiterjed a kisebbségi és nyugati magyar szervezetekre és hazai szaktárcákra egyaránt.

Költségvetési és külső forrásokból, eredményesen működik az *Illyés Közalapítvány*. Az alapítványtevő, a magyar állam szándékának megfelelően támogatja

- a határainkon túl élő magyarság önazonosságának megőrzését, fejlődését és megerősítését célzó kezdeményezéseket;
- az anyanyelv ápolását, fejlesztését szolgáló programokat; a határainkon túl élő magyarságot érintő tudományos munkát;
- az anyanyelvű hitélet tárgyi és személyi feltételeinek a javítását; végül
- a határon túli magyar kisebbségek hazai kulturális bemutatóit.[16]

Az alapítvány kuratóriumának összetételében tükrözi a magyar parlament erőit: valamennyi kormányzó és ellenzéki párt személyiségei egyaránt megtalálhatók benne. Az Illyés Alapítvány 1992. évben 389 pályázatra összesen 166, 5 millió Ft-ot folyósított.

Egyes minisztériumok (pl. Művelődési és Közoktatási, Népjóléti) égisze alatt különböző szakalapítványok működnek a határon túli magyarok támogatására. E kezdeményezések egyik alapelve, hogy az igény az érintettek részéről jelentkezzék, Magyarország ne akarjon semmit ráerőszakolni a kisebbségben élőkre. Másrészt viszont a passzív segítségnyújtás helyett a nagy valószínűséggel működésre képes kezdeményezéseik felkarolását részesítik előnyben. Tehát a „hal helyett hálót" elvet vallja, vagyis azt, hogy sokkal célravezetőbb a „talpra állás módszertanával" megismertetni a kisebbségeket.

A kormányszervek és alapítványok mellett számos egyesület, társadalmi és szakmai szervezet, párt, település, egyház ápol határon túli magyar kapcsolatokat. Az elmúlt év karácsonyán megindult magyar műholdas televíziózás pedig soha nem látott távlatot nyújthat az anyanyelvű művelődésnek és tájékoztatásnak.

6. A megmaradás technikái

Végezetül néhány példa arra, hogy a nehézségek ellenére nem reménytelen a helyzetünk.

Egyrészt olyan világpolitikai konstelláció vesz körül bennünket, amelyből – a számos bizonytalansági tényező ellenére – előnyt csiholhatunk az egész nemzet számára. Magyarország nemzetközi megítélése, aktivitása a különböző regionális, európai és globális szervezetekben igen jó. Viszonylagos helyzetünk a térség élvonalába helyez bennünket, mind a politikai stabilitás, mind a gazdasági kilátások szempontjából. Az emelkedő és megerősödő anyaország a kisebbségeinek a kézzel fogható segítségen kívül hitet, büszkeséget, öntudatot ad.

---

[15] Nikolits Árpád: *A határokat békésen kell lebontani. Beszélgetés* Csóti *Györggyel, a külügyi bizottság alelnökével – Pesti Hírlap,* II. (CLII.) no. 73. (1993. márc. 29.) 10. p.

[16] A Kormány 1047/(1991. (IX. 29.) Korm. határozata az Illyés Alapítvány Alapító Okiratának megállapításáról – Magyar Közlöny 1991/105. 2155. p.

Ezzel párhuzamosan az erkölcsi-szellemi megújulás valamennyi nemzetrészben elindulhat. Az elitté válás, a már Széchenyi által óhajtott „közértelmesség" kifejlesztése, az elhivatottság és a szakértelem párosításából kinövő sikerek meghozhatják önbecsülésünket, amely valóban megroppant az elmúlt időszakban. Klebelsberg Kunó, e század legnagyobb formátumú magyar kultuszminisztere igazolt tétele, hogy *„a nemzeti lét szilárd és ellenálló fundamentumát a művelődés- és gazdaságpolitika, illetve a műveltség és a vagyonosodás együtt, vállvetve építik. Anyagi jólét nélkül nem fejlődhet ki számottevő műveltség, de szellemi kultúra híján nem bontakozhatik ki anyagi kultúra sem, mert a gazdasági fejlődésnek is nélkülözhetetlen feltétele az észnek kezdeményező ereje és csiszoltsága, találékonysága és alkalmazkodó képessége, az érzelemnek kötelesség- és felelősségmélysége, az akaratnak alkotó vágya és szívós kitartása. Naiv gondolat a gazdasági élet prioritása a műveltséggel szemben, a kettő párhuzamosan fejlődik, egymásnak kölcsönös hajtóerői."*[17]

Tehát a határon túli magyarnak meg kell tanulnia vállalkozni, hogy legyen miből a kultúrára áldoznia. S nemcsak a kultúrára. Felvidéken, Kárpátalján, Erdélyben és a Délvidéken megszülettek azok az autonómiakoncepciók, amelyek összhangban az európai dokumentumokkal perspektívát adhatnak az érdekvédelmi harchoz. E programok az önkormányzatiság helyi, területi és személyi elven alapuló pilléreit fektetik le, s ha ma utópiának tűnnek is, egyáltalán nem kizárt, hogy a holnap realitásának előképei. Így nőhet a gazdaságban, műveltségben megizmosodott nemzetrész társnemzetté az állampolgársága szerinti országában, teheti jelképessé az egyesült Európában egyre anakronisztikusabbá váló határokat, válhat végre sorsának valós alakítójává. Csoóri Sándor szavaival: *„Komoly sorsfordító idők várnak ránk otthon. Lehet, hogy ezek az idők a lassú visszavétel esztendei lesznek. A civil társadalomnak egymás után, lépésről lépésre kell majd visszaszereznie az államtól a kisajátított oktatást, a kisajátított emlékezetet, kezdeményező erőt és a kisajátított szellemi életet. Sőt magát a nemzetet is, apró hódításként. Ez a folyamat még a láthatóvá vált gazdasági romlás előtt megindult Magyarországon. Megbátorodó egyének állnak ki meggyőződésük mellett, hogy a megnyilvánuló, de fáradt hazugságoktól visszaszerezzék a maguk igazát. S ugyanezzel a szándékkal egyre több kis közösség is szerveződik. Ha valamihez, hát épp ehhez a visszaszerzéshez kell a legnagyobb erkölcsi erő, szerencsére ennek a föltételei mindenekelőtt magunkban vannak."*[18]

(1993)

[17] Idézi Venczel József: *Erdélyi föld – erdélyi társadalom.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1988. 215. p.

[18] Csoóri Sándor i. m. 107. p.

A román nacionalizmus jelenléte a történelemtanításban

1. Célok, feladatok, módszerek

A nemzethez tartozás tudata nem velünk születik, azonban minden ember – a szociális fejlődés egy fokán túl – egy nemzet tagjává nevelődik azáltal, hogy környezetétől bizonyos értékeket, érzelmeket, magatartásmintákat kap, illetőleg vesz át. Szubjektív *nemzeti tudat* nélkül nincs nemzet, nélküle csak diffúz etnikai csoportot képező nép létezik. A nemzetet mint közösséget többek között a *történeti tudat* tartja ébren, fönnmaradni akarásának ez az egyik lényeges kritériuma. A történelmi ismeretek és e tényekhez fűződő emóciók közül az utóbbi értékelő mozzanat a döntő a történeti tudat összetevői közül, hiszen általa a jelen szándékait és a megtervezett vagy vágyott jövőt vetíti a múltba. Azt sem fölösleges hangsúlyoznunk, hogy a nemzeti tudatnak – a mai nemzettel való kapcsolat tudata és a jövő távlatai mellett (de inkább előttük) – maga a történelmi tudat is szerves része.

A fentiek előrebocsátásával a romániai történelemtanításban érvényesülő nacionalizmust a magyarajkú gyermekek által a 80-as években használt középiskolai történelemtankönyvek alapján vizsgáljuk, éspedig a következő megfontolásokból:

- a történelemoktatásnak – folyjék az a határ bármely oldalán – mindmáig rendkívül nagy a felelőssége a szomszédos nemzetekhez és államokhoz fűződő kapcsolataink alakításában, ápolásában;
- a történelemtankönyv hű tükre az államalkotó (többségi) nemzet „nagy" történettudományának: a leszűrhető legbiztosabb eredmények foglalata – igaz, elkerülhetetlen leegyszerűsítésekkel;
- a tankönyvek – a maguk egyező és eltérő vonásaival – minden más jellegű forrásnál inkább alkalmasak a „hivatalos" szemlélet átfogó jellemzésére;
- végül, de nem utolsósorban *„bármilyen aspektusból merül is fel a nemzeti kérdés, akár az érzések, akár a szociológia, az ideológia, akár a politika szférájában, a kérdésfeltevésben szükségképpen ott bujkál a történelem, minden aktuális állásponthoz valahol egy közvetlenül odailleni látszó történelmi érv vagy érvcsoport tartozik"* – valljuk Szűcs Jenővel.[1]

A tankönyvet a legelemibb *tömegkommunikációs eszköznek* tekinthetjük. Használatakor az általa közvetített üzenet intézményesült keretek között jut el a befogadók határozatlanul nagy számú (s ráadásul a hírforrástól térben és időben igen távol eső) tömegéhez. Az effajta közlési csatorna csak egyirányú és késleltetett kommunikációra nyújt lehetőséget. Ha tehát a történelemtankönyvet a kommunikációs modellben helyezzük el, abban a modell első tagját, a feladót fedezhetjük fel. Így az ún. „csatornazaj" összetevőiről (a tankönyv anyagát interpretáló tanár attitűdjéről, a társadalmi környezet befolyásától stb.), a befogadó értékrendjétől, a közlés hatékonyságáról nem rendelkezünk megbízható

[1] Szűcs Jenő: Nemzet és történelem. Budapest, 1974. Gondolat. 19. p.

információval, legföljebb feltételezéseink lehetnek. Elemzésünkben tehát nem vállalkozhattunk többre, mint bizonyos történelemtankönyvek által kibocsátott üzenet dekódolására és interpretálására – elismervén a tévedés lehetőségét. A következő köteteket helyeztük „mikroszkóp alá":

1. Ştefan Pascu–Bodor András–Lucia Georgian–Vasilica Neagu: Az ókor és középkor történetének alapvető kérdései. Tankönyv a XI. osztály számára. Bukarest, 1978. Editura didactică şi pedagogică.

2. Camil Mureşan–Vasile Cristian–Vasile Vesa–Louis Roman–Eugen Vărgolic: Az újkor és jelenkor történetének alapvető kérdései. Tankönyv a XII. osztály számára. Bukarest, 1978. Editura didactică şi pedagogică.

Romániában az egyetemes történelem mellett nemzeti történelmet is tanítanak, román nyelven (istoria României). E tankönyv elemzésére mostani vizsgálatunkban nem vállalkozhatunk. (Ha csak egy zárójel erejéig is, de azt is hozzá kell tennünk: a magyarországi nemzetiségi gimnáziumokban használatos történelem tankönyvek is csak a hazai „többségi" históriát ismertetik. Némi árnyalatnyi különbség mégis létezik: az egyetemes *és nemzeti történelmet* a magyarországi másajkúaknak saját anyanyelvükön, egyetlen tantárgy keretében oktatják.)

Az alapanyag meghatározását és beszerzését követően a vizsgálat módját kellett eldöntenünk.

Mérlegelés után a számszerű dokumentumelemzéskor alkalmazott *tartalomelemzést* (content analysis) választottuk. Ezt az interdiszciplináris módszert számos társadalomtudományban használják, különböző szövegek szókincsének, stílusának, kifejezési eszközeinek az értékelésére.

Hipotézisünk az volt, hogy a megvizsgált források többé-kevésbé az államalkotó többség nemzeti attitűdjeit tükrözik vissza – gyakorlatilag ezek mértékét, arányát, szerkezetét kívántuk kimutatni. Természetesen kíváncsiak voltunk arra is, hogy az elemzendő tankönyvek mennyire tartják szem előtt a megcélzott befogadók, vagyis a kisebbségi fiatalok sajátosságait.

Módszerünk döntő mozzanata a *kódolás*, amelynek alapvető egységéül a szót választottuk – számunkra a legegyszerűbben így voltak regisztrálhatók a tartalom összetevői. A kategóriarendszer összeállításakor a többségi nemzetre, a magyar kisebbség anyanemzetére s néhány, általunk jellemzőnek tartott kapcsolatra vonatkozó utalás rögzítésének a lehetőségét tartottuk szem előtt. Létrehoztunk egy identitás- és egy kontinuitás-kategóriát is.

Az egyes besorolandó szavakat az előjel négy fokozata szerint pozitívnak, negatívnak, semlegesnek vagy ambivalensnek értékeltük; de szempontunk volt azok viszonya a történelmi korhoz, amelyet minősítenek, maga a konkrét tartalom és végül az is, hogy milyen földrajzi-nemzeti vonatkozások felfedezésére adnak alkalmat. A besoroláskor együttesen vettük figyelembe a konkrét esemény, személy, fogalom stb. tartalmának jellegét s a könyv által sugallt minősítést.

Viszonyítási alapunk a magyar történészek általunk ismert műveinek állásfoglalása a szóban forgó kérdésekről. Egy-egy társadalmi jelenséggel kapcsolatban a vizsgálati

problémák egész sora fogalmazható meg. Abban, hogy egy témán belül ki, milyen szempontokat tekint fontosabbnak, igen nagy szerepet játszik a kutató személyes érdeklődése és *értékrendszere*. Más szakember a miénktől eltérő változók mentén bizonyára más eredményeket kaphat. Mindamellett reméljük, hogy tárgyilagosságra törekvő módszerünk biztosítja a kiválasztott dokumentumok valósághű elemzését.

2. Többségi énkép

Kutatásunkban a tankönyvek tartalmának teljes feldolgozása során közel másfélezer jellemző kifejezést regisztráltunk. A *bukaresti* kiadású tankönyvekben a legterheltebb, vagyis a leggyakrabban használt, leírt kategóriák az *identitás*, a *román* és a *romániai*, a legkisebb terhelést pedig a *finnugor* kategória, valamint az *erdélyi román – erdélyi német* kapcsolat kapta. A legpozitívabb kategóriák sorrendben a *román* (az ide sorolható utalások 82,1%-a), az *erdélyi román – erdélyi német* és a romániai. Nem kapott pozitív minősítést a *finnugor* kategória, van pozitív beállítása, de minimális a *magyar* vonatkozású említéseknek. Megállapítható ugyanakkor, hogy a legnagyobb arányú negatív kategóriák között van a *magyar* kategória (a megfelelő szavak 33,2%-a), továbbá az *erdélyi román – erdélyi német* kapcsolatmutató. Nem kapott negatív minősítést néhány viszonylag csekély gyakoriságú kategória (többek között a finnugor és az *erdélyi magyar – erdélyi román*). Jóllehet tartalmaznak negatív megvilágítást is, a román, a romániai és a kontinuitás kategóriákkal szembeni negatív előjel a legritkább.

Előjel szerint a saját nemzetre (lásd: román, havasalföldi vagy moldvai) vonatkozó utalások között 79,9% a pozitív megvilágítású. A történelemkönyv egyáltalán nem tartalmaz negatív beállítást a saját nemzetre vonatkozó kategóriákkal kapcsolatban, ha a legújabb kort tárgyaló fejezeteket tekintjük.

A saját államra vonatkozó önértékelés (romániai kategória) szempontjából szintén növekvő pozitív viszonyulást tapasztalunk, a negatív és ambivalens értékelésnek aránya jelentősen csökken.

Moldvára, illetve Havasalföldre önmagukban, azok kapcsolatai nélkül viszonylag kevés utalás található a romániai magyar tankönyvekben. Ennek magyarázata, hogy a tankönyv a középkor elejétől „román országokról" ír és következetesen együtt tárgyalja Moldvát, Havasalföldet és Erdélyt, mintegy visszavetítve egy évezredre az 1918 után kialakult államjogi helyzetet. Így tehát számos havasalföldi vagy moldvai utalást implicite a romániai kategória foglal magában,. Elmondhatjuk, hogy az önértékelés terén a román tankönyvek túlzottan pozitív beállítottságúak, a negatív és ambivalens előfordulások igen ritkák.

A következőkben a belső kohézió mutatóját hasonlítjuk össze.

Olyan szavak, fogalmak együttes említéséről van itt szó, amelyek a történelmi korok folyamán az egyes országrészek (Moldva – Havasalföld) területére vonatkoztatva népek, történelmi személyiségek és események kapcsolatát hangsúlyozván, az egyűvé tartozást sugallják.

Ezeket a kapcsolatokat a középkorban hangoztatják a legtöbbször. Mivel az országrészek egyesítése az újkor végén megtörtént, úgy tűnik, a jelenkori kohézió hangsúlyozását a tankönyvírók nem tartották fontosnak.

A többségi nemzetre és államra vonatkozó utalások tartalmának nagy témacsoportjai csökkenő előfordulási sorrendben a következők:

- nagy történelmi személyiségek (uralkodók, államférfiak, hadvezérek);
- földrajzi – közigazgatási – jogi vonatkozások (földrajzi nevek, államiság, intézmények, törvények);
- társadalmi kérdések (demográfiai-etnikai erő, belpolitika, munkásmozgalom);
- külpolitika, diplomácia;
- „harcos múlt" (háborúk, csaták, felkelések, ellenállás);
- kultúra (tudomány, művészet, oktatás, vallás) és
- gazdasági-műszaki vonatkozások, életmód.

A többségi „mi-tudat" erősítésének irányában hatnak azok a szélsőséges megállapítások, amelyek a túlzó önértékelésre utalnak. A „torzító optika" az őstörténeti kezdetektől a társadalmi haladásért vívott és a nemzeti függetlenségi harcokig, a nemzetközi élet és diplomácia területéről a kultúrán, művészeten, tudományon át a munkásmozgalom és a szocialista építés jelen szakaszáig számos helyen érezteti hatását.

E tény illusztrálására néhány rövid idézetet emelünk ki a két történelemkönyvből. (A zárójeles számok a korábbi felsorolás alapján a tankönyvek sorszámát, valamint az oldalszámot jelölik.)

„A román nép a dákok és a rómaiak összeolvadásából keletkezett, így jött létre egy energiával, életerővel telt új nép, dicsőséges elődei nagy erényeinek és hagyományainak örököseként." (1: 68, 69)

„Augustus idejében (…) még Róma is félt a dákok támadásaitól." (1: 105)

„A X. századtól kezdve a magyarok – miután a nyugati és a bizánci birodalom felé irányuló terjeszkedésüket meggátolták –Erdélybe vezetnek hadjáratokat. Itt kenézségekbe és vajdaságokba szervezkedett román lakosságot találtak, amely függetlenségét védelmezve elszántan ellenállott." (1: 164)

„A román szocialisták mélységes hazafias felelősségtudattal foglalkoztak az ország döntő kérdéseivel." (2: 102)

„Az 1944. augusztus 23-i fegyveres felkeléskor Románia is belépett az antifasiszta koalícióba s óriási mértékben járult hozzá a szövetségesek diadalra juttatásához." (2: 185)

„… az RKP ideológiai harcának csodálatos alapja van: az RKP Programja és a kommunisták munkája és élete, a szocialista etika és méltányosság elveinek és szabályainak Törvénykönyve… Az úttörő gondolkodás mélysége tükröződik ezekben a dokumentumokban, pártunk főtitkárának műveiben, melyek hazánkban és külföldön is nagy tekintélynek örvendenek." (2: 260)

3. Magyarságkép

Egyének, de szűkebb-tágabb közösségek esetében – így akár a magyar nemzetében is – elengedhetetlen az önismeret szempontjából a szomszédaink rólunk kialakított véleményének az ismerete. A tükörképre még akkor is szükségünk van, ha ez a vélemény számunkra nem éppen kedvező.

A bukaresti történelemkönyvek interpretálása szerint a román nép a trák-dák őslakosság és a római telepesek összeolvadásából született és megszakítás nélkül a Kárpát-Duna térség ősi földjén élt, mint az ókori civilizáció, a latin nyelv és a római kultúra hordozója. Népi faluközösségeiből alakultak ki kora feudális államalakulatai, a kenézségek, vajdaságok, „országok". Ugyanakkor Európában, Ázsiában és Afrika északi részén úgymond az alacsonyabb fejlődési fokon álló népek mozgalmaira kerül sor. A tankönyvek írói ezek közé sorolják többek közt a *finnugor* népeket is.

Mindössze két, semleges árnyalatú utalást találunk rájuk vonatkozóan. Az együttesen kezelt finnugor és magyar kategória tekintetében a negatív értékelés túlsúlyban van a pozitívumokhoz képest. Hogy az arányok beszéljenek: 24,9% pozitív, 33,2% negatív, 21,8% ambivalens és 20,1% semleges minősítés jutott osztályrészül. Amíg pozitívumaink eloszlása egyenletes, negatívumaink az újkorban és a jelenkorban „csúcsosodnak ki".

Vegyük szemügyre ugyanezen kategóriák tartalmát az előző fejezetben részletezett fő csoportok szerint. Leggyakrabban a földrajz – közigazgatás – jog, a személyiségek és a társadalmi élet területén említenek bennünket. Nincs egyetlen pozitívuma külpolitikánknak, gazdasági-műszaki életünknek, csupán személyiségeink megvilágítása előnyösebb némiképp. A nemzetiségi öntudat alakulása szempontjából nem érdektelen a pozitív utalások kissé alaposabb kibontása. Mire lehet tehát „büszke" a romániai magyar tanuló?

Nagy történelmi alakjaink közül mindössze hárman kaptak pozitív minősítést: I. István, Hunyadi János (mint Magyarország kormányzója, de külön kiemelve a szerzők szerinti román származását) és Kossuth Lajos. Arról a Frankel Leóról, akit az elemző negyedikként felsorolhat, nem derül ki a tankönyv használója számára, hogy szintén magyar. Ambivalens vonatkozásban említették Luxemburgi Zsigmondot, Bethlen Gábort (szerintük mint Magyarország királyát), Ferenc Ferdinándot és Károlyit.

Kulturális téren Mátyás budai palotája, Szinyei-Merse festészete, valamint a XX. századi irodalmunk és zenénk nyert pozitív értékelést. Ugyanilyen értelemben utal a könyv a morva állam magyar uralom alá kerülésére, függetlenségünk 1848. évi kikiáltására, a Tanácsköztársaságra és a Forradalmi Kormányzótanácsra, végül pedig a magyar népi demokráciára.

Háborúink és mozgalmaink közül további három esemény vált dicsőségünkre: a Dózsa-féle parasztháború kezdete a budai táborban, a 48-as forradalom és az, hogy 1918-ban Ausztria–Magyarország forradalmi és nemzeti mozgalmak színhelye. A bukaresti tankönyvírók értelmezésében – gazdasági pozitívumaink híján – két ambivalens minősítés jutott: a századvégi viszonylagos gazdasági fejlődés és a magyar beruházású balkáni vasútépítés. Belpolitikai téren a KMP megalakulását és a KMP–SZDP egyesítést

helyezték kedvező megvilágításba. Diplomáciánk megint legföljebb az ambivalens szerepeltetésig juthatott el: békeszerződéseink és a Hármas Szövetség kialakulása említődik így.

A felsorolt vonatkozások szerkezetének csonkasága első olvasásra is szembetűnő. Ismét utalva rá, hogy a szomszéd ország tankönyveiben népünkkel kapcsolatban a negatív utalások vannak túlsúlyban, úgy tűnik, a többségi nemzet pozitív énképéhez szükségeltetik a „mások" negatív beállítása. Ahogy Heller Ágnes írja: „vajon a magunk közösségére vonatkoztatott *pozitív előítélet* korrelatív-e más közösségekre vonatkoztatott *negatív előítéletekkel*? Erre a kérdésre feltétlenül igennel kell válaszolnunk. Ha valamit előítéletesen elvetek, akkor az ellentétét előítéletesen elfogadom és fordítva."[2] Azonban ne feledjük, hogy a „másokban" – akik esetünkben a többséggel együtt élő kisebbségiek, egyben a szomszéd országban államalkotó nemzet tagjai – a szóban forgó beállítás a nemzeti(ségi) tudatformálás szempontjából kifejezetten romboló hatású s nagy valószínűséggel „tudathasadásos" állapotot idéz elő.

4. Erdély és történelmi kapcsolatai

A hazai történettudomány a múltban és a jelenben rávilágított arra a tényre, hogy – bár Erdély története része az ott élő népek anyanemzeti történelmének – rendi viszonyai, geopolitikai helyzete és más tényezők következtében már a kora középkor óta azokhoz egyes időszakokban közelítő, ám alapjában véve külön fejlődésvonalat járt be. Szűcs Jenő megfogalmazásában *„az erdélyi »állam« a 16–17. században természetesen nem »román«, de nem is valami szuverén »magyar nemzeti« fejedelemség, hanem egy magyar nyelvű és kultúrájú – ám erősen helyi színekkel rendelkező –, államjogilag bizonytalan helyzetű fejedelmi hatalom, és egy kétnyelvű, három rétegre tagozódó rendiség hol ide, hol oda billenő bizonytalan egyensúlya, melyben az alattvalók többségét egy harmadik nemzetiség, a román parasztság teszi ki… A 16–17. században adva voltak egy háromnyelvű erdélyi »államnemzet« lehetőségei, mely a polgári korban a román lakosság teljes jogú befogadásával egy »erdélyi nemzetet« produkálhatott volna, ahogy például a 15. században Nyugat-Európában adva voltak egy »burgund nemzet« lehetőségei. Ahogy az utóbbit a burgung hercegi hatalom lehanyatlása, a francia királyságba ékelt Burgund s a flandriai, brabanti, németalföldi részek divergenciája, a francia király és a Habsburg-császár küzdelme hiúsított meg, az előbbit az erdélyi fejedelmi hatalom lehanyatlása után előbb a magyar államnacionalizmus hiúsította meg azáltal, hogy Erdély több évszázados tényleges külön fejlődését figyelmen kívül hagyva, azt a magyar »államtest« szerves tagjává igyekezett deklarálni (ami be is következett 1848-ban), később a román államnacionalizmus hiúsította meg egy historizált román nemzeti eszme jegyében."*[3]

A vizsgált történelemkönyvek Erdéllyel foglalkozó utalásai nagyszámúak: megközelítik a „romániai" és meghaladják a „magyar" kategória gyakoriságát. A középkorban – ide sorolható a szavak háromnegyed része – még jócskán alkalmaznak ambivalens és

[2] Heller Ágnes: Társadalmi szerep és előítélet. Budapest, 1971. Akadémiai Kiadó. 125. p.
[3] Szűcs i. m. 51–52. pp.

negatív jellemzéseket a szerzők, hisz így kaphatnak megfelelő kontrasztot az alig leplezett nemzeti koncepciónak alárendelt, 80-90%-os pozitivitású újkori és jelenkori megjelenítések.

Tartalmilag a földrajz – közigazgatás – jog, a „harcos múlt", a kultúra és a nagy történelmi személyiségek alkotják e kategória zömét. Az ábrázolásban alárendelt szerepet játszik a külpolitika, a társadalmi élet és a gazdaság, ezek beállítása döntően nem pozitív. Pozitív interpretációt a következő erdélyi vonatkozások érdemeltek:

- a történelmi alakok közül mindössze Dózsa és Hunyadi;
- a kultúra területén Olahus és Bolyai;
- közigazgatási téren Szászváros mint Decebal központja, Hunyadi erdélyi vajdai méltósága, az erdélyi rendek általános gyűlése, a 48-as balázsfalvi gyűlés, a szabadságharc idejében 4 megye területén bevezetett román közigazgatás, Bolyai erdélyi származása, az itteni románok memorandumai, az 1918. évi román nemzeti bizottság és az elszakadás eseményei;
- a „harcos múlt" négy csomópontja: az 1437-es bábolnai felkelés, a Dózsa-féle parasztháború, Mihai Viteazul „fényes" korszaka és a második világháború román offenzívája Észak-Erdély visszaszerzésére; végül
- társadalmi (etnikai) vonatkozású Dózsa székely származása.

Valamilyen aspektusból a magyarsággal kapcsolatba hozható 31 utalás (az erdélyi említések 31%-a). Ezek több mint egyharmada pozitív, egyötöde negatív, újabb egyharmada ambivalens, a többi pedig semleges. Összevetve az egész „erdélyi" kategóriával megállapítható, hogy az ottani magyar vonatkozások kevésbé pozitívak, fokozottabban negatív és ambivalens töltésűek.

Erdély *belső kohéziójának* ábrázolását – ellentétben a moldvai–havasalföldi kapcsolatokkal – nem óhajtották hangsúlyozni. Az erdélyi magyar – erdélyi szász és a román–szász együtt említések alig néhányszori szerepeltetése a sorsközösség eszméjének feledtetését szolgálják. Ugyanakkor a „három román ország" konstrukciónak megfelelően az erdélyi–havasalföldi, ill. erdélyi–moldvai kapcsolatok az előbbi kettő összegének 6-7-szeresét teszik ki s pozitivitásuk is mintegy másfélszeres erősségű. A kedvező színben való bemutatás mértéke s jelen felé közeledve növekszik és szerkezetében szoros párhuzamot mutat a moldvai–havasalföldi kapcsolatmutatóval.

5. Identitás

Vizsgálatunk szempontjából különös jelentőséggel bír ez a kategória: egyrészt összetételénél, tartalmánál fogva, másrészt terhelése miatt is. A tankönyvekben ugyanis az identitás a legnagyobb gyakoriságú kategória, természetesen nem csupán ebben a megfogalmazásban. A hazafiság, az etnikum, a nyelv, a nemzet, a nemzetiség, az asszimiláció, a nacionalizmus és az ősi mivolt szinonimáinak gyűjtőfogalmaként vezettük be mint főkategóriát, regisztrálva a kötetekben az azonosságtudat eme összetevőit.

Az idő-dimenzió szerint az ókorban és az újkorban inkább pozitív megvilágítást észlelhetünk. A legreálisabbnak tekinthető ambivalens viszonyulás a jelenkor felé haladva csökkenő tendenciát mutat. Új összefüggéseket tárhat fel, ha megvizsgáljuk, hogy az identitással kapcsolatos kifejezések mely nemzetekre, illetve területekre irányultan jelentkeznek a tankönyvekben. A román és római utalások a leggyakoribban, mintegy egyharmados részarányban jelentkeznek. Velünk, magyarokkal kapcsolatban az identitás elemeit igen ritkán emlegetik, részesedésük mindössze 2%-os. A szavak további egyharmada irányul Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa régiója felé. Az említések döntően pozitívak, kivéve a reánk vonatkozókat, amelyeknek a fele negatív.

A kategórián belül a *nemzet* fogalma alá besorolható előfordulások súlya 71%-os, tartalmi jegyek alapján e fogalom a legváltozatosabb szókapcsolatokban jelentkezik. Közülük az általában és konkrétan vett nemzet, a nemzeti állam és egység, a nemzetek kialakulása és a nemzeti mozgalmak alkotják az alkategória többségét.

6. Záró gondolatok

Elekes Lajos történészprofesszor egy 1940-ben közzétett tanulmányában mutat rá, hogy *„a román és a magyar történettudomány között ma még oly mély szakadék tátong, hogy áthidalni alig lehet. Két különböző szellemiség, két idegen világ szól egymáshoz, s egyik sem érti a másik szavát. Magyar részen felháborodnak egyes hibákon, túlhaladott módszeres kilengéseken, román részen, politikai eredetű lelki magatartással: gyanakvóan fogadják a legártatlanabb magyar kiigazítást is. Megértés, egymás eredményeinek egészséges kiegészítése helyett beteges kép tárul elénk: túlfűtött érzékenység, állandóan robbanásra kész, feszült hangulat (…)*

Ennek a történelemszemléletnek legfőbb hibája, hogy nem szerves életegészet, hanem egyes kiragadott részeket ad és merőben hibás képet formál. A kiemelt, összefüggésükből kiragadott pontokat egyes dogmává merült, ösztönössé öröklődött feltevések körül szokás csoportosítani. Ilyen pl. (…) az a nézet, hogy a magyarok fejlett román állami és társadalmi életet találtak Erdélyben, amikor nagykésőre megszállották. Azok a román írók, akik ezt vallják, kénytelenek adatok nélkül, sőt adatok ellenére román kezdeményezést sejtetni az erdélyi intézményekben, azt állítván, hogy a magyarok csak átvették ezeket. A háttérben, mondanunk sem kell, a kontinuitás eszméje lappang, azzal az apriorisztikus továbbképzéssel, hogy a magas latin műveltség nem tűnhetett el nyom nélkül, hanem ellenkezőleg, a románság közvetítésével, alapja lett minden további alakulásnak (…) az effajta törekvések, különösen közírói szinten, nem mindig ártatlanok. De mind a közírásban, mind pedig annak tudományos alapvetésében olyan mély gyökeret vertek, hogy célzatuk már hagyománnyá mélyült. Belejátszanak az újabb tudósgeneráció nevelésébe is."[4]

Csaknem fél évszázad elteltével sem számolhatunk be előrelépésről. A magyar–román történész vegyes bizottság – amely gyakorlatilag évek óta nem működik – egyik üléséről így tudósított az egyik résztvevő: „közismert dolog, hogy a magyar és a román történettudósok állásfoglalása között több kérdésben is eltérés tapasztalható. A román nép etnogenezise, a Kárpát-medence benépesülése, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, a Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborúja, a trianoni békeszerződés – nos,

[4] Elekes Lajos: A román történetírás válsága = Századok, 1940. 1. 30. p.

mindezek olyan történelmi kérdések, amelyekre más-más választ ad a román és a magyar történettudomány. E válaszok ez idő szerint nehezen egyeztethetők össze."[5] Hogy mennyire mélyponton van a történészek szakmai kapcsolata, jól példázza az „Erdély története" című háromkötetes magyar akadémiai mű elutasító romániai fogadtatása.[6]

Érdemes legalább néhány mondat erejéig elidőznünk az elemzett tankönyvek szemléletének *okain*. Biztos, hogy közrejátszanak a kelet-közép-európai fejlődés sajátosságai: a felgyorsított, nem organikus modernizációs folyamattal párhuzamos kultúrnemzeti fejlődéstípus, az ezzel együtt járó görcsös, állandó veszélyérzettel terhelt identitástudat, a Trianont követő tudatos, ám alapvetően téves megkülönböztetés nemzetek és nemzetiségek között. Az sem kétséges, hogy *történelmeinkből hiányzik a közös sorstudat*, így azok tanítása is többnyire a sajnálatos manipulációk, kisajátító törekvések jegyében zajlik. Az okok közé kell sorolnunk az elmúlt évtizedek homogenizáló, asszimilációs tendenciáit, amelyekben a természetes folyamat mellett ott voltak a kisebbségek beolvasztására szolgáló változatos eszközök is.

A társadalmi környezet összetevői közvetett befolyással bírnak a történelemtanításra, de *az iskoláztatás csonka szerkezetének* hátrányos voltát úgy véljük, nem kell bizonyítanunk a kisebbségi identitás zavarainak előidézői között. Mindehhez – a legfeljebb mostanában oszladozó – általános magyarországi közöny is hozzájárul. A felsoroltak mintegy kumulálódva jelentkeznek *magyarok és szomszédjaik közös kódrendszerének a hiányában*. Fogalomrendszerünk, kategóriáink természetszerűen különböznek, hiszen hagyományainkat, szimbólumainkat mind ez ideig nem „fordítottuk le" egymásnak, s ami keveset, igen, azt sem tudatosítjuk.

Elöljáróban utaltunk arra, hogy célunk a tankönyvek által kibocsátott „üzenet" dekódolása volt. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a tankönyvek mellett számos egyéb hatás is alakítja a tanulók történelemszemléletét. A *tanári tevékenységet* helyeznénk ezek között az első helyre, amely részben korrigálhatja, de rossz esetben fokozhatja is a tankönyv torzításait.[7]

Természetesen a gyermeket körülvevő mikrokozmosz: *az otthon, a család, a hasonló korúak szocializációs hatása*, valamint a személyesen megélt élettapasztalat is lényegesen különbözhet a tananyag által kultivált valóságképtől. Az említetteken kívül alá kell húznunk a *modern tömegközlekedési eszközök* egyre növekvő szerepét. Egy határon túli magyar fiatal részére ez azt is jelenti, hogy a többségi és az országon belüli magyar tömegkommunikáció mellett (elvben) a magyarországi sajtó, rádió, televízió, könyvkiadás is befolyásolhatja. Sajnos a Kárpát-medencei gyakorlat – a működő ellenerők és torzító hatások következtében – ezt igen sokszor megcáfolja.

---

[5] Pomogáts Béla: Tudományos tanácskozás Romániában = Élet és Irodalom, 1982. máj. 7. 6. p.

[6] L. erről Székely András Bertalan: Az „Erdély története" romániai visszhangja = ef-lapok, 1987. 8–9. 77–79. pp.

[7] Tanulságos összehasonlításra ad lehetőséget egy Erdély visszacsatolása után írott dolgozat a *közös* történelem objektív oktatásának szükségességéről, amely a helyes önismeret kialakítását célozza. L. erről Cselényi Béla: Az erdélyi történelem tanítása középiskoláinkban = Erdélyi Iskola, 1943. júl.–szept. 262–267. pp.

A bemutatott tankönyvek sok mindent szolgálnak, de legkevésbé a nemzeti önismeretet. Egy nemzeti(ségi) érzékenységet s egyúttal érdekeket is sértő kommunikációs miliőben – sarkítva – kétféle magatartás keletkezhet. Egyrészt a mennyiségi felhalmozódás átcsaphat minőségváltozásba: a kisebbség előbb-utóbb elfogadja saját másodrendű szerepét, s a kisebb ellenállást választva felszívódik a többségi nemzetbe. Másrészt pedig a „hatás-ellenhatás" analógiájára, minél nagyobb valakivel szemben a nyomás abban az irányban, hogy a voltaképpeni attitűdjével ellentétes viselkedést tanúsítson, annál kevésbé fogja megváltoztatni azt.[8] Természetesen a két véglet között számtalan átmenet lehetséges, ám a kontinuum bármelyik fokára a feszültség, a neurózis valamilyen stádiuma a jellemző.

Végezetül néhány irányjelző a kivezető út felé. Sokkal többet kellene tennünk – úgy a tudományok, mint a közírás és a közélet terén – az *összetartozás tudatának az erősítéséért* az anyanemzet és a határainkon túlra került kisebbségi nemzetrészeink között. Ezzel párhuzamosan *a szomszéd népek és kultúráik megismerése-megismertetése* érdekében az eddigieknél intenzívebb erőfeszítések szükségesek. Sok tartalomelemzésre és azok minél szélesebb nyilvánosságára lenne szükség a megismerés és a teendők meghatározása érdekében. Mind intézményesen (kutatók és kutatóhelyek, anyagi eszközök), mind pedig tematikailag (hazai nemzetiségek és a tágabb régió együttes vizsgálata a határon túli magyar gondokkal) szükséges a napjainkban újra szárba szökkenő *hungarológia* további bővítése és társadalmi hátterének a megteremtése.[9]

Publicisztikai-szociográfiai jelzések mellett számos fórumon esik szó manapság a *hazai nemzettudat zavarairól*. Ezek orvoslása nem választható el a vizsgált kérdéskomplexum feloldásától. A határainkon túl élő magyarság gondjainak elkendőzése helyett *szólni kell* ott, ahol s amikor kell. Csoóri Sándor szavaival: *„ha egy ország nem emel szót a nyelvét beszélők és a kultúrájához tartozók érdekében, akarva-akaratlan cinkosává válik azoknak, akik, egyebek közt, épp a nyelve és a származása miatt büntetik a kisebbségi sorsra jutott embert. A magyarság ne támadjon senkit, de legalább nyíltan védekezzen. Ha elmulasztja ezt, a mulasztása a tartását s a maradék jellemét könnyen kikezdheti."*[10]

(1989)

[8] Bővebben a kognitív disszonanciáról Sz.A.B.: Pável Ágoston, a „hídépítő", 1986, kötetben: *A Rábától a Muráig. Nemzetiségek egy határ két oldalán.* Bp., 1992.

[9] L. erről Székely András Bertalan: A nemzeti önismeret szolgálatában = Napjaink, 1986. 12. 5–7. pp.

[10] Csoóri Sándor: Bevezető Tompa László „Másokért egyedül" c. Illyés-estjéhez. Budapest, 1981. Kézirat.

Venczel József emlékezete

Venczel József a romániai magyarságnak a két világháború között indult, de mind a mai napig egyik legjelentősebb szociológusa, társadalom- és művelődéspolitikusa volt.

1913. november 4-én Csíkszeredában született, középiskolai tanulmányait az itteni katolikus gimnáziumban végezte, 1930-ban a kolozsvári tudományegyetem jogi fakultására iratkozott be, ahol 1939-ben avatták doktorrá.

17 éves korában *A magyar falu XIX. századi irodalmunkban* c. dolgozatával megnyeri az *Erdélyi Helikon* ifjúsági irodalomtörténeti pályázatát. *„Dolgozata magasan túlszárnyalja a többit; s olyan irodalmi ismeretről, íráskészségről és fogalmazni tudásról tesz tanúbizonyságot, amelyre büszkén mutathatunk rá"* – hangzott el az értékeléskor. E munkája egy életre eljegyzi a parasztság ügyével, másrészt az általa is továbbfejlesztett transzilvanizmussal.

1930–38 között a kolozsvári Lyceum Könyvtárában dolgozik, 1935–40-ig egyben az *Erdélyi Iskola* c. folyóirat technikai szerkesztője és ifjúságnevelési rovatvezetője.

1935-ben *Makkai Lászlóval* együtt megindítja a *Hitel* c. társadalomtudományi szemlét. Megfogalmazásuk szerint *„a HITEL-t a húszévesek nemzedékének műveltség- és élménybeli hiányérzete hozta létre, de azért nemcsak számokkal jelölhető évjárathoz, hanem korkülönbség nélkül a közös munkára vállalkozók lelki nemzedékének szól s nem egy szűk kör közlönye, hanem egy nemzedék akaratának a kerete szeretne lenni"*. Ahogy Venczel *A Hitel és a közvélemény* c. írásában rámutat, *„az önismeret és az önkritika indította belső reform – a mi magasabb rendű célunk"*. Az első Hitel mint félhavi szemle Makkai Magyarországra távozásával megszűnik. 1936-ban Venczel József ugyanezen a címen, de új számozással negyedévenként kiadott, oktáv alakú folyóiratot indít. A szerkesztőbizottság tagjainak tisztét mellette *Albrecht Dezső, Kéki Béla* és *Vita Sándor* látják el.

Az 1936–44 között fennállt, második Hitel célja a valóságfeltárás, az erdélyi magyarság gazdaságpolitikai, társadalmi, művelődési viszonyainak a megismertetése volt. A fiatal magyar értelmiség népnevelésre való tudományos és közéleti felkészítését kívánták szolgálni. A folyóirat és a belőle kisarjadt mozgalom fő ideológusának és tényleges vezetőjének Venczelt tekinthetjük. 1937 őszén tevékenyen részt vett az ifjú erdélyi magyar értelmiség *Vásárhelyi Találkozójának* a megszervezésében és lebonyolításában. E népfrontos rendezvény záródokumentumát, többek között *Tamási Áron* és Venczel József fogalmazta meg.

1938–45 között az *Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület* (EMGE) statisztikai és birtokpolitikai ügyosztályvezetője. A Dimitrie Gusti-féle román falukutató iskola legjobb magyar tanítványaként tarthatjuk számon: 1941-ben Bálványosváraljén ő vezeti a legnagyobb szabású, monografikus igényű interdiszciplináris tájkutatást Erdélyben. Egész tevékenységében az önismereti, hungarológiai indíttatású kutatás szociális, művelődési és értelmiségnevelő társadalompolitikai reformprogrammal párosul. Kimondja, hogy a magyarságnak hosszú távon is szembe kell néznie a kisebbségi léttel. A Magyar Párt revizionista és „passzív ellenállást" hirdető programjával szemben a cselekvést, mint a

megmaradás egyetlen lehetőségét hangsúlyozza. 1945 februárjában figyelemreméltó földbirtokreform-tervezetet munkál ki.

1940–45 között a Teleki Pál Tudományos Intézet tagjaként működő *Erdélyi Tudományos Intézet* egyetemi tanára, amely intézményben végül az ügyvezető igazgató feladatkört is ellátja. A háború után a *Bolyai Tudományegyetem* egyik megszervezője s egyben 1945–47-ben létrehozza és vezeti a kolozsvári munkás szabadegyetemet. 1948-tól az *Erdélyi Múzeum Egyesület* (EME) történeti levéltárát rendezi, mint főlevéltáros.

1950-ben koholt vádak alapján őrizetbe veszik, s a koncepciós perek áldozataként tizenegy évet tölt Văcăreşti, Nagyenyed, Szamosújvár, Piteşti és Dés börtöneiben. Megromlott egészségi állapotban szabadul 1961 januárjában. Korábbi tudományos és haladó politikai szerepéhez méltatlan kottamásolói és kerámiafestő munka végzésére kényszerül további nyolc esztendeig.

Élete utolsó éveiben: 1969-től ismét társadalomkutatóként dolgozhat, mint a Babeş-Bolyai Tudományegyetem szociológiai tanszékén a csákigorbói falukutatás összefogója. Halála előtti legnagyobb munkája a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztési módszerének kidolgozása, valamint a lexikon fogalmi, személyi, helytörténeti, intézmény- és sajtótörténeti címszavai jegyzékének az összeállítása. 1972. március 13-án meghal.

Az erdélyi magyarság létkérdéseinek a vizsgálatával, intézményeinek a megszervezésével, a tudatos népszolgálattal eltöltött évtizedek alatt az intenzív gyakorlati munkája, a 40-es évek végétől pedig a meghurcoltatása és az azt követő megbélyegzettség következményeként életében csupán egy saját kötetét vehette kézbe (*Az erdélyi román földbirtokreform*. Kolozsvár, 1942. Erdélyi Tudományos Intézet). Halála után nyolc évvel a jeles történész, Imreh István válogatásában néhány tanulmányát közreadta a bukaresti Kriterion Könyvkiadó *Az önismeret útján* címmel. A háromnegyed évszázados jubileum alkalmával tekinthetjük át először a jeles társadalomkutató életművének legjavát: Budapesten két kötet is napvilágot lát. A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó *Erdélyi föld – erdélyi társdalom* címmel veszi számba a Venczel-publikációk legfontosabb területeit: a gondolkodástörténetet, a nemzedéki kérdést, a társadalomstatisztikát és demográfiát, a szociológiát, a társadalom- és művelődéspolitikát, végül a nemzetiség- és magyarságkutatást. Az Országos Közművelődési Központ a Szociográfiai Munkafüzetek sorozatában ad helyt legjobb falukutatási, népismereti, népnevelési dolgozatainak (*A falumunka útján*). A fajsúlyos írások hozzáférhetővé tétele e méltatlanul háttérbe szorult életmű beemelését célozza az egyetemes magyar társadalomtudományi gondolkodásba.

*

Venczel József kortársai – az évek előre haladtával – sajnos, egymás után távoznak el körünkből. 1988 nyarán hunyt el *Demeter János* kolozsvári jogászprofesszor Budapesten. Röviddel azelőtt, egy magánbeszélgetésen úgy jellemezte e sorok írójának Venczelt, mint akivel – feddhetetlen korrektsége és kiváló szaktudása okán –, különböző életszakaszaiban együtt tudott működni. Mint elmondotta, „az Erdélyi Fiatalok mozgalmához,

amelynek alapító tagja voltam, Venczel Józsefet egy ideig vonzotta a szociológiai, falukutatói érdeklődése. Később – világnézeti alapállásunk különbözősége okán –, konfliktusmentes távolságtartás jellemezte kapcsolatunkat, amely azonban nem zárta ki a háború után a közös munkálkodás lehetőségét. Az újonnan alakult Bolyai Egyetem egyik vezetőjeként, közelről meggyőződhettem Venczel elméleti és gyakorlati képességeiről, tekintélyéről és népszerűségéről. Nemzetiségstatisztikai és -szociológiai kérdésekben – mind egyetemi, mind minisztériumi szinten – hozzá fordultunk, szakértelme biztos iránytűnek bizonyult még azokban a kiélezett hónapokban is. Közel egy időben fogtak perbe bennünket, az én tárgyalásomon többek között őt idézték tanúnak. A mélyen vallásos Venczel József viselkedett a legkorrektebbül – ellentétben másokkal – a kommunista Demeter János perében, cáfolt minden vádpontot. Tisztességét nem felejtettem, s becsülöm érte mind a mai napig."

Gáll Ernő, a jeles erdélyi magyar társadalomtudós, egy hasonló eszmecserén elismerte, hogy *„a 60-as években túlzó, marxista álláspontról bíráltam Venczelt, amelyben része volt a Hitellel kapcsolatos korabeli, dogmatikusan egyoldalú véleményünknek. Később, »magam revíziója« során alkalmam nyílott az igazságtalan ítéletet módosítani, úgy a tanulmányaimban, mint a gyakorlati életben. Venczel visszakerülését sikerült elősegítenem az egyetemre, posztumusz kötetének is egyik lektora lehettem. Az erkölcsi jóvátétel annál indokoltabb volt, hiszen Venczel József szellemi hagyatéka a matematikai statisztika, a demográfia, az empirikus szociológia terén mindmáig legjelentősebb az erdélyi magyar tudományosságban, örökét, sajnos senki sem vette-vehette át. Halála után értesültem Márton Áron második világháborús kiállításáról a deportálások ellen. Mivel ez személyemben is érintett, csak nőtt tiszteletem, nagyrabecsülésem a köréhez tartozó Venczel József iránt."*

*

Venczel kortársai közül a nagy tekintélynek örvendő népzenetudóst, *Domokos Pál Pétert* is felkerestem, hogy a tanítványával kapcsolatos emlékeit felelevenítsük. (Az interjú – amelynek lebonyolításában Záhony Éva is közreműködött – 1986. június 16-án készült.) *Péter bácsit sok évtizedes, jó barátság fűzte össze Venczel Józseffel. Földiek voltak s tanár-tanítvány viszonyukról is tudok. Kérem, hat évtized távlatából mutassa be nekünk az ifjú Venczel családját, együttműködésük kezdeteit.*

Én 1926-tól 1929-ig voltam Csíkszeredában s ott matematikát, fizikát és éneket tanítottam a gimnáziumban és a tanítóképzőben. A gimnáziumban tanítványaim közül kimagaslott mind a két Venczel-fiú: József és László. Ők egy tanárnak, akit szintén Venczel Józsefnek hívtak, a gyermekei. A brassói származású Margit asszonnyal nagy szeretetben és gondoskodásban nevelték a fiúkat. Amit megtanulhattak a gyermekek abban az időben, azt mind számukra elérhetővé tették. De az édesapa beteg lett. Annyira szerették Venczel Józsefet, a csíkszeredai gimnázium számtantanárát a diákok, hogy betegen a székbe ültették, és székestől vitték be az órára, csak azért, hogy ő tanítson, mert a matematikát senki sem tudta úgy tanítani, mint ő. Tehát ez az egyik figyelemre méltó, fontos dolog, hogy az édesapa az élete derekán úgyszólván munkaképtelenné vált, s nemsokára el is távozott az élők közül.

Venczel Józsefet és Lászlót még hegedülni is tanítottam magánúton. Jóska elkísért engem, ha kimentem falura, néprajzi kutatásra. Például Menaságra, hogy nézzem, hogyan történik a szövés, tehát hogy lesz a lenből, vagy a kenderből ing, milyen szőttemények születnek falvakon, milyen a falusi élet, hogy vannak a kalákák és minden egyéb. Az ilyen útjaim egyikén rajzolta is ezeket a momentumokat – hiszen kitűnő rajzos volt –, úgyhogy *A magyarság néprajza* című négykötetes munkában a menasági cikkemet Venczel József illusztrálta. Mondhatom, úgy szerettük egymást, hogy szívesen valósítottunk meg hasonló vállalkozásokat.

A közös munkálkodások eredménye lehetett az 1929. évi Csíki Székely Népművészeti Kiállítás, amelyet Orbán Balázs emlékére rendeztek. Venczel kézzel írott diáklapja, a „Vigyázz" március 17-i számában lelkesült hangon tudósít az eseményről – amely a Csíki Székely Népművészeti Múzeum alapját kívánta megvetni – s annak lelkéről, Domokos Pál Péter tanár úrról.

Valóban, akkor az egyik legnagyobb munkám az volt, hogy Csíkszeredában egy népművészeti kiállítást rendezzek. Erre én bejártam a falvakat és szinte a vállamon hordtam össze az anyagot. Néhány segítőtársam is akadt – köztük Venczel József –, akikkel a 16 (!) szobát megtöltöttük. Nagy látogatottságnak örvendett a kiállítás és feltűnést keltett. Ilyen feliratok voltak, hogy „Magyar ember magyarul ír, magyarul olvas és magyarul is sző, magyarul is farag". Benn szőtt az asszony, Demse néni és a korongon fenn ült a madarasi ember, s csinálta a fazekakat, tehát élő, az életet megfoghatóvá tevő kiállítás volt. A vállalkozásnak annyi csodálója lett, hogy úgy álltak az érdeklődők körülöttünk, mint hogyha valami csodát látnának. Jóska a diákok között kitűnt többek között azzal is, hogy saját kezűleg írott és rajzolt lapot szerkesztett, a *Vigyázz*t. Ennek egyik számát teljesen a kiállításnak szentelte, lerajzolta egyes részleteit. Mivel összekötöttük a kiállítást az Orbán Balázs-évfordulóval, a nagy székely egészalakos képe mellé verset írt. Tehát Venczel József írta a *Vigyázz*t, azonkívül szerkesztette és terjesztette, minden az ő kezében összpontosult, nagyon dicséretesen csinálta ezt a munkát.

Milyen emberi tulajdonságait ismerte meg Péter bácsi már ekkor tanítványának?

A felső gimnáziumba járt, s ahogy említettem, mind az iskolában, mind a magánórákon, sőt azon túl is találkozhattunk, így módom nyílott alaposan megismerni. Megbeszélgettünk mindent, az olvasnivalókig bezárólag – nagyon jó érzékkel választotta ki a hasznos, de egyben értékes olvasmányokat. Közben meghalt az édesapja, aki engem is tanított 1913–14-ben. A mély érzésű és tehetséges gyermekre jellemző, hogy első felindultságában nagyon szép cikket írt, ha jól emlékszem, Apám lelke belém költözött címmel a Csíki Néplapba vagy a Csíki Lapokba. Máig emlékszem gyönyörű szellemi hagyatékvállalására, Venczel József számtantanár örökének eme rögzítésére. Az apa hiányát némiképp pótlandó, felcseperedésükig magam is igyekeztem szememet a Venczel-fiúkon tartani.

A fiatalember rövidesen Kolozsvárra került, kapcsolatuk ezután sem szakadt meg.

Való igaz: újságomba, a Csíki Néplapba rendszeresen küldte írásait, a szerkesztésben folyamatosan segített, ott állt mellettem.

Jóska a kolozsvári egyetem jogi karára iratkozott be. Erdélyben akkor az egyetemi hallgatók Magyarországgal kapcsolatos ügyeit György Lajos intézte. Ő szerkesztettet akkor

az *Erdélyi Múzeumot*. A legnagyobb becsben azonban az *Erdélyi Iskola* volt. Ehhez a folyóirathoz foghatót akkor se Magyarországon, se Erdélyben nem találhattunk. Munkatársunkká vált *Márton Áron*, a zenei részeket én csináltam, hisz 1936–44 között magam is Kolozsváron éltem. Az egésznek a sajtó alá rendezését Venczel József végezte, mint líceumi könyvtáros. Itt említem meg, hogy mikor Csíkból Kolozsvárra feljött, az én könyvemet, *A moldvai magyarság*ot is ő rendezte a második kiadásban sajtó alá. Sőt a későbbi kötetek kiadásánál is egyik leghívebb segítőtársam volt.

Az egyetemi hallgatók saját hangjukat hallatván, először az *Erdélyi Fiatalok* folyóiratot hozták létre. Idő híján nem részletezem az okokat, de rövidesen ez nem elégítette ki a társaságot, s ezért – feltehetően Venczel Józsefnek az indítványára – új lapot indítottak. A *Hitelben* a katolikus, református, unitárius és egyéb vallású főiskolai hallgatók együttdolgozására is lehetőséget teremtettek. A tudatos névválasztást Venczel Jóska sugalmazta, támogatták ebben munkatársai: *Albrecht Dezső, Mikó Imre, Nagy Géza, Kéki Béla* és mások. Magam lazán – idő híján csupán 1-2 írás erejéig – tudtam csak kapcsolódni hozzájuk. A Hitel páratlan, kifogástalan, nagyszerű folyóirat volt, amelynek minden cikke csak a magyar nép jövőjének a szolgálatában szólat meg. Azért kutattak meg mindent, hogy teljesen ismerve a körülményeket, egy újat s egy jobbat csináljanak. Venczel szerepe a legfontosabb a szemle életében, a többiek a közelébe sem jutottak Jóska ismeretének, tudásának és felkészültségének.

Venczel szociális érdeklődése és szülőföld-szeretete egybeforrott, példa erre évtizedes vizsgálódása Csíkdánfalván.

Kiss István professzor Debrecenben kiadott könyvében mindketten álnéven publikáltunk: ő mint Várdotfalvi József, én Gernyeszegi Ádámként. A kötet többi erdélyi szerzői is hasonló alakoskodásra kényszerültek.

Milyennek ismerték Venczel Józsefet, Kolozsvárt az ifjúsági közélet szereplőjeként?

Én a katolikus egyetemi hallgatók énekkarának vezetőjeként többek között a közös hangversenyek során lehettem részese annak a pezsgésnek, ami akkor az erdélyi magyar kultúrát jellemezte. Ahogy *Márton Áron* Kolozsvárra került, az erdélyi katolikus magyar élet egybeforrott a nevével. Azonban mindig melléje kell gondolni György Lajost és Venczel Józsefet, aki ha kellett cikket írt, ha kellett, szervező útra ment. Katolikus nagygyűléseket rendezett, készített elő, a pápa által megírt enciklikák népszerűvé tételén fáradozott – azt mondhatom, a kezében volt minden.

A második bécsi döntés néhány évre az erdélyi magyarság számára is meghozta az anyaországhoz tartozás érzését. Hogy alakult Venczel sorsa ezekben az időkben?

Erdély visszatérése után Magyarország képviselőket nevezett ki – tehát nem választott – a budapesti parlamentbe. Véleményem szerint ugyanúgy kellett volna képviselőket választani Csíkban, mint Vas megyében, nem pedig kinevezni. A megfelelők mellé így olyanok is kerültek, akik nem csináltak semmit, mást pedig – aki mindenütt ott volt – nem neveztek ki. Az ilyesmik nagyon rosszul estek nekünk, még akkor is, ha nem szereztünk érvényt a szavainknak. A Hitel munkatársai közül Mikó, Albrecht és Vita Sándor bejutott az országgyűlésbe, Venczel Jóskára nem gondoltak. Ami veszteség a politikának, nyereség a tudomány számára: ő végül is a *Teleki Pál Tudományos Intézet*

tanáraként jutott az 1940-es években szóhoz. *Szász Pál* és az *Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület* körébe kerülvén Erdély magyar statisztikai számbavételét főként neki köszönhetjük. A román agrárreformról ő írta a legtökéletesebb könyvet, minden adata cáfolhatatlanul komoly. Ezt rótták fel később legfőbb bűnének, hogy az erdélyi magyarságnak ilyen vezetője volt, aki sem a statisztikában, se egyebütt nem volt hajlandó semmilyen politikai erő javára dolgozni, hanem az igazság útján jár. Azonban Márton Áronék nemzetmentő akcióiban folyamatosan részt vett.

Románia átállása a világháborúban s a front végigsöprése Észak-Erdélyben új helyzetet teremtett.

Azt még nem mondtam, hogy Venczel testileg-fizikailag beteg, gyenge egészségi állapotú volt, s a 40–44 közötti években Kolozsváron megoperálták. A gyomrának háromnegyed részét vették ki, s ezzel a beteg gyomorral került ő aztán a hatóságnak a kezébe, ami meglehetősen meggyötörte, ítélete folytán hosszasan börtönben is ült.

Az elejére kanyarodva tehát, 1946-ban Erdély vezető emberei – *Kacsó Sándor, Szentimrei Jenő, Jancsó Elemér* és mások – mintegy 100-an – Marosvásárhelyt gyűlést tartottak. *Petru Groza* volt a miniszterelnök, az őt támogató MADOSZ (Magyar Dolgozók Szövetsége) emberei zsinóros székely ruhában „Nem kell revízió" és hasonló jelszavakkal járták az országot. Gondoskodtak róla, hogy ez a propaganda-hadjárat a nyugati újságokban is helyet kapjon, milyen nagy a magyarok megelégedettsége Romániában. A gyűlésen *Kurkó Gyárfás* mint elnök üdvözölte Grozát, aki válaszolt. Azt mondta, hogy a mostani háborúnak szenzációs következményei lesznek: lehullanak az országhatárok, s rövidesen a bukaresti ember akkor megy Budapestre, amikor akar, és fordítva. De meg kell várni a közelgő párizsi békét, és akkor aztán meglátjuk, milyen nagyszerű változások lesznek. De nekik románoknak jól jönne, ha az erdélyi magyarság írásban nyilatkozatot adna arról, hogy helyesen tették a bécsi döntés megváltoztatását, hogy Románia visszakapta Észak-Erdélyt. Hogy ennek alapjában vélve a magyarok is örülnek, mert ez az igazságos.

Rögtön jelentkezett *Baumgartner (Bányai) László*, hogy megszerkeszti az indítványt. Az első változat láttán Kurkó azt mondta, hogy ha ezt a szöveget így megjelentetjük, akkor a székelység minket megöl, a jogászok fogalmazzák át. Három ügyvéd aztán változtatott rajta, a lényeg azonban az ő fogalmazásukban is benne volt.

Amikor lezajlott a szörnyű dolog, meghallotta Márton Áron, mi történt. Akkor összehívta a felelős embereket, tehát Szász Pált, Vásárhelyi Jánost, Venczel Jóskát és még néhányukat. Márton Áron szerint a marosvásárhelyi „százak gyűlése" a magyar lakosság csupán öt százalékát jelentő pártállásúakat képviselte, tehát nem beszélhet az egész erdélyi magyarság nevében. Ezért nyilatkozzanak, hogy a döntés olyan emberek szájából hangzott el, akik nem illetékesek, és akiknek nincs meg a fedezetűk, a hátterük. A katolikus, református hívőket, a gazdákat, tehát a népcsoport tömegét képviselők így leszögezték az első gyűlés érvénytelenségét, valamint, hogy a népek önrendelkezési joga alapján kérik, hogy a bécsi döntés maradjon úgy, ahogy volt, sőt az egész Erdélyt csatolják vissza, mert az a történelem folyamán inkább volt Magyarországé, mint másé.

Ezt a határozatot lefordították angol nyelvre, és négy példányban készítették el, az ötödik példányt pedig Magyarországra szánták. Venczel Jóska ehhez a beadványhoz egy térképet készített, amely a legmegfoghatóbbá teszi, hogy ha az Erdélyben lakó népeket ide meg oda csoportosítják, akkor élhet ott a három nép egymástól zavartalanul, és haladhat a maga útján. Úgyhogy Venczel Józsefnek ez a térképe a beadványnak szerves része volt.

Tehát bizonyos lakosságcsere, etnikai áttelepítések szerepeltek a térképen?

Igen, mintegy odatanácsolni azokat a népeket, hogy ők összefüggően maradjanak egymás mellett, úgy, hogy ha közben más nép van, azt ne zavarják. Úgy csoportosítani, szétválasztani őket, hogy életükben, mozgásukban egymást ne gátolják.

Mi lett a kérelem sorsa?

A beadványt a négy főhatalomhoz s Magyarország révén a békekonferenciához kívánták eljuttatni. De ne *Rákosi Mátyás*, és ne *Gyöngyösi János* csinálja a dolgot, hanem *Teleki Géza* vigye, aki ismeri a kérdést. A küldött ember azzal tért vissza, hogy Magyarország nem hajlandó továbbítani ezt a békekonferencia felé, mert Rákosi ismeri Sztálinnak a személyes meggyőződését. Csak bajt csinálnának, csak növelnék a nehézségeket azzal, ha belemennének. Tehát a magyarországi út nem ment, lezajlott a párizsi békekonferencia. Ezen kétszer is felolvasta Tătarescu a „százak" nyilatkozatát. A békeszerződéseknél volt egy olyan terv, hogy Arad körül egy kis területet visszaadnának, de a felolvasott szöveg alapján még ezt a szándékot is elejtették, és maradt minden a régiben. Venczelék beadványa a négy nagyhatalomhoz eljutott, de napirendre nem került.

Az emlékirat annak idején kapott-e valami nyilvánosságot, egyáltalán olvasható-e valahol példánya?

Nem, Rákosi Mátyás annak idején azzal intézte el, hogy ő tudja Sztálin véleményét, tehát semmi esélye nincs. A Magyarország révén a békekonferencia elé szánt példány Venczel térképével nyilván valamelyik levéltár zárt anyagában található. Következetes, tudatos, nyugodt utánajárással biztos el lehet érni.

Ahogy mindez megtörtént, Márton Áront perbe fogták.

Valóban, társaival együtt bezárták, életfogytiglanra ítélték. Az ítéletet később megváltoztatták, de jobb kezét és bal lábát összekötve, mezítláb, az egyik őrsről a másikra hurcolták, és borzasztó körülmények közé jutott Erdély nagy püspöke. A tárgyalásukon, 1951-ben az utolsó szó jogán felszólalt. Visszautasította, hogy Titóval és Rajkkal kapcsolatot tartott, hisz sohasem látta őket, azonban a memorandumért teljesen vállalta a felelősséget. Egyben követelte, hogy a többi vádlottat bocsássák el, hisz csak azt tették, amire ő kérte őket. Az ítélet teljes jegyzőkönyve a birtokomban van, készülő Márton Áron-könyvemben szó szerint idézni szeretném. A kihallgatás módszereire jellemző, hogy Venczel feleségét, a szintén jogi végzettségű Boga Évát is „túszként" bevitték, hogy újabb, s újabb adatokat kényszerítsenek ki Venczel Józsefből. De akármit csinálhattak, ő csak egyet mondhatott: népe elemi jogát védelmezte.

A börtönben találkozott többek között egy moldvai csángó-magyarral, akit Pildeşti településen fogtak el. Ő szabadulása után meleg hangon említette nekem, hogy tanította

Jóska főzni s a helyes életformára, amiről ezek a szerencsétlen emberek nem tudhatnak semmit.

Venczel szabadulása után tartották-e a kapcsolatot?

Sajnos, ritka személyes találkozásaink – engem Romániában a munkáim miatt nemigen szeret a hivatalosság –, és a levelezés során tudomásom volt későbbi mellőzéséről. Az utolsó időkben aztán visszakerült az egyetemre, szociológusok közé, de elkezdett munkáját nem végezhette be. Halála után megjelent kötetét örömmel üdvözöltem.

Amikor Venczel József meghalt, felesége értesítette erről a gyulafehérvári püspökséget, kérvén egy Erős nevű ismerős lelkipásztort a gyászszertartásra. Hogy milyen tekintélyű embert veszített Erdély, bizonyítja, hogy maga Márton Áron jött el és mondott beszédet.

Megköszönve Domokos Pál Péter visszaemlékezését, búcsúzóul arra kérem, idézze fel, miként él emlékezetében Venczel József, az ember.

Venczel József minden tettében, minden írásában az igazságot kereste. Amikor nagy dologról volt szó, valami döntő fontosságúról, akkor az ő szavai döntöttek, mert amit mondott, arra meg lehetett esküdni. Egyformán jár az igazság mindenkinek, ezt hangsúlyozta és a szerint élt. Ő hibát, bűnt senki ellen, se hazája, se más népek ellen soha nem követett el. A szociológiában Gustit szinte tanárának vallotta, mindez tisztességgel összeegyeztethető volt magyarságával. Alázatossággal, becsülettel és vallásosságával népe megbecsüléséért cselekedett kezdettől fogva. Minden lépése a népéért való volt, minden akarata, minden szándéka, hogy valamiképp segítsen. Ideje, hogy elfoglalja méltó helyét a nemzeti tudományok történetében.

(1988)

Etnikai folyamatok déli határaink mentén

Az 1990-es évekbeli délszláv háború hozta be szóhasználatunkba *az etnikai tisztogatás* kifejezést. Akik a térség nemzeti(ségi) viszonyait alaposabban tanulmányozzák, azok számára nem újdonság: nyolcadik évtizede zajló folyamatot takar a fogalom. Miután szinte mindig a számbeli kisebbségben, társadalmi–gazdasági–hatalmi alávetettségben élő népcsoportok rovására változnak a népmozgalmi adatok, a század békediktátumai által szétszabdalt magyarság az egyik legkárvallottabb fél e folyamatban. Az egykori Jugoszlávia helyén – 1992. január 15. óta három önálló állam határolja délről hazánkat: Szlovénia, Horvátország és Kis-Jugoszlávia (azon belül is a szerb köztársaság Vajdaság – egyre kevésbé autonóm – tartománya. Tekintsük át dióhéjban e három ország és egy tartomány etnikai mozgásirányait, döntően az utolsó két népszámlálás között, különös tekintettel a nemzetünk részeit képező ottani magyar népcsoportokra.

Szlovénia lakosságának nemzetiségi megoszlása

Nemzet(iség)	1981	(%)	1991	(%)	Változás
Szlovének	1 712 445	86,7	1 718 318	87,5	+ 5 873
Horvátok	55 625	2,8	53 688	2,7	- 1 937
Szerbek	42 182	2,1	47 097	2,4	+ 4 915
Muzulmánok	13 425	0,7	26 725	1,4	+ 13 300
Magyarok	9 496	0,5	8 499	0,5	- 997
Macedónok	3 288	0,2	4 412	0,2	+ 1 124
Montenegróiak	3 217	0,2	4 233	0,2	+ 1 016
Olaszok	2 187	0,1	3 063	0,2	+ 876
Albánok	1 985	0,1	3 558	0,2	+ 1 573
Romák	1 435	0,1	2 282	0,1	+ 847
Egyéb	129 554	6,5	90 731	4,6	- 38 823
Összesen	**1 974 839**	**100,0**	**1 962 606**	**100,0**	**- 12 233**

Forrás: *a Delo* (Ljubljana) 1982. 19. számának 2 oldalán közölt nemzetiségi rnegoszlás, valamint In: *Who? Where? What? In Slovenia.* (The Ljubjana International Press Center, Ljubljana, 1992. 95–96. pp.)

Szlovénia népessége – hasonlóképp a miénkhez – enyhén csökkenő irányt vett. A 80-as években az állam névadója: a szlovén nemzet számbelileg és arányát tekintve kissé növekedett. Erőteljesebb gyarapodást mutatnak a szerbek, 10%-ot meghaladó, továbbá a montenegróiak és macedónok egyharmad körüli értékekkel – ők minden bizonnyal a gazdasági immigráció kategóriáját képviselik. Másfélszeres növekményt figyelhetünk meg a roma etnikum és az olasz nemzetiség körében, a jelenséget az elemző az identitásvállalás szabadságfoka megváltozott mértékének hajlamos betudni. Csaknem duplájára nőtt az albán és muzulmán elem száma és aránya, amit a boszniai és koszovói megromlott légkör miatti bevándorlás és az eltérő szaporodási mutatók magyaráznak. A

fogyó népelemet a horvát és magyar lakosság képviseli, csakhogy amíg az előbbi csekély arányú, a mieinké 10,5 százalékos. A szlovéniai, Mura-vidéki magyarság kiterjedt kisebbségi különjogai ellenére is erodálódik. Elérte ugyanis azt a lélekszámbeli küszöböt, kritikus határt, amely tájékán csak az igen hatékony, erőteljes többségi és anyanemzeti intézkedések, valamint az érintettek nap, mint nap szükséges (ön)tudatosítása vethet gátat az (itt többnyire természetes) asszimilációnak.

Horvátország lakosságának nemzetiségi megoszlása

Nemzet(iség)	1981	(%)	1991	(%)	Változás
Horvátok	3 454 661	75,1	3 736 356	78,1	+ 281 695
Szerbek	531 502	11,5	581 663	12,2	+ 50 161
Muzulmánok	23 740	0,5	43 469	0,9	+ 19 729
Szlovének	25 439	0,6	22 376	0,5	- 2 760
Magyarok	25 439	0,6	22 355	0,5	- 3 084
Olaszok	11 661	0,3	21 303	0,4	+ 9 642
Csehek	15 061	0,3	13 086	0,3	- 1 975
Albánok	6 006	0,1	12 032	0,3	+ 6 026
Montenegróiak	9 818	0,2	9 724	0,2	- 94
Romák	3 858	0,1	6 695	0,1	+ 2 837
Macedónok	5 362	0,1	6 280	0,1	+ 918
Szlovákok	6 533	0,1	5 606	0,1	- 927
Ruszinok	3 321	0,1	3 253	0,1	- 68
Németek	2 175	0,1	2 635	0,1	+ 460
Ukránok	2 515	0,1	2 494	0,1	- 21
Egyéb	474 681	10,2	294 938	6,0	- 179 743
Összesen	**4 601 469**	**100,0**	**4 784 265**	**100,0**	**+ 182 796**

Forrás: *Republika Hrvatska. Republički zavod za statistiku.* [Zagreb, 1992. 9. p.]

Horvátország lakosságszáma – ha nem is dinamikusan, de emelkedett a vizsgált időszakban. A horvátok lélekszáma ennél némiképp nagyobb mértékben növekedett, ami egyértelműen az elszakadási folyamat önazonosság-növelő hatása. A velük konfrontálódó, országon belüli szerbek – a jelenleg hivatalosan még Szerbia által sem elismert szakadár krajinai szerb köztársaság lakói – közel egytizednyi gyarapodása (ellenkező előjelű) hasonló okokra vezethető vissza. A macedón növekmény ugyanilyen nagyságrendű, véleményünk szerint gazdasági indítékú bevándorlásból adódik. A németség újraéledése (egyötöddel több a hovátartozásukat vállalók hányada) a megváltozott légkörrel – és az ország német orientációjával – hozható összefüggésbe. Szembetűnő: 90-100%-os létszámemelkedést mutat a muzulmán, az olasz, az albán és a cigány populáció. A feltételezhető okok különbözőek: a bosnyákok és albánok esetében a Szlovéniánál jelzettek, az isztriaiak érezhető anyanemzeti politikai ösztönzést kaptak, míg a romák kedvező szaporodási mutatói közismertek. Gyakorlatilag stagnál a ruszinok, ukránok és

montenegróiak száma, míg 10%-ot meghaladó a magyar, szlovén, cseh és szlovák fogyás. Közülük a szlovének egy része bizonyára visszatért anyaországába, a többieket a szórványhelyzet, csonka társadalmuk és hiányos intézményrendszerük apasztotta.

A véres horvát–szerb háború Baranyában, Kelet-Szlavóniában és Nyugat-Szerémségben – a horvátok mellett – épp a magyar, ruszin, ukrán, szlovák és németajkú közösségeket sújtotta. A horvátországi magyarság tömbjét képező drávaszögiek ezreit anyaországi (és kis részben nyugati) menekülésre kényszerítette a mára sem szűnő terror. Intézményeiket szétrombolták, lakóterületükre a szerb betelepítés szervezetten folyik. Egyáltalán nem túlzás, ha esetükben végveszélyről beszélünk.

Kis-Jugoszlávia lakosságának nemzetiségi megoszlása

Nemzet(iség)	1981	(%)	1991	(%)	Változás
Szerbek	6 201 562	62,8	6 485 596	62,7	+ 284 034
Albánok	1 340 769	13,5	1 727 541	16,7	+386 772
Montenegróiak	547 954	5,5	520 508	5,1	- 27 446
Magyarok	390 706	3,9	345 376	3,3	- 45 330
Muzulmánok	293 246	3,0	327 290	3,1	+ 34 044
Horvátok	156 272	1,6	115 463	1,1	- 40 809
Romák	112 430	1,1	137 265	1,3	+ 24 835
Macedónok	49 864	0,5	48 437	0,5	- 1 427
Szlovének	12 570	0,1	8 747	0,1	- 3 823
Egyéb	792 613	8,0	621 281	6,1	- 171 332
Összesen	**9 897 986**	**100,0**	**10 337 504**	**100,0**	**+ 439 518**

Forrás: *Adatok a jugoszláv köztársaságokról.* [Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1991. 10. p.] és *Federal Republic of Yugoslavia Basic Statiscics* [Federal Statistic Institute. Beograd, May 1992. 5. p.]

A *szerb-montenegrói államszövetség* területén élők egészét s a kétharmadukat kitevő szerbséget tekintve egyaránt „életerő sugárzik" a népesedési adatokból: 4-5%-os a növekményük. Náluk is erőteljesebb a szandzsáki muzulmánok 12% körüli és a cigányság 20%-ot meghaladó gyarapodása, amely a már említett szaporodási szokásaikból eredeztethető. Az ország önmagát évtizedek óta legdinamikusabban reprodukáló kisebbsége az albán (a második világháború óta megnégyszerezte a lélekszámát). E demográfiai robbanás indukálta a szerbség pánikszerű félelmét, a hatalom durva emberi- és közösségi- jogsértését Koszovóban, egyes szélsőséges szerb politikai erők fasisztoid születéskorlátozó elképzeléseit. Kis-Jugoszlávia fogyó népei közül a macedónok fogyása viszonylag csekély (3%), a montenegróiaké mintegy 5%-os – elvándorlásuk valószínűsíthető az egykori föderáció fejlettebb térségei felé. A magyarság 11,6%-os fogyásának okaira a későbbiekben térünk ki. A horvátok egynegyedének és a szlovének egyharmadának eltűnése szinte bizonyosan a kirobbant etnikai konfliktus folyománya: részben elköltözés a függetlenedő anyaországba, részben az atrocitások miatti rejtőzködés.

Vajdaság autonóm tartomány lakosságának nemzetiségi megoszlása

Nemzet(iség)	1981	(%)	1991	(%)	Változás
Szerbek	1 107 375	54,4	1 151 353	57,2	+ 43 978
Magyarok	385 356	18,9	340 946	16,9	- 44 410
„Jugoszlávok"	167 215	8,2	168 859	8,4	+ 1 644
Horvátok	109 203	5,4	74 226	3,7	- 34 977
Szlovákok	69 549	3,4	63 941	3,2	- 5 608
Románok	47 289	2,3	38 832	1,9	- 8 457
Montenegróiak	43 304	2,1	44 721	2,2	+ 1 417
Romák	19 693	1,0	24 895	1,2	+ 5 202
Ruszinok	19 305	1,0	17 887	0,9	- 1 418
Macedónok	18 897	0,9	16 641	0,8	- 2 256
Egyéb	47 586	2,4	70 216	3,6	+ 22 630
Összesen	**2 034 772**	**100,0**	**2 012 517**	**100,0**	**- 22 255**

Forrás: *Popis stanovnistva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava. 31. mart. 1991. Prvi rezultati – Statistički bilten 206. Republika Srbija Autonomna Pokrajina Vojvodina, Pokrajinski zavod za statistiku.* [Novi Sad, jun. 1991. godine.]

Miután az egykori Jugoszlávia magyarságának kilenctizede Bácska, Bánság és Szerémség területén élt, indokolt a *Vajdaság* népmozgalmi változásainak a kissé részletesebb taglalása. A tartomány lakosságának az utolsó évtizedbeli látszólagos stagnálása mögött etnikai átrendeződések húzódnak. Az uralkodó szerb és montenegrói nemzet 3,3, ill. 4,0%-kal növelte létszámát. A vegyes házasságból születettek, funkcionáriusok, megfélemlítettek, szórványban élők által kitöltött, fából vaskarika népszámlálási kategória, a „jugoszláv" – amíg Horvátországban és Szlovéniában gyakorlatilag eltűnt – itt csekély növekedést mutat; tudjuk, hogy számottevő közöttük a magyar. A cigányok és a táblázat „egyéb" sorának részét képező muzulmánok egyaránt kb. egynegyedével gyarapították létszámukat. 7-8%-os a szlovák és ruszin fogyás, azonban – néhány tízezres nemzetiségről lévén szó – felszívódásuk reális veszéllyé vált. A magyar, a macedón és a román kisebbség száma a Vajdaságban 1981-hez képest önmaga 88-82%-ára esett vissza. A horvátok 2/3-ra csökkenése aktuálpolitikai, okok következménye: a közvetlen veszélyeztetettség, az elvándorlás és a hatalom által mesterségesen gerjesztett bunyevác és sokác identitás horvátságról leválasztó hatása (őket is az „egyéb" kategória takarja) együttesen idézte elő. A vajdasági *magyarság* körében rendkívül *kedvezőtlen demográfiai és társadalmi folyamatok zajlanak.* A halálozások száma a 70-es évek közepe óta meghaladja a születésszámot, a népesség elöregedőben, a belső migráció a kevert lakosságú ipari centrumok felé irányul, az ideiglenesen vagy végleg külföldön munkavállalók között a magyarok aránya igen magas. A gyermekek egynegyede immár vegyes házasságból születik, az öngyilkossági mutatók még a magyarországiaknál is riasztóbbak, a kisebbségi társadalomszerkezet korszerűtlen (a parasztság súlya nagyobb, az értelmiségé kisebb, mint a többségieknél). Az abortuszok és válások mértéke szintén magas, a nyelvi

türelmetlenség légkörében az oktatási, kulturális, tömegkommunikációs intézményrendszer visszafejlesztése mind-mind a megmaradást veszélyeztető tényező. A titói nemzetiségi kirakatpolitika valójában határon túli nemzetrészeink közül itt okozta a legnagyobb asszimilációt.

Mondjuk ki: *A Vajdaság magyartalanítása Trianon óta módszeresen folyik.* Az első világháború utáni s a másodikat követő nagyszabású ki- és betelepítések után küszöbön áll a tartomány harmadik kolonizációja. A Nagy-Szerbia megteremtését célzó rablóháborúba lakosságon belüli számarányukat többszörösen meghaladóan hívták és hívják be a magyar fiúkat; az értelmetlen véráldozaton túl mintegy ötvenezer magyar hagyta el a mozgósítás elől az országot (épp a nemzőképes korosztály) – zömük Magyarországon, a többiek Nyugaton próbálnak egzisztenciát teremteni. Helyükre pedig jönnek a horvátországi és boszniai szerb menekültek – letelepítésüket a kormányzat tudatosan az etnikai arányok megváltoztatására kívánja felhasználni.

Áttekintésünk döntően egy évtized etnikai mozgásairól szólt. Az adott időszak azonban egy nagyobb folyamat egy része. A népmozgalmi irányok természetes és mesterséges összetevőinek a számbavétele – a társadalmi önismeret és stratégia részeként – a kisebbségek önösszeszedését és anyanemzeti teendőink meghatározását kell, hogy elősegítse.

(1992)

Sz. Kanyó Leona hazatérése

„Voltam kisdiák és voltam nagydiák, voltam előadó, voltam tanár és újságíró, bíráltam és szerkesztettem; lektoráltam és korrigáltam; mindezzel együtt: Feleség, családanya, nagymama és e lendületes tennivalók önfeledt robotembere" – írta önmagáról egy a szlovén–magyar határ két oldalán élő írástudók verseit közzétevő antológia[1] bemutatkozó részében Szalkay Kanyó Leona a 70-es évek végén. Ki volt ez az asszony, mit tett hozzá szülő-nevelő közössége s a tágabban értelmezett nagycsalád: az egyetemes magyarság kultúrájának építményéhez? A fenti kérdésekre kísérli meg – első közelítésként – a vázlatos válaszadást e dolgozat.

Nevét hiába keressük különböző magyar irodalomtörténeti munkákban, pedig 1973–81 között nem kevesebb, mint 13 kötete hagyta el a nyomdát. Könyvei zöme verseskötet, emellett találunk közöttük képzőművészeti műtárgyjegyzéket és meseregényt is. Többnyire Németországban publikált, de Szlovéniában egy önálló kiadvány és két antológia, Magyarországon egy könyv a lenyomata munkásságának. Ha ehhez hozzávesszük vajdasági, horvátországi, észak-amerikai lapokban megjelent írásait, az életmű egyik legmarkánsabb fejezetét jelentő többével lapszerkesztői erőfeszítéseit Münchenben, nyomait az itáliai magyar művelődésben – joggal állíthatjuk, hogy a magyar nyelvű irodalom és sajtó méltatlanul elfeledett alakjával állunk szemben.

Szalkay Leona 1934. február 9-én született az észak-bácskai Kanizsán. Általános iskoláit szülőhelyén, középiskoláit abban az évszázados múltú zentai gimnáziumban végezte, amelyet akkor a később akadémikussá emelkedett Szeli István igazgatott. Az érettségit 1953-tól az újvidéki pedagógiai főiskola magyar szakos tanulmányai, majd egy év tanári munkája követi Törökkanizsán. Az 50-es évek végén az újvidéki rádió Rádióiskola műsorának újságírója, az 1960-es évtized elején pedig a szabadkai építőipari technikumban oktat. Közben férjhez megy; megszületik két leánya. *Váltó Éva* álnéven e Magyar Szó és a 7 Nap közli költeményeit.

1966-ban a család a szlovén–olasz határon fekvő Nova Goricába költözik. A város, amelyhez életének csaknem két évtizede köti, felkerült a magyar irodalom térképére is: bér általános iskolai évei óta versel, Sz. Kanyó Leona költői kiteljesedése ehhez az időszakhoz kapcsolódik. Külső munkatársként dolgozik az eszéki Magyar Képes Újságnak, így újságírói igazolvány birtokába is jut. S közben szaporodnak íróasztal-fiókjában a kiadatlan versek és prózák. Közzétételükre több helyütt kísérletet tett, bizonyára a kudarcok érlelték meg benne a saját lábra állás gondolatát. A kulturális vállalkozói szemlélet abban az időben még a térségben gazdaságilag viszonylagosan liberálisnak számító Jugoszláviát sem jellemezte…

A költő kiváltotta a külföldi munkavállalási engedélyt, és a 70-es évek elején Bajorországba utazott. Lektori, szedői nyomdai korrektori tényked ésével alapozza meg ké-

[1] (Sz. Kanyó Leona–Pete György szerk.:) Összhang. A szlovéniai magyar költők, valamint Vas és Zala megye költőinek válogatott versei. Pomurska založba, Murska Sobota/Muraszombat, 1970. 101. p.

sőbbi „nagy vállalkozását". Egyfelől anyagilag, másrészt szellemileg: kapcsolatot teremtvén nyugati és Kárpát-medencei magyar tollforgatókkal és művészekkel, fokozatosan kikristályosodik tudatában egy irodalmi-kulturális lap terve.

1972. december 15-i dátummal jelenik meg Münchenben a *Vagyunk* I. évfolyamának 1. száma. Mivel tudomásunk szerint ez orgánummal sajtótörténetileg eddig nemigen foglalkoztak, indokoltnak látszik némiképp részletesebb taglalása.

Szalkay Kanyó Leona és a *Vagyunk*

A lap célkitűzéséről a szerkesztőség a 2. számban a következőket kívánta leszögezni: *„A Vagyunk a Lótusz könyv- és lapkiadó vállalat újsága. Mint ilyennek, nyilvánvalóan az az elsődleges célja, hogy könyveket ismertessen és terjesszen, attól függetlenül, hogy hol, kinek a gondozásában, kiadásában vagy melyik országban jelent meg a mű. Az a lényeg, hogy magyar nyelven jelent meg, a magyar irodalmat, a magyar kultúrát terjeszti (…) Szerény lehetőségeinkhez mérten csupán arra törekedtünk, hogy az olvasók minden rétege találjon lapunkban legalább egy, a kívánságának megfelelő írást (…) Újságunk nem kizárólag irodalmi lap, és legkevésbé sem kíván politikai színezetet ölteni. Semmilyen párthoz vagy szervezethez nem tartozik, senki nem segíti, senki nem áll se mögötte, se mellette – kiadónknak egy teljesen önálló, senkit bántani nem akaró, jó szándékú, elszigetelt kis lapja ez; s talán éppen ezért is sebezhető, hiszen se erkölcsileg, se anyagilag nincs, aki megvédje."*[2] E néhány mondatból kirajzolódnak az újság fő sajátosságai: az irodalmi-művelődési beállítottság; az összmagyar jelleg, a különböző olvasói rétegek igényei egyidejű kielégítésének a szándéka, a politikamentesség és a szerkesztői függetlenség kinyilvánítása. A Fenti vonások további megvilágítást igényelnek.

Előbb azonban néhány technikai jellemzőről. A lap első két évfolyama havi periodicitás mellett, valóban újság-külsőben – egyszerű fejléc alatt közvetlenül már a címoldalon elkezdődő tartalommal – jelenik meg. A kezdeti B/4 formátumot 1974 elejétől az A/4-es váltja fel, ekkortól színes, állandó grafikájú kartonborítóval látják el, kéthavi rendszerességgel, de dupla terjedelemben kerül ez előfizetőkhöz. Jellegében is irodalom- és képzőművészet-központúbbá válik. Az első 3 évfolyamot fő- és felelős szerkesztőként Sz. Kanyó Leona jegyzi. A IV., 1975. évtől – később részletezendő okokból – *Máté Imre* veszi át a szerkesztést, a formátum és a megjelenés gyakorisága nem változik. A címlapok azonban lapszámonként különbözővé válnak, és tartalmi, stílusbeli módosulás is bekövetkezik. Elemzésünk tárgyából adódóan az alábbiakban az 1972–74 közötti időszak bemutatására összpontosítunk.

A korábban kiemelt jellemzők közül térjünk vissza az irodalom- és művelődésközpontúságra. Miután a kiadó saját kötetet is megjelentet, természetes, hogy – többek között piaci érdekből – a lap rendszeresen közli a kiadott vagy máshol közzétett, de általuk is terjesztett könyvek ismertetését. Az egyszerű recenziókon túl azonban elemzőbb kritikák, részletes megemlékezések szintén olvashatók a *Vagyunk*ban, magyar szerzőknek a különböző Földrészeken napvilágot látott műveiről, munkásságáról. A skála igen széles: a bácskai irodalomszervező Szirmai Károlytól a kanadai papköltő Tűz Tamásig, számos

[2] A Vagyunk szerkesztősége: Egyedül = Vagyunk (München), I. no. 2. (1973. jan. 15.), 1. p.

alkotóról szó esik a hasábokon. A literatúrán túl a történelmi tudatformálásra, a népszokások ismertetésére, a nyelvművelésre is hangsúlyt fektetnek. Tematikailag ide kívánkozik az egyetlen nyugat-európai magyar gimnáziumot: a Burg Kastl-it bemutató riportjuk, valamint a tanintézet tehetséges diákjait felkaroló pályázati kezdeményezésük. Számos magyar vonatkozású kulturális esemény előrejelzése vagy az azokról való tudósítás is megtalálható a lapban. A képzőművészet jelenléte oly hangsúlyos, hogy arról, Sz. Kanyó Leona műbírálói tényked ése kapcsán, a későbbiekben szólunk.

Az egyetemes magyarságban gondolkodás – véleményünk szerint – ismét olyan terület, amely az adott korban nem volt oly magától értetődő, mint negyedszázaddal később. E korát megelőző, ugyanakkor minden melldöngető, nemzeti kizárólagosságtól mentes szolidaritástudat máig korszerűnek mondható: *„Magyar lapot indítottunk. Hová születtünk? Hová kerültünk? Hová állított bennünket, a mi sorsunkat is emésztő történelem? Mindegy. Magyarok vagyunk, és ki-ki maradjon meg magyarnak ott, ahol született, ott, ahová sorsa dobta, vagy ahol, akarattal vagy akaratán túl, élnie kell. Ezt – a világot átszövő szálakat – kellene összehúzni valahogy."*[3]

A nemzetrészek azonos súlyú kezeléséről, a lap közöttük közvetítő szerepéről egy másik vezércikk így ír: *„Gondolkozom. Mit ér az ember – ha magyar? Függetlenül attól, hogy hazájában magyar-e; külhonban; vagy éppen úgy hozta a sorsa, hogy kisebbségként kénytelen élni valahol. Melyik a nagyobb magyar? Melyik kevesebb? Minket ez nem érdekel. Lepereg hát rólunk a vád, amiért Bácskára, Erdélyre, Csallóközre és egyáltalán »Keletre« is emlékezünk Előttünk nincs Nyugat és nincs Kelet az eddig megszokott értelemben. Számunkra csak magyarok vannak. Újságunk nemcsak a müncheni emigráns magyarokhoz szól, hanem azokhoz is, akik hazájuktól eldarabolódtak (…) Mit ér tehát, mire képes az ember, ha magyar? Mindenre. Talán még arra is, hogy a Vagyunkot meghagyja annak, aminek indult: hídnak »Nyugat« és »Kelet« magyarsága között, mert anyánk sírja, öreg tanítónk, régi emlékeink otthon maradtak, de a még élő anyák szíve talán minden áldott nap kint botorkál valahol Nyugaton."*[4]

Az olvasói igények regisztrálása s a rájuk való reflektálás is nyomon követhető a szerkesztői üzenetek rovatában. Hirdetési felhívásuk szerint a második év során már 22 országban terjeszti a lapot, a reklámok mellett a híranyag is e sokszínűségről tanúskodik, hisz nyugati, kisebbségi magyar és anyaországi vonatkozások egyaránt megtalálhatók benne. Hasonlóan ízlés- vagy rétegigényt elégített ki a Csipisz c. szórakoztató melléklet Kaupert Pál szerkesztésében, vagy a gyermekrovat. Az újságíró–olvasói találkozók, a több országban megtartott „élőújságok" a befogadók véleményének visszacsatolását s a lap megismertetését egyaránt szolgálták.

*Politikamentes és Független felfogás*ához következetesen ragaszkodván, nem kevés támadásnak, gáncsoskodásnak volt kitéve a *Vagyunk*. Akár alkotó, akár olvasó – *„hogy milyen a nézete? Politikai vagy egyéb hitvallása? Ki-kinek a maga egyéni dolga és joga. Ezeket a jogokat akarjuk mi tiszteletben tartani, amikor egyszerűen VAGYUNK és LENNI szeretnénk."*[5] *„A Vagyunk nem akart*

[3] A Vagyunk szerkesztősége, 1973. i. m. 1. p.

[4] (Szerző nélkül:) Mit ér az ember – ha magyar? = Vagyunk (München), II. no. 3. (1973. márc. 15.) 1. p.

[5] A Vagyunk szerkesztősége, 1973. i. m. 1. p.

politikai lap lenni – nem is lett az! – (jómagam sosem voltam politikus) így mindenki a saját szájízének megfelelő politikát rakhatta mögé. Nem alaptalanul" – olvassuk a főszerkesztő tollából.[6]

Hogy sikerült megőrizni – legalábbis az Sz. Kanyó Leona fémjelezte első három évben – ezt a középutat és alkotói, szerkesztői szuverenitást, igazolják a lap élén beállt későbbi változás utáni visszatekintő gondolatok. *„A Vagyunk ma mit jelent? Egyet és sokat egyszerre. Azt jelenti, hogy mi, hazán kívül élő magyarok létezünk. – Létezik, megnyilvánul velünk, bennünk és általunk az egészséges nemzeti gondolat. Nem sovinizmus, nem is nacionalizmus kócsagtollal, piros csizmával, túrós-csusza nosztalgiával, hanem a magyar öntudat – egészségesen, dolgosan, toleranciával. Elhisszük, akadnak szép számmal, akiknek mindez nem tetszik, és támadják a Vagyunkot (…) A Vagyunk független irodalmi folyóirat, nem áll semmiféle párt, szekta, szervezet szolgálatában. És fáj azoknak, akik mögött láthatatlanul kezek állnak."*[7]

Hogy milyen *áldozatvállalással* járt a lapindítás és „bejáratása", érzékelheti, aki kézbe veszi az egyes számokat. Több ezer példányszámban küldték szét díjmentesen potenciális olvasóiknak, szerzőiknek, művelődési egyesületeknek, hirdetőiknek – a későbbi együttműködés, előfizetés reményében. A szerzők tiszteletdíj nélkül, lelkesedésből látták el írással a *Vagyunk*ot. A főszerkesztő *meghatározó szerepének* illusztrálásaként hadd álljon itt néhány jellemző mondat: *„Ki segít a lapnak effektív munkával? Én. Lapomat megszerkesztem, megírom, a szedőgépen kiszedem, betördelem, a nyomógép kinyomja, aztán a másik gépen hajtogatom, csomagolom, postázom, közben adminisztrálom. A fennmaradt idő? Mint »külföldi vendégmunkásnak«, akkor kell megkeresnem a klisék, a papír, a bélyeg árát. Mit kell szedni, hogy a rávalót megkeressem? Néha fontos. Néha nem. Munka. Keresni lehet vele (...) Azt hiszem, az itteniek nagyon egyedi lénynek ismernek el, mert szentül hiszik, hogy a nap huszonnégy órájából legalább negyvennyolcat »tevékenykedem«. No nem… Bevallom: nagyon szeretek aludni. Szeretnék? Kire tartozik?!"*[8] A kezdeti kiadótól, a Lótusztól is azért kellett megválniuk s a harmadik számtól saját, Vagyunk Könyv- és Lapkiadót alapítaniuk, merthogy *„a volt társtulajdonos, aki biztosította a nyomtatást, rájött, hogy a nyugati élet alapeszméje – nem a betű. Az már csak a többi után jöhet. Akkor meg viszont már minek?!"*[9]

Irodalmi munkássága

A genezisről nyomon követhető, hogy abban inspiráló szerepet játszott a költő nagybátyja. A visszaemlékezésekben „Karcsi bátyám"-ként emlegetett rokon, lelkipásztori szolgálatát végezvén Dubrovnik mellet, majd az alsómégyi „nyomorplébánián" a gyermekbe plántálta az anyanyelvbe vetett hitet. Az iskolásleány akkor jegyezte el magát egy életre az irodalommal, késő estébe nyúlóan „próbálgatta szárnyait" Nagybátyja ilyenkor *„feltöltötte a petróleumlámpát, misebort tett az íróasztalra, és minden »jóéjszakát«-ja csak ennyi volt: – Reggel ugye megmutatod?! Néha megmutattam, néha nem. Komolyan sosem hittem ezekben az éjszakákban, és azt hiszem, mások sem. Csak a nagybátyám (…) Velem sikerült*

[6] Sz. Kanyó Leona: Bíróságok előtt = Vagyunk (München), II. no. 11. (1973. nov. 15.), 1. p.
[7] (Szerző nélkül:) Miért vagyunk „VAGYUNK"? = Vagyunk (München) IV. no. 4. (1975. aug. 15.), 4. p.
[8] Sz. Kanyó Leona: Bíróságok előtt, i. m. 2. p.
[9] Sz. Kanyó Leona: Bíróságok előtt, i. m. 1. p.

elhitetnie: A betű rabsága olyan börtön, amiből sosincs szabadulás. A többi? Csak formalitás marad."[10]

Otthoni publikációs nehézségeinek a körülményeiről nincsenek információink. Egykori recenzensei, a kéziratait felkaroló vagy elutasító szerkesztők talán egyszer majd szükségét érzik hallatni hangjukat. Mindenesetre a költőben munkáló megnyilatkozási vágy ösztökélhette többek között saját lap- és könyvkiadásra, hisz így a megmérettetés körülményei létrejöhettek, egyben bekapcsolódhatott ama régen várt vérkeringésbe, az egyetemes magyar literatúra áramába. A tárgyi feltételek megteremtésében sokat köszönhetett bajorországi munkaadójának, *Ledermüller Olivér*nek. A nyolcadik évtizedét taposó, 56-os emigráns nyomdatulajdonos – valaha a történelmi országterület szétdarabolása után a Lajta-bánság mellett harcolt – akkor dobott mentőövet a költő-lapszerkesztőnek, amikor első megjelenési helyükről távozniuk kellett. Részben munkát, megélhetést adott Sz. Kanyó Leonának, másrészt kiadóként és munkatársként is biztosította a hátteret. „Oli bácsi" – ahogy pártfogoltja tisztelettel és szeretettel köszönti a 75. születésnapján – a mecénások klasszikus fajtájából való: *„1973 februárjában nem azért karolta fel a másik nyomdából kivert, magára hagyott Vagyunkot, mintha lapra lett volna szüksége. Csak a magyar szót, a magyar betűt akarta menteni a segítséggel, amivel folyóiratunk új utakra terelődve terebélyesedett, alakult, fejlődött és fejlődni kíván ma is, végső célja felé (…) Sok magyar és német szerző alkotása ömlött itt ólomba – közülük sok talán sosem látott volna ünnepeltünk nélkül napvilágot (…) Vannak írók, akiket világhírnévre segített, akikben fenntarthatta a lelket és vannak, akikben megfékezte a felesleges, tehetségtelen lendületet"*[11]

Nos, a Ledermüller-műhely jóvoltából adhatta ki költőnk munkája legjavát. Ezek közül az első és legnagyobb visszhangot kiváltó az 1973 nyarán megjelent *Tűzijáték*. Az addigi termés összegzése 288 oldalon, elegáns kiállításban, Kaupert Pál grafikáival.

A könyv saját szavai szerint – *„a már talán születésem előttől bennem kavargó kettősségek, ellentmondások, úgy is mondhatnám: fekete-fehér kultuszok vallomása"*. Azoknak ajánlja, *„akik még érezni, akarni és szeretni képesek. Éppolyan keserűen és boldogan: ahogyan íródott. Ezeknek az embereknek a hite adott erőt a pillanatig, amikor kezemben tartottam ez első kötetet"*.[12]

A verseket, töredékeket, gondolatokat, prózaverseket tartalmazó mű recepciója kivételesen pozitív mérlegű. Az akkor clevelandi, ma Kaliforniában élő *Sári Gál Imre* időtállónak ítéli: *„Nem minden nagy költő fürödhet a népszerűségben. Sőt az igazán nagyok, az újat hozók, majd minden esetben rácáfolnak ez ellenkező állításra. Persze, az időt becsapni, félrevezetni nem lehet. Kanyó Leona versei is a javából valók. A kötet versei szinte repdesnek, sokszor szellemként suhognak, úsznak, lebegnek testetlenül, mivel valóban szellemruhájuk van, illetve, mert maguk a költemények valóban spirituális művek (…) Ezek a versek észrevétlenül lépnek színre és úgy emelkedik ki belőlük, olvasáskor a ver: az olvasás kimossa érzelmeinket."*[13] A torontói *Tűz Tamás* az emóciókat kiegészítő racionalitást is érzékeli a költő darabjaiban: *„Nem tölti*

[10] Sz. Kanyó Leona: Betűrabságban = Vagyunk (München), III. no. 1. (1974. febr. 15.), 3. p.
[11] Sz. Kanyó Leona: A hetvenötös határkarónál = Vagyunk (München), III. no. 4. (1974. aug. 15.), 11. p.
[12] Sz. Kanyó Leona: A „Tűzijátékról" és – magamról = Vagyunk (München), II. no. 8. (1973) aug. 15.), 6. p.
[13] Sári Gál Imre: Vers a színész arcán. (Naplójegyzet – Sz. Kanyó Leona Tűzijáték c. verseskötetéről) = Vagyunk (München), III. no. 6. (1974. dec. 15.), 15. p.

haszontalanul napjait, nem hiába járja az élet útjait, Európa ösvényeit. Minden poros követ érdemesnek tart arra, hogy fölemelje, letörölje és kifényesítse. Intellektuális fölfogóképessége azonnal megérzi, melyik kőben rejtőzik gyémánt, s nem sajnálja a fáradtságot, hogy csiszolgatással kihozza belőle a ragyogást. Ez az értelmi beállítottság megmenti attól az érzelmi egy oldalra billenéstől, ami egyébként asszonyi és költői mivoltánál fogva, természetesnek látszanék. Persze, asszonyiságát sem tagadja meg azért, s így helyrebillen az egyensúly."[14]

Az alkotó asszony rezonanciája a szülőföldről is megérkezik, a folklorista *Penavin Olga* méltató szavaival: *„Könyve nagy meglepetés volt a számomra. Egy egészen új és nekem nagyon tetsző, szívvel-lélekkel élő asszonytársat ismertem meg. Mindnyájunkban bennünk élnek ezek a sorok, de az egyiknek sikerül ki is mondani, művészi formába öltöztetni, a másik pedig elnyomja magában, vagy csak magában őrzi, mert ez a rohanó, elgépiesedő világ kinevetné érte vagy meg se értené."*[15] Sz. Kanyó Leonát egyébként a női irodalom kérdése továbbgondolásra is késztette, tartalmas esszében dolgozta föl az emancipáció szemszögéből.[16]

Az első verseskötetet – az életútjában rövidesen bekövetkező később részletezendő törés miatt – csak 1978-ban követi két újabb, szintén Münchenben (*Fáklya lobbant az ég felé*, ill. *Nézem a kígyót*). Ekkortól azonban, gyors egymásutánban, fél tucat könyvet ad ki ugyanitt: 1980-ban a *Sirokkó*, a *Bóra* és a *Kosava* prózavers-ciklusokat és az *Embernyi szó a tenyeredben* című verseskötetei a következő évben pedig a *Ködből gyúrt* és a *Ha ideér az est* címűeket. A másodikat Laura lánya rajzai díszítik.

Közben a választott hazájának számító Szlovéniában is „leteszi névjegyét". Ahogy a maribori egyetem magyar tanszékén tanító költőtárs, Bence Lajos megállapítja róla: *„Talán a nyelvi elszigeteltség és az élő irodalmi közeg hiánya késztette erre, hogy a Muravidéken keressen magának rokonlelkeket: irodalmárokat, kiadót."*[17] Egyfelől két antológiában szerepel eredeti anyaggal, az egyiket társszerkesztőként is jegyzi. Az első ezek közül a szlovéniai magyar költők verseit párosítja Vas és Zala megyei alkotók munkáival[18], a másik karintiai szlovén és szlovéniai magyar poéták műveit adja közre két nyelven.[19] Ez utóbbi kezdeményezést *Fehér Ferenc* a Vajdaság irányában továbbfejlesztendőnek ítéli.[20] Másfelől 1980 derekán kiadják önálló kötetét *Fenyőm tüskéi alatt* címmel, Muraszombatban. A változóan sokszínű és változó színvonalú versek nyelvi kultúráját és formaművészetét emeli ki a helyi művelődéstörténet. Témái közül pedig a szeretetnélküliséget, az emberhez méltó közösség hiányát, a pénzhajhászás és gerinctelenség eluralkodásának

[14] Tűz Tamás: Bácskai tűzijáték = Vagyunk (München), III. no. 1. (1974. febr. 15.), 11. p.
[15] Vagyunk (München), III. no. 1. (1974. febr. 15.), 14. p.
[16] Sz. Kanyó Leona: Nő és irodalom = Vagyunk (München), III. no. 3. (1974. jún. 15.), 3–4. pp.
[17] Bence Lajos: Írott szóval a megmaradásért. (A szlovénmiai magyarság 70 éve.) Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet – Lendava/Lendva és Hazánk Könyvkiadó Kft. – Győr, 1994. 105. p.
[18] L. az 1. jegyzetben idézett forrást.
[19] (Hradil, Jože–Bence Lajos összeáll. és szerk.:) Összhang–Sozvočje. A mai karintiai szlovén költők, valamint szlovéniai magyar nemzetiségű költők válogatott versei szlovénul és magyarul. Pomurska založba, Murska Sobota/Muraszombat, 1981.
[20] Fehér Ferenc: Muravidéki magyar kiadványok. In: (Szúnyogh Sándor szerk.:) Tanulmányok, cikkek a szlovéniai magyar irodalomról. Szlovéniai Magyar Írócsoport, Lendva, 1991.

élményét, egyben elutasítását tartja figyelemre méltónak, hangjából mélységes humanizmust érezvén ki.[21] Az utolsó életszakasza helyszínét jelentő Nova Gorica Mátyás királyról elnevezett magyar egyesülete a közeljövőre tervezi *A Tiszától az Adriáig* c. posztumusz kötetének e kétnyelvű kiadását.

Halála után egy évtizeddel – szerény kárpótlásként – a kanizsai CNESA Kiadó két versét beválogatja a 41. írótábor kötetébe.[22]

Munkássága prózaírói részére áttérve, hadd ejtsünk szót *Egy nyár a Bükkösön. Mici és Maci* című meseregényéről. A Vagyunk-beli folytatásos közlés után, 1974-ben adta közre önálló kötetben, saját illusztrációival. Előszavából kiderül, hogy gyermekei biztatására alkotta meg a két medve figuráját. A „házi használatra" szánt kéziratot és rajzokat baráti buzdítás után öntötte könyv alakba. Megírása előtt hónapokig tanulmányozta Brehm művét, *Az állatok világát*, hogy a szereplőket e „jellemüknek" megfelelően dolgozza fel. Gyermekkori élményeit, az otthon történteket is beemelte az epizódok közé. Bevallottan pedagógiai célokat követett a cselekménysor szövése során: egyidejűleg nevel természetszeretetre, emberségre, szeretteti meg az anyanyelv ízeit és szórakoztat. Az aesopusi, La Fontaine-i, Heltai Gáspár-i nyomokon haladva *„embertulajdonságokat bújtatott állatbőrbe, emberi érzések bonyolítják a kis mackók, rókák, szarkák avagy farkasok sorsát (...) Nem hivalkodó mű ez. Feltűnésekre nem is számít. Mégis kitűnik a megjelent kötetek áradatéból: az igazán korszerű magyar gyermekirodalom vette kezdetét Külvilágukban, itt indult meg egyedi módon, példaként gyermekeinket emberségesebbé formáló hivatottsággal."*[23]

Be nem fejezett vagy kiadatlan prózai munkáiról is tudunk. *Országúton* című – el nem készült – kötetéből olvashattuk novelláit, karcolatait, életképeit a *Vagyunk*ban, amelynek utóbb a *Földig hajolnak a fák* címet adta volna. Az első *Összhang* antológiában utal *Kérek egy cigarettát* c. regényére, amelyet Londonban az idő tájt fordítottak angolra – se az eredetit, se az átültetést nem vehettük kézbe. Szirmai Endre több regényéről s „a" drámáról is tesz említést egy írásában[24] – vajh melyik íróasztalfiókban hevernek máig?

Viszonya a képzőművészethez

Férje, Kanyó József bocsátotta rendelkezésünkre azt az információt, miszerint 1990-től datálható a költő szorosabb kapcsolata a „testvérmúzsákkal". Abban az évben ugyanis a Nova Goricában alkotó, majd elhunyt *Húsvéth Lajos*, Zomborból származó festőművész özvegyének a felkérésére megkezdi a hagyaték rendezését. A szabadkai múzeumnak ajándékozott anyag számbevételét *Bela Duranci* művészettörténésszel közösen végzik.

Budapesten – általunk pontosan nem ismert formában – képzőművészet-ismereti stúdiumokat folytat. Közben számos művésszel, műértővel, művészeti íróval épít ki kapcsolatokat. Rómában megismerkedik *Varjas Gyula* pécsi születésű, két évtized után

[21] Bence, 1994. i. m. 106. p.

[22] Sz. Kanyó Leona: Kivédett leshelyemen; Anyám örök életű. In: (Papp György szerk.:) 41. Kanizsai Írótábor. Írók, költők Kanizsáról. Cnesa Kiadó, Kanizsa/Kanjiža, 1994. 141–142. pp.

[23] Forgács Károly: Gondolatlánc a könyv körül = Vagyunk (München) III. no. 5. (1974. okt. 15.), 3–4. pp.

[24] Szirmai Endre: A negyedik évfolyam = Vagyunk (München), III. no. 6. 16. p.

Peruból Európába visszatért képzőművésszel, valamint *Prokop Péter* papfestővel. Munkásságukat részletes írásokban jellemzi a Vagyunk hasábjain, mindkettőjüket egyetemes és magyar értékként mutatja be.

Kimutatható szerepet játszik a Prokop-életmű jelentős hányadának Magyarországra származtatásában: felhívván *Szíj Rezső* művészettörténész figyelmét az oeuvre jelentőségére, ketten vették számba az anyagot. Helyszíni vizsgálódásaik eredménye egyrészt a közel félezer kép odaajándékozása a művész részéről a Budapesti Műgyűjtők és Műbarátok Egyesületének, másfelől a műtárgyjegyzék Sz. Kanyó Leona általi elkészítése és önálló füzetben való kiadása.[25]

A Vagyunk egyik súlyponti vonásaként, az első számtól felfigyelhetünk a *Tónusok, formák, színek* rovatra. A világ minden táján élő és működő magyar képzőművészekről esik szó ezeken az oldalakon. Sz Kanyó Leona avatott műbírálóként mutatkozik be, releváns gondolatokat, érzéseket közvetít az említetteken kívül *Kondor Béláról*, az erdélyi Benczédi Sándorról és Imets Lászlóról, a müncheni Ágyik Lajosról, a szabadkai Torok Sándorról és az újvidéki *Tobdžić Milenko/Bát*oról. Hogy a szülőföldtől messzire szakadva is jó szemmel figyel a kultúra rezdüléseire, hadd példázzuk egy rövid tudósítással. 1973-ban adott hírt a lap a *Négy zéró* képzőművészeti csoportnak, a szabadkai Népkörben rendezett, első grafikai kiállításáról: *„Még lelkesedni tudó, most formálódó művészek ezek, akik merészvonalú grafikai alkotásaikkal máris elérték, hogy a hazai sajtó elismerően nyilatkozzon róluk (…) Érdekes lenne figyelemmel kísérni a négy tehetséges fiatal művész életútját: hihetően sok, ma még szunnyadó gondolat kerül felszínre a kezük nyomán."*[26] Nos, a kiállítók név szerint: Sziveri János és Rác János Muzslyáról, a zentai Tar János, valamint a Csókáról érkezett Vrábel János...

Számára a művészet egyetemessége s az alkotó magyarsága nem összeegyeztethetetlen, sőt értékképző, szorosan összekapcsolódó fogalmak. E koordináták mentén indulatos cikkben ostorozza a 70-es évek magyarországi művészeti sajtóját, hogy megfeledkezik a határon túl dolgozó nemzettársainkról: *„tudom, milyen érzéssel hagytam ott egy-egy magyar műtermet Kolozsvárott, Párizsban, Bécsben, Szentendrén, Beográdban, Heidelbergben, Rómában, Prágában, Budapesten – vagy éppen a legeldugottabb falvakban vagy ambíciós fiatalok művésztelepein. Svájcban? Hollandiában? Tengeren innen vagy túl? Mindegy. Alkotók. Magyarok (…) Nem vagyok képzőművész. De épp olyan ember vagyok, mint azok s hiszem, ha történetesen Japánban élnék, ott is eszembe jutna, hogyan mossa a Tisza csupaszra a partról beléje szakadt, korhadásnak indult öreg törzseket…"*[27]

E fejezet zárásaként álljon itt egy festőművész sokatmondó megnyilatkozása Sz. Kanyó Leona alkotói minőségéről: *„Látom, hogy a »tenni-akaró« ösztön életfunkció Leonában.*

[25] Sz. Kanyó Leona–Szíj Rezső: A Budapesti Műgyűjtők és Műbarátok Egyesületének Prokop Péter Gyűjteménye. (Műbarátok Kiskönyvtára) BMME, Budapest, 1980. 28. p.

[26] (Olvashatatlan aláírás:) A „0000" kiállítása Szabadkán = Vagyunk (München), II. no. 6. (1973. jún. 15.), 11. p.

[27] (Szerző nélkül:) Mostohagyerekek = Vagyunk (München), III. no. 2. (1974. ápr. 15.), 19. p.

A tehetség és ez, csak együtt hozzák létre a művészt. Leona valóban nem író, hanem művész. Én ennél nagyobb dicséretet nem tudok mondani."[28]

Konfliktusok

Az a megszállottságra visszavezethető erőösszpontosítás és a kétségtelen sikerek, amelyek a Vagyunk és a Tűzijáték megjelenését kísérték, a középszer részéről gáncsoskodást, intrikát váltottak ki. A lap már korábban jellemzett nemzeti elkötelezettsége, politikamentes és független volta, hasonlóképp sokak szemében szálkának számított. Egyesek mindent elkövettek, hogy a kitűzött cél elérését megnehezítsék, sőt mi több, lehetetlenné tegyék.

Nem véletlenül fakad ki Sz. Kanyó Leona az újság első éve után: *„Ki az az állatszámba vehető ember, aki éjjel-nappal dolgozik, hogy olyan újságot adjon a világban szétszórt magyarok kezébe, ahol megszűnnek a határok és a politikai hovátartozások? Ki? Én. Miért? Nem tudom. Nem egyszerű hatszáz kilométer távolságban élni férjemtől, gyermekeimtől, rosszindulatok, rágalmak, gyalázatok árapályában, amikor minden órám minden pillanata velük és mellettük van (…) Bíráskodik a világ. Vádlott a Vagyunk. És én. A pillanatnyi helyzet? OTTHON? Képtelenek hinni, hogy egy asszony, még ha nyugaton kínlódik is, képes saját erővel előteremteni és fenntartani egy lapot (…) El kell jönni hozzám, át kell nézni az összes papírokat, látni kell, hogy mit csinálok és hogyan: egyszeriben világossá válik minden. Otthoni barátaim nem borzonganának meg nevem hallatára, adott helyeken és adott alkalmakkor nem Andersen-mesét dadognának, a sógornőm Kanizsáról nem küldené vissza az újságot a »bélyeggel«: »Ne prima« (Nem fogadja el), mert ezt már anélkül is tudni lehet, ha az újságot visszahozta a posta."*[29]

Nos, a viharfelhők nem véletlenül gyülekeznek ez égen. 1974 decemberében, a karácsonyi hazalátogatása során házkutatást tartottak nála, minden kéziratát, újságait és könyveit elkobozták, útlevelét bevonták. A közvetlen előzmény: egyik munkatársa, néhány hónapos Münchenben tartózkodás után, visszautazván Bácskába, egy hazai lapban ismertette a *Vagyunk*ot. Maga a tény, hogy nyugati magyar orgánumról – ráadásul nem elítélő hangnemben – merészelt tudósítani, elegendő oknak bizonyult a „szervek" részéről, hogy eljárást indítsanak a cikkíró ellen és bebörtönözzék. Súlyos betegsége ellenére Sz. Kanyó Leonát letartóztatják, s az azokban ez években nem egyedüli koncepciós per módszerét foganatosítják ellene. A vád: irredentizmus, nacionalizmus, államrend elleni tevékenység – vagyis a Vagyunk szerkesztése s a lap terjesztése az akkori Jugoszláviában. A tárgyalás egyik koronatanúja szintén egykori szerkesztőtársa, akitől bizonyos müncheni ütközések után vált meg… Két neves szabadkai ügyvédnek köszönhetően „csak" másfél évi fegyházra ítélik. 1976 júliusában szabadul a belgrádi központi börtönkórházból, ahol leromlott egészségi állapota miatt 11 hónapot tölt.

A Vagyunk közben a már felépített és olajozott sínen halad tovább, barátai, eszmetársai jóvoltából. Ledermüller Olivér Sz. Kanyó Leona meghurcoltatása okaként emberi és társadalmi indítékokat nevez meg: *„Semmi olyant nem követett el, ami államellenes lett*

[28] Prokop Péter sorai = Vagyunk (München), III. no. 1. (1974. febr. 15.), 14. p.
[29] Sz. Kanyó Leona: Bíróságok előtt, 1973. i. m. 2. p.

volna (…) Ismertette a magyar nyelvű irodalmat, irodalmárokat – különös tekintettel a Jugoszláviában élőkre. Nem volt ellensége hazájának Nem csinált ellene propagandát. Ellenkezőleg, lapjaiban, regényeiben a jugoszláv állapotokat példaként mutatta be (…) Egyedül csak a hivatásának, az irodalomnak és művészetnek élt és dolgozott. Itt talán az volt a baj – legalábbis keleti szemmel nézve – hogy eredményt ért el. Elérte ezt, amit hazájában nem tudott elérni (…) éveken keresztül minden gátlás nélkül végezhette munkáját, szabadon járt az országhatárokon át, amíg betelt a mérték. Az a kör, amely addig is gátat vetett érvényesülésének, bele akarta fojtani tehetségét. Megdöbbent: neki sikerült – és ez nagyon fájt (…) Ha úgy érzed, te egy fokkal, egy hajszállal több vagy az átlagnál, el kell némítani, lehetetlenné kell tenni gondolataid közlését, mert csak az a szép, az az igaz, ami a rendszernek megfelel."[30]

Szabadulása után még két évig nem adták ki útlevelét. Lelkiereje, eltökéltsége azonban átsegítették a megpróbáltatásokon: költészete kilombosodása épp 1978-tól követhető nyomon.

Személyiségjegyei

Sz. Kanyó Leona vázolt életútja és teljesítménye nem lett volna megvalósítható a kivételes akaratereje nélkül. Az olykor még férfierőt is meghaladó munkaütemet vállalva, intrikák, inzultusok, igaztalan lelki és fizikai bántalmazások után talpon maradni csak vasakarattal lehetett. S mindamellett megmaradni tiszta embernek, feleségnek, anyának, átlagon felüli szellemi-művészi hozadékot is letenni a nemzeti kultúra asztalára – ezt véleményünk szerint csak spirituális többlettel lehet.

A művekben megnyilvánuló *morális tartás* a tételes vallásokon is túlmutató *hit* meglétéről tanúskodik. Az emberi, családi kapcsolatok mélységén, a népszolgálat kikezdhetetlenül komolyan vett ethoszán, a legszemélyesebb műfajnak tekinthető líráján egyaránt lemérhető mindez. Az emberi méltóság tiszteletének az illusztrálására hadd álljon itt egy apró példa, a Vagyunk egy bekeretezett közleménye: *„Szeretettel kérjük meg a névtelen levelek íróit: takarítsák meg maguknak a postaköltséget, mert ezeket a leveleket amúgy is olvasatlanul dobjuk papírkosárba. Rosszindulatú, magyarságunkra – sajnos! – jellemző, rágalmazó és hasonló levelek olvasgatására már nem marad időnk! Ugyanakkor azt is szeretnénk közölni kedves olvasóinkkal, hogy semmiféle nyílt levél közlésére nem vállalkozunk, amely akár folyóiratot, újságot, emberi magatartást bánt, megsért vagy elítél. Ezzel szemben, szívesen várjuk a lapunkat bíráló írásokat, amelyek nyilvánvalóan folyóiratunk állandó javulását szolgálják."*[31]

Konzervatív a szó értékőrző értelmében. Egyes szám harmadik személyű bemutatkozásában olvashatjuk önmagáról: *„Forma- és fogalombontó? Inkább formakereső és fogalomösszegző, míg megőrzi mindazokat az emberi és közösségi őselemeket, amelyeken nem fognak az ideológiák: évszázadok óta az anyanyelv páncéljában élnek."*[32] Hasonlóképp a földi lét lényegének tudatos keresését tükröző mondatok egy másik „önarcképről": *„Néhány jó jóságot, esedékes és érdemleges mondanivalót kellene még eldadogni, hogy az eddigi hajszának is értelme legyen. Még*

[30] Ledermüller (Olivér): Propaganda és valóság = Vagyunk (München), IV. no. 1. 3. p.
[31] (Szerző és cím nélkül:) = Vagyunk (München), III. no. 3. (1974. jún. 15.), 2. p.
[32] (Hradil–Bence összeáll., szerk.), 1981. i. m. 126. p.

inkább azért, hogy eljussunk az Emberig: rést feszíteni mindennapos, túlórarendezett és túlfeszített életének a megfegyelmezett falán, hogy megérezze a SZÉPSÉGEKET."[33]

Sz. Kanyó Leonának az általa kijelölt úton, jelentős kilométerkövekig sikerült eljutnia. Hogy nem tovább, abban a halálos kór akadályozta meg: alig tú1 az ötvenedik esztendején, 1984. június 19-én átadta lelkét a Fennebbvalónak

*

A leírtakból kiderül, hogy a szülő-nevelő közösség irodalmi tudatából gyakorlatilag hiányzik Szalkay Kanyó Leona munkássága. Törlesztés tehát ez a kötet abból az adósságból, ami irányában az évtizedek során felhalmozódott. Ködoszlató, önismeret-bővítő szerepe lehet egy ilyen válogatásnak, amely – ha nem is jelölné ki azonnal a helyét az egyetemes és vajdasági magyar irodalomban, de legalább – ráirányíthatná a szakemberek és az olvasóközönség figyelmét a szerző többi kötetére és írására, szerkesztői tevékenységére. (Ezek gyakorlatilag hiánytalanul megtalálhatók az Országos Széchényi Könyvtárban.)

A Cnesa Kiadó vállalt ars poeticája, hogy a szűkebb Tisza menti tájhoz kötődő irodalmat is pártolja. Nos, Sz. Kanyó Leona költeményeiben kimutathatók a szőlővidék konkrét lenyomatai, az ott élő emberekhez, a bácskai városokhoz és falvakhoz, a népélethez való számos szállal kötődés. Természetesnek tűnt a szerkesztő számára, hogy a szülőváros kiadójának ajánlotta közzétételre azt a mintegy félszáz verset, amelyeket az oeuvre legmaradandóbb darabjainak ítél. A válogatás alapját a Münchenben és Muraszombatban megjelent, egyéni és közös kötetek, lapbeli közlések és a család által rendelkezésre bocsátott, kéziratos hagyaték képezte. Köszönet mindazoknak, akik e visszacsatolást lehetővé tették.

A „jéghegy csúcsa" ezáltal láthatóvá válik a Tisza mentén is. Kívánjuk, hogy a folytatás: a további könyvek s a tárgyilagos műbírálat se maradjon el. A mostani kötet – hitünk szerint – a szerző titkon remélt vágyának a beteljesülését is jelenti:

„Ha túl hangos lesz már e világ zaja
pihenni mégis
elmegyek haza
talán hozzámsimul még s megvéd
és enyém lesz újra
a csodálatos
mindenttudó város:
a Tisza szíve-táján
lüktető Kanizsa."

(1995)

[33] (Sz. Kanyó–Pete szerk.), 1979. i. m. 102. p.

Az anyanyelvű hitélet, mint megtartó erő

A jugoszláviai magyarok vallási életének néhány jellemzője a két világháború között

Az anyanyelvű hitélet és a nemzeti azonosságtudat szoros összefüggése – különösen kisebbségi léthelyzetben – nem szorul igazolásra. Közösségromboló, etnikai türelmetlenséggel terhelt légkörben lehet fészek-meleget sugárzó mentsvár, akkor pedig, amikor a nyelvi imperializmus már a szószékről is csak az állam nyelvén engedélyezi az igehirdetést, az erőszakos asszimiláció már a legintimebb szférát is elértre.

A következőkben a jugoszláviai magyar művelődéstörténeti vizsgálódások utolsó évtizedekben meglehetősen elhanyagolt területét, a mérvadó vallások és egyházak jellemzőit és a tárgyalt időszakbeli közösségmegtartó szerepét kísérlem meg főbb vonalaiban áttekinteni, részben a szakirodalom, részben a mindhárom magyarlakta köztársaságban végzett terepmunka alapján.

Az első világháborút követő főhatalomváltás valamennyi felekezet életét megrázkódtatás-szerűen érintette. A római katolikusoknál a Szent István alapította Csanád egyházmegyét a békeszerződés három részre szakította. Mintegy negyede a délnyugati Bánság 76 pappal, 214 473 hívővel (az 1916. évi schematizmus adata) és 53 plébániával a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság uralma alá került. Az ugyanitt 1923-ban létesített s a belgrádi érsek joghatóságához tartozó *bánsági apostoli kormányzóság* 1935. évi schematizmusa szerint az akkor 200 872 katolikus hívőjük közül 78 980 magyar, 111 182 német volt. Ez már akkor is csupán a felét tette ki a területén élő görögkeleti szerb és román hívőknek. A kormányzóság adminisztrátora 1937-ig Raphael Rodić volt, de belgrádi érseki kinevezése miatt 1924-től Kovács István helynök kormányozta az adminisztratúrát. Jozef Ujčić 1937. évtől folyó érseksége idején a helynöki teendőket Szabó Márton becskereki plébános látta el. A kalocsai főegyházmegye nagyobb része, szám szerint 89 plébánia, szintén jugoszláv felségterületté vált. E részeken a szentszék 1923-ban, Szabadka székhellyel létrehozta a *bácskai apostoli kormányzóságot*, Ludvik Budanovićot pedig kormányzóvá, négy évvel később címzetes püspökké nevezte ki. Az 1941–44 között ismét Magyarországhoz tartozó Bácska érseki biztosa Íjjas József, majd 1943-tól újra az internálásából visszatért Budanović.

A harmadik, részben elcsatolt egyházmegye a szintén István király alapította pécsi püspökség, amelynek szlavóniai és dél-baranyai területei kerültek Jugoszláviához. A századforduló 177 plébániájából 28-at érintett a főhatalom-változás. A Verőce megyei 13 közül csupán egy, a čepini volt részben magyar nyelvű, Baranyában úgyszintén a vegyes (német–magyar–horvát) nyelvűség dominált. A pécsi püspökség jugoszláv fennhatóság alá került részét mint külön *észak-szerémi és dél-baranyai apostoli kormányzóságot* 1922-ben a boszna-szerémi (djakovári) püspök, Antun Akšamović joghatósága alá rendelte a szentszék. A két világháború között mintegy 70 ezer magyar katolikus élt itt. 1941–44-ig e terület ismét a pécsi egyházmegye része lett, az apostoli vikárius tisztét Klein Tivadar pélmonostori kanonok látta el. Miután a partizánok meggyilkolták, a pécsi püspök Baranyavár plébánosát nevezte ki az apostoli kormányzóság helynökévé. 1944–51 között

újra Akšamović az apostoli kormányzó. A Mária Terézia alapította szombathelyi püspökség 186 plébániájából 18 muravidéki parókiát 1923-ban a Mariborban székelő lavanti püspök joghatósága alá helyeztek, Ivan Tomažič apostoli kormányzóságával. Közülük csupán a dobronaki volt tisztán, az alsólendvai, felsőszentbenedeki és muraszombati részben magyar nyelvű, a többi helyen szlovén, illetve német a szertartás nyelve. 1941-től öt évig ismét a szombathelyi egyházmegyéhez tartoztak.

A protestantizmusnak a XV. század óta nagy hagyományai voltak a történelmi Magyarország déli területein – mondhatni: a magyar reformáció bölcsője itt volt. A Jugoszláviába szakadt magyar protestánsok döntő többsége *református*, mind a mai napig. Trianon előtt a bánáti gyülekezetek a tiszántúli, a bácskaiak a Duna melléki egyházkerülethez, míg a baranyai és muravidéki egyházak a Duna melléki és dunántúli püspökséghez tartoztak. A békeszerződés – csaknem 60 egyházközösséget, benne 51 796 hívőt csatolt Jugoszláviához, akiknek a háromnegyed része magyarnak vallotta magát. Utána még néhány évig a volt anyaegyházak lelkészei – viszonylag – szabadon átjárhattak és végezhették szolgálatukat az itteni hívők között. 1920–28-ig főesperességként működött az egyház, az élén Klepp Péter torzsai lelkipásztorral. Halála után alakult meg a Jugoszláviai Református Keresztyén Egyház, amelynek főesperese, majd az 1930. évi első zsinat után püspöke, máig talán legnagyobb egyénisége, Ágoston Sándor bácsfeketehegyi lelkész lett.

A négy egyházmegye (Nyugati: Baranya-Szlovákia, Északi: Észak-Bácska, Déli: Dél-Bácska, Keleti: Bánát) közül az utóbbi kettő részben német jellegű volt. Az egyház munkájára rányomta a bélyegét a hívek azóta csak fokozódó szórványhelyzete.

Hasonlóképp diaszpóra-, illetve zárvány-állapot jellemezte az *evangélikusok* életét is, ahol ráadásul az etnikai különbözőség az egységes egyház kialakulását is megakadályozta. A trianoni diktátumot követő időszakban Bácska, Bánság, Szerémség és Dél-Baranya területén 85 ezer, Szlovéniában 23 ezer evangélikus vallású lakos is élt. Döntő többségük német és szlovák, kisebb részük szlovén és horvát volt. Mellettük mintegy 2000 magyar is lutheránusnak vallotta magát. Döntő többségük az 1923-ban létrejött Jugoszláv Királyságbeli Evangélikus Egyházkerület – későbbi nevén az Augsburgi Hitvallású Német Evangélikus Keresztyén Egyház – területén élt. Ezen egyház-igazgatási egységhez csatlakoztak a szlovének és a horvátok is, míg a szlovákok 1921-től külön egyházkerületet alkottak, saját püspöki tisztségviselőkkel. Az *izraelita* felekezet hívei 1921-ben a Vajdaságban 18,8 ezret tettek ki, későbbi és más területekre kiterjedő adat nincs a birtokunkban.

Ami a fenti egyházak *tárgyi-anyagi és személyi feltételeit* illeti, a két világháború között diszkriminatív államsegélyben részesülhettek a kisebbségi felekezetek, amely nem volt arányban a pravoszláv egyháznak juttatottal. Az 1926/27-i költségvetési évben, pl. amíg az összlakosság 46,6 százalékát képviselő szerb görögkeleti egyház a segély 48 százalékát kapta, a 39,4%-ot képviselő római katolikusok csupán 23,5%-ot. Bár az egyházak nagybirtokait elvették, némi jövedelmet a (máig meglévő) plébániánkénti 10 ha föld biztosított. Mindamellett új templomok is épültek, új lelkészségeket alapítottak az egy-

ház-igazgatási átszervezés következtében. A reformátusok bevételei egyrészt az egyháztagság támogatásából, másrészt adományokból, gyűjtésekből tevődtek össze. Az 1927–29 között épült verbászi diakonisszaház fenntartására az őszi-téli hónapokban a testvérek végigkoldulták szinte az egész országot kocsikkal, szekerekkel. A második világháború, a légitámadások okozta károk mellet, erőszakos templomrablásokkal is járt.

A mára krónikussá vált lelkipásztori elöregedés és hiány s az ebből adódó túlterheltség gyökerei a két világháború közötti időszakra nyúlnak vissza. Az első világháború végi erőszakos paphalálok, lelkészek Magyarországra költözése, demográfiai, presztízsbéli s más okok mellett a *képzés* viszontagságai is szerepet játszottak. 1918 után két évtizedig nem folyt magyar nyelvű római katolikus hittudományi képzés Jugoszláviában – a kispapok szétszórtan, Zágrábban, Djakováron, Szarajevóban, Spalatóban tanultak. 1938-ban megnyitották a szabadkai Paulinum kisszemináriumot, ahol kisebb megszakításokkal magyarul is oktatnak. A Paulinum – a kelet-jugoszláviai régiók kisszemináriuma – nehéz időkön ment keresztül. 1941/42-től a bácskai apostoli kormányzóság teológusai, gimnazista kispapjai Kalocsára kerültek, a szabadkai intézet pedig a papi pályára készülők mellett más növendékek konviktusa is lett. A háború végén katonai kórházzá alakították, majd az 1958. évi államosításig különböző intézmények működtek benne.

A katolikus atyák közül nem egy Nyugat-Európában (Rómában, Strasbourgban, Bécsben, Frankfurtban, Freiburgban stb.) végezte tanulmányait ez idő tájt.

A reformátusok számára – ugyanúgy nem állt rendelkezésre belföldi anyanyelvű felsőoktatási intézmény – nyitva állt a kolozsvári teológiai fakultás: a két világháború között lelkészi oklevelet kapottak kilenctizede oda járt, innen különös érzelmi kötődésük a hasonló jegyeket hordozó erdélyi kisebbségi sorshoz. Svájc, Németország szintén vállalta délvidéki magyar protestáns lelkipásztorok képzését. Az ekkor virágkorát élő verbászi diakonisszaház magyar, német, horvát, szlovén, cseh testvéreket egyaránt fogadott 1923–57 között. Hasonlóképp eredményes szeretetintézmény volt a bácsfeketehegyi árvaház 27 évig – mindkettőt államosították. Számtalan parókián eredményes női és ifjúsági munka folyt a lelkésznék tevékeny közreműködésével.

Hasonlóképpen figyelemreméltó *sajtónyilvánossággal* rendelkezett a jugoszláviai magyarság a tárgyalt negyedszázadban. A *katolikusok* időrendben első orgánuma a Szív Újság volt, amelyet 1923–40 között Topolyán, majd Szabadkán, végül Kanizsán szerkesztettek, Kanizsán, utóbb pedig Szabadkán adtak ki. Az önmagát katolikus hitbuzgalmi hetilapként meghatározó kiadványt először Fáncsy Antal, később dr. Veréb Gyula, Szentiványi Dezső, végül Wátz Oszkár jegyzi. A lap tartalmában és külalakját tekintve A Szív c. budapesti lap nyomdokán haladt, amelyet akkor már nem rendelhettek meg a Vajdaságban. Szintén szabadkai szerkesztésű és kiadású lapként jelent meg a vajdasági kántorok szaklapja, a Római Katolikus Kántor. Az 1925. évben megalakult kántoregyesület közlönyének első száma a következő esztendő elején látott napvilágot Mayer Rudolf, Bukin és Fehér Ödön szerkesztésében. Acta apostolicae bačiensis administraturae címmel 1928-tól latin, szerbhorvát és magyar nyelvű iratgyűjteményt is kiadtak, amely egyházi rendeleteket és más dokumentumokat közölt.

Szintén ugyanebben az évben indult Szabadkán a Katolikus Értesítő, amelyet a Szent József férfikongregáció jelentetett meg. Ternay Antal prézes, később káplán rendszertelenül megjelenő lapja 1930-tól havi közlönnyé vált. Későbbi szerkesztői és kiadói Hegedűs Benjamin, Moullion András, Veszelity Pál, Kalmár István. 1935 után címe A Keresztre módosul, s ifjúsági lappá változik. Utolsó szerkesztői 1939–41 között Csipak Ferenc és Rónay Lajos, a példányszám 1500-2000 között mozgott. Hasonlóképp rk. ifjúsági lap volt a Hírnök Szabadkán, majd Péterrévén. Felelős szerkesztője és kiadója először dr. Takács Ferenc, majd Berton Ferenc. Az 1930–40-ig megjelent füzet példányszáma is 2000 körüli. 1934-ben Perčić G. Mijin felelős szerkesztő kétnyelvű egyházi lappal jelentkezett Glasilo subotičkih rimokatoličkih crkvenih općina – Szuboticai Római Katolikus Hitközségi Tudósító fejléc alatt.

A *református* Virradat, majd Magvető című havi lapot Bácsfeketehegyen adta közre 1921-ben Ágoston Sándor. Két évtized után a Szabadkára költözött redakcióban a püspök már megosztja a feladatokat Csete K. Istvánnal, Gachal Jánossal, Keck J. Zsigmonddal és dr. Tóth Kálmánnal. Szintén a kálvinisták orgánuma volt 1924-től havonta a Szuboticai Református Egyházi Élet, a szabadkai parókia kiadásában, Kovácsy Sándor szerkesztésében. A két világháború között árvaházi kalendáriuma és Protestáns Naptára is volta reformátusoknak. Ez utóbbit a protestáns diakóniai egyesület adta ki 9000 példányban s közölte más testvéregyházak évi jelentéseit is. A Vándorút című *evangélikus* belmissziós közlöny még a háború alatt: 1917-ben kezdett megjelenni Zomborban, az észak-bácskai lelkészi hivatalok és nőegyletek lapjaként. Első szerkesztőjéül Lambos Alfrédot tüntették föl. Később Szabadkán Szántó Róbert (a jugoszláviai magyar párt főtitkára, a Hírlap főszerkesztője) jegyzi. A havi kiadványok jellemzéséül hadd álljon itt az 1927. január 15-iki szám vezércikkének egy részlete: „A Vándorút célkitűzéseinek elseje a krisztusibb élet propagálása volt… De a haladó, *ha úgy tetszik, a liberális kereszténység szolgálatában állt. Tartotta magát ahhoz a nagy bibliai gondolathoz, hogy a betű megöl, de a szellem megelevenít. E meggondolástól vezettetve nemegyszer szembe is került a hivatalos egyház állásfoglalásaival, nem akarta sohasem akceptálni, hogy a dogmák megdönthetetlen erősségek, és sohasem volt hajlandó a megcsontosodott dogma kedvéért a keresztyén életet feláldozni.*"

Az *izraelita* felekezet is figyelemreméltó sajtótevékenységet folytatott a két világháború közötti Vajdaságban, részben magyar nyelven. 1925-ben dr. Vidor Imre Szabadkán megindította a Szombatot, amely egyházi kérdések mellett irodalommal és társadalommal is foglalkozott. A hetilap határozott cionista propagandát folytatott, s az év végén megszűnt. Szinte egy időben indult az Israel Topolyán M. Friedmann, majd M. Keller szerkesztésében. Az egy ideig Szabadka-Újvidék jelzéssel ellátott hetilap német és szerb nyelvű írásai között héber és magyar szövegekre is bukkanhatunk. A szabadkai városi könyvtárban fellelhető utolsó példány 1928. júliusi.

Az *egyház-állam viszonyrendszert* leginkább az ambivalens jelzővel illethetnénk a két világháború között. Már kezdetekkor megjelentek a fizikai a*trocitások*. A megszállt Baranyában Zichy püspöknél 1919. novemberében szuronyos katonák foglaltak, s 300 ezer korona összegű adót követeltek huszonnégy órán belül. Az év végéig a fenti összeg négyszeresét zsarolták ki, illetőleg ennyi értéket vittek el tőle. Ugyanőt, valamint Feniczy

Ignác főszolgabírót, Ruzsinszky Béla keresztényszocialista vezetőt, Buzássy Ábel ciszterci házfőnök-igazgatót és Mosonyi Dénes kanonokot 1920 szeptemberében kíméletlenül megbotozták. Egyházi személyiségek zaklatása, letartóztatása, épületeik rombolása, a szerb megszállók erőszakos cselekményei mindennaposak voltak a pécsbajai térség 1921. augusztusi kiürítéséig.

A többi, immár Jugoszláviához csatolt terület magyarságát kezdettől fogva kulturális téren érték a legnagyobb sérelmek. Egy 1919. júliusi kormányhatározat kiterjesztette a volt magyar részekre is az 1904. évi szerb népiskolai törvényt, amely csak állami és magán elemi iskolákat ismer el. A lépéssel egy csapásra *halálra ítélték a magyar felekezeti iskolákat,* amelyek – más diszkriminatív rendeletek hatására a középiskolákkal együtt – 1924-ig fokozatosan meg is szűntek. Az átmeneti iskolákban ugyan szerveztek párhuzamos kisebbségi osztályokat, de ezekben – sokszor magyarul alig tudó – pravoszláv tanítók oktattak. Üldözték s 1924-ben rendeletileg meg is szűntették az iskolai valláserkölcsi, pasztorális egyesületeket, így többek között a Mária-kongregációkat. Az 1935-ben megkötött *konkordátum* elvileg kimondta, hogy a kisebbségi nyelveknek az istentiszteleteken, a vallásoktatásban és az egyházi életben való használata nem lehet kedvezőtlenebb annál, mint amilyen a délszláv kisebbségek nyelvének használata a szóban forgó kisebbségek anyaországában. Azonban – ahogy egy nyugat-európai elemzés megállapítja – „a konkordátum méltó helyet biztosíthatott volna a katolikus egyháznak az államban, s az ortodox egyházzal egyenrangúvá vált volna. De csak vált volna, ha az akkor még katolikus gyűlölettel telt szerb ortodox egyház makacs ellenállása meg nem akadályozta volna a konkordátum ratifikálását." Bár 1938-ban a Szentszékkel való megállapodás kérdését végképp levették a napirendről, előtte öt évvel a *protestáns és zsidó* hívek és egyházak helyzetét törvényileg rendezték. Ugyanakkor 1937. május 1-jei hatállyal az igazságügy miniszter megszüntette külföldi állampolgárságú egyházaknak azt a jogát, hogy Jugoszlávia területén egyházi funkciókat végezzenek. A rendelet kisebbségi katolikus- és protestánsellenes élét bizonyítja, hogy nem vonatkozott a délszláv nemzetek határon túl élő képviselőire.

1939. szeptember 1-jével kitört a második világháború, és 1941. április 6-án megindultak a német hadak Jugoszlávia ellen is. Szerencsétlen módon Magyarország is belekeveredett a háborúba, s a Bánság kivételével elfoglalta, illetőleg megszállta a trianoni béke által Magyarországtól Jugoszláviához csatolt területeket. Az uralomváltást természetszerűen örömmel üdvözölte Bácska, Bánát és Szerémség magyarsága, nem látva előre, hogy milyen megpróbáltatásokat fog hozni rá és egyházaira a világháború vége. Ez azonban a kisebbség históriájának – így a művelődéstörténetének is – újabb fejezete, amely meghaladja mai konferenciánk kereteit.

(1990)

Irodalom

Knall, Dieter: Reformatorische Kirchen in der SFR Jugoslawien. Glaube in der 2. Welt. Zollikon, 1981.

Kolozsi Tibor: Szabadkai sajtó (1919–1945). Újvidék, 1979. Fórum Könyvkiadó. 388–404. pp.

Margit István: A Jugoszláviai Református Keresztyén Egyház múltja és jelene = Református Élet, XXIV., no. 5–6–7. (1990. máj.–jún.–júl.), 5–7. pp.

Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. München, 1975. Auróra Könyvek.

Székely András Bertalan: Hitélet a szlovéniai magyar szórvány körében = Diakónia VIII., no. 2. (1986), 83–87. pp.

Székely András Bertalan: Magyar reformátusok a jugoszláviai Mura-vidéken = Confessio X., no. 3. (1986), 84–85. pp.

Székely András Bertalan: A jugoszláviai magyarok vallásos életének tanulságai = Confessio XIV., no. 2. (1990), 71–77. pp.

Székely András Bertalan: Vallás és egyház a jugoszláviai magyarság életében. In: Magyarságkutatás III. (1989), Budapest, 1990. Magyarságkutató Intézet. 165–181. pp.

Szétszóratásban

Horvátországi magyar sors a 90-es években

A Kárpát-medence magyar népcsoportjai közül manapság kétségkívül a legveszélyeztetettebb a dél-baranyai és szlavóniai magyarság. A harmadik éve dúló III. Balkán-háború *három részre* szakította a korábban sem túl kedvező helyzetben élő népet. Egy részük a szerbek által megszállt – és a világon senki által el nem ismert –, ún. krajinai szerb köztársaság keleti felén rekedt, több ezren – puszta létüket mentve s értékeiket hátrahagyva – ugyane területről Magyarországra, Horvátország más vidékeire vagy Nyugatra menekültek, míg a többiek – döntően a háború nem sújtotta közép-és nyugat-szlavóniai szórvány –, megmaradtak lakóhelyükön. Az alábbi tanulmány a horvátországi magyar közösség kálváriájának stációit kísérli meg számba venni, 1991-től napjainkig.

1. A polgárháború

Dél-Baranya és Kelet-Szlavónia nagyobbrészt homogén magyarsága az 1991. május 19-i *népszavazáson* egyértelműen a Jugoszláviától elszakadás, a független, demokratikus Horvátország mellett voksolt. E többnemzetiségű – ráadásul a többpártrendszerben is erős baloldali bázisnak számító – körzetben a magyar szavazatok valóban a mérleg nyelvét jelentették a referendum kimenetele szempontjából. Hozzávéve a néhány hónappal azelőtti, szerencsétlen interpretációjú magyar fegyverszállítás tényét, a magyarországi horvát kiképzőközpontok valótlanságuk ellenére hangulatkeltő álhírét, a Nagy-Szerbia megteremtésében gondolkodók számára e színvallással a magyarság a többségi horvátokkal együtt *ellenséggé,* megsemmisítendő vagy elűzendő népességgé vált.

Alig egy hónappal a népszavazás után a Jugoszláv Néphadsereg (JNH) alakulatai *megszállták* a szóban forgó területeket. A belgrádi forgatókönyv szerint, úgymond a veszélyeztetettségük ürügyén felfegyverezték az ott élő szerbeket, akik ezen túl a vegyes és tiszta horvát vagy magyar lakosságú településeket aknavetőkkel, géppuskákkal lőtték. *„Ami az annyiszor emlegetett veszélyeztetettségüket, háttérbe szorítottságukat illeti, pontosan az ellenkezője igaz: a pártállamban, de a demokratikus választások eredményképp létrejött új Horvátországban is Baranya és Kelet-Szlavónia közigazgatási, gazdaságirányítási struktúráiban nagyobb volt a szerbség jelenléte, mint amekkorát nemzetiségi részarányuk indokolttá tett volna. Senki sem bántotta, nem üldözte, nem veszélyeztette őket."*[1]

Baranyában az augusztus végéig tartó „felszabadítás" a horvát állam törvényes képviselőinek, szerveinek az elűzésével, a Horvát Gárda alakulatainak a Dráva mögé szorításával, viszonylag kisszámú rendőri és – részben magyar – polgári személy meggyilkolásával járt együtt.

Kelet-Szlavónia nem szerb lakosai ugyanezen időszakban csak a világháborúéhoz mérhető megpróbáltatásokon mentek keresztül. Vukovárt rommá lőtték, lakosait ezres

[1] (Pa–Fa:) Magyar tragédia I. Horvátország „felszabadítása". Két emigráns magyar vezető tényképe = Ring, 1992. máj. 20., 38. p.

nagyságrendben elpusztították a szerbek, Eszék sokhónapos ostroma szintén ismeretes a tömegkommunikációból. Erdőd, Dályhegy, Almás, Szarvas véres eseményei azokban a napokban elborzasztották a világot. A *Dályán* lezajlott vérengzésről az Eszéki Magyar Rádió szerkesztője így tudósított: *„Több ezer horvát és magyar ajkú lakos a csetnikek és az őket támogató jugoszláv hadsereg kíméletlen fegyvertámadása elől menekülve – uszályokon, gyalog, egy szál ruhában – elhagyta otthonát, hogy legalább az életét mentse. Megrázó képet nyújtottak az eszéki kikötőbe augusztus elsején és másodikán érkezett uszályok, melyek zsúfolásig voltak anyákkal, gyermekekkel, idős tehetetlenekkel. Arcukon rémültség és fájdalom, kisírt szemekkel csak egy kérdésre kerestek választ: »Miért teszik velünk mindezt?« (…) Az állig felfegyverzett szerb csoportok sorra járták a horvát és magyar családokat, a pincéktől a padlásokig mindent földúltak, és akit ott találtak, lemészárolták. A szemtanuk szerint teherkocsikkal hordták a kegyetlenül meggyilkoltak holttestét a helyi katolikus temetőbe és ott egy tömegsírba lapátolták őket. Aztán az üresen maradt lakóépületekből összeszedték az értékes tárgyakat és a gombosi Testvériség–egység Duna-hídon át a Vajdaság irányába szállították az elhagyott falusi udvarokban maradt jószággal együtt (…) Az augusztus 1-jei véres dályai események előtt a faluban 2500 horvát lakos élt. Az államelnökség és a horvát kormány tűzszüneti bizottságának augusztus 9-i látogatásakor a faluban mindössze száz-százötven horvát lakost találtak."*[2]

Az Árpád-kori alapítású *Szentlászlót* a hadsereg nehéztüzérsége szinte teljesen lerombolta. A csaknem színmagyar *Kórógy* – miután néhány taggal megalakult a Horvát Demokrata Közösség helyi tagozata – a szomszédos szerb falu, Palaća részéről állandó provokációknak volt kitéve. Miután a támadók megbizonyosodtak arról, hogy a kórógyiak nem lőnek vissza, aknatűzzel árasztották el a falut. A teljes kiirtásig menő fenyegetés olyan komollyá vált, hogy szeptember 24–25-én, Kell József polgármester vezetésével a lakosság kilenctizede Magyarországra, ill. a járási székhelyre, Vinkovácra menekült. A hátramaradt negyven férfi bűnéül rótták fel, hogy az ostrom kivédésére fegyvert merészeltek kérni a horvát hatalomtól. Miután a JHN tüzérsége telibe találta az állítólag aknavető-irányító központtal felszerelt templomtornyot, a falu védői is elmenekültek, néhányukat azonban foglyul ejtették. Kórógyot ma Srpska Palaćának hívják s több mint 90%-ban telepes szerbek lakják.[3]

A terület státusza azóta sajátos. Említettük, hogy egy fantomállam: a Knin környéki nyugati és a Pélmonostor központú keleti részből álló *Krajinai Szerb Köztársaság* szervei uralkodnak itt. Ugyanakkor a kiadott cirill betűs személyi igazolványokon a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság felirat került a krajinai állam elnevezése fölé.[4] E vágyálom szellemében került azonos távhívó körzetszámra 1993. októberében Szerbia, Krajina, sőt a boszniai szakadár szerb terület is. Viszont, miután Krajinát nemzetközileg nem ismerték el, az új

[2] Kovács Irén: Számlakészítés a béke napjaiban. Az Eszéki Rádió tudósítója a háború borzalmairól = Keszég Károly (szerk,): Téves csatatéren. Vallomások, riportok egy véget nem érő háborúról = Napló (Szabadka), 1993. 16–17. pp.

[3] Polyvás József: Visszatérni? Hová? Kórógyon is folyik a betelepítés = Magyar Szó (Újvidék), 1992. ápr. 5. 10. p.

[4] Dormán László: Baranyai élettelen (képek) = Napló, 1992. okt. 28. 12. p. és uő.: Igaz történetek útközben avagy Mesék felnőtteknek = Napló, 1992. nov. 4. 12. p.

útlevelekbe a „sakktáblás" horvát bélyegzőt ütik be.[5] Bár kézzelfogható tettek ezt nem támasztják alá, más horvát politikusok nyilatkozataival összhangban Franjo Tudjman horvát elnök 1993 februárjában a felrobbantott eszéki Dráva-hídnál egy nagygyűlésen hangsúlyozta, hogy a Drávaszögről és Kelet-Szlavóniáról a horvát állam nem mond le, sőt az újjáépítésért a tábornok személyes védnökséget vállalt.[6]

Az ENSZ Biztonsági Tanácsa 743. sz. határozata értelmében 1992 márciusától *békefenntartó erők* telepítésére került sor Baranyába és Kelet-Szlavóniába. Bár a Horvátország által is aláírt dokumentum értelmében a terület horvát közigazgatású marad, a béksisakosok az elmúlt közel két évben még ezt sem tudták érvényesíteni. Az UNPROFOR színeiben ott állomásozó orosz csapatok nyíltan együttműködnek a szerb megszállókkal. Nem véletlen, hogy 1992 karácsonyán a világ közvéleményéhez intézett *horvátországi magyar felhívás* követeléseiben is szerepeltek a következők:

- vizsgálják felül az ENSZ békefenntartó erők szerepét Baranyában és Kelet-Szlavóniában,
- az UNPROFOR fegyverezzen le minden katonai, félkatonai és álkatonai alakulatot az említett területen,
- szélesítsék ki a béksisakosok hatáskörét.[7]

2. Az etnikai tisztogatás

Ami ma a „hódoltsági területen" zajlik, a legérzékletesebben az etnikai tisztogatás kifejezéssel jellemezhető. Összetevői az ott maradottakkal szembeni *fizikai és lélektani terror, az anyagi tönkretétel, az információs zárlat, az utazási korlátozás, a tömeges távozásra kényszerítés* meg az ezzel párhuzamos, *szervezett betelepítés*. Hogy fest mindez részleteiben?

„Már a megszállás első heteiben is több magyar fiatalt is súlyosan bántalmaztak, megvertek. A felfegyverzett csőcselék az idő múlásával vérszemet kapott, mivel látta, hogy szinte teljesen szabad kezet adnak nekik »uraik«, és hamarosan már nemcsak a vegyes lakosságú helységekben »szórakoztatták« a rémült embereket fegyverropogással éjszakánként, hanem a magyar falvak lakóit is. Az elmúlt hónapok folyamán több házba is belőttek, március elején pedig több mint tíz vörösmarti és csúzai ház ablakait, berendezését lőtték szét egy éjszaka (…) A rendőrséghez fordulni pedig hiábavaló dolog – ezt többen is tapasztalták már –, hiszen az új hatalom adott fegyvert ideggyógyintézeti kezeltek, lumpen emberek kezébe."[8]

A „felszabadított" településeken a hatalom megalakította új szerveit, az „odbor"-okat, amelyek szinte élet-halál urai. E bizottságok tagjai Horvátország más részeiből odaérkezett szerb „menekültek", de a háttérből a helybeli nemzettársaik irányítják őket.

[5] Kővári Árpád: Nagy most a csend Baranyában = Magyar Szó, 1992. dec. 14.

[6] Botlik József: Veszélyben a drávaszögi magyarság! Etnikai tisztogatás ENSZ-segítséggel = Erdélyi Magyarság, 1993. aug., 25. p.

[7] (PH-információ): Félelem az etnikai tisztogatástól. Horvátországi magyarok felhívása = Pesti Hírlap, 1993. jan. 22.

[8] (Pa–Fa): Magyar tragédia II. Végveszély Horvátországban. Két emigráns magyar vezető tényképe = Ring, 1992. jún. 3. 37. p.

Rendőrnek, katonának, önkéntesnek e területről olyanok mennek, „akiket azelőtt a szőlőbe kapálni sem hívtak meg (…) A legalja."[9] Ártatlan emberek ütlegelése, kínzása, megerőszakolása, legyilkolása mindennapos a „baranyai börtönben". A magyar falvak katolikus és református templomait lerombolták, lelkipásztorait bántalmazták, majd életveszélyes fenyegetésekkel menekülésre késztették. Az utolsó drávaszögi katolikus pap – miután elhurcolták és megkínozták – Kiskőszegről távozott.[10]

A rablás, fosztogatás e feje tetejére fordított világban természetes. A hadizsákmánynak tekintett ingóságokkal telirakott járművek a kiskőszegi hídon zavartalanul viszik az „árut" Vajdaság és Szerbia piacaira. Ahogy egy anonim interjúalany fogalmazott: *„Én itt dolgozom Vörösmarton, de Bellyén van a házam* – meséli, csak úgy mondhatom: valaki. – *Hétfőn jövök, szombaton megyek haza, illetve csak mennék, mert minek. Föltörték a házamat, elvittek mindenemet: a bútort, a mosógépet, a hűtőt, a ruháimat, mindent, mindent, mindent. Mert nem voltam otthon hét közben. Kik, nem lehet tudni. Teherautóval odaállnak, bepakolnak, a hídon azt mondják, hogy menekültek, és viszik magukkal mindenünket, által meg potom pénzért eladják, amit összeharácsoltak. Az autómat is elhajtották a garázsból. Kik, nem tudni. Meg sem merem kérdezni."*[11]

Ami az előbbieken túl az anyagi tönkretételt illeti, az öncélú rombolások, pusztítások mellett az ott maradottak létviszonyait a Kis-Jugoszláviában manapság tapasztalható nyomorszintre süllyeszti. A mezőgazdasági nagyüzemek gépparkját széthordták, így már 1992 tavaszán sem vetettek. A korábban virágzó magángazdaságok is megbénultak, hisz a fosztogatás az ottani eszközöket, terményeket sem kímélte. A *kötelező beszolgáltatás*, a padlások lesöprése általánossá vált, a megtagadókat kíméletlenül bántalmazzák. Ahogy egy magyar vezető fogalmazott a tisztogatás további módozatairól: *„a még el nem menekült* horvát és magyar *nemzetiségű igazgatókat, vezetőket elbocsátották, egzisztenciájukat semmisítve meg ezzel."*[12]

Mindehhez vegyük hozzá az életszínvonal drasztikus csökkenését – a még munkában lévők is elképesztően alacsony fizetést kapnak –, az élelmiszerellátás, az energiahelyzet, a szolgáltatások katasztrofális állapotát.

Ez utóbbit jól illusztrálja Baranya *egészségügyi helyzete.* Orvos alig maradt a területen, gyógyszer híján ők is vajmi keveset tehetnek. A korábban természetesen igénybe vehető eszéki helyett, vajdasági kerülővel csak a porig rombolt Vukovár kórháza jöhet számításba. Egy vörösmarti tudósítás szól a bizonyára nem egyedi esetről: éjjel még a lázas, három hónapos kisbabához sem tudtak orvost hívni a kijárási tilalom miatt. A gyermek meghalt, a szülőket pedig fojtogatással gyanúsították meg.[13]

Az *infrastruktúra* állapotairól pedig annyit, hogy áramszolgáltatás többnyire csak a szerb falvakban van, ha kivételesen másutt is, estére azt is elveszik. A döntő ok a *hermetikus elszigetelés* szándéka: nehogy az ott lakók rádiót hallgassanak, a horvát vagy magyar

[9] Blaskó Márta: Bedobott kő, kidobott nemzet = Napló, 1992. márc. 11., 12. p.
[10] Botlik, 1993. i. m. 23–24. pp.
[11] Dormán László: A senki földjén. Baranyai útijegyzet = Keszég (szerk.), 1993. i. m. 39. p.
[12] (Pa–Fa), 1992. (I.) i. m. 39. p.
[13] Blaskó, 1992. i. m. 12. p.

tömegkommunikációból értesülhessenek a „másféle igazságról". A pélmonostori tévéerősítőt már a megszállás kezdetén Belgrádra hangolták át. Amíg békeidőben egy-egy kisközség 40-60 crossbar telefonvonallal rendelkezett, 1992-re egész Baranyában csak a metszői katonai parancsnokságon és a pélmonostori járási elnöknél működött készülék.[14] Az *információs zárlatot* az újságírók, fényképészek minimális beengedése és alakosság velük, valamint a kéksisakosokkal való érintkezésének szankcionálása teszi teljessé.

Ehhez járul a *mozgásszabadság korlátozása*. A Magyarország felé korábban nagy forgalmat lebonyolított herceglak–udvari határátkelőhelyet lezárták, sőt – mintha bármilyen támadás is fenyegetné őket északról – harckocsiakadályokat és aknazárat is elhelyeztek. Horvátország irányában hasonlóképp teljes az izoláció, hiszen harmadik éve hadüzenet nélküli háború folyik közöttük. Az egyetlen kijárat Bácska felé működik, azonban az ottani fegyveres ellenőrzés igen szigorú. Krajina elhagyásához a pélmonostori hatóságok csak hosszas procedúra után állítják ki az engedélyt. Miután útlevelet csak végképp keveseknek adnak, sokan a régi jugoszláv úti okmányukkal a bácsbéreg–hercegszántói határállomáson keresztül kísérelnek meg a Magyarországra menekült rokonaikhoz eljutni. Ezért a jugoszláv–magyar határátkelőn a krajinai rendőrök fordítják vissza a baranyai embereket, útlevelüket érvénytelenítik vagy elveszik. Az ezt követő kihallgatások tovább növelik az ott lakók börtönérzetét.

Ugyanakkor a *magyarok, horvátok végleges eltávozását* sajátos eszközökkel *ösztönzik*. Aki írásban lemond minden ingó és ingatlan vagyonáról, minden akadály nélkül elhagyhatja Baranyát. Az egyik hatásos módszer az, hogy a hadizsákmányul kiszemelt házak tulajdonosai minősíthetetlen hangnemű, *halálos fenyegetést* kapnak levélben, hogy 24 órán belül hagyják el ingatlanukat. A nagyobb nyomaték kedvéért sokszor a levélszekrény helyett féltéglára kötözve, a csukott ablakon keresztül érkezik az üzenet. A felszólítás ellenére, érthető módon, nagyon kevesen maradnak – jogállam hiányában védelmet senkitől sem remélhetnek. *„Aki nem akar menni, annak a háza előtt éjjel álarcosok lövöldöznek terepszínű ruhában, addig, amíg el nem megy. De csak az új házak előtt. Muszáj, hogy legyen benne központi fűtés, parketta, fürdőszoba. Másmilyenbe nem mennek be."*[15] A pélmonostori végrehajtó tanács egyébként 1991 októberében határozatot hozott mindazok *visszatérési tilalmáról,* akik előző hónap végéig elhagyták a térséget. Mintegy 12 000 név szerepel a listájukon. Ahogy egy kolonizációs tisztviselő mondta: *„Amazok szervezkedtek, a mostani hatalom, a szerb nép e mozgalma ellen voltak, azok nem tértek vissza és soha nem is lesz esélyük a visszatérésre. Tudnivaló, kik azok. Pontos lajstromaink vannak: vezetéknévvel, keresztnévvel a háztartás tagjairól, személyazonossági igazolvánnyal. Szóval perfekt listákkal rendelkezünk. Egyébként tudják azok az emberek, ki a nemkívánatos, nem kell aggódni."*[16]

Az őslakosok elűzésével párhuzamosan – a gyarmatosítás klasszikus receptje szerint – folyik az *„uralkodó nemzet" betelepítése.* Újvidéken 1992 februárja óta működik az ún.

[14] Csipak Ibolya: Baranyabüró a székvárosban = Magyar Szó, 1992. márc. 24. 7. p.
[15] (Pa–Fa), 1992. (II.) i. m. 37. p. és Blaskó, 1992. i. m. 5. p.
[16] Csipak, 1992. i. m. 7. p.

Baranyabüró, amelyet a megszálló hatalom végrehajtó tanácsa alapított. Feladatai úgymond *„szakmai és egyéb segítséget nyújtani a pélmonostori község gazdasági és társadalmi szubjektumainak a Szerbiával és Vajdasággal való kapcsolatteremtésben, továbbá koordinálni a nem szerb földről érkező menekültek betelepítését és a pélmonostori községnek szánt segélyküldeményeket".*[17] Az etnikai tisztogatás eredményeképp *1992 végére az ideköltözött szerbek száma meghaladta a 30 ezret, arányukat a korábbi 25%-ról 70% körülire növelték.*[18] Az új telepesek – akik Horvátország legkülönbözőbb vidékeiről érkeznek – nem csupán az erőszakszervezetekben betöltött szerepüknél fogva, hanem viselkedésükkel is ellenérzést váltanak ki az autochton népességből: *„…még az utcára sem megyünk ki. Nincs kedvünk kimenni. Mert ha nem megyünk ki az utcára, akkor nem találkozunk idegenekkel. Hallottam, hogy panaszkodtak a Vörösmartra érkező menekültek, hogy nem köszönünk nekik. Úgy látszik, elvárják, hogy mi köszönjünk előre! Kérdezem, ki van otthon, és ki a vendég? Hát nem a vendégnek illik előre köszönni? A házigazda pedig illő módon fogadja a köszönést. Én mindenkinek visszaköszönök, de azt ne várják, hogy hajbókoljak nekik"* – mondta egyszer egy szőlősgazda.[19]

3. Menekültsorban

A *BM Menekültügyi Hivatal* egy 1993. februári összegzésében a következőket olvashatjuk: „A hazájukat elhagyni kényszerülők első hulláma 1991. nyár közepén a Baranya háromszögből érkezett. Szeptember végén Vukovár eleste, majd Eszék ostroma újabb menekülthullámot indított el. E városok és környékük lakossága indult útnak Magyarország felé. Az átmeneti menedéket kérők száma – akiknek 60%-a horvát, 39%-a magyar nemzetiségű volt – 1991 végére meghaladta a 48 ezret (…) A magyar hatóságoknál (1991. június és 1992. december 31. között) regisztráltatta magát:

63 506 fő,
27, 7% *magyar* nemzetiségű,
52,0% *horvát,*
15,0% *boszniai* muzulmán,
3,0% *szerb,*
3,3% *egyéb;*

– ebből 1992-ben a nemzetiségi hatóságoknál jelentkezett:

15 021 fő (…)

A Határőrség adatai szerint hazatért kb. 5 197 fő,
harmadik országba távozott: kb. 2 600 fő."[20]

Egy újabb, 1993. nyári tudósítás 66 ezer körüli ideiglenes oltalmat keresőről szól, akiknek százalékos megoszlása hozzávetőleg megegyezik az iménti adatokkal. A Hivatal

[17] Csipak, 1992. i. m. 7. p.
[18] Botlik, 1993. i. m. 24. p.
[19] Kővári, 1992. i. m.
[20] BM Menekültügyi Hivatal: Ideiglenesen menedéket kérők a volt Jugoszláviából, 1992. Kézirat. Budapest, 1993. febr. 1–2. pp.

nyilvántartásába nem került személyeket a cikkíró 40-50 ezerre teszi – katonaszökevények, ideiglenesen munkát vállalók, illegálisan itt-tartózkodók, saját tartalékaikból élők alkotják e kört.[21]

Természetesen a fenti számok és arányok nem csupán horvátországi magyarokat takarnak. Hogy fest az exodus az ő esetükben?

1991 őszén, szeptember és december között mintegy 30-35 ezren menekültek el a Drávaszögből és Kelet-Szlavóniából, közöttük 7-8 ezer magyar. Az ottani magyar értelmiség négyötöde is útra kelt![22] A menekültek többsége (55-60%-a) Magyarországon él, 20%-a Nyugat-Európába és a tengeren túlra sodródott, végül a maradék 20-25% belső menekültként – igen rossz körülmények között – Horvátország szabad területein, elsősorban Eszék és Vinkovác térségében került elhelyezésre.[23] Hogy milyen súlyú volt a vérveszteség már 1992 tavaszán, csak néhány példa: Vörösmart magyar lakóinak 13, Sepse 14, Csúza 17, Laskó 27, Újbezdán 35, Várdaróc 50, Kopács 58, Dárda és Bellye magyarságának 70-90%-a szülőföldjének elhagyására kényszerült![24]

Az anyaország – erejéhez mérten – nem kis áldozatot vállal az ideiglenes menedéket kérők – közöttük a horvátországi magyarok – sorsának enyhítésére. Egyrészt az Országgyűlés évente meghatározott összeget szavaz meg az ún. *Letelepedési Alapba* (neve 1993 márciusától: *Menekülteket Támogató Alap*). 1991-ben 500 millió, 1992. évben pedig egymilliárd Ft-ot utaltak át a menekültek befogadására, támogatására és beilleszkedésére, valamint a táborok (befogadó állomások) működtetésére. Ezen tú1 az *ENSZ Menekültügyi Főbiztosságán* (UNHCR) keresztül ugyanezen időszakban több mint 9 M USD érkezett, amit kiegészít egyes kormányok, vöröskeresztes, egyházi és más segélyszervezetek, szeretetszolgálatok adománya.[25] A nem kormányzati szervezetek által ellátott és támogatott, ideiglenes menedéket élvezők száma csaknem eléri a közvetlen állami támogatásban részesülőket. A *Menekültügyi és Migrációs Hivatal* – a Menekülteket Támogató Alapból támogatást nyújt e tevékenységük végrehajtásához.[26] 1993 nyarán, pl. különböző minisztériumok, intézmények, szervezetek, magánszemélyek – a Menekültügyi Hivatal szervezésében – több száz menedékes gyermeket üdültettek a Balatonon és másutt.[27]

1992 februárjában Magyarország, Horvátország és az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága *háromoldalú tárgyalásokat* folytatott Budapesten, amely plénum a következőkben bizottságként működött tovább. E testület rendszeresen elemzi a Horvátországból Magyarországra menekültek helyzetét és igényeit, összehangolja tevékenységét a jövőbeni

[21] Sz. Dévai Judit: Gyermekek – hazátlanul = Világszövetség, 1993. jún. 20. 17. p.
[22] Botlik, 1993. i. m. 23. p.
[23] Juhász Bence: Három részre szakadva. A horvátországi magyarok jelene és jövője = Új Magyarország, 1993. ápr. 26.
[24] (Pa–Fa), 1992. (II.) i. m. 38. p.
[25] BM Menekültügyi Hivatal, 1993. i. m. 3. p.
[26] Menekültügyi és Migrációs Hivatal: Menekültek és ideiglenes menedéket kérők Magyarországon 1993. január 1-től május 31-ig. Kézirat. Budapest, 1993. júl. 12. 2. p.
[27] Sz. Dévai, 1993. i. m. 17. p.

önkéntes hazatérés érdekében. A különféle helyi kezdeményezésű vagy spontán repatriálási kísérletek azonban sorra kudarcot vallanak. Sajnos a jó szándék ehhez kevés, az objektív feltételek hiányoznak.

A horvát kormány pl. 1992 augusztusában szervezett egy *sikertelen visszatelepítési akciót.* Az ENSZ békefenntartó erők vezetése azzal indokolta a kudarcot, hogy a hazatérőket nem tudták volna megóvni a szerb szabadcsapatok támadásától. Nem csoda, hisz pl. az ún. Krajinai Szerb Köztársaság véderőminiszter-helyettese így viszonyult a kísérlethez: *„Ez egyértelműen a horvát kormány ellenünk irányuló durva provokációjának minősíthető. Jóllehet mindannyian tudjuk, így ők is, hogy az UNPROFOR főparancsnoksága többször kijelentette már: az általuk szabott feltételekkel a horvát menekültek visszatéréséről szó sem lehet (…) Törvényünk értelmében természetesen csak azok jöhetnek vissza a fölszabadított területekre, akiknek nem tapad vér a kezükhöz. Az itt élők 80 százaléka szerb, és ez a föld soha többé nem lehet a horvátoké!"*[28] Ehhez képest kissé hiteltelenül hangzik Hromcsenkov altábornagy, keleti UNPROFOR szektorparancsnok kijelentése, miszerint *„a menekültek visszatérésére tett erőfeszítések nem minősíthetők eleve provokációnak, hisz a végső cél tulajdonképpen a menekültek visszatelepítése és a korábbi nemzeti összetétel visszaállítása"*.[29] Tudjuk ugyanis, hogy az etnikai tisztogatás épp az orosz csapatok tevékeny közreműködésével zajlik…

Ahogy az idő előrehaladtával, a menekült, de a befogadó családoknak is az anyagi, lélektani tartalékai elfogyni látszanak, egyre komolyabb *társadalmi feszültségforrás* Magyarországon a menekültek eltartása. Hasonlóképp a 80-as évek végi romániai menekülthullám során tapasztaltakhoz, több helyütt már a xenofóbia jelei észlelhetők. A hazatérés reális esélyei csökkenésével elodázhatatlannak látszik – a lehetséges megoldások egyikeként – egy *tartós letelepítési program* kidolgozása. Tudomásunk van róla, hogy a Menekültügyi és Migrációs Hivatalban 1993. évben szakértői szinten több ízben foglalkoztak e kérdéssel. Alapelveik között – véleményünk szerint igen helyesen – szerepel a letelepítésben érintett helyi közösség, a tágabb régió településfejlesztési és a menekültek egyéni meg kollektív érdekeinek a hatékony összehangolása. Nem kétséges, hogy pl. az elmúlt évtizedekben elnéptelenedett dél-dunántúli térségek újra élővé tételét elsősorban a magyar anyanyelvű menekültektől várhatjuk, hiszen az ő beilleszkedésük valószínűsíthető leginkább.

4. Oktatás, közművelődés

A szerb *megszállás előtt* – az 1990/91-es tanév végén – a Drávaszögben és Kelet-Szlavóniában az 5 magyar és a 4 horvát tannyelvű óvodába összesen 250 gyermek járt. Az öt négyosztályos (Szentlászló, Kopács, Várdaróc, Sepse, Csúza) és öt nyolcosztályos (Kórógy, Vörösmart, Laskó, Újbezdán, Dályhegy) *magyar tannyelvű* iskoláit mintegy 500, a kettő *kéttannyelvű* nyolcosztályost, (Hercegszőllős, Kiskőszeg) 140 tanuló látogatta. Ezen kívül 19 horvátországi általános iskolában folyt heti néhány órás anyanyelvápolás – az órákat látogató kb. 1000 diák kétharmada volt magyar nemzetiségű, bár aktívan csak

[28] Dormán László–Palotás Gábor: Élet(képek) = Napló, 1992. okt. 7. 6. p.
[29] Dormán–Palotás, 1992. i. m. 7. p.

egynegyedük beszélte a nyelvet. Az egyetlen – pélmonostori – középiskola kétnyelvű tagozatára 150-160 gyermek járt ez idő tájt, egyharmaduk – az ottani magyaroktatás visszafejlesztése miatt – vajdasági ingázóként.[30]

Töredékes információink szerint magyarnyelvű óvodai csoport a *megszállt területen* ma egyáltalán nem, azon kívül csak Zágrábban működik. Baranyában és Kelet-Szlavóniában magyar anyanyelvű általános iskolák és a kétnyelvű középiskola megszűntek, szerbiai tanterv szerint és tankönyvekkel, szerb nyelven és cirill betűs írásmóddal folyik az oktatás. Az 1991 őszén még el nem menekült egyik magyar pedagógus akkori nyilatkozata jól jellemzi a két malomkő között őrlődést: *„ha ő most októberben (…) elkezd tanítani, akkor a horvátok visszajövetelekor kollaboráns lesz, a legjobb esetben mehet. Ha viszont a mostani hatalom fennhatósága idején nem mutat hajlandóságot az együttműködésre, a legjobb esetben fölmondást kap. Mint ahogyan sokan már meg is kapták."*[31] A szétszóródott népcsoportnak *Horvátország szabad területein* nincs sem anyanyelvű, sem kétnyelvű általános és középiskolája. A horvát iskolákba járó magyar nemzetiségű gyermekek meg kell, hogy elégedjenek az identitás megtartásához elégtelen anyanyelvápoló órákkal.[32]

A *Magyarországra* menekült szülők nagy részének alkalma nyílott választani: vagy a magyar tantervek alapján dolgozó itteni intézménybe íratták gyermekeiket, vagy a néhány településen létesített menekültiskolába, ahol horvátországi magyar tanárokkal anyanyelvükön, otthoni tanmenet szerint folyik az oktatás.[33] *„A pécsi pedagógiai intézet segítségével 1991 szeptemberétől Pécsen, Siklóson, Harkányban, Mohácson és másutt megszervezték a menekült magyar és horvát gyermekek oktatását. 1992 elején a horvátországi tanterv szerint száz tanuló részesült magyar oktatásban és legalább ennyi iratkozott be magyarországi iskolákba. Az anyanyelvápolásban részesült tanulók a menekültek horvát iskolájába jártak. 13 helyen 1300 általános iskolás, de számuk növekszik. Itt a magyar nyelvet az összes tanuló számára oktatják."*[34]

A Menekültügyi és Migrációs Hivatal 1993 nyarán kérdőíves felmérést végzett a délszláv országokból itt tartózkodó *pedagógusok helyzetére* vonatkozólag.[35] Fontosnak ítéljük a vizsgálat főbb konzekvenciáit ismertetni. A mintában szereplő tizenhat horvátországi magyar tanárnak – akik magánházaknál laknak – is gondja, hogy *„saját anyaországukban kedvezőtlenebb helyzetben vannak, mint a táborlakó másajkúak. A döntő ok (…), hogy a horvát menekült iskolákat, melyek diákostól, tanári karostól együtt települtek át Magyarországra, 1992 januárjától a zágrábi kormány a területén kívül működő saját iskolájaként ismeri el és kezeli. Az ezekben tanító pedagógusok közül – lévén, hogy mindnyájan a horvát Művelődési Minisztérium alkalmazottjai – a regisztráltak csak arra jogosultak, hogy a Menekülteket Támogató Alapból a heti*

[30] 1990. novemberi, helyszíni információ.

[31] Dormán, 1993. i. m. 38. p.

[32] Pasza Árpád: Horvátországi magyarok – végveszélyben. (A Határon Túli Magyarok Hivatalában 1993 júniusában tartott sajtótájékoztató számára készült kézirat.) Mohács, 1993. május, 2. p.

[33] Pasza, 1993. i. m. 2. p.

[34] Botlik, 1993. i. m. 23. p.

[35] Sz. Dévai Judit: Ideiglenes menedéket élvező pedagógusok az egykori Jugoszláviából. Kézirat. Bp., 1993. júl. 27.

1000 Ft-os élelmiszer-támogatást kapják. Megalázó és tarthatatlan állapot, hogy fizetésüket kollégáik – korábban horvát dinárban, újabban márkára váltva – Eszékről hozzák, s e pénzt a délmagyarországi városok piacain kénytelenek forintra váltani – hónapról-hónapra."

E tanárok *hátrányos megkülönböztetés*ként élik meg azt a tényt, hogy a menekülttáborokban vagy pl. a harkányi muzulmán iskolában tanító pedagógusok az ő jövedelmük 2,5-3-szorosát (kb. 17 ezer Ft-ot) kapják kézhez havonta. A horvátországi menekült magyar oktatók lakásbérleti és megélhetési költségei meghaladják a munkabérüket. Jogos igényük, hogy teremtse meg számukra a közoktatási kormányzat egy olyan fizetés-kiegészítés lehetőségét, amely megfelel a magyarországi kollégáik legalacsonyabb javadalmazásának. Az ENSZ támogatások igazságosabb elosztása is növelné szociális biztonságukat. Híreink szerint a hazai szaktárca hajlik számukra a vendégpedagógus státust megadni, ami munkabérben, társadalombiztosításban a magyar állampolgárságú munkatársaik szintjére hozná őket. Súlyos lakáshelyzetükön kollégiumi helyiségek, üresen álló szolgálati lakások átadásával szándékoznak enyhíteni.

Az oktatási helyzet ismeretében nem csodálkozhatunk azon, ha az egykor virágzó, számos öntevékeny művészeti csoport, közgyűjtemény, *művelődési egyesület* közül csupán az eszék-rétfalusi Népkör Kulturális Egyesület és a nagy múltú zágrábi Ady Endre Magyar Kultúrkör működik. Vinkovácon a Vukovár-Szerémség megyei könyvtár magyar részleget szeretne nyitni az oda menekült kórógyiak számára, s talán egyszer anyanyelvű rádióadásuk is lesz. A háború előtt nagyobb szerkesztőgárdájú és terjedelmű, lényegesen színvonalasabb és hetente megjelent eszéki *Magyar Képes Újság*, mára rendszertelenül kézbe vehető, igen karcsú, többnyire magyarországi lapok cikkeit újraközlő s csupán egy szűk réteg véleményét tükröző orgánummá vált.

5. Magyar szervezetek

Drávaszögi és szlavóniai nemzetrészünk a polgárháború kitörése előtt részben művelődési, s újabban politikai érdekvédelmi szervezetekkel rendelkezett, ill. rendelkezik. Az 1949–69 között Horvátországi Magyar Kultúr- és Közoktatási Szövetség, azóta *Horvátországi Magyarok Szövetsége* (HMSZ) nevet viselő szervezet, döntően a közületi nyelvhasználat, az anyanyelvoktatás, a magyarországi felsőfokú ösztöndíjak, a közművelődés, a színházi vendégszereplések, a néptánc, a néphagyományok, a helytörténet gyűjtése és bemutatása terén tevékenykedett. Miután a kulturális autonómia sajátos formáját a HMSZ nem léphette túl, a többpártrendszer beköszöntével nyílott először alkalom arra, hogy a népcsoport politikai érdekei szervezeti formában artikulálódhassanak.

A Jugoszlávia szétesése előtti utolsó választások után, 1990 taraszán alakították meg a *Horvátországi Magyar Néppártot* (HMNP). Tisztségviselői részben a más színekben helyhatósági szerephez jutott magyarok voltak. A vázlatos pártprogram tengelyében a kisebbség egyéni és közösségi jogai, a falu és a mezőgazdaság fejlesztése, valamint a környezetvédelem állott. A HMNP-től a helyi értelmiség mellett a magyarság zöme is távol tartotta magát, egyrészt a nemzeti pártszerű politizálás hagyományainak hiánya,

másrészt az ösztönös óvatosság miatt. Szervezeti életük kiépítésének az alig egy év elteltével fellobbant etnikai háború is gátat vetett.

Az emigrációs lét pszichikai állapota a korábban lefojtott ellentéteket is felszínre hozta. 1992 februárjában e sorok írója is meghívottként részt vett a HMSZ két elnökségi ülésén, amely alapvetően meghatározta a közösség szervezettségének további útját. A jelenlévők kemény bírálattal illették *Csörgits József* addigi elnököt, a következők miatt:

- két év előtti megválasztása óta lezüllesztette a szövetség munkáját;
- közösségi érdekek szolgálata helyett egyéni, családi célokat követett;
- hatalomkoncentrációval a népcsoport 3 legfontosabb vezető (HMSZ és HMNP elnöki, valamint a hetilap főszerkesztői) funkcióját magához ragadta;
- a néptől elszakadva csak a központokkal tartotta a kapcsolatot;
- ellenlábasait egzisztenciálisan és/vagy politikailag lehetetlenné tette;
- az általa összeállított, majd horvát és magyar médiumokban közzétett „fehér könyv" a megszállásról nemcsak pontatlan, hanem szándékos torzításokat is tartalmaz. Így a vetélytársakkal való leszámolás alattomos módjaként értékelték, hisz az áldozatok és állítólagos bűnösök publikálása szerb részről megtorlásokat eredményezett.

Miután az elnök az invitálás ellenére semelyik ülésen nem volt hajlandó megjelenni, tisztségéből fölfüggesztették. Helyette ügyvezető elnököt választottak *Pasza Arpád* személyében, továbbá hiteles emberek részvételével kibővített, *ideiglenes elnökséget*. A viták során kikristályosodott legfontosabb feladatukul az alábbiakat tűzték ki:

- a néptől eltávolodott korábbi vezetési gyakorlat helyett a nemzetiség minden számottevő rétegének a felkeresése, bevonása a kisebbségmegtartó munkába;
- a Horvátország más részeibe és Magyarországra menekültek minél teljesebb számbavétele, szociális helyzetük felmérése, a legrászorultabbak segítésének a megszervezése;
- a kapcsolatfelvétel és kapcsolattartás horvátországi és magyarországi politikai tényezőkkel, Kárpát-medencei magyar kisebbségi szervezetekkel;
- megcélozni a horvát nemzetiségi törvény által a Száborban biztosított 5 kisebbségi képviselői hely egyikét;
- a horvátországi magyarság tragédiájának a világ elé tárása saját eszközökkel, valamint a VMDK-t felhatalmazva, a vajdasági magyarok nemzetközi kapcsolatai révén.

A HMSZ ideiglenes elnökségének munkája – az eszközszegénység ellenére – eredményesnek bizonyult, hisz pl. a volt elnök jelöltjével szemben az 1992. augusztusi országgyűlési választásokon alelnökük: *Faragó Ferenc*, meggyőző fölénnyel győzött, Így ő lett a Horvát Szábor egyetlen magyar képviselője. Legitimitásukat ez igazolta, annak ellenére, hogy a 3 részre szakadt szervezet a rendkívüli helyzet miatt a menekülés óta képtelen 50% + 1 fő részvételű elnökségi ülést és közgyűlést összehívni. Csörgits viszont épp e körülményre hivatkozva nem hajlandó megválni korábbi tisztségétől, bitorolva az ezzel járó infrastruktúrát és költségvetési támogatást. A magyar és horvát kormányzati és társadalmi szervek sem egységesek a két szárny legitimitásának megítélésében, bár az azóta eltelt idő fényében egyértelműnek látszik Paszáék súlyának növekedése.

Bizonyítja ezt, hogy a HMSZ ideiglenes elnökségének tagjaira építve, 1993. április 6-án, Zágrábban megalakult a *Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége* (HMDK), amelyet május 17-én törvényesen be is jegyeztek. Az egységes, demokratikus, pluralista és pártok feletti, teljes érdekvédelmi szervezet *céljait* a kiadott szórólap így foglalja össze:[36]

„Tevékenységének alapja az a törekvés, hogy megőrizze a horvátországi magyarság nemzeti identitását. Szervezze és összehangolja az alkotótevékenységet a kultúrában, az oktatásban, a gazdaságban és az élet egyéb területein. Küzd azokért a jogokért, amelyek a köztársaságban élő magyarok számára szavatolják az egyenrangúságot. Meg kívánja őrizni a horvátországi magyarság integritását. Gondot visel a magyarság alkotmányos és jogi helyzetére. Síkraszáll az anyanyelv megtartásáért, ápolásáért és alkalmazhatóságáért. Az anyanyelvi tájékoztatás érdekében hetilapot, évfeles folyóiratot, naptárt jelentet meg s egyéb kiadói tevékenységet folytat, valamint szorgalmazza az elektronikus tájékoztatási eszközök magyar műsorainak bővítését és fejlesztését. Támogatja és szervezi az etnikum hagyományainak, életének, helyzetének tudományos kutatását. Segíti az öntevékeny művelődési, hagyományápoló törekvéseket. Kiemelt fontosságot tulajdonít az anyanyelvű óvoda- és iskolahálózat szavatolásának, működésének és fejlesztésének."

A szervezet *Pasza Árpádot* elnökké, *dr. Horváth Lászlót, Jakab Sándort és Kell Józsefet* alelnökké választotta az alakuló közgyűlésen. Nem titkolt célkitűzéseik egyik sarkalatos pontja, hogy – a magyar hivatalos szervek, a politikai pártok, a külpolitika irányítóinak segítségét igénybe véve – tegyék nemzetközileg ismertté e néptöredék tragédiáját, hogy *„a világpolitikai folyamatokra hatni tudó tényezők megértsék, a szerb nemzeti kommunizmus nemcsak a horvátok tízezreit és a muzulmánok százezreit pusztítja el, hanem Közép-Európa szóban forgó gazdag, termékeny vidékét őshonos magyarságától is »megtisztítja«".*[37]

A HMDK vezetőit a megalakulás után röviddel fogadta Bába Iván helyettes külügyi államtitkár, a Határon Túli Magyarok Hivatala pedig kezdettől fogva sokoldalúan támogatja a szervezetet. Viszont a horvát kormány kisebbségi hivatala – anyagi nehézségekre hivatkozva – 1993 októberéig nem utalt át számára egy dinárt sem… Mindamellett alapítványi segítséggel az év végén almanachot jelentettek meg Drávaszögi rovátkák címmel, jövőre pedig periodikát szeretnének kiadni.

6. Kisebbségi jogok – elméletben és gyakorlatban

Horvátország az Európai Közösségek által az ország nemzetközi elismerése (1992. január 15.) feltételéül szabott, demokratikus *alkotmányt* és *nemzetiségi törvényt* hozott. Ez utóbbi[38] – mivel jogalapja a magyarság önszerveződésének is –, megérdemli, hogy főbb vonalaiban áttekintsük.

---

[36] Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége – Demokratska zajednica madjara Hrvatske. Eszék – Osijek, 1993. 1. p.

[37] Pasza, 1993. i. m. 3. p.

[38] Horvát Köztársaság Szábora: Alkotmányos törvény az emberi jogokról és szabadságokról és az etnikai és nemzeti közösségek vagy kisebbségek jogairól a Horvát Köztársaságban. Kézirat. (Ford.: Papp György) Zágráb, 1991. XII. 4. 28. p.

A törvény – az alkotmány 15. szakaszával összhangban – rögzíti, hogy az etnikai és nemzeti közösségeknek joguk van *kulturális önkormányzat*ra (5. szakasz). Azon községekben, ahol a kisebbségiek a lakosság zömét alkotják, a hivatalos használatban a horvát nyelv és a latin írásmód mellett a *kisebbség nyelve* és írásmódja is használható (7. szakasz). A megfelelő horvát köztársasági *szimbólumok* mellett szabadon használhatók e közösségek jelvényei és jelképei. Ugyanígy együtt alkalmazzák a többség és kisebbség himnuszait (9. szakasz). A saját nyelven és írásmódon űzött *tájékoztatási és kiadói tevékenység* köztársasági és helyi önkormányzati alapokból pénzügyi támogatást kap (10. szakasz).

A kisebbségek *oktatását és nevelését* az óvodákban, iskolákban anyanyelvükön és írásmódjukon végzik, külön tanmenet szerint, amely történelmüket, kultúrájukat megfelelő mértékben tartalmazza. A nemzetiségek által többségben lakott helységekben – ha ezt a beiskolázottak száma megengedi – igény esetén külön tanintézetet vagy tagozatokat kell létesíteni a nyelvükön és írásmódjukon (14–15. szakasz).

A köztársaság lakosságának 8%-át meghaladó nemzeti közösségek jogosultak a Száborban, a kormányban és a legmagasabb törvénykezési testületekben részarányosan képviseltetni magukat. Az ennél kisebb részarányú nemzetiségek együttesen 5 *képviselőt* választhatnak a Száborba. A szóban forgó közösségek arányos helyi önkormányzati részvételre jogosultak (18–19. szakasz). A törvényben foglaltak megvalósítására a kormány Nemzetek Közötti Viszonyokkal Foglalkozó Hivatalt állít fel (20. szakasz).

A törvény azon közösségek számára sajátos helyzetű önkormányzatot, vagyis *autonómiát* ad, ahol az 1981. évi népszámlálás alapján e közösségek abszolút többségben vannak. Itt a helyi önkormányzatok külön alapszabályzatot (statútumot) alkotnak, és külön jogokat élveznek. A területileg összefüggő, *külön alapszabályzatú községek* együttműködési szerződés alapján közösségeket alkothatnak az eredeti hatáskörükből eredő teendők hatékonyabb végrehajtására. Az ilyen területen élő horvátok és más etnikumok jogai biztosítandók (21., 23. és 26. szakasz). A külön alapszabályzatú községi képviselőtestület választmányi tagjai a Horvát Szábor által meghatározott szövegű *esküt* tesznek (32. szakasz).

A kormány a külön alapszabályzatú községekbe saját *kormánybiztost* nevez ki, aki a kormányhatározatok és előírások, a kisebbségi törvény, valamint a kisebbségek jogszabályainak a végrehajtását ellenőrzi. A község területén működő *rendőrkapitányság*_alkalmazottai nemzeti összetételének tükröznie kell az ott élők arányait (43. és 45. szakasz). A külön alapszabályzatú községek *helységneveit* a horvát nyelv és a latin írásmód után a nemzetiségek nyelvén és írásmódján is fel kell tüntetni (50. szakasz).

A Horvát Köztársaság közvetlenül vagy *vegyes bizottságok*on keresztül együttműködik az érdekelt államok kormányaival és intézményeivel az emberi jogok, az etnikai és nemzeti kisebbségek jogainak megvalósításában (57. szakasz). A horvát büntetőtörvénykönyv alapján tilos és *büntetendő* minden cselekedet, bujtogatás vagy olyan tevékenység támogatása, amely valamely kisebbség fennmaradását fenyegeti, nemzeti gyűlöletet szít, hátrányos különbségtételre vagy nem egyenjogú helyzet teremtésére irányul (60. szakasz).

Minden jogszabály annyit ér, amennyi a benne foglaltakból megvalósul.

Az 1992 novemberében parlamenti vitára bocsátott *új horvát közigazgatási beosztás* szerint a magyarság zöme az Eszék központú baranyai és a Vukovár székhelyű Vukovár-Szerémség megyéhez tartozna. Faragó Ferenc magyar képviselő ezen belül két *magyar önkormányzat* felállítására tett javaslatot, amely Laskó, Várdaróc, Kopács, ill. Vörösmart, Csúza, Sepse térségét ölelné fel. A parlament a létesítendő községek 4 500 főnyi minimális létszámára hivatkozva *elutasította* a tervezetet. A képviselő újabb javaslata a 6 magyar többségű település Hercegszőlős központú társulását irányozta elő. A javaslat eszéki vitáján – a baranyai kormánybiztosság ösztönzésére – a megszállás miatt az érintetteket nem reprezentáló grémium nem támogatta a felvetést. Így a véglegesített változat szerint Baranyában sem magyar, sem szerb önkormányzat nem alakítható ki, ami szöges *ellentétben áll a kisebbségi törvénnyel.* Egyébként az új községhatárok az egyházközségek határaival sincsenek összhangban, ami további közösségi érdekeket sért.

Žarko Domljan, a Horvát Szábor alelnöke 1993 márciusában az ottani *magyarsággal* kapcsolatban leszögezte, hogy „csekély létszáma miatt *nem kaphat autonómiát* (…) A magyarok részt vesznek a helyi önkormányzat munkájában, művelődési és oktatásügyi jogokkal rendelkeznek, de a területi és politikai autonómia gyakorlása nem áll módjukban."[39] Az 5 kisebbségi parlamenti képviselői hely egyiké – mint már említettük – sikerült a magyarságnak megszereznie. Az ideiglenesen Magyarországra menekült drávaszögi és szlavóniai magyaroknak még a horvát állampolgárság megszerzése is adminisztratív és anyagi akadályokba ütközött, nemhogy a kollektív jogaikkal való élés…

7. Magyar–horvát kisebbségügyi kapcsolatok

Horvátország 1991. december 15-én harmadikként *csatlakozott a magyar–ukrán kisebbségvédelmi nyilatkozathoz*, amely az 1992. novemberi szlovén csatlakozással négyoldalúvá vált. Az Antall József és Hrvoje Šarinić miniszterelnökök által 1992. december 16-án aláírt és a magyar Országgyűlés által 1993. november 2-án jóváhagyott államközi *alapszerződés*[40] több kisebbségi vonatkozást is tartalmaz. Így pl. a szerződő felek leszögezték, hogy a nemzeti kisebbségeket, a népeiket összekötő természetes hídnak és a társadalomépítés értékes tényezőinek tekintik. Rögzíti továbbá a dokumentum a közösségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásőrzési és -fejlesztési jogát, a mesterséges asszimiláció tilalmát, az anyanyelv szabad használatát és az anyanyelvű információ terjesztésének, cseréjének és hozzáférhetőségének a jogát, a diszkriminációmentes joggyakorlást és a törvény előtti egyenlőséget. Az alapszerződés arra is kitér, hogy a két ország nemzetközi síkon fellép azért, hogy a nemzeti kisebbségek védelmére és támogatására, az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) által kidolgozott kötelezettségek általános érvényű jogi normaként nyerjenek elfogadást.

[39] Botlik, 1993. i. m. 25. p.

[40] Barátsági és együttműködési szerződés a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között. Kézirat. Budapest, 1992. dec. 16.

Andrásfalvy Bertalan magyar művelődési és közoktatási miniszter meg Vesna Girardi-Jurkić horvát oktatási, kulturális és sportminiszter 1992. június 2-án, Budapesten *kormányközi oktatási és tudományos munkatervet* irt alá az 1992–93. évre.[41] A dokumentum 40 cikkéből 15 a nemzeti kisebbségekkel foglalkozik, így azok lényegét indokolt összefoglalni.

A kultuszkormányzatok támogatják és ösztönzik a magyarországi horvátok és a horvátországi magyarok oktatási- kulturális igényeinek a maradéktalan kielégítését. E célból az érdekelt nemzetiségi szövetségek közvetlen anyanemzeti kapcsolatokat tartanak. A munkaterv kitér a teljes és posztgraduális tanulmányi ösztöndíjak, a pedagógusjelöltek részképzésére, a vendég nyelvtanárok, a szakmai továbbképző tanfolyamok, nyári szemináriumok, szakmai gyakorlatok azonos kontingenseire is. A felek támogatják a kisebbségi oktatási szervezetek közvetlen együttműködését, a tanár- és diákcserét, a szakirodalom, a könyv-, folyóirat-, hang- és videokazetta-ellátás kölcsönösségét, a hivatásos és amatőr együttesek meghívását, egymás filmjeinek bemutatását, a kulturális szakemberek továbbképzését. A munkaterv összhangban van az érvényben lévő s rövidesen megújítandó kormányközi *kulturális, oktatási és tudományos együttműködési szerződés*sel.

Jugoszlávia felbomlásának időszakában természetessé vált a magyar kormányszervek számára, hogy a korábban az államszövetséggel fenntartott kapcsolatok súlypontja egyre inkább az egyes köztársaságokkal kiépítendő kontaktusokra tevődik át. Így 1990 novemberében Csáktornyán *magyar–horvát államközi szakértői munkacsoport* ülésezett. E tanulmány írójának a magyar küldöttség tagjaként alkalma nyílott a tárgyalásokon részt venni, amelyet horvát oldalról Frane Vinko Golem külügyminiszter, magyar részről Gilyán György, a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériumának (NGKM) főosztályvezetője vezetett. Az ülés eredményeképp elhatározták, hogy a jövőben gazdasági és humán alcsoportban folytatódik a munka. Ez utóbbi ölelte volna fel a tágabban értelmezett kultúra és a kisebbségek ügyeit, s részt vettek volna benne maguk az érintett közösségek képviselői is.

A folytatást elodázta a következő nyáron kitört háború, de módosított formában később mégis sor került rá. A magyar–ukrán kisebbségvédelmi deklarációhoz való horvát csatlakozással egyidejű külügyminiszteri jegyzőkönyv már szól egy *magyar–horvát kisebbségi vegyes bizottság* létrehozásáról.[42] (A horvát kisebbségi törvény idevágó szakaszát is említettük már.) Épp egy évet kellett várni, amíg e testület Budapesten, 1992. december 15-én megtarthatta alakuló ülését. A bizottság mindkét tagozatában az érintett állami szerveken (az országon belüli és a határon túli kisebbségekkel foglalkozó hivatalokon, a külügy- és kultuszminisztériumokon) kívül a kisebbségek legitim képviselői is részt vettek. A horvát küldöttséget *Smiljan Šimac* külügyminiszter-helyettes vezette. A tagok

[41] Jegyzőkönyv a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság kormánya között a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén folytatott együttműködés elveiről. Kézirat. Budapest, 1991. dec. 15. 1. p.

[42] Jegyzőkönyv a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén folytatott együttműködés elveiről. Kézirat. Budapest, 1991. dec. 15. 1. p.

között ott volt Pasza Árpád és Faragó Ferenc is. A magyar tagozat társelnöki tisztségét *Entz Géza* és*Wolfart János* államtitkárok, a Határon Túli Magyarok Hivatala és a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnökei töltötték be. A két tárgyaló fél megegyezett a bizottság munkarendjében, technikai kérdésekben, valamint abban, hogy egy jogi albizottság dolgozza ki a jövőben megkötendő magyar–horvát kisebbségvédelmi egyezmény tervezetét.

8. Epilógus helyett

Áttekintésünkből kiderül, hogy az anyanemzet és az állampolgárság szerinti ország bizonyos erőfeszítései ellenére a horvátországi magyarság a 90-es években a hamleti dilemma elé került. Vezetői már 1992 tavaszán leírták: *„E vidék magyarsága* végveszély*be került! Az esztelen, értelmetlen, semmivel sem igazolható nemzeti türelmetlenség, az etnikai összetételt erőszakkal megváltoztatni akaró, elvakult, vérgőzös politika csapott le rá. A kisebbségi lét elmúlt hetven esztendejében megfogyatkoztunk, megroggyantunk, most viszont* teljes megsemmisülésünk küszöbéig *löktek bennünket.*

Tisztában vagyunk azzal, hogy a horvátországi magyarság »fajsúlya«, kis létszáma következtében nem lehet akkora, mint például a vajdasági testvéreinké. De azt mégsem tudnánk megérteni, hogy ezrek szülőföldjükről való elűzését, vagyonuk fosztogatását, eltulajdonítását eltűrje a XX. század végi Európa; azt meg már most sem értjük, hol van az a magyar közvélemény, az a testvéri szolidaritás, amely az erdélyi tervezett falurombolás hírére százezres tiltakozó tömegeket vitt a román követség elé? Itt már lerombolt *Árpád-kori magyar falvakról (Kórógy, Szentlászló), folyamatosan pusztuló ősi magyar településekről és népességről van szó! Mert nem egy elvont »háború« pusztítja falvainkat, bennünket – ha valaki ezzel nyugtatná lelkiismeretét, nagyon tévedne –: mi senki ellen nem viselünk háborút!"*[43]

Amíg Horvátország a területének megszállt egyharmada felett nem nyeri vissza szuverenitását, nem teremtődnek meg az eredeti etnikai arányok visszaállításának a feltételei, addig minden jogszabály és megállapodás csupán elvi lehetőséget és nem a gyakorlatban működő, valóságos kisebbségi önazonosság-őrzési biztosítékot jelent – szögeztük le egy a tengeren túlra készült dolgozatban.[44] A teljes megsemmisülés, a magyarság egy részének visszafordíthatatlan pusztulása ellen *az eddiginél jóval hatékonyabb társadalmi, kormányzati és nemzetközi összefogás,* a harangok félreverése szükségeltetik!

Írásunkat a jeles vajdasági író és közéleti ember, Dudás Károly gondolatával zárjuk, amely a horvátországi magyarlakta terület békebeli és háborús állapotait bemutató fotókiállításon hangzott el: *„Baranya és Szlavónia minden normális földi és égi igazságszolgáltatás előtt azokat az őslakosokat, világgá üldözött vagy helyben maradt honfoglalás kori magyarokat, s a velük évszázadok óta együtt élő horvátokat és szerbeket illeti meg, akik emberemlé-*

[43] (Pa–Fa), 1992. (II.) i. m. 38. p.

[44] Székely András Bertalan: Magyarok Horvátországban és Szlovéniában = Erdélyi Magyarság, 1993. aug. 19. p.

kezet óta arcuk verejtékével öntözik a termékeny szőlődombokat, nem pedig a fegyveres betolakodókat, az újkori honfoglalókat, akiket a hadizsákmányon kívül semmi nem köti ehhez a szelíd, emberarcú tájhoz."[45]

(1993)

[45] Dudás Károly: Ősök jussán = 7 Nap, 1993. jún. 11. 9. p.

Kisebbségek a nagyvárosban

Magyarok Ljubljanában, szlovének Budapesten

Kisebbségkutató berkekben számtalan esettel bizonyított, így közhely-számba menő tény, hogy a hagyományos faluközösségek jelentik azt a közeget, amelyben egy nemzeti vagy etnikai kisebbség az önazonosságát nagyobb eséllyel megőrizheti. Az elmúlt évtizedek történelmi, politikai és gazdasági változásai, a társadalmi mobilitás tömegessé válása ugyanakkor e szerves közösségek fellazulásához, nem egyszer felbomlásához is vezetett.

Tágabb, kelet-közép-európai s szűkebb Kárpát-medencei térségünkben a középkor óta megfigyelhető jelenség az egyéneknek, de kisebb-nagyobb szakmai, etnikai, vallási csoportoknak is a – legkülönbözőbb okokra visszavezethető – migrációja. E mozgások bekövetkezhetnek az egyén vagy a csoport életútja, esetleg generációik során egyik társadalmi rétegből a másikba, etnikumközi módon, de térbeli értelemben is. Ez utóbbi az eredeti lakóhelyhez közel eső esetben kevesebb megrázkódtatással jár, hiszen nem eredményezi a korábbi kapcsolatrendszer és életforma teljes felbomlását. A földrajzilag messze eső településre költözés azonban gyökeres változást jelent, sok esetben az érintettek alapvető – életmódbeli, nyelvi-kulturális, interetnikus stb. – sajátosságainak a módosulását is. A fenti mobilitási formák sok esetben együtt jelentkeznek, így például a térbeli helyváltoztatás indítéka vagy eredője lehet a társadalmi réteg- és/vagy etnikumcsere, a mindezzel járó nyelv- és kultúraváltozás.

Egy romániai magyar városszociológiai kötet szerkesztője utal rá, hogy *„a szakmai és társadalmi beilleszkedés a nemzetiségi városlakó esetében sajátos problémákat is felvet, tekintve, hogy a nyelvi-kulturális beilleszkedés feltételei között zajlik. A családon kívül nem rendelkezik már azokkal a primer kapcsolati rendszerekkel, amelyek nemzetiségi identitását a hagyományok automatizmusának segítségével tartják fenn. Ennélfogva igen fontos szerep hárul a nemzetiségi kulturális intézményekre, iskolákra és a tömegkommunikációs intézményekre, rendezvényekre, amelyek a kulturális identitás fenntartását szolgálják, másrészt a városi beilleszkedés és élet minőségi követelményeinek és elvárásainak megfelelő korszerű ismeretekkel anyanyelven látják el a nemzetiségi városlakót. Ismét csak a jövő feladatai közé tartozik a beilleszkedés intézményszociológiai vizsgálata a fenti összefüggésben”*[1].

A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencián két magyarországi szlovén kutató – Marija Kozar-Mukič és Katarina Hirnök – a Szentgotthárdra költözött szlovének körében lefolytatott vizsgálatukról számolt be.[2] Még ebben a tömbhelyzetű kisebbségi lakóterület peremén fekvő városban is számottevő asszimilációs folyamatot észleltek, amely az eredetit is integráló, kettős identitástól a teljes beolvadásig több fokozat formáját is

[1] Egyed Péter: Előszó. In: Egyed Péter (szerk.): Változó valóság. Városkutatás. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 8. p.

[2] M. Kozár Mária - Hírnök Katalin: Szlovének a városokban - Szentgotthárd. In: Eperjessy Ernő - Krupa András (szerk.): A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató konferencia előadásai. (1985. október 2–4.) Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya, Budapest - Békéscsaba, 1986. 487–493. pp.

öltötte. Ugyanezen tanácskozáson Slavko Kremenšek ljubljanai néprajzos professzor rámutatott, hogy *„várat magára azon szlovének életmódjának kutatása, akik olyan városközpontokban élnek, melyek egyébként nem tartoznak a szlovén etnikai területhez, de amelyekkel a területi közelségük miatt a szlovének intenzív kapcsolatokat tartottak, és amelyekbe be is költöztek. (...) A Zágrábban, Grazban, Bécsben, Budapesten, Belgrádban és máshol élő szlovének életmódjáról, ennek tartalmi-formai változásairól bizony vajmi keveset tudunk."*[3]

A neves szlovén szakember fenti megállapítása ösztönzött egyrészt, hogy vizsgálatom tárgyává tegyem a magyar főváros szlovén szórványlakosságának életviszonyait, nyelvi, kulturális jellemzőit, a közösségi tudat állapotát. Kézenfekvőnek mutatkozott ugyanakkor a *komparatív* módszer alkalmazása, hiszen a szlovén fővárosban is él hasonlóképp nem őshonos, beköltözött magyar népesség. Az odakerülés hasonlósága mellett a *budapesti szlovén és a ljubljanai magyar diaszpóra* egyaránt néhány százas nagyságrendű, rendelkezik művelődési egyesülettel, ami szintén az összehasonlítás mellett szól. A kutatás célja a fenti jellemzők pontosítása, komponenseik feltérképezése, az etnikai jegyek változásirányának a rögzítése, a tendenciák kirajzolása.

Közvetetten használható és általános művek[4] mellett, egyetlen konkrét előzménynek, egyben alapirodalomnak Demeter Zayzon Mária közelmúltbeli vizsgálatát[5] tekinthettem, amelyben a budapesti szlovénségre vonatkozó alapadatok megtalálhatók. A ljubljanai magyarságot tudomásom szerint eddig nem kutatták, a velük kapcsolatos bizonyos szociológiai adatokat a szlovén fővárosban működő, nagy múltú Nemzetiségi Kérdések intézetétől kértem, s remélhetőleg kézhez is kapom. *Vizsgálati módszereim* tehát egyfelől a fenti *„kemény" adatok* beszerzése, a *szakirodalom* tanulmányozása. Emellett a Budapesti Szlovén Egyesület és a ljubljanai Petőfi Sándor Magyar Művelődési Egyesület vezetőivel kapcsolatba lépvén, a velük készült *interjúk* s *dokumentumaik elemzése* révén, e civil szervezetek tagságára, tevékenységére, végső soron a kétféle diaszpóra jellemzőire nézve, szintén hasznos adatok birtokába jutottam.

A legfontosabb vizsgálati módszerként két, népcsoportonként 131 kérdésből álló *kérdőív*et szerkesztettem, amely átfogóan igyekszik feltárni a megkérdezettek életkörülményeit, továbbá a viszonyát a kisebbséghez, a tágabb nemzeti közösséghez, a többséghez. A kérdőív összeállításakor – a csak itt feltett kérdések mellett – adaptálva felhasználtam egyrészt saját korábbi vizsgálataink[6] ankétjainak, másrészt Sz. Dévai Judit szociológus

[3] Kremenšek, Slavko: A városi környezetben élő nemzetiségek néprajzi kutatása. In: Eperjessy, E. - Krupa, A., 1985, i. m. 482–483. pp.

[4] Pl. Koós Ferenc: Életem és emlékeim. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971, 400 p.; Veress Zoltán (szerk.): Korunk évkönyv 1980. Ember, város, környezet. Korunk, Kolozsvár-Napoca, 1980. 296 p.; Egyed Péter, 1984, i.m.

[5] Demeter Zayzon Mária: A budapesti népesség nemzetiségi, etnikai arculata - honos népcsoportok és bevándorlók. A szerző kiadása, Budapest, 1984. 192 p.

[6] Székely András Bertalan - Joó Rudolf: Anyanyelv és közösségi tudat a nemzetiségi középiskolákban. Művelődéskutató Intézet - Állami Gorkij Könyvtár, Budapest, 1986. 196 p.; Arday Lajos - Joó Rudolf - Tarján G. Gábor (szerk.): Magyarok és szlovének I-II. Állami Gorkij Könyvtár, Budapest, 1987. 739 p.; Devetak, Silvo (szerk.): Madžari in Slovenci. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 1987. 618 p.

felvidéki identitáskutatásának[7] bizonyos kérdéseit. A *főbb témakörök*, amelyeket a kérdések felölelnek, a következők:

- a mostani lakóhelyre kerülés előzményei, indítékai,
- a jelenlegi lakásviszonyok (nagyság, komfortfokozat, felszereltség stb.),
- a társadalmi rétegződésben betöltött hely (nem, foglalkozás, iskolai végzettség, a család összetétele és nagysága, saját jövedelmének véleményezése),
- saját, illetve a megelőző és követő nemzedékek nyelvhasználata a különböző élethelyzetekben,
- iskoláztatása nyelvi szempontból (az óvodától a felsőfokú tanulmányokig),
- a hitélet s annak nyelvi vonatkozásai,
- az anyanyelvű tömegkommunikációs eszközök igénybevétele,
- olvasási szokások, az anyanyelvű hang- és képhordozók igénybevétele,
- anyanyelvű rendezvények látogatási intenzitása az egyesületben és azon kívül,
- a kisebbségi nyelv használati értéke és továbbadási esélyei,
- a nemzetiségi önbesorolás, a nemzetikarakter-jegyek összetevői,
- a nemzeti azonosságtudat megnyilvánulásai az emberi kapcsolatokban, a tömbhelyzetű kisebbséghez és a többi nemzetrészhez, az anyanemzethez fűződő viszonyban,
- a múltbeli és jelenbeli magyar–szlovén kapcsolatok minősítése,
- a fővárosi önkormányzat illetve többségi politikai erők kisebbség-politikájának a minősítése.

A kérdőíveket postai úton juttattam el 50-50 olyan budapesti szlovén és ljubljanai magyar polgárnak, aki betöltötte a 14. életévét, és az egyesületi vezetők szerint kisebbséginek tekinthetők. Következésképp a két, néhány százas nagyságrendű, teljes fővárosi populációhoz képest gyakorlatilag reprezentatív mintavétel zajlott, amelynek eredményei többé-kevésbé kiterjeszthetők a két főváros megfelelő szórványnépességének az egészére. Az ankét első eredményeiről 1996. októberében a VI. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató konferencián számoltam be. A vizsgálat teljes befejezése máig várat magára, mert egyrészt a számítógépes feldolgozás támogatására tett kísérletem egy kisebbségkutató alapítványnál sikertelennek bizonyult, másrészt egyéni életutam úgy alakult, hogy egymagam e munkát – kellő időkapacitás híján – eddig nem tudtam elvégezni. Ezúttal tehát nem vállalkozhatom egyébre, mint a két fővárosban élő, szóban forgó szórványok néhány jellemzőjének a fölvillantására.

A *ljubljanai magyarság* döntő többségét, az egykori Jugoszlávia különböző vidékeiről, elsősorban a megélhetési okok vitték oda. Ahogy egyikük, egy tanárember megállapítja, *„legtöbbjük munkavállalás céljából jött ide, vagy maradt itt tanulmányainak befejezése után, azon kívül sokukat hivatalból helyeztek ide annak idején, másokat viszont házasságuk hozott erre, de a legális és feketekereskedelem is vonzott embereket Szlovéniába Vajdaságból"*[8] Az 1991. évi népszámlálás a szlovén fővárosban 266 magyar nemzetiségűt mutatott ki, a becslések ennek a többszörösét, merészebb feltételezések ezres nagyságrendű diaszpóra meglétét

[7] Sz. Dévai Judit: Identitás - szélzúgásban. Komáromi Lapok, Komárno, 1993. 223 p.

[8] Marjanovics László: A ljubljanai magyarok és a Petőfi Sándor Magyar Kultúregyesület = Ez a Hét, IV. no. 15. (1997. ápr. 11.) 23. p.

feltételezik. Zömük alkalmazott vagy nyugdíjas, de vállalkozók, színészek, zenészek, festők, egyetemi hallgatók is akadnak közöttük. Származási helyük többnyire a már említett Bácska és Bánság, de a szlovéniai Muravidék, Horvát-Baranya és Magyarország is föllelhető a kibocsátó vidékek számba vételekor.

Egy részük a teljes bezárkózást választja, gyermekeiket nem engedik többségi társaik közé, így vélvén legjobban megőrizni az anyanyelvet. Mások, a szlovén nyelv ésszerű elsajátítása mellett, a következetes otthoni magyar nyelvűséggel, műsoros videokazetták s a Duna Televízió segítségével, a gyermekek gyakori Délvidékre küldésével – akár ott taníttatásával is – éltetik az azonosságtudatot. Hiteles helyi tipologizálás szerint *„a harmadik csoport a ljubljanai magyarok között a közömbösek, az önfeladók tábora. Sajnos, ők vannak többen, pontosan meg se lehetne számolni őket. Mert a nyelvüket, lelki énjüket megőrzők hamar föltűnnek, de az önfeláldozók, nyelvüket, múltjukat nem becsülők éppen arra törekednek, hogy minél jobban eltűnjenek szem elől. Eljárnak néha a Petőfi Klubba, így nevezik a Társaságot, találkoznak valamelyik vendéglőben, átcsevegik az estét, magyarként, aztán hazamennek – szlovénnek. Otthonukban csak új nyelvükön beszélnek. Egymással is."*[9]

Mivel Szlovéniában a nemzetiségi jogok területhez kötöttek, következésképp csak a kisebbségek őshonos vidékein gyakorolhatók, a ljubljanai magyarok afféle „vendégmunkás"-státussal rendelkeznek. Harminchat esztendeje egyesületi formában élhetik meg nyelvi közösségüket a Petőfi Sándor Magyar Kultúregyesület falai között. Jómagam is többször jártam a Ljubljanica folyócska partján lévő, öreg, rozoga házban berendezett, barátságos klubban, amelynek működési költségeihez a főváros szerény mértékben hozzájárult. Az elmúlt években azonban – épp az épület állapota – miatt távozniuk kellett, mostani elhelyezésük és dotálásuk kedvezőtlenebb. E gondokon enyhítendő, a 90-es évek elejétől működő magyar nagykövetség néhány nagyrendezvényüknek helyet ad, sőt maga is szervez programokat jeles ünnepeken, vagy hív anyaországi vendégművészeket, tudósokat. Az egyesület magyarországi alapítványoktól és intézményektől – főként a rendszerváltozás után – televíziót, képmagnót, számítógépet, cimbalmot és olvasnivalót kért és kapott.

Fő gondjuk, hogy nem rendelkeznek kellő felkészültségű pedagógussal, aki tudna a gyermekekkel játszani, éneket tanítani, a vegyes házasságból jövők nyelvcsere utáni állapotán változtatni. Mindamellett megkísérlik a lehetetlent: vetélkedőket szerveznek, esetenként bekapcsolódnak a muravidékiek programjaiba, néhány gyermek még magyarországi táborokba is eljut, képviselőik révén a Magyarok Világszövetségének szlovéniai tanácsában, sőt elnökségében is benne vannak. Keresik a horvátországi, szlovákiai, romániai magyar kapcsolatokat. A ljubljanai egyetem bölcsészkarának egymást követő magyar lektorai sokoldalúan segítik az egyesületben folyó munkát.

A *budapesti szlovén* szórvány számbeli adatairól és szociológiai összetételéről – a KSH jóvoltából – a következőket tudjuk. 1990-ben a magyar fővárosban 71-en vallották magukat szlovén nemzetiségűnek, ami az itt élő összes nemzetiségiek 0,3%-át teszi ki. A szlovén anyanyelvűek 82-en (0,4%), a nyelvet nem anyanyelvként beszélők 188-an voltak. A hazai szlovén nemzetiségnek ezek szerint 3,7%-a él Budapesten. A fővárosi szlovénség

[9] Beke György: Kétnyelvű iskolák a megmaradásért. Szlovéniai útinapló V. = Napi Magyarország, II. no. 30. (1998. febr. 5.) 10. p.

37%-a 8 általánost, minden ötödik középiskolát, minden kilencedik felsőbb iskolát végzett. Több mint egyharmaduk aktív kereső, fele-fele arányban fizikai, illetve szellemi foglalkozásúak.[10]

A ljubljanai magyarokkal ellentétben, zömük a mai országhatárokon belülről: az őshonos kibocsátó közegből, a Rábavidékről érkezett, de vannak közöttük az anyaországból ide kerültek is. A motiváció hasonló, mint a másik fővárosban: munkavállalás, házasság, felsőfokú tanulmányok, ideiglenes külszolgálat.

A Budapesti Szlovén Egyesület is több mint két és fél évtizedes múltra tekinthet vissza. Tizenöt esztendeig baráti körként, a nemzetiségi szövetségek székházában, egy más napokon más kisebbségi egyesületek által használt teremben tartották összejöveteleiket. A kisebbségi törvény alapján létrejött országos önkormányzatuk megalakulása után, annak budapesti kirendeltségével közösen működtetik a 90-es évek derekától reprezentatív, ideális tárgyi feltételekkel rendelkező, belvárosi helyiségüket. Az ott folyó, élénk művelődési életet nyelvtanfolyam, zenei, irodalmi, sajtó-estek, filmvetítések, ünnepi műsorok, anyaországiak vendégszereplése jellemzi. A nagykövetség és a budapesti szlovén lektor segítségnyújtása az ő esetükben is hasonlatos a ljubljanai gyakorlathoz. Nyelvhasználatukat, identitás-őrzésük és beolvadásuk mértékét, reményeink szerint, a feldolgozásra váró kutatási anyag pontosítja majd.

Egy új fejleményről még hadd tájékoztassam Önöket. Az 1998. évi választások során Budapest XVIII. kerületében megalakult az egyetlen fővárosi, helyi szlovén kisebbségi önkormányzat. Ahogy vezetőjük, Krányecz Ferenc tájékoztatott, céljuk nem csupán a kerületi, hanem az egész budapesti szlovénség kulturális életének, önazonosság-őrzésének a felpezsdítése. Az idén például szlovén színjátszó napra készülnek, ahová többek között elvárják más, olyan szlovén önkormányzatok tagjait Szombathelyről, Mosonmagyaróvárról, akik hozzájuk hasonlóképp távol kerültek a szülőföldjüktől, így nyelv- és hagyomány-megőrző munkájuk során hasonló nehézségekkel küzdenek. E program kivitelezésénél számítanak a fiatalokra is, bízván abban, hogy a közösségi szellemet és tenni akarást tovább adhatják a felnövekvő nemzedékeknek.

Még a nemzetiség eredeti lakóterületéhez közel eső város is – lett légyen az ott uralkodó légkör akár támogató, kisebbségbarát – akarva-akaratlan „olvasztótégely" szerepet tölt be, ami fokozottan érvényes a több száz kilométerre fekvő fővárosra. Az intézményi feltételeken túl, a társadalmi környezeten, a kisebbség-többség szocio-kulturális kölcsönhatáson, az ott élő kisebbségiek kohézióján, de még inkább a családok nyelv- és kultúra-átörökítő szándékán és képességein dől vagy bukik e maroknyi nagyvárosi szórványok jövőbeni megmaradásának sorsa. E szubjektív tényező, támogató többségi és anyaországi hozzáállással kiegészülve, némi reményt adhat arra, hogy egy emberöltő múlva is hallhatunk magyar szót Ljubljanában s szlovént Budapesten.

(2000)

[10] Demeter Z. Mária, 1984. i. m., 37–40., 44–46., 48., 64., 66. és 67. p.

Kisebbségi többnyelvűség Magyarországon

Kevés olyan területe van Európának, ahol a történelem szele annyi népet sodort volna egymás mellé, mint a Duna völgyében, Magyarországon. A magyar honfoglalás óta eltelt tizenegy évszázad során itt élt népek kultúrája és a magyarok kultúrája között az esetek zömében nem zajlottak le vérre menő összecsapások – ezek a kultúrák inkább egymásba illeszkedtek, egymást gazdagították.[1]

A magyarok IX. századi letelepedésükkor avar és szláv népelemeket találtak a Kárpát-medencében. Az előbbiek rövid idő alatt gyakorlatilag teljesen felszívódtak a magyar népességbe, ami egyes elméletek szerint azért is ment könnyen, mert az ún. „késő avarok" talán megegyeztek a 670 táján érkezett magyar előörsökkel („kora magyarok").[2] Honfoglaló őseink sűrűbb szláv lakossággal elsősorban a Balatontól északra és délnyugatra találkoztak, ahol Zalavár (a korabeli kútfőkben: Blatni grad, Mosapurg) környékén jelentős központjuk volt néhány évtizedig, közvetlenül a magyarok érkezése előtt.[3] Mivel e szlávok valószínűsíthetően a későbbi szlovének ősei – a szlovák etnogenezis csak évszázadokkal később zajlott le –, máig tartó kontinuitás csupán az ő esetükben áll fenn. Következetesképp a történelmi s a mai, összezsugorodott Magyarország területén őshonosak, autochtonnak a magyar és a szlovén népességet lehet tekinteni.

A későbbi évszázadokban számos nép megfordult az országban. A mai Magyarországon élő nemzeti kisebbségek kisebb része – főként a délszlávok (horvátok, szerbek) és a románok – a török elől menekülve vagy a másfél évszázados török hódoltság idején települt be. Más, döntő része – többnyire németek és szlovákok – a XVII–XVIII. Század fordulóján, a török kiűzése utáni tervszerű betelepítés vagy spontán népességmozgás folytán került az elpusztított magyarajkú lakosság helyébe (Gyivicsán–Kozma–Győri-Nagy–Szász, 1985: 5; Székely–Joó, 1986: 10). A XIX–XX. században gazdasági, politikai okokból, eredeti lakóhelyüket elhagyó bolgárokkal, lengyelekkel, görögökkel színesedett Magyarország etnikai térképe. Zsidó közösségek bár már a középkorban léteztek, jelentősebb számban a XIX század utolsó évtizedeiben, a kapitalista föllendülés idején érkeztek, főként Galíciából. Cigányok az 1400-as években jelentek meg először Magyarországon, de a letelepedett életforma csak az utolsó évtizedekben jellemzi őket.

Az országnak az I. világháborút követő szétdarabolása előtti utolsó *népszámlálása*, az *1910*. évi, 8 millió 320 ezer (45,5%-nyi) nem magyar nemzetiségű polgárt mutatott ki. Az ezen belüli számarányok a következők voltak: 16,1% román, 10,7% szlovák, 10,4% német, 3,0% szerb, 2,5% ruszin, 1,1% horvát és 1,7% egyéb. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, majd a *trianoni békediktátum* kettős negatív etnikai következménnyel járt: egyrészt a magyarság millióit – gyakorlatilag a nemzet minden harmadik tagját –

[1] Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Budapest, 1984. 7, 9. p.

[2] L. erről László Gyula: A „kettős honfoglalás": igen és nem. In: Őseinkről. Budapest, 1990. Gondolat, 151–157. pp.

[3] Pável Ágoston: Ungarn und die Slowenen. In: Gál S. (Hg.): Ungarn und die Nachbarvölker. Budapest, 1943. 123–124. pp.

kényszerítette kisebbségi sorba, másrészt a magyarországi népcsoportok jelentős részét is elszakította immár határon túli „hátországától", gazdasági, nyelvi-kulturális központjaiktól. Az 1920-as népösszeírás a tíz év előttihez képest csupán tizedannyi, 831 ezer (az egyharmadára amputált országterület lakosságának 10,4%-a) nemzeti kisebbségről tudósított, éspedig az alábbi megoszlásban: 6,9% német, 0,5% horvát, 0,4% szlovák, 0,3% szerb, 0,2% román, 1,8% egyéb délszláv.

A II. világháború előtti, alatti és utáni határváltozások, emberveszteségek, az országra kényszerített német kitelepítés és csehszlovák–magyar lakosságcsere, továbbá a jugoszláv–magyar viszony megromlása, az iparosítás, a migráció, a társadalmi mobilitás, az urbanizáció, különböző közigazgatási átszervezések, a vegyes házasságok mind-mind apasztották a magyarországi népcsoportok létszámát. Az eredeti betelepülésük sajátosságai mellett a fentiek együttes hatásának tudható be, hogy mára gyakorlatilag szórványhelyzetben, a magyar lakossággal és több helyütt egymással is vegyesen lakott településeken élnek, az ország 19 megyéjéből 18-nak a területén. Az 1980. évi népszámlálás[4] adatai szerint Magyarországon mindössze 31 ezer német, 27 ezer délszláv, 16 ezer szlovák és 10 ezer román anyanyelvű személy élt, ami összességében (84 ezer) is 1% alatt marad. A nemzetiségi nyelveket beszélők száma (anyanyelv és beszélt nyelv együtt) 158 ezer s egy bonyolult, itt nem részletezhető tanácsi minősítés szerint az ún. nemzetiségi kulturális igényű lakosság összesen 263 ezerre tehető. Az egy népcsoporthoz tartozó népesség 159 településen haladja meg az 50%-ot (KSH, 1983: 3–8).

A természetes asszimiláció különböző fokain álló, nem magyarajkú lakosság számára nézve az érintettek saját szervezetei is becsléseket végeztek. Ezen, inkább emocionális, mint tudományos érveken alapuló feltevések szerint a nemzeti kisebbségek közül

a németek 200-220 ezer,
a szlovákok 100-110 ezer,
a horvátok 80-90 ezer,
a románok 20-25 ezer,
a lengyelek 10-15 ezer,
a szlovének 4-5 ezer,
a szerbek 4-5 ezer,
a bolgárok 2-3 ezer és
a görögök 2 ezer

fő körül lehetnek.[5] Az etnikai csoportokkal kapcsolatban a következő becslések születtek:

a cigányok 400-800 ezer,
a zsidók 80 ezer

lelket tennének ki a 10 millió 700 ezernyi magyarországi népességből. Mivel a cigányságnak mintegy 80%-a, a zsidóságnak pedig gyakorlatilag az egésze csak magyarul

[4] Az 1990 januárjában lezajlott népszámlálás eredményeit még nem tették közzé.

[5] Kővágó László: Nemzetiségek a mai Magyarországon. Budapest, 1981; Eperjessy E.: Tájékoztató a magyarországi nemzetiségekről. Budapest, 1989. 1–4. pp. (Művelődésügyi Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztály. Kézirat.)

beszél[6], s az előbbiek elsősorban szociális, az utóbbiak pedig részben vallási kisebbségként határozzák meg önmagukat, a többnyelvűség szempontjából a későbbiekben csak a nemzeti kisebbségekre[7] összpontosítunk. Ugyanakkor a többségi magyar lakosság többnyelvűségének fejlesztését szolgáló törekvések egyikére-másikára kitérünk.

Tudvalevő, hogy az anyanyelv, mint a rajta megszólalók együvé tartozását szimbolizáló jelrendszer, megkülönböztetett jelentőséggel bír. A nemzeti-nemzetiségi identitástudat ugyanakkor nem azonosítható a kisebbségi nyelv ismeretével, a kettő esetenként elválhat egymástól. Az ismertebb európai példák – írek, skótok, provanszálok stb. – mellett, a részleges nem egybeesés jellemzi a hazai nemzetiségek nyelvi és tudati helyzetét is (Székely, 1988: 34–35). Ami e népcsoportok *nyelvi realitását* illeti, fontos meghatározó, hogy döntő többségük betelepedése idején még nem fejlődött ki sem a modern értelemben vett nemzetük, sem az irodalmi nyelvük. Következésképp a zömében vidéken, kistelepüléseken élő lakosság nyelve, kultúrája részben a beköltözéskori színvonalon és minőségben konzerválódott, másrészt az őket körülvevő, másajkú népességgel való *interetnikus határok* is jelentékenyek (Gyivicsán–Kozma–Győri-Nagy–Szász, 1985: 5). A XIX. századtól kezdődő s napjainkban is zajló többnyelvűsödési folyamat két-, pontosabban *háromnyelvűvé* tette őket. Archaikus tájnyelvi változatuk mellett magyarul mára gyakorlatilag mindegyikük megtanult, az egyházak és az oktatás következtében pedig anyanyelvük irodalmi nyelvi változatának is – bár kisebb mértékben – birtokában vannak.

A többnyelvűség optimálisan egyenértékű formája (bi-, trilingvizmus) helyett a használt nyelvváltozatok szituációtól függő, hierarchikus elkülönülése (bi-, triglosszia) jellemzi a mai helyzetet. Az okok sokrétűek: az egyes dialektusok országon belül is szinte a megértést akadályozóan különböznek, a betelepedéskori nyelvi állapotból kifolyólag az irodalmi nyelvet szinte idegen nyelvként tanulják, a változásban lévő társadalmi élet és civilizációs eredmények, s az új szakmák kifejezéseit a presztízsnyelvvé váló magyarból kölcsönzik stb. A nyelvek *dominancia-viszonyai* az elmúlt évtizedekben egyértelműen a magyar felé *tolódnak el* (Székely–Joó, 1986: 11; Székely, 1988: 42; Gyivicsán–Kozma–Győri-Nagy–Szász, 1985: 63, 80, 87, 96–97, 149). *A nyelvi változás társadalmiréteg-specifikus:* a legalacsonyabb szociális csoportok adják föl könnyebben anyanyelvüket, az iskolázottság növekedésével arányban az irodalmi és a tájnyelvi változat értékként való kezelése (de a beszélt magyar nyelv árnyaltsága is) nő.[8]

---

[6] Tabajdi Csaba: Egységes elvek, ésszerű munkamegosztás, összehangolt cselekvés. (Gondolatok a magyarországi kisebbségvédelemmel és a külföldi magyarsággal kapcsolatos politikáról.) Budapest, 1990. (Minisztertanács Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Titkársága. Kézirat.)

[7] A a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól e tanulmány megírása után megalkotott, 1993. évi LXXVII. tv. a fent említetteknél tágabb körben nevesíti a kisebbségeket. Így őshonosnak tekinti a bolgár, a görög, a horvát, a német, a lengyel, az örmény, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán nemzeti kisebbséget, továbbá a cigány (roma) etnikai kisebbséget, akikre a jogszabály vonatkozik.

[8] Győri-Nagy Sándor: Kultúrökológia kontra nyelvi ökonómia. (Kárpát-medencei esettanulmány és modell: Brennbergbánya/Brennberg.) In: Eperjessy E.–Krupa A. (szerk.): A

A nyelvmegőrzés-nyelvvesztés foka további szociológiai dimenziók mentén is mérhető. Az egyik ilyen a *nemek szerinti eltérés:* a kisebbség lakta településekről dolgozni kevésbé eljáró nők körében nagyobb valószínűségű a nyelv magtartása (Székely–Joó, 1986: 38, 82, 126). Még markánsabb különbséget tapasztalunk az egyes *nemzedékek* többnyelvűségében: „szakadás következett be Magyarországon is az idősebb (déd- és nagyszülő), illetőleg a fiatalabb (szülő) generációk kétnyelvűsége között. Az idősebbeknél megmaradt az anyanyelv dominanciája, a fiatal szülőknél azonban *dominancia-viszonyváltás* zajlott le, azaz anyanyelvük helyett másodnyelvük, a magyar lett domináns." (Győri-Nagy, 1984: 236–237). Az idősebb nemzedékhez tartozók egymás között még többnyire anyanyelven közlekednek, a középkorúak nyelvhasználatát a kétnyelvűség különböző fokozatai jellemzik, míg a fiatalok, a legkisebbek, jó esetben, ha értik az őseik nyelvét, de egyre ritkábban szólalnak meg rajta (Székely, 1988: 42). Az élő korosztályok pólusain elhelyezkedők érzelmi kapcsolatait befolyásoló jelenség az idős családtag mikrokörnyezetén belüli elszigetelődését is okozhatja (Gyivicsán–Kozma–Győri-Nagy–Szász, 1985: 41).

A leírt történelmi, térszerkezeti, társadalmi, demográfiai és nyelvváltozási viszonyok fényében természetes, hogy nem épülhet területi, csak *személyi elvre* a magyarországi többnyelvűség. Az alkotmány és a különféle törvények biztosítják a kisebbségek tagjainak az egyéni és közösségi jogokat. Ez utóbbiak egyrészt kollektív szubjektumként értelmezik a népcsoportokat, másrészt nem tesznek különbséget az autochton és allochton népesség között. (Az ENSZ menekültügyi egyezményéhez történt csatlakozás és a vendégmunkás-probléma megjelenése a jövőben szükségessé teheti a differen-ciálást.) A csoportjogok *(különjogok)* az anyanyelv magán- és közéletben való szabad használatára, az e nyelveket és nyelveken tanító iskolák fenntartására, anyanyelvű kulturális és tájékoztató intézmények működtetésére, érdekvédelmi szervezetek léte-sítésére, garantált országgyűlési képviseletre és a nyelvi nemzetekkel való szabad kapcsolattartásra vonatkoznak (Arday–Joó–Székely, 1985: 818–819).

A jogok és megvalósulásuk között – mint bárhol a világon – jelentős a távolság. Objektív (bel-és külpolitikai, gazdasági stb.) és szubjektív (szakemberhiány, kontraszelekció, kisebbség-többség viszony stb.) okok egyaránt közrejátszanak ebben. Az utolsó negyedszázadban kifejezett előrelépés történt a kisebbségi települések helységnév és intézményfeliratai, az anyakönyvezés, a tanácsi ügyintézés kétnyelvűsége terén, hasonlóképp számos kisebbségi személyhez, eseményhez kötődő utcanév, emléktábla és szobor került közterületeinkre. A nemzetiségi tudományosság, közművelődés és tömegkommunikáció hasonlóképp számottevően fejlődött.[9] Ezzel szemben az iskolarendszer – a mennyiségi javulás ellenére – minőségi zavarokkal küzd, a munkahelyeken leginkább magyar szót hallani. Bár a kisebbségi településekre, családokba került többségiek nyelvi-kulturális beilleszkedésének számos pozitív példájával találkoztunk, előfordul a közömbösség, a sokszor tájékozatlanságból fakadó

III. békéscsabai nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai. Budapest – Békéscsaba, 1986. 720. p.

[9] Eperjessy E. i. m. 7–8. pp; Arday–Joó–Székely, 1985. 822–824. pp.

meg nem értés, gyanakvás, a jogok érvényesítésének bürokratikus akadályozása, határon túli negatív jelenségek türelmetlen lereagálása. Tény, hogy a sztálini és posztsztálini rendszer antidemokratikus gyakorlata a már számbeliségüknél fogva is hátrányos helyzetben lévő kisebbségeket jobban sújtotta, így mindegyik közösség hordoz a lelkében tüskéket, sérelmeket. De társadalmi méretű vagy állami szintre emelt nacionalizmus – ellentétben az ún. „létező szocializmust" megpróbált országok többségével – nem volt 1945 óta Magyarországon, hiszen a senki ellen nem irányuló, természetes nemzeti érzést, a magyarságtudat megnyilvánulásait se nagyon tűrte meg a legutóbbi ideig az „internacionalista" hatalom.

A nemzetiségi két- vagy többnyelvűség mai valósága tehát hazánkban – mondhatjuk, valamennyi felnövekvő generáció esetében – nagy valószínűséggel az, hogy a két- vagy többnyelvűnek számítható gyermek másodnyelvi (magyar) szókincse többszöröse az anyanyelvi szókincsnek. Az egyre gyengülő családi nyelvátörökítés aligha ellensúlyozhatja a kortárs másodnyelvi minták, a makrokörnyezet reázúduló impulzusait.[10] Hatékony oktatási rendszer csak a nyelvi realitás következtetéseinek levonására épülhet; ettől – a kétségkívül észlelhető erőfeszítések ellenére – igen távol vagyunk.

(1992)

Hivatkozott irodalom

Arday Lajos–Joó Rudolf–Székely András Bertalan: Nemzetiségi kultúra és nemzetiségi politika Magyarországon = Magyar Tudomány, 1985. 92. no. 11. 817–827. pp.

Gyivicsán Anna–Kozma M.–Győri-Nagy Sándor–Szász János András: A magyarországi nemzetiségek kulturális tudati jellemzői. Budapest, 1985.

Győri-Nagy Sándor: A németajkúak anyanyelv-átörökítésének óvodai problémái = Óvodai Nevelés, 1984. no. 7–8. 235–239. pp.

Székely András Bertalan: A nemzetiségi lét vállalása és a társadalmi beilleszkedés = Társadalomkutatás 1988. 6. no. 3. 32–47. pp.

Székely András Bertalan–Joó Rudolf: Anyanyelv és közösségi tudat a nemzetiségi középiskolákban. Budapest, 1986.

[10] Győri-Nagy Sándor: Nemzetiségi nyelvtudás – nemzetiségi olvasáskészség. In: Az Állami Gorkij Könyvtár évkönyve. Budapest, 1986. 119, 123. p.

Együtt élni – változó hőfokon

Cigányokról, magyarokról egy Kárpát-medencei pályázat kapcsán

A magyarság és a cigány etnikum több évszázados együttélése az elmúlt évtizedekben új szakaszához érkezett. A magyar nemzet anyaországi és kisebbségi sorba szakadt részeinek *népmozgalmi folyamatai* – ha némiképp eltérő mértékben is – egyaránt a stagnálás és/vagy a fogyás; a csökkenő születési s a növekvő halálozási mutatók, az elöregedés jelenségeire figyelmeztettek. Ugyanakkor a környezetünkben élő népek többsége körében épp ellenkező irányú tendenciák rajzolódnak ki. A demográfiai robbanás különösen szembetűnő a cigány népesség soraiban, ami többek között a két népelem kistáji vagy regionális számarányának megváltozását is magával hozta. A társadalmi-gazdasági változások nyomán a cigányság képzettségi és életmódbeli különbözősége a már korábbról eredeztethető lépéshátrányt tovább erősítette.

A mérvadó szakértői becslések 400–850 ezer fő közé helyezik a magyarországi cigányság lélekszámát, ezek szerint az ország összlakosságának 4–8%-át teszik ki. (Összehasonlításul: az egy évszázaddal ezelőtt végzett cigány-összeírás a mai ország-területre vetítve 80 ezer főről tudósított, tehát az azóta lemérhető szám- és aránybeli növekedés igen jelentős – Ambrus 1994: 10.) A fővárosban ugyanezen intervallum közötti cigány számarányt valószínűsítenek: minden huszadik budapesti polgár – megközelítően 100 ezer fő – sorolható e népcsoporthoz. Ők a valamely nemzeti vagy etnikai kisebbség körébe tartozó itt élők mintegy kétharmadát alkotják. Kerületenkénti megoszlásuk változó, hasonlóképpen betelepülésük idejéhez, elkülönült vagy szétszórt elhelyezkedésükhöz, beilleszkedési fokukhoz. Legnagyobb hányaduk: 20 ezer illetve 15 ezer fő a VIII. és a VII. kerületben lakik, 5–7 ezerre tehető a cigány népesség a XIV., a XX., a X. és a IV. kerület határai között, ugyanakkor egyes belvárosi és budai kerületekben egyáltalán nem mutatnak ki cigány lakosságot (Demeter 1994: 31, 51).

A szociális eltérések többek között *interetnikus feszültséget* is kelthetnek, amire a tágabb térség múltja és jelene számos példával szolgálhat. Konfliktuskezelés viszont csak a valóság hiteles megismerése nyomán lehetséges. Ezért örvendetes számunkra, hogy a közelmúltban egy kezdeményezés a cigány–magyar kapcsolatok sokoldalú feltárására késztette a kérdés határokon inneni és túli ismerőit.

Budapest X. kerülete: Kőbánya a kétmilliós főváros egyik legnagyobb s etnikailag az egyik legszínesebb kerülete. Az Erdélyből elszárazott *Demeter Zayzon Mária* vizsgálatai szerint szép számmal élnek itt lengyelek, görögök, németek, románok, délszlávok, szlovákok, (újabban kínaiak is) s főképpen romák (Demeter 1994: 49, 50). Nem véletlen az sem, hogy – az elsők között a budapesti kerületek közül – itt alakult *az önkormányzat képviselőtestületének emberjogi, kisebbségi bizottsága* s az idevágó ügyek apparátusi vitelére, az önkormányzat hivatali szerkezetébe építve, emberjogi, kisebbségi csoport. Szerteágazó tevékenységük, a napi ügyintézésen túl, már fennállásuk két esztendeje alatt is olyan figyelemreméltó területekre terjedt ki, mint a

színvonalas kisebbségi népfőiskolának, kisebbségi képzőművészek kiállításainak, vagy nagyszabású cigány irodalmi-zenei bemutatónak a megszervezése 1992 óta.[1]

A fent említett testület 1993 őszén pályázatot hirdetett a cigány–magyar kapcsolatok-kötődések témakörében. A felhívás lehetővé tette a legkülönbözőbb műfajokban való megnyilatkozást a visszaemlékezéstől az elbeszélésig, az önéletrajztól a szociológiai vagy irodalomtörténeti nagytanulmányig. A terjedelmi megkötés is csupán 3 oldalas alsó határt szabott a pályaműveknek – állampolgárságra, nemzetiségre, életkorra tekintet nélkül bárki, bármennyi dolgozattal jelentkezhetett 1994 márciusáig.

A különböző csatornákon a Kárpát-medence több országában ismertté vált kezdeményezés nem remélt eredménnyel zárult: 86 pályamű érkezett be, közülük 19 Erdélyből, 21 pedig a Felvidékről. A zsűri által kialakított négy kategóriába sorolt írások a következőképpen oszlottak meg:

- „Cigányok a magyarokért": 16;
- „Magyarok a cigányokért": 33;
- „Cigány–magyar kapcsolatok": 25 és
- „Cigányok a magyar irodalomban": 12 dolgozat.

A pályázók indítékairól a kísérőlevelek vagy maguk a pályaművek árulkodtak: volt, akit származása, megélt egyéni vagy közösségi tapasztalatai, életútja, eddigi érdeklődése-munkássága predesztinált erre, mások közéleti, pedagógiai, szépírói megfontolásból ragadtak tollat. A hit, a szociális érzékenység, a megismerés-megismertetés szándéka is sokakban munkált – tény, hogy a megnyilatkozási lehetőség sok régen szunnyadó mondanivalót s nem egyszer tudományos vagy esztétikai értéket is felszínre hozott. A néhány elemit végzett, sokgyermekes, kistelepülésen élő cigányasszonytól a több diplomás, magasan kvalifikált értelmiségig a három országban számosan szánták rá magukat a kérdés végiggondolására. A pályázat hozadékát különösen az óvodai és iskolai nevelés, a helytörténet, a népismeret és a szociológia-szociográfia területén érezzük átlagon felülinek.

A nemzetiség, szakterület és állampolgárság tekintetében egyaránt többoldalú zsűri tagjai *(dr. Ranner Gizella, Rostás-Farkas György, dr. Szabó T. Ádám és dr. Székely András Bertalan)* a közel 1400 gépelt oldalnyi szöveget a következő fő szempontok szerint értékelték s tettek javaslatot a később konszenzus alapján kialakuló elismerésre:

- a feldolgozott szűkebb téma társadalmi jelentősége, az ábrázolt (leírt, elemzett) interetnikus kapcsolatok mélysége, jelentősége a közösség(ek) szempontjából;
- a feldolgozás szerkezete, a felépítés igényessége;
- adatgazdagság, kiegészítő információk, illusztrációk (dokumentumok, fényképek);
- a feldolgozás módszere (visszaemlékezés, elemzés, kutatás, egyéb);
- a feldolgozás szemlélete (tudományos, leíró, dokumentált, a közeledést szolgáló, vagy romantikus, hamis, giccses, felszínes);
- írói eszközök, ábrázolásmód, olvasmányosság;
- a terjedelem;
- végül (igen indokolt esetben) a méltányosság.

[1] Sajnos a bizottság időközben megszűnt.

Az Önkormányzat díjain túl, különdíjat ajánlott fel több intézmény és társadalmi szervezet, így az Oktatáskutató Intézet, a Cigány Tudományos és Művészeti Társaság, a Honismereti Szövetség, az Erdélyi Világszövetség Magyarországi Szervezete és a Rákóczi Szövetség.

A pályázat kiírói és a bírálóbizottság fontosságot tulajdonított annak, hogy a beérkezett anyag minél nagyobb hányada nyilvánosságot kapjon. A valóságfeltárást, a diagnózist reményeik szerint kívánatos, hogy kövesse a gondok orvoslása, a terápia.

Ezért hazai és határon túli cigány és magyar, különböző rétegeknek szóló lapok és folyóiratok szerkesztőségeit kerestük meg a közlés szándékával, rendelkezésükre bocsátván az arculatukhoz illő írást, azon túl, hogy az Önkormányzat külön kötetben adja ki a pályaműveket. A válogatás nem szépít: a kimagasló, magas fokú kutatói szaktudást tükröző pályázatoktól az egyszerű emberek által írott, „fejszével faragott" írásművekig igyekszik jellemző mustrát adni a termésből. Felvillantja az együttélés fényesebb és árnyoldalait, a harmonikus beilleszkedéstől a robbanásig feszült etnikus viszonyokig. Látszólagos heterogenitása teszi kellőképpen árnyalttá, színessé azt a képet, amely kirajzolódik a dolgozatokból.

1. Cigány identitás

Bár a cigányságnak története során nem sikerült teljes társadalommá, nemzetté fejlődnie, önálló államot létrehoznia, s a mindenkori környezetétől függetlenül fejlesztenie kultúráját, senki sem vitathatja el tőle a saját kultúra létét. Természetesen a kultúra nemcsak meséket, dalokat, a most már számottevő „magas" irodalom, képző- és zeneművészet alkotásait, hanem íratlan törvényeket, szokásokat, az életmód megannyi megnyilvánulását, s nem utolsósorban a megélhetés, a hivatás világát jelenti. Annak ellenére, hogy legalapvetőbb társadalmi intézményeik döntően a környező, nem cigány népek nyújtotta minták alapján épültek föl, ezen intézmények sajátos, másokétól eltérő fejlődési ívet írtak le (Szegő 1983: 59–66, Diósi: 1990: 9–10).

E sajátos kultúra az érték- és normarendszer különbözőségét is jelenti, ami kiterjedhet az élet legkülönbözőbb területeire (Bánlaky 1993: 5). Az őket körülvevő közegtől való eltérés – épp a beilleszkedés körülményei és az egyenjogúvá válás szándéka okán – napjainkban kirívóbb, mint korábban. Ahogy egy cigány vezető nemrégiben megfogalmazta: *„Ez alapvetően egy kulturális másság, olyan megőrzött és most is élő és fejlődő kultúra, amit még sajnos a több száz éves itt-tartózkodással sem tudott a cigányság elfogadtatni (...) Az, aki az átlagostól, az átlagos elvárásoktól valamilyen formában eltér, annak nagyon sok keserű pirulát kell lenyelnie a mássága miatt (...) Amíg nem érzi a többség, hogy meg kell ismernie a kisebbség másságának az okát, eredetét, addig nagyon sok negatív élmény éri a kisebbségeket."* (Trafnek 1994: 345)

Pedig, hogy ez a különbözés magas fokú kohéziót és erkölcsiséget is hordozhat, példázzák *Daróczi Ágnes* szavai: „mi közösségként a többi cigánnyal azonos helyzetben vagyunk egymásra utalva, mindannyian testvérek vagyunk és mindannyian kötelesek vagyunk egymásnak segíteni (...) az objektív idővel szemben egy szubjektív időfogalom dominál. A tárgyakhoz való

ragaszkodás helyett az emberi kapcsolatokhoz ragaszkodás egy belső időfogalmat alakított ki, amelynek az objektív idő alárendelődött." (Daróczi 1993: 16)

2. Létviszonyok, szociális helyzet, devianciák

Pozsgay Imre közel egy évtizede mutatott rá arra, hogy *„hosszú ideig azt, hogy cigánykérdés van Magyarországon, nem nagyon ismertük el, egyszerűen a cigányság szociális beilleszkedési problémáiról esett szó, és ebből az aspektusból megközelítve az ügy bizonyos fokig lesüllyedt településpolitikai, szociálpolitikai kérdéssé, és ezzel együtt valamiképpen lakásosztássá, a beilleszkedést és az asszimiliációt sürgető politikai magatartássá (...) A szükséges tájékozottság hiányzott, és sokaknak meglepetést okozott, hogy a cigányság sajátos etnikai problémaként és etnikai helyzetként éli meg önnön helyzetét."* (Murányi 1986: 5–6)

Hogy ez a szomszédságban sem volt másképp, azt bizonyítja pl. a szlovákiai *Jankus Gyula* dolgozata. Mindamellett a népcsoport hátrányos helyzetét többek között a szociális viszonyaival jellemezhetjük.

Településmódjukat tekintve már a főváros kapcsán utaltunk rá, hogy szegregált és diszperz elhelyezkedés egyaránt előfordul az esetükben. Az első jelenség a többnyire leromlott műszaki állapotú bérházak alkotta, „eldzsumbujusodott" városrészekben (pl. a Józsefváros egyes zónáiban) tapasztalható, amit egyes szakemberek már harlemizálódásként, etnikai gettóként érzékelnek (Demeter 1994: 35–36). Ehhez hasonló több baranyai, elnéptelenedett aprófalu (Alsószentmárton, Gilvánfa stb.) gyakorlatilag homogén cigánytelepüléssé válása.

A cigánytelep (cigány negyed, cigánysor, cigányok utcája stb.) igen sokhelyütt fellelhető ma is. Hazai adat híján igen érzékletes, hogy a díjazott *Vécsey* szerzőpáros szerint Erdély magyar cigányainak 83,1%-a él szegregált mikrokörnyezetben. Ez a településmód részben spontán, részben irányított településpolitika következménye. Egy másik pályázó, a nyírbátori *Nagy Sándorné* arról számol be, hogy a helyi cigányság 95%-a telepen él. Ott kudarcba fulladt az a törekvés, hogy beköltöztessék őket a magyarok közé. Sokan önként adták el a kapott házukat, lakásukat és költöztek vissza, mivel nem tudtak beilleszkedni az új utcaközösségbe. Az ok: elkerültek a rokonságtól, a saját csoporttól, ezért kirekesztve érezték magukat. A baranyai Kemse határában fekvő Háromfapuszta putrijainak a felszámolását az onnan kiemelkedett *Orsós Lajos* pozitívnak és eredményesnek ítélte. Másutt eleve nem alakult ki cigányszer, kezdettől fogva vegyesen laktak cigányok, magyarok (pl. a Gyímes völgyében).

Lakásviszonyaik – bár a településmód, a jövedelmi viszonyok és számos más tényező függvényében szóródást mutatnak – általánosságban lényegesen rosszabbak a többségéinél. Ha a laksűrűséget, mint jellemző mutatót tekintjük, a magyarországi átlaghoz (25 m^2/fő) képest jelentős az elmaradásuk, nem ritka esetükben a már elviselhetetlen zsúfoltságot jelentő 5 m^2-nél kisebb egy főre jutó lakótér. Hasonlóképp a lakások komfortossága tekintetében is tekintélyes a hátrányuk, az ország többi lakóihoz viszonyítva (Bánlaky 1993: 11–12).

Fentiekhez hozzávéve a lakások sokszor nedves, egészségtelen voltát, a nagyon sok esetben egyetlen lakott helyiséget, a több generációval, sőt háziállatokkal a lakásban való együttélést, nem csoda, hogy egészségi állapotuk szintén kritikus. A nyomorúságos életkörülmények, a táplálkozási hiányosságok, a dohányzás, az alkoholizmus, a nem ritka rokonházasságokból adódó genetikai terheltség és más társadalmi beilleszkedési zavarok csökkenő életesélyeket eredményeznek. Egy – véleményünk szerint nem csupán egyedi jelenségeket tükröző – megyei felmérés a következő egészségügyi gondokat tárta fel a cigány népesség körében:

- a nagyon gyakori koraszülés;
- fejlődési elmaradás már a méhen belüli életben;
- olykor a fejlődési rendellenességek;
- az alacsonyabb születési súly;
- a gyakori csecsemő- és kisgyermekkori megbetegedések;
- a vérszegénység;
- az izomgyengeség és az alacsony vérnyomás;
- a tüdő-, a máj- és vesebetegségek gyakori volta;
- a testi (és bizonyos esetekben a szellemi) fejlődésben való visszamaradottság;
- az egyes csont-deformitások;
- a csökkent munkabírás és a korai megrokkanás;
- a krónikus légúti betegségek;
- a nem cigány lakossághoz viszonyítva átlagosan 10–15 évvel rövidebb átlagos élettartam (Horváth 1983: 292).

Anyagi helyzetük nem kevésbé nyomasztó, bár ellenpéldákkal itt is találkozhatunk. Kutatói megállapítás szerint a cigányság kétharmada tekinthető szegénynek, s a létminimum alatt élő magyarországi népesség mintegy negyede cigány (Diósi 1990: 13). Mivel sokuk nagycsaládos, többszörösét kell eltartaniuk a nem cigány családokénak, így természetszerűleg építenek a várandósági és más segélyekre, családi pótlékra, ami viszont a gyermekszám növelésére serkent, tovább rontván ezzel kilábalásuk esélyeit. Egy nemrég lezajlott vizsgálat következtetése szerint a cigány családok aktuális jövedelmi helyzete még inkább elmarad az országos átlagtól, mint amit a lakásviszonyoknál láttunk (Bánlaky 1993: 17).

Bár korábban is előfordult bizonyos rétegeiknél és egyéni mobilitás eredményeképp a konszolidált jómód, a térségben lezajlott rendszerváltozások elvileg nagyobb mozgásteret biztosítanak egyesek meggazdagodásához. Így pl. a korondi *István Lajos* pályaműve a jómód számos olyan, a tárgyakban és mentalitásban megtestesülő bizonyítékát sorakoztatja fel, amely már-már újabb feszültségek forrásává lehet.

A jellemzőbb mégis az *egyik napról a másikra élés* attitűdje. Zömük a múltban és a jelenben sosem volt képes számottevő anyagi, vagyoni érték felhalmozására. Általánosságban annyit keres csupán, amennyi önmagának és családjának a – sajnos igen alacsony szinten való – fönntartására, regenerációjára elegendő. E körülmény nemcsak az életszínvonalukat, hanem a számukra elérhető tulajdonformák jellegét is behatárolja. A magántulajdon szinte a közelmúltig ismeretlen volt a körükben, ehelyett a személyi

tulajdon és bizonyos javak közösségi tulajdonként kezelése sokkal jellemzőbb rájuk (Daróczi 1993: 16, Szegő 1983: 87–88).

A felvázolt háttérrel egyáltalán nem meglepő olyan egyéni és közösségi devianciák hosszú idő óta való észlelése a cigányság körében, mint az agresszivitás, a lopás, a prostitúció, az üzérkedés és más bűnözési formák. Távol álljon tőlünk e jelenségeket csupán a cigány népességgel összekapcsolni, de, hogy e tekintetben kiemelkedő a részarányuk, azt nehéz volna cáfolni. A leírt szociális mutatók eredőjeként bizonyítva látjuk ama megállapítást, miszerint „a kisebbségi etnikum – mint kisebbség és mint etnikum – belülről ugyan strukturált, azonban a társadalomba státus-csoportokként, illetve osztályként illeszkedik be. Ez esetünkben annyit jelent, hogy ezeknek a csoportoknak gyakorlatilag nincsen esélyük arra, hogy bekerüljenek a magyarországi elitbe, vagyis vezető pozíciókhoz jussanak a gazdaságban, a tudományban, a kultúrában, a politikában, a fegyveres testületekben, az öt kitüntetett területen. Egy-egy kivétel lehetséges, de a szabályt erősíti, vagy megjeleníti a társadalom »díszcigány« fogadókészségét (ahogyan volt és van »díszzsidó«, »díszgój«)." (Hegedűs 1993: 211–212)

3. A munkamegosztásban betöltött hely

A cigányság számára – bármily nehezen egyeztethető össze sztereotípiákkal – a pénz, a jómód és a hírnév mellett fontos presztízsképző tényező a munka. E faktorok közös vonása a hiány. Az eddigiekben az első három e szempontból is kapott már megvilágítást, az utolsóval kapcsolatban pedig tudnunk kell, hogy manapság a munkanélküliség e népcsoport tagjai sorában az egyik legsúlyosabb gond. Hadd utaljunk csak Csongrád példájára: *Mihály Sándor Józsefné* dolgozatából kiderül, a városban a munkaképes emberek kilenctizede munkanélküli, legnagyobb hányaduk az etnikumhoz tartozik. Éppen ezért a munkához pozitív értéktartalom párosul – a példáért elég, ha *Tankó Gyula* gyimesközéploki tudósítására utalunk a pályaművek közül. Ahogy a társadalomkutató *Hankiss Elemér* ipari dolgozókkal készített interjúi összegzéseként megállapítja: *„a munka az ő számukra pozitívabb értéket jelent, mint a magyar segédmunkások számára; az integrálódás és a felemelkedés legfontosabb eszköze. Mert egyfelől (...) az ipari munka lehetősége nyitotta meg előttük a társadalmi felemelkedés útját, másfelől a rendszeresen végzett munka védi meg őket azoknak a zaklatása ellen, akik egy évszázados torz beidegződés alapján még mindig szeretnék őket kirekeszteni a társadalomból."* (Kozákné 1983: 122)

Ami a régebbi és közelmúltat illeti, a cigányokhoz elsősorban szolgáltató és ipari jellegű foglalkozások köthetők, s éppen azokból adódott sokhelyütt a vándorlás kényszere (Daróczi 1993: 14). Társadalmi szükségleteket elégítettek ki, amiből a környezet – esetünkben a magyarság – és a cigányság *kölcsönös egymásrautaltsága* adódott. Ha csak részben integrálódtak is a helyi társadalomba, gazdaságilag mindenképpen a részévé váltak, elismerten szükséges funkciókat láttak el. Megélhetésüket tehát a nem cigány népesség biztosította, cserébe a cigányok szolgáltatásaiért (Szegő 1983: 85–86, Kozákné 1983: 113). Hogy nem csupán egyirányú volt ez a kötődés, igazolják ezt a gyímesi csángók

„lopó kalákái" a nagy becsben álló cigányzenészeik számára, a cigányok által foglalkoztatott magyar koporsóvivők és sírások Korondon, avagy a homoródalmási cigánykovácsot vészhelyzetben megvédő székely közösség gesztusa.

Szociális viszonyaikból, azon belül az említett domináns tulajdonformáikból is adódik, hogy a cigányságnak és környezetének egymást kiegészítő termelése és szolgáltatásai sokszor a közvetlen árucsere, ill. a természetbeni fizetség formáját öltik. Egyrészt a gazda is nem egyszer szűkében volt a készpénznek, másrészt viszont a cigány is szívesen fogadott saját szükségletre vagy továbbadásra terményt, árucikket. A pénzgazdálkodás tehát bizonyos fokig, hosszú ideig elkerülte vagy alig érintette úgy a paraszttársadalmi tartásokat, mint a cigány közösségeket (Bencsik 1983: 240).

Az etnikumhoz tartozók családi munkamegosztásban dolgoztak, amelyben megvolt az asszonyok, gyermekek szerepe. Hagyományos mesterségeik apáról fiúra szálltak. *„A kovácsoknál a gyerek már 8–10 éves korában segít apjának, kicsinyenként megtanulja, hogyan készül a sokféle szög, kapocs és egyéb holmi. Végül pedig odaáll az üllőhöz, s bizonyítványát maga állítja ki az elkészített »vizsgaanyaggal«. Ezentúl már ő is szegkovács. Hasonló módon tanultak bele a mesterségbe a teknősök, az üstkészítők, vályogvetők, lócsiszárok stb. Így öröklődött apáról fiúra a zenei tehetség is."* (Kozákné 1983: 112)

A pályaművek e tradicionális kézműves cigányszakmák és munkaformák tucatjait sorolják fel, ill. sok esetben részletes leírásukat adják. A gyűjtés, kereskedés, fuvarozás, a ma természetgyógyászatnak nevezhető tevékenység számos múltbeli és ma is létező válfaja elevenedik meg az írások lapjain. Természetesen az önálló foglalkozások háttérbe szorulásával, az állandó vagy időszakos alkalmazotti munkájuk térnyerése figyelhető meg a mezőgazdaság, az ipar, a szolgáltatások terén.

Ez utóbbi esetben kétféle jelenség egyidejűsége rajzolódik ki a dolgozatokból. Egyfelől, kedvező létviszonyok és társadalmi légkör esetén, megbecsült munkaerőkké válhatnak, ahol *egyenrangú partnerként* kezeli őket a befogadó környezet. A gyakoribb párhuzamos – történelmileg is folytonos – trend azon ténykedések átvétele a nem cigányoktól, amelyek az ő számukra már nem voltak kifizetődők. Még az amúgy sok szempontból emancipált, korondi cigányságról szóló leírás is utal rá, hogy a falu-pásztorkodás azért vált cigány-foglalkozássá, mert mások nemigen vállalták a „hét napból hét napos" munkát.

A fenti körülményekből két dolog adódik. Egyrészt e „leszállt" munkaformák a társadalmi hierarchia legalsó szintjén állnak. Másrészt, ezzel összefüggésben egyértelműen kitapintható a munkavállaló kiszolgáltatottsága (Kozákné 1983: 112). A Szamosszegről elszármazott Lakatos Mihály megfogalmazásában: *„Hogy a magyar ember miért éppen cigányembert alkalmaz, azt hiszem, nagyon sok összetevője van. Többek között olcsó munkaerő volt, kéznél voltak, rá volt kényszerítve a cigányember, többek között függőségi viszony is volt. Melyet azzal magyarázok, hogyha nem ment el dolgozni a magyar kérésére, máskor sem tartott rá igényt. Ha a cigányember megszorult, a magyar hivatkozott arra, hogy »szükség lett volna a munkádra legutóbb és nem jöttél dolgozni«."*

A jelen keményedő munkaerő-piaci viszonyai között – nem csupán a szakképzetlenségük okán – általában nem szívesen alkalmaznak cigányt. A csongrádi szociális munkás,

Mihály Sándor Józsefné szavaival: *„Ha egy munkahelyen van felvétel és cigány a jelentkező, akkor az illető nem nyer felvételt. Főleg, ha elhanyagolt a külseje."*

4. Tudásviszonyok

Igaz, hogy '70-es évek végi adat, de a cigányság hátrányos helyzetét érzékletesen jelzi, miszerint gyermekeik több mint 70%-a nem végzi el a nyolcadik osztályt (Kozákné 1983: 119). A Kárpát-medence egészére jellemző a nyelvterületünk keleti végéről pályázó pedagógus, *Tankó Gyula* kifakadása: *„Amikor arról győzögettem a szülőket, hogy adják iskolába gyermekeiket, mindig feltettem a kérdést: Jóemberek, meddig akartok még hátul állni? Sajnos, amint látni fogjuk, érvem kevéssé hatott (...) Úgy hisszük, a cigányoknak nincs elég önbizalmuk, nem törekednek eléggé iskolák elvégzésére, mesterségek elsajátítására. Pedig vannak jó eszű gyermekeik, de sajnos nem igényesek, megelégednek a kevéssel."*

Az iskolát tehát sok szülő nem tekinti fontosnak, legfeljebb az írás–olvasás minimális elsajátításáig.

A tanulástól való idegenkedés példáit a mindhárom országból érkezett dolgozatokban megtaláljuk. Felvidéki tapasztalat, hogy a 80-as években a 3–6 éves cigánygyermekek 80%-a látogatta az óvodát, napjainkra ez az arány 10% alá süllyedt. Dél-alföldi, cigány etnikumú családsegítő írja telepi gondozottairól, hogy amennyiben a családban van 13–14 éves iskolaköteles gyermek, nem probléma számukra, ha nem jár iskolába. A csíkkozmási nyugalmazott tanítónő hasonlóképpen arra emlékezik, hogy *„sokat kellett biztatni és ösztönözni a szülőket, hogy iskolába engedjék a gyermekeiket (...) Miután az iskola udvarán lévő nagy vackorfáról lehullott az utolsó apró kis körte is, úgy ők is távol maradtak az iskolától, mert ezzel megszűnt a tízóraink is."*

A továbbtanulás esélye ezek után minimális. Félő, nemcsak csongrádi tünet, hogy 550 ottani cigányból mindössze ketten érettségiztek. A középiskolák valamelyik típusáig is eleve kis számban jutnak el, de – a szakmunkásképzőket is beleértve – a bekerültek közül számosan lemorzsolódnak. Hogy a kisegítő iskolákba járók komoly hányada cigány etnikumú, szintén általános tapasztalat.

Tanulmányi átlaguk, magaviseletük, évismétlési arányuk mind-mind lényegesen rosszabbak, mint a többségieké. Az oktatáskutató a cigánygyermekek és az iskola bonyolult viszonyát társadalomlélektani oldalról így látja: *„Nevezhetjük iskolabetegségnek azt az állapotot, amikor az iskola szempontjából nemkívánatos, zavaró magatartású gyermek jelenik meg az első osztályban és ezt a »kóros« állapotot az iskola sajátos viszonyai konzerválják. Lassan kialakul valamilyen szorongásféle az iskolával szemben, a gyerek néhány év után vonakodik iskolába menni, képtelen megnyikkanni az osztályteremben, az önkéntes hallgatás gettójának fala épül fel. Ha látszik már az iskolaundor, a direktnél talán bosszantóbb, de nagyobb jelzésértékű iskolakerülés, akkor vetíti előre árnyékát a teljesítménykudarc, az összeomlás."* (Hegedűs 1993: 217)

Ok is, következmény is a nagyfokú cigány írástudatlanság. Egy friss publikáció szerint a magyarországi cigányok 16–70 év közötti népességének kilenctizede analfabéta vagy fél-analfabéta (ez utóbbin az 1–7. osztályt végzetteket értik). Mivel a szülők 95%-a gyakorlatilag analfabéta, ez a minta a felnövekvő gyermek előtt – tehát átvitt értelemben „öröklődésről" beszélhetünk (Ambrus 1994: 12–13). A székelyföldi *Vécsey* család

felmérése is alátámasztja az előbbi állítást: ott az írástudatlan anya gyermekei 21, a középiskoláig eljutott anyáéi viszont 73%-ban látogatják rendszeresen az iskolát.

Természetesen magában az iskolarendszerben is keresendők a gondok; hisz a cigány gyermekek tömeges odakerülése akkor gyorsul fel, ill. fejeződik be, amikor az alsó szintű hazai közoktatási rendszer válsága felgyorsul (a 70-es évek közepén), ill. amikor a bomlás és átalakulás periódusába kerül (napjainkban). Az alapvetően civilizációs és szociális eredetű problémákat oktatási-nevelési kérdésként kezelő hozzáállás nemhogy megoldást, de elfogadható kezelést sem eredményezett (Ambrus 1994: 11).

A településmód, a szociális helyzet, az iskolához való viszony és a társadalmi mobilitás összefüggése is kimutatható. Kutatások igazolják egyrészt, hogy a szegregált körülmények között élő cigánygyermekek iskolalátogatási aránya feleakkora, mint a többségi környezetben, szórtan élő cigánycsaládok esetében. Másik példánk az egyik magyarországi pályaműben szereplő szociális gondozott megfogalmazása: *„Kegyetlen hozzám a sors, nem elég, hogy beteg vagyok, de szegény is. Írni, olvasni nem tudok. Gyermekkoromban nem volt megadatva, hogy tanuljak. Örültünk, ha kenyér került az asztalra, nemhogy tanultunk volna."*

Tudományosan is igazolt, hogy a mindenkinél hátrányosabb szociális miliőből és egy egészen eltérő kultúrából érkező cigánygyermekek hátrányai az általános iskolában csak fokozódnak. Az iskoláztatás épp egyik fő funkcióját, a kollektív mobilitást nem képes betölteni az ő esetükben (Diósi 1990: 9). A népcsoport jövője szempontjából az oktatás feltételei alakulásának a jelentőségét húzta alá a politikus is, ezt nyilatkozván: *„A cigányság társadalmi beilleszkedése és magatartása, a devianciák és a képzettség színvonala, valamint az ebből eredő munka jellege, a munkamegosztásban elfoglalt hely szoros korrelációt mutatnak."* (Murányi 1986: 9)

Az eddigiekből következik, hogy a cigányok között igen kisszámú a szellemi dolgozó. Hiányzik az a réteg, amely példájával közvetlenül ösztönző erőt jelentene a cigány ifjúság előtt a hátrányos helyzetből való kijutáshoz. Az egyéni mobilitással valóban kiemelkedettek zöme elszakadt és tudatosan is elhatárolódott a kibocsátó közösségétől, annak tagjaitól (Kozákné 1983: 120). Némi reménnyel kecsegtet azonban, hogy a cigányság differenciálódásának folyományaként egyes rétegei számára a tudás értékként kezd jelentkezni, tehát gyermekeik taníttatásáért tesznek is már. Ez előbb-utóbb egy saját értelmiségi réteg kialakulásához vezethet (Ambrus 1994: 13).

5. Család, közösség, tradíciók

Közismert, hogy a cigány családokban erősebb a kohézió, intenzívebb és érzelemgazdagabb a családtagok közötti kapcsolatrendszer, a családokra a „fészekmeleg" jellemző. *A nyamo*ban, a hagyományos cigány nagycsaládban sok nemzedék él együtt, egy-egy generációhoz is számos tag tartozhat. A nyamonál tágabb – ugyancsak vérségi köteléken alapuló – csoport a *vica:* több olyan család alkotja, amely apai ágon egyazon őstől eredezteti magát. Azonban egyáltalán nem törvényszerű ma már, hogy az egy „bolyban" élő családok közössége – *a kumpania* –, *a vicával* essék egybe (Szegő 1983: 90–93). A

kumpania élén többnyire *a vajda* áll; ő az, aki a külvilág – a többségi társadalom – felé képviseli a közösséget.

A szűkebb családmag a házaspár és gyermekeik által alkotott kiscsalád. A fiatalok szabadsága egymás megválasztásában igen kicsi: tradicionálisan a szülők kötnek már szinte bölcsős korban kapcsolatot s jegyzik el előre a leendő párt. Ennek ellenére – épp a közösségi kontroll miatt – alacsony a válások száma. Saját íratlan törvényeik ugyanis ezt egyáltalán nem teszik lehetővé, sőt megözvegyülés esetén is csupán a férfi köthet újabb házasságot (Daróczi 1993: 15, Szegő 1983: 96–97). Az integráltsági fokuktól függően vegyes házasságokról is tudósítanak a pályázatunkra küldött dolgozatok Baranyától Udvarhelyszékig.

A cigány családokban a család talpköve a nő. A matriarchátusra számos közösségükben utalnak jelek. Békés megyei, lovári törzsbeli előfordulásáról jeles költőjük, egyben kutatójuk számol be (Rostás-Farkas 1992: 32), amelyet Korondról érkezett pályázataink is megerősítenek: ott a cigány gyermekek az anyjuk vezetéknevét viselik, más nőknek természetfeletti hatalmat tulajdonítanak.

A családok igen ragaszkodnak gyermekeikhez. E kultusz a közösség egészére is kiterjed: a szomszédságban élő családok mindegyike úgy viszonyul a gyermekhez, mintha saját édes gyermeke volna – beleértve a mindennapi ellátást is. Az ismert újságíró, népművelő így emlékezik erre: *„A saját gyermekkoromból tudok példákat, hogy mi a telepen bármelyik házba bemehettünk, ha éhesek voltunk, nem kellett azt mondanunk, hogy éhesek vagyunk, adjál enni, hanem az volt az első kérdés, hogy hol ettél, mit ettél, azonnal gyere enni!"* (Daróczi 1993: 15)

A gyermekszám és a szociális helyzet összefüggéséről már szóltunk. A komaság intézményét tartják – nem egyszer magyarokat hívnak keresztszülőknek, akik ezt változó lelkesedéssel, de többnyire vállalják. *„Észre kell vennünk, hogy a cigányság kultúrája még erősen aszimmetrikus kultúra, azaz a szegényes tárgyi javak mellett rendkívül gazdagok a folklórhagyományok, a hiedelmek éppen úgy, mint a mesék, a varázslatok. Könnyen befogadják annak a népnek a hagyományait, amelynek a körébe vetette őket a sors. Gondoljanak csak a magyarul mesélő cigány mesemondókra. A kultúrának ez a kettőssége: a szegényes tárgyi világ és a gazdag folklór társadalmi helyzetükkel, történelmükkel, egyes csoportok vándorló életmódjával magyarázható."* (Gunda 1993: 10)

E hagyományokat a szellemi néprajzzal foglalkozók folyamatosan kutatják s teszik közzé. Számos adalékkal szolgáltak a Kőbányára érkezett írásművek is, amelyek kiterjedtek a szájhagyomány útján terjedő népköltészeti műfajokra, a két éjszakán át tartó, halottvirrasztási szokásokra, a máriapócsi búcsú különleges szerepére, sőt a magyar folklór cigányok általi továbbőrzésére. Korondon például a székelyek által felhagyott újévi kántálás szép tradícióját éltetik, a legszebb Udvarhely környéki balladákat részben cigányasszonytól gyűjtötték, a Gyímes völgyi hangszeres-énekes népzene legkitűnőbb művelői a zenész cigányok.

6. Beilleszkedés buktatókkal

A cigányok – s általában minden más, a többségtől valamilyen megkülönböztető jegyében eltérő kisebbség – beilleszkedése jelentheti a teljes beolvadást (az etnikai tudat feladását, elvesztését), de azt is, hogy sajátos vonásait megőrizve keresi meg helyét a bonyolult szerkezetű társadalomban (Báthory 1983: 10).

Ha vándorcigányok ideiglenes táborozásáról volt szó, a békét, a helyben maradás lehetőségét „meg kellett vásárolniuk" a környező nem cigányoktól. Az áruval, szolgáltatással, esetleg pénzzel megváltott béke a közösség fenntartásának feltétele volt (Daróczi 1993: 14). Az integráció – az önmegőrzés melletti betagozódás a társadalomba – civilizációs és életmódbeli azonosulást jelent a többséggel úgy, hogy ugyanakkor az eredeti, kulturális tudat zavartalanul tovább élhet, netán fejlődhet is. Ahol ez sikerül, megbecsült, sőt sok esetben nélkülözhetetlen tagja lesz a helyi társadalomnak a cigányember. A homoródalmási kovács élettörténete jól példázza ezt az utat: a befogadó közeg érték- és normarendszerével azonosult, nélkülözhetetlen munkája révén tekintélyt vívott ki magának, így vészhelyzetben természetes módon állt ki mellette a falu.

A beilleszkedés másik módja az asszimiláció, amelynek természetes és mesterséges módját különböztetjük meg. Az első eset az interetnikus érintkezések velejárója, pl. szórt településhelyzet, vegyes házasságok, területi, társadalmi mobilitás, a képzettségi szint és a munkamegosztásban elfoglalt magasabb pozíció eredményeként – amennyiben nem párosul közvetlen kényszerrel. A második változat akkor következik be, amikor az egyén úgy érzi, teljes értékű elfogadtatásához önazonosságát, cigány voltát végképp fel kell, hogy adja (Báthory 1983: 18, Diósi 1990: 9). Nagy hányaduk mára már megvalósult nyelvvesztését is e jelentéskörbe sorolhatjuk, valamint részben azt a pályaművekből is kitetsző tényt, hogy a magyarországi, felvidéki és erdélyi cigányság jelentős tömegei magyar nemzetiségűnek vallják magukat (bár ez utóbbi felfogható egy integrációs törekvés kivetülésének is). A némiképp kiemelkedettek – éppen saját helyzetüket erősítendő – szinte mindig eltávolodnak vagy elhatárolódnak a még alacsonyabb sorban élő, etnikumbeli társaiktól. Mindez persze emberi jog, de ha erőszakos ráhatás következménye, akkor már kulturális genocídium.

A beilleszkedést sokszor a többség viszonyulása nem teszi lehetővé. A kirekesztettség évszázados keserűsége a csíki székely *Vitos László* novellájában szereplő cigánylány panaszából is átsüt: *„Ősközösségi életmódot kell folytatnunk, mert most se fogadnak be minket sehol. Minden kóbor kutya minket ugat, minden kapu be van zárva előttünk, még az iskolás gyermek is ujjal mutogat utánunk, de kiért és miért – sírja el magát – hazátlanságunk a sáncokba, kertek aljára, erdő szélére zavar, apró tüzek mellett sírjuk el kivetettségünk minden nyomorát."*

Az integrációt tagadhatatlanul megnehezíti a gazdasági, kulturális, társadalmi különbség, a civilizációs szakadék. A következmény: a kívülről jövő nyomás, a közös sors kovácsolja együvé a különben igen heterogén, rétegzett cigányságot. Ez erősebbnek tűnik az ő esetükben a választani vágyott hová tartozásnál, amelynek realizálását amúgy külső jegyeik is megnehezítik (Hegedűs 1993: 219).

A két folyamat – az integráció és az asszimiláció – egyidejű, párhuzamosan halad. Melléjük sorolhatjuk harmadikként az etnikai *öntudatosodás* erősödését. Egyrészt disszimilatív jelenségként a már asszimilálódó nemzedék gyermekei fedezik fel a gyökereiket, ítélik el szüleik konformizmusát s már magasabb képzetségi szint birtokában, tudatosan fejlesztik eredeti identitásukat. Az értelmiség mellett más szociális csoportjaik soraiban is megélénkült a sajátosságot felmutató kulturális és érdekvédelmi tevékenység. Betudható ez az elmúlt években megnőtt cselekvési térnek, szabadságfoknak, de az európai cigány mozgalom interferenciájának is (Báthory 1983: 10, 11, 19, 22, Ambrus 1994: 13).

Diósi Ágnes szerint többségük krónikus identitászavarban szenved, amelyet súlyosbít, hogy a saját kultúra pusztulása mellett nem találtak utat a többségi társadalom kultúrájához (Diósi 1990: 9). Hankiss Elemér korábbi vizsgálatai is ezt látszanak alátámasztani: *„A társadalmi együttélésben nélkülözhetetlen csoporttudat terén is válságos helyzetben vannak, cigánytudatuk erős, de keverednek benne a pozitív és negatív vonások, büszkék akarnak lenni rá, és közben szégyellik; vállalni akarják, de érzik roppant hátrányait, és szeretnének tőle megszabadulni."* (Kozákné 1983: 122)

Az erdélyi Vécsey Károly és fia pályaművében az identitástudatba beépült alacsonyabbrendűségi érzésről szól, amely gyakorta agresszivitásban, a társadalmi viselkedés, kulturális normák megszegésében fejeződik ki.

Pedig harmonikus kettős identitás is létrejöhet. *Péli Tamás,* a festőművész szokta volt mondani, hogy őrajtuk két aranypánt van: az egyik a cigányságuk, a másik a magyar kultúra – egyikről sem hajlandók lemondani. A költő-műfordító *Choli Daróczi József* vallomása ugyanerről: *„Mindkét kultúrámhoz és nyelvemhez ragaszkodom, mint szüleimhez: a két nyelv és kultúra függésében élek és írok. Kultúrámnak e két alkotó eleme: cigány múltam, hagyományaim, anyám nyelve, vérmérsékletem, habitusom, az európai környezetben stigmaként viselt rasszjegyeim, és a Magyar Szülőföldemhez való ragaszkodásom, gondolkodásmódom, történelmi tudatom, második anyanyelvemhez való elválaszthatatlan kötődésem; a magyar nyelv és kultúra mint a mindennapi kenyerem szó szerinti szeretete: Haza-fiúi érzésvilágom, biológiai és pszichológiai értelemben egyaránt szervesen egyet, egy egészet, engem hozott létre."* (Choli 1991: fülszöveg)

7. Sztereotípiák, előítéletek és továbbgyűrűzésük

Bizonyos társadalmi csoportokról, népekről általános érvényűnek vélt túlzáson alapuló, leegyszerűsített képek élnek a fejünkben – e képet nevezi a társadalomlélektan sztereotípiának (Csepeli 1979: 39). Ilyen általánosítás pl., hogy „a cigányok lopnak" vagy „a cigányok piszkosak". Mindkettő hordoz bizonyára valós tapasztalatokat is, de egyedi esetek érvényének kiterjesztése a csoport más tagjaira torz képet eredményez. Hadd álljon itt a fenti állítások cáfolatára néhány dolgozatrészlet: „Ami a lopást illeti, elenyésző a számuk" (*István Lajos*); „itt az évtizedek tolvajai között nem szerepelt a cigány embereink neve" (*Tankó Gyula*); „akárhol eljártunk, a máséhoz nem szabadott nyúlni"

(*Oláh Sándor*); (családlátogatás alkalmával) „nagyon meglepett a családi otthonok, lakások tisztasága, rendszeretetük" (Hováth Varga Zsuzsanna); „Az új telepen élő embereknek már más a gondolkodásmódjuk és az életvitelük. Ők összkomfortos, tiszta, gondozott lakásban laknak." (*Mihály Sándor Józsefné*)

Az etnikai előítélet nem más, mint rugalmatlan és hibás általánosításon alapuló ellenszenv. Megmaradhat az érzések szintjén, de cselekvésre is mozgósíthat. Irányulhat egy-egy csoport egésze, de annak egyénei ellen is, csupán azért, mert a csoporthoz tartoznak (Allport 1977: 40). Megkülönböztethetünk „hétköznapi" előítéleteket, amelyek tulajdonképpen negatív sztereotípiák kivetítései, valamint „intellektuális" prejudíciumokat. Ez utóbbiak tudományos álérvekkel, elméletekkel igyekeznek az ellenszenvük tárgyát képező népet kedvezőtlen színben föltüntetni. Miután erős beállítódásról van szó, racionális érvekkel igen nehéz módosítani rajta (Báthory 1983: 20). Ellenkező irányú előítéletek sem ritkák: az általánosságban lenézett kisebbségi csoport tagjai hasonlóképpen ki- s lenézik a helyi többséget – a korondi cigány–magyar viszonynak ez is része.

Az előítéletes gondolkodás különböző fokozataira szintén a pályázatokból idézünk:

„A kisgyermekekkel már az óvodában éreztetik a gyermek származását. Az előítélet változatlanul nagy" (Csongrád); „a szürke hétköznapok *megaláztatásait* mi már az élet természetes folyamatának tekintjük, csupán csak a kirívó esetek mellett nem tudunk elmenni szó nélkül" (Mocsa). A másodikként idézett hölgy saját családjában is drasztikus ellenállást tapasztalt a vegyes házasság ellen a magyar fél hozzátartozói részéről. *Hegedűs Sándor* irodalomtörténeti nagytanulmányában idézi *Szepesi József Önvizsgalatát: „amióta az eszemet tudom / mindig egyszerű, sőt lenézett környezetben élek / néhány lépcsőfokkal a primitív fölött"*.

Még durvább megnyilvánulása az előítéletességnek a *fizikai bántalmazás,* ill. a *megsemmisítés. Garai Gábor Vernek egy embert* c. verse azok közönyét is ostorozza, akik tűrik, amint

„A söntésben vernek egy embert
A fejét ütik kitartóan ököllel
Nem kiáltoz, védekezni se próbá1
Arcán a vér is haloványan folyik szét
Verik tovább
A mutatványt csupán
Egy hang kíséri – Alighanem cigány ez!"

Hogy innen már egyenes út vezet a genocídiumig, *Bai József* helytörténeti munkájában az 1944. évi tragikus végkifejlet igazolja (Bai 1994: 42–44). Hogy mégsem ez az általános, s Magyarországon nincsen számottevő rasszizmus, citáljuk a pszichológia professzorát: A genocídiumokat túlélő örmények, zsidók, elhagyták a számukra teljesen kedvezőtlen társadalmakat. Valami okának kell lenni, s ezen érdemes elgondolkozni, hogy van itt minden rossz, de *nincs népirtás, etnikai tisztogatás,* és nincsen Fekete Hatalom és nincsen

menekülés. Ezek pedig igen makacs tények, nem kerülhetjük meg őket. Töményen: a helyzet rossz, de nem kiélezett. Ezt Kelet-Közép-Európában hangsúlyozni és értékelni kell (Hegedűs 1993: 213).

8. Zsákutcák és lehetséges kiutak

Véleményünk szerint – miután a Kárpát-medence egész területén a magyar és cigány népesség tartós szimbiózisban él – kollektív felemelkedésük, beilleszkedésük elősegítése: *stratégiai kérdés.* Ahogy talán nem véletlenül ama Marosvásárhelyen vetették papírra a következőket, amely a közelmúltban az etnikai szolidaritás kimagasló példáját szolgáltatta: *„Magától értődően a cigány lakossággal szembeni diszkriminatív magatartás enyhítése – megszüntetésének alfája és omegája e populáció gazdasági-szociális, kulturális helyzetének normalizálása, akár a pozitív diszkrimináció eszköztárának bevezetése árán is. Ez természetszerűleg a cigányokkal való kapcsolatok gyökeres szemléleti, gyakorlati változásainak alapjául kell szolgáljon."*

Nem vált be például az a korábban alkalmazott stratégia, miszerint a többség érték- és normarendszere, kultúra mintegy rákényszeríthető az egész más értékekhez igazodó kisebbségre (Diósi 1990: 8–9). Egy csongrádi gyógypedagógus írta le a dolgozatában: *„Itt nagyon átéltem azt, hogy közébük kell menni ahhoz, hogy igazán elfogadjanak. És azt is láttam, hogy nem azt kell tenni, hogy az én kultúrámat, viselkedési normámat erőltessem rájuk."*

Daróczi Ágnes mutatott rá egy interjúban: *„évszázadok hátrányait nem lehet sürgetéssel, erőszakkal és rövid idő alatt legyűrni. De azért van egy másik oldala is a dolognak, hogy a cigányokban megvan ez a türelmetlenség és a sürgetése az időnek. Csak kapnak-e hozzá lehetőséget, esélyt? (...) Ez a társadalom tőlünk folyton beilleszkedést vár. Betagozódást. A kérdés az, hogy helyváltoztatást vagy helyünkön maradást? Nekem az az érzésem, hogy helyünkön maradást. Gondok, problémák nélküliséget. A cigányok pedig nem ezt, hanem a társadalmi felülemelkedést, a helyzet megváltoztatását, ha úgy tetszik, a mobilitást akarják."* (Javorniczky 1986: 219–220)

Zsákutca, mert elkényelmesít, ha csupán a tüneti kezelés, a különböző segélyek, adományok folyósítása történik meg, a pillanatnyi túlélés érdekében. Bibliai képpel élve, nem halat kell adni az éhezőnek, hanem a halászat fogásaira szükséges megtanítani, mégpedig úgy, hogy ezt ne érezze atyáskodó leereszkedésnek. Nemcsak anyagilag támogatni, hanem munkahelyet biztosítani, hogy ne eltartottjai, hanem aktív részesei lehessenek a társadalomnak. Olyan feltételrendszert és programcsomagokat kívánatos kidolgozni, és ezek lebonyolításához a pénzügyi forrásokat, szervezeti kereteket megteremteni, amelyek között a cigány család saját munkája révén juthat jobb helyzetbe (Bánlaky 1993: 19).

Mindehhez a saját képviselők és formálódó értelmiségük részvétele a célravezető. Ők egyrészt belülről ismerve etnikumukat, a cigányságban meglévő sajátos értékekre, hagyományokra építve képesek működőképes programokat kidolgozni. Másfelől viszont a magyar társadalom értelmiségi tagjaiként rálátásuk van a makrostrukturális feltételekre is, ami a hatékonyság szempontjából nem közömbös. E szakemberek számára a koncepcionális- és szervezőmunka lehetőségét kell biztosítani (Bánlaky 1993: 10).

A saját értékekre, normákra építő integráció kiemelkedő példája *Sója Miklós* hodászi görög katolikus lelkipásztor négy évtizedes tevékenysége. Kápolnát épített a helyi cigány közösséggel, megtanulta nyelvüket, hogy cigányul mondhassa a liturgiát, gazdasági, szociális, civilizációs felemelkedésükért hihetetlenül sokat tett – derül ki *Frivaldszky János* első díjas pályaművéből. Ha egy helyi közösségben is, de ott megvalósult a kollektív felemelkedés, az integrálódás: A közösségi élmény, egyben kontroll megkönnyíti az elvárásokhoz s a tágabb környezet követelményeihez, normáihoz való igazodást (Javorniczky 1986: 229).

Ehhez azonban saját késztetés is szükséges, hiszen jelentős életmódváltozás és bizonyos fokú értékrendszer-módosulás nélkül a kollektív mobilitás nem következhet be. Az eredmények magától a cigányságtól is függenek. Igényeik felkeltésében a lakásviszonyok, a táplálkozás, a teljesítmény-elv, az iskolai és szakképzés, a jövőkép kimunkálása terén bőven volna tennivaló. Ahol ez sikerült – a beérkezett pályaművek nyelvterületünk több pontjáról is megerősítik –, a beilleszkedés és társadalmi megbecsülés sem maradt el.

A többség részéről viszont a mainál jóval nagyobb nyitottság, tolerancia, beleérző képesség alakítandó ki. *Horváth Varga Zsuzsanna* tanárnő szavaival: *„elfogadjuk és befogadjuk a másik embert (...) Fel kell venni az odafigyelés, a befogadás, a szolgálat magatartását ahhoz, hogy eljussunk egy másik ember gondolkodásához, egyáltalán ahhoz, hogy megértsük a másik embert, aki különbözik tőlünk (...) Minden területen próbáltam keresni az ő kultúrájukban az értékeket."*

Fátyol Mihály cigány ifjúsági vezető a *kölcsönösség* felöl közelít ugyane kérdéshez: *„A kisebbségnek el kell sajátítania annak a környezetnek a kultúráját, szokásait, ahol él, és bizonyos szintig alkalmazkodnia kell. De elvárhatja, hogy az ő másságát is ismerjék meg és fogadják el."* (Trafnek 1994: 345).

Az *inter- és multikulturális szemlelet* térnyerését a társadalmi élet minden területén elő kell segítenünk. Ez megvalósulhat két család vagy két vallási közösség szintjén is – lásd Frivaldszky János pályázatát a hodásziak és városmajoriak egyre elmélyülő kapcsolatáról. Az *inkulturáció* terminussal leírható magatartásmód, a másik kultúra iránti olyasfajta nyitottság, amely saját kultúránk megtartásával, de rá nem erőltetésével egyidejűleg, a másik kultúra őszinte, előítélet-mentes, egymást gazdagító megismerésével jellemezhető. Ha ez sikerül, akkor e dinamikusan gyarapodó népcsoport nem „ketyegő bomba", feszültséggóc lesz a térségben, hanem a magyarsággal rokonszenvező, stabilizáló tényező. Számosan leírták már, mégsem lehet eléggé hangsúlyozni: *a cigány* ügy és *a magyar ügy között érdekazonosság van.*

Végezetül néhány gondolat arról, milyen eszmei haszonnal járhatnak a kőbányai pályázathoz hasonló kezdeményezések. Egyrészt a kutatás–szociális felelősségérzet–humánum összefüggéséről, egymást erősítő voltáról álljanak itt a nemrég elhunyt néprajztudós mondatai: *„A népélet kutatóinak, amikor a cigányok hagyományaival, társadalmi helyzetével, művelődés felé tartó lehetőségeivel foglalkoznak – kibontakozik, erősödik a felelősségérzetük minden szegény, elnyomott, minden magára hagyott népcsoport, nemzetiség, család, kéregető kisgyermek és a történeti múltjától elszakított, anyanyelvében is korlátozott bármelyik közösség iránt. A cigányság felé közeledve látjuk a szociális problémák kibogozhatatlan gomolyagát s*

ez formálja, erősíti a bennünk meghúzódó, humánumot (...) Szemléletünkhöz, eredményeinkhez hozzátartozik az is, hogy a cigány sors megismerése révén látókörünk az etika horizontja felé is tágult. Eredményeink a népcsoport helyzetének megismerését, értékeit, felemelkedési lehetőségeit is szolgálják. Az elhagyatottság, a nyomorúság forrásából származó eredmények felkiáltójelek azok számára, akik a szociálpolitika terén építik a cigányság előre vezető útját." (Gunda 1993: 9, 12)

Amennyiben ez tettekben is megnyilvánul, nem hiábavaló az igyekezetünk. *Németh László* fejtette ki a Duna-völgyi népek tejtestvériségével kapcsolatban: a sorsközösség vállalásával, az értékek kölcsönös megismerésével e népeknek el kell jutniuk a kölcsönös szeretetig. Meggyőződésünk, hogy a cigányságra – ugyanúgy térségbeli nép lévén, mint bármelyik más -, hasonlóképpen érvényes e pozitív utópia.

(1994)

Irodalom

Allport, Gordon W. 1977. *Az előítélet.* Budapest, Gondolat, 744 p.

Ambrus Péter 1994. *Cigányság és iskola. Iskolakultúra,* IV. évf. 8. sz. 10–13. pp.

Bai József 1994. *A lengyeli cigány-veszedelem 50. évfordulója.* Közös *Út – Kethano Drom* 2. II. évf. 2. sz. 41–44. pp.

Bánlaky Pál 1993. *Cigánycsaládok vizsgálata.* Budapest, Népjóléti Minisztérium Család-, Gyermek- és Ifjúságpolitikai Főosztály Családpolitikai Osztálya, 92. p.

Báthory János 1983. *A „cigánykérdés".* In: (Szegő László vál., szerk.:) Cigányok, *honnét jöttek – merre tartanak?* Budapest, Kozmosz Könyvek, 8–24. pp.

Dr. Bencsik János 1983. *A cigányság népművészete.* In: (Szegő László vál., szerk.:) *Cigányok honnét jöttek – merre tartanak?* Budapest, Kozmosz Könyvek 230–242. pp.

Choli Daróczi József 1991. *Csontfehér pengék között.* Budapest, Széphalom Könyvműhely, 110 p.

(Choli Daróczi József vál.:) *Fekete Korall* (antológia) 1991. Budapest, Táncsics Könyvkiadó, 136 p.

Csepeli György, 1979. *A szociálpszichológia vázlata.* Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 179 p.

Daróczi Ágnes 1993. *A cigány közösségek értékrendje.* In: (Barna Gábor, Bódi Zsuzsanna szerk.:) *Cigány néprajzi tanulmányok 1.* Salgótarján, Mikszáth Kiadó, 13–17. pp.

Demeter Zayzon Mária 1994. *A budapesti népesség nemzetiségi, etnikai arculata – honos népcsoportok és bevándorlók.* Budapest. A szerző kiadása, 192 p.

Diósi Ágnes 1990. Szűz *Mária zsebkendője.* Budapest, Kozmosz könyvek, 184 p. Görög Veronika 1993. *A megvetés természetrajza. A cigány alakja az európai népi gondolkodásban. (Adalékok az etnikai sztereotípiák tanulmányozásához.)* In: (Barna Gábor, Bódi Zsuzsanna szerk.:) *Cigány néprajzi tanulmányok 1.* Salgótarján, Mikszáth Könyvkiadó, 98–117. pp.

Gunda Béla 1993. *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a* 18–19. *században.* In: (Barna Gábor, Bódi Zsuzsanna szerk.:) *Cigány néprajzi tanulmányok 1.* Salgótarján, Mikszáth Kiadó, 9–12. pp.

Hegedűs T. András 1993. *Motiválhatók-e a cigány gyerekek? Társadalomlélektani és nevelés-lélektani vázlat. Educatio,* II. évf. 2. sz. 211–220. pp.

Dr. Horváth Mihály 1983. *A cigány lakosság egészségügyi helyzete egy magyarországi megyében.* In: (Szegő László vál., szerk.:) *Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak?* Budapest, Kozmosz könyvek, 284–299. pp.

Javorniczky István 1986. *„Hiszek neked, te jó vagy!" – A cigánykludokról s egyebekről Daróczi Ágnessel.* In: (Murányi Gábor összeáll.:) *„Egyszer karolj át egy fát!" Cigányalmanach.* Budapest, TIT Országos Központja Cigány Ismeretterjesztő Bizottsága, 218–230. pp.

Kozák Istvánné dr. 1983. *A cigányok a társadalmi munkamegosztásban.* In: (Szegő László vál., szerk.:) *Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak?* Budapest, Kozmosz Könyvek, 102–122. pp.

Murányi Gábor 1986. *A szociológiai és történeti tények szava – beszélgetés Pozsgay Imrével.* In: (Murányi Gábor összeáll.:) *„Egyszer karolj át egy fát!" Cigányalmanach.* Budapest, TIT Országos Központja Cigány Ismeretterjesztő Bizottsága, 5–11. pp.

Rostás-Farkas György 1992. *Cigányságom vállalom. (Grizhij muro romanipe.)* Budapest, Cigány Tudományos és Művészeti Társaság – Kossuth Könyvkiadó, 82 p.

Szegő László 1983. *A hagyományos cigány közösségek belső szerkezete.* In: (Szegő László vál., szerk.:) *Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak?* Budapest, Kozmosz Könyvek, 82–101. pp.

Trafnek Mónika 1994. *Mi a CISZ? Elfogadtatni a másságot. Barátság.* I. évf. 6. sz. 344–345. pp.

Hazánk: Kelet-Közép-Európa

A Szent László Akadémia Kárpát-medencei Régió Tanszékének munkájáról

A *Magyarok Világszövetsége* berkeiben született meg a '90-es évek derekán egy olyan szabadegyetemnek a gondolata, amely elsősorban a Duna-medence népeinek az együttélése, illetve a határokkal szétszabdalt magyarság gondjainak és kulturális eredményeinek a számbavételére összpontosít. A később *Szent László Akadémiának* keresztelt felnőttoktatási intézmény – a nehezedő körülmények ellenére – máig folytatja munkáját, éspedig egyesületi formában. Eredményeit sikeres irodalmi, művelődéstörténeti estek, aktuálpolitikai vitaműsorok, határon túli magyaroknak szervezett nyári újságíróképzés, gyermektánc-együttes fémjelzik. Az alábbiakban a *Pozsgay Imre* rektor vezetése mellett működő akadémia egyik jellegadó tevékenységéről, *a Kárpát-medencei Régió Tanszék* programjairól szeretnék szólni.

Helyünk és sorsunk Európában – még ha számosan nyugatabbra, avagy keletebbre helyeznék is – földrajzilag, gazdaságilag, történelmileg és politikailag determinált. Egyfelől legalább tizenegy évszázada a szláv, germán, latin és más népek közé ékelődve, velük biológiai, nyelvi, kulturális szimbiózisban, másfelől – Trianon traumája következtében – nemzetünk egyharmada az anyaországon kívül, őshonos népességként, még hét szomszédos ország polgáraként éli meg, nap mint nap a kisebbségi sorsot. E meghatározottságok finomszövetét, mélyrétegeit a magyar – s tegyük hozzá: nem egy szomszédnépi – gondolkodók legjobbjai megpróbálták föltárni, a sorsközösséget tudatosítani. A pártállami évtizedek azonban formálissá tették e kapcsolatokat, emellett az ideológiai hordalék s a valós gondok, feszültségek szőnyeg alá söprése miatt is csak kis mértékben érvényesülhettek.

A kritikátlan és valós helyzetünket nem eléggé figyelembe vevő, Európa felé törleszkedés s ezzel párhuzamosan az átalakulás „vadkeleti" torzulásai a rendszerváltozás után ismét időszerűvé tették a reális szomszédság- és önképünk újragondolását, amely nemzeti önazonosságunk, önbecsülésünk megerősítésének – úgy véljük – elengedhetetlen feltétele.

E felismerésből kiindulva, tanszékünk – amelyet létrejötte, 1996 ősze óta jómagam irányítok – először a következő év februárjában *Politikai földrajz* néven indított előadássorozatot. Az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetébe kihelyezett előadások közönsége kutatók, tanárok, egyetemisták és más – döntően értelmiségi – érdeklődők köréből verbuválódott. A *Teleki Pál* szellemiségét nem titkoltan vállaló stúdium előadói olyan jeles szakemberek közül kerültek ki, mint *Rétvári László* egyetemi tanár, *Kőrösi Mária* egyetemi docens, *Hajdú-Moharos József* főiskolai tanár és *Kocsis Károly* tudományos főmunkatárs. A felvetett főbb témák közül nem hiányzott az etnikai és politikai térszerkezet, a Közép-Európa fogalom, népünk demográfiai folyamatainak az áttekintése, a szomszéd országokba szakadt magyarságot érintő közigazgatási átszervezések, s a geopolitikai tendenciák számba vétele.

Hogy közelebb kerüljünk a tanuló ifjúsághoz - egyben a rendszerváltozás korai előfutáraként közel két évtizede ugyanitt működött, majd a pártbizottság által betiltott Közép-Kelet-európai Klub „reinkarnációjaként" –, a következő két félévben a Budapesti Műszaki Egyetem „R" Klubja adott otthont az immár *„Helyünk Európában"* című sorozatnak. Elfogadva a később Londonba emigrált egykori falukutató, *Szabó Zoltán* tágabb régiónkra adott meghatározását – „geográfiailag középső Európa, néprajzilag: kis népek Európája" – a német és az orosz etnikum közé szorult kis népek érdekközösségének a jegyében, egy egész félévet szenteltünk *a Baltikum–Adriaticum–Fekete-tenger háromszögében élő népek* bemutatására. A részben az érintett nemzeteket képviselő, másrészt őket kutató, kiváló szakemberek tolmácsolásában, emlékezetes estéken foglalkoztunk a balti népek, a lengyelek, a csehek, morvák, szlovákok, a ruszinok és az ukránok, az osztrákok, a szlovének, a horvátok, a szerbek, a montenegróiak, a bosnyákok, macedónok, bolgárok, a románok, sőt az albánok kérdéseivel.

A folytatásban pedig – az előző félévvel szerves egységben –, a három régióra szétaprózott, s a Csoóri Sándor által mozaik-nemzetnek nevezett világmagyarság legfontosabb csoportjainak bemutatatására összpontosítottunk. Így külön esten foglalkoztunk a Felvidék, Kárpátalja, Nyugat-Európa, Moldva, a Délvidék, Baranya-Szlavónia, a Mura mente, az Őrvidék, Erdély s a tengerentúl magyarjaival, sőt a magyarrá vált keleti népek – a jászok, kunok és besenyők – is „terítékre kerültek". Hogy neveket is említsek, a pozsonyi *Popély Gyulától* a müncheni *Borbándi Gyuláig,* az Ung-vidéki – azóta sajnos körünkből végleg eltávozott – *Balla Gyulától* az alsólendvai *Göncz Lászlóig,* a horvátországi *Lábadi Károlytól* a felsőőri *Somogyi Attiláig* számos kiemelkedő, határon túli magyar értelmiségi szóhoz jutott programjainkon. E félévet a *„Jövőnk Európában – Európa jövője" c.* kerekasztal-beszélgetés zárta a későbbiekben folyamatos helyszínünkön, a Magyarok Házában. A rendezvénynek különös időszerűséget adott, hogy az 1998. évi választás két fordulója között került megrendezésre, és úgy a kormánypártok, mint az ellenzék részéről a legjelentősebb politikai erők kiemelkedő személyiségei cseréltek eszmét sorskérdéseinkről.

Bár már ekkor is előadásainkat más, rokon irányultságú civil szervezetekkel – *Rákóczi Szövetség, Bocskai Szövetség, Lakatos Demeter Egyesület, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Jászok Egyesülete, hazai kisebbségi szerveződések* stb. – együttműködve valósítottuk meg, így a költségek egy része megoszlott, mégis fennállásunk alatt többször arra kényszerültünk, hogy egy-egy oktatási félévet kihagyjunk. Ezen periódusok – egészen egyszerűen fogalmazva – a pénzszerzés jegyében teltek el: különböző pályázatok, kapcsolatépítés útján teremtettük meg újra meg újra a folytatás feltételeit. Máig ez kell, hogy követett munkamódszerünk legyen, egyben továbblépésünknek ez kell, hogy korlátokat szabjon. A szigorú körülmények ellenére élünk s dolgozunk azóta is. 1999 tavaszán pl. – az Anyanyelvápolók Szövetségével közösen – *„Küzdelem a magyar nyelvért a három régióban"* címmel tekintettük át a nyelv- (egyben közösség-) védelem feladatait a szomszédságban, kontinensünk nyugati felén, Észak-Amerikában s az anyaországban. Előadóink között üdvözölhettük többek között *Sidó Zoltánt,* a rév-komáromi Városi Egyetem igazgatóját, *Péntek János* kolozsvári, *Ágoston Mihály* újvidéki és *Csernicskó István*

beregszászi nyelvészprofesszort, *Duma András* klézsei csángó vezetőt és az azóta szintén elhunyt *Szépfalusi István* bécsi evangélikus lelkészt. „A nyelv ma néktek végső menedéktek…" kötet ezen előadás- és vitafüzér legjavát nyújtja át – megőrizhető formában –, a nyelvünk és kultúránk megmaradását bárhol a világban fontosnak érző olvasónak.

Új fejezetet nyitott a tanszék életében a 2000. év tavasza, amikor is *„Beszélgetések Istenről"* címmel indíthattunk sorozatot. Ebben *ökumenikus alapon* a hazai és határon túli szellemi élet római és görög katolikus, református, lutheránus és unitárius személyiségei vallottak szubjektív módon hitükről, egyben az elmúlt évtizedek társadalmi viszonyairól, jelen közérzetünkről. A meghívott művészek, tudósok, tanárok között olyan jelesek kaptak fórumot, mint *Macskássy Izolda, Faragó Laura, Sunyovszky Sylvia, Raffay Ernő, Czakó Gábor,* az Erdélyből Bécsbe szakadt *Antal-házaspár, Kálmán Attila, Püspöki-Nagy Péter, Eperjes Károly, Balczó András, Fekete György, Nagy Gáspár* vagy *Pap Gábor.* A 2001 februárjában folytatódott sorozatnak ugyanezt a koncepciót hazai és határon túli magyarok mellett a velünk együtt élő nemzetiségek több reprezentatív személyiségére is sikerült kiterjesztenie. A Világszövetségben uralkodó áldatlan állapotok miatt a Károly Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán, majd az akadémiát befogadó palota tanácstermében otthont kapott szabadegyetemi széria második és harmadik félévében többek között megszólalhatott a *G. Nagyné Maczó Ágnes–G. Nagy Ilián* és a *Csete-házaspár, Budai Ilona, Melis* György, *Sebeők János, Vass Csaba, Giovannini Kornél,* a Vujicsics-együttest vezető *Eredics Gábor* és *Tamási Tannenbaum Tibor* hazai német zeneszerző, továbbá *Makovecz Imre, Bánffy* György, *Szalay Károly* és *Dévai-Nagy Kamilla.* A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatásának jóvoltából a 2002. tavaszi folytatás a Közgazdasági Egyetem államigazgatási karán hasonlóképpen a térség népeinek és keresztyén/keresztény vallásainak a sokszínűségét meg találkozási pontjait igyekszik tovább árnyalni.

A fent vázoltakkal talán sikerült megvilágítani, miként tudhat egy szabadegyetem következetesen – a lehetőségei mostohasága ellenére – a közép-európaiság eszmekörén belül új s új aspektusokat felmutatni. Az előadások, majd az azokat követő viták, beszélgetések sokszor nagyszámú, színháztermet betöltő közönséget vonzottak, de a szerényebb érdeklődésű, „kamara" jellegű rendezvényeinket is mindig a Németh László-i minőségigény és „tejtestvériség" tudata, egyben a Szabó Dezső-i „minden magyar felelős minden magyarért" felelősségérzete hatotta át. Ameddig az Úr engedi, makacs szívóssággal szeretnénk tenni a dolgunkat.

(2001)

Kisebbségi arcélek

A társadalomkutató felelőssége

Gáll Ernő hetvenéves

„Mit hoz a fejlődés a nemzeti lét szempontjából? Tudjuk sokan azok közül, akiket aggaszt az atomkataklizma veszedelme, az elfogultságok szívóssága, valamint a nemzeti konfliktusok ismétlődő kirobbanása, a szuverenitásokat meghaladó nagy integrációk kialakulását sürgetik. (Tudjuk azt is, hogy e törekvések mögött gyakran nagyhatalmi érdekek húzódnak meg.)

A földrészeket egymáshoz közelítő, nagy távolságokat csökkentő minden kommunikáció és a világ különböző részeinek, országainak fokozódó egymásrautaltságát nyomatékosító globális gazdasági, politikai, ökológiai és hadászati problémák nem szüntették meg az azonossághoz, a nemzeti jelleghez való ragaszkodás mindenütt erősödő *tendenciáját. Nem iktatták ki a nemzeti államok funkcióit a nemzetközi életből. Semmi sem mutatja, hogy a nemzetek, az etnikumok napjai meg lennének számlálva"* – olvashatjuk Gáll Ernő legutóbb megjelent könyvében, *Az ezredforduló kihívásá*-ban.

A kérdés, amelyet felvet, a szakirodalom *etnikai reneszánsz* néven ismer. Arról a folyamatról van szó, amelynek során a világméretű integrációval párhuzamosan nő a differenciálódás, a partikuláris értékek újrafelfedezése. Századunk történelme a gyarmati rendszer felbomlását, egyben az önálló nemzeti létért folyó sikeres harc s az ezt követő nemzetépítés tényeit könyvelheti el – és nemcsak a harmadik világban. Földünk olyan tájain is erőre kapott az etnikai tudatosság, ahol már hosszú ideje kihaltnak hitték, gondoljunk csak a fejlett tőkés országok nemzetiségi és regionális mozgalmaira, az ún. „betiltott nemzetek" emancipációjára. A népcsoportok megkülönböztető jegyei tiszteletben tartásának, a kor szintjén való fejlesztésének az igénye Kelet-Közép-Európa többnemzetiségű államaiban szintén megfogalmazódott. A kérdéskör kontinentális mértékben is kiemelkedő, elismert tudósa Gáll Ernő akadémikus.

Hét évtizede, 1917. április 4-én látta meg a napvilágot Nagyváradon, a Holnap városában. A polgári értelmiségi indíttatás nyitottá teszi egyrészt a társadalmi, másrészt a nemzeti problematika iránt: „jellegzetesen *asszimiláns* családom hagyományai, anyanyelvem, műveltségem, érzelmi világom a magyarsághoz köt, internacionalizmusom pedig arra kötelez, hogy a nemzeti elnyomás elleni harcból is részt vállaljak" – írja egyik visszaemlékezésében. Az olvasmányélmények, városa pezsgő munkásszervezetei és baloldali személyiségek hatására bekapcsolódik a kommunista ifjúsági mozgalomba. Közben jogi, majd filozófiai tanulmányokat folytat a kolozsvári egyetemen, ahol 1941-ben veszi át oklevelét.

Első írásait tizenkilenc éves korában a *Nagyváradi Napló* közli. 1938-ban jelentkezik munkatársként a *Korunk*nál, amely a két világháború között az egész magyar nyelvterület legprogresszívebb folyóirata volt. A szemle a marxizmus otthon elérhető magasiskoláját, a korszerű világlátás fórumát jelentette számára, továbbá tevékeny csatlakozást egy kiváló munkatársakból álló szellemi műhelyhez. Meghatározó volt számára a főszerkesztő Gaál Gáborral való, ekkortól számítható együttműködés is.

Későbbi fejlődése szempontjából nem érdektelen megemlítenünk, hogy ebben az időszakban – sok társához hasonlóan – szektás megszállottsággal vetette bele magát a mozgalmi munkába. Marx és Engels, Lenin és Buharin, Lukács és Jeszenszky (Molnár)

Erik munkáin keresztül gazdagította materialista műveltségét, miközben lakásán működött az illegális diákszervezet sokszorosítója. A forradalmi romantika fanatizmussá, az önfeladásig fokozódó vakhitté torzult sokuknál. Későbbi önvizsgálata során Gáll Ernő is rámutatott: *„A mi hitünk pedig sok tekintetben világi rajongás volt, amely nagyfokú ideológiai türelmetlenséggel és hitvallásszerű dogmatizmussal párosult."*

Az elzárkózást minden elől, ami nem marxista, társadalomlélektani okok mellett közvetlenebb indítékokkal is magyarázhatjuk. A kor politikai, szociális és művelődési életét az egyre agresszívabbá váló jobboldali, nacionalista és fasizálódó irányzatok uralják. Ez utóbbiak viszont nem csupán értelmiségi mivoltában, hanem fizikai létében is fenyegeti Gállt. 1942 őszétől munkaszolgálatos, két év múlva pedig deportálják. A Buchenwaldban tapasztaltak s részvétele a tábort felszabadító nemzetközi ellenállási küzdelemben életre szóló etikai tanulságokkal gazdagítják.

Hazatérése után a sajtó és a társadalomtudományok művelése-oktatása terén kapcsolódik be ismét a romániai magyar szellemi életbe. Először a kolozsvári *Igazság* c. napilap főszerkesztője, majd Gaál Gábor társaságában az írószövetség hetilapja, az *Utunk* felelős szerkesztője. 1949-től negyedfél évtizedig a filozófia professzora a Bolyai (az önálló magyar intézmény megszüntetése után a Babeş-Bolyai) Tudományegyetemen, ahol négy esztendeig a rektor helyettesi tisztet is betölti. Az ötvenes évek második feléig *eszmei-etikai béklyók* gátolják a tudományos és emberi kibontakozásban. Saját megfogalmazása szerint „a hatalomért folyó harcban, majd az új társadalom építésének Sturm und Drang-jában, különösen a hidegháború éveiben, de még később is, az illegális harc megszabta mentalitás, a régi normák és hit szerint tanítottam, szerkesztettem, írtam. Sokáig fenntartás nélkül fogadtam el egy általános érvényű modellről s egy monopóliumként kezelt, végső igazságokat kinyilatkoztató tanról szóló, ugyancsak megfellebbezhetetlen ideológiát." Régi tanulmányait, cikkeit átlapozva nem véletlenül állapítja meg, hogy míg a régi Korunkban közölteket lényegében ma is vállalja, az 1947 és 1957 között írottak közül alig néhánnyal tudja magát azonosítani.

1955–56-ban részese a haladó hagyományok újra fölfedezése során a Korunk rehabilitációjának, sőt 1957-től több mint negyedszázadon át a szemle új folyama az ő nevével fémjelezhető. Mint főszerkesztő, fokozatosan teszi nyitottá rovatait az országos, sőt határokon átnyúló dialógus, az akkoriban megújuló marxista és polgári humanista értekező próza számára. A Gáll Ernő által jegyzett Korunk mindvégig a romániai magyar sajtó legrangosabbika. A szektás-dogmatikus szellem akkori visszaszorulása után a népfront éveiben már megtapasztalt tolerancia és tágabb horizont jegyében elvégzi az *eszmei-morális önbírálat* elkerülhetetlenül kínos feladatát. A belső válságoktól, vargabetűktől sem mentes önrevízió következetes végig vitele ugyanakkor mérföldkövet jelent erkölcsi-szellemi fejlődésében is.

A hatvanas évektől kezdve régi korok polihisztorainak imponáló sokoldalúságával ötvözi eggyé a legkülönbözőbb szakterületek ismeretanyagát. Döntően a szociológia és a bölcselet tudósa, ezeket belül főképp az etika, az értelmiségszociológia és a nemzetiségtudomány művelője. Mindamellett *interdiszciplináris jártassága* révén számtalan hu-

mán tudomány és részterület eredményeinek a kisebb-nagyobb mértékű, alkotó alkalmazását mutathatjuk ki írásaiban. Csak a legfontosabbakat említjük: filozófiai antropológia, axiológia és társadalomontológia, nemzetközi közjog és praxológia, politikatudomány, prognosztika, kultúrantropológia, néprajztudomány, mentalitáskutatás és imagológia (a népek önmagukról és más népekről alkotott képzetkörét vizsgáló új tudományág), társadalom- és személyiség-lélektan, pszicho- és szociolingvisztika, strukturalizmus és generatív grammatika, irodalomszociológia és szemantika, végül tudománytörténet. Szintézisigénye egyrészt visszahatás a részletszemlélet burjánzására, másrészt sikeres válasz az ezredforduló kihívására. Az emberiség planetáris gondjai szem előtt tartásával és trendjeinek ismeretében megállapítja, hogy a kultúrák jogának tudatosítása napjainkban világtendencia és *„a nyelvek a maguk egymást kiegészítő kultúrateremtő mivoltukban valamennyien egyetemes értékűek."*

E felismerés birtokában szorgalmazza a *romániai magyar nemzetiségtudomány* megteremtését, amely munkából maga is oroszlánrészt vállal. Tényked̈ése nem előzmények nélkül való, hiszen a két világháború közötti Erdély kisebbségi intézményei és mozgalmai a jogtudománytól a faluszociológiáig jelentős eredményeket hoztak. Az elődök hozadékának kritikus számbavételével a hatvanas évek közepén beindulnak a – főként művelődésszociológiai – kérdőíves vizsgálatok a romániai magyarság körében is. A megfelelő szakemberképzés és intézmények hiányában pedagógusok, lelkészek, társadalmi munkások teszik meg az első lépéseket a „változó valóság" feltárására. Gáll ennél többet akar: a nemzetiség teljes társadalomszerkezetének és folyamatainak a feltérképezését, a demográfiai, interetnikus, oktatási-kulturális viszonyok minél teljesebb vizsgálatát sürgeti. Nem rajta múlott, hogy e nagyszabású feladat realizálása mind a mai napig várat magára.

Átfogó empirikus terepkutatások lehetősége híján Gáll Ernő a teoretikus alkatának is megfelelőbb *nemzetiségelmélet* tudósává lett. Ezzel összefüggésben a hetvenes évek elejétől serkentőleg hatnak rá a román nemzetfogalom kérdéseit taglaló szakmunkák és viták. A nemzeti tudat- és nacionalizmuskutatás eredményeit felhasználva, továbbfejlesztve vizsgálja saját közösségét. A nemzetiséget etnikai-történeti képződményként határozza meg, amely számszerűleg kisebbség a többséget alkotó nemzet mellett, tagjait pedig egybekapcsolja a közös nyelv és kultúra, az összetartozás tudata, továbbá a kollektív azonosság megőrzésére, fejlesztésére irányuló akarat. Észreveszi a szociográfia tudomány-kiegészítő (sok esetben – pótló) szerepét is: az *Anyám könnyű álmot ígér* kapcsán utal rá, hogy az *„nagy eseménye nemcsak irodalmunknak, hanem még gyermekcipőben járó társadalomkutatásunknak is. Sütő András – valamennyiünket megelőzve – megtette az első lépést az új Erdély felfedezése felé."* Gáll maga számos tanulmányában – mintegy egyszemélyes intézményként – körvonalazza a tudományos igényű vizsgálódás területeit, koordinátáit és szempontjait.

A nemzetiségkutatás természetesen nem öncél, hanem jövőigényes törekvést jelent, a szóban forgó népcsoport *önismeret*ét, önbecsülését, végső soron megmaradását szolgálja. A pozsonyi Duba Gyula a nemzetiségi önismeret ívének két pólusaként a hagyományokban továbbélő történelmi múltat és a célul kitűzött jövőt jelöli meg, amelyek összefüggésében vizsgáljuk önmagunkat és közösségünket. Gáll Ernő az

egyneműsítő kizárólagosságok fenyegetésével szemben megalkotja az azóta sokszor emlegetett *sajátosság méltósága* fogalmát: „A kiegyenesített gerinc, az emelt fő tartását letűnt nagy századok szabadságküzdelmeinek hagyatékából vesszük át. Szerves része ez annak az örökségnek, amely az emberi emancipáció jegyeit viseli magán. Akik számára elviselhetetlen az alázat, a megalázkodás, legyenek azok erős személyiségek vagy létükért, függetlenségükért harcoló etnikumok, azok mindenekelőtt azonossá-gukhoz ragaszkodnak." Szociológiája nemcsak tényfeltárás és szintézis, hanem – ahogy Kiss Ferenc fogalmazza – egy sajátos helyzetben lehetséges magatartásminta, az igazságok érvényesítésének egyfajta stratégiája. Többször emlegeti egyik szellemi elődje, Jászi Oszkár frappáns véleményét, miszerint a szociológia: csatakiáltás.

Eszmei-erkölcsi háromszögelési pontja, a Buchenwaldban magasodó Ettersberg, a személyes életút mérlegének többszöri megvonásán túl egy *új etika* alapelveinek a lefektetését jelképezi. Annak ellenére, hogy a század rémségei, az elembertelenedés korábban elképzelhetetlen foka viszonylagossá tették a felépítmény legtöbb elemét, a következtetések, továbbgondolások a jövőt célozhatják. Gáll megerősíti Adorno tételét: minden Auschwitz utáni filozófia, pedagógia és politika legfőbb létalapja és igazolása csak annak a megakadályozása lehet, hogy a népirtás valaha is megismétlődjék. A közömbösség, a felejtés attitűdjével a mindenfajta genocídiumok néven nevezését s az ellenük való harcot állítja szembe. A fasizmus elemzése a kérdéskör magasabb szinten való általánosítását is lehetővé teszi: *„Kortársaink a tekintélyelvű rendszerekben kerülnek legtöbbször traumatizáló, szélsőséges helyzetekbe, ebben a közegben jelent meg az adminisztrált ember típusa: a láger-lény (…) A dezinformált ember adminisztrálható lénnyé változik, aki pedig nem akar vagy nem mer a vele kapcsolatos eseményekről, a szűkebb és a tágabb világról megbízható, valós értesüléseket szerezni, manipulálhatóvá, tárggyá teszi magát."*

A népek jól működő kollektív és egyéni memóriája a haladás előfeltétele a demokrácia érdekében – figyelmeztet. Az emlékezés viszont felelősség – e ponton jutunk el Gáll Ernő munkásságának központi mozgatórugójához. A pályatárs Tóth Sándor szerint „etikai vizsgálódásait az *értelmiségi felelősségtudat* hitelesíti: Hirosima és a holocaustok árnyékában, posztindusztriális és precivilizatorikus társadalmakat elválasztó szakadékok szélén, az ökológiai és egyéb veszélyek fenyegetésével szemben a korunkban planetáris méretűvé vált emberi felelősséget hirdeti. Ám nincs ethosz konkrét közösséghez való tartozás nélkül. „Gáll egyidejűleg gondolkodik népben, nemzetben, emberiségben. Értelmiségeszménye a sajátost és egyetemest egyaránt magába foglaló, kritikus ás értékorientáló, toleráns közösségi ember.

E típus megteremtését szolgálja esszéiben, tanulmányaiban, cikkeiben, recenziók, kommentárok, úti beszámolók oldalain, de önéletrajzi vallomásaiban is. Közírása cselekvésre ösztönöz – újvidéki méltatója, Bosnyák István *tudományos publicisztika*ként jellemzi értekező prózáját. A meghatározás nem pejoratív értelmű, hisz Gáll Ernő esetében *„a legelmélyültebb tudományos vizsgálódások is közérdekűek a szó eredendő értelmében. Másrészt kifejezetten tudományos ez a publicisztika, mert a közérdekiséget nem az irodalmi közírás alanyi-konfessziós eszközeivel szolgálja, hanem a szociológia-központú társadalomtudományi analízissel."*

Felismerve a magyar irodalom évszázados filozófia-, etika- és ideológiapótló szerepét, a regionális kultúra hagyományaira épülő *kisebbségi humánum* sugárzik tevékenységéből. Meggyőződése, hogy a humanizmus egy nemzetiség számára – létérdek, így aktivitása és jogérzéke nem szolgálhat regresszív társadalmi mozgást. E vonatkozásban a sajátosságok feltárása és tudatosítása bármely beszűkült provincializmus és etnocentrikus elszigetelődés ellenszere lehet. Gáll az együtt élő népek *kölcsönös* megismerését szorgalmazza az egyenrangúság szem előtt tartásával: *„a mi kettős felelősségünk: felelősség önmagunkért, nemzeti személyiségünkért, és felelősség a román nemzet és a nemzetiség közötti jogegyenlőség alapján és szellemében azért a demokratikus és humánus testvéri sorsközösségért, amely biztosítja az emberi méltóság kibontakozását."* A tudós ezt a szellemiséget képviseli a román akadémia és tudományos orgánumok szerkesztőbizottsági tagjaként, kisebbségi és többségi nyelvű kötetei és folyóiratközlései révén, és mint országának küldötte szakmai tanácskozásokon, nemzetközi szervezetekben, szerte a világon.

Gáll Ernő előszeretettel használja a néprajztudomány és a társadalomlélektan „marginal personality" fogalmát. Olyan embereket értünk peremszemélyiségeken, akik két vagy több kultúra határán jó esetben összekötő kapcsot jelenthetnek, a konfliktusok azonban áldozattá is tehetik őket. Rákos Péter prágai professzor mutat rá, hogy *„az első világháború után az ún. »utódállamok« magyar kisebbségei sok tekintetben analóg módon fejlődtek, a peremember küldetéstudata (vagy küldetéshite) is többé-kevésbé hasonló alakban bukkan fel Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában (…) hasonlatosak egymáshoz e kisebbségek helyzetük etikai értelmezésében is, de legfőképpen talán annak felismerésében, hogy a peremközösség számára a nemzetiszínű szalagnál fontosabb a minőség."* Gáll Ernő önmagát e kategóriához sorolja, aki a romániai magyar művelődés munkásaként sokféle impulzus és hatás közvetítésében szeretné funkcióját és azonosságát föllelni. Cseppet sem könnyű küldetéséhez hetvenedik születésnapján további termékeny évtizedeket kívánunk.

(1987)

Életmű a hidak jegyében

In memoriam Pável Ágoston

Ma száz esztendeje, 1886. augusztus 26-án, a történelmi Magyarország délnyugati csücskében: Cankoca/Vashidegkúton született Pável Ágoston. A kilenc gyermekét fölnevelő anya s a paraszt-szabó apa akkor még nem sejtették, hogy bölcsőjükben a huszadik század egyik legszínesebb hazai egyéniségét ringatják. Mert Pável egy napjainkban úgyszólván kiveszett embertípus megtestesítője volt: a *polihisztoré*. A tudomány s a kultúra számos ágában alkotott maradandót – a következőkben villantsuk fel ezek közül a legfontosabbakat.

A közéleti ember

Pável Ágoston az 1920-tól kezdődő több mint negyed században Szombathelyen élt. Tényked̈ése nyomán a provinciális „porfészek" a múzsák virágzó fellegvárává lett. Nem véletlenül nyilatkozta róla egy ízben *Weöres Sándor*: *„A magyar kultúrának olyanfajta mindenesét tisztelhettük benne, mint párszáz évvel ezelőtt Komáromban Péczely Józsefet vagy a maga korában Kazinczy Ferencet. Ugyanaz a sokoldalúság egy más időszaknak a körülményei közt döntő volt Pável és Nyugat-Magyarország életében is."*

Létformája az önzetlen közszolgálat: tehetségével és szervezőkészségével ott találjuk mindenütt, ahol a szűkebb-tágabb közösségéért tehetett valamit. Saját tudományos karrierjét is természetes módon a közérdek mögé helyezte: a legkülönbözőbb posztokon végzett – mai szóval – társadalmi munkát. Művelődéspolitikai akcióit társadalompolitikaként fogta fel: célul a legnemesebb népművelést, a kultúra közkinccsé tételét tűzte ki. Példája húzóerőként szolgált, százakat serkentett hasonló tevékenységre. Tette mindezt olyan korban, amikor az állami támogatások ere igen szerényen csordogált, a felsőbb osztályok pedig nemigen áldoztak a közművelődésre. Vállalkozásait végső soron a „keszegbukszájú tanítók", a nép papjai, a kisemberek tartották fenn. Fanatizmusát jól jellemzi utolsó írásainak egyike: „Olyan keserű lesz az ember szája íze, ha arra gondol, hogy hiába nyüvöd *magadat beteggé a munka kényszerített és sűrített tempójában, hiába hanyagolod el a legvitálisabb egyéni és családi érdekeidet (…) És mégis vagyunk egynéhányan, akik nem tesszük le a vakolókanalat, hanem tovább törjük, nyűjük magunkat egy bennünk örökké lázadozó munkagondolat parancsára."*

A pedagógus

A Pázmány Péter Tudományegyetemen 1911-ben szerzett magyar-latin szakos tanári oklevelet. Ekkortól – az első világháborús frontszolgálatát kivéve – élete végéig hű maradt a pedagógus pályához: Torda, Dombóvár, majd Szombathely középiskoláiban tanított. Generációkat nevelt az irodalom szeretetére. Tanítványai és munkatársai a

szigorú, ám demokratikus oktatót látták benne, aki a diákot mindig egyenrangú partnernek tekintette. Tárgya megszerettetése végett sokszor eltekintett a tételes számonkéréstől, nem folyamodott a vasfegyelem s a buktatás eszközéhez. Korát megelőző módszereket (pl. óravázlat, tartalmi kivonatok illusztráltatása) is alkalmazott. Saját megfogalmazása szerint a gimnázium *„nem ismerettermelő egyetem, hanem ismeretnyújtó, közvetítő és lélekformáló műhely"*. Ady-kultuszát és a nemzetieskedő szólamok mellőzését a hivatalos körök sosem vették tőle jó néven. Hazaszeretete mindamellett a legmélyebb volt: bár alkalma nyílott volna rá, nem cserélte fel őrhelyét ljubljanai, zágrábi katedrákkal. 1941-ben a szegedi egyetem a délszláv nyelvek magántanárává habilitálta.

A gyűjteményszervező

Pável a tárgyi-szellemi néprajz jeles művelőjeként is letette a névjegyét. Gyűjtési úticéljául a régió népéletének „kincsesbányáit": a vasi és zalai Vendséget, Csepreg környékét, Göcsejt és a szívéhez talán legközelebb álló Őrséget választotta. *A magyarság néprajza* kiegészítéseként *táji monográfiák* egymásra épülő sorozatát tervezte, amihez *önkéntes gyűjtőhálózat*ot is megszervezett. 1928-tól a Vasvármegyei Múzeum néprajzi tárát, egyben gyakorlatilag az egész intézményt irányította. A szűkös anyagiak kiegészítésére, *múzeum-barát egyesület*et hozott létre, sőt meggyőzte az egyes tárak vezetőit: a közgyűjtemény javára mondjanak le tiszteletdíjukról. Az eredmény nem maradt el – tíz év alatt csaknem duplájára nőtt a tárgyi anyag. A Vasi Múzeumfalu ötletét ő vetette fel először, nagyfokú táj- tárgy- és emberismeretét falukutatások összefogójaként is kamatoztatta.

A városi és megyei *könyvtár*at szintén több mint két évtizeden át igazgatta. Ez idő alatt – a szegényes és kedvezőtlen körülmények ellenére – leleményesen, példás gyakorlatiassággal fejlesztette az állományt és a szolgáltatásokat. Kidolgozott egy sajátos szakrendszert, amelynek jelzetei alapján osztályozta, majd katalogizálta a könyvtár valamennyi darabját. A korábban szinte csak lektűröket tartalmazó könyvállomány szerkezetét korszerűsítvén a társadalomtudományoktól a kézikönyvekig, a kortárs magyar és világirodalom köteteiig országosan is ritka gyűjteményt hozott létre. Olvasóterem kiképzésével s a könyvtárhasználati díj csökkentésével a munkásművelődést kívánta szolgálni.

A költő-műfordító

A sokoldalúan tehetséges Pável Ágoston már középiskolás, egyetemista korában verselt, éspedig két nyelven. Anyanyelvén – a muravidéki szlovén dialektusban – írott költeményeit *Sinek Martinek* álnéven a Muraszombat környéki lapok és kalendáriumok közölték. Magyar nyelvű epigrammái, balladái, történelmi tárgyú elégiái, sőt Aesopus-i meséi a szombathelyi főgimnázium lapjában és szülőföldjén jelentek meg a század első évtizedében. A katonai szolgálat s az intenzív gyakorlati munka idején látszólag hallgattak a múzsák. Negyed század elteltével azonban 1933-ban nagy visszhangot keltő

kötettel debütált (*Vak völgy ölén így zsolozsmázok*). Három év múltán közzétett második könyvét, a *Felgyújtott erdőt* Radnóti a Nyugatban így méltatta: *„Nyelve erősen költői, szereti a nagy, nehéz szavakat, olyanokkal találkozunk nála, melyek az utolsó húsz évben nem nagyon szerepeltek a líra szókészletében. Verse mindig ünnepélyes és ez az ünnepélyesség erősen emlékeztet az Adyéra (…) a vers mögött mindenkor érethető a verset kikényszerítő erő s a hang legtöbbször kellemesen és mélyen zeng."* Bár témaválasztása széleskörű, legemlékezetesebb a szociális lírája.

A szlovén népköltészet és prózairodalom hazai megismertetésében úttörő szerepet vállalt. A korabeli sajtóvisszhangok az átültetések élő és színgazdag magyar nyelvét emelték ki. Az első számú szlovén író: *Ivan Cankar* életműve kiemelkedő darabjainak a fordításai jugoszláviai vélemények szerint világviszonylatban is a legtökéletesebbek.

A szlavista

Pável tudományos oeuvre-jének tengelyében a szláv filológia állt. A szlovén, a szerb-horvát, és az orosz mellett a lengyel s a bolgár nyelvet is megtanulta. Munkásságának középpontját természetesen kibocsátó közösségének a nyelvjárása képezte, *Asbóth* professzor biztatására e tájszólás hangtanából doktorált. Kéziratban maradt tankönyvén kívül a vend-szlovén dialektus szöveggyűjteményét s teljes nyelvtanát ő foglalta írásba. Az irodalomtudománnyal foglalkozva jelentős tanulmányokat tett közzé a délszláv népköltészet több vonatkozásáról. A szlavisztikát interdiszciplináris fogalomként értelmezvén nemcsak a nyelvészet, irodalomtörténet, néprajz, hanem a művészettörténet és az általános kulturális kapcsolatok problematikája vizsgálatának is szükségét érezte.

„Értékek dajkája"

A tanár s a közösségért munkálkodó humanista rendkívüli ráérzéssel, megértéssel, gyengédséggel tudta felkarolni a bontakozó tehetségeket. A házában kosztos diákként lakó *Weöres Sándor* verseit ő küldte el ajánlással fővárosi lapoknak, pályakezdő kötetének a közzétételéhez s köztudatba emeléséhez jelentős mértékben hozzájárult. *Gazdag Erzsi* első könyvét maga Pável Ágoston adta ki, a fiatal költőnő verseit eljuttatván *Kodályhoz*, azok megzenésítésében, ismertté tételében is szerepet vállalt. További, később világhírű tanítványai közül talán elég, ha *Illyés Gyula* vagy *Szent-Györgyi Albert* nevét megemlítjük. A honismereti mozgalom dunántúli vezéregyéniségeként diákok, értelmiségiek és egyszerű emberek százait indította el a szűkebb pátria kallódó kincsei begyűjtésének az útján.

Kettős kötésben

Mint utaltunk rá, Pávelt egy kicsiny népcsoport, a Mura és Rába folyók között élő magyarországi szlovénség bocsátotta ki. Származását a legnehezebb időkben sem tagadta meg, sőt, törekvései fő mozgatórugója a délszláv–magyar közeledés volt. A cél elérésére

a kultúraközvetítés számos eszközét latba vetette a műfordításoktól a komparatisztikai tanulmányokig. Határainkon túl is elismert tudományos-helytörténeti folyóirata: a *Vasi* (később Dunántúli) *Szemle* hasábjain rendszeresen beszámolt a szlovén és horvát szellemi élet magyar vonatkozású eseményeiről. Barátja, *Vilko Novak* – aki utóbb az etnográfia professzora lett Ljubljanában – biztatására szlovéniai lapokban vállalta a magyar kultúra rendszeres nyomon követését, sőt *Tine Debeljakkal* a Tragédia szlovénre való átültetését is elvégezte. Pável saját tudományos tevékenységének egyik vezérmotívuma a Hunyadiak szerepe a délszláv népköltészetben. Felismerte, hogy például Mátyás király alakja a népeinket összekötő szimbólum, hisz mind a szlovén, mind a magyar néphagyományban máig elevenen él.

Lelkében – ha nem is válságoktól mentesen – megfért mindkét nép szeretete: egyaránt tekinthetjük *szloveno-hungarológus*nak, és *hungaro-szlovenológus*nak. Születésnapján az igazi hídépítőt köszöntjük benne az őt „két nép hű fiá"-nak nevező *Illyés* szavaival: *„Országos jelentőségű lett volna, nagy nemzeti nyereség, ha oda emeltetik, ahová sorsával, származásával is rendeltetett, hogy a délszláv–magyar szellemi jó-viszony megelevenítését ő irányítsa, a szlovén–magyar nép-testvériséget pedig mintegy személyében testesítse meg. Méltán sajnálhatjuk, ami elmaradt. De tán még ettől is melegebb, emberibb lesz lénye azok tudatában, akik megismerhették, és az eljövendőkben megismerhetik."*

*

A Pável-centenárium méltó megünneplésére a határ mindkét oldalán több esztendeje készülnek. A szentgotthárdi helytörténeti és szlovén nemzetiségi múzeum felvette Pável Ágoston nevét. *Ács József* mellszobrát egyaránt felavatják szülőfalujában s Szombathelyen. Az Állami Gorkij Könyvtár és a Vas Megyei Tanács kétnyelvű interjú-kötettel, a muraszombati kiadó Cankar-fordításainak a közzétételével tiszteleg az emléke előtt. Válogatott – részben még nem publikált – versei, műfordításai is megjelennek. Jugoszláviai és hazai előadókkal, Szombathely városa tudományos tanácskozást és kiállítást rendez Pável Ágoston életművéről.

(1986)

Szekeres László (1931–1997) halálára

A tavalyi advent napjaiban, a szabadkai régi városháza páratlan, szecessziós dísztermében ünnepelték a gimnázium alapításának 250. évfordulóját. A nagyrendezvény értőérző irányítója, *Szekeres László* rosszul lett, majd bekövetkezett az, amire akkor és ott senki sem számított: december 27-én, a zimonyi kórházban végleg eltávozott közülünk.

Laci bátyánkkal a délvidéki magyar honismeret kimagasló személyiségét veszítettük el. Már középiskolás korában – a negyvenes évek második felében – bekapcsolódott a szabadkai múzeum régészeti munkálataiba, majd néhány év múlva megkezdte tanulmányait az akkori ország legeurópaibb felében: a Ljubljanai Tudományegyetem Archeológiai Tanszékén. *Srečko Brodar* professzor tanítványaként 1957-ben átvette oklevelét, neve hosszú ideig összefonódott a szabadkai közgyűjtemény történetével. A regionális feladatkörű intézményben természetszerűleg nem csupán a vegytiszta régészettel, hanem a néprajz, a természetkutatás, a kultúrtörténet, a numizmatika, a művészettörténet kérdéseivel egyaránt foglalkoznia kellett, 1960 – elődje, *dr. Schulman Imre* halála – után immár igazgatóként is.

A 70-es években Bácska és a Bánság területén számos régészeti feltárásban vett részt, nem egyet közülük vezetett is. A sorból kiemelkedik a Zenta melletti Mákospatakon, 1975-ben végzett mentőásás, amelynek során egyebek között egy nagy kiterjedésű szarmata, illetőleg hun kori település nyomai kerültek napvilágra. A gazdasági gondok szaporodtával a terepmunkák megritkultak, egyidejűleg viszont a leletek feldolgozására összpontosíthatott: számos kötet, szakmai és ismeretterjesztő írás kerülhetett ki Szekeres László tolla alól. Emellett előadásokat tartott, kiállításokat rendezett, vállalta a Reményik Sándor-i „ahogy lehet" ethoszát.

A rendszerváltozás arrafelé szerényebben lengedező „szélfúvása" őt is megérintette, őszülő halántékkal az elsők között csatlakozott a népközösség érdekeit megfogalmazó politikai szerveződés kezdeményezőihez. Évekig körzeti első emberként küzdött az akkor még egyetlen magyar párt: a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége autonómiatörekvéseinek valóra váltásáért. Barátja, *Dudás Károly* író, lapszerkesztő a nekrológjában így idézi föl ezt az időszakot: *„A magaformájú elmélyült, szelíd tudósembernek nem sok keresnivalója lehet a politikában, főként nem a mostaniban, ahol a kíméletlenség és a praktikum mindenekfölött való. Itt szelídséggel és intellektuális vívódásokkal nem sokra megy az ember. Ragaszkodott annyira nagy bajban levő közösségéhez, hogy kételyei, félelmei ellenére sem távolodott el a közélettől, élete utolsó pillanatáig tette a dolgát, s ami még csodálatosabb: tele volt optimizmussal. Igen, általában az ilyenek mennek el időnap előtt, azok, akikre oly nagy szüksége volna még a közösségnek. Az értékesek, a belül lobogók, a szelídek. Amilyen Szekeres László volt."*

Közéleti szerepe tehát az 1990-es évtizedben teljesedett ki: a városházán kabinetfőnöki posztot vállalt, a magyarországi támogatásra érdemes délvidéki kéziratok megjelenését könyvkuratóriumi elnökként egyengette, és megvalósíthatta dédelgetett álmát: a századelő jeles helytörténeti folyóiratának, a *Bácsország*nak az újraindítását. Folyamatos

pénzügyi, megjelenési nehézségek, átmeneti terjedelemcsökkentések kényszere szorításában is, az – általa jegyzett utolsó – III. évfolyam 12. számban a következőket írja: *„Amikor a Bácsország első számát útnak indítottuk, tudtuk, hogy lelkesedésen és képességeken kívül sok másra is szükség van. Nem utolsó sorban anyagi hátteret nyújtó támogatásra (…) Áldozatok árán a Szabad Hét Nap szerkesztősége és az Illyés Közalapítvány anyagi támogatásával sikerült a kríziseket túlélni (…) Ismét légüres térbe jutottunk. Ez azonban nem jelenti egyben azt is, hogy mindent feladunk (…) Végezetül álljon itt egy kínai bölcs gondolata: Nehéz terepen: ne állj meg, folytasd az utat; bekerített terepen: dolgozz ki stratégiát; halálos terepen: harcolj!"*

Mi, az egyetemes magyarságban gondolkodó, anyaországi honismereti munkások is sokat köszönhetünk neki. Bármikor bizton fordulhattunk hozzá, lett légyen szó akár csoportok várostörténeti kalauzolásáról, akár más, tevőleges segítség kéréséről. Az *Emese álma* c. nagyszabású, határokon átnyúló vetélkedősorozat területi zsűrijének elnökségére kétszer is eredményesen fölkérhettük, egy ízben évi nagy seregszemlénken, a nyári honismereti akadémián is vendégül láthattuk. Tavaly szeptember 24-én a szabadkai Városi Könyvtárban, folyóiratunk bemutatkozó estjén, meleg szavakkal köszöntötte a *Honismeret*et, természetes szövetségest, testvérlapot látva benne saját *Bácsország*a számára.

Hadd búcsúzzunk Szekeres Lászlótól alkotótársa, *Siflis Zoltán* filmrendező gyászbeszédének jellemző részletével: *„Történelmi múltunk ismerete ma szerényebb és csonka lenne az ő munkássága és annak eredményei nélkül. Nemzeti közösségünk máig viharos körülményei és az ebből adódó közéleti, politikai feladatok és kihívások bölcs megoldásaihoz tapasztalatával, higgadt, szerény, de mindig az érvekre támaszkodó magatartásával járult hozzá. Tudós, értelmiségi volta ellenére habozás nélkül – mindig, amikor csak szükség volt rá – vállalta közéleti, politikai teendők végzését is (…) Élete és munkássága során minden helyzetben nemzeti közösségünk érdekeit tartotta szem előtt, ugyanakkor azon kevesek közé tartozott, akik emellett figyelembe tudták venni más nemzetek történelmi valóságát is a maguk bölcs, de kritikus magatartásával. Ezért övezte személyét és munkásságát megbecsülés és tisztelet a szakma, a munkatársak és a barátok körében. Ő volt az, aki minden egyes alkalommal, amikor veszélybe került hivatásának tekintélye, a tudós alaposságával és a közéleti ember tudatosságával emelte föl szavát történelmi és kulturális tényeink meghamisítása, elferdítése vagy alábecsülése ellen.*

Ez a példaértékű, öntudatos magatartás kötelez bennünket a folytatásra, és tartozunk neki azzal, hogy átmentsük azt a jövő nemzedék számára (…) Olyan magatartásformát képviseltél, amelyet az alapvetően intoleráns közeg megkísérelhetett ugyan letiporni, azonban éppen szelíd állhatatosságod tette azt megsemmisíthetetlenné. Mert te szelídségedben voltál csökönyös. Ez az, amivel bennünk örökre megmaradsz… Nyugodjál békében."

(1998)

Az Atya

Alapos mérlegélés után az idén először kiadandó Mocsáry-díjra Utasi Jenő római katolikus lelkipásztort, az észak-bácskai Tóthfalu és Orom plébánosát jelölöm, a következő indokok alapján:

Az Atya – Vajdaság-szerte csak így emlegetik – az elmúlt két évtizedben példáját adta, hogy egy kilencszáz lelkes kicsiny, világvégi faluból miként lehet világközepét teremteni, a hit mellett kemény munkával, rátermettséggel, mély emberségből táplálkozó, szociális érzékenységgel.

1949. október 24-én született a Tisza menti Zentán, iparos-földműves családban. Elemi iskoláit szülővárosában, a gimnáziumot Szabadkán, 1968-ban fejezte be, majd másfél év sorkatonai szolgálat után beiratkozott a horvátországi Djakovár (Đakovo) teológiai fakultására. Tanulmányai 1975. évi befejezése után Zentagunarason, majd Óbecsén működött, mint kisegítő lelkész. 1977 októberétől a mai napig az oromi és tóthfalusi egyházközösségeket vezeti. E minőségében – jelentős saját és a településen lakók fizikai munkájával –, egy régi plébániai épületet átalakítottak konviktussá, amely néhány év alatt ötven fő befogadására vált alkalmassá. E szálláshely – kiegészítve sokszor a kertben felvert sátrakkal – gyakorlatilag egész évben lelkigyakorlatok, teológiai-katetikai iskola, egyházi találkozók mellett kiemelten otthont ad az ifjúságnevelés (cserkész- és tanulmányi táborok), a szociális munka (szellemi fogyatékosok találkozója), a közművelődés meg a honismeret (néprajzosok, népzenészek, táncoktatók, népművelők, betlehemezők, versmondók, dalosok, dráma- és zenepedagógusok stb.) alkalmainak, továbbképzéseinek. Itt zajlott a „vajdasági Szárszónak" nevezett nagyszabású értelmiségi találkozó is, 1994 februárjában.

Hogy e tanfolyamok, táborok, tanácskozások ellátása zökkenőmentes legyen, virágzó farmot fejlesztett ki, a saját területükön megtermelt növények és tenyésztett állatok segítségével önköltségi, alacsony árakkal tudnak dolgozni. Emellett korszerűen felszerelt nyomdát is létrehozott: a szintén általa vezetett Logos Grafikai Műhely 1990 óta a magyar nyelv, a kultúra és a vallás szolgálatában, évente kötetek, folyóiratok, lapok tucatjait adja közre. Ez utóbbiak közül kettő – a Vasárnapi Üzenet és az idén ősszel indult Útitárs –, saját kiadású, az első az egyházközség mindennapi életének, egyházi és művelődési eseményeinek a krónikája, a második pedig tartományi kitekintésű, keresztény gyermeklap. Mind a konviktusi, mind a nyomdai tevékenységet közszolgálatnak tekintik – gyakorlatilag haszonkulcs nélkül dolgoznak, épp hogy a ráfordításuk térül meg. Ugyanakkor közel 30 embernek kenyeret, szerény megélhetést biztosítanak, ami egy falusi kistelepülésen jelentős népességmegtartó erő.

A háborús években – erejükhöz mérten – az ottmaradásra és az összetartásra összpontosítottak. Jenő atya vezetésével megszervezték a rendszeres gyógyszerellátást, tejet gyűjtöttek a termelőktől a városiak részére: hetente két alkalommal mintegy 100 liter szállítottak Zentára, a kisgyermekes és létminimum alatt élő családoknak. További segítséget nyújtottak azoknak, akik megtagadták az esztelen öldöklésben való részvételt, a

behívóparancs átvételét – Európa-szerte ismertté vált az egyházközsége területéhez tartozó Oromhegyes fiataljainak polgári engedetlenségi mozgalma.

Aki megfordul legalább egyszer Tóthfaluban, bizonyos vagyok benne, rövid időn belül érzékeli egy magas fokú emberséggel átszőtt, a hagyományt és a korszerűséget istenadta tehetséggel ötvöző személyiség keze nyomát a településen. Nem túlzás állítanom, hogy Utasi Jenő atya lelkipásztori tevékenységét messze meghaladó, valódi faluvezetővé vált, szociális és humanitárius kisugárzása nem csupán a szűkebb környezete, hanem a bácskai, bánsági magyarság egésze számára kézzelfogható az elmúlt két évtizedben. A fentiek alapján, a kuratóriumi munkamegosztás szerinti területemen, a legméltóbbnak ítélem az idei Mocsáry-díjra.

(1996)

Veszélyeztetett nyáj pásztora

Tüskés Tibor író, a horvátországi magyarság egyik avatott anyaországi ismerője vetette papírra néhány esztendeje: *„Ormánság az országhatáron és a Dráván túl is folytatódik. Ugyanazok a festett mennyezetű református templomok a Drávaszögben, mint az Ormányságban, rokonság a népviseletben; a szőttesekben, a népi építkezésben, a népköltészetben, a népnyelvben (...) A földrajzi adottságok, a közlekedéstől elkerült, vizekkel körülvett táj olyan népi jellegzetességeket őrzött meg, amelyek a magyarság más közösségeiben már eltűntek, felszívódtak. A néprajzi, nyelvjárási gyűjtőmunka itt még a huszadik század derekán is talált anyagot. A falusi közösségi élet nyomai itt tovább megmaradtak. Az emberek még igényelték a közös éneklést. Itt a népi halászatot, a fa megmunkálását még ismerték…"*[1] Ugyanő állapította meg az ott lakókról: *„Elgondolkoztató: mennyi életerő és élni akarás volt a drávaszögi szórványmagyarságban, ha lélekszámához képest a hazai viszonyokat messze meghaladó arányban tudott tanárt, színészt, tudóst, írót, kutatót adni, fölnevelni. Ugyanakkor sokan elvándoroltak innen a vonzóbb lehetőségeket kínáló Vajdaságba, számos Magyarországon tanuló ösztöndíjas diák az anyaországban maradt, s a közelmúltban lezajlott harcok többeket távozásra kényszerítettek. Márpedig köztudott, ha megverik a pásztort, elszélednek a juhok: ha lefejezik a kisebbség értelmiségét, akkor nehéz elvárni, hogy az egyszerű parasztember a szülőföldjén maradjon."*[2]

A táj – amelyet a trianoni elcsatolás óta Baranyai háromszögnek is neveztek, merthogy a Duna, a Dráva és a csonka ország határa szegélyezi –, századunkban a nemzet szemszögéből valóban félelmetes eróziót mutat: amíg az 1910. évi népszámlálás még 20 313 magyarról tudósít, nyolc évtized múltán csupán 8956-an vallották magukat magyarnak – a fogyás közel hatvan százalékos! Ha ehhez hozzávesszük, hogy az 1991-es népösszeírást alig néhány hónappal követően kitört háború az ott élő nemzetrészünk

[1] Tüskés Tibor: Drávaszögi emlékidéző. In (Lábadi Károly szerk.) Drávaszögi rovátkák. Bp., 1993. 75–76. pp.

[2] Tüskés, 1993. i. m. 79. p.

mintegy háromnegyedét (!) menekülésre kényszerítette, továbbá, hogy az egész horvátországi magyarság lélekszáma az említett időszakban – nem tévedés! – csaknem az egyhatodára csökkent, nem érezhetjük túlzásnak a megállapítást: *„A történelmi Magyarország egyetlen elcsatolt területén sem öltött ilyen tragikus méreteket a pusztulás. Szomorú, hogy a lélekfogyatkozással arányosan pusztultak a szellemi értékek, az intézmények is."*[3]

Az 1991-es év többszörösen tragikus e népcsoport számára: a diktatúra felszámolásakor, a független horvát állam kikiáltása után megkezdődhetett volna számára is a rendszerváltozás. Ekkor *„alkalom lett volna a közösségi érdekek újrafogalmazására, a társadalmi és politikai érdekérvényesítési lehetőségek kidolgozására, ám a felszabadultság igazi élményét a horvátországi magyarság a szerb agresszió következtében nem élhette meg. Ezzel szemben a törökkori hódoltság sötétsége szakadt rá."*[4]

A hat év előtti nyáron kitört délszláv etnikai háború nem csupán a többségi nemzetek vétlen polgárai, hanem a kisebbségek számára is mérhetetlen szenvedést hozott. Kelet-Szlavónia Árpád-kori magyar szórványának kálváriája talán a legismertebb: közel négy hónapos ostrom után a 748 kórógyi magyarból mindössze 7 idős ember maradt az azóta szerb nevűre átkeresztelt faluban, Szentlászlót pedig porig rombolták. Augusztusban Baranyát is megszállta a jugoszláv néphadsereg, kikiáltották a krajinai bábállamot, októberben pedig lezárták Magyarország felé az egyetlen határátkelőt, sőt magát a határt is elaknásították. Valóságos gettó alakult ki, amely csak az elmúlt hónapokban kezd oszladozni.

A horvátországi magyarság gyakorlatilag négy részre szakadt: az eleve szabad területeken élőkre, a megszállt országrészben maradottakra, a menekültként az ország más településeire vetődöttekre s az anyaország, illetve a Nyugat által befogadottakra: *„Az egykor békés köztársaságbeli magyaroknak csak egyötöde, mintegy 4400 ember mentesült a háború megpróbáltatásai alól. 9300-an éltek a szabad területeken – több mint fele részüket azonban valamilyen módon (pl. Eszék és Vinkovci hónapokig tartó ostroma kapcsán) érintették a hadműveletek. 13 100-an kerültek megszállás alá – az Árpád-korig visszavezethető, őshonos nemzetiségiekként. Zömük elmenekült: Horvátország szabad területeire mintegy háromezer, Magyarországra négyezer, Nyugatra, illetve ismeretlen helyre másfélezer fő távozott. Fájó realitás, hogy pillanatnyilag a horvátországi magyarság teljes diaszpórában él, s ez az állapot már-már a népcsoport fennmaradását is veszélyezteti."*[5]

Ami a „hódoltsági területen" a közelmúltig zajlott, az a szó szerint kimerítette az etnikai tisztogatás, a nem szerb nemzetiségűek ellen foganatosított, faji diszkrimináció fogalmát. Összetevői az ott maradottakkal szembeni fizikai és lélektani terror, az anyagi tönkretétel, az információs zárlat, az utazási korlátozás, a tömeges távozásra kényszerítés

[3] Mák Ferenc: Menekülésben = Pro Minoritate, 1997. tavasz, 7. p.

[4] Mák, 1997. i. m. 8. p.

[5] Sz. Dévai Judit: Földönfutók és gyökérkeresők. A magyarként való megmaradás esélyei Horvátországban – egy folyóirat tükrén át. In (Lábadi Károly szerk.) Rovátkák 1996. Eszék, 1996. 11. p.

meg az ezzel párhuzamos, szervezett betelepítés.[6] *„A gettóban rekedteket rendszeresen hajtották kényszermunkára, ki voltak szolgáltatva a legkülönbözőbb pogromoknak. Mindennaposak voltak a kényszer-besorozások, a zaklatások, az éjszakai fosztogatások, melyekről csak az otthon maradottak tudnak beszámolni, ha egyszer eljön a számvetés ideje (...) felszámolták a gyárakat, az üzemeket, az ipari létesítményeket, megszűnt a mezőgazdasági tevékenység. Felszámolták a civil közigazgatást, megszüntették az iskolák, a művelődési intézmények tevékenységét, felégették a könyvtárakat és a múzeumokat, felrobbantották a templomokat, és folyamatosan szállítottak el minden mozdítható értéket a hátországba, Szerbiába."*[7] A Magyarországon ideiglenes menedéket kérők – horvátok és magyarok – rövid itt-tartózkodásra számítottak: *„Sokkal nagyobb volt az optimizmusunk, amikor megindult. a menekülthullám, mert mindenki arra gondolt, hogy néhány héten belül elismerik az önálló Horvátországot, a jugoszláv hadseregnek ki kell vonulnia, és mindenki mehet haza az otthonába. Azóta sok idő telt el (…) a táborokban nagy gondjaink vannak, különösen ott, ahol nincs lehetőség munkavállalásra. Ott az emberek elmennek reggelizni, ebédelni, vacsorázni, és mikor onnan visszajönnek, vagy televíziót néznek, vagy beülnek a kis szobájukba olvasni. Náluk jobban látszik a lelki összeomlás (…) mindig azt kérjük az illetékes szervektől, hogy ne a félig romos házak, hanem a munkaeszközök vásárlásában segítsék a menedékeseket, mert ők mindenekelőtt dolgozni szeretnének (…) Tény, hogy a mai napig is félreértik a délvidéki menedékeseket. Jó lenne egyszer s mindenkorra tisztázni, hogy ők nem gazdasági menekültek, hanem a puszta életüket mentették, és előbb vagy utóbb vissza szeretnének menni. Nem akarnak senkinek a terhére lenni, ennek ellenére sokszor nagyon durva megjegyzések érkeznek az állampolgárok részéről"* – nyilatkozta három és fél évvel ezelőtt Kettős János.[8] (Zárójelben hadd jegyezzük meg, hogy a jelzett gondok nagy része máig nem oldódott meg, az anyanemzeti hozzáállás ambivalenciája sem csökkent.)

Ki is az imént idézett ember, akit a határon túli magyarok egészségügyi, szociális és mentálhigiénés megsegítésére létesített Mocsáry Lajos Alapítvány idei délvidéki díjazottjául javasolt a kuratórium? A Duna melletti Kopács szülötte, amely évszázadokig a halászatáról, a környezetromboló szocialista iparosítás emelte nagy gát miatt, utóbb a konyhakertészetéről vált híressé. A ma 42 esztendős református lelkipásztor 1991. szeptember 15-én kellett, hogy elhagyja szülőfaluját s egyben szolgálati helyét, amely Eszék lőtávolában az egyik legtöbbet szenvedett drávaszögi magyar település. A később ott lezajlott pogromokról a magyar parlament egyik képviselője nemrégiben így írt: *„Csak Kopácson akkor kilencven ártatlan magyart temettek. Aki meg túlélte, már nem félt semmitől, és elmondja halkan az elmondhatatlant. Azt, hogyan »játszattak« vele orosz rulettet a szerbek, miként próbálták vele, már véresre verten és tehetetlenre összetaposva, fejével nekifutásból többször is betörni pajtája kapuját, azt, hogyan pofoztatták össze egy másik magyarral, fegyvertől kényszerítve, miközben tucatnyian lövöldöztek szerte a terror jókedvű, véres, szerb közszemléjén,*

[6] Pasza Árpád: Sorsvázlat. In Drávaszögi rovátkák, i. m. 9–10. pp. és Székely András Bertalan: Szétszóratásban. Horvátországi magyar sors a 90-es években = Magyarság és Európa, 1994. 2. 49–52. pp.

[7] Mák, 1997. i. m. 5. p.

[8] Joó Tibor: Megőrizni magyarságunkat! Beszélgetés Kettős János református lelkésszel, a Délvidéki Magyar Református Menekült Misszió utazó titkárával = Horvátországi Magyarság, 1994. 2–3. 11–12. pp.

hogy mindenki lássa. Kopácson most is ott áll a szétlőtt fejű, összemocskolt első világháborús hősi emlékmű, régvolt magyaroknak emlékoszlopa, tábláján megannyi – nem csak magyar – névvel. Az asszonyok némelyikét ért sokszoros erőszakról csak egy régi barát szól halkan. Ma már az egykor termékeny kopácsi határban üresek a lövészárkok meg a bunkerek, szántani azonban kockázatos a gránátok miatt."[9]

Kettős János tehát követte a falu magyarságának kétharmadát a magyarországi Baranyába. Érkezése harmadnapján, kezdeményezésére, a megyei lelkipásztori értekezlet felhívást intézett a református gyülekezetek híveihez, hogy mindazok, akiknek módjában áll menekülteket fogadni, jelentkezzenek. A felhívás nyomán, rövidesen több mint kétezer ember jutott biztos fedélhez. 1991 novemberében megalakult a Délvidéki Református Menekült Misszió, amely a kezdetekkor 30 ideiglenes tábort (közülük 10 egyházit, a tiszteletes úr közreműködésével) hozott létre és 42, a menekülteket befogadó települést tartott számon.[10] Alapító tagként a misszió utazó titkárává választotta, amely tisztséget mind a mai napig betölti. Az elmúlt időszakban több mint ezer tonna élelmiszert, ruhát és bútort osztottak szét – nemcsak reformátusoknak, hanem mindazoknak, akik hozzájuk fordultak. 1992. február 7-én Pécsett megalapította a Délvidéki Misszió Körzetet, amely nyolcvannál több magyarországi települést, azon belül mintegy háromezer-ötszáz lelket foglalt magába. Őket látogatta, képviselte, segítette, költöztette. Prédikált templomban, imaházban, de mínusz 7 fokban szabadtéren is. Számos anyaországi gyülekezetben emelt szót – eredményesen – a menedékesek segélyezéséért.

1992 májusában az Eszéken élő kórógyi és szentlászlói híveket szervezte gyülekezetbe – nagyrészüket az a vágy hajtotta vissza Magyarországról, hogy ha nem is mehetnek még haza, de legalább a szülőfalujuk közelében lehessenek. E gyülekezet – amely szintén a lelkipásztorának választotta – képezte a magját az 1993 decemberében alakult Református Elűzöttek Egyházközösségének, amely tizenhét megszállt település híveiből, mára 1200 főnyire gyarapodott. Először a pünkösdista, utóbb az evangélikus templom fogadta be őket. Az ottlét fejében Kettős János a lutheránus gyülekezet lelkipásztori szolgálatát is ellátja.[11] A lelki gondozás mellett, az amerikai és holland hittestvérek jóvoltából, az elűzötteknek több ízben osztottak természetbeni segélyt.

Arra az idén tavasszal föltett riporteri kérdésre, hogy vajon az elmúlt években hány kilométert tett meg, a tiszteletes úr így válaszolt: *„Immár több mint négyszázezret – mondja. – Magyarországon nyolcvannégy településen voltak szétszóródva annak idején embereink, Horvátországban pedig még huszonöt települést tartok nyilván. Van egy központ Eszéken, de van egy másik is, a vinkócai. Magyarországon még mindig létezik a délvidéki misszió, mintegy ezernyolcszáz horvátországi magyarral, akinek a fele református. Ezeket a településeket járom a mai napig is, még mindig, és próbálom az embereink ügyeit rendezni, képviselni őket és bátorítani hat év után is, segíteni mindabban, amire szükségük van."*[12]

---

[9] Csapody Miklós: Pille és gránát = Horvátországi Magyarság, 1997. 5. 3–4. pp.

[10] Sz. Dévai, 1996. i. m. 24. p.

[11] (Szerző nélkül:) Egyházi hírek Eszékről = Fohász 96/I (a Horvátországi Magyarság református melléklete), 1996. 5. V–VI. pp.

[12] Dormán László: Kopácsiak = Horvátországi Magyarság, 1997. 5., 6. p.

Tudomásuk van arról is, hogy kopácsi házát időközben „csontig" kifosztották, az ajtók, ablakok szárfástól kiszedve, a helybeliek által a robbantástól épphogy megmentett templommal együtt szellőzik immár hat esztendeje. Amikor Kettős János meglátogatta a Horvát Gárdába besorozott falubelijeit, s erről a televízió is tudósított, a Kopácson szolgálatot teljesítő csetnikek tehetetlen dühükben kivágták a nagytiszteletű úr barackosát…[13] Szerencsére a templom és a paplak mozdítható értékeit s az anyakönyveket a gondnok biztos helyre vitte, így az ősök, szülők, nagyszülők nyomát nem sikerült eltüntetniük a „felszabadítóknak".

Kettős Jánosnak kétszeresen is – a születés és a szolgálati hely okán –, a szívéhez nőtt a faluja, ezért a menekültségben fölvette a Kopácsi előnevet. Kivételes munkabírásra és közösségi elkötelezettségre vall az is, hogy az előző parlamenti ciklusban az egyetlen magyar képviselőnek, Faragó Ferenc tanár úrnak a helyettese volt a Horvát Száborban. Hogy mi az a láthatatlan hajtóerő, ami mozgathatja a folyamatos szolgálattevésre, annak érzékeltetésére álljon itt egy vele készült interjúnak a részlete: *„Mi 1100 éve vagyunk itt a Kárpát-medencében, és eddig senki sem tudott bennünket elpusztítani, megálltuk helyünket Isten kegyelméből. Nekünk kötelességünk megtartani magyarságunkat. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy a magyar többet érne a másiknál. Isten előtt minden ember egyforma értékű, de mindenkinek meg kell tartania a nemzetiségét, kultúráját, hagyományait és a vallását (…) Szeretném, ha minden szülő arra nevelné a gyermekét, hogy ő magyar, és ezt se ne szégyellje, se ne tagadja! A magyarnak szerintem magyarnak kell maradnia, és ezt mi az egyházon belül is támogatjuk (…) Előbb vagy utóbb vissza kell térnünk az őshonos földünkre, hogy ott éljük meg magyarságunkat, a mi kultúránkat, hagyományainkat, hitünket. Ez a legfontosabb, mert ha most elhagyjuk ezt a területet, akkor néhány száz év múlva már senki sem beszél majd arról, hogy ezt a földet valaha is magyarok lakták."*[14]

Mielőbbi hazatérését meg a sebeik begyógyulását kívánjuk Kopácsi Kettős János nagytiszteletű úrnak és sokat próbált népének. Mostani elismerésünket tekintsék a szolidaritás szerény jelének, amely azonban csak aláhúzhatja a rájuk váró újjáépítésben a fokozott anyanemzeti és az egyetemes magyar felelősségvállalás fontosságát.

(1997)

[13] Dorrnán, 1997. i.m. 7. p.
[14] Joó, 1994. i. m. 13. p.

A prófétálás értelméről – a XXI. század elején

Jeles ünnepre gyűltünk össze Isten eme szerény hajlékában. Ma 487 esztendeje egy Ágoston-rendi szerzetes 95 pontban összefoglalta a korabeli egyház bírálatát, és kifüggesztette a wittenbergi templom kapujára. A tudós egyetemi tanárt Luther Mártonnak hívták, és a szóban forgó, *Értekezés a kegyelem erejének védelmében* című irata szinte hetek alatt, futótűzként terjedt el, nyomtatott formában a német nyelvterületen. Az egész nyugati keresztyénséget megrázó, majd megváltoztató eseményt: a reformáció születésnapját ünnepeljük ma, október 31-én mindenütt, ahol protestánsok élnek.

A reformáció a korabeli egyház tanítását és gyakorlatát szándékozott megtisztítani az idők során rárakódott idegen elemektől, s visszaigazítani a forráshoz, a Szentíráshoz. Ezért természetes az, ha a reformáció emléknapján egy bibliai témát feldolgozó irodalmi mű hangzik el a templomban. A XX. századi magyar költészet óriásának, Babits Mihálynak a műve ugyanazt a címet viseli – *Jónás könyve* –, mint az Ószövetség egyik ún. kisprófétájának a könyve, így a következőkben mindkettőről szeretnék szólni.

A Nyugat 1938. szeptemberi számában jelent meg Babits elbeszélő költeménye. A költő egész addigi munkásságát a *poeta doctus* alapállás, a köz dolgaiban való közvetlen részvétel helyett az erkölcs, a kultúra, az irodalom kérdéseinek elméleti végiggondolása jellemzi. Ausztria német megszállása után – egész Európa s hazája pusztulásának nem alaptalan víziója fényében –, a történelmi helyzet egész saját nézőpontjának, egyben a művész feladatának az átértékelésére késztette. A megszületett mű s az egy évvel később hozzáillesztett *Jónás imája* ugyanakkor a bibliai történet mögé rejtett szellemi önéletrajz, nagyszabású lírai önvallomás is.

Az ótestamentumi Jónás könyve a pogányok számára, a fenyegető ítéleten túl, a megtérés és a megkegyelmezés lehetőségét hirdeti. Mint a Királyok könyvéből kiderül, Jónás, Amittai fia valószínűleg II. Jeroboám király idejében élt az északi országrészben. Az Úr elhívása szerint az Asszír Birodalom fővárosába, Ninivébe kellett mennie ítéletet hirdetni. Ő azonban „rühellé a prófétaságot", elbátortalanodott, végül pedig ellenszegült Istennek. Egy Tarsis felé tartó hajóra szállt, amelyre az Úr vihart bocsátott. A hajón utazó különböző hitűek mind a maguk Istenéhez fohászkodtak, majd Jónás megvallotta, hogy ő vétkezett. A hajósok engesztelő áldozatként a tengerbe dobták, amely ezáltal megszűnt háborogni.

Isten egy cethal gyomrában késztette Jónást három napi bűnhődésre, vagyis a lélek mélységeiben saját engedetlensége átgondolására. A testi fájdalmak, a pokoljárás próbatétele elhozta a megbánás katarzisát – a költő szavaival: „*Mélységből a magasság/ felé kiáltok, káromlok, könyörgök,/ a koporsónak torkából üvöltök*", majd később: „*Éber figyelmem erős lett a hitben:/ akárhogy elrejtőzöl, látlak, Isten!/ Rejteztem én is elüled, hiába!/ Utánam jöttél tenger viharába./ Engedetlen szolgádat meggyötörted,/ magányos gőgöm szarvait letörted.*" A negyedik nap eljött a szabadulás: a cet kiköpte Jónást. A próféta megmenekülése, Kálvin szerint, a mi feltámadásunk képe.

Jónás immár teljesítette az Úr parancsát: három napon át prédikált a város különböző részein meg a király palotájánál. Isten végül is nem pusztította el Ninivét, amit viszont Jónás vett rossz néven. Az Úr egy árnyat adó, tökindás bokor növesztésének és gyors elhalásának példázatával figyelmeztette a dacost arra, hogy a bűnbánat egyben meghozza a kegyelmet is. A próféta – akinek szerepébe maga a költő bújt –a pusztában immár belátta, hogy *„vétkesek közt cinkos, aki néma./ Atyjafiáért számot ad a testvér:/ nincs mód nem menni, ahova te küldtél."* A záró imában Babits egyfelől a Gazda kezébe tette le életét, másfelől – ezzel összefüggésben –a Bibliát állította eljövendő költészete középpontjába. Az addig „elefántcsonttorony"-ban élő poéta ezzel kilépett a társadalmi szerepvállalás színpadára, és – betegsége ellenére –késszé vált a jóért való, a halálig s azon túl is tartó küzdelemre.

Talán kevéssé közismert, hogy a cethalba zárt s onnét kiszabaduló Jónásban – az Újszövetség szerint –Jézus előképét fedezhetjük fel: *„Ez a gonosz és parázna nemzedék jelt követel, de nem adatik neki más jel, csak a Jónás próféta jele. Mert ahogyan Jónás három nap és három éjjel volt a hal gyomrában, úgy lesz az Emberfia is a föld belsejében három nap és három éjjel."* (Mt 12:39–40) Ezért is fontos Jónás könyvére figyelnünk, meg amiért az ezredvég felejthetetlen emlékű prédikátora, Németh Géza így fogalmaz: *„Milliók élnek úgy, mint Jónás a bokor alatt – képernyőkön várva Ninive pusztulását és jaj, vele együtt saját pusztulásukat is. A kivonulók milliói ugyan csökkentik a porondon küzdő torreádorok szurkolóinak számát, ám ugyanakkor távollétük a torreádorokat is felbátorítja az ellenőrizhetetlen játék szabályainak bátrabb felrúgására."*

Babits Mihály hitt a lélekben, mely szereti a világot. Hitt az alkotásban, amelyet a lélek nyelvének tartott, hitt a harmóniában, melyre vágy a lélek. És hitt a sokak által megkérdőjelezett magyarságában. Gyönyörű gondolatát idézem: *„A magyarságot úgy hordozzuk lelkünkben, mint a mesebeli testvérek hordozták ujjukon a gyűrűt, melyben titkos erejük rejlett, s melyről akárhol is megismerték egymást. A mi magyar gyűrűnk ékkövének minden lapja és éle más-más színben csillog. De mégis csak egyetlen s szétdarabolhatatlan kincs ez, s valamennyien az egész magyarságot hordozzuk magunkban, mert nem is lehetne, hogy az ékkőnek csak egyik lapját vagy élét hordozzuk. Én magamban hordozom Erdélyt is. S az erdélyi író Budapestet. De mindannyian magunkban hordjuk Petőfi Alföldjét és Mikszáth hegyi rétjeit is. Minden, ami lélek, egységes és oszthatatlan."*

Ezen oszthatatlan magyar lélek tája a Délvidék is, képviselője pedig itt áll előttünk. *Banka Gabriella* az 1970-es, 80-as években, az újvidéki magyar színház művésznőjeként, jelentős epizód- és főszerepeket játszott, tehetségét díjakkal ismerték el. Kritikusai többek között kiegyensúlyozottságát, biztonságát és mozgáskultúráját emelték ki. Ha kellett, pályatársaival ekhós szekereken járta a falvakat, tanyákat, hogy oda is elvigye az anyanyelvű szép szót, ahová az másképp nem jutott volna el, ha kellett, más köztársaságban vagy földrészen, fesztiválokon képviselte társulatával a soknemzetiségű országot. Közel másfél évtizede immár a szűkebb hazában él.

A Jónás könyvét Cseri Kálmán ajánlásával jó néhány templomunkban előadta már – köszönjük, hogy ezúttal bennünket is megajándékoz ezzel az élménnyel. Ahogy a Budapest-pasaréti lelkipásztor figyelmeztet: *„Ez Ninive: vér, mohóság, erőszak, hazugság, csalás. Ez a város nem tudott Istenről. Nem is sokat hallhattak róla talán, de nem is érdekelte őket.*

Ninivének is megvoltak az istenei: a szerelem istennője, a szerencse istene, a termékenység istene, a harcnak, az erőszaknak, az öldöklésnek katonás istenei. Ezeket tisztelték, és az élő Istenről nem sokat tudtak. Ugyanúgy, mint ma! Nem kell ahhoz kétezer-háromszáz évet visszamenni, hogy Ninivével találkozzunk! Ninive itt van: Budapesten, Bukarestben, Moszkvában, Washingtonban és talán még egyikünk-másikunk családi otthonában vagy szívében is.". Kérem, fogadják szeretettel Banka Gabriella művésznő bizonyságtételét.

(2004)

„A mit azért az Isten egybeszerkesztett…"

Tisztelt Gyülekezet! Kedves vendégművészek és isaszegi polgártársaim! Szép hagyománya Egyházunknak, hogy alapfeladatai mellett, azzal szoros összhangban, alkalmakat biztosít a tudomány, az irodalom, a zene és más hivatások művelőinek, hogy e falak között bizonyságot tegyenek Urunkhoz való kötődésükről. Így az elmúlt tavasszal vendégül láthattuk Écsi Gyöngyi felvidéki lelkésznőt, népdalénekest, a reformáció napján pedig Banka Gabriella délvidéki színművésznőt, Babits Jónás könyve és Jónás imája estjével. Engedjék meg, hogy mai előadásunk bevezetőjét Szászfalvi László református lelkipásztor időszerű írásának részletével indítsam: *„A virágvasárnapi bevonulás ma is egyértelműséget üzen. Jézus vállalja az utat, vállalja a félreértéseket, vállalja a szenvedést, vállalja azt, hogy a szó legszorosabb és legnemesebb értelmében a dolgok, a mi dolgaink végére jár…Lesz-e ebből a krisztusi, Krisztus-királyi vállalásból és megvallásból keresztyéni vállalás és megvallás, döntés?… Ragaszkodunk-e a hozsannázáshoz, vállalás és megvallás nélkül? 2004. december 5-e után nekünk, magyar reformátusoknak ezen is el kell gondolkodnunk."* Településünkön néhány hete vetítették Koltay Gábor hézagpótló, tabutörő dokumentumfilmjét: a Trianont, amely a döbbenet erejével hatott ránk. Ama világon egyedülálló, hazugságokra épülő, nemzetellenes kampány heteiben a történelmi egyházaink tudták, mi a küldetésük: a barbár országdarabolás, a nemzet szétnyirbálásának legalább jelképes gyógyítása, a magyar állampolgárság megadása mellett érveltek, az elszakított területeken élő testvéreink érdekében. Nem rajtuk, rajtunk múlott a – reméljük időleges – kudarc.

Az 1955-ben Ausztriába emigrált Szépfalusi István evangélikus lelkész vallomásában olvasom: *„Én ezt a nyelvet, kultúrát az Istentől kaptam ajándékba, és úgy kell sáfárkodjak vele, hogy Isten ezt tőlem majd számonkéri."* Mai vendégeink szolgáló, közösségépítő, nyelv- és kultúra-megtartó művésszé válásában döntő szerepet játszott a Nagytiszteletű úr, aki a bécsi Magyar Lelkigondozó Szolgálat vezetőjeként, a Magyar Írószövetség ausztriai tagozata: a Bornemisza Péter Társaság motorjaként, író-szociográfusként, könyvkiadóként, művelődésszervezőként a nyugati magyarság kiemelkedő alakja volt a 2000-ben bekövetkezett haláláig.

Antalékat közel három évtizede ismerem. Ágnes a Kisküküllő menti Erdőszentgyörgyön, Imre Csíkmadarason, a szülői házban sajátíthatta el a népszolgálat erkölcsét. Már a temesvári műegyetemen bekapcsolódtak a diákszínjátszó, versmondó, énekes és

hangszeres műkedvelésbe. Vegyész- és villamosmérnökként Csíkszeredában éltek, dolgoztak mindaddig, amíg – sok nemzettársukhoz hasonlóan –, körülöttük is elfogyott a levegő. A testvérek számára hihetetlennek tűnhet az önkényuralom olyan foka, amikor azt is előírták, hogy magyar muzsikusok magyar közönségnek csak olyan műsort adhatnak, amelynek több mint a fele román számokból áll. Ceauşescu abban az időben jelentette ki, hogy országában nincsenek kisebbségek, csak más nyelvet beszélő románok. Ágnes és Imre lelkében e kijelentés után vert gyökeret a gondolat, hogy más, emberibb környezetben szeretnének élni. Mai hitvallásukból kiderül, 19 évvel ezelőtti Ausztriába érkezésük után, a menekülttábor, majd az újbóli fészekrakás erőfeszítései közepette, miként találkoztak a muzsika révén a Fennebbvalóval, hogyan kerültek egyre közelebb hozzá.

„Szórványban vagy kisebbségben élők számára a magyar szó, a magyar ének manna. Nem véletlen, hogy itt az egyháznak a szerepe sokkal nagyobb fontosságot nyer, hisz az anyanyelv egyik mentsvára lehet. Sőt még azt is megmerészelem, hogy a szépen gondozott anyanyelv, ez a csodálatos kapcsolatteremtő és -tartó eszköz akár templom is lehet számunkra… A talentum, a tudás, a hangszer ismerete, az énekhang nem a mi nagy érdemünk, hanem Isten adta kölcsönbe, hogy vele Őt és embertársainkat szolgáljuk" – hangzik a műsorban. Szépfalusi István írta róluk, hogy a bartóki „tiszta forrás" követői, felkínálva ezt a forrást az ott élő magyar népcsoport tagjainak: *„Ágnes asszony közösségeket felmérő érzékenységével és kisugárzó egyéniségével, éneklésével, otthonosságot és biztonságérzetet teremtő alkat, Imre uram pedig – a biztos háttér! – a biztatás, a változatosság és a változékonyság, vagyis »az alkotó« Bornemisza Péter, a nagy támasz. Ketten együtt a kortárs magyar népi kultúra közismert ausztriai terjesztői, sajátos szóhasználatukban – templomokban és előadótermekben – annak elsődleges szolgálói."*

Több mint másfél évtizede járják új, befogadó országuk magyar közösségeit, mellette Erdély s a maradék anyaország városait, falvait, hogy bizonyságot tegyenek a Megváltóról, akinek létünket, nyelvünket, kultúránkat köszönhetjük. Visszakanyarodva Szászfalvi László időszerű gondolat-menetéhez: *„Az életre vezető út a Jézus király útja. Az egyértelműség útja. Az egész népet egybeölelő, a nép közösségét felismerésre vezető út... A megmaradás, a jövőlátás, a kibontakozás, az újrakezdés, a reménység, az egyértelműség, a békesség, az egymás vállalásának felismerése... Miért vagyunk kicsinyhitűek? Miért nem kiáltunk és miért nem állunk ki? Vállalnunk kell a kiáltás és a kiállás, a felismerés és felismertetés, illetve a tisztogatás és gyógyítás egyértelmű küldetését."* Nos, az Antal-házaspár élete, gyermekeiknek a soproni protestáns középiskolában, majd budapesti egyetemeken, magyarul való továbbtanulása e lehetséges vállalás mindannyiunk számára példamutató igazolása.

Hadd zárjam bevezetőmet egyik hittestvérünk – történetesen a volt miniszterelnök, akit újabban azért is megszólnak, mert gépkocsiján a történelmi Magyarország matricája látható –, üzenetével, amelyet nemrégiben a kanadai Torontó magyar református egyházközségének jubileumára küldött: *„…Bizony, néha ez a legnehezebb: megmaradni és megtartani. Eljött az idő, hogy a lelkekben a föld megannyi pontjára elmenekített részekből újraalkossuk azt a szellemi és lelki Magyarországot, amely több, mintha a földrajzilag szétszakított darabokat próbálnánk egymás mellé varázsolni! Eljött az idő, hogy a szétszóratott nemzetből egységes világmagyarságot alkossunk! Olyan világnemzetet, amelynek tagjai ott vannak a glóbusz minden pontján, ahol döntések születnek a magyarok jövőjéről, és azokat a döntéseket a magyar*

közösség érdekében sikeresen befolyásolják. Mert közösség nélkül, melyből vétettünk, és amelyhez tartozunk, nincs magyar felemelkedés." Bár más összefüggésben tanította Krisztus, mégis ide kívánkozik az ige: *„A mit azért az Isten egybeszerkesztett, ember el ne válassza"* (Mt 19,6). Fogadják szeretettel a „Pro Cultura Hungarica"-díjas Antal Ágnes és Imre bizonyságtételét.

(2005)

Orvos a közélet sűrűjében

A másokért, népéért érzett felelősségtudattal megvert értelmiségi – valljuk meg – ezen a tájon sem a leggyakoribb. Az egyéni boldogulás útjának a közösségi szolidaritás elé helyezése tájainkon – határoktól függetlenül – jóval általánosabb, amit persze szociológiai tényként tudomásul kell vennünk, de *homo moralis*ként mégiscsak adassék meg a kortünet ellen való berzenkedés joga. A másképp gondolkodónak, sőt cselekvőnek sok esetben a meg nem értés, lesajnálás, megmosolygás jut osztályrészül, de az erős hittel végzett népszolgálat meg kell hozza gyümölcsét: ama végelszámolásnál mégis kiderül, ő járt a helyes úton. Engedjék meg, hogy egy ilyen ár ellen úszó embert mutassak be Önöknek.

*Dr. Gubás Jenő*ről szeretnék szólni, aki e körben mégiscsak sokak számára ismert személyiség, hisz többdimenziós ember. Volt gyakorló orvos, pedagógus, nyelvművelő, szak- és közíró, fontos társadalmi kezdeményezések elindítója, szociográfus – egyszóval egyike azon kisebbségi entellektüelleknek, akik nem csupán passzív elszenvedői a reájuk mért sorsnak, hanem teszik mindazt, amit az adott léthelyzetben belső indíttatásból, a köz javára tenniök kell.

A Bánság délvidéki részén, a Tisza-menti Törökkanizsán született 1937. november 16-án. A zentai Bolyai Farkas Magyar Főgimnáziumban szerzett érettségi után a belgrádi Orvostudományi Egyetemen 1962-ben vette át oklevelét. Ezt követően öt évig, mint körzeti orvos dolgozott szülőfalujában, majd Szabadkán, ahol a mentőállomáson, egy üzemorvosi rendelőben, tanárként pedig az egészségügyi szakközépiskolában egyaránt tevékenykedett. Utóbb a szabadkai kórház fül-orr-gégészeti osztályán a legjobb szakemberek között tartották számon: számos beteget mentett meg az életnek a gégerák korai felfedésével, újításként meghonosította az általános narkózisban történő mandulaműtéteket, Jugoszláviában elsőként alkalmazta munkatársaival a törött arccsontoknál az ún. minilemezeket. Munkásságáért 1989-ben a Magyar Fül-Orr-Gégeorvosok Társasága tiszteletbeli taggá fogadta, 1993-ban pedig a szerbiai egészségügyi minisztérium primáriusi (főorvosi) ranggal tüntette ki.

Szakírói munkásságát hazai és külföldi szaklapokban megjelent írásai, a 300-at meghaladó számú ismeretterjesztő cikke, egy tankönyvfordítás és közel negyedszáz tanácskozáson elhangzott beszámoló fémjelzi. Közírói vénáját már a 70-es években az Új Symposionban bizonyítja, amikor is Kolozsvári Csaba álnéven az elesettek életét szociográfiai feljegyzésekben mutatja be, a Magyar Szóban pedig nyelvművelő írásokat közöl.

(Ez utóbbiak egy részét – más szerzők írásaival – a Fórum 1988-ban önálló nyelvművelő füzetben teszi közzé.) Első önálló kötete 1993-ban jelenik meg *Egészség(ügy)ünk nyelve – nyelvünk egészsége* címmel. A könyv mozgatórugóit jól illusztrálja a szerző alábbi néhány mondata: *„Az orvosnak nagy szerepe van a nyelvi tisztaság, a szép beszéd kialakításában és ápolásában. Ha munkája közben nem használ makaróninyelvet, ha nem mondja azt, hogy* boloványe, hranarina, bubrezsnyák, mantil, spricc, banya, závoj, szocijálno, szindikát *(még az Újvidéki Televízió riportere is olykor így mondja), és ezt környezetétől is megköveteli, illetve igényli, akkor egy kis közösségben felébresztheti a helyes beszéd iránti szükségletet, szóljon az magyarul, szerbül* vagy *bármilyen idegen nyelven."*

A Gubás-házaspár otthona az évek során a délvidéki magyar szellemi élet egyik világítótornyává vált. A főorvos úr kezdeményezésére született meg az évtized elején a *„vajdasági Szárszó"* gondolata, amely a tóthfalusi kerekasztal, majd a zentai és szabadkai értelmiségi találkozó formájában öltött testet. Morális kiállásának eredménye a *Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség* ideájának megszületése, vagy a bánáti szórványdiákok kollégiuma. Orvos-író elődje, dr. Munk Artúr emlékére szobrot emeltet Szabadkán, jelentős érdemei vannak a közel százharminc éves Magyar Művelődési Központ, *a Népkör* Makovecz Imre általi újjávarázsolásában. A szabadkai Életjel 1994-ben kiadja *„Értelmiségi vártán"* c. publicisztikai kötetét, amely a délvidéki magyarság legéletbevágóbb kérdéseit taglalja. Könyörtelennek tűnő keménységgel ostorozza ama széthúzást, amely megakadályozza az értelmiségi funkciók teljesülését: *„a hetven éve tartó kisebbségi sors és ezen belül az ötven éves kommunista időszak a jugoszláviai magyar értelmiség lelkében olyan mély sérüléseket okozott, amelyek sok esetben meggátolják az erkölcsös magatartást, a tudatos nemzetvállalást, a nemzetért való bátor kiállást, a kisebbségi helyzetből eredő többletteljesítmény fontosságának a felismerését, de legfőképp az összefogásnak a szükségességét. Számtalan érdekcsoportra bomlott szét ez az értelmiségi réteg, és ha hamarosan nem lesz képes magára találni, és szervezetten cselekedni, akkor ez a jugoszláviai magyarság számára végzetes lehet."*

Ha az értelmiség mint társadalmi réteg – főként annak pozícionált, a mindenkori hatalomtól függő hányada – s az erre hivatott kisebbségi intézmények nem vagy csak töredékesen teljesítik a küldetésüket, más fórumokat vagy formákat kell keresni. Tudvalévő ugyanis, hogy az immár három évtizede fungáló újvidéki Hungarológiai Intézet – bár szervezője, Szeli István professzor ennél bővebb feladatkört szánt volna neki – csak nyelv- és irodalomtudománnyal, folklórral, művelődés- és magyar–szerb kapcsolattörténettel foglalkozhat, az ún. „kemény" társadalomtudományok: a demográfia, a szociológia, a társadalomlélektan még véletlenül sem tartozik a vizsgálódási körébe. Az e szakterületeken alkotókat – akik tükröt tarthattak volna a néptöredék elé, rámutatván a kóros folyamatokra, az önismeret révén lehetővé téve egy megmaradási stratégia kidolgozását – évtizedekig a perifériára szorították, kéziratait a kiadó elfektette.

Gubás Jenő egészségi állapota miatt 1995-ben nyugdíjaztatásra kényszerült. A hátrányt előnnyé változtatva, a felszabaduló idejében megírta szülőföldje, Észak-Bánság szociográfiáját, pontosabban a magyar–szerb–román hármashatárra szorult Magyarmajdány és környékének társadalompatológiáját. A személyes tapasztalatgyűjtés, a magnószalagra rögzített beszélgetések, a levélinterjúk, a szociofotók és a kérdőíves felmérés módszerével – hű társa:

Ágota asszony s Dormán László fotóművész aktív közreműködésével – az egyetemes magyar valóságirodalom figyelemre méltó alkotását hozta létre. A Mocsáry Lajos Alapítvány által is támogatott terepmunka eredménye a Tóthfalun 1997–98-ban két kiadást is megért *Veszendő végeken* című kötet, amelynek konklúziójából idézünk: *„a falu lakossága mély társadalmi válságban van, amit csak külső segítséggel lehet jobbra fordítani (…) be kellett látnom,* hogy e *tárgykör egy nagyobb létszámú intézmény sok éves munkáját is igénybe veheti, amelynek eredménye akár egy könyvtárnyi anyagot is képezhet (…) még ott sem tartunk, hogy a kórismét megfogalmaztuk és meghatároztuk volna. És akkor még nem szóltunk a nemzettudat hiányáról, a falusi lakosság iskolázottságának, általános kultúrájának és szakmai ismereteinek elégtelenségéről, a jugoszláviai magyarság foszladozó anyanyelvéről, felszínes szórakozási szokásairól, értékrendszerének a torzulásáról, az alkoholizmusról, a gyakori öngyilkosságokról, a mérhetetlen közönyéről, pesszimizmusáról, a jövőbe vetett hite vesztéséről és még nagyon sok másról, amelyek e társadalmi szegmentum betegségét és pusztulását okozzák (…) A megoldás természetesen az értelmiség és az egész közösség szemléletváltásában rejlik, amit csak több évtizedes munkával, erkölcsös példamutatással, hathatós politikai és társadalmi változásokkal, valamint intenzív propagandával lehet elérni. Ha e közösség hajlandó lesz felvállalni és megvalósítani e feladatot, akkor mindenképpen van remény fennmaradásunkra."*

A falukutatók azon fajtájából valók Gubásék, akiket nem csupán a diagnózis felállítása, hanem a terápia, az orvoslás miként je is foglalkoztat. Társadalmi szervezetet alakítottak *Aracs a Müvelt Faluért* néven, amely a szórványban élő, főleg a bánsági magyarság kulturális gyarapodását szolgálja. Hitük szerint ugyanis a műveltség gazdagodásával a gazdasági élet is fellendülhet, ami az anyagi hátteret biztosíthatja a magyarság meg- és ott-maradásához. Az alapállomány összegyűjtésének megszervezésével könyvtárakat hoztak létre Udvarszálláson, Magyarmajdányban, Oroszlámoson, Bókán, a meglévőket gyarapították Kisoroszin a szerémségi Maradékon, Magyarkanizsán és Bajmokon. A 3000-et jóval meghaladó eddigi akcióhoz a bácskai tömbmagyarság mellett az anyaország intézményeit, szervezeteit is megnyerték. Az élővé tett bibliotékák – többnyire egyházi keretben – azután a települések művelődési központjává fejlődhetnek, hiszen parabolaantennák segítségével a Duna Televízió műsora is láthatóvá válik a számukra, a magyar irodalom értékeit pedig műsoros videokazetták kölcsönzésével teszi elérhetővé az egyesület.

Ahol a szükség úgy kívánja, több zsák ruhával, cipővel, karácsonyfadísszel érkeznek. A könyvtáravatásokra kulturális műsort visznek Szabadkáról, ösztönzésükre van, ahol már énekkar is alakult, imaházak díszítéséhez művészek, könyvtár berendezéséhez iparos ember segítségét szerezték meg. A Mocsáry Lajos Alapítvány segítségével idén nyáron szabadkai családoknál dél-bánáti gyermekeket táboroztattak, gazdag önazonosság-erősítő programot szervezve a számukra. Legújabb fegyvertényük, hogy felkérésükre Szervátiusz Tibor elkészítette az *Aracs-díjat,* amivel a szervezet serkenteni kívánja azt a munkát, amely a délvidéki magyarság ittmaradását, kulturális és gazdasági gyarapodását szolgálja, némi kárpótlást nyújtva a nem ritkán elviselt megaláztatásért vagy üldöztetésért.

Gubás doktor eddigi életműve példa arra, hogy a kisebbségi sorba szakadt értelmiségi nem vonulhat elefántcsont-toronyba, mindenessé kell, hogy legyen. Felismervén a veszélyt, hogy *„az üresen maradt életteret a vitálisabb nemzetek könyörtelenül betöltik"*, személyes példamutatással emeli fel szavát az egykézés ellen, a konkrét gyógyításon túl

részt vállal a délvidéki magyarság lelki és testi egészségügyi állapotfelvételéből. Bánsági kutatásával feltárja azokat az okokat, amelyek e falvakat sorvasztják, hogy elindítható legyen egy revitalizációs folyamat, amely lassíthatná, remélhetőleg megállítaná a szórványaink megsemmisülését.

Az elmondottak meggyőzően bizonyítják, hogy Gubás Jenő, több évtizedes munkássága alapján, méltán veheti át az 1998. évi Mocsáry-díjat.

(1998)

Sorskérdések doktora

„Azoknak a nemzeteknek, népcsoportoknak, amelyeknek a korpiramisa széles alapokra épül: jövője van. (Nevetnek is. Úgy, hogy mind a »negyvenkét« foguk látszik...) A szűk alapokra épült korfák társadalmának történelme van. Dicső múltja. Akár a falra is akaszthatják, vigasztalásul, mint kolduskában a nemesi kutyabőrt, le is fényképezkedhetnek vele, vagy tükrük elé helyezhetik, mert a valós, az életes élet törvényei szerint mennek ki a divatból. A lefelé szűkülés fokmérője szerint válnak múlttá, történelmi adattá, mint szép, erős épületek hajdani lakói meg a kihalt nemzetek. Lassúbb vagy sebesebb kihalásra ítélték magukat, saját fajtájukat más nemzetekre, népcsoportokra hagyva, hogy helyüket elfoglalják a földkerekségnek azon a részén, amit hazájuknak mondtak, ahol laktak. Ezt a jelenséget hívják úgy, hogy »fehér pestis«. »Fehér halál«."

A fenti, véleményem szerint népünk egyes számú alapkérdését feszegető gondolatokat Burány Béla orvosprofesszor vetette néhány éve papírra, akit a Mocsáry Lajos Alapítvány kuratóriuma ez évben a délvidéki magyarok közül Mocsáry-díjra javasolt. 1931-ben született a Tisza menti Zentán. Középiskoláit szülővárosa Magyar Királyi Állami Főgimnáziumában kezdte 1941-ben, s fejezte be 1949-ben. Zágrábban vette át orvosdoktori oklevelét 1956-ban. A Vajdaságban elsőként tette le az *epidemológus* szakvizsgát. Mint *a nem fertőző betegségek járványtani szakorvosa,* 1961-től Zentán építette ki a szolgálatot, majd 1967-től Újvidéken a Tartományi Közegészségügyi Intézet járványtani osztályának főorvosa, részlegvezetője, emellett bekapcsolódik az orvosegyetemi oktatásba. Az 1975-ben megvédett kandidátusi értekezése alapján elnyeri az orvostudományok doktora címet, a következő évben egyetemi docens, 1981-től egyetemi magántanár, *1987 óta pedig rendes tanár az Újvidéki Egyetem orvosi fakultásán.* 1991-től az 1997. évi nyugdíjaztatásáig a kamonci Onkológiai Intézet járványtani osztályát vezeti.

Népegészségügyi tényekedéséből kiemelkedik *az első szerbiai rákregiszter elkészítése, a csecsemőhalandóság tanulmányozása, s különösen a délvidéki magyarság népmozgalmi folyamatainak a vizsgálata.* A bevezetőben jelzett „fehér halál szindróma" jelenségre évtizedek óta figyelmeztet, vagyis hogy a születésszám csökkenése, a népesség elöregedése mellett, az egyke, a kivándorlás mind a nemzetrészünk vészes csökkenése irányában hat. Gyújtó hangú írásokban tudatosítja a gondokat, ösztönöz a szülők s az egész közösség szemléletváltására. Egy *összmagyar* – az anyaországra s az elszakított nemzetrészekre

egyaránt kiterjedő – *vitálstatisztikai helyzetkép elkészítését szorgalmazza* az egész nyelvterületünkön tapasztalható gond tudatosítására, a folyamat leállítására s majdani megfordítására. E területen a legújabb az 1998-ban, Újvidéken megjelent *Szakad a part* c. nagy visszhangot kiváltott könyve, amely a *Tünetek magyarságunk kórélettanából* alcímet viseli.

Három orvosi szakkönyve és 160-nál több tanulmánya, szakcikke mellett 1962 óta *17 kötetben tette közzé a szellemi néprajz területén végzett gyűjtőmunkája eredményeit.* Juhásznóták, rabénekek, balladák, gyermek- és játékdalok, katona- és más népdalok mellett paraszti önéletírásokat, népművészeti hímzésmintákat adott ki. Nemzetközi összehasonlításban is úttörő munkát végzett a délvidéki magyar erotikus népmesék több kötetben való, szöveghű megjelentetésével.

A Mocsáry-díj 1999. évi, délvidéki kitüntetésére a fenti – a számomra egyedül hiteles, Németh László-i teljességű hungarológiai – munkásságával, különösen népe biológiai pusztulása gondjának a tudatosításával szolgált rá. Ebbéli érvelését nem utolsó sorban az is hitelesíti, hogy ő maga öt gyermek édesapja.

Béla bátyánk egy tavalyi nyilatkozatában olvasom: lélekszámbeli fogyásunk *„a Kárpát-medencei magyarság legriasztóbb és legösszetettebb egészségügyi és népességi problematikája. A hivatalos népszámlálási adatok szerint 1961 és 1991 között a vajdasági magyarság lélekszáma 101 625-tel fogyott. Ez azt jelenti, hogy az elmúlt 30 év alatt a magyar lakosság száma 22,9 %-kal csökkent. Még pontosabban: naponta 9,2-del többet temetünk, mint dajkálunk (...) A hadba hurcolás elől a határon kívülre menekült mintegy negyvenezerre becsült magyar fiatal hiányában, akiktől a biológiai reprodukciós szerepbetöltés lett volna várható, a felgyorsuló zuhanó tendenciákban a délvidéki magyarság számcsökkenése naponta húsznál többre becsülhető. A hivatalos források alapján közzétett adatok szerint Magyarország lakossága évente 31 000 lakossal csökken, naponta 85 fővel – tíz év alatt ez egy megye eltűnésének felel meg. Az összmagyarság lélekszáma a Kárpát-medencében pedig naponta három számjegyű számmal kevesebb (…) Adott életkörülményeink között a fehér halálból kivezető egyetlen kiút az öntudat. Azt kell felfognunk végre, hogy a kétgyermekes családmodell a szimpla reprodukcióhoz sem elég. Az egykézés pedig tudatos nemzetgyilkosság (...) A probléma teljes nyelvterületre szóló tudatosítása a folyamat leállítását, megfordítását még elősegítheti. Egy lépésváltás itt és most egy új honfoglalással érne fel."*

Mivel mi az élet s nem a halál pártján állunk, hinnünk kell Burány doktor igazában, s megtennünk kinek-kinek a maga őrhelyén minden tőle telhetőt e lépésváltás mielőbbi megvalósítására.

(1999)

A csepp a tengerért

Nyelvterületünk egyik legdélibb szögletében fekszik egy jelképes nevű település: Maradék. Újvidék alatt húszegynéhány kilométerre, az egykori Tarcal hegy lábánál terül el, amelyet manapság már a magyarok is többnyire Fruška goraként emlegetnek. Keletkezésének legendájáról az ott élők is alig tudnak: a törökdúlás a szomszéd völgyben megbúvó falut elpusztította, s a *maradék* ebbe a vályúba menekült. Nos máig élnek ott honfitársaink, ám egyre veszélyeztetettebb sziget-helyzetben, elfogyó anyanyelvű intézmények mellett, mindinkább kitéve a beolvadásnak. A Trianon idején még magyar többségű településen három évtizede is még fele-fele arányban éltek szerbek és magyarok, az utolsó népszámláláskor, 1991-ben a 2122 lakosból már csak 633-an vallották magukat nemzetünkhöz tartozónak.

A képlet nem ismeretlen a Kárpát-medencében: erősödő többségi környezetben a szórványbeliek napi kapcsolatai többnyire többségi nyelven zajlanak, a családokon belül mind gyakrabban így szólnak egymáshoz. Az iskolában a szülők évről-évre növekvő számban többségi tagozatra íratják a gyermekeiket (különösen, ha a körzetközpont középiskolájában már nincs anyanyelvű továbbtanulási lehetőség), negyedszázada így megszűnik a magyar tagozat. Dudás Károly szabadkai író 1977. évi maradéki riportjában már így tudósít: *„Magyarul már csak az idősebbek és a középkorúak beszélnek, a fiatalok nemigen szólalnak meg őseik nyelvén, inkább csak kölcsön vesznek szavakat, mondatokat, írni-olvasni alig néhányan tudnak. Amikor hetvenegyben itt jártam, még huszonnyolc gyerek tanult magyarul az összevont alsó tagozaton, most kilencen vannak (…) Elsőbe már tavaly nem iratkozott be senki (…) Két év, vagy annyi se, és az utolsó szerémségi magyar tagozatból is elfogy a gyerek."*

Nos, ebben a vészesen asszimilálódó szórványban feszül neki a hit nélküliek számára reménytelennek tűnő feladatnak *Béres Károly* református lelkész és felesége, *Irén* asszony. A nagytiszteletű úr 1953. február 16-án született Újvidéken, ahol máig él. A szülővárosában elvégzett elektrotechnikai középiskola után ugyanitt szerzett villamosmérnöki oklevelet 1977-ben. Műszaki munkáját máig folytatja, korábban egy tervezőiroda villamos csoportvezetőjeként, jelenleg pedig mint tanácsadó. 1965-ben konfirmált az újvidéki Református Egyházban. A hetvenes évektől tart felolvasott istentiszteleteket, 1980 óta pedig minden vasár- és ünnepnap szolgált először Tiszakálmánfalván és Kátyon, Újvidéken, majd Piroson, utóbb pedig Maradékon.

A lelkészhiány akkora a Délvidéken (is), hogy néhai Hodossy Imre püspök úr 1993-ban Béres Károlyt felhatalmazta a sákramentumok kiosztására, amikor reá bízta a maradéki gyülekezetet. Azóta úgy fizikai, mint lelki értelemben építi a 170 lelkes közösséget. Egyfelől újjáépítették a korábban leégett paplakot és imatermet. A paplak egyelőre csak a fűtési szezonon kívül lakható – használt bútorait a belgrádi magyar nagykövetség ajándékozta -, reményeik szerint a falut rövidesen rákötik a gázvezetékre, így azzal fűthetnének. A vályogból épült, átnedvesedett templom falainak szigetelése, a torony és a tető újra burkolása után eljutottak a padló lebetonozásáig. Terveik között szerepel a

mennyezet újra borítása, majd a Délvidéken elsőként az Erdélyben szokásos, festett kazettákkal való díszítése.

A korábban vázolt nyelvi állapot sajátos feladatok elé állította a lelkipásztort: a heti egyszeri hittanórák egyben nyelvórákká is lettek, hiszen ahhoz, hogy az üzenet eljusson a gyermekek szívéhez, le kellett fordítani szerbre az elhangzottakat. Igazán hatékony persze az lenne, ha a családban s az iskolában is magyar beszéddel találkozna a felnövekvő nemzedék. Béres Károly és hitvese idén immár negyedízben vállalkozott a nyári *anyanyelvápoló tábor* megrendezésére, hogy az óvodás és iskolás korosztályban gátat vessen a nyelvromlás és nyelvcsere pusztításának. A tömbhelyzetű Észak-Bácska és az anyaország gyermekei, pedagógusai, néprajzosai segítségével, egy-egy héten át tanulnak verset, mesét, népdalt, játszanak, mérik össze tudásukat sportban, ügyességben, sajátítják el a kézművesség s a néptánc alapelemeit. A nyelvhasználat hatékonyságát növeli, hogy a vendégeket maradéki gyermekek családjainál szállásolják el, ahol természetszerűleg igyekszenek magyarra fordítani a szót.

Nem egyéb ez, mint magvetés, amelynek termése esetleg csak évek múltán szökkenhet szárba. A táborok az ökuméné jegyében zajlanak, így a katolikus gyermekeket is elvárják. Év közben alkalmi műsorokat szerkesztenek karácsony, húsvét táján, sőt a gyermekek ez idén már magyarországi népművészeti táborba is eljutottak. Jómagamnak a Mocsáry Alapítvány által is támogatott I. Kárpát-medencei Református Honismereti Gyermektábor vezetőjeként nyílt alkalmam maradéki gyermekekkel találkoznom Tahitótfalun. Béres Károly a Maradékon töltött nyolc esztendő alatt sem fizetést, sem útiköltséget nem kapott, hisz a gyülekezet vagyoni helyzete azt nem tette lehetővé. Eddigi munkája „kézzel fogható" ellenértéke egy palást és némi „stóla" volt a temetésekért. Másik munkahelyén kapott keresetéből tartja el a családját.

A nagytiszteletű úr – párhuzamosan maradéki szolgálattevésével – egy országos, sőt nemzetközi jelentőségű, humanitárius szervezet élén is megbecsülést vívott ki egyházának s nemzetének. *„…a háborúság békességes tűrést nemz. A békességes tűrés pedig próbatételt, a próbatétel pedig reménységet. A reménység pedig nem szégyenít meg…"* – olvashatjuk Pál apostolnak a Róma beliekhez írott levelében (Róma 5, 3-5). 1993. februárjában, a többnyire az ottani szlovák hívőket tömörítő evangélikus, a magyar református, a szlovák és szerb jellegű metodista egyház, valamint a bácskai szerb ortodox püspökség Újvidéken megalakította az *Ökumenikus Szeretetszolgálatot.* (Utóbbiak néhány év múlva kiléptek, hogy létrehozhassák saját humanitárius szervezetüket.) A szolgálat igazgatójául Béres Károlyt választották. A többvallású, többkultúrájú, többetnikumú közegben – fegyverropogás, bombazápor, ordas indulatok közepette – nap, mint nap gyakorolni a vallási és nemzeti türelem, a keresztyén szellemiség eszméjét, ehhez valóban a kisebbségi sorsot megélő, egyházi ember elhivatottsága szükséges.

Az Ökumenikus Szeretetszolgálat tevékenységének középpontjában a *diakóniai munka* áll. Mára ötven településen hetven ilyen ökumenikus csoportot hoztak létre Délvidékszerte, az alapító egyházak mellett római és görög katolikus közösségekben is. Miután Jugoszláviában az egyházak számára nem megengedett pl. aggok háza vagy árvaházak alapítása, az ott dolgozó önkéntes munkatársak járják körbe és szeretetmunkával segítik

az időseket, betegeket, árvákat és szükséghelyzetben szenvedőket. Ők térképezik fel a település gondjait, igényeit, amelyek alapján születnek meg a szolgálat pályázatai, projektumai, amelyek alapján a svájci, magyar, német, osztrák és más külföldi támogatások utóbb megérkeznek. Hogy milyen fokú munkát végeztek eddig, jól jellemzi az alábbi néhány adat:

- nyolc esztendő alatt több mint másfélmillió adag főtt ételt osztottak ki Újvidék, Nagybecskerek, Titel és Pacsér *ingyenkonyháin;*
- mindaddig, amíg az állam meg nem tiltotta, s el nem kobozta, 400 tonnánál több *orvosságot* osztottak szét kórházaknak, egészségügyi intézményeknek. Mobil orvosi csoportjuk a falvak imatermeiben, község- és egészségházaiban vizsgálta meg a betegeket s adományozott gyógyszert;
- kiosztott *élelmiszer-segélyeik* mennyisége meghaladja a 3000 tonnát. Étolaj, liszt, cukor, margarin a tartalma azoknak a családi csomagoknak, amelyeket többnyire az egyházakon keresztül juttatnak el a rászoruló családoknak, hitbéli és nemzeti megkülönböztetés nélkül. Emellett az adományokból iskolák, más gyermek- és művelődési intézmények, egészségügyi dolgozók részesülnek;
- több mint 20 tonna *anyatejpótló tejport* kaptak a révükön az alultápláltság vagy a stresszhelyzet miatt szoptatni nem képes kismamák;
- *vetőmag-programjuk* keretében mintegy 150 000 család zöldség- és főzelékszükségletét biztosították egy naptári év nagyobb részére. E program idős és beteg újvidéki cigánycsaládokat is érintett pl. a Sanghaj nevű nyomortelepen;
- emellett tisztálkodási szereket, használt és új ruhát is osztottak 1000 tonnás nagyságrendben.

A Jugoszláviai Református Keresztyén Egyház bácsfeketehegyi központjában bérbe vették a Lauenbergi Otthont, amely a püspöki székhelyen református, evangélikus és metodista *ifjúsági táboroknak, katekizációnak* ad otthont évente tíz teljes héten át, idéntől pedig hétvégeken is a menekült és szociális válsághelyzetben lévő gyermekek számára is. A svájci protestáns segélyszervezet *varrógépeket* vásárolt az otthonnak, amelyeken tanfolyamok formájában sajátítják el a lányok, asszonyok a szabás-varrás fortélyait, egyben alkalmi munkalehetőséget biztosítanak a helybéliek meg a menekültek számára. Munkanélküli fiatalok közül félszázat alkalmaznak *szeretetmunkásként* több, mint 300 idős, rokkant ember gondozására Újvidéken. *Ökumenikus imaóráikon* és összejöveteleiken a már említetteken kívül baptisták, anglikánok, zsidók, muzulmánok, horvátok, ruszinok, ukránok egyaránt részt vettek az elmúlt időszakban.

Befejezésül még hadd utaljak arra, hogy Vajdaság – remélhetőleg a rendszerváltozás után már nemcsak a nevében – autonóm tartomány mintegy kétmillió lakosából alig százezer a protestáns. Az ötszázaléknyi, soknemzetiségű, sokvallású közösség fent vázolt teljesítménye ennek fényében még inkább kidomborodik. Legyünk büszkék rá, hogy e munkában oroszlánrészt vállaltak délvidéki magyar református testvéreink s személy szerint Béres Károly tiszteletes úr. Hogy a szegény a még szegényebb nyomorúságára is odafigyel, példázza, hogy 1998 végén három nyerges vontatónyi használt ruhát, lisztet,

tésztát és különböző élelmiszert gyűjtöttek be és juttattak el az árvíz sújtotta Kárpátaljára, idén pedig a magyarországi árvízkárosultak megsegítésének keresték meg a módját.

Talán sikerült tényekkel megvilágítanom, miért jelölte a kuratórium Béres Károlyt az idei Mocsáry Lajos-díjra. Köszöntsük mindannyiunk nevében az evangélista szavaival: *„Ne aggodalmaskodjatok tehát, és ne mondjátok: Mit együnk? vagy: Mit igyunk? vagy: Mivel ruházkodjunk? Mert mind ezeket pogányok kérdezik. Mert jól tudja a ti mennyei Atyátok, hogy mind ezekre szükségetek van. Hanem keressétek először Istennek országát, és az ő igazságát; és ezek mind megadatnak néktek."* (Mt 6, 31-33).

(2000)

„…Legyek a szél, mely hordja a magot…"

Nyolc évtizede, ama trianoni mészárszéken „végtagjaink" közül az egykori Temesi Bánság kétharmadát Romániának, egyharmadát a frissen alakult Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak ítélték. Ez utóbbiban látta meg a napvilágot Tietze Jenő tisztelendő úr 1938. december 5-én. Szülőhelyét – Torontál vármegye egykori székhelyét – akkor az éppen aktuális királyi családra emlékezve, Petrovgrádnak hívták, ma még az egykor megboldogult partizánvezért megidéző Zrenjaninként emlegetik, egyébiránt nyelvünkön az Anjou-kor óta a Nagybecskerek nevet viseli. Mint tudjuk, a Bánság a török kiűzése után Európa egyik legszínesebb nemzetiségi területe lett, a Habsburg telepítés következtében – Jenő atya családjában, az eredetükre valló német mellett, a magyar nyelv is egyaránt használatos volt, de ő már a harmadik nemzedék, aki magyarnak vallja magát.

Az előzőkből következően az elemit s a Magyar Főgimnáziumot Nagybecskereken végzi 1945–57 között. Ezután a zágrábi Teológiai Akadémián kezdi meg tanulmányait, amelyet – a totális rendszer papnövendékek iránt tanúsított gesztusaként – másfél éves sorkatonai szolgálat szakít meg, így 1963-ban szentelik pappá. 1965-től Versecen, 1967-től szülővárosában segédlelkész. Mint a kezdetben apostoli kormányzó, majd később bánáti püspök, Jung Tamás atya munkatársa, otthon és külföldön sokat utazott. 1974-től becskereki plébános, 1983-tól püspöki tanácsnokká nevezik ki. 1988-ban az új főpásztor, Huzsvár László atya egyik első intézkedéseként általános helynöki címmel ruházza fel, egyben vagyonigazgatói feladattal bízza meg. A következő év nagycsütörtökén veszi át pápai prelátusi kinevezését.

Pál apostol írja a Róma beliekhez írott levelének 5. részében, a 3–4. versekben: *„Nemcsak pedig, hanem dicsekedjünk a háborúságokban is, tudván, hogy a háborúság békességes tűrést nemz, A békességes tűrés pedig próbatételt, a próbatétel pedig reménységet."* Nos, Tietze Jenő, a 90-es évtizedben a balkáni háború sújtotta lakóhelyén – az Úr segedelmével – tudta, mit kell cselekednie. Kozma Imre atya, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat elnöke 1992-ben látogatást tett a bánáti püspökségen, amelyet a következő évben már jelentős se-

gélyszállítmány követett. Helyiség híján a nagybecskereki plébánia adott otthont a küldeménynek, hogy lökést adjon a Jugoszláviai Máltai Szeretetszolgálat megalakításához. Nyolc esztendeje ugyanott, Tietze atya lelki vezetésével működik a humanitárius szervezet.

Az első két-három évben kizárólag a magyarországi, utóbb a német, francia, majd kisebb mértékben a svájci, olasz és romániai máltaiaktól érkezett szállítmány hozzájuk, az elosztáskor különböző nemzetiségű orvosok, gyógyszerészek, nővérek s más, jóakaratú emberek vállalkoznak önkéntes, önzetlen munkára. Mára a forgalmuk meghaladja a 22 millió német márkát: Az adományok összetételében a legnagyobb hányadot az egészségügyi anyagok, az élelem és a gyógyszerek teszik ki, de jelentős a ruházat, az orvosi műszerek, a tisztálkodási eszközök aránya is. Egy magyarcsernyei származású, németországi orvosnő, dr. Fessl de Alemany Erzsébet – külön figyelmet fordítva szülőföldjére – több mint száz kórházi ágyat, számos orvosi műszert, életmentő anyagokat juttatott el Kölnből Nagybecskerekre. A vele való kapcsolat még a prelátus úr gyermekkorára vezethető vissza.

A legnehezebb, vészterhes években – a gyógyszerhiány, avagy azok megfizethetetlen ára miatt – különös jelentőséggel bírt a naponta nem ritkán sok száz, esetleg az ezret is meghaladó receptforgalmuk. A már említett felkészültségű szakember-gárda felelősségteljes munkával választja ki a külföldi szerek közül a hazai receptnek megfelelő összetételűt, mielőtt a betegnek adja. Mintegy 50 kilométeres körzetben sajátos, mozgó patikát is működtetnek.

Az ember gyarlóságából adódik, hogy – különösen szükséghelyzetben – konfliktusok is keletkeznek. Tietze atya – a sok-sok hálás, hozzájuk forduló mellett – akarva-akaratlan, haragosokat is szerzett, hiszen minden igényt lehetetlen kielégíteni. Csalódásként emlegeti ama egykori, kórházi ortopédorvos példáját, aki a szeretetszolgálat által juttatott 18 tonna gipszből bőségesen részesült, majd később, polgármesterként semmit sem tett semelyik egyházi létesítményért. A Jugoszláviai Máltai Szeretetszolgálatnak máig nincs saját épülete, a hatóságok sem alkalmas objektumot, sem anyagiakat nem bocsátottak a rendelkezésükre. A viszonyokat jól jellemzi, hogy a pápai prelátus éveken keresztül az irodában, egy földre fektetett szivacson aludt, mert a szobáját átengedte raktárul az általa pásztorolt szervezetnek. Fizetett alkalmazott nélkül dolgoznak máig a máltaiak Nagybecskereken, iratanyaguk a padláson, dobozokban porosodik.

Tietze Jenő arcán mégis a mosoly ült, amikor egy újságírói kérdésre – a remélhetőleg utolsó háborús karácsony előtt - az egész tevékenység belső indíttatásairól nyilatkozott: *„A Jóisten látja a belső sikerélményünket, amikor örül az ember, hogy adhat, és az a valaki örül annak, amit kapott (...) Nyomorultak mindig lesznek, segíteni kell rajtuk, de az a kívánságom, hogy csak azoknak kelljen segíteni, akik valóban rászorulnak, és ne legyenek 'önjelölt' rászorulók. Vagyis, hogy az emberek ismerjék fel, hogy mikor nincs már szükségük segélyre, és adjanak teret azoknak, akik valóban rászorulnak."*

Talán sikerült megvilágítanunk, miért döntött a Mocsáry Lajos Alapítvány kuratóriuma úgy, hogy a 2001. évi két Mocsáry-díj egyikével Tietze atya karitatív munkáját

részesíti elismerésben. Hadd nyújtsam át a plakett mellé még ráadásul, erdélyi lelki testvére sorait is:

„A végtelen falban legyek egy tégla,
Lépcső, min felhalad valaki más,
Ekevas, mely mélyen a földbe ás,
Ám a kalász nem az ő érdeme.
Legyek a szél, mely hordja a magot,
De szirmát ki nem bontja a virágnak,
S az emberek, mikor a mezőn járnak,
A virágban majd gyönyörködjenek.
Legyek a kendő, mely könnyet töröl,
Legyek a csend, mely mindig enyhet ad.
A kéz legyek, mely váltig simogat,
legyek, s ne tudjam soha, hogy vagyok (...)"

(Reményik Sándor: Akarom – részlet)

(2001)

Kézszorítás az őrtállóknak

A Mocsáry Lajos Alapítvány kuratóriuma, évtizedes fennállása óta másodízben ítélt horvátországi – drávaszögi – magyaroknak Mocsáry-díjat. *Kettős János* kopácsi lelkipásztor – azóta a Horvátországi Magyar Református Keresztyén Egyház szuperintendense – elismerése után néhány évvel ez idén a Hercegszőlősön lakó Keresztes-házaspár tevékenységét köszönheti meg alapítványunk, s így közvetve az anyanemzet is.

Mindketten a trianoni határmegvonással Jugoszláviához, utóbb Horvátországhoz került Dél-Baranya szülöttei s mindmáig hűséges lakói. *Keresztes Árpád* 1943-ban az akkor időlegesen visszacsatolt Sepsén, *Koloszár Irma* pedig 1950-ben Kopácson látta meg a napvilágot. Az általános iskola elvégzése után a szabadkai tanítóképzőben érettségiztek, majd pedagógusi munka mellett szerezték tanárképző főiskolai oklevelüket: Árpád az eszéki ének-zene szakon tanult, Irma Pécsett magyar nyelv- és irodalomtanári képesítést kapott. A párhuzamos életutak 1972-ben találkoztak: azóta boldog házasságban élnek, leányuk és fiúk immár felnőtt értelmiségiek.

A házaspár számára – szerves közösségből és közösségbe érkezvén – természetes volt mindaz, amit szociális érzékenységnek, társadalmi szolidaritásnak nevezünk. Már az 1970-es években mások gyermekeit is – külterületről bejáró rászorultakat – étkeztettek saját házuknál. Még korábban Tanár Úr fiatal pedagógusként indíttatást érzett arra, hogy szülőfalujában megalakítsa a vöröskereszt helyi szervezetét, gyűjtést szervezzen a szegény sorsúak megsegítésére, személyes példamutatással élére álljon a véradó mozgalomnak. Tevékenységét az akkori országos vöröskereszt emlékplakettel is jutalmazta.

Mindmáig nem kellőképpen tudatosodott határon innen és túl, milyen fizikai és mentális pusztítást okozott a délvidéki magyarság életében az 1991. nyarán kitört balkáni háború. Kórógy, Szentlászló neve talán még felidéz valamit az amnéziában nem szenvedőknek. De azt például, hogy a harcok kezdetekor – épp a baranyai fronton – a Jugoszláv Néphadsereg és a velük szemben álló Horvát Gárda egyenruhájában többek között magyarok is kellett, hogy magyarokra lőjenek, vajon hányan tudják? Hogy az etnikai tisztogatás nemzetünket hasonlóképpen érintette, minta délszlávokat vagy az albánokat, hogy a velünk egy nyelven beszélők tízezrei kényszerültek menekülésre puszta létüket mentve, avagy a behívóparancs elől a Drávaszögből, Szlavóniából, Bácskából, Szemségből és a Bánságból?

Nos Keresztes Árpád és felesége a nehezebb utat választotta: vállalták a helyben maradást. A szerb megszállás – a világon senki által el nem ismert krajinai bábállam – idején minden megaláztatás, lelki és testi terror, utazási korlátozás ellenére álltak a vártán. És nem csupán tűrtek, hanem – felismervén a történelem diktálta teendőket – cselekedtek is. Nem Don Quijote-i módon, de a lecsökkent tanár- és diáklétszám miatt több iskolában: Laskó, Vörösmart, Hercegszőlős és Kiskőszeg között ingázva biztosították a gyermekek anyanyelvű tanítását. Mindezt sokszor légiriadók, aknazápor, Eszék felé irányított ágyuk és szabadcsapatok garázdálkodásai közepette, merthogy erre esküdtek fel… Emellett pedig ha kellett, elmenekült családtagok öregeit gondozták, ápolták, az ENSZ-katonák segítségét igénybe véve megszervezték az élelmiszer- és gyógyszer-ellátást, nem egyszer bizony még temettek is. Egyszóval: tették, amit vészhelyzetben emberként meg kisebbségi értelmiségiként tenniük kellett, s amihez az adott körülmények között gerinc, rendkívül nagy hit és lelkierő szükségeltetett.

Amikor a béke helyreálltával 1998-ban Laskón újra önállósulhatott a magyar iskola, Keresztes Árpádot nevezték ki igazgatónak. Talán elképzelhető, milyen munka lehetett hét év után megszervezni az intézmény életét, felújítani az épületeket. Miután maga is szegényparaszti családból származik, mindig szívén viselte a legnehezebb sorban élő gyermekek gondját: évről-évre pályázati támogatásért fordul számukra a Mocsáry Alapítványhoz. Így a legrászorultabbak térítésmentes, a többiek kedvezményes étkeztetésben részesülhetnek. A háború miatt megviselt idegrendszerű, sokszor az alkoholizmusba menekült szülők gyermekei pszichológiai, logopédiai gondozásának a megszervezését hasonlóképpen a feladatának érzi. A diákok anyaországi nyaraltatása, táborozása nem kevésbé a sebek gyógyítását szolgálja.

A Keresztes-házaspárra valóban illik „a nemzet napszámosa" kifejezés. Ízig-vérig pedagógusok, Árpád az elmondottak mellett a Horvátországi Magyar Pedagógusok Fórumát is létrehozta, és vezeti. Önkormányzati képviselőnek választották, egyházközségének presbitere meg kántora. Mocsáry-díjukkal feddhetetlen erkölcsi tartásukat, a háború előtti, alatti és utáni helytállásukat, - különösen a népük szociális, egészségügyi és mentális állapotának javításáért végzett több évtizedes munkájukat -, szerettük volna megköszönni. Merthogy ők követték az Ige szavát: *„És ne féljetek azoktól, akik a testet ölik meg, a lelket pedig meg nem ölhetik…"* (Mt 10, 28).

(2002)

„Végvidéken, végveszélyben”

– olvastuk egy a délvidéki magyar szórványok tudatkopását és léthelyzetét bemutató riportsorozat summázatát néhány éve az egyetlen ottani napilap hasábjain. Közhasznú alapítványunk épp e veszélyeztetettséget felismerve indítja el Kárpát-medencei szórványprogramját, s kitüntetettjei sorában is nem egy olyan kezdeményező áll, aki eredményesen veszi fel a harcot az erózió ellen „végváraink” egyikén.

A Mocsáry-díj idei elismerésére a kuratórium Koncz Tibor esperes urat, Bóka és még hat bánsági falu plébánosát jelölte. Koncz atya 1966. szeptember 11-én született Törökkanizsán, anyai ágról zsellér, apai részről bognármester paraszti családból. A szülői házra a vallásosság, a család szeretete és a becsületes munkásélet volt a jellemző. Általános iskoláit és a kereskedelmi szakközépiskolát szülőhelyén végezte. Már 12 éves korában, testvérbátyja közúti balesete nyomán, továbbá Erős Ferenc helyi lelkipásztor hatására érlelődött benne a gondolat, hogy csak a papi hivatást választhatja. Így érettségi után, 1986-ban jelentkezett Msgr. Jung Tamás nagybecskereki püspök atyánál, aki felvette kispapjai közé, majd a horvát–szalvóniai Djakóvár szemináriumába irányította, 1989 szeptemberétől pedig a szegedi teológiára.

Közel tizenkét éve, 1992 júniusában szentelték pappá Törökkanizsán, és három hónap múlva foglalta el mai szolgálati helyét a bókai, nagynezsényi és módosi plébánián. Mivel az egész Délvidék, de különösen a bánsági szórvány évtizedek óta paphiányban szenved, el kell lássa Káptalanfalva, Surján, Kanak és Ólécz filiájának meg több puszta, kistelepülés híveinek a lelki gondozását. Hogy ez ott és most micsoda embert próbáló feladat, hadd utaljak például Bóka történetére s nemzetiségi összetételére. A Temes folyó mentén fekvő nagyközség az évszázadok során tartozott Keve, Temes, majd Torontál vármegyéhez, s már a XV. századtól kimutatnak az oklevelek, a magyar és a később érkezett német mellett, montenegrói eredetű szerb népességet. A XIX. században már pravoszláv Szerb-Bóka és római katolikus Horvát-Bóka nevű településrészekre oszlik a falu – utóbbiak lakossága az ekkor a környék hűbérurává vált zágrábi püspök telepítésének volt köszönhető. Az 1848/49. évi szabadságharc idején már véres események színhelye a környék: a magyar oldalon harcoló horvátok és a császárpárti szerbek között fosztogatás, templom-felgyújtás és más atrocitások történtek. Az impériumváltozás, a németek ki-, s a szerbek többszöri betelepítése következtében mára a lakosság mintegy háromnegyede szerbbé vált, a 650 magyar és kevés horvát hívő gondozását látja el Koncz atya.

De ne felejtsük el, hogy egy nem a millennium, hanem a törökkor reflexeit hordozó balkáni háború dúlása idején kellett a pásztornak átvennie egy rendkívül szétszórt nyájat. Dr. Gubás Jenő Mocsáry-díjas szabadkai orvos megfogalmazása szerint Koncz Tibor *„olyan környezetben hirdeti magyarul Isten igéjét, ahol a szerb betelepítettek soviniszta kilengései mindennaposak, s ahol a miloševići időszakban Káptalanfalván robbantottak a katolikus templomban. Ft. Koncz atyát nem ijesztették meg ezek az ellenséges megnyilvánulások.”* Felismerte, hogy ott, ahol évtizedek óta megszűnt a magyar nyelvű oktatás, csak a

templom lehet az anyanyelv, így a magyarságtudat ápolásának a legfőbb színhelye, mozgatórugója. *„A hittanórákat például magyarul küszködtem végig a gyerekekkel, mégis azt kellett tapasztalnom* – nyilatkozta egyszer -, *hogy amint kitették a lábukat a teremből, azonnal szerb nyelven kezdtek el beszélgetni. De ami még ennél is fájóbb, hogy otthon, a családi környezetben is így folytatták (…) Azt kérdeztem magamtól: egyáltalán mi értelme ennek az egész vesződségnek, amelyet egyre inkább szélmalomharcként éltem meg."*

Nos, a fiatal plébános nem adta fel, hanem az Úr kegyelméből tudta, mit kell tennie. Magyar betűvetésre tanította a gyermekeket, Bővíz László káplánnal megszervezte a Petőfi Sándor cserkészcsapatot, ahol többek között néphagyományunk kincseibe is beavatják a felnövekvő nemzedéket. A járási székhelyen, Szécsányban magyar rádióadás beindítását segítette. Ha kellett, könyvtárat hozott létre a szórvány szolgálatát felvállaló, szabadkai Aracs Társadalmi Szervezet révén. Szintén rajtuk keresztül, a Duna Televízió ajándékaként parabola-antennát is felszereltetett, hogy oda is eljuthasson az anyaország üzenete, ahová eddig soha. Emellett az egyházmegyében többek között püspöki titkárként, a papi hivatások gondozó lelkészeként is dolgozott több évig, a kulturális rendezvényeknek pedig máig ügyvezetője.

Mocsáry-díjra jelölését különösen indokolta, hogy Bókán létrehozta s működteti az Árpádházi Szent Erzsébet Szeretetotthont. Észlelve, hogy a fiatalok körében nagyfokú a beolvadás és az elvándorlás, az idősek pedig sokszor magukra maradnak, 1995-ben egy az egyházközségre hagyományozott ház és föld érlelte meg benne a gondolatot. Az engedélyek megszerzése s az elvégzett munkálatok nyomán, két esztendő múlva beköltözhetett az első lakó az otthonba, akit azóta hosszabb-rövidebb ideig, közel ötvenen követhettek. Mivel az igény nagy, szinte mindig telt házzal működnek. A hozzájuk tartozó három hektár földet megművelvén, a ház részére hasznosítják. A növénytermelés mellett, a belgrádi diplomata feleségek egyesületének adományából tehenet vásároltak, ami a tejet és tejtermékeket biztosítja. A gazdaság és az otthon kenyeret ad a helybéli asszonyoknak és férfiaknak.

A főtisztelendő úr már az alapításkor gondolt az otthon bővítésére, de a háború és a nehéz gazdasági helyzet e tervének megvalósítását 2001-ig elodázta. A németországi máltaiak akkor figyeltek fel rájuk, s azóta jelentős havi támogatásban részesíti szeretetszolgálatuk az otthont. Általuk kezdhették el ez év áprilisában a 400 m²-nyi bővítést. Az új épületszárnyban hét kétágyas szoba, 30 személyes ebédlő, házi kápolna és tetőtérbeépítés található, az atya reményei szerint Szent Erzsébet napjára elkészülhet. Anyagi gondjaik természetesen nem csökkennek, hisz gondozottaik többsége minimális nyugdíjat kap, így a különbözetet pótolniuk kell alapítványoktól és segélyszervezetektől. Önellátásuk is néha akadozik, a terméstől függően.

Az Árpád-házi Szent Erzsébet Szeretetotthon – lévén Koncz atya a katolikus magyarok, horvátok és bolgárok lelkipásztora -, a krisztusi szeretet jegyében, magyar és nem magyar idősek számára egyaránt nyitva áll. A 2003. évi Mocsáry Lajos-díjjal e humanitárius kezdeményezést és a sokoldalú, nemzetmegtartó szórványmunkát egyaránt értékelte közhasznú alapítványunk. Hadd köszöntsük Ft. Koncz Tibor esperes urat az Ige szavaival: *„A jó cselekvésben pedig ne fáradjunk el, mert a maga idejében aratunk, ha meg nem*

lankadunk. Ezért tehát, amíg időnk van, tegyünk jót mindenkivel, leginkább pedig azokkal, akik testvéreink a hitben."(Gal 6, 9-10)

(2003)

Lélekmadár a Küküllő mentéről

Goethe a ballada műfaját őstojásként jellemezte, amelyből a költészet madara kikel. Más vélemények szerint a ballada nem kezdet, inkább összefoglalás, ahogy *Csoóri Sándor* fogalmaz: *„nem őstojás, inkább sötét ágak közé rakott fészek, honnét a madár, lombot és villámot súrolva kiszáll, illetve ahova visszatér (…) Tragédia ott van, ahol megoldhatatlan problémák vannak – elmélkedik a drámai gondolkodás alaptörvényéről Ionesco. Egy-két vidám vagy a mese öbleibe tévedő epikus dalunktól eltekintve, ez a kegyetlen szabály sajtolta ki népünk idegrendszeréből is a balladákat. Nem a sors fölötti töprengés, hanem a sorssal való szembefordulás. Nem a megválthatóság vigasza – ellenkezőleg: a megválthatatlanság tudata. Balladáinkban mindig a legteljesebb emberi vágy kerül uralomra, bukik el anélkül, hogy föloldást találna bármiben. A halált s az igazságot igen, de a kétségbeesést vagy a közbeeső reményt nem ismeri a balladát alakító indulat (...) A hagyomány, mint többen is vallják, elsősorban nem tudást, de érzékenységet jelent. Vért, sebeket, megrendülést vagy vigaszt; a kenyér halhatatlan ízét az éhség bármelyik pillanatában."*

Többek között ezt a balladás világot, a Kopjafák s a Jézusfaragó ember *Nyírő*jének a légkörét is közénk hozta a Nyárád mentéről Sándor János. A bátyja életének megmentéséért a leányságát is feláldozó Fehér Anna tragikus gesztusa, Krisztus urunk áldozatának számtalan megjelenítése, a Kádár Kata balladát idéző szerelem-életfák mind-mind közvetlenül is láthatók faragványain. De ahogy a népballadák évszázadai is összekötik az előtte való s utána következő időszakot, úgy Sándor János művészete is messzebbről jön s tovább is mutat ennél.

Kése alatt megelevenednek a nagyszentmiklósi kincs szárnyas oroszlános égi vadásza, győztes lovagja – amelyet egyébként egy franciaországi kiállításán a helybéliek saját hagyományukból sarjadónak éreztek –, a íját felajzó szkíta harcos, avar kori sírleletek felnagyított motívumai, a rakamazi lelet turulja, Emese álma, a csodaszarvas több változatban, honalapító őseink s a vérszerződés. Azután találkozhatunk Szent László jelképekkel – a palástot tartó karddal, illetve a szigony–szív együttesével –, Róbert Károly, a Haholtok, Pázmány, Tinódi, Apafi, a Mikó-család, Márton Áron és országunk, Erdély, a székelység és különböző települések, intézmények címereivel.

Úgy vélem, szívéhez tehát közel áll, számára meghatározó a história. Egy-egy címer megalkotása során ugyanis nem csupán a forma hiteles megjelenítésére törekszik, hanem a mögötte meghúzódó kor, a szimbólumok jelentése is lényeges számára. Ahogy egy interjúban fogalmazott: *„Végre eljött az az idő, amikor fellélegezhetünk, jobban hozzáférhetünk saját történelmünkhöz. Ezen a nagyon termő talajon címerek születtek, ez az a téma, amelyen a legotthonosabban mozgok. A címerek jelképesen és nagyon tömören fejezik ki a megfelelő történelmi*

kor »mondanivalóját«. Egyszóval beszélő történelem. Gyakorlatilag is nagyon szépen ki lehet hozni kidomborítva vagy síkban. Van egy nyolckötetes, címereket tartalmazó, »mindentudó« könyvem, fellapozom, tanulmányozom, egyeztetem azzal az igénnyel, amivel hozzám fordulnak. Valósággal detektívmunkát folytatok, hiszen fontos tudnom azt, hogy az illető, aki a nemesi rangot kapta, honnan származik, miért kapta, milyen színű volt, mit ábrázolt és még sorolhatnám (...) Van egy-egy, amelyekbe úgy belebolondulok, hogy napokig bennem él, évszázadokat suhanok vissza az időben, nem hagy nyugton, talán még álmomban azt tervezem, hogy hogyan fogom kihozni. Ilyenkor hetekig dolgozom…"

Nem véletlen az sem, hogy ennek az átfogó kiállításnak a Széchényi Könyvtár adott otthont. Évekkel ezelőtt barátai elvitték Nagycenkre, Széchenyi István kastélyához és családi sírboltjához. A mauzóleumban időzve beléje nyilallt, hogy nagyon hiányzik onnan egy kopjafa. Miután a helybéliek biztosították a hozzávalót, ismét odautazott, s megfaragta. *„Jelezni akartam – nyilatkozta –, hogy mi is vagyunk azért túlfelől, akik nem vagyunk annyira gatyaszár emberek, hogy ne tudnánk, mi az a magyar és mit tett Széchenyi a magyarságért. A csillag a kopjafa tetején azt is jelenti, hogy ő követni való vezérlőnk nekünk."* Tavaly azután megfaragta a nemzet könyvtára számára a Széchenyi-család csaknem méteres címerét, mostanra pedig a cserelapis (a székely nyelvjárást nem ismerők kedvéért: tölgyfaleveles), olajágas magyar kiscímert.

Megkerülhetetlen az a tény, hogy Sándor János az egyetlen magyar alapítású történelmi egyházunk híve, tehát unitárius székely, fia pedig gyakorló lelkipásztor. Tudvalévő ugyanis, hogy a fejedelemség számos kiemelkedő uralkodója eljutott a reformáció eme állomásáig, sőt ez idő tájt mondta ki a tordai országgyűlés a világon elsőként a vallásszabadságot, hogy az emberek hite pedig az ő dolguk. Nos, a művész e hagyományos erdélyi toleranciát a legtermészetesebbnek érzi, amikor az „egy az Isten"-t jelképező, kehelyben égő, unitárius láng mellett megfaragja Máriát, mint a termékenység jelképét, a ferences barátot, Kálvin tenyéren szívet tartó kezét vagy az adventista hármas angyal üzenetét.

Sándor Jánosról azt is tudni kell, hogy élete ötvennyolcadik esztendejét taposó pedagógus. A székelyudvarhelyi tanítóképző elvégzése után évtizedekig tanított, kultúrházat igazgatott, az egykori tartomány legjobb asztalitenisz gyermekcsapatát nevelte föl. A legtöbb időt – harminckét esztendőt – egy „világvégi" tanyasi iskolában, Cséjén töltötte, ahol télen törni kell a havat, nyáron messzire száll a por, nedves időben nyakig lesz sáros, aki arra merészkedik. A településre máig nem jutott el az áram, bár holland református felajánlással már legalább a reménye felcsillant. Nos, itt a nemzet napszámosának sorsát vállalni, nem igényel bővebb kifejtést, mit jelent. János bátyánk ezt mégsem fogta fel soha áldozatként, a hivatás számára örömöt és szabadságot jelentett. *„Nagyon szerettem tanítani – válaszolta egyszer egy újságírónak –, ha nem szóltak bele a munkámba. A felsőbb utasításokat nem szeretem, és soha se szerettem. Van, aki ezt erényemnek, van, aki konokságnak tartja. Hát inkább legyek önfejű, mint hajlongó pipacs a léha búzák között. A gyermekek, akárcsak a faragászat, megnyugtattak. Kis Kossuthokat és Széchenyiket véltem bennük felfedezni. Ha nem is lett egyikből sem hadvezér, azért nagyjából helytálló emberekké faragódtak."*

Már édesapja is faragott, igaz – mint a legtöbb fúró-faragó székely ember –, elsősorban használati tárgyakat, állatfigurákat. Sándor János természet iránti érdeklődése korábban

állatpreparálásban is megnyilvánult, hosszú évekig hordták székelyszentistváni lakásába Erdély legkülönbözőbb helyeiről a kitömésre váró madarakat. Amikor azután a korondiak 1989-ben tömegesen kezdték kiirtani e célból a négyévenként arra vonuló csonttolúakat, végképp felhagyott ezzel a mesterséggel. A már korábban is űzött faragászat ekkortól vette át életében a főszerepet, mára már hajnaltól napestig a vésőt s fakalapácsot koptatja, lévén néhány esztendeje betegnyugdíjas. Egyéni és csoportos kiállításait szép számmal megcsodálhatták Erdély- s Magyarország-szerte, a Felvidéken s – mint említettem volt – egy ízben a Párizs-környéki Corbreuse-ben is.

Nem véletlenül viseli mostani tárlata az „Életfa" címet. Életfái a szeretet talajából nőnek ki – gyökerük sok esetben maga a szív –, termésük a szeretetmag, amelyre két szerelmes madár száll le, fölötte pedig az áldást osztó nap sugározza minden élet lényegét, a fényt. Pávai csőrén kivirágzik az élet, kiéneklik a szeretetüket, átadván egyik a másnak, jelképezvén a folyamatosságot, amely természetszerűleg jut el Istenhez. A lélekmadaras motívumok jókedvéből születnek, kiröppennek a bensőjéből, s az emberi élet teljességének ősi igényére utalnak.

Sándor János emellett fiatalokat oktat a fafaragásra, székelykapukat állít, kopjafákat farag otthon s határon túl. Apropó, határ. Figyelmükbe ajánlom a Trianonnak emléket állító, emitt kiállított lyukas országcímerét, amely elszakított nemzetrészeink hiányát kiáltja világgá, a megmunkálásra választott fa bogai, görcsei pedig arra figyelmeztetnek, hogy ha nem vigyázunk, a baj magát a törzset is kikezdheti. Ugyanakkor a táblán kivirágzó tulipán a reményt, a megmaradásba vetett hitet sugallja. Az itt csupán fényképen látható, laskodi világháborús emlékművén a dőlt kereszt a megroggyant keresztény magyarság szimbóluma, reáfeszítve a meggyötört csonka ország, kiverve a Felvidéket, Erdélyt s a Délvidéket jelképező vasszegekkel… A déli nemzetrészünk feje fölül épp hogy eltávolodott viharfelhők ihlették két, szintén kiállított béke-tábláját.

Nyirő József írta le egy helyütt: *„Hiába töröm le az ágat, az ugyanabból az anyalényegből nőtt többi fa tovább fog susogni. Hiába lövöm le a madarat madártestvére mellől, az élő madár ugyanazzal a himnusszal fog a magasságokba emelkedni, melyet az örökre elsötétített szemekben és kihűlt ajkon elnémítottam. Hiába robban szét a csillag az egek tüzes esőjeként, a többi csillag anyanyelvét nem szünteti meg."* Számomra Sándor János művészete s cselekvő megmaradásra sarkalló életútja eme kipusztíthatatlan szervességet jelenti. Kívánom, hogy a domborművein, tányérjain, dísztárgyain, szimbólumain megelevenedő lélekmadár az önök szívéhez is utat találjon.

(1999)

Szivárványhíd alatt

Hölgyeim és Uraim! Tisztelt dabas-gyóni polgárok! Olyan kiállítás megnyitójára gyűltünk itt egybe, amelyen – akár a vízözön után Noé bárkája fölöttire is gondolhatunk -, szivárvány ragyog föl az egünkön. Az égi tünemény egyik ága valahol Kolozsvár és Marosvásárhely között gyökerezik, utána átível egy máig megemészthetetlen, mesterséges határon, végül földet ér a kilencvenháromezer négyzetkilométerre zsugorodott anyaország földrajzi középpontjának a szomszédságában. E szivárvány különböző szakaszairól és színeiről engedjenek meg a következő percekben néhány gondolatot.

Gálfy-Bódi Tamás a közép-erdélyi Mezőség egy vegyes lakosságú falujában, Mezőbergenyén látta meg a napvilágot – mily véletlen egybeesés október 23-ika után két nappal ezt kimondanom -, ötvenhat esztendővel ezelőtt. Bár egész eddigi életét nélkülözések, küzdelmek, több bánat, mint öröm jellemezték, hétszilvafás nemes ősei tartását máig megőrizte, amely szilárd erkölcsi alapokon, népe-nemzete iránti megkérdőjelezhetetlen elkötelezettségen nyugszik.

Képzőművészeti iskoláit Marosvásárhelyen végezte, munkatársa lehetett üstökös formátumú földije, Sütő András ottani, *Új Élet* című hetilapjának, de grafikái Erdélyszerte föllelhetők voltak. Tizenöt egyéni és jó néhány csoportos kiállítás jelzi ama életszakaszának állomásait.

Mindez azonban nem a Nyirő és Tamási által idilli fénybe vont „góbés" székely világban, hanem Ceauşescu Romániájában zajlott. A művész nem a behódolók, hanem az egyenes gerincű, nyakas kálvinisták fajtájából való, így törvényszerűen ütközésbe került a diktatúrával. Ahogy önéletrajzi írásában fogalmaz: *„mert nem voltam hajlandó a zsarnokság által kötelezett normáknak eleget tenni, a hatalom megvonta tőlem mindennemű művészi megnyilvánulás lehetőségét."*

S aki körül elfogy a levegő, az – hasonlóképpen azokban az években sok ezer sorstársához -, kitörési pontot keres, például vándorbotot ragad. Gálfy-Bódi Tamásban megvolt az eltökéltség és képesség az újrakezdésre: tizennégy esztendeje az anyaországban építi újjá, és teljesíti ki művészi életművét. Aki csak kissé ismeri a közel fél évszázados agymosás utáni társadalmi közeget csonkolt hazánkban, az sejtheti, hogy mindez nem ment zökkenőmentesen s egyértelműen támogató légkörben…

Ennyit a művészetszociológiai és közelmúlt-történeti háttérről. Gálfy-Bódi Tamás viszont a „csakazértis" etikáján csiszolódott, eredeti alkotó, akinek munkássága immár egyetemes magyar esztétikai érték. Az ősi kopjafa-faragás, székelykapu-díszítés, írásrovás nyomdokain haladva, legjobb fametszőink – Budai György, Gy. Szabó Béla, Imets Dénes és mások -, méltó követőjeként készíti linó- és fametszeteit, alu-karcait. E hozzám legközelebb álló kifejezési formájáról mondta egyszer Mátyás B. Ferenc: *„a vésett barázdák technikájával jeleníti meg számunkra az erdőntúli tájból ösztönösen az emlékezetébe rögzült élményeit, mintha csak a múló idő szerepében, a jó és a rossz kánonja szerint karakter-ráncozattal kívánná ismerőssé varázsolni a feledésből megmentésre felértékelt tájakat, arcokat (…) E művek*

fekete-fehér, tárgyi és térbeli, fény és árnyjáték változása, az aforizmák töménységével látleletezik az erdélyi országrész még fellelhető szépségeit."

Alkotás-lélektanilag feltétlenül új korszakot – éspedig az egzisztenciális nehézségek ellenére a remény légkörét sugalló alkotói szakaszt -, jeleznek a mostani kiállításon önálló egységként látható olajfestmények Gálfy életében. A fekete-fehér balladás kontrasztja után a színek dominánssá válása, megítélésem szerint az anyaország viszonyaiba való beilleszkedés, az egyébként nem általánosítható, sikeres „gyökér-átültetés" lelki lenyomatai. Mindez a folytonosság és megújulás szintéziseként jelentkezik: élményvilágában továbbra is jelen vannak az áttelepülés előtti hazai és más elcsatolt területekről származó emlékek, impressziók – hadd utaljak csak a közelünkben lévő *Erdőalja*, a *Nyírfás* vagy akár a pusztulás nyomán kisarjadó új élet *Magányos fűz* víziójára –, ugyanakkor az őt körülvevő, itteni valóság is immár megjelenik festményein. Ez utóbbira példa a lakóhelyéhez közel eső Óbuda szemünk előtt eltűnő házainak, a Margit-szigeti ősznek, vagy a bősi „Dunaszaurusz" által veszélyeztetett kisalföldi tájnak a megörökítése.

Általa eddig nem művelt technikákat, módszereket is kipróbál: pontozás („tuffolás") – lásd *Meggyötört fák*", *Őszelő* –, a japán kortárs művészetre asszociáló egy-kétszín-variációs művek –*Deres táj lilában és kékben*, *Barnás fényben I–II.*, *Holdfényes csend*, *Szomorúfűzek kékben*, *Virradat*, *Nyíres lilában*. Témái között pedig fölbukkan korunk globális, bomló világa –*Színes paranoiák, avagy odvas fűzek* – és az új helyzetben helyét kereső magyarság értékvesztésének-értékkeresésének problémája – a Balogh János akadémikus emlékének ajánlott *Csendélet borostyán gyönggyel*.

A sokoldalú, alkotó ember, ha múzsája s nemzeti lelkiismerete arra inspirálja, tollat ragad, hogy versben fohászkodjék Urához. Ha szűknek érzi a történelem által köréje vont határokat, nyaranta áthágja azokat, és második évtizede foglalkozásokat vezet a délbácskai Temerin képzőművészeti alkotótáborában. Végezetül hadd utaljak Gálfy-Bódi Tamás jelentős folyóirat-, illetve könyvalkotói munkásságára. Grafikusként és képszerkesztői tanácsadóként a 90-es években meghatározta az Erdélyi Magyarság c. lap arculatát meg a szemle legjobb írásait tartalmazó antológia-kötetet. Közös munkánk eredményeként az ő metszeteivel adtuk ki Venczel József csíksomlyói passió-újraálmodását, a Misztérium-játékot Magyarországon, de borítót tervezett Mátyás B. Ferenc regényéhez is. Szülőfaluja saját gyűjtésű népmeséiből, szintén metszetekkel illusztrált kötetet tett közzé, *Az ébredés dilemmái* címmel pedig ötven év élettapasztalatainak a sűrítményét vehetjük kézbe, aforizmakönyvecske formájában.

Művei eljutottak a Kárpát-medence magyarlakta területei mellett Nyugat-Európa, a tengerentúl, sőt Ázsia magángyűjteményeibe. Most pedig itt állunk a bevezetőben említett szivárványhíd alatt. A Vigadó Galériát irányító, nálam sokkal avatottabb műértő, Feledy Balázs szavaival ajánlom Gálfy-Bódi Tamás képeit a szíves figyelmükbe: *„ha ember nem is látható ezeken a végtelenbe futó tereken, akkor is nagyon emberi érzéseket sugallnak művei, leginkább drámai asszociációkkal. Képzeteink egyrészt felidézhetnek konkrét tájélményeket, a havasokkal, boglyákkal, az ösvényekkel, a rönkökkel, de Gálfy-Bódi egyik sajátsága, hogy művei felidézik a ballada mély, tragédiát is felidéző világát, s eszünkbe juttatják akár Reményik Sándor vagy Wass Albert, vagy épp Tamási Áron vagy Dsida Jenő költészetét és prózáját. S kifejezik azt*

az állapotot, melynek szinte emblémája a meghívón is látható nyomata, a 'Gyökerek', amely jelképében utal arra, hogy milyen erősen is köti az embert múltja egy vidékhez, s azt is, hogy épp e gyökerek által valamiféle rabságba is tudunk kerülni, de szabadok is vagyunk".

(2002)

Dunának, Oltnak egy a hangja…

Igen, akár Ady *Magyar jakobinus dala* is eszébe juthat azon szerencsés olvasónak, akinek módja nyílik Roxin László kötetébe alaposabban belemélyedni. A Kárpát-medence kisebbségeinek negyed százados tanulmányozása során – határainkon innen és túl -, ugyanis nem sok olyan emberrel találkoztam (legyen az akár kisebbségi, akár többségi), aki egyaránt érzékeny saját nemzete és a vele együtt élő „mások" gondjaira. Nos, a könyv végiglapozása után az első, s talán nem tévedek: a legfontosabb benyomás a szerzőről, hogy számára ugyanúgy fontos a hazai és egyetemes románság múltja és jelene, mint a határon túli magyar, avagy a többi magyarországi, tágabban véve térségünk-béli kisebbség kérdései. Egyszóval: nem alkalmaz kétféle mércét egy olyan korban és tájon, amikor és ahol e zsákutcába oly sokan – akár jogos sérelmek, beidegződések hatására is – besétálnak.

Merjük kimondani a korábban talán sok esetben indokolatlanul gyakran használt, így akár gyanakvással is fogadható jelzőt: a könyv és szerzője *hídépítő*. Végső soron Roxin László egész eddigi életútja középpontjában a magyar-román kapcsolatok egyengetése állt. Íme dióhéjban a tények. Hatvan éve a gyakorlatilag színromán, Békés megyei Méhkeréken látta meg a napvilágot, a gyulai román gimnáziumban érettségizett, majd magyar–román szakon szerzett oklevelet az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Tanulmányait az újságíró szövetség külpolitikai, majd esztétikai képzésén folytatta. Pályáján a *Foaia Noastră* című, akkor Budapesten megjelenő, egyetlen román nyelvű, kétheti lapnál kezdte, utóbb több fővárosi napi- és hetilap külső meg belső munkatársa lett. Évekig a Külügyminisztérium *Aspecte din Ungaria* folyóiratát szerkesztette főállásban, ugyanakkor a *Magyar Hét* román nyelvű mutációjának szerkesztését szintén elvállalta. Újságírói hivatása mellett szépírói és műfordítói munkásságot is kifejt. Civilként titkári munkát végzett 1980–90 között a *Budapesti Román Klub*ban – jómagam is akkor ismerhettem meg tevékenységét –, 1991-től pedig máig elnöki tisztet tölt be a *Budapesti Román Egyesület*ben.

Az *Azok a felejthetetlen idők* című kötet gyakorlatilag a fent vázolt életút tudatos évtizedeinek a figyelemre méltó „lenyomata". Akár kordokumentumnak is nevezhetném, hisz az 1969 és 1999 közötti időszakra tehető a beválogatott írások zöme. A magyarországi román lapokban és kötetekben, továbbá magyar nyelvű országos napi- és hetilapokban, kiadványokban jelentek meg először az itt együtt olvasható írások. A válogatás több műfajú, a szerző sokoldalúsága megmutatkozik az egymás mellé szerkesztett elbeszélésekből, interjúkból, riportokból, cikkekből. A kétnyelvű könyv írásai az eredeti

közlés szerinti nyelven sorjáznak: mintegy háromnegyedük románul, egynegyedük magyarul olvasható. A román nyelvű részek elemzésére ma este Papp Annamária vállalkozott, a következőkben engedjék meg, hogy a magyarul közzétett szövegekről szerzett benyomásaimat osszam meg önökkel.

A könyv valamennyi fejezetében jól megférnek egymás mellett az egyik vagy a másik nyelven írottak – vajon az egyes emberek meg népeink viszonya mikor válhat ilyen békéssé? Az első fejezet élén és az utolsó fejezet egészében néhány, irodalmilag is figyelemre méltó műfordítás található: a Budapesti Román Egyesület ars poeticájául is vallott, *Legyetek őszinték* című *Dsida Jenő*-vers, három saját költemény, *Baki Ymeri* egykori jugoszláviai albán és *Paul Balahur* moldovai román poéta verse. A szépirodalmi kereten belül, döntően a rendszerváltozást követő évek során, az *Új Magyarország*ban és a *Heti Nemzeti Újság*ban megjelent tudósítások, interjúk, riportok töltik meg a magyar ajkú olvasó számára izgalmas oldalakat. Megismerkedhetünk a szerző szívéhez természetszerűleg oly közel álló szülőfalu mindennapjaival: a korábban uborka-, újabban paprika- és paradicsomtermelő „fóliások" gondjai ellenére számottevő infrastrukturális fejlesztéssel, a sokszínű hagyományápolás, a határ menti együttműködés példáival. Ott, ahol Roxin gyermekkorában az emberek még akár naponta is szekerezhettek, gyalogolhattak vagy biciklizhettek át a szomszédos Nagyszalontára, 1950-től ötödfél évtizedig nem lehetett határátkelő. Az újságírónak nyilatkozó Tódor Albert szalontai polgármester a mostoha körülmények dacára is eltökélt a természetes szálak újraszövésében, legyen szó akár a határ két oldalán élők, akár az Arany, Zilahy, Sinka, Kulin városában együtt élő magyarok és románok vonatkozásában.

Sok információt hordoznak a romániai ortodox pátriárkával, politikusokkal, diplomatákkal folytatott beszélgetések is. Ezek tematikailag felölelik a egyházak közötti kapcsolatokat – beleértve a megoldatlan kérdéseket is –, az éppen körvonalazódó alapszerződés vitás pontjait, a kisebbség–anyanemzet és kisebbség–többség viszony, március 15-e különböző értelmezéseit, a román tanügyi törvény, a nemzeti szimbólumok használatának korlátozása vagy az egyházi ingatlanok miatti erdélyi magyar sérelmeket, a gazdasági együttműködés fejlődését. A magyar–román reláció mellett nem kevésbé dokumentumértékű a *Petru Lucinschi* moldovai parlamenti elnökkel, a hazai kisebbségi politikusok közül pedig *Karagics Mihály* horvát, *Lásztity Péró* szerb és *Joósz József* német vezetővel folytatott interjú. E beszélgetések rámutatnak a moldovaiaknak a romántól eltérő identitására, a közel évezredes horvát–magyar sorsközösség tényeire, a kisebbségi önszerveződés hőskorára, a német kitelepítés máig ható lélektani következményeire.

Roxin László írásaiból leszűrhető egyik fő erénye, hogy *nem kerüli meg az ún. kényes kérdéseket*. Mint a bevezetőben utaltam rá: Kelet-Közép-Európa ezen történelmi és jelenkori taposóaknákkal teli terepén biztonsággal igazodik el, merthogy nem alkalmaz kétféle mércét. Átérzi mind a magyarországi románok és más nemzetiségűek, mind az erdélyi magyar, cigány, a moldovai román és gagauz bánatát, örömét, ami probléma érzékeny kérdésfeltevéseiben folyamatosan tetten érhető. Kétségbe vonhatatlan szakmai felvértezettséggel, nem pedig a kereskedelmi médiumok manapság elburjánzó

nyegleségével közelít a bármilyen rendű, rangú interjúalanyához. Talán legjobban a közszolgálatiság fogalma az, amivel újságírói ethoszát jellemezhetném.

Szerzőnk megtalálta azt a napjainkban nem túl gyakori „keskeny ösvényt", amelyen járva egyidejűleg szolgálhatja hitelesen saját közösségét, és lehet jó *hungarus* patriótaként nemzeteink meg országaink egymásra találásának az előmozdítója. A tanítvány: Weöres Sándor nevezte „két nép hű fiának" a hazai szlovénség legnagyobb alakját: Pável Ágostont. Hadd kívánjam Kárpát-medencei mindannyiunk számára, hogy a hatvan esztendős Roxin László szolgálja még nagyon sokáig két nép hű fiaként a magyar-román együttélést és együttműködést.

(2004)

Elismerés a szórvány szolgálatáért

Jeles ünnepre gyűltünk össze, a Költészet Napja valóságos és az egységes Európába való betagozódásunk jelképes előestéjén. Egy sajátos históriájú nemzet határokkal szétszabdalt részeinek képviselőiként, egy a magyar műveltség határokon átnyúló tevékenységű „gyalogmunkása" elismerésének lehetünk részesei a történelmi levegőjű budai Várnegyed patinás épületében.

A Kráter Irodalmi és Művészeti Műhely Egyesület tavaly decemberben módosított alapszabályában rögzíti, hogy a szervezet *„külön kulturális és szociális programok szervezésével segíti a határainkon túli szórványban élő magyar nemzetiségű lakosság humán felzárkóztatási stratégiáit, szorosabb kapcsolatba lépve azok kulturális, oktatási és egyéb szervezeteivel"*. Az egyesület, a Püski és az Antológia Kiadókkal közösen, 1998-tól Csengey Dénes Különdíjat adományoz olyan határon túli magyar közéleti személyiségeknek, akik a következő területeken fejtenek ki kimagasló tevékenységet:

- nemzedéki-nemzeti önismeret;
- tájegységi nemzetiségi és nemzeti önismeret, továbbá
- helyi közművelődési, egészségügyi-szociális állapotleírás.

Az eddigi díjazottak között délvidéki írót és színművésznőt, erdélyi lelkipásztort, tanárnőt és grafikust, kárpátaljai mérnök-feltalálót, felvidéki történészt, moldvai csángó költőt és újságírót egyaránt találhatunk. Ezidén kerül sor első ízben a kitüntetés arany fokozatának átadására, éspedig **Kabók István** nyugat-bácskai történelemtanárnak és kisebbségpolitikusnak.

Jelöltünk 1950. augusztus 16-án látta meg a napvilágot Bácsgyulafalván, a telecskai dombvidéken. Mivel már kisgyermekkorában meggyöngült a látása, általános iskoláit a Nándorfehérvárral/Belgráddal egybeépült Zimony speciális, szerb nyelvű tanintézetében kellett végeznie. Tehetségével kitűnt az ottani önképzőkörben és történelem-földrajz szakkörben, valamint a színjátszó csoportban felmutatott tevékenységével. Mivel az iskolában az angol mellett az eszperantó nyelv is kötelező volt, Kabók István ez utóbbit

oly mértékben elsajátította, hogy jutalmul delegálták a budapesti eszperantó világkongresszusra. E kötődése egy életre meghatározóvá vált, amelynek tényeire a későbbiekben még visszatérnék.

Gimnáziumi tanulmányait Zomborban folytatta, ahol szintén a történelem szakkörben kamatoztatta képességeit. Innen egyenes útja vezetett az újvidéki egyetem bölcsészettudományi karára. 1974-ben a történelem tanszéken abszolválva, e tárgyat tanította Törökkanizsa, Szabadka, majd Magyarkanizsa iskolájában. 1981-ben egyik résztvevője és áldozata volt az ún. *horgosi orgona-affér* néven hírhedtté vált, vallásellenes koncepciós pernek – a Tito-rendszer önkényuralmi jellegét példázó eseményt Matuska Márton újságíró évekkel később, nagy visszhangot kiváltó cikksorozatban leplezte le az újvidéki Magyar Szóban –, a meghurcolás következtében Kabók István és több pedagógustársa három évig munkanélkülivé vált. Utóbb szülőfalujában tanított hat esztendeig történelmet és földrajzot.

1989–90-ben ismét magára vonta a figyelmet ellenzéki ténykedésével. A többpártrendszer össz-jugoszláv viszonylatban is első kezdeményezése: a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége gyulafalvi és nyugat-bácskai megszervezésében oroszlánrészt vállalt. Hosszú évekig dolgozott a VMDK országos tanácsának tagjaként, a nyugat-bácskai területi szervezetnek pedig felváltva tölti be máig az alelnöki és elnöki tisztét. Zombor járás – az ottani fogalmak szerint: község – képviselő testületében két mandátumon keresztül képviselte faluját.

A rendszerváltozás óta a délvidéki magyarság ügyeinek fáradhatatlan munkása, aki a jó ügyek „tárca nélküli miniszteréként" tartja a kapcsolatot a magyarországi kormányszervekkel, kulturális és szociális intézményekkel, alapítványokkal. Ha kell, lobbizik, ha szükséges, tankönyvet és pénzbeni támogatást szerez földijei közösségi és egyéni gondjainak enyhítésére. A kisebbség-anyanemzeti kapcsolatépítés, kötődés fontos formájaként, szerepet vállal Bácsgyulafalva és az őrségi Magyarszombatfa testvértelepülési kontaktusának kiépítésében és működtetésében. S ne feledjük: jó évtizede a felső tagozatos általános iskolások újabb és újabb rajainak történelem-vetélkedőt szervez és vezet a zombori Petőfi Sándor Magyar Művelődési Egyesületben, éspedig az egész régió magyar gyermekeit bevonva.

Mint tudjuk, az 1990-es évtized a délszláv népek – s a velük együtt élő magyarok – történetébe fekete betűkkel íródott be. Az etnikai tisztogatás közvetlen és közvetett formáinak változatos eszköztárával öltek meg tízezreket, űztek el szülőföldjükről milliókat, kényszerítettek mundérba szinte gyermekfejjel fiatalokat, hogy egy esztelen háborúban haljanak meg vagy váljanak gyilkosokká, veszítsék el testrészeiket, legyenek egy életre idegbetegek. Az elűzöttek helyébe pedig az adott országban éppen többségi helyzetben lévők telepítették be a máshonnan elűzött vagy tervszerűen evakuált saját néptestvéreiket. Aki egy kicsit is odafigyelt a ki tudja, hányadik balkáni háborúra, az észlelhette, hogy nemzetrészeink közül a legnehezebb helyzetbe a baranya-szlavóniai magyarság került, hisz jelentős hányaduk évekre anyaországi vagy nyugati emigrációba kényszerült, a maradék nagy része pedig a világon senki által el nem ismert krajinai szerb bábállam rabszolga-sorsba taszított polgárává lett. Kabók István – sokakhoz hasonlóan –

jugoszláv útlevelével rendszeresen bejárt a megszállt falvakba, vitte a magyarországi és délvidéki humanitárius segélyeket, s tette mindazt, amit egy nemzeti lelkiismerettel megvert magyarnak tennie kellett.

De ugyanakkor – lévén birtokában egy nemzetközi nyelvnek és kapcsolatrendszernek – a maga eszközeivel részt vállalt a nyugati közvélemény felrázásában is. 1992-ben Bécsben, az eszperantista világkongresszuson, három évvel később pedig az akkor már független Szlovéniában, a maribori eszperantista szimpoziumon tartott előadást a délvidéki magyarok helyzetéről, illetve a délszláv háború történelmi okairól. A Nemzetközi Bizottság az Etnikai Szabadságjogokért nevű eszperantista szervezet meghívására 1993-94-ben összesen 42 előadást tartott ugyanerről a Benelux-államokban, Franciaországban, Katalóniában, a Baszkföldön, Angliában és Walesben. Eszperantó írásai konferenciakötetekben, periodikákban és a Huszár Lászlóval közösen írott, 1994. évi *Magyarok a Vajdaságban* c. könyvében olvashatók, de természetesen közügyekben a délvidéki napi és hetilapok hasábjain számos esetben magyarul is hallatta hangját.

A történelemtanár és kisebbségpolitikus öt éve – a Mocsáry Lajos Alapítvány támogatásával –, a budai ORFI-ban gyógymasszőri képesítést szerzett, s jelenleg e pályán keresi kenyerét. Mindamellett máig folytatja sokoldalú segítő szolgálatát szülőföldje mindennapi teendőinek megoldásában, rendszeresen utazik, szervez és közvetít. Az emigrációban létrejött Délvidéki Magyarok Közösségében, elnökségi tagként a kezdetektől részt vesz.

Mondandóm zárásaként a PoLíSz mostani számában megjelent írásából idézek: *„Tisztában kell lenni azzal a ténnyel, hogy a 19. században függetlenné vált és terjeszkedni akaró szomszédaink, valamint a történelmi Magyarországból kiszakadni óhajtó népek e törekvéseket szolgáló ideológiájukat a magyarellenességre alapozták. E magyarellenesség a későbbiek folyamán hol erősödött, hol veszített intenzitásából, rendszerek jöttek-mentek, módszerek változtak, ám a cél örök állandóként megmaradt a mai napig: magyartalanítani a megszerzett területeket. Csakis ennek a szem előtt tartásával lehet kialakítani egy helyes, és talán hosszú távon eredményes magyarságpolitikát."* A demográfiai, gazdasági, oktatási, kulturális, nyelvhasználati gondok sorjázása után kitér a délvidéki magyarság politikai önszerveződésére is. A cikk programadó része tengelyébe a VMDK máig időszerűségét nem vesztett, hármas autonómiatervezetének a gyakorlatba átültetését állítja. Emellett szorgalmazza a vállalkozások élénkítését – úgy a helyi kezdeményezések felkarolása, mint a magyar-országiak térségbeli megjelenésének az ösztönzése vonatkozásában. Kulcsfontos-ságúnak érzi az anyaországba áttelepült és ott a számítását megtalált vállalkozói réteg bekapcsolását a szülőföldi privatizációba. A kedvezménytörvény csorbítása ellen is felemeli a szavát. Utolsó mondatát minden érdekelt figyelmébe ajánlom: *„A magyarországi pártoknak meg kell, igenis meg kell egyezniök legalább egy megközelítőleg hasonló politikában a határon túli magyarok vonatkozásában, hogy az semmi esetre se essék a pártpolitika áldozatául!"*

Az elmondottak alapján talán nem kétséges, milyen morális és gyakorlati okok indokolták, hogy Kabók István kapja a Csengey Dénes Különdíj 2002. évi arany fokozatát. Isten tartsa meg őt jó egészségben, és szolgálja még sokáig népét eredményesen!

(2003)

Töprengések, reflexiók

Gondolatok Kárpát-medencei kisebbségpolitikánkról

Szűkebb régiónk: Közép-Európa, s tágabb környezetünk: Kelet- és Délkelet-Európa történelmileg kialakult jellegzetessége, hogy az etnikai és politikai határok – sokszor jelentős mértékben – eltérnek egymástól. Miután – függetlenül e tény hatalmi és társadalmi elismertségétől – a térség valamennyi országa többnemzetiségű, a területek, települések, sokszor a családok is számos esetben etnikailag is kevertté váltak. Így minden egyneműsítő türelmetlenség, a másság figyelmen kívül hagyása, netán ilyen alapú, hátrányos megkülönböztetés feszültségeket okoz, konfliktusokat szül.

Az, hogy ki tartozik egy nemzethez, etnikumhoz, döntően nem származás, hanem választás, vállalás kérdése. Következésképpen, ha bárki – akár a határok közelében, akár bárhol a világon – egy nemzet tagjának vallja magát, ahhoz a nemzet zömét képezők befogadóként és nem kirekesztőleg kell, hogy viszonyuljanak. Saját önazonosságunk megbecsülése mellett értéknek tekintjük és minden lehetséges eszközzel támogatjuk a velünk együtt élő népcsoportok, nemzeti és etnikai közösségek megmaradását, fejlődését. A szabad identitásválasztás folyományaként tekintsük alapelvnek egyfelől minden népnek – így természetszerűleg a magyar nemzetnek is – az oszthatatlanságát és törvényes jogát a nemzeti önrendelkezésre, másfelől a határokkal elválasztott nemzetrészeknek az anyanemzetükkel és egymással való együvé tartozása tudatosítását, mindenoldalú kapcsolattartásának az elősegítését. Valljuk továbbá, hogy a Duna-medence – tágabban véve a kelet-közép-európai térség – évszázadok óta együtt élő népei számára csak az objektíve meglevő sorsközösségük tudatosítása, a nemzeti egyenjogúság következetes biztosítása a járható út. A beolvasztásra és a nemzetállami kizárólagosságra törekvés helyett a régiók és a – határokon átnyúló – nemzetek Európája, az egyéni és közösségi jogok nemzetközi egyezményekben rögzített, illetve rögzítendő elveinek a gyakorlatba ültetése jelenti a számunkra elfogadható jövőt.

A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek

A hazai kisebbségeinkkel kapcsolatos politikát – legyen az párté, társadalmi szervezeté vagy az államé – e népcsoportok szociológiai jellegzetességei kell, hogy meghatározzák. E jegyek közül a legfontosabbak:

- legtöbbjük ősei több száz éve, a történelmi országterületen belüli migráció révén vagy bevándorlóként érkeztek mai lakóhelyükre;
- letelepedésük indítéka gazdasági, vallási vagy katonai – többük esetében ellenség, üldöztetés elől menekülés –, tehát a magyarországi gyökérverés döntően önkéntes alapon és többnyire végleges szándékkal történt;
- településszerkezetük mára csak kivételesen tömbszerű, sokkal inkább a szórványhelyzet, a magyarsággal és egymással való vegyes térbeli elhelyezkedés jellemzi őket;

- társadalomszerkezetük – létszámukból, esetenként hátrányos területi, gazdasági, szociális, foglalkozási, oktatási helyzetükből adódóan – csonka, illetőleg kedvezőtlen összetételű;
- miután hazánkba érkezésük a modern nemzetté válást megelőzően zajlott le, azonosságtudatukra az anyanemzeti kötődés mellett a magyarsággal való nagyfokú közösségvállalás a jellemző: kettős indentitásukban az egyes összetevők erőssége változó;
- a század kisebbségek szempontjából többnyire negatív politikai és társadalmi légkörű évtizedei, e közösségek nagyfokú erózióját okozták, a ki- és áttelepítések, jogsérelmeik, intézményrendszerük tönkretétele, határon túli események hazai lecsapódása mind-mind apasztotta számukat, csökkentette esélyeiket;
- a vázolt, saját vagy előző generációk által megélt traumák következtében igen sokan nemzeti vagy etnikai hovatartozásuk megvallásától ódzkodnak, mások – például a nagyszámú, vegyes családban élők identitásválasztási dilemmával küszködnek, végül nem kevesen a könnyebb ellenállás: az önkéntes beolvadás útjára térnek;
- nyelvhasználatukra az egyre erősebb magyarnyelvűség jellemző, emellett sokszor anyanyelvük archaikus nyelvjárását beszélik, a modern köz- és irodalmi nyelvet csak a részben anyanyelven iskolázott, fiatalabb generáció sajátította el.

Örvendetes, hogy az évek óta szakmai, kisebbségi, párt- és országgyűlési vitán levő nemzeti és etnikai kisebbségi törvény elfogadása megtörtént – igaz, a magasztos aktusra valakik elfelejtették meghívni az érintettek képviselőit – mindenképpen őszintén kívánjuk a mielőbbi gyakorlatba ültetését. A törvénytervezet által előirányzott kisebbségi önkormányzatok megalakulása és eredményes működése olyan erkölcsi tőkét adhat hazánknak, amelyre méltán büszkék lehetünk. Ellenkező esetben azonban hiteltelenné válhat Magyarországnak az emberi és közösségi jogokért való nemzetközi fellépése.

A tervbe vett, különböző szintű önkormányzatok megteremtik az alanyi szerepnek és saját sorsuk nagy önállósággal való alakításának a lehetőségét a kisebbségek számára. A működőképesség anyagi alapjait részben költségvetési, részben helyi forrásokból kell biztosítani, ha szükséges, a pozitív diszkrimináció eszközétől sem visszariadva.

A kisebbségi törvény elfogadását más – az optimális körülményeket elősegítő –jogszabályok megalkotása kell, hogy kövesse. Két- vagy több oldalú államközi szerződéseink előkészítésébe – amennyiben azok kisebbségi vonatkozásúak – be kell vonni az érintett kisebbségek hiteles képviselőit. Így tölthetik be a nemzeti kisebbségek az anyanemzetek és többségi nemzetek közötti összekötő kapocs szerepét. Szögezzük le, hogy nem taktikai és nem külországoknak szóló gesztusnak, hanem alapvető nemzeti érdeknek tekintjük a hazai nemzetiségek jogainak maradéktalan érvényesítését. Ezt az elvet vonatkozassuk a nemzetiségieknek nem minősülő etnikai kisebbségekre is. Célként szükséges megjelölni az ország egyes régiói között infrastrukturális különbségek csökkentését, hasonlóképpen a hátrányos helyzetben levő etnikai csoportok gazdasági és kulturális felzárkóztatását. A gazdasági okokból újabban hazánkba érkezett nem magyar csoportok, továbbá a menekültek és menedékesek az őshonos kisebbségekétől eltérő jogi, szociális kezelést igényelnek – nemzeti és állami érdekeink messzemenő szem előtt tartásával.

A határainkon túl élő magyarság

A 15-16 millióra becsült magyar nemzet minden harmadik tagja idegen ország polgáraként éli meg magyarságát. A mintegy ötmilliós határon túli nemzetrészünk kétharmada őshonos kisebbségként él valamennyi, hazánkkal szomszédos országban, egyharmada pedig különböző korszakokban és okokból emigrált, döntően Nyugat-Európába és a tengeren túlra. Valamennyien – amennyiben önmagukat magyarnak vallják – a velünk egy nyelvet beszélők közösségébe tartoznak, sajátos színeikkel gazdagítva az egyetemes magyar kultúrát. A határainkon kívül élő magyarsággal kapcsolatos politikát a nemzetpolitika szerves részeként kell értelmeznünk, a nemzet egészének érdekeit figyelembe véve. A nemzeti kisebbséget alkotó, hozzávetőleg 3,5 milliónyi Kárpát-medencei magyar szociológiailag más típust képvisel, mint a hazai nemzetiségek, nevezetesen:

- nem migráció, hanem vesztes világháborúkat követő békediktátum következtében, megkérdezésük nélkül kerültek kisebbségi sorba;
- elhelyezkedésük a mai országhatár mentén, hol szélesebb, hol elvékonyodó – itt-ott megszakadó – sávban, jellemzőbben tömbszerű (ez a székelységnél több száz kilométerre a határtól is igaz), de a tudatos többségi betelepítések és részben a természetes keveredés következtében sokhelyütt már szórványba szorultak;
- a csonka társadalomszerkezet, a különböző szociális mutatók mentén lemérhető hátrányos helyzet esetükben nem egyszer az erőszakos asszimiláció, a leplezetlen többségi nacionalizmus folyománya;
- miután a nemzettestről való leválasztásuk fejlett nemzeti tudat birtokában, a XX. század első negyedében történt – sőt a bécsi döntések következtében néhány évig ismét Magyarországhoz tartozhattak – anyanemzeti kötődésük igen erős, a kettős identitás jóval ritkább;
- a csak időnként s átmenetileg gyengülő nyomás és a sokteryezős, kedvezőtlen életfeltételek számuk fogyását vagy stagnálását okozták, ugyanakkor a velük együtt élő többségi nemzetek lélekszáma dinamikusan nőtt, ami a kisebbségi magyarság arányának aggasztó csökkenését eredményezte lakóterületükön. A kollektív bűnösség homlokukra sütött bélyege, a fizikai megsemmisítés, a kitelepítés, a gulágok, a nyelvi türelmetlenség, az oktatási–kulturális–tájékoztatási intézményrendszer szétzilálása, az etnikai tisztogatás nyílt vagy burkolt programja és a térségünk egészét sújtó sztálinizmus eredőjeként valósult meg;
- a nemzetiség rejtegetése, az etnikailag kevert családok azonosságzavara, az egzisztenciális okokból való önkéntes vagy kényszerű önfeladás, a népszámlálási manipulációk az elmúlt háromnegyed évszázadban jellemezték a Kárpát-medence magyarságúnak létviszonyait is;
- bár magyar nyelvük romlott, szórványban keveredett is a többségi kifejezésekkel, nyelvhasználatukban ma is az anyanyelvűség dominál. A (főként reál) értelmiség és munkavállaló réteg szaknyelve viszont – az anyanyelvű iskoláztatás és szakirodalom hiánya miatt – egyre inkább többségivé válik.

A 80-as évek végén lezajlott rendszerváltozás megadta e közösségeknek is – több évtizedes megszakítottság után – a politikai érdekartikulálás lehetőségét. Szlovákiában, Kárpátalján, Erdélyben, a Vajdaságban, Horvátországban, Szlovéniában legitim magyar pártok, érdekképviseleti szervezetek működnek, tagjaik – választási sikerek eredményeként – benn ülnek a helyi, regionális és országos képviselőtestületekben, parlamentekben.

Felfogásunk szerint – bár nem zárjuk ki a helsinki egyezmény által is megengedett békés határváltoztatás lehetőségét – a szomszéd országok belső demokratizmusának ösztönzése, a személyi és területi autonómiák láncolatának kiépítése és nemzetközi garantálása, a kisebbség–anyanemzet kapcsolatok akadálytalan biztosítása és a mellettük való következetes magyarországi politikai kiállás jelenti a határon túli nemzetrészeink magyarként való megmaradásának legjárhatóbb útját. Kiemelt jelentőséget tulajdonítunk a határon túli magyarság piacgazdasági képességei, vállalkozásai megerősítésének. E célok érdekében eredményes együttműködés körvonalai bontakoznak ki az anyaországi, a Kárpát-medencei és a nyugati magyarság józan erői között.

A vázolt nagyfokú szociológiai eltérések ellenére a hazai kisebbségek és a határon túli magyarság jogainak kiteljesítéséért folytatott erőfeszítéseinkben el kell vetnünk a kettős mérce alkalmazását. Ezen etikai alapelv szem előtt tartásával, az egyes kisebbségek sajátosságainak megfelelően alakítsuk ki az irányukban célra vezető politikát. Szorgalmazzuk és támogatjuk a mindkét típusú kisebbség hagyományápolásának, önazonosság-őrzésének, korszerű anyanyelvi műveltsége fejlesztésének, jogvédelmének, az együttélés pozitív értékeinek a tudatosítását, állami és civil társadalmi szinten egyaránt. A reciprocitás elkerülése végett államigazgatásilag továbbra is indokolt a hazai kisebbségek és a határon túli magyarok ügyének külön állami szervezeti egységben való kezelése, valamint a velük foglalkozó, különböző tárcák, hivatalok, kutatóhelyek közötti hatékonyabb koordináció. Mivel a kisebbségi kérdésben nemzeti konszenzus szükséges, valamennyi ezzel foglalkozó erőnek felül kell emelkednie a pártpolitikai érdekeken.

(1993)

A hazai nemzettudat zavarairól

Magyar–magyar kapcsolatok a lelkekben és az agyakban

Nemrégiben Bogos Sándor ny. csíkszeredai újságíró levelet küldött a Duna Televízióhoz, amelyben felpanaszolja, hogy a székelyudvarhelyi március 15-i ünnepélyen egy anyaországi honatya „Magyarországot úgy említette, mint a székelység óhazáját. Üzenem a tisztelt úrnak, hogy a mi óhazánk itt van, az őshazánk Keletre. Mi ide nem beszivárogtunk; mi itthon vagyank." Bár a levélíró a Duna TV-t a kisebbségi sors elviselését segítő pozitívumként jellemzi, a bemondók hiányos magyarságföldrajzi ismereteit is példával illusztrálja: Csíktaploca, Madéfalva, Csíkszentdomokos helyett gyakorta Csíktapolcát, Mádéfalvát, Csíkszentdomonkost mondanak.

További lesújtó tapasztalata volt, amikor egy magyarországi főpap a csángó nyelvű liturgia és a csángó nyelvet ismerő papok hiányáról szólt, mintha nem anyanyelvünk egy változatáról lett volna szó. *„Kis hiba? Minket érzékenyen érint, mert azt jelzi, hogy az óhazában nem ismernek, s nem is nagyon akarnak (…) Ha fajtánktól idegen bánt, annak visszaütök, ha testvérem a bántó, azt csak figyelmeztetem. A mostohatestvérnek hátat fordítok"* – olvassuk a keserű végkövetkeztetést.

Bogos úr a borítékjába a Hargita Népe főszerkesztői jegyzetét is beletette, amelyben további tényekkel támasztja alá az iménti állításokat. Eszerint az MTI *„a börtönzendülés kapcsán a Miercurea Ciuc-i tiltakozó akcióról adott hírt, amit aztán változtatás nélkül átvett a Duna Tévé teletext adása is (…) attól az anyaországi szerkesztőtől, aki nem tudja megyeszékhelyünk magyar nevét, nem sok jót várhatunk mi, határon kívüliek. Annak mi már nem romániai magyarok, hanem románok vagyunk. Akárcsak a Kossuth Rádió hírszerkesztőjének, aki a Kárpát-medencei fiatalok anyanyelvi versenyéről szólva megjegyezte, hogy az erdélyiek kárpátaljaiak és a felvidékeik mellett magyarok is indultak a vetélkedőn, mármint magyarországiak, mert a többiek – a hírszerkesztő szerint – románok, ukránok, szlovákok."* Nem téved a hírlapíró, amikor megállapítja: *„ezeknek a kollégáknak nemcsak a helységnévszótár hiányzik az íróasztalukról, hiányoztak a földrajz- és történelemórákról is."*

A két világháború között a maradék ország vezetése s lakói egységesek voltak abban, hogy a Trianonban ránk kényszerített béke igazságtalan, következésképp a kialakult állapot csak provizórikus lehet. A '20-as, '30-as években kiadott térképek a Magyar Szent Korona országait *„az entente megállapította ideiglenes határvonallal"* ábrázolták, négy sarkában a „Nem, nem, soha!" felirattal. Az iskolákban a napot a Magyar hiszekeggyel kezdték, az oktatást, a tájékoztatást, a társadalomkutatást és a nagypolitikát egyaránt a jogos területi revízió gondolata járta át. A világtörténelmi konstelláció mellett nem tagadható e célirányos tudatformálás és politikai cselekvés befolyása a szűk két évtized múlva be is következő részleges visszacsatolásokra. Más kérdés, hogy az indokolt cél érdekében ordas eszméket képviselő, később vesztes nagyhatalomhoz kötöttük a szekerünk rúdját, s a visszatért területekre érkező „ejtőernyős" anyaországi hivatalnokok sok esetben nem a testvér szeretetével, hanem a „nadrágos ember" gőgjével közeledtek a felszabadítókat váró felvidékiekhez, kárpátaljaiakhoz, erdélyiekhez s délvidékiekhez.

A vesztes második világháborút s a párizsi békeszerződést követően ötödfél évtized agymosása következett. A proletár internacionalizmus ideológiája, a totalitárius hatalom nem csupán az önszerveződő kisközösségeket verte szét, hanem mindenféle szerves kötődést üldözött, pusztított, az intim szférától a valláson át a természetes nemzeti szolidaritásig. A sztálini, majd lenini nemzetiségpolitika gyakorlatilag a szovjet befolyási övezet minden országában – ez alól a látszólag el nem kötelezett, de belülről nem különb titói Jugoszlávia sem kivétel – azt jelentette, hogy a mindenható állam szabad kezet kap a területén élő kisebbségek beolvasztására. A nemzetiségek számának és arányának csökkenése az '50-es évek eleje óta Vlagyivosztoktól a Szudétákig, Vilnótól Várnáig tendenciájában egyértelmű volt, és hazai kisebbségeink erózió ja is e folyamat részeként következett be. A lényegesen eltérő szociális jellemzőkkel rendelkező cigányság és a határon túli albánok ellenkező irányú népmozgalmi mutatói inkább csak a szabályt erősítik.

Rákosi és Kádár Magyarországán generációk nőttek fel csonkolt történelem- és földrajzkönyveken, sajátíttattak el velük hamis osztály- és retrospektív történelemszemléletet; az irányított szolidaritás távoli földrészek (guruló rubelek által megtámogatott) nemzeti felszabadító mozgalmai, s nem a velünk egy nyelven beszélők iránt volt kívánatos. E tudatformálás részeként égették a szomszédokat elnyomó, bűnös és fasiszta nemzet stigmáját a homlokunkra, jó esetben is csak néhány – osztályszempontból is támogatható – nemzeti sztereotípiát meghagyva, a Nagy Testvérhez kötött csatlóstudattal szoros összhangban.

Mindamellett a zárt ajtók mögött, a családi és más informális csatornákon kaphattak a felnövekvő fiatalok más, a valóságot jobban tükröző impulzusokat is. Ilyen alapokon talán nem oly meglepő a fiatalok már a '70-es években tömegessé váló, hátizsákos Erdélyjárása, amikor is a leghatékonyabb, személyközi kapcsolatok alakulhattak ki a határokkal szétválasztott nemzetrészek tagjai között. Az elemi erővel feltörő érdeklődés – a megszerzett néprajzi, honismereti, művelődéstörténeti ismeretanyagon túl – magával hozta a szolidaritás természetes megnyilvánulásait: csomagjainkból a vendéglátóknak szánt, ott hiánycikknek számító élelmiszerek, tisztálkodási szerek mellől a könyvek sem hiányozhattak. A felvidéki kerékpártúrák, művelődési táborok tábortüzei és kopjafaállításai hasonlóképp erősítették bennünk az együvé tartozás tudatát, új s új színekkel gazdagítva az oszthatatlan nemzeti kultúra palettáját.

A határon túli magyar írók, költők kötetei – akkor még elérhető áron – eljutottak a legkisebb falusi könyvesboltba is, hiszen a közös könyvkiadás révén nem csupán prosperálhattak a szomszéd országok magyar kiadóházai, hanem az adott könyvcím példányszámának nagyobb hányada a hazai könyvterjesztés áramába kerülhetett bele. Hasonlóképp a felvidéki, a kárpátaljai; az erdélyi és a délvidéki magyar napi-, hetilapok és folyóiratok sem hiányozhattak a nagyobb hírlapboltokból. S tegyük hozzá, a rendszerváltozást előkészítő évtized magyarországi sajtója egyre gyakoribban s hitelesebben tudósított az egyes határon túli nemzetrészeink gondjairól, közölte ottani szerzők írásait. A kialakuló kapcsolatrendszer nem elhanyagolható részét képezték a hazai s határainkon túli színtársulatok – kölcsönös vendégszerepléseik is. A '80-as évtized közepétől a hivatalos politika – ha óvatosan is, de – elismerte a határon túliak és a csonkaország-

beliek egy nemzethez tartozását, s ennek megfelelően a nemzetközi fórumokon kezdte szóvá tenni a szomszédos országok magyarságát ért sérelmeket is: Határokon átnyúló kisebbségkutatások indultak – a sorból kiemelkedik a hazai szlovén és a szlovéniai magyar közösség társadalmi viszonyait feltáró, közös projektum. A már fizikai létükben fenyegetett erdélyiek érdekében jelentős tömegeket megmozgató demonstrációk, szolidaritási rendezvények zajlottak, a hatalom hallgatólagos támogatásával. A rendszerváltozás előestéjén azután megteremtették a kisebbségekkel foglalkozó kormányszervet is – rövid fennállása alatt, feszített munkával, figyelemre méltó eredményeket mutathatott fel. A történeti hűség kedvéért megemlítendő, hogy a területért ekkor – államminiszterként – *Pozsgay Imre* volt felelős, a holdudvart jelentő tanácsadó szerv: a Nemzetiségi Kollégium munkájába pedig a későbbi parlamenti pártok szakértői mellett a magyar értelmiség kiválóságai kapcsolódhattak be. *„Az Antall-kormánynak pedig,* – olvassuk *Pordány László* vitacikkében (Új Magyarország, 1997. június 9.) – *ha tévedésekkel és bizonytalansággal megtűzdelve is, de már volt ismét nemzetpolitikája. Nyomában és a körülöttünk is lezajló változások nyomán megindult a magyarság újbóli önszerveződése. Az elszakított területek magyar szervezetei ezer szálon kezdték összefűzni a magyar–magyar kapcsolatokat nemcsak az anyaországgal, hanem egymással is (…) Első szabadon választott kormányunknak* az *RMDSZ-szel és a többi kisebbségi magyar szervezettel karöltve sikerült rövid néhány év alatt elérni, hogy a Kárpát-medencei magyar kulturális és gazdasági integráció folyamata – ha le is lassult – visszafordíthatatlanná váljon."* Négy esztendő alatt valóban a sokszorosa történt e téren annak, ami a megelőző negyven évben. A tizenötmilliós nemzetben való gondolkodás nem csupán retorika volt – bár szimbolikus üzenete is lélektanilag hatalmas mozgósító erővel bírt a szűkebb s tágabb hazában egyaránt –, hanem valóságos tettekben nyilvánult meg: elég, ha az ezerszám alakult magyar–magyar vegyes vállalatokra, vagy a legkülönbözőbb alapítványok oktatási, művelődési, szociális és más segítségnyújtására utalunk.

A civil szférában megerősödtek, illetve részben ekkor alakultak a Karpát-medence főbb magyar népcsoportjaival foglalkozó, azok érdekvédelmét, kulturális értékközvetítését vállaló hazai szervezetek. Százával vették föl s töltötték meg tartalommal a testvérkapcsolatot a magyarországi települések – sokszor a falvak is – erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és délvidéki partnerekkel.

Az együvé tartozást felmutatni, megerősíteni hivatott nagyrendezvények sorából kiemelkedik 1992-ben a Magyarok III. Világtalálkozója; amely a nemzet három nagy csoportja: a Kárpát-medencei kisebbségiek, a nyugati szórvány és az anyaországiak egyenrangúságának s egymásra utaltságának a tudatosítása jegyében zajlott.

Ugyanakkor – a tehetetlenség nem csupán fizikai törvényének folyományaként – a hazai oktatásba csak kullogva szivárogtak át a magyarság egészére vonatkozó információk, a tájékoztatásban pedig csak kis részarányban következett be a rendszerváltozás. Az akkori ellenzék által uralt orgánumokban és fórumokon büntetlenül tovább folyhatott a magyarság mocskolása; a nemzetféltők lejáratása, címkézése; a nemzeti érzés és a nacionalizmus, sőt az antiszemitizmus szándékolt összemosása. Az egykori proletár internacionalizmus liberális mezt öltve élt tovább, hogy újult erővel – gyakran külföldi elvtársaik támogatásával – rombolhassa értékeinket, gyengítse a nemzet amúgy is

megtépázott kohézióját. Többek között az össztűz eredményeként, főképp az ifjabb nemzedékbeliek egy része – a könnyebb ellenállást választva – a nemzeti közömbösség vagy a természetes kötődések gátlásos elfojtásának az útjára lépett, hiszen az új totalitarizmus eme kiképzett rohamosztagai könyörtelenül lecsapnak mindenre, ami a nemzetfeletti nagytőke útját álló öntudatosodást idézhetne elő. Az elmúlt három év azután e folyamatok felerősödését, hatalmi pozíciókból való tervszerűbbé tételét hozta – máig emlékszem az 1994-es voksolás éjszakáján *Pokol Béla* tévébeli intelmére: csak nehogy az SZDSZ kapja a kultusztárcát, mert e téren olyan feszültségek, indulatok munkálnak, hogy a bosszúállás jegyében kultúrharc kezdődik majd.

Nos, az azóta történtek e baljóslat igazát támasztják alá: van nemzeti alap-tantervünk, de olyan, hogy az eredetire a szülőanyja sem ismer rá, a kistelepülések iskoláit százával szüntették meg, sorvadásra ítélve ezáltal magukat a falvakat is, a piacosítás következtében a művelődés számos ága fuldoklik, a közszolgálati médiumokból pedig gátlástalanul árad a honi talajtól elrugaszkodott silány nyugati tömegkultúra. A határon túlra irányuló oktatási, kulturális támogatás pedig radikálisan csökkent.

A miniszterelnökségen működő Határon Túli Magyarok Hivatala eljelentéktelenedett, külső megítélése romlott – nem csoda, hiszen a meghirdetett egyenrangú külpolitikai preferenciák -az európai integráció, a szomszédsági politikai és a kisebbségi magyarok érdekvédelme – közül az utóbbi valóban alárendelt szerepbe jutott. A kierőszakolt alapszerződések, a Magyar–magyar csúcs határozatainak a megtagadása, az egyes határon túli irányzatok egymás elleni kijátszása, a Magyarok Világszövetségének nyújtott költségvetési támogatás megkurtítása mind-mind egy olyan diktátum részei, amelynek eredője egy irányba mutat.

A tudatzavar óriási: az átlagpolgárt a munkaerőpiacon konkurenciaként jelentkező „románok", „jugók" – valójában többnyire nálunk munkát vagy menedéket kereső erdélyi, moldovai, délvidéki, baranyai magyarok – ellen hangolni; sokan ma is „Csehbe" ugranak át vásárolni, ha a magyar többségű Rév-Komáromba tartanak; Szlovénia; Szlavónia, Szlovákia sokak számára összekeverhető, hasonlóképpen a Muravidék és a Muraköz, vagy a Délvidék és Újvidék. Nem egyszer olvastam, hallottam anyanemzetként emlegetni a kisebbség szempontjából a többségi nemzetet, óhazaként az anyaországot, a nemzet testéről leválasztani az elszakítottakat, gondolván, hogy csak az a magyar, aki a csonkolt országban él.

Igen, a többszörösen kontraszelektált – ilyenek által tanított – pedagógus vagy újságíró számára Pozsony Bratislava, Ungvár Uzsgorod (még csak nem is Uzshorod), Nagyvárad Oradea, Újvidék Novi Sad, Eszék Osijek, Alsólendva Lendava, Felsőőr pedig Oberwart. Pedig az érvényes helyesírási szabályzat e tekintetben egyértelmű: amelyik földrajzi névnek van magyar megfelelője – függetlenül az aktuális politikai határoktól, sőt a magyar lakosságnak egyáltalán a meglététől is – azt kellene használni, hisz nyelvünkben nem Wient mondunk, hanem Bécset, nem Prahát, hanem Prágát, nem Warszawát, hanem Varsót, nem Paris-t, hanem Párizst, és a sort folytathatnám.

Egyik napilapunk június elején tudósított a középiskolák végzősei körében lefolytatott szociológiai vizsgálatról. A 2600 fiatalt bevonó, reprezentatív felmérés eredményei a

pofon kijózanító hatásához hasonlók: egyharmaduk becsülte meg csupán helyesen a külföldön élő magyarok számát, egynegyedük sem tudta pontosan, hol terül el a Csallóköz, Kárpátalja, a Mezőség avagy a Vajdaság. A magyar nemzethez tartozók fogalmát sokan az államhatárok közé szorított polgárok összességével azonosították. Miután az oktatás és a hírközlés Erdéllyel kapcsolatban szinte csak a magyar vonatkozásokat emeli ki, a tanulók számára ez azt a torz optikát is jelenti, mintha ott nemzettársaink többséget alkotnának. A vizsgálatot vezető kolléganő – liberális felfogásából adódóan – pozitívumként értékeli a nyitott nemzet fogalmának térhódítását, hogy a megkérdezettek négyötöde szerint magyar az, aki magyarnak vallja magát. Igen, *Illyés* is ezt vallotta, azonban az identitásválasztás szabadsága elsősorban azokra érvényes, akiknek az azonosság – származás vagy szociális okok miatt – bizonytalan, kétes. Halaszthatatlanná vált a mentális megújulás stratégiájának a kidolgozása. Az alapoknál kell elkezdeni – s konok szívóssággal, akár nemzedékeken át is – véghezvinni a nemzeti szolidaritás természetessé tételét. Az ismeretek elsajátítása, elsajátíttatása és folyamatos karbantartása jelenti az értelmi feltételt, a megkérdőjelezhetetlen kötődéssel együtt lehet eredményes.

Honunkban az identitás különböző szintjei mind megroggyantak Trianon óta, de különösen az elmúlt fél évszázadban. A személyiségzavarok gyakoribbá válása az egyéni azonosságtudat bajairól tudósít. A család válsága világszerte, de hazánkban különösen súlyos. A kiscsoport-tudat – lakótelepüléssel, a munkahellyel, a társadalmi réteggel stb. való azonosulás – hasonlóképpen nagy eróziónak volt kitéve. A társadalmi nagy csoportokhoz – nemzethez, a valláshoz – fűződő kötődések is meggyengültek. A regionális és szomszédságtudatunk – a kontinensen belüli helyzettudatunk – nem kevésbé bizonytalan. Ilyen alapokon mitől lenne szilárd az európai és globális identitásunk? Egyik lépcsőfok sem mellőzhető, kölcsönösen feltételezik egymást.

Igen, az emelt fő ethoszának, a társadalom egészséges reflexeinek, védekező mechanizmusának a kialakítása szükséges ahhoz, hogy egy közösség elég erős legyen a kohézióját kikezdő erőket kivetni önmagából. Erkölcsi megújulásunkat magától követné a népmozgalmi, gazdasági, kulturális megerősödés. Merjünk tehát – *Teleki Pál* szellemében – magyarok lenni, legyen érték számunkra a magyarság; ez párosuljon kellő empátiával, a minden oldalú magyar–magyar kapcsolatok elősegítésével meg a szomszédsági kapcsolatok átfogóvá válásával! Viselkedjünk valóban anyanemzetként s ne mostohaszülőként az önhibájukon kívül más határok közé kerültekkel szemben, kezeljük őket jogilag és tudatilag-érzelmileg is belföldiként itthon, ahogy a dél-tiroliakkal teszik Ausztriában!

Csak ilyen metamorfózis után válhat egységessé a nemzet bármiféle, a közösség egészét érintő, pozitív változás kieszközlését illetően, a nemzetközi életben. Így talán bekövetkezhet majd a magyar csoda: a kisebbségi nemzetrészeink öntudat- s lélekszám-növekedése, a határok tényleges légiesítése, sőt a geopolitikai és történelmi szerepünkből adódó centrifugális erőnknek is az újjáéledése.
(1997)

Nemzetiségek a történelmi Magyarországon

A „nemzetiség" kifejezést a magyar nyelv háromféle értelemben használja. A szó jelenti egyrészt az államon belül kisebbségben élő, nem a többség nyelvét beszélő népcsoportot; másodsorban a nemzetiségi hovatartozást; végül alkalmazzák valakinek vagy valaminek a nemzeti jellege jelölésére is. Hazánkban az e kérdéssel foglalkozó, két súlypontú tudományág – nemzetiségtudomány, illetve magyarságtudomány (hungarológia) – évszázados hagyományokra tekinthet vissza.

A történelmi Magyarországon etnográfiai-népköltészeti gyűjtésekkel kezdődött a nemzetiségtudomány. A magyar muzeológia szép hagyományai közé tartozik, hogy kezdettől fogva valamennyi itt élő nép történetét, kultúráját, társadalmát, néprajzát igyekezett kutatni, így számos közgyűjteményünk is már alapításakor hasonló feladatkörrel létesült. A Kisfaludy Társaság 1866-ban indította el nagysikerű *Hazai nem magyar ajkú népköltészet tára* című folklór-kiadványsorozatát. A *Nemzetiségi Ismertető Könyvtár* című sorozat 1913-ig megjelent hét kötete csaknem valamennyi nemzetiségről szakszerű történeti áttekintést adott.

Más diszciplínák nemzetiségekkel foglalkozó képviselői és intézményei közül hadd említsük meg először az állambölcselő és jogtudós Eötvös Józsefet. Nevéhez fűződik az 1868-ban elfogadott XLIV. törvénycikknek – az európai nemzetiségi jog első törvényének – a megalkotása. A liberális demokrata Mocsáry Lajos műveiben és gyakorlati politikai munkásságában az eötvösi művet folytatta. Az első magyar szociológus nemzedék polgári radikális tagjait (különösen Aradi Viktort, Braun Róbertet, Szabó Ervint és Jászi Oszkárt) – amint ez a Társadalomtudományi Társaság, a Vasárnapi Kör előadásaiból, vitáiból, valamint önálló munkáikból és folyóiratukból, a *Huszadik Századból* kiderül – nagymértékben foglalkoztatták az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségi viszonyai. A zenetudomány területén közismert Bartók Béla nemzetiségi vonatkozású munkássága. Bartók egyrészt az összehasonlító népzenetudomány megalapítója és legnagyobb alakja, másrészt a kelet-európai népzene elemeit saját kompozícióiban érvényesítő alkotóművész, s így a népek közötti szellemi együttműködés apostola volt.

Az elveszített első világháború, két levert forradalom után a trianoni békediktátum a történelmi Magyarország területének kétharmadát, a magyar etnikumnak pedig egyharmadát szakította le. A szomszéd népek előtt ugyanakkor megnyílt az önálló államiság lehetősége. Az érintett nemzetek közeledését – így kölcsönhatásuk társadalomtudományi kutatását is – ekkortól évtizedekig beárnyékolta a hivatalos politika egyik részről asszimilációt erőltető, nacionalista vonulata, a másik oldalon pedig a részben ennek ellenhatásaként kialakult revíziós program. A húszas évek elején mégis megindult a kultúrkapcsolatok áramlata, ami elsősorban annak köszönhető, hogy a közeledés eszméjét felkarolták a Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában alkotó magyar értelmiségiek, valamint a demokrata-szocialista emigráció magyar nyelvű sajtója.

A két világháború közötti időszakban a parasztság szociális gondjait feltáró, nemzeti önismeretet szorgalmazó népi írók vezéregyénisége Németh László volt. Történeti,

nyelvészeti, folklorisztikai és szociológiai vizsgálatai alapján térségünk népeit „tejtestvéreknek" tartotta. Lefektette egy új tudományág, a hungarológia alapjait, amelyben meghatározó szerepet kapott a magyar kultúra kelet-közép-európai beágyazottsága. Németh koncepciójának kutatására a harmincas években *Magyarságtudomány* címmel Szegeden, Ortutay Gyula szerkesztésében folyóirat is indult. A korszak másik jelentős nemzetiségtudományi periodikáját Gál István *Apollój*a jelentette. Túlnyomórészt összehasonlító művelődéstörténeti tanulmányokat közölt a Duna-medence és a Balkán térségére vonatkozólag.

A magyarság- és nemzetiségtudományi munkálatok összehangolására hozták létre – politikai célok mellett – 1941-ben a Teleki Pál Tudományos Intézetet, amely később Kelet-Európai Intézet néven működött. Történettudományi részlegében megindult a közép-európai népek összehasonlító történeti kutatása, valamint a magyarok, a nemzetiségiek és a szomszéd népek történelmi, gazdasági, társadalmi és közművelődési viszonyainak a komplex feltárása. *Revue d'Histoire Comparée* címmel folyóiratot, s emellett könyvsorozatot is adtak ki francia nyelven, melyek a komparatisztika modern eszközével kísérelték meg a kárpát-európai régiónak az európai civilizáció egészén belül elfoglalt helyét, s az ezen belüli kölcsönhatásokat körvonalazni. A Teleki Intézethez tartozó Erdélyi Tudományos Intézet magyar–román–szász kapcsolattörténeti kutatásait, a pécsi Kisebbségtudományi Intézetnek a hazai nemzetiségekre irányuló vizsgálatait, valamint a *Kisebbségi (Nemzetiségi) Körlevél* és a *Láthatár* című periodikumok hozadékát is meg kell említenünk.

A második világháborút követően – bár a régió népeinek egy része ismét a győztesek, más része a vesztesek között foglalt helyet – a nemzetek fellélegzése a fasizmus rémtettei, a háborús nélkülözések után néhány évig őszinte egymás felé fordulással párosult. Az egyebek között nemzetiségi tartalmat is hordozó kapcsolatok főként magyar–román–jugoszláv viszonylatban ígérkeztek biztatónak. Feszültséget okozott viszont a térség többmilliós németségének erőszakos kitelepítése, a szlovákiai magyarok jogfosztása és a magyar–csehszlovák lakosságcsere.

A negyvenes évek végétől szinte két évtizedig csak búvópatakként beszélhetünk nemzetiségi kutatásokról Magyarországon. Az ismert bel- és külpolitikai okok folyományaként a Kelet-Európai Intézetet feloszlatták, félbemaradtak könyvsorozataik, folyóirataik, a komparatisztika, a lélektan, a szociológia tudománya és képviselői, valamint Bartók zenéje egyaránt a nemkívánatos kategóriába került. A párt- és állami vezetésben eluralkodott az a helytelen elmélet és gyakorlat, amely szerint a szocializmus viszonyai között a nemzetiségi kérdés önmagától megoldódik. Az 1950-nel kezdődő évtizedben bizonyos bibliográfiai feldolgozások mellett csak Kemény G. Gábor *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon 1867–1918* című könyvsorozata méltó a megemlítésre.

A hatvanas éveket témánk szempontjából már a lassú oldódás jellemzi, az MTA történettudományi és irodalomtudományi intézeteiben újra megkezdődnek a nemzetiségi kutatások. Két társadalmi-tudományos vita a nemzet- és történelemszemléletről, valamint a sorra alakuló kétoldalú történész vegyes bizottságok tevékenysége egyaránt

felszínre hozta a nemzetiségi kérdés megítélése lehetséges változatainak széles spektrumát. Az évtized végén született átfogó párthatározat nyomán beszélhetünk igazi fordulópontról: 1968-ban ismét létrejön a Művelődésügyi Minisztérium nemzetiségi osztálya, a következő években pedig nemzetiségi tanszék alakulhat az Országos Pedagógiai Intézetben.

Az utolsó tizenöt esztendőben azután lassú, de töretlen fejlődés következett be. Felmérések folytak kisebbségeink körében a demográfia, az irodalom, a nyelvészet, a néprajz, az oktatás, a közművelődés területén. Több egyetemi és akadémiai kutatócsoport működött hosszabb-rövidebb ideig, amely a magyarországi nemzetiségek, illetve a határon túli magyarság vizsgálatát tűzte ki célul. A Magyar Tudományos Akadémia *Nemzetiségi füzetek* című kiadványsorozata mellett Kelet-európai és Nemzetiségi Komplex Bizottságot működtet – ez utóbbit sajnos kis hatásfokkal. A Magyar Néprajzi Társaság nemzetiségi szakosztályának születése, a nemzetiségi néprajzi gyűjtőmunka és múzeumügy szervezettebbé válása, valamint a békéscsabai nemzetközi néprajzi és nemzetiségkutató konferenciák is erre az időszakra esnek. A Tankönyvkiadó égisze alatt újraéledt a nemzetiségi szépirodalmi, tudományos és ismeretterjesztő könyvkiadás; sorozatai (például *A magyarországi nemzetiségek néprajza* című) kedvező fogadtatásra leltek mind a kisebbségek, mind az anya- nemzetek körében. Hosszú vajúdás után 1977-ben polgárjogot kaphatott a világ hungarológusainak összefogó szerve: a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság is.

Jelenleg a magyar nemzeti tudat állapotára vonatkozó vizsgálatokat az MTA Történettudományi Intézete koordinálja. A hazai nemzetiségkutatás legmarkánsabb központja a budapesti Állami Gorkij Könyvtár. A nemzetiségi könyvtárhálózat és olvasómozgalom koordinálása mellett széleskörű dokumentációs tevékenység folyik itt: *Nemzetiségek Magyarországon* című bibliográfiai sorozatuk határon innen és túl pozitív visszhangot keltett. A három éve működő nemzetiségi kutatócsoport – számos külső szakember bevonásával – komplex társadalomtudományi módszereket alkalmaz. Vizsgálataikat a hazai és kelet-közép-európai nemzetiségi kérdés jelenére és közelmúltjára, valamint a tudomány politológiai-jogi elméletére összpontosítják. Lezajlott interdiszciplináris felméréseik és a Művelődéskutató Intézettel közös, készülő kiadványaik úttörő jelentőségűek. Az itt végzett munka folytatását, kiteljesedését jelenti, hogy megalakult az OSZK mellett működő, Juhász Gyula akadémikus vezette magyarságkutató csoport.

A magyarországi nemzetiségtudomány ellentmondásokkal terhes útjának felvázolására azért van szükség, hogy ebben az összefüggésrendszerben kellőképp értékelhessük Ács Zoltán *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon* című művét. A Kossuth Könyvkiadónál 1984-ben megjelent munka egyéni teljesítmény, nem kötődik semelyik érintett intézmény kutatási programjához. Sokoldalú megközelítési módjára jellemző, hogy történész-muzeológusként tájékozódási pontjait saját tudományága mellett a társaslélektan, a szociológia és a társadalomnéprajz kategóriái közül választotta. Nem kisebb feladatra vállalkozott, mint hogy megvilágítsa „a hazai nemzetiségek, egyáltalán mindazon idegen népelemek történetét és szerepét a magyar történelemben, amelyek rövidebb vagy hosszabb ittlétükkel hozzájárultak az egyetemes magyar történelem, kultúrtörténet

kialakulásához, hogy megértsük az asszimilációt és disszimilációt, az akkulturációt, azaz az egymás mellett és egymás között élő népek kultúrájának, nyelvének, értékrendjének egymásba fonódását, azon elemek átkölcsönzését, amelyek mind hozzájárultak ahhoz, amit ma magyar nyelvnek, kultúrának és műveltségnek nevezünk." Példaként említjük, hogy az első világháború előestéjén Magyarországnak Horvátország nélküli területén hat nagyobb (magyar, német, szlovák, szerb, román és rutén) és hat kisebb (bolgár, bunyevác–sokác, horvát, krassován, lengyel, vend) nép élt. S még nem szóltunk a görögökről, örményekről, zsidókról, szászokról, svábokról, vagy a már a középkor folyamán a magyarságba beolvadt jászokról, kunokról.

Ács Zoltán kötetét a honfoglalás előtti Kárpát-medence etnikumainak rövid ismertetésével indítja. A magyar honfoglalás és az első ezredforduló közötti időszak tárgyalásakor külön kitér a népünket ért korai szláv, bizánci és német hatásokra. A középkori leírások tejjel-mézzel folyó Kánaánként ábrázolták Hungáriát, s ez mágnesként vonzotta az idegeneket. Gazdasági érvényesülésüket, meggazdagodásukat, a társadalmi ranglétrán való felemelkedésüket a szilárd jogbiztonság, az egységes törvényhozás is elősegítette. Az uralkodók jól felfogott érdekből adtak kiváltságokat, kedvezményeket a letelepülésükhöz, hiszen egyrészt már akkor is léteztek „hiányszakmák", másrészt a behívottak sokszor a magyarság által nem űzött mesterségek, ágazatok meghonosítói lettek. A betelepülők többnyire megőrizték sajátos jogrendjüket, szokásaikat, mai szóval azt mondhatnánk: kollektív jogokkal, területi vagy kulturális autonómiával rendelkeztek. A hűbéri társadalomnak megfelelően nemzetiségi hovatartozásuk alárendelődött a keresztény, monarchikus, feudális és rendi kereteknek. Ezért tartozhattak a különböző etnikumú nemesek a *„natio Hungaricá"-hoz,* s maradtak kívül ezen a magyar jobbágyok vagy városi polgárok. A szász, szlovák és horvát művelődéstörténet is tanúsítja, hogy a XVIII. századig a *hungarus patriotizmus* nem volt összeférhetetlen például a német vagy szláv származástudattal. Művében Ács elsősorban az együttélés hétköznapjaira összpontosított, a különbözőségek, súrlódások mellett kiemelvén a mindenkori kulturális kölcsönhatásokat, a nyelvhatárok mentén lezajló (mindkét irányú) természetes asszimilációt. A török hódoltság korában az egész lakosság mozgásba lendült, s két új elemmel: a cigányokkal és a görögökkel gazdagodott Magyarország etnikai képe. A XVIII. század folyamán robbanásszerű „új honfoglalás" kezdődött. Mivel a százötven éves oszmán uralmat főként a síkvidéki magyarság sínylette meg, a nagy népsűrűségű északi, északkeleti megyék szlovák, rutén és román lakossága lehúzódott az Alföldre. A spontán migráció mellett Bécs - nem utolsó sorban a "rebellis" magyarok féken tartására - nagy tömegű német és szerb telepítést hajtott végre az elnéptelenedett vidékeken. Így alakulhatott ki például a Temesi Bánságban Kelet-Közép-Európa legtarkább nemzetiségi és társadalmi együttese. A folyamat következményeként viszont a magyar népelem súlya az országon belül lecsökkent. A szerző rámutat, hogy *„gyökeret az új környezetben a szorgos, vállalkozó típusú, pionírszellemű emberek verhettek, akik nemcsak az otthonitól eltérő természeti környezet kihívó hatásaira tudtak megfelelő módon válaszolni, hanem képesek voltak*

alkalmazkodni a velük együtt vagy a szomszédságban élők hagyományaihoz, gazdasági és szellemi kultúrájához, egyszóval: a kulturális értékrendjükkel tőlük elütő etnikumhoz".

Az utolsó előtti századfordulón a felvilágosodás és a romantika jegyében zajlott e népek nemzeti öntudatra ébredése. Eredetkutatási lázukban őstörténeti mítoszokat költöttek, amelyek az etnikai identitás kialakulását kétségtelenül serkentették, tovább mélyítették viszont a már korábban meglévő ellentéteket. A mozgalmak nyelvújítási-irodalmi köntösben jelentkeztek, de rövidesen politikai színezetet öltöttek. A reformkor magyar, horvát, szlovák, román és szerb törekvéseivel, ütközőpontjaival megismerkedve érthetővé válik számunkra 1848/49 vihara, amelyben a magyar rendi-nemesi és a nemzetiségi kispolgári-értelmiségi nacionalizmus is összecsapott. A centrifugális erők és a kölcsönös intolerancia – amelyet Bécs megosztó praktikái csak fokoztak – a magyar szabadságharc bukásához vezettek. A lényegre törő elemzésből kitűnik az egyes nemzeti erők társadalmi, nyelvi, kulturális jegyeinek hasonlósága és eltérése, funkciója, határon belüli és kívüli kapcsolatrendszere. Az 1867. évi kiegyezés utáni gazdasági fellendülés nagymértékben átalakította az ország lakosságának nemzetiségi összetételét és az egyes kisebbségi társadalmak szerkezetét. A kapitalista fejlődés technikai-anyagi alapját, vállalkozói és szakmunkásgárdáját nagyrészt az ekkor érkezett vagy régebben itt élő idegenek adták. A nemzetiségi burzsoázia is ez idő tájt gyarapodott a legszámottevőbben. A Deák és Eötvös által fémjelzett, szabadelvű nemzetiségpolitikát követően, a későbbi kormányok magyarosító törekvései csekély eredménnyel jártak, ráadásul növelték a kisebbségek elszakadási hajlandóságát. Ács a hivatalos politika negatív következményeinek taglalásán túl meggyőző színekkel ecseteli a békés kapcsolatokat, egyes nemzetiségek anyanyelvi fejlődésének elősegítését, az egymást megtermékenyítő nemzetiségek közötti érintkezést. Kevesen tudtuk például, hogy a budai Egyetemi Nyomda a XIX. század első felében – szépirodalmi művek, alapvető jelentőségű tudományos művek, szótárak, folyóiratok százainak (!) a közzétételével – nagy szerepet játszott a délkelet-európai kultúrák fejlődésében, vagy hogy a Kisfaludy Társaság első hazai Shakespeare-kiadását a szerb Tomori Anasztáz pénzelte. Befejezésül a Monarchia felbomlásáról – így a történelmi Magyarországról is – olvashatunk tanulságos összefoglalót.

Ács Zoltán kötete úttörő, hiánypótló munka – a tárgykörben fél évszázada (Asztalos Miklós műve óta) nem született ilyen terjedelmű önálló írás. Könyvének nagy érdeme – az önálló levéltári kutatásokon, a hazai és határon túli magyar, valamint a külföldi szakirodalom objektív hangú, *sine ira et studio* szintetizálásán túl – annak a meggyőző bizonyítása, hogy mai nyelvünk és kultúránk hű tükre csaknem másfél évezrede etnikai sokszínűségének. Komplex szemlélete és gördülékeny stílusa következtében a társadalomtudományok azon művelői, akik a nemzetiségi kérdéssel foglalkoznak és más érdeklődők is haszonnal forgathatják. Mivel a 336 oldalas, modern tipográfiájú, sok korabeli illusztrációt felvonultató mű első kiadása gyakorlatilag elfogyott, 1986-ra a kiadó második, változatlan utánnyomását tervezi. Érdemes lenne elgondolkozni a kötet idegen nyelvű megjelentetésén is.

(1985)

Egy új dimenzió: kisebbség és gazdaság

A szovjet típusú kommunista rendszer kártyavárszerű összeomlása Kelet-Közép-Európában részben a térség s az országok belső politikai, gazdasági és szociális folyamatainak, részben pedig a nemzetközi erőviszonyok megváltozásának – a Szovjetunió erőteljes visszaszorulásával párhuzamos – eredménye. Az új helyzet – a kétségtelenül ígéretes lehetőségek ellenére – számos nehézséget, buktatót is fölvet az itt élő népek számára.

Mivel a régió kisállamait évtizedekig a „Nagy Testvér" munkamegosztási rendszerébe kényszerítették, ezen integráció felbomlása a legalapvetőbb gazdaságstratégiai kérdésekben – foglalkoztatás, energiaellátás, infláció, külkereskedelmi irányultság – tapasztalható válságtünetek egyik fő előidézője. Ez, kiegészülvén a szocialista tervgazdálkodás felhalmozott csődtömegével, az új, immár demokratikusan megválasztott kormányzatokat szinte megoldhatatlan feladatok elé állítja. További tényezőként gerjeszti az instabilitást a térség országainak korábban a totalitárius hatalom által elfojtott ellentétei, a megkésett nemzeti fejlődésből adódó nacionalizmusok felszínre törése. Csak a túlsó féltekéről érkezett csodálkozhat a fejleményeken, hisz a nemzeti-etnikai kérdések szőnyeg alá söprése, a vélt és valós történelmi sérelmek, a többnyire a nemzeti önrendelkezés mellőzésével és egy államalkotó etnikum dominanciájával létrejött mesterséges képződmények előbb-utóbb törvényszerűen kezdenek repedezni.

A helyzetet tovább bonyolítja a „Köztes-Európa" országai között és itt-ott országain belül is meglévő szintkülönbség, amely a mentalitás, kulturális és gazdasági fejlettség terén egyaránt lemérhető. Az eltérések sokhelyütt az etnikumok településterületének határain húzódnak. Az intézményi szétesés és a többnyire vázlatosan kidolgozott stratégia viszonyai között újraszerveződő civil társadalom csoportérdekei nem egy esetben alacsony politikai kultúrára utaló, szélsőséges formában fejeződnek ki. A gyakran alvilági eszköztárat mozgósító érdekkonfliktusok, a letűnt vagy letűnőfélben lévő s az új, feltörekvő elitek kíméletlen hatalmi harca, a többetnikumú országokban tapasztalható nemzeti türelmetlenség számos polgárháborús veszélyzónát alakított ki. A szélsőjobb és szélsőbal erők aktivizálódása, gyakran egy platformra kerülése veszélyezteti a törékeny demokráciát, hisz potenciálisan a diktatórikus fordulat lehetőségét is magában hordozza.

Az országok dezintegrálódása ellen azonban több tényező is hat. Egyfelől a Szovjetunió kivonulása utáni hatalmi vákuumot – lévén a térség egyik állama sem lényegesen erősebb á másiknál – csak a Nyugat képes kitölteni, amely abban érdekelt, hogy Kelet-Közép-Európa kezelhető és irányítható maradjon. A stabilitás érdekében a szeparatizmus bármely válfaját – alapuljon akár jogos nemzeti önrendelkezésen, avagy demokratikusabb társadalmi rend választásán – a cinizmussal határos módon ellenzi, nem egyszer retrográd politikai vonulatok konzerválását is elősegítvén. Másfelől viszont az emberi jogok megsértését – ami többnyire közösségi sérelmeket is takar – nem hagyhatják szó nélkül, mert ezzel saját jogrendszerükkel és közvéleményükkel kerülnének szembe. Harmadrészt az önállósodás felé haladva a nemzeti mozgalmak a korábbi infrastruktúra és piacok elvesztése, az általános elszegényedés, a tőkehiány, saját társadalmi

feszültségeik okán maguk is előbb-utóbb önmérsékletet tanúsítanak. Nem kétséges: lehetőségeinket nagymértékben befolyásolja a lakosság tűrőképességének alakulása, az, hogy polgártársaink milyen mértékben lesznek hajlandóak vállalnia piacgazdaság kiépítését elkerülhetetlenül kísérő súlyos anyagi nehézségeket.

Kopátsy Sándor, a jeles magyar közgazdász nemrégiben mutatott rá arra, hogy Közép-Európa abban is különbözik Kelet-és Délkelet-Európától, hogy az utóbbiakkal ellentétben az itt élő népek nagymértékben rendelkeznek az individualista civilizációval. Gondoljunk csak bele: mennyire más a viselkedési karaktere azon nemzet tagjainak, akik évszázadok óta úgy éltek idegen hatalmak uralma alatt, hogy legalább formailag megtarthatták önállóságukat, mint azoké, akiknek vagy nem kellett megélniük másik ország fennhatóságát, vagy még/már egyáltalán nem rendelkeztek saját államisággal. A polgárosodás negyedszázados megszakítása után Magyarország immár jó két évtizede – ha vékony és torz csatornákon is – mégiscsak lehetővé tette a magánszektor terjeszkedését, a gazdaság fokozatos piacosodását. Ily módon a lakosság autonómiafoka jelentős mértéket ért el, gyakorolhatta a változó feltételrendszerhez való rugalmas alkalmazkodást. A piaci mechanizmusok viszonylagos fejlettsége húzóerőként hatott a politikai liberalizációra, aláásta a pártállam tekintélyét és befolyását. A bürokrácia korlátjai között lavírozva sok százezren tanultuk meg kicsiben a vállalkozás fogásait, sajátítottuk el azt a képességet, amely záloga lehet a gödörből való kilábolásunknak.

A lengyel, a cseh, a szlovák, a magyar, a szlovén és a horvát azon közép-európai népek, amelyek többé-kevésbé rendelkeznek az említett individualista civilizációval. A fejlettebb centrumhoz hasonlóan – ha némi késéssel is – eljutott hozzánk a reneszánsz, a reformáció és az ellenreformáció, a felvilágosodás, a polgári szabadságeszmények s a Monarchia idején a kapitalista felvirágzás. E nemzetek etnikai és politikai határai sehol sem esnek egybe, nem egy közülük harmadát-felét más ország polgáraként tudhatja. A diktatúra idején teljesen akadályozott vagy szigorúan ellenőrzött, formális keretekbe terelt kisebbség-anyanemzet kapcsolatok mára újraszövődnek. A főgyökerektől elszigetelt hajszálgyökerek – sokszor már a klinikai vagy tetszhalál állapotából ocsúdva – telítődnek ismét életet adó nedvekkel.

Az erózió hatalmas volt: a természetes asszimiláció mellet a fizikai és kulturális genocídium változatos eszköztárát fölhasználva igyekezett a hatalom szinte mindenütt homogenizálni. Az oktatási-kulturális intézményrendszer, az anyanyelvű kommunikáció csökött volta, az eszmék és emberek áramlásának korlátozása mellett a bolsevizmus nem véletlenül rombolta szét a kisebbségek gazdasági önállóságát, fosztotta meg a létalapjukat jelentő kisipartól, földbirtoktól.

Az új helyzet azonban soha nem tapasztalt esélyt is kínál népeinknek. A térség minden állama eljutott a piacgazdaság szükségességének az elismeréséhez. A jogszabályi lehetőségek többé-kevésbé mindenütt adottak a kis-és középvállalkozások beindításához. A tőkehiány ellenére a kereslet-kínálat törvényei lassan polgárjogot nyernek ismét. Az anyanemzetek és a határon túli kisebbségeik gazdasági egymásra találása, akár leendő közös vállalataik előtt immár jóval kevesebb az akadály. Ha minden irányban hatékonyan megindulna ez a hídépítés – kiegészülvén a nyugatra szakadt üzletembereink

hazairányuló vállalkozó kedvével – Közép-Európa stabilitása csak nyerne rajta. A határ menti kapcsolatok megélénkülésével e területek fejlődnének, ezáltal a nemzeti jövedelem is nőne – következésképp a többségnek is létérdeke a folyamat elősegítése. A kisebbségek pedig, gazdaságilag megerősödve, nem kényszerülnének a jövőben elvándorlásra, nyelv- és nemzetcserére, hanem értelmét, perspektíváját látnák a megmaradásnak, megerősödnének öntudatukban, művelődési intézményeikben.

Lehet, hogy sok tekintetben utópia a felvázolt út. Építőkövei mindamellett adottak, némely esetben járnak is rajta. Rajtunk is múlik, hogy maradunk-e a sáros s egyre több buktatóval teli, régi földútnál, vagy kiépítjük végre az Európába vezető, gyorsforgalmú sztrádát.

(1991)

Kisebbségek a terepen és a világhálón

Igen kicsiny azon hazai kisebbségkutatók száma, akik egyaránt otthonosan mozognak úgy a határon túli magyarság, mint a határainkon belül élő, nemzeti és etnikai kisebbségek társadalmi viszonyainak a világában. Ezen szakemberek egyike, Demeter Zayzon Mária az utóbbi időben két olyan kötetet is letett az asztalunkra, amelyek joggal tarthatnak igényt a Kárpát-medence népeinek együttélése iránt fogékony olvasóközönség érdeklődésére.

A szerző belülről ismeri a kisebbségi léthelyzetet, hisz élete első kétharmadát romániai szociológusként élte meg, utolsó harmadában pedig az anyaország kisebbségeit tanulmányozhatta. Az 1990-es évtizedben többek között a Komárom-Esztergom megyei német és szlovák nemzetiség körében végzett reprezentatív kérdőíves vizsgálatokat, amelyek eredményét az *Öntudatosodás és önfeladás között* (Tatabánya, 1993) c. kötetében adta közre. Kandidátusi értekezésében pedig a főváros kisebbségi szempontú térképét rajzolta meg – úttörő munkája *A budapesti népesség nemzetiségi, etnikai arculata* címmel jelent meg 1994-ben.

Elsőként ismertetendő, újabb könyve – a *Kisebbségek – közösségek határon innen és túl* – másfél évtized hazai és határon túli vonatkozású írásaiból ad mustrát. A kötet érdekessége, hogy a magyar mellett a kutató német, angol és szlovák nyelvű publikációiból, előadásaiból is válogat. Az első egységben átfogó kérdéseket tár elénk, nevezetesen a magyarországi kisebbségkutatások történetének vázlatát, a hazai népcsoportok szociológiai jellemzőit, vizsgálatuk módszertani következtetéseit, illetve beszámolót egy az etnikai konfliktusok elméletéről és kezeléséről rendezett nemzetközi tanácskozásról. Ezt követően Demeter Zayzon Mária a korábban említett Komárom-Esztergom megyei németek és szlovákok, továbbá a baranyai svábság nyelvállapotára, kulturális és történeti tudatára, a kisebbségi önkormányzatokra meg az interetnikus viszonyokra vonatkozó vizsgálatainak eredményét teszi közzé.

A következő fejezet Budapest és azon belül a nemzetiségileg egyik legszínesebb kerület: Kőbánya etnikai képébe enged bepillantást. A kétmilliós világvárosban, a néhány ezrestől a százezres nagyságrendű lélekszámig, mind a 13, hazánkban honos népcsoport megtalálható, mellettük a nemzetiségi státussal nem rendelkező, harmadik világbeli bevándorlók is kimutathatók. A szociológusnő tanulmányaiból kimutathatók az egyes etnikumokhoz tartozók közelmúltbeli hullámai és térbeli elhelyezkedése. Mivel Demeter Zayzon Mária évekig a Budapest X. kerületi polgármesteri hivatal kisebbségi csoportját vezette, több dolgozata foglalkozik a kőbányai nemzetiségekkel, a lengyel katolikus templom és egyesület élénk hitéletétől a cigányok peremhelyzetéig.

Könyvek olvasása közben született gondolatok képezik a kötet negyedik egységét: a magyar-szlovén határ két oldalán lezajlott kutatások, erdélyi kisebbség- és művelődéstörténeti, az ausztráliai magyarság és a hazai németség önismereti kiadványairól szólnak az önmagukon túlmutató recenziók. A szerző sokoldalúságát igazolja, hogy a néprajz és szociográfia kérdéskörének is önálló fejezetet szentel. Tartalomelemzésnek vetette alá a Lakitelek Alapítvány paraszti önéletíró pályázatára beérkezett pályaműveket, érdekes megfigyeléseket végzett a kolozsvári ócskapiacon, több írásával pedig az öltözködés szociológiájába avat be bennünket. Társadalom-néprajzi, kultúrhistóriai, falukutatási reflexiók színezik e könyvrészt.

A záró fejezet mintegy előrevetíti a később önálló kötetté fejlesztett, korszerű témakört, hiszen a hazai kisebbségekkel kapcsolatos ismeretekkel foglalkozik az interneten. Demeter Zayzon Mária sok évig ugyanis a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal dokumentációs részlegét irányította, s ilyen minőségében módja nyílott létre hozni és folyamatosan működtetni 1988-tól a hivatal honlapját.

A *Kisebbségek a világhálón* c. kötete valóban nóvum, hiszen ilyen mélységben senki sem dolgozta fel eleddig ennek a valóban XXI. századi technikai vívmánynak a kisebbségek életében betöltött szerepét. A könyv a magyarországi nemzeti, etnikai kisebbségekkel kapcsolatos internetes tájékoztatás kérdését veszi górcső alá, éspedig a tartalmak, a szolgáltatók és a felhasználók oldaláról.

Szerzőnk jó érzékkel ismeri fel, hogy a mindössze alig évtizedes múltú világháló példátlan lehetőségeket hordoz a társadalmi-kulturális kommunikáció egészére nézve, ugyanakkor az egyes népcsoportok hátrányos helyzete az informatikai egyenlőtlenséggel is mérhető. Számba véve az információs társadalom kérdéseire irányuló, nemzetközi és hazai kutatásokat, vizsgálatait a törvényben nevesített 13 magyarországi nemzeti és etnikai kisebbség lehetőségeire összpontosította. Olyan kérdésekre keresett választ, mint: milyen gyorsan és mértékben szereznek jártasságot a digitális írástudásban a kisebbségek, és válnak az információs társadalom tagjává? Milyen változásokat hozhat a kisebbségek számára az új típusú kommunikációs stratégiák kidolgozása az internet fogyasztói és szolgáltatói oldalán?

Felkutatta és rendszerezte az egyes közösségek által létrehozott honlapokat, valamint a róluk szóló, de más szolgáltatóktól származó netes tartalmakat is. Mélyinterjúkat

készített a kisebbségügy különböző kormányzati és kulturális intézményeiben, kisebbségpolitikai és informatikai dokumentumokat elemzett, s főként sok száz órát „bolyongott" maga is a világhálón, nemzeti és nemzetközi adatbankokban, adatbázisokban.

A kötet négy fő egységből épül fel. Először az internet hozzáférés és -használat kérdését tekinti át a magyarországi kisebbségek körében. Ennek során kitér az ellátottság hátrányaira, az azok javítását célzó programokra, az oktatási intézmények, önkormányzatok, családok, rétegek informatikai helyzetére. Azután számba veszi a hazai népcsoportokról szóló, internetes tartalmakat, beleértve az egyes közösségek saját tartalomszolgáltatói tevékenységét, a több kisebbséget érintő honlapokat, valamint az anyaországok világhálós tudósításait a közöttünk élő nemzetrészeikről.

Önálló fejezet foglalkozik a könyvben a honi kisebbségekről szóló, nem magyar nyelvű internetes tartalmakkal. Demeter Zayzon Mária itt kamatoztatja széles körű nyelvismeretét. A világ összes internetező lakosát 2001 decemberében 529 millióra becsülték, amelynek 43%-a angol, 6,8%-a német, 3,3%-a francia nyelvű oldalakat olvasott. Lévén e három nyelv egyaránt világnyelv, a szóban forgó kötet áttekintése valójában valamennyi földrészre kiterjed. Metodológiai újdonsággal szolgál a kutatás internetes tartalomkeresési módszereinek kialakítását taglaló záró rész mindazoknak, akik a kérdéskör további tanulmányozására vállalkoznak.

Az elsőként ismertetett könyvet német, angol és szlovák nyelvű rezümé, valamint az 1990. évi népszámlálás anyanyelvi adatait megjelenítő térkép egészíti ki. A második kötet mellékletében statisztikai adatok, táblázatok, dokumentumok találhatók. A használhatóságot bőséges bibliográfia, német nyelvű tartalomjegyzék és összefoglaló növeli.

Demeter Zayzon Mária két új kötete a Kárpát-medencei kisebbségekkel foglalkozó szakirodalom jelentős állomásaként értékelhető. Tudományos hozadéka mellett, tényekkel támasztja alá ama empirikus tapasztalásunkat is, hogy a térségünkben élő népek viszonyára nem csupán a konfliktusok jellemzők, hanem a harmonikus együttélés, az egymást gazdagító, interkulturális hatások is. A sok esetben fogyó lélekszámú közösségek megmaradása szempontjából reményteli fejlemény lehet, hogy eme akkulturáció mind a többségtől a kisebbség felé, mind a nemzetiségektől a többség felé is irányul. Csak remélhetjük, hogy az egyesült Európában ez az empatikus közeledés lép a XX. század kizárólagosságainak és konfrontációinak a helyébe.

Anyáink és a szép szó ünnepe

Nemzetközi találkozóra invitált bennünket a meghívó s az előző hat év munkáját összegző, ízlésesen megformált kiadvány. Azonban alapos áttanulmányozás után sem igen leltem más nemzet fiairól szóló híradást az oldalain, merthogy magyarok e találkozó résztvevői, éljenek-e maradék ország határain innen vagy túl. Az érintett kettős kötődésű honfitársaink se haragudjanak ezért, hisz azonosságtudatuk ezen oldala hozta őket ide. Távol álljon tőlem tehát a szőrszálhasogató, fogadatlan prókátor gúnyáját magamra húzni, de engedjék meg, hogy én e tavaszi hétvégét ne nemzetközi, hanem összetartozásunkat erősítő, *magyarközi* alkalomnak tekintsem.

A csak látszólag nyelvészkedő indítás után rögtön hadd szorítsam meg a találkozó szellemi atyjának, Dániel Kornél művelődési ház igazgató úrnak a kezét az ötletért s a megvalósulásért. Nem kis kurázsi s elhivatottság szükségeltetik ahhoz, hogy valaki a váci püspökség kecskelegelőjének a helyén, az alig négy évtizede önálló településsé vált Erdőkertesen világra szóló, művészeti ünnepet tudjon teremteni! S nem is egyszerit, hanem a testvérmúzsák immár hetedik esztendeje ismétlődő – az előadó-, a képző-és iparművészet – együttes ünnepét itt s a szomszédos Veresegyházán, majd Gödöllőn, a következő napokban. S megelőzően az elmúlt hónapokban a Muravidéken, Bácskában, a Székelyföldön, a Felvidéken s ismét az erdőkertesi elődöntőkön. Csupán ez idén a mai napig a több mint hétszáz résztvevő s a ki tudja, hány ezer néző együttes ünnepét.

Az erdélyi költő, Tompa László gondolatai jutnak eszembe, aki a Nyugat 1941. januári ankétján vetette papírra a következőket: „*Mi, erdélyi magyarok, mindig erősen éreztük az egységet az egész magyarsággal való szoros összetartozásunkban. De ugyancsak mi: meg tudtuk és meg tudjuk látni a különbséget is magunk és az alföldi vagy másföldi magyar között. Testvérek vagyunk, de vonásaink – lelkiek és testiek – egymástól sokban különböznek (…) /Nem lehet azonban kifogásunk az ellen, hogy egy ilyen nagy építményben (mint az egész magyarság, összege az összes magyar erőknek, magyar erőkifejtésnek) az alap, az összetartó szerkezet nagy egysége mellett, külön tagolt formái, ívei, kiugrásai legyenek a részleteknek is. Ellenkezőleg! Így soha eszünkbe sem jut az sem, hogy egy ország területe csupa alföld, vagy csupa hegység legyen. Ez elviselhetetlenül unalmas, vagy kietlen, rideg is lenne mindenképpen! Vagy tudunk-e elképzelni, kívánunk-e olyan orgonát, amelyiknek minden billentyűje csak ugyanazt az egy hangot tudja megszólaltatni? Mennyivel szebb, teljesebb himnusza az életnek zendülhet meg, ég felé szállva, azon az orgonán, amelyiknek sok, minél több hangja van, hangszínben minél gazdagabb változatul! Ilyen legyen szellemi működésünk eredménye: tudomány, művészet, irodalom!*”

S lám, a lévai Újvári László tanár úr – e versmondó találkozók kapcsán – mintha csak folytatná, tovább fűzné a több mint fél évszázada elkezdett gondolatsort: „*Nekünk nagyon sokat jelent e részvétel, mert ez a rendezvény számunkra szimbólum is. Az* anya *jegyében meghirdetett találkozó az anyanyelvünkkel való találkozás is, és nem itt »nálunk«, hanem az anyaországban, ahonnan mi szellemiekben táplálkozunk. Szükség van erre, mert így tudunk erősek lenni, így tudunk megmaradni. / Mert mi itt mindig kevesebben vagyunk, mert nemcsak anyáink roskadnak a földre, hanem immár a fiatalabbak közül is néhányan megtörtek lesznek és kicsik, s tőlünk elviszik.*”

Igen, az anyanyelv – tizenötmillió magyar anyanyelve, amely a száz éve született Tamási Áron szerint akár jelképes erőnek, hatalomnak is nevezhető: *„A különböző nyelvek melegéből keletek ki a különböző népek, melyeket az atyafiság és az együttes érdek alapján a közös szó szervezett nemzetekké. Velünk is ez történt. A magyarságot is az atyafiság és az együttes érdek alapján a sors verte egybe, hazát a bátorsággal irányított életösztön szerzett neki, de nemzetté a magyar szó teremtette. Mint jelképes erő és hatalom, a magyar szó nekünk a legnagyobb ereklye. Kegyelet, hűség és becsület illeti őt."*

Barátaim a Kárpát-medence különböző szegleteiből s távolabbról is! Hadd köszöntsem Önöket a Magyarok Világszövetsége oktatási intézményének: a Szent László Akadémiának a rektora, Pozsgay Imre egyetemi tanár s a magam nevében. A szép szó teremtette emelkedett légkört kívánunk a következő három napban, Reményik Sándor szavaival: *„Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek. / És áhítattal ejtsétek a szót, / A nyelv ma néktek végső menedéktek, / A nyelv ma tündérvár és katakomba, / Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek! / E drága nyelvet porrá ne törjétek, / Ne nyúljon hozzá avatatlanul / Senki: ne szaggassátok szirmait / A rózsafának, mely hóban virul! / Úgy beszéljen ma ki-ki magyarul, / Mintha aranyat, tömjént, mirhát hozna!"*

(1997)

Egy nyelven – „hetedhét országból"

A Budapest Fasori Református Egyházközség kezdeményezésére, 2000 nyara óta immár ötödízben, évente került megrendezésre az anyaország, Felvidék, Kárpátalja, Erdély, a Délvidék, a Drávaszög és Bécs gyermekei számára a Kárpát-medencei Református Honismereti Gyermektábor. Először a fasori gyülekezet tahitótfalusi, *Isten tábora* nevű konferenciatelepén, majd a székelyföldi Szovátán, utána a bácskai Feketicsen, azt követően a felvidéki Élesmarton találkoztak a 8–14 éves iskolások. Ebben az évben a kezdeményező egyházközség az egykori Csanád vármegye székhelyére, a dél-alföldi Makóra vitte a „hetedhét országra szóló" eseményt, ez egyben a helyi belvárosi református gyülekezet evangelizációs hetét is jelentette.

Mint minden esztendőben, az idén is egyfelől célul tűztük ki a szóban forgó korosztály *hitbéli* megerősítését, amelyet a reggeli áhítatok, az esti istentiszteletek és a bibliaismereti vetélkedő jól és eredményesen szolgáltak. Másrészt – mivel Szlovénia kivételével valamennyi szomszéd országból, Budapestről és Isaszegről érkeztek a résztvevők –, minden este más régió mutatta be saját közösségét (települését, iskoláját, egyházát), az egyházi szolgálatot is aznap ők adták, így *tudatosíthattuk a gyermekekben a határokkal elválasztott nemzetrészek nyelvi, kulturális egybetartozását*. A honismereti jelleg abban domborodott ki, hogy – a korábbi évekhez hasonlóan –most is sokoldalúan megismerkedhettek a gyermekek a tábornak otthont adó város és tágabb környezete történetével, népéletével, művészetével, gazdaságával, oktatásügyével, amelyről a végén *honismereti* vetélkedőn is számot adhattak. Végül, de nem utolsósorban alkalom nyílott a *sportolás*ra

(labdarúgásra, élményfürdőre, evezésre), kirándulásra, számos barátság is született a sokfelől érkezett fiatalok között. Így a címcserék nyomán bizonyára többen leveleznek majd, esetleg családi körben is meglátogatják egymást, de a tábor utótalálkozóját is tervezzük az ősz folyamán megtartani.

A mintegy 50 gyermek és 13 kísérő – lelkipásztorok, pedagógusok, egyháztagok – számára a Miasszonyunkról elnevezett iskolanővérek középiskolájában és diákotthonában biztosítottak szállást, étkezést és egyes foglalkozásoknak helyszínt is, megvalósítva ezzel az ökumenikus együttműködés szép példáját. Makó település- és egyháztörténetébe, no meg a hagymások életmódjába *Dr. Tóth Ferenc* ny. múzeumigazgató és a közgyűjtemény mai vezetője, *Forgó Géza* segítségével pillanthattunk be. A híres makóiak közül kettőnek – *Galamb József*nek, a Ford T-modell tervezőjének és *Pulitzer József* újságírónak – a munkásságával *Dr. Halmágyi Pál* történész ismertetett meg. A magyar kultúra és közélet jeleseit – *Szabó Dezsőt, Tömörkény Istvánt, Páger Antalt, Juhász Gyulát, József Attilát, Erdei Ferencet* és másokat – tanárként és diákként fémjelző József Attila Gimnázium és Diákotthon históriáját *Keczer Csilla* és *Dr. Keczer Tamás* hozta emberközelbe.

Nem maradhatott ki a programból a kézművesség, valamint a mai megyeszékhely: Szeged nevezetességeinek és a Kálvin-téri református templomnak a megtekintése sem. Módunk nyílott felkeresni az ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkot, ahol az Árpád-emlékművön, a Feszty-körképen, a világmagyarság pavilonján kívül még ősmagyar lovasbemutatóban is lehetett részünk. Békéscsabán Közép-Európa legnagyobb evangélikus templomában a hazai szlovákság, a gyulai Bălcescu Gimnáziumban pedig a románság kulturális autonómiáját hasonlíthatták össze a saját léthelyzetükkel a kisebbségi magyarok. A csabai program fontos részét képezte a Munkácsy Mihály Múzeumban az intézmény névadója életművének, a honfoglaló eleink eredetének és mindennapjainak az avatott ismertetése, *Erdősi Géza* népművelő szuggesztív tolmácsolásában. Gyulán a gyermekek egy része a vár megtekintését, a többiek pedig a csónakázást választották szabadidős programként. *Balogh László* szegedi országgyűlési képviselő pedig a tábor vendégeként azokról az erőfeszítésekről számolt be, amelyeket a határon túliak magyar állampolgársága érdekében tett.

A csallóközi Alistálból, a kárpátaljai Benéről, a mezőségi Válaszútról, a szerémségi Maradékról, a baranyai Csúzáról, a császárvárosból meg Pest megyéből összesereglett táborozók örömére szolgált, hogy – a részvételi költségek egyre nehezebb előteremtési lehetőségei ellenére – *Varga György* lelkipásztor a táborzárás közeledtével bejelentette, hogy a Horvátországi Magyar Református Egyház vállalja a 2005. évi, immár hatodik Kárpát-medencei tábor megrendezését, éspedig a Dráva-parti Eszék magyar oktatási központjában. Isten áldását kérjük, hogy jövőre ott találkozhassunk!

Eszméltető örökség

Venczel Józsefről s a művészet értelméről, egy kiállítás ürügyén

Venczel József – akire emlékezve a mai napon egybegyűltünk –, az erdélyi fiatal társadalomkutatókra is termékenyítőleg hatott, anyaországi szociográfiai irodalom egyik kimagasló darabja, *A tardi helyzet* kapcsán vetette papírra a következőket: „Az önismeret hiánya – mondja (Szabó Zoltán) – a legnagyobb magyar bűn. S »ebben a bűnben mindnyájan részesek vagyunk«. Mi is: transzilván magyarok. Ő maga cselekedett. Penitenciául könyvet írt »a tardi helyzet«-ről, hogy tudják, hol s mit kell cselekedni. De nálunk, bizony, a megismerés gondolata is lassan nyílik. Pedig nekünk is van Tardunk, ha nem is épp olyan, mint a borsodi matyó község, de Tard annyiban, hogy a szűkös határban már nem fér a nép s kivirágzik a vágy: kilépni a paraszti élet formáiból. Pusztáink nincsenek, de nem a »puszták népe« sorsát éli-e a félszázezernél több Ókirályságba szakadt székely cseléd, napszámos és kallódó munkás; országrészünkben pedig nem egy szórvány-Kemse halódik. S mivel a politikai célszerűségtől s a jól tagolt és szervezett társadalomvezetéstől mi is távol állunk, bizony nem volna kár, hogyha valamelyikünk egy transzilván »tardi helyzet«-ben felmondaná a kisebbségi leckét, s akadna író is a székely falu életrajzának tárgyilagos megírására, és végül, ha a sok szóbeszéd után előállna tíz fiatal ember, s együttes munkájukkal megvetnék alapját a transzilván magyar társadalomkutatásnak."

Ezt a kiérlelt programot egy huszonhárom esztendős fiatalember mutatta fel, több mint hat évtizede Kolozsvárt, Erdély szívében. A jogászhallgató akkor már hatodik éve – tanulás mellett – a Lyceum könyvtárban dolgozik, a katolikus ifjúság egyik vezetője, s már javában meghatározó munkatárs, illetve szerkesztő két fontos folyóiratnál: az Erdélyi Iskolánál és a Hitelnél. Ez utóbbi – amelynek programadója, mondhatnánk fő ideológusa a fennállása szűk évtizedében Venczel József volt – Széchenyi, Szekfű Gyula és Németh László nyomdokain tudományos valóságfeltáró ténykedésével a közösségi megmaradás, a társadalomépítés kultúr- és gazdaságpolitikai alapelveinek a kidolgozásán munkálkodott. A nemzetpolitikai szemle alapprofiljaként a szociológiát, a szociográfiát, a statisztikát, a jogot és a gazdaságpolitikát jelölték meg, emellett megjelenik a hasábjain a tudomány- és iskolapolitika, a történettudomány, a magyar–román viszony elemzése, a más utódállamokban élő kisebbségeink helyzetének az ismertetése, a zene, a képzőművészet, a néprajz stb.

A társadalomkutatást Venczel nem csupán szervezte, hanem magas fokon, utóbb egyetemi tanárként, maga is művelte. Gondolkodási rendszerében a tudomány nem öncél, hanem a feltárt hibák orvoslásának eszköze, következésképp a társadalompolitikai program megfogalmazása, majd tevőleges cselekvés kell, hogy kövesse. Az utóbbira való alkalmassá tétel az értelmiségnevelés feladata, ami Venczel felfogásában nem a néptől elszakadt elitizmust, hanem a közösséghez ezer szállal kötődő, annak értékeit ismerő, műveltségébe szervesen beépítő fiataloknak a népszolgálatra, népvezetésre való fölkészülését jelenti. A falumunka – amely kétségkívül kiemelkedő szerepet játszik a

venczeli életműben –, hasonlóképp a kutatás (a nép helyzetének és értékvilágának tudományos felmérése), a falusi munkaszolgálat (javító, módosító beavatkozás a falu életébe, szellemi-fizikai eszközökkel) és a faluvezetésre való alkalmassá tétel hármas egységére épül. Az eddig elmondottak alapján nem meglepő, hogy a 40-es évek első felében Venczel kora Magyarországának – merthogy Észak-Erdély magyarsága ezekben az években kis időre ismét az anyaországához tartozhatott – a legnagyobb reményekre jogosító társadalomkutatási tervét készítette el s vezette is a munkálatait a bálványosváraljai faluvizsgálat kapcsán.

A sors különös véletlene, hogy jómagam, kezdő művelődésszociológusként, ezelőtt több mint másfél évtizede tagja lehettem a várossá nyilvánítást megelőző hevesi falukutatásnak. A 90-es évek elején – a balkáni háború kitörése után – a korábbi kapcsolatokra építve bátran fordulhattam segítségért a nagyhírű Háziipari Szövetkezet elnök asszonyához, hogy az otthonukból elűzött s nálunk menedéket lelt kórógyi asszonyok számára – a kényszerű semmittevés s a lélektani nyomás enyhítéseként – ajándékozzanak előnyomott anyagot s fonalat, kivarrás céljára. 1993-ban azután a város akkori vezetése nyitottnak mutatkozott Venczel József születésének a nyolcvanadik évfordulója alkalmából az országos, központi ünnepség megrendezésére. A jelenlévők közül sokan emlékeznek rá, hogy nemzetközi tudományos konferencia, dokumentációs kiállítás, emlékműavatás, a tudós Misztérium-játékának kiadása és nagysikerű színrevitele alkotta ezt a határainkon túl is pozitív visszhangot kiváltó rendezvénysorozatot. Köszönet illeti úgy a négy év előtti, mint a mostani városatyákat, hogy – a térséget nyomasztó gondok ellenére – az újabb jubileumról, a Venczel József negyedszázaddal ezelőtti elhunytáról hasonlóképp meg kívántak emlékezni.

A mai nap megtervezésekor olyan színes programban gondolkoztunk, amely egyrészt a venczeli életművet magát, másfelől közvetetten is az általa képviselt szellemiséget kívánja a középpontba állítani. A sokoldalú Venczeltől akár a képzőművészet sem állott távol – a három erdélyi nemzet alkotóinak kolozsvári kiállításáról szóló, lelkesült hangú írása az itteni tárlóban elhelyezett, *Erdélyi föld – erdélyi társadalom* kötetben is olvasható. A néprajznak pedig az általa megálmodott transzilván magyarságtudományban kitüntetett szerepet szánt, maga is aktív muzsikus volt – Domokos Pál Péter tanította a még diákkorú Venczelt Csíkszeredán hegedülni –, tehát az esti hangversenyen a mások mellett felcsendülő székely és csángó népi dallamok hasonlóképp a szíve szerint valók lennének. S mi sem természetesebb, hogy az ünneplés tengelyében ezidén is a régi vásártéren lévő, kopjafás emlékmű megkoszorúzása áll, az áttételesen Venczel Józsefnek köszönhető testvérvárosi kapcsolat révén, dr. Csedő Csaba csíkszeredai polgármester úr beszédével. Itt szeretném bejelenteni, hogy a Magyar Tudományos Akadémia – a Venczel-évforduló alkalmából – szeptember második felében konferenciát rendez a kárpát-medencei falukutatások mai állásáról, amelyre tisztelettel meghívom az érdeklődőket.

Három olyan művész munkái állnak itt egymás mellett, akik a magyar nyelvterület különböző tájáról érkeztek, mégis van közük egymáshoz, az eltérő megközelítések, tartalmi formai jegyek ellenére talán Fölfűzhetők néhány közös gondolati szálra. Az este

fellépő népzenészekkel együtt kezelve őket, engedjék meg, hogy – a venczeli értékszempontokat szem előtt tartva –, a legfontosabb vonásait fölvillantsam ezen összetartozásnak. Hogy a megközelítés nem elsősorban esztétikai lesz, azt bocsássák meg nekem – mint említettem volt, magam is társadalomkutató volnék…

Vendégeink mindegyike megtapasztalta a falusi létet, éspedig gyermekkorától, elsődleges élményként, nem úgymond „felülről leereszkedve". A többszörösen hátrányos falu vagy nemrég várossá vált település bocsátotta útjukra őket vagy adott hont jelenleg is nekik: *F. Tóth Zsuzsa* a mai román határtól alig több mint harminc kilométerre, a bihari Bakonszegen született s él máig, *Gálfy-Bódi Tamás* a közép-erdélyi Mezőbergenye szülötte, *Péter László* az al-dunai Székelykevén, *Antal* (született *Sebestyén*) *Ágnes* a marosszéki Erdőszentgyörgyön, férje, *Imre* pedig Csíkmadarason látta meg a napvilágot. Valamennyien többnemzetiségű közegből érkeztek, saját bőrükön érezhették a különböző népek együttélésének fény- és árnyoldalait. Gálfy falujának magyarsága egyre inkább kisebbség a településen s a kistájat alkotó Mezőségen egyaránt, F. Tóth Zsuzsa tanulmányai s témaválasztása, hivatása során került intenzív kapcsolatba a cigány etnikummal, Péter székely ősei a millenniumkor érkeztek Bukovinából a soknemzetiségű, egykori Temesi Bánságba, Antalék pedig a román–magyar–-cigány koegzisztenciáról szerezhettek korán tapasztalatokat.

Az általuk művelt művészeti ágak és/vagy részint a témaválasztásuk – a vidék, a falu, a táj, az ott élő emberek – közvetlenül, vagy a személyiség szűrőjén átbocsátott, többszörös áttételen keresztül – a szerves közösség megnyilvánulási formái. Képzett értelmiségiként sem feledték, sőt egytől-egyig vállalják a gyökereiket, a szűkebb szülő-nevelő közösséghez, de a tágabb nemzethez való kötődést is. Megkockáztatom az állítást: a Venczel-féle követelmény szerinti népvezetés sajátos megjelenési formái sem hiányoznak vendégeink hivatástudatából. F. Tóth Zsuzsa hazament, hogy taníthasson, Gálfy-Bódi Tamás úgy Erdélyben, mint Budapesten irodalmi-művészeti kört szervezett, Bácskában nyaranta alkotótáborban oktat. Péter László szintén tanított, de gyermekkönyveket is illusztrált, itt látható szitanyomataival egy létében a megsemmisülésig veszélyeztetett népcsoport – a baranya-szlavóniai magyarság – tragédiáját örökíti meg mementóként. Az Antal-házaspár az Ausztriában töltött utolsó évtizede során minden idegszálával a szülőföldjére figyel, tevőlegesen segíti nemcsak a hozzátartozóit, hanem Imre szülőfaluját is, a bécsi Bornemissza Péter Társaság közösségi alkalmainak pedig több országban elismert zenészei s szervezői.

Tehát mindannyian teszik a dolgukat, azon az őrhelyen, ahová sorsuk vetette őket – sohasem feledve honnan jöttek, kikért teszik, amit tesznek. Nehéz elképzelni, hogy ne a hit, a szolgálat erkölcse hassa át a lépéseiket. Egy elidegenedő világban talán csodabogárnak számítanak, hisz számtalan esetben az egyéni érdekük elé helyezik a köz érdekét, de talán éppen ezért másoknál érzékelhetőbb a lelki egyensúlyuk, fényt sugározhatnak a környezetükre. A hevesiek s többé-kevésbé mindannyiunk sokszor kilátástalannak tűnő napi gondjaiban adjanak erőt nekünk F. Tóth Zsuzsa ezer alakban megálmodott, sokszor vércseppes, de elpusztíthatatlan főnixmadarai, ősi üzeneteket hordozó, ezért igaz, kontrasztos székely életképek Gálfy-Bódi Tamás metszetein, Péter Lászlónak a

halálmadarak iszonyatos pusztításában is a hazatérést szuggeráló drávaszögi grafikái és az Antal-házaspár ajkáról meg hangszereiről fölcsendülő harmóniák.

Annyi mindent szerettem volna még mondani a művészekről s Venczel Józsefről, de így is jócskán igénybe vettem a türelmüket. Fogadják alkotásaikat és személyüket szeretettel, bizonyítékaként az emlékművön is olvasható venczeli gondolatnak: *„Közép-európában csak egy magyar kultúra létezik, ha országhatárokkal elválasztott magyar népcsoportok is művelik."*

(1997)

Hont lelni a hazában

Nekünk, mai közép-európai embereknek – magyaroknak, szlovákoknak egyaránt – 1848/49 számos tanulsággal szolgál. A történelem természetesen sohasem ismétli önmagát, azonban botorság volna botlásainkból, erényeinkből nem levonni a konzekvenciát, netán ismételten egyazon hibába esnünk.

Tájainkon a XVIII–XIX. század fordulójáig az anyanyelvhez tartozás még nem kényszerítette az egyént arra: legyen elkötelezettje egy mindenki mást a közösségből kizáró nemzet-elképzelésnek. Egyszerűbben szólva: létezett egy olyan korszak, amelyben a nemzethez tartozás fő ismérve nem a nyelv volt. Ekkoriban az állam számított fontosabb tényezőnek; az együtt élő, egyazon kormányzást elviselő, egyazon kiváltságokban részesülő (vagy éppen ellenkezőleg: nem részesülő) egyének alkották a nemzetet. Ily módon Magyarországot hazájának, édes honának (és nemcsak szülőföldjének) érezhette a magyaron kívül a szlovák, a szerb vagy a román. S ha külföldi egyetemet látogatott, emígy jelölte meg „nemzetiségét": hungarus. Szülőföldjéhez, pátriájához fűződő érzelmeit, hazafias beállítottságát joggal nevezhetjük „hungarus-patriotizmusnak".

E többes kötődést, természetes többnyelvűséget, több-kulturájúságot, dunatáji harmóniát sugalló hazafiaságot számosan képviselték népeink jeles fiai közül: elég, ha csak Bél Mátyásra, Balassi Bálintra, a Zrínyiekre, Tessedik Sámuelre gondolunk. Hogy még századunkban sem veszett ki egészen, példa rá a Petőfit, Aranyt, Madáchot szlovákra fordító Pavol Országh Hviezdoslav hitvallása a Véres szonettek ciklusában: „Patriota is vagyok, nem csupán szláv".

Tény, hogy az 1800-as évek első felében a Kárpát-medence népeinek nemzeti öntudatai egymás ellenében fogalmazódtak meg. A reformkori magyar középnemesség Bécs elnemzetlenítő törekvéseivel szemben haladó nacionalizmust képviselt, az országon belüli másajkúak hasonló azonosságkereséséhez, szabadságvágyához azonban nem viszonyult kellő megértéssel. A feudális „natio hungarica" helyébe a „politikai magyar nemzet" koncepciója lépett, amely több nyelven beszélő, egyazon nemzetként kezelte az

– akkor már sok nemzet által lakott – ország lakosságát. Mielőtt azonban megszaggatnánk ruhánkat, tekintsünk körül a korabeli Európában: a helvét konföderáción kívül találunk-e a nyelvi, nemzeti egyenjogúságot már akkor a gyakorlatba átültető államot?

Hogy a reformkori magyar szabadelvűség a kisebbségekkel szemben türelmes álláspontot is képvisel, hadd világítsam meg egy idézettel. A „legnagyobb magyar": Széchenyi István, akinek ez idén üljük a bicentenáriumát, a „Hunniá"-ban vetette papírra a következőket: *„Tiszteljük bármely kis körben élőnek is nyelvét s életmódját, mert a legkisebb elkülönözött emberi sajátság is egy karika abban a láncolatban, melynek fokain a tökéletesség felé emelkedik az emberi nem. Tiszteljük mindenkinek nem csak földi sajátját, de lelkének legnagyobb kincsét is, „honi, nemzeti hűségét"! Csak így várhatunk mi is, némi igazsággal, sajátjaink, kincseink iránt türelmet és engedékenységet.*

De értsük meg egymást és nézzük közelebbről mit óhajtunk, mit kívánunk! Tartsa meg anyanyelvét híven mindenki! Az otthonitól ne pártoljon el soha! … S legyen végre – elsőtől utolsóig – ki-ki védője, gyámola a maga nemzetének. De azért az emberiségnek ne váljék ellenségévé.

Keljünk hát versenyre! Külön nyelveinkben és eredetiségeinkben a lehetőségig képezzünk ki minden hasznot, minden szépet, minden jót. Ne álljunk egymásnak útjában! Sőt az örök Valót kereső törekvéseinkben bölcs nagylelkűséggel kölcsönösen gyámolítsuk egymást. Hisz egy nemzet erkölcsi nyereségeiben az egész emberiség osztozik… Nyújtsatok azért kezet, drága Hazafiak, egy honnak külön nemzetiségű, de mégis rokon fiai, rokon reményei, s ne hagyjátok magatokat tőlünk a lágyvelejűek ama csoportjai által elidegeníteni, kik – ügyünknek használni akarván – rajtatok oly sokszor méltatlankodtak.

Maradjatok tehát, Ti honunknak nem-magyar lakosai, származásotokhoz és nyelvetekhez hívek. Szolgáljátok közös Urunkat s a közös hont sajátságaitokban. Beszéljetek magatok közt amiképp és ahogyan tudtok. Ne bajlódjatok idegen nyelvvel, mikor az első szerelem ege megnyíl lelketek előtt, s amikor az elszorult kebel szokott nyelvével sem bír. Közös hasznunkra kutassátok fel, saját eredetiségtekenek minden titkát."

Szintén tény marad azonban, hogy mivel a nemzetiségek radikális rétegének követelései kielégítetlenül maradtak, a prágai pánszláv kongresszus a magyar forradalom és szabadságharc helyett a császári ellenforradalom támogatása mellett döntött. Az udvar beépített ügynökei 1848 őszén a nem-magyar népek tömegeinek egy részében sikeresen buzdított a fegyveres felkelésre. Amikor a magyar nemzeti mozgalom az európai haladás élvonalában harcolt és jellegében egyre inkább a másokkal való szolidaritás tudata domborodott ki, a nemzetiségek részint a retrográd erők oldalán álltak. Hogy milyen részben, azt jól jellemzi a következő adat: a Štúrék által szervezett ellenforradalmi csapatokban az 1848 szeptemberi betörés alkalmával 4000, a decemberi akcióban 750 fegyveres vett részt. A szlovák lakta megyék ugyanakkor közel 10 000 újoncot küldtek a szabadságharc seregébe.

A pillanat nagyszerűségét felismerő nép ösztönös politikai tájékozódása megbízhatóbbnak bizonyult egyes vezetői nemzeti elvakultságánál. 1849 tavaszán a nemzetiségi megbékélés gondolata mindinkább előtérbe került, kihúzván a talajt a népeink szembeállításán mesterkedők alól. Mind magyar, mind szlovák, román és szerb részről kölcsönös kezdeményezések indultak a közösségi szabadságjogok gyakorlatba ültetésére. A komáromi születésű Jókai Mór így ír márciusban a forradalmi eszmék mellé álló szlovák

lap érdemeiről: *„Sokan csodának tartják, hogy felső-vidéki szláv rokonaink hazánk és szabadságunk ügyét oly forrón pártolják… Kinek az érdeme ez? Egyetlen néplapnak (Prjateľ Ľudu), mely jószellemű cikkei által e népet idejekorán felvilágosítva, elválhatatlanul hozzánk csatolta."*

A tavaszi hadjárat dicsőségét illusztrálandó, nem mellőzhetem e városban a Görgey tábornok fővezértől, az ország kormányzó elnökéhez április 26-án küldött hadijelentést: *„Damjanich és Klapka hadtestei a megszállva tartott Komárom felszabadítását ma végképp befejezték. A Duna jobb partján levő ütegeket rohammal bevették, és ez alkalommal hat 24-fontos ágyút és két tarackot elfogtak; továbbá 600 foglyot tettek, köztük a Deutschmaister gyalogságának egész gránátososztálya tisztjeikkel együtt. A főserег a Duna jobb partján áll, az osztrák sereg visszavonult, amennyire kivehető, Győr felé."*

Hadvezetési hibák, de főleg a cári intervenció nyomán kialakult erőfölény elbuktatta szabadságharcunkat. A Szegedre települt országgyűlés azonban – egyik utolsó gesztusaként – 1849. július 28-án elfogadta Európa első demokratikus nemzetiségi törvényét. A jogszabály kimondta a magyar nyelv használatát a központi hivatalok ügyvitelében és az államközi kapcsolatokban, és ugyanakkor kimondta a nemzetiségi anyanyelvek használatát a községekben, a törvénykezésben, a törvényhatóságok gyűlésein, az egyházban, az elemi iskolában, a nemzetőri vezényletben, a felsőbb helyre benyújtott folyamodásokban. Szemere Bertalan miniszterelnök, a nemzetiségi törvény elfogadásakor, beszédében hangsúlyozta: *„Hadd lássa Európa, hogy azon magyar nép, mely földjét megosztá a többiekkel, mely szabadságharcát maga vívja főképpen, mely évek óta maga küzd valamennyi néptársai jólétéért, hadd lássa Európa, hogy mi magunk vívtunk. Hadd lássa a világ, hogy mi a legújabb forradalmak életjeleit jól ismerjük, hogy míg a régi forradalmak csak a szabadságot kívánták és nyerték meg, mi értjük az új történek új forradalmait, és hogy mi nemcsak a szabadságot adjuk meg a polgároknak, de megadjuk a népnek saját nemzetiségöket is… Mi minden népet testvérünknek tekintjük, e szó él szívünkben, nemcsak ajkunkon van."*

Testvéreim, vajon ápoljuk-e szívünkben, agyunkban 1848/49 örökségét? Komárom falai között Jókai, Klapka emléke élő példa, Kossuth és Petőfi részben szlovák származásával jó összeegyeztethető magyar patriotizmusa, bizonyára nem kevésbé ismert. Feltehetően kevesebben tudják, hogy Irányi Dániel, a 12 pont első megfogalmazója a szepességi Toporcon született, a szabadságharcban pedig Sáros kormánybiztosa volt. S vajon hányan gondolták végig, hogy az aradi tizenhárom honvédtábornok vértanúi közül öt – Aulich Lajos, Dessewffy Arisztid, Láhner György, Nagy-Sándor József és Török Ignác – továbbá az első felelős magyar kormány meggyilkolt miniszterelnöke: Batthyány Lajos kötődik, születése vagy tevékenysége okán, a ma Szlovákiához tartozó területekhez? Bizonyos vagyok benne, hogy mindannyian: a kisebbség, többség és anyanemzet tagjai, jóval több figyelmet kell, hogy fordítsunk a tájhoz kötődő történelmi emlékeink ápolására, térben és tudatiakban egyaránt.

A magyar polgári forradalom és szabadságharc egyik legfontosabb üzenete számunkra, hogy az együttéléssel szembe semmilyen más alternatíva nem helyezhető. A szlovákiai magyarság ma egy forrongó Közép-Európa nem kevésbé mozgásban lévő országában szeretné végre kivívni az őt megillető demokratikus szabadságjogokat. Ennek érdekében deáki bölcsességgel kell politizálnia, áthidalnia saját belső ellentéteit, egyenrangú partnerként kezet fognia a többségi nemzetekkel és más kisebbségekkel. Ne

feledjük: Európa együtt vár bennünket! A megbékéléshez azonban bizonyos elemi feltételeknek meg kell teremtődniük. Hogy csak a legfontosabbakat említsem:

- az elmúlt hét évtized kisebbségellenes tetteinek a teljes feltárása és nyilvánossága, a többség és kisebbség nyelvén egyaránt;
- a közös múlt egyoldalú kisajátítása helyett objektív történelemkutatás és – oktatás;
- a magyarellenes uszítás megszűntetése a politikában és a tájékoztatásba;
- az őshonos szlovákiai magyar nemzetrész váljon valóban államalkotó tényezővé, alkothasson kisebbségi önkormányzatot a személyi elvre épülő kulturális autonómia alapján;
- kollektív szubjektumként kiépíthesse anyanyelvű oktatási, kulturális és tömegkommunikációs intézményrendszerét;
- használhassa szabadon nemzeti jelképeit;
- zavartalanul és gyanúsításoktól mentesen ápolhassa anyanemzeti kapcsolatait;
- szűnjék meg a magyarsággal szemben a nyelvi türelmetlenség, kerüljön le a napirendről egyszer s mindenkorra a meggyengítésére, etnikai tömbjeinek a fellazítására, végső soron a beolvasztására irányuló törekvés.

Magyar és szlovák barátaim! Hadd búcsúzzak Önöktől ismét Széchenyi szavaival: *„Mi magunk, felébredt, erényt szerető és így még pirulni tudó magyarok, nem fogunk ily dicső útról letérni. Erre az útra közülünk mind számosabban lépnek. Álljatok Ti is rá! Ha minket közös erő s közös erény egy nemzeti testbe fog szorítani, nem kell akkor többé külső szorítástól félni, sem olyan gáttól, amely emberi és nemzeti hivatásunktól visszatartani képes lenne. Honunk bizonyára virágozni fog. De ha kebleinkben az egymás iránt való ellenségeskedésnek legkisebb tövise is visszamaradnak, az elég lenne arra, hogy a Rossznak meg nem szűnő fondorkodásaitól elmérgesítve, végképp gyalázat romjává süllyessze a hont."*

(1991)

Műemlék templomok a Felvidéken

Hölgyeim és Uraim! Megtisztelő számomra, hogy itt a Nyitra partján – erdélyi és délvidéki gyökerű anyaországiként – Gömörországról szólhatok Önöknek. Amikor *Ruda Gábor* barátom néhány hete fölkért, vállaljam el e mai kiállítás bevezetőjét, kicsit vacillláltam: vajon helyénvaló-e, hogy nem művészettörténész, hanem művelődésszociológus tartson megnyitót egy építészeti emlékeket bemutató fotókiállításon. Végül is – a baráti gesztus értékelésén túl –, azért mondtam igent, mert – mint meglátásom szerint oly sokan az éppen aktuális határokon innen és túl –, közös kincsünknek érzem az egész Kárpát-medencét a Zoboraljától a Békási-szorosig, a Vereckei-hágótól az al-dunai Székelykevéig egyaránt. Következésképp ama illyési „haza a magasban" nem csupán a fészekmeleg, az otthonosság jó érzését kell, hogy sugározza a számunkra, hanem ama felelősségérzetet is, ami többek között ilyen kihívások elfogadását jelenti.

Gömört számomra először *Ujváry Zoltán* hozta közel. A debreceni egyetem néprajzi tanszékének volt vezetőjével mintegy két évtizede találkozunk visszatérően, különböző nemzetiségkutató konferenciákon. Az ő ízes, gömöri palóc beszéde s az általa vezetett, nagyszabású kutatómunka eredményeként született tucatnyi kiadvány nyomán tárult föl előttem ez a táj. Ki ne szeretné meg ezt a vidéket, ha Újváry professzor szavait olvassa: *„Gömör »Magyarország kicsinyben«, vallották elődeink s mindazok, akik bejárták a történeti Magyarország egyik legnagyobb megyéjének a tájait, a Kárpátoknak nyúló hegyeit és a Sajóba futó patakocskák völgyeit. S ha leértek Putnokra, ahol a monda szerint Mátyás király a szőlőhegyen megkapáltatta az urakat, kegyelettel álltak meg a Dienes-völgyből eredő patak partján a történelmi múltat idéző korok, korosztályok zivatarának ellenálló, megyehatárt jelző, golyóktól sebzett kőoszlop mellett. Hetekbe telt, ha egy utazó Gömör nevezetes helyeit, műemlékeit, irodalmi és történeti nevezetességeit sorra látogatta. A mai turistának, ha nem lépi át a határt, csak egy tenyérnyi Gömör jut, amit egy nap bőséggel bejárhat és a Tompa-háznál megállván minden bizonnyal* A gólyához *emlékezetes sorai jutnak az eszébe."*

Igen, *Tompa Mihály* és mellette oly sokan, akik erről a tájról maradandóan beírták nevüket a magyar művelődés históriájába: *Gyöngyösi István, Pákh Albert, Pósa Lajos* az irodalomban, *Ferenczi István, Holló Barnabás, Izsó Miklós, Madarász Viktor* a képzőművészetben, *Jekelfalussy József, Hatvani István* a tudományban, és még sorolhatnám a neveket.

Gömör az Árpádok óta önálló vármegye, a XIX. században kibővült Kishonttal. Táji, természeti adottságai virágzó földművelést, állattenyésztést, kisipart, később gyáripart teremtettek itt, amely fejlődést csak Trianon dorongja szakasztott meg, 93 százalékát elcsatolván a maradék országterülettől. A terület ugyanakkor sok évszázada az *interetnikus kapcsolatok* színhelye. A *magyarság* a medence déli, lankáit, a folyók és patakok lapályát szállta meg, s alakította aprófalvas tájjá. A XIV–XV. században északon és nyugaton megnőtt a *szlovák* lakosság aránya. Mivel a megye ércekben s más ásványi kincsekben gazdag, a lelőhelyek mellett bányavárosok létesültek, amelyek polgárságát zömmel a *németek* adták. A Garam forrásvidékére a XVI. században *ruszinok* települtek. Az utóbbi két népcsoport mára többnyire beolvadt az elsőként említett kettőbe (bár

Dobsinán pl. még évszázadunkban is élt a magát németnek valló *buléner* közösség). Az 1700-as évekre kirajzolódott a Gömört északkelet-délnyugati irányban kettészelő, magyar-szlovák nyelvhatár.

Murány, Krasznahorka, Fülek, Ajnácskő, Szécs, Gede és a többi gömöri vár a reformáció idején, a török-, majd a kuruckorban történelmünk fontos helyszínei. *Csorba Csaba* történész jó másfél évtizede mutatott rá: *„Hiba lenne (…) pusztán kutatási nehézségekre hivatkozva Gömör történeti vizsgálatát mellőzni (…) Kiaknázatlanok még az egyházi irattárak, levéltárak anyagai. Igaz ugyan, hogy a rozsnyói katolikus püspökség iratanyaga nem hozzáférhető, azonban a reformátusok viszonylatában szabadon kutatható a tiszáninneni ref. egyházkerület sárospataki levéltára (…) Sok a tennivaló Gömör építészettörténeti kutatásában is. A középkori mintegy két tucatnyi vár, a félszáznál több, középkori eredetű ma is álló templom – s jó néhány romtemplom -, melyre esetleg csak dűlőnév utal (lásd Pesty Frigyes kiadásra kerülő gömöri helységnévtárát), a két tucatnyi kastély, a több mint félszáz nemesi kúria történetének kutatása nem odázható el különféle nehézségekre hivatkozva (…) hasznos aprómunkával megkezdhetjük a kutatás hézagainak betömését."*

Nos, én Ruda Gábor nemes vállalkozását, amellyel Gömörország nagyobb, elcsatolt részében az egyházi építészeti örökség legszebbjeinek a dokumentálását tűzte ki célul, ilyen hézagpótló, hasznos aprómunkának ítélem. A honismereti jelentőségű állapotfelvétel egyben értékmentésre felhívó jel is: Isten eme hajlékai méltóak a fölkeresésre, a porló, málló falak pedig úgy a helyi közösségek, mint a műemlékvédők figyelmére, óvó gondoskodására. (Örömmel jelenthetem Önöknek, hogy a határon túli magyar épített örökség megóvásának programjában Gömör területéről 2-2 millió forintos anyaországi támogatás szerepel a rimaszombati és hubói református templom és harangláb felújítására, illetve helyreállítására.) A művész ezen a ponton találkozik Ruda Gábor énjében a pedagógussal – a jobbítás szándékában rejlő etikai többlet miatt is ajánlom fotográfiáit szíves figyelmükbe.

(2001)

Az *Erdély története* romániai visszhangja

A magyar társadalomtudomány kiemelkedő vállalkozása a Köpeczi Béla akadémikus szerkesztette – 1986 telén megjelent –, háromkötetes Erdély története feltűnően heves politikai és „szakmai" reflexiókat váltott ki román részről. Az alábbiakban, időrendben áttekintjük a kialakult polémia főbb állomásait:

1987. február 27-én plenáris ülést tartottak Bukarestben *România Szocialista Köztársaság magyar és német nemzetiségi dolgozóinak tanácsai.* E csaknem két évtizede, párthatározattal létrehozott *testületek feladata* nem a sajátos nemzetiségi jogok és érdekek védelme, hanem a párt-, állami és tömegszervezetek politikai nevelőmunkájának támogatása *„a közös haza iránti hűség meghonosítására, a magasrendű kommunista erkölcsi tulajdonságok fejlesztésére bármilyen retrográd, nacionalista koncepciókkal és megnyilvánulásokkal szemben."*[1]

A *mostani ülések célja* egyrészt az volt, hogy a nemzetiségi felszólalók kifejezzék forró hálájukat, elismerésüket és csodálatukat, „Nicolae Ceauşescu elvtársnak, az egész nép legszeretettebb és legbecsültebb fiának", valamint „dr. Elena Ceauşescu mérnök-akadémikus elvtársnőnek, a jeles politikusnak, a széles világhírtől övezett tudósnak" azokért a „nagyszerű megvalósulásokért", „amelyek a haza létének aranykorát, a Ceauşescu-korszakot fémjelzik."[2] A másik fő célként azon, határról túlról jövő megnyilatkozások visszaverését jelölték meg, amelyek „a nemzeti kisebbségek jogai támogatása ürügyén *nacionalista, sovén, irredentista és revansista megnyilatkozásokra* bujtogatnak". Az imperialista, reakciós és antikommunista körök fórumaként nevezi meg a jelentés a bécsi utótalálkozót, ahol – úgymond – a *nemzetiségek álproblémáját* is felvetették. A közelebbről meg nem nevezett nyugati államok mellett a vádak többsége a Magyar Népköztársaság ellen irányul, ahol szerintük az utóbbi időben „politikai és kulturális személyiségek, különböző sajtószervek tendenciózus rágalmazó kijelentéseket és megállapításokat tesznek a romániai helyzettel, Románia bel- és külpolitikájával kapcsolatban". A tanácsülésen megismételték azt a tételt, miszerint a nemzetiségi kérdést Romániában a teljes jogegyenlőség alapján évtizedek óta megoldották, s a nyitott problémaként való magyarországi interpretáció tulajdonképpen a *román belügyekbe való beavatkozás.* A jelentés a vádaskodásban még tovább megy: „A Magyar Népköztársaság könyvkiadóinál napvilágot látó egész sor történelemtudományi munka a történelmi igazság durva meghamisításait tartalmazza, *felelevenítve Horthy fasiszta rendszerének idejéből a legreakciósabb tételeket,* tulajdonképpen *arra bujtogatnak, hogy ismét vita tárgyává tegyék az első és második világháború utáni békeszerződéseket, európai államok közötti határokat."* Magyarország azon törekvését, hogy határon túli nemzetrészek kulturális ellátásához hozzájáruljon, a legkategorikusabban elutasítja, mint az imperialista propaganda

[1] A román nép és az együttlakó nemzetiségek testvérisége. Bukarest, 1973. Politikai Könyvkiadó. 96. p.
[2] Jelentés a magyar nemzetiségű dolgozók részvételéről a haza sokoldalú fejlesztésének és felvirágoztatásának művében. Rövidített szöveg = Előre (Bukarest), 1987. febr. 28. 2. p. (A következő jegyzet jelzéséig az idézetek innen valók.)

eszközét: „A történelem bebizonyította, hogy az e tájak lakosaitól *idegen érdekekkel rendelkező külső politikai erők, más államok beavatkozása* a történelem folyamán éppen elég rosszat tett a román népnek, a romániai magyar nemzetiségi dolgozóknak. Nincs tehát szükségünk kioktatásra, és nem fogadunk el senkitől kioktatást."

A jelentés alaphangjával egybecsengően az ülés felszólalói – értesülésünk szerint egytől-egyig román nyelven – szinte szó szerint megismételték a Magyarországnak címzett vádakat. (Tudomásunk van arról, hogy néhányan, pl. Demény Lajos történész és Bálint Ferenc, a szászrégeni sörgyár igazgatója megtagadták az előre elkészített beszédek elmondását. Bálint Ferenc másnap tisztázatlan körülmények között elhunyt.) Az önmagukat „magyar nemzetiségű románoknak", sőt „*magyar dialektusban beszélő románoknak*" nevező szónokok hangnemét és színvonalát jól jellemzik Hajdú Győzőnek, a marosvásárhelyi Igaz Szó c. folyóirat főszerkesztőjének mondatai: „Vajon nekünk kell emlékeztetnünk ezeket a szakembereket arra, hogy azokban az időkben, *amikor a finnugor vándornépség letelepedett a Kárpáti-térségben,* ott már ősi kultúra és civilizáció volt, *több mint ezer éves erős állami berendezkedés, amely képes volt* keményen ellenállni az árpádi hadak támadásának. Tagadhatatlan igazság, hogy a románok voltak azok, akik régi időktől fogva alapos civilizációt építettek fel Európának ebben a részében, és hogy tőlük jelentős értékeket vettek át mindazok, akik az idők folyamán kapcsolatba léptek velük. Hogy lehetséges az, hogy az »*Erdély története*«-ben, amely a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt, magának a művelődési miniszternek a koordinálásával jelent meg, *bemocskolják, megalázzák* egyes olyan *román személyiségek,* országvezetők és hadvezérek *emlékét,* mint Hunyadi János, Mihai Viteazul, Avram Iancu és mások? Kinek használ e személyiségek emlékének megalázása, akik hősiesen, a legfőbb áldozathozatallal harcoltak a román nép felszabadulásáért, s ugyanakkor közülük egyesek a magyar nép létének megmentéséért?"[3]

A Német Tanács jelentése és hozzászólásai hasonló megnyilatkozások jegyében fogantak. Gerhard Kommerth, a nagyszebeni *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* szerkesztője pl. gazdag képzeleterőről tett tanúbizonyságot: „Vajon mi történt volna, ha *abszurd módon* 1918-ban Erdély nem egyesült volna az országgal – egyesülés, amelyhez a *szászok és svábok* teljes mértékben csatlakoztak? Több mint biztos, hogy *elnemzetlenítés* törvényhalmazai révén és az *erőszakos magyarosítás*sal elvesztették volna nemzetiségi identitásukat, mint ahogyan sok olyan románnal megtörtént, akik a magyar elnyomás áldozataivá váltak. Esetleg a sokszázezer *zsidó* sorsában osztoztak volna, akiket a horthysta diktatúra idején deportáltak és kivégeztek a fasiszta haláltáborokban."[4]

Az összehangolt akcióhoz tudósok is csatlakoztak. A *România Libera* c. napilap 1987. március 12-i számában Stefan Pascu akadémikus (aki egyébként a magyar–román történész vegyes bizottság társelnöke) és két társa tudományos köntösbe öltöztette a döntően politikai irányítású rágalomhadjáratot a kétezer oldalas magyar mű szerkesztői és szerzői ellen. A

[3] A Magyar és a Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsainak együttes ülésén elhangzott felszólalásokból = Igazság (Kolozsvár), 1987. márc. 4. 3. p.

[4] Uo. A további felszólalásokat l. az Előre 1987. márc. 1–5-i számaiban, valamint a Korunk 1987. 3. számában.

bukaresti központi magyar napilap két lepedőnyi nagyságú oldalon másnap közölte a vitairat fordítását. Végkövetkeztetésük: „Erdély történetének, s következetesképpen *a román nép történetének meghamisítása* előtt, népünkre nézve egyaránt káros és sértő tételek hangoztatása, *Románia területi épsége elvitatásának szándékos próbálkozása* előtt állunk."[5]

A terjedelmes írás a kezdetektől a két világháború közötti időszakig kétségbe vonja a magyar történészek és munkájuk tudományos hitelességét, feléjük fordítva az önmagukra érvényes alapállást: „Erdély történetének sokrétű és objektív elemzése helyett a szerzők célszerűbbnek látták a hamisítást és a rágalmazást. Számukra a fő cél nem az igazság volt, nem a tények valós felsorakoztatása, hanem egy nyilvánvalóan politikai célzatú, előregyártott tétel »bizonyítása«, nevezetesen: a románok nem voltak ott Erdélyben, a magyaroknak a Kárpátok ívének belsejébe történt behatolása idején, s ezúton *annak a kétségbe vonása, hogy a román népnek törvényes jogai vannak ősi területére."*

Sértőnek és visszautasítást érdemlőnek tartják a magyar kutatók azon álláspontját, miszerint a román pásztornépesség csupán a 12–13. században vándorolt be délről Erdélybe, vagy pl. hogy Magyarország három részre szakadásakor e tájt/táj biztosította volna a magyar államiság folytonosságát. A törökellenes harcok, a 18. századi társadalmi megmozdulások, a 48-as forradalom és szabadságharc, majd a Monarchia korának román szempontú bemutatását számon kérvén odáig jutnak a tények sajátos értelmezésében, hogy „az időszak, amikor Erdély Magyarország szerves része volt, arra az 51 esztendőre szorítkozik, amely elválasztja az osztrák–magyar dualizmus 1867-ben történt létrejöttét az erdélyi románok 1918. december 1-jei Nagy Nemzeti Gyűlésének ama elhatározásával, hogy Erdély egyesül Romániával". Torzításnak állítják be azt a lenini meghatározást, miszerint a *trianoni diktátum* imperialista béke volt, amelyben nem vették figyelembe a népek önrendelkezési jogát és az etnikai realitásokat. A két világháború közötti időszakra történt kitekintést „gyászos próbálkozásnak" minősítették *„Horthynak és rendszerének a rehabilitására"*. Megvilágításukban (az adott időszakban a lakosság egyötödét kitevő nem román népesség megléte ellenére) *Románia sohasem volt többnemzetiségű állam* – ilyet a Román Kommunista Párt 1924-ben is csupán a Komintern nyomására mondott ki –, *hanem egységes nemzeti állam*. A második bécsi döntést megelőzően a román kormány által dokumentálhatóan kért döntőbíráskodás tényét tagadják, hasonlóképpen a második világháború alatti román vérengzéseket Észak-Erdélyben.

A Köpeczi Béla vezette kollektíva tudományos hozadékát semmisnek tekintve a művet a *gyűlölet propagálását célzó provokációnak* minősítik: „A szerzőket nem annyira a romániai magyar nemzetiség sorsa foglalkoztatja, mint inkább az, hogy diverziót keltsenek és megtévesszék a közvéleményt (...) *Erdély története* politikai orientációjánál fogva *revizionista és sovén szellemben* összeállított munka, tökéletesen *beleillik a nacionalista magyar történelemtudományi irodalomba,* mely a múlt századtól kezdve mindmáig igyekszik igazolni anakronisztikus politikai és területi struktúrák élesztgetését." Makkai László, mint szerző és szerkesztő Hitler, Mussolini, majd legyőzőik kiszolgálójaként

[5] Ştefan Pascu–Mircea Musat–Florian Constantin: Tudatos történelemhamisítás a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt = Előre, 1987. márc. 13. 4–5. pp. (A következő jegyzet jelzéséig az idézetek innen valók.)

jelenik meg, emellett a recenzensek *az antikommunista magyar emigráció és a szocialista Magyarország történetírása közé is egyenlőséget tesznek* Erdély kérdésében. Végezetül felteszik a kérdést: „Hogyan engedhető meg, hogy a tudományos lelkiismeretesség és szakmai etika legmagasabb fórumát képviselni hivatott intézmény égisze alatt olyan munka jelenjék meg, amelynek semmi köze a tudományhoz, sem az etikához, amely lelkiismeret-furdalás nélkül mellőzi, hamisítja, torzítja a legelemibb igazságokat, feléleszt olyan rágalmakat és tételeket, amelyekről azt hittük, hogy már régen a történelem szemétládájának mélyére kerültek, káros és veszélyes eszméket hangoztat, amelyek csak lenézést és felháborodást kelthetnek, csak széthúzást és viszályt szíthatnak, csak mérgezhetik a légkört?"

A román és magyar nyelven megjelent vádaskodás lényegi tételeit rövidesen a londoni *The Times* hasábjain, egy egész oldalas fizetett hirdetés formájában megismételték.[6]

Az angol nyelvű közlés zárómondatai nemzetközi szempontból érdemelnek figyelmet: „A szocializmus elleni harcukban 1956-ban a *magyarok*nak nem volt szerencséjük. Most – nagyobb reményekkel – *újra hadat üzennek a szocialistáknak.* Azt még meglátjuk, hogy a Nyugat támogatni fogja-e ezt a manővert – ahogy azt a közelmúltban a magyarok Bécsben kérték – és azt is, ami még érdekesebb, hogy *az oroszok ezt lenyelik-e?"*

Ismereteink szerint nyugati román külképviseletek sikertelen kísérleteket tettek jelentős sajtóorgánumoknál – pl. Svájcban, Finnországban – ezzel kapcsolatos propagandaanyagok elhelyezésére.

1987. április–májusban a román történész szaksajtóban folytatódott az *Erdély története* különböző szempontú bírálata.[7]

A magyar kormányszóvivő és a Magyar Tudományos Akadémia áprilisi nyilatkozatának[8] részletezését ezúttal mellőzzük.

A bécsi utótalálkozón tett magyar kisebbségvédelmi lépések és az *Erdély története* kapcsán történt román reagálások is valószínűsítik, hogy a magyar–román kapcsolatok az egyoldalú erőfeszítések ellenére a mélypont közeléig süllyedtek.

(1987)

[6] A Conscious Forgery of History nader the Aegis of the Hungarian Academy of Sciences = The Times, April 7. 1987. 8. p.

[7] L. a Magazin istoric 4/1987. számában Mircea Musat, ugyanez folyóirat 5/1987. számában Dumitru Bercin, Lucia Marinescu, Iancu Fischer, Gheorghe Tudor, Titus Popovici és Oliver Lustig írásait.

[8] A Parlament külügyi bizottságának ülése = Népszabadság, 1987. márc. 6.; Kormányszóvivői nyilatkozat = Magyar Nemzet, 1987. ápr. 2. 3. p.; A Magyar Tudományos Akadémia Elnökségének közleménye = Magyar Nemzet, 1987. ápr. 2. 3. p.

Civil kurázsi Erdélyben

Amikor a kétmilliót jócskán meghaladó, elészakított keleti nemzetrészünk gyűjtőpártja, az RMDSZ kormányzati szerepet vállalt, határon innen és túl megoszlottak a vélemények a lépés helyességéről. Természetesnek mondható, hogy minden hasonló szerepvállalás ésszerű kompromisszumokkal jár, azonban ha ezek foka a koalícióba lépő szervezet elveinek feladásával, jelentős mértékű sérülésével jár, jogos lehet a képviselt népközösség, a választók bírálata. Csak az érdek folyamatos egyeztetésével s megbízható garanciákkal élet- és működésképes bármilyen szövetség – különösen igaz ez többség és kisebbség együttműködésére.

Tudvalevő, hogy a Romániai Magyar Demokrata Szövetség: az összmagyarság legnagyobb tagságú politikai szervezete közel egy évtizede sikerrel integrálni képes a népközösség legkülönbözőbb felfogású erőit, pluralizmusából adódóan azonban e különböző felfogások gyakran ütköznek. A belső feszültségek eddig nem feszítették szét az RMDSZ-t, azonban jelentős politikusai nem egyszer alapvető kérdésekben is hangoztatják különvéleményüket. Az utóbbi időben felerősödtek az RMDSZ-en kívüli radikálisabb hangok is, ezek legjelentősebbjével, közülük az *Erdélyi Magyar Civil Társadalom*mal érdemes közelebbről is megismerkednünk.

A pártállami idők legendás keménységű magyar polgárjogi harcosa, *Király Károly* fémjelezte tömörülés két dokumentumából idézünk. A csernátoni Múzeumkertben, tavaly májusban tartott vitafórumuk állásfoglalása leszögezi: *„A szabad és békés Európa csak a népek önrendelkezési jogának a tiszteletén és garantálásán alapulhat. Románia integrációs esélyei, csatlakozása az Európai Unióhoz – a kisebbségek, elsősorban az erdélyi magyarság önrendelkezési joga korlátozás nélküli gyakorlásának függvénye. Történelmi tapasztalatainkból és általános jogi helyzetünkből kiindulva kinyilvánítjuk:*

Trianon óta a mindenkori román kormányzat folyamatosan törekszik az erdélyi magyarság végleges beolvasztására, teljes nyelvi és kulturális felszámolására, asszimilálására. A kétnyelvűség eddigi formái rejtett eszközei az asszimilálásnak. Elvette, fokozatosan leépítette, beszüntette európai szinten működő iskolarendszerünket és önálló egyetemünket. Az anyanyelv vesztését megállítandó szándékunk, önálló magyar egyetem, amely megfelel a helyzet követelményeinek."

A dokumentum a következőkben követeléseket fogalmaz meg az akkor még új, a korábbinál kétségkívül demokratikusabb román kormány irányába, a magyarság jogainak visszaállítására. E jogok középpontjában az oktatási kérdések állnak, nevezetesen az egykor erőszakkal elvett magyar tanintézmények visszaadása. Nyomatékosan kérik a román parlamentet, messzemenőleg vegye figyelembe, hogy *„a romániai magyar nemzeti közösséget számaránya és művelődési hagyományai, illetőleg az állampolgári esélyegyenlőség és a szakmai méltányosság elve alapján megilleti a jog, hogy önálló, anyanyelvű oktatási hálózata legyen az óvodától az egyetemig. E jog biztosítása szerves része a két nemzet történelmi megbékélésének."*

A követelések súlyponti kérdése a magyar állam által alapított és 116 éve megépített Bolyai Tudományegyetem önálló, autonóm újraindítása saját épületében. Elítélik azon

magyar értelmiségi véleményeket, miszerint új magyar egyetemmel is megelégednének, akár más helyszínen is, hiszen *„ez jogfosztást jelent az 1959-es döntés elismeréséhez képest és lehetőséget az újabb visszavonásra"*. A jogfolytonosság szempontja mellet fölhívják a figyelmet Erdély fővárosának kulturális központként betöltött szerepére: *„Szellemi fellegvárunknak (annyi vérveszteség után) súlyt ad a város múltja, földrajzi helyzete, a három protestáns püspökség, a római katolikus főesperesség, Protestáns Teológia, a történelmi színjátszás, állandó opera, a zenei élet, könyvtárak, levéltárak, templomok, műemléképületek, Házsongárd, Mátyás szülőháza és szobra."*

A fenti feltételeken és miliőn túl az egyetemi képzés újraindításához szükséges, száz főt meghaladó tanári gárda kitermelésére az erdélyi magyarság bármikor képes, talán már együtt is áll. A memorandum végül leszögezi: *„Értékeljük és támogatjuk a székelyföldi magyar főiskolai hálózat kiépítésére tett javaslatokat azzal a feltétellel, ha az önálló egyetem kiegészítésére létesül és nem rovására."*

Miután közel egy esztendő elteltével sem történt lényeges előrelépés sem a magyar egyetem, sem a népközösség más sorskérdéseinek az ügyében, idén február 21-én, a vargyasi Daniel-kastélyban tartott EMCT-tanácskozáson Király Károly kemény szavakkal illette az RMDSZ országos vezetését, amely szinte rendre visszalép a szövetség korábban megfogalmazott céljaitól és a romániai magyarság elvárásaitól: *„Miféle kompromisszum az, amikor az egyik fél örökké csak lemond, a másik meg soha nem enged? (…) ez vagy politikai balgaság, vagy olyasvalami, ami semmiképp sem a romániai magyarság érdekeit szolgálja (…) elveinkről nem szabad lemondanunk, mert éppen a román politika lesz az, amelyik szemünk közé vágja az első adandó alkalommal, hogy erről ti mondtatok le."* Király a nyolc évtized óta a népközösségbe sulykolt kisebbségi tudat ellen szólva rámutatott, hogy *„ezt az alacsonyabb rendűségi érzést levetkőzve, félelem nélkül kell kimondanunk és benyújtanunk igényeinket."*

A Székelyföld erdővidéki résztvevői szóvá tették, hogy a kormánykoalíciós részvétel ellenére tovább folyik a tömbmagyarság lakóterületének militarizálása, a magyar nemzetiségű vezetők eltávolítása az állami intézmények éléről, továbbá, hogy sem az oktatási törvény, sem az iskolai és egyházi javak visszaadása nem alakul úgy, ahogy elvárnánk. Az RMDSZ – megítélésük szerint – szőnyeg alá söpörte a brassói kongresszuson programba foglalt önrendelkezési célkitűzést. Bár az EMCT nem akar az RMDSZ ellen dolgozni, hanem alternatívát kíván nyújtani annak, Király Károly hangsúlyozta: a szervezet egységét *„csak addig kell védeni, amíg a romániai magyarság közös érdekét szolgálja. Amikor az egység jelszavát csak arra használják fel, hogy a magyarságot járomba fogják és saját érdekei ellen használják fel, akkor az az egység már nem kell."*

A civil kezdeményezés immár megtette a lépéseket a jogi személlyé válás érdekében. Levelet fogalmaznak a Magyar Köztársaság elnökének, kérve a határon túli magyarság kettős állampolgárságát, valamint a védőhatalmi státust a Kárpát-medencei magyar nemzetrészek számára.

E cikk írása idején: 1998 júniusában – bizonyára a Magyarországon bekövetkezett jobboldali fordulat hatására is – az RMDSZ kezd határozottabb hangot megütni a kolozsvári magyar egyetem ügyében. Úgy véljük azonban, hogy az Erdélyi Magyar Civil Társadalom nyomásgyakorló szerepe sem elhanyagolható mértékben játszott közre eme hangváltás bekövetkeztében. Érdemes tehát a továbbiakban is odafigyelni rájuk.

(1998)

Kopjafa a határon túlról

Amióta a Ceauşescu-féle falurombolás ördögi terve lekerült a napirendről, népünk *legveszélyeztetettebb* részévé a délvidéki magyarság vált: amíg a 80-es években a vágtató infláció nyomta le eladdig jónak mondható életszínvonalukat, addig lassan egy évtizede a délszláv háború etnikai tisztogatásának nap mint nap az elszenvedői. A magyar nemzetiségűek számarányát messze meghaladó frontra vezényléssel, a katonai behívóparancsok elől tömegesen külföldre – többnyire az anyaországba – meneküléssel, a horvátországi és boszniai szerbek *Bácskába, a Bánságba és a Szerémségbe* telepítésével s a nyelvünket beszélők kedvezőtlen népmozgalmi mutatóival együttesen sikerült elérni a magyarság délvidéki számának s arányának legújabb kori csökkenését.

A jelzett folyamatokat másképp éli meg a Szabadka, Zenta térségében élő tömbmagyarság, ahol még magyar önkormányzatok s intézmények segíthetik a megmaradást, s megint másképp a vegyes lakosságú vidékek sokszor helyben is kisebbséget alkotó peremmagyarsága. Zombor és vidéke például ez utóbbi típust képviseli: amíg Trianon idején még a lakosság egyharmadát alkották, mára számarányuk a felére apadt, a város egyetlen magyar tagozatú általános iskolájának első osztályába évről-évre alig néhány gyermek jelentkezik.

Nos, ebből a közegből érkezett párját ritkító gesztus a Várnegyedbe. *Cirkl Rudolf* zombori szobrászművész a szabadságharc helyi eseményeinek állított emlékjelet, s adományozta *a Hadtörténeti Múzeumnak*. A közel kétméteres kopjafa ünnepélyes átadására az aradi vértanúk évfordulójához kapcsolódva, október 5-én került sor a közgyűjtemény '48-as kiállítása helyiségében. Ez alkalomból *Lugosi József* ezredes, a múzeum főigazgatója és *Miltényi Dénes, a* Hadimúzeum Alapítvány elnöke meleg szavakkal méltatta a műalkotást s a gesztus értékét.

Az egykori *Bács-Bodrog vármegye* székhelyének katonai temetőjében számos jeles hazánkfia nyugszik, nos a sírjuk fölé boruló, utóbb kidöntött fűzfák egyikéből faragta meg a művész az emlékoszlopot. A koronára emlékeztető tulipán fej alatt *a „Zombor 1848"* és *a „magyar szabadságharc"* felirat olvasható. A törzsön az ott élők múlt- s jelenbeli fájdalmát megjelenítő kiáltó szájú arcok, a magyar címer s egy lovas huszár alakja ismerhető fel.

Mint Cirkl Rudolf és leánya az eseményt követő beszélgetésen elmondták, a város magyar emlékei folyamatos rombolásnak vannak kitéve. A *Schweidel József* honvédtábornok szobra körüli díszkerítést ellopták, majdnem vasöntödébe került. A temető honvédsírjait rendszeresen ledöntik, van, ahol utak köveinek használják. Nem ritka, hogy a hozzátartozó nélküli nemesi sírkövekről levésik a neveket s a címereket meghagyva, szerb nevet hamisítanak rá, esetleg áthelyezik a pravoszláv temetőrészbe.

A város Petőfiről elnevezett magyar művelődési egyesületének kebelében a művész *műemlékvédő bizottságot* hozott létre. Vezetésével megkísérlik a térség magyar emlékeit feltárni, lefényképezni, dokumentálni. Közadakozásból évente mintegy 85 sírt gondoznak, hisz a lejárt határidejű, gondozatlan sírokat – beleértve azok kövét is – azonnal eladják, alkalmat adván ez által a múlt „átírására". A honvédsírok ügyében nemrég felvették a kapcsolatot az anyaország *Hadisírgondozó Irodájával*. Megmentettek továbbá egy 300 esztendős, rokokó stílusú kápolnát az összedőléstől, *Bárczy Géza* szülőházát hasonlóképpen gondozzák.

„Ha a temetőink, épületeink eltűnnek, őshonos szláv városnak fogják Zombort kikiáltani, pedig neve már a Gesta Hungarorumban szerepel, a szerbek pedig csak a török elől menekülve kaptak bebocsátást" – fogalmazta meg a folyamat lényegét Cirkl Rudolf, aki – bár saját bevallása szerint ereiben csupán egyhatodnyi magyar vér folyik – szívvel-lélekkel e nemzet tagjának vallja magát. Életével, tevékenységével szűkebb pátriája s a határokon átnyúló virtuális haza szolgálatát vállalja. Gesztusa pedig átvitt értelemben is bizonyíték arra, hogy nemcsak az elszakított nemzetrészek szorulnak az anyanemzet segítségére, hanem mi, itthoniak is gazdagodhatunk a határon túliak szellemi-erkölcsi teljesítménye által.

(1998)

Kiss Ernő honvédtábornok példája

Nemzeti történelmünk legfényesebb lapjai közé tartozik az a közel másfél esztendő, amelyet az 1848. évi polgári forradalom s az azt követő szabadságharc jelentett. Nem csupán az öreg kontinens, hanem az egész művelt világ érdeklődésének a homlokterébe kerültünk, magyarán *a világ históriáját mintegy tizenhét hónapon át elődeink írták*. Hogy miért? Mert amely kegyelmi pillanat egy nemzet életében oly ritkán adatik meg: a hazáért és az egyetemes haladásért vívott küzdelem akkor egyidejűleg zajlott, szerencsésen tudott ötvöződni a nemzeti, a társadalmi érdek és a „népek tavaszán" Európa-szerte lángra kapott, általános érvényű szabadságeszme.

Egy olyan etnikailag sokszínű vidéken, amilyen a török kiűzése utáni újratelepítés óta a Bánság, hangsúlyozni szeretném, hogy küzdelmünk Petőfi által oly sokszor megénekelt vezéreszméje: a *világszabadság* nem üres szóvirág, hanem kézzelfogható valóság volt az idő tájt. Elég, ha az európai forradalmak egymást erősítő hatására gondolunk, vagy arra az eléggé nem hangoztatható tényre, hogy a magyar oldalon a Habsburg-elnyomás ellen több mint tucatnyi náció tagjai harcoltak önkéntesként és őszinte lelkesedésből.

Az orosz túlerő beavatkozása nyomán bekövetkezett augusztusi, világosi fegyverletételt követően Haynau, a császári táborszernagy az egész birodalom számára elrettentő példát kívánt statuálni. Pontosan egy évvel az után, hogy a bécsi nép a gyűlölt Latour hadügyminisztert felakasztotta, 1849. október 6-án a pszichopata Haynau megtorlásként kivégeztette gróf Batthyány Lajos miniszterelnököt és azon magyar tábornokokat, akik egykor a császár és király hadseregében szolgáltak. A tizenhárom aradi vértanú személye

önmagában is az imént említett *néptestvériség* bizonyítéka: a magyarok mellett német, osztrák, horvát, szerb és örmény hősök áldozták életüket nemzeti függetlenségünkért, mindannyiunk szabadságáért.

Eleméri és ittebei Kiss Ernő honvédtábornok, akinek síremlékét az imént megkoszorúztuk Eleméren – s ne feledjük: Lázár Vilmos is –, Erdélyből származó s a Temesi Bánságban gyökeret vert magyarörmény volt. Kettős identitásuk máig ható példája annak, hogy amennyiben a befogadó közeg kellőképp türelmes, s a többnemzetiségű lakosság széles tömegei elé vállalható célokat állít, önfeladás nélkül, hosszú távon összeegyeztethető az állampolgári lojalitás, sőt hazafiság a kisebbségi öntudattal. Tisztelegjünk tehát az ő emlékük s valamennyi százötven év előtti vértanunk emléke előtt. Bármily válságos időkben erősen hinnünk kell, hogy áldozatuk nem volt hiábavaló.

(1999)

Etnikai folyamatok, autonómia, nemzetiségpolitika

„…a kisebbségi kérdés (…) mindig az adott ország belpolitikai viszonyainak történelmi összefüggésrendszerében és a nemzetközi viszonyok kontextusában tűnik fel (…) a lezáruló félben lévő nemzetté válási folyamat többnyire párosul a homogén nemzeti struktúra képzetével (…) A hatalmon lévő nemzeti közösségek ilyen körülmények között mesterkélt érveléssel védelmezik előjogaikat és a kedvezőbb bánásmódot igénylő nemzeti és etnikai kisebbségek törekvéseit egykettőre neokolonializmusnak minősítik, ami veszélyezteti az állami egységet. Van arra is példa, hogy a nemzeti kisebbségek mindennemű érvényesülési törekvését egyszerűen a korszerű társadalmi fejlődés útjában álló, elmaradott, törzsi aspirációkkal egyenlőnek minősítik" – írja Rehák László új kötetének (Nemzet, nemzetiség, kisebbség Jugoszláviában. Budapest, 1988. Gondolat Könyvkiadó) egyik dolgozatában. Az idézet a harmadik világ egyes országaira vonatkozik, azonban érvénye a közelebbi tájainkon is ismerősen cseng.

A szabadkai egyetem politológus professzora ezúttal az 1965-1984 között szerbhorvát és magyar nyelven megjelent írásaiból válogatott egy csokorra valót az anyanemzet olvasói számára. A kötet nyolc tanulmánya, előadása *három nagyobb kérdéskör* köré csoportosítható, ezek a nemzetiségi problematika mint világjelenség, Lenin állásfoglalása a nemzeti kisebbségekről, végül – legnagyobb terjedelemben – a jugoszláv politika elvei és gyakorlata.

Napjainkban, amikor Belfasttól Marosvásárhelyig, Szumgajttól Johannesburgig számtalan formában üti föl fejét a nemzeti türelmetlenség, különös súlya van minden kimondott vagy leírt szónak e témában. Rehák elfogadja, hogy a nemzeti kisebbség *sajátos nemzeti közösség*, amelyet kollektív jogok illetnek meg. Ugyanakkor észleli, hogy az újonnan felszabadult államok jelentős hányada az ország egységét az etnikai csoportok elnyomásával igyekszik biztosítani. Utal rá, hogy szocialista körülmények között is nem

egyszer indokolatlanul figyelmen kívül hagyják a kisebbségi lét méltányos rendezésének igényét, sőt az egységes politikai nemzet idejétmúlt teóriájának a fölelevenítésével egyenesen tagadják más együtt élő nemzetrészek létezését. A szerző világos álláspontja szerint pedig *„ameddig lesznek országhatárok, addig kisebbségek is lesznek (…) vizsgálódásaink szempontjából elegendő, ha hangsúlyozzuk, hogy a Jugoszláviában uralkodó felfogás gyakorlatilag elfogadja ezt az álláspontot."* A nemzetiségi viszonyokat nem egyszer s mindenkorra adott állapotként, hanem a maga dinamikájában értelmezi, hisz azok állandóan formálódnak a társadalmi folyamatok függvényében.

Az elmúlt évtizedekben oly sokat emlegetett *lenini nemzetiségi elvek és politika* ismertetése során Rehák megkülönbözteti az elnyomó és az elnyomott nemzet nacionalizmusát, rávilágít a ténylegesen kialakuló egyenlőtlenség ellensúlyozandó voltára, a jogi rendezés fontosságára. Nem véletlen a könyv citátumai között Lenin ama gondolata, hogy *„szükség van (…) széles körű területi autonómiára és következetesen demokratikus helyi önkormányzatra, az önkormányzattal rendelkező és autonóm területek határait pedig úgy kell megállapítani, hogy maga a helyi lakosság vegye számba a gazdasági feltételeket és az életkörülményeket, a lakosság nemzetiségi összetételét."* A kötetben többször említődik a maga ellentmondásosságában a két világháború közötti *Népszövetség* kisebbségvédelmi rendszere, amelynek hatékonysága, egyenetlensége, a vele való visszaélés jogosan bírálható, azonban kétségtelen demokratikus elemekkel, a nemzetközi szabályozás bizonyos lehetőségével is rendelkezett. Ehhez képest az *Egyesült Nemzetek Szervezete* igencsak szerény eredményeket mutathat fel. A világszervezet – Rehák megfogalmazásában – "már hosszabb ideje képtelen hozzájárulni a nemzeti kisebbségek nyitott kérdéseinek nemzetközi megoldásához." Mindamellett az ENSZ titkársága a 70-es évek második felében összeállította a nemzeti, etnikai, vallási és/vagy nyelvi kisebbségek jogairól szóló, nemzetközileg hatályos dokumentumok jegyzékét. E tizenkilenc emberi jogi dokumentumon túl a világszervezet szakosított intézményei által és a regionális szinten elfogadott konvenciókat is számba veszi a kötet. A sorból kiemelkednek a *helsinki európai biztonsági és együttműködési értekezlet*, valamint utótalálkozóinak az eredményei. Az említett konferenciákon, továbbá az utolsó negyedszázad során más formákban és alkalmakkor is, Jugoszlávia kiemelkedően sokat tesz a kisebbségvédelmi garanciák – megnyugtatóan máig sem megoldott – kiépítéséért.

Rehák László könyvének magyar olvasói a legnagyobb érdeklődéssel bizonyára a nemzetiségi kérdés jugoszláviai kezelésének múltjáról és jelenéről szóló írásokat lapozzák majd. Terjedelmi okokból csupán jelezhetjük a *jugoszláv párt és állam kisebbségpolitikájának* a kötetben kifejtett alappilléreit: a diszkrimináció és a beolvasztás elitélését, a gazdasági, politikai, művelődési-nyelvi egyenjogúságra törekvést, a többség felelősségét a kisebbség iránt. Jugoszlávia is belügynek tekinti az országa területén élő nemzetiségekkel való bánásmódot, de nem tagadja a demokratikus szabályozás kedvező kihatásait a nemzetközi kapcsolatokra. A társadalmi integráció során alanyi s nemcsak tárgyi szerepet szán másajkú polgárainak, köztük a mintegy félmilliónyi vajdasági, horvátországi, szlovéniai magyarnak.

A többség-kisebbség viszony a jeles politológus (és sokunk) szerint sem lehet más, mint a *kölcsönös tolerancia*, a különleges mentalitás és sajátosságok létének más közössé-

gek általi elfogadása. A *sajátos kisebbségi érdekek* megléte, az identitás megőrzésére irányuló természetes reflexek azonban nem párosulhatnak etnikai bezárkózással. Az önigazgatás lényege éppen az érdekek összehangolásában rejlik. Az együttműködés sarkalatos pontját Rehák – a szakirodalomban másutt is föllelhető megállapítással összhangban – a többségnek a kisebbségek iránti viszonyulásában látja. „Ez nem azt jelenti – figyelmeztet –, hogy a kisebbségnek nincsenek kötelességei a többséggel, más kisebbséggel és az egész közösséggel szemben. A felelősség kölcsönös, az érdekek közösek, s a kérdéseket és a problémákat közös erővel kell megoldani, nem pedig egyoldalúan rákényszerített vagy megkövetelt különleges kötelességekkel."

Az idei év belső történései fényében kiemelt aktualitást kap Rehák Lászlónak *Az autonóm Vajdaság mint valós közösség* c. tanulmánya, amely először a Létünk hasábjain vált olvashatóvá. A tartomány környezetétől elütő mai társadalmi, történelmi, etnikai és geopolitikai helyzetét helyesen eredezteti a XVIII. századtól, a török kiűzése utáni Habsburg-telepítések időpontjától. Bár tagadja az önkormányzatra vonatkozó polgári és munkásmozgalmi elképzelések tartalmi folytonosságát, mégis a kontinuitás bizonyítékait sorakoztatja föl a társadalmi valóság sokoldalú bemutatásával. A jelenlegi Vajdaság számos összetevő eredményeként nyerte el arculatát. A szerző ezek közül legfontosabbnak a termelési, népességi és települési feltételeket, a tőkés gazdálkodás előretörését, ezen belül a sajátos agrárviszonyok kialakulását, a különböző telepítésekből következő nemzeti és kulturális hagyományokat tekinti. Utal továbbá „a kizsákmányolási formákra és intézményekre, a politikai elnyomás módozataira és eszközeire, amelyek más tényezőkkel egyetemben hatottak arra, hogy kialakuljon egy többé-kevésbé körülhatárolt - nem mereven és elszigetelten - és reálisan létező társadalmi közösség. Noha ez a társadalmi közösség nem ütött el az őt környező társadalmi-politikai formáktól és közösségektől, mégis állandóan megvoltak a sajátságos gazdasági, társadalmi, nemzeti, kulturális-civilizációs stb. jellegzetességei, amelyek az itt élő emberek és társadalmi csoportok tudatában is kifejezésre jutottak."

A régi Jugoszlávia – ahogy Žarko Zrenjanin látlelete mutatja – a Vajdaságot a nagyszerb törekvések gyarmatává tette: *„A történelmileg keletkezett Vajdaság tartománynak az elnyomásából tehát a szerbiai imperialista burzsoáziának van haszna, amely a vajdasági szerb burzsoáziával együtt még külön hasznot húz a nem szerb népek elnyomásából."* Emellett a terület a revízió eszméjét hirdető Horthy-Magyarország, valamint a balkáni ütközőállamát itt létrehozni akaró Németország érdekszférájába is tartozott. A világháború bácskai, bánáti eseményei, a nemzetiségek összetételét és lélektani állapotát is érintő későbbi intézkedések, a Tájékoztató Iroda nyomására kialakult helyzet tényein át rögös út vezetett a testvériség-egység utolsó évtizedekbeli kialakulásáig.

A jugoszláviai magyarok az önigazgatási szocialista társadalomban című záró írás a történeti kitekintés mellett feltárja azokat a szociológiai-politológiai tényezőket, amelyek befolyásolták e népközösség magatartását, mozgalmait, társadalomszerkezeti változásait a múltban s a jelenben. A királyi Jugoszláviában tapasztalt jogegyenlőtlenség, a gazdasági, nyelvi, kulturális megkülönböztetés, valamint a belőlük sarjadt proletarizálódás folyamata egyrészt sorsközösséget alakított ki az ott élő magyarság különböző

rétegei között, másrészt erőteljes balratolódást eredményezett. „A magyar nemzeti kisebbség soraiban érvényesülő kommunista befolyást jól illusztrálja, hogy a hitleri Németország és csatlósainak Jugoszlávia elleni támadását megelőzően a JKP akkori, vajdasági szervezetének tagsága egyharmad részt az itteni magyarság soraiból került ki" - tudjuk meg a tanulmányból. Az 1944-45 utáni időszak áttekintése során képet kapunk a földreform, a kulturális jogok biztosítása nyomán a nemzetiség új, korszerűbb rétegeződésének a kialakulásáról is.

Rehák László könyvének oldalain rendre fölbukkan a *nemzetiségi különjogok* tematikája. A művelődés, a tanügy, az anyanyelv használata, a kétnyelvű közigazgatás, az anyanemzeti kapcsolatok területét átfogó jogszabályoknak az az értelme, hogy „megnyitják az utat a kisebbségnek az egésszel való demokratikus összekapcsolódása előtt, úgyhogy a kisebbség ne érezze veszélyben egyéniségét, és kárpótlást nyerjen azért a tényleges egyenlőtlenségért, amelyet szükségszerűen kivát pusztán az a tény, hogy számszerűen kisebb." Követelmény azonban, hogy a nemzetiségi érdekek ne külön, hanem a többi nemzet és nemzetiség tagjaival együtt valósuljanak meg. A nemzetek önigazgatása tehát a nemzeti közösségek külön, sajátos érdekeinek az összehangolása révén tevődhet át a gyakorlatba a községek, tartományok, köztársaságok s végül az állam egésze szintjén. Az érdekérvényesítésben nem elhanyagolható szerepet játszok az *értelmiség,* amely nemzeti közösségének mindenkori fejlettségi fokát is képviseli.

A kötet értékeinek a sorjázása után nem hallgathatjuk el egynémely hiányérzetünket sem. Tudjuk, hogy a szerzőt az utolsó években egyetemi teendői más kutatási területek felé irányították, csak sajnálhatjuk, hogy figyelme a 80-as évek nemzetiségi fejleményeire már nem terjedt ki. Így ezúttal nem olvashatunk a koszovói válság előidézőiről, a népszámlálások „jugoszláv" kategóriájába tartozók rohamos növekedéséről. A vegyes házasságok nemzetiségi következményeit úgyszintén figyelmen kívül hagyja, hasonlóképpen a társadalmi devianciák és a kisebbségi lét összefüggéseihez. A meglévő jogok ellenére az anyanemzeti kapcsolatok nehézségeit, a nemzetiségi nyelvhasználat és az anyanyelvű iskoláztatás visszaszorulásának okait is érdemes lett volna megvizsgálnia. Végezetül a jugoszláviai magyarokról szólva kellő részletességgel illenék tárgyalni a horvátországi és szlovéniai tízezreket, a vajdasági szabályozással megegyező s attól eltérő jellegzetességeket.

A kritikai megjegyzések ellenére fontos nemzetiségtudományi munka került a szakma s a nagyközönség asztalára. A kiadó *Közös dolgaink* sorozatának újabb darabjának olvashatóságához hozzájárult Jung Károly, Garai László és Kollin József gördülékeny fordítása is. Rehák László szellemiségét pedig többek között Papp Pálnak a Híd egyik 1938. évi számában megjelent s a kötetben is idézett mondatai világítják meg: „A mi vallott kötelességünk, munkánk és célunk: népünk gazdasági, kulturális és társadalmi emelése, de *mindenkor* és *mindenütt* a szláv és egyéb itteni nemzetiségekkel egyetértve. Minden nemzeti és faji gyűlöletet elvetünk. Ebben a kérdésben is határozottan és nyíltan az ár ellen úszunk. Ugyanúgy megvetjük a nemzeti gyűlöletet, mint a nemzetüket tagadókat."

(1988)

Néprajzi bemutatóhelyek Bácstopolyán

„Hagyomány nélkül sem nemzeti lélek, sem civilizáció nem lehetséges. Az ember két nagy munkát végez, mióta létezik, s ez abban áll, hogy megszövi a hagyományok hálóját, aztán szétbontja, mikor már nem veszi hasznát. Hagyomány nélkül nincs művelődés, és a hagyomány félretétele nélkül nincs haladása. A nehézség, megtalálni a helyes egyensúlyt az állandóság és változás között" – állapítja mag a jeles francia szociálpszichológus, *Gustave Le Bon* egyik művében. Nos, a jugoszláviai magyar kultúra, úgy tűnik, a korábbi évtizedekre jellemző avantgard túltengés után mára kezdi meglelni a tradíció és az újítás helyes arányát. A szép eredményeket fölmutató népzenei mozgalom, a néprajzi és helytörténeti munka megélénkülése az önismereti törekvések helyre kerülését látszanak ápolni. E vonulat szép példájával találkozhattam nemrégiben az észak-bácskai Topolyán.

Bácstopolyát földrajzilag északi-déli irányban a Szabadka–Óverbász, kelet-nyugati irányban a Zenta–Zombor távolságok hozzávetőleges metszéspontjában helyezhetjük el. A települést először – Fibach néven – 1462-ben említik a történelmi források. A Topola elnevezés első előfordulása egy 1580-ból származó török defterben található. Az oszmán dúlást követően – más délvidéki területekhez hasonlóan – újratelepítik a környéket: 1750-ben Fejér, Esztergom, Heves és Győr megyei magyarok, Pozsony, Nyitra és Trencsén megyei szlovák családok érkeznek. Két évtized múlva jász rajok húzódnak erre a vidékre. Az etnikai palettát a múlt század elején a zsidó közösség, az első világháború után pedig szerb és más délszláv telepes falvak színesítették. A katolikus mezőváros első pecsétje – amely szántóvasat, kalászt és csoroszlyát ábrázol – 1767-ből való, ekkor 1643-an laktak itt. A mai Topolya község (értsd: városkörnyék, járás) 540 km²-en terül el, s mintegy 45 ezer lakost számlál.

Topolya szellemi és tárgyi néprajzi emlékekben egyaránt gazdag. A vidék szokásanyagát – két évtized gyűjtése alapján – *Borús Rózsa* adta közre 1981-ben. Ahogy utal rá, arrafelé „napjainkban a szokások gyakorlása eltűnőben van, de egyes korosztályok szemében még a jelenkorig megtartotta fontosságát. A szokásgyakorlás attól függ, hogy milyen *az adott közösség múlthoz való viszonya.* A népszokások követik a gazdasági és társadalmi változásokat. (…) Ha a szokásgyakorló életkörülményei megváltoznak, a szokás az egyén számára eltűnik, de abban a szokásközösségben tovább élhet, mert ez még nem jelenti a szokáshagyomány megváltozását. (…) Oszlassuk el azt a tévhitet, hogy a hagyományok már kizárólag csak az emlékezetben élnek. Sok olyan topolyai házat ismerek, ahol megtartják az egyes jeles napokhoz fűződő szokásokat. András napján gallyat vágnak, Lucakor búzát ültetnek, karácsonykor, szilveszterkor, farsangkor meghatározott ételeket főznek, vízkeresztkor vizet szentelnek, egész évben számon tartják az időjárási regulákat. Nem maradhat ki a felsorolásból a lakodalom és a temetés szertartásrendje sem."

A folklór tehát még eleven része az itteni magyarság kultúrájának. A tárgyi emlékek összegyűjtését, majd visszacsatolását az érintett közösséghez *Harkai Imrének* köszönhetjük, aki a község építésügyi osztályvezetőjeként a település három pontján létrehozta, s máig vezeti a néprajzi kiállítóhelyeket. E szorosan összefüggő gyűjtemény-együttes anyaországi mércével tekintve is példamutató, így kissé részletesebb taglalásuk feltétlenül indokolt.

Időben elsőként – 1986 őszén – a *tájházat* sikerült berendezni egy 1843-ban épült gazdaházban a Moša Pijade utca 19. szám alatt. Ismereteink szerint a legrégebbi északbácskai lakóépület ez, amely a Vajdaság gyakorlatilag egyetlen magyar tájházának ad ma otthont. (A szlovákok Bácskeresztúron rendelkeznek hasonlóval.) A szalagtelek soros beépítésű: az egyik sort a lakóépület, az istálló, a nyári konyha, a nyári istálló, a kocsifészer, a góré és a disznóólak alkotják, míg a telek másik szélén helyezkedik el a nyári kemence és a süveges tyúkól. Az új nádazású tetővel ellátott és évente meszelt lakóház berendezéséhez a múzeumvezető adományozás útján jutott. A három osztatú épület *konyhájá*nak érdekessége az eredeti szabadkémény, a rakott tűzhely és a katlan. A *tiszta szoba* (első ház, nagyház) a századfordulón általános rendszert követi: bútorzatának középpontjában a párhuzamosan elhelyezett, slingelt párnákkal magasra vetett tornyos nyoszolyák és a közöttük lévő almárium állnak. A *hátsó szobá*ban (ház) volt a család tulajdonképpeni lakóhelye. A párhuzamos bútorozást itt karos pad, kiságy (vacok, priccs), bölcső, kaszli egészíti ki.

Az udvarban mezőgazdasági szerszámokat és eszközöket láthatunk. S ami élővé teszi a tájházat: a Csáki Lajos Általános Iskola „kis biológusai" művelik a kertet, ahol rajzszakkör is működik, sőt esetenként szabadtéri néptánc- és bábelőadásokat is tartanak.

A komplexum második tagja a *bognár- és kovácsműhely*, a mezőváros két nevezetes mesterségének állít emléket. Az újratelepítés óta folyamatosan jelenlévő iparosság kiemelkedő rétegeit képviselték: 1888-tól alsó iparos tanonciskola, 1941 táján 41 kovácsműhely dolgozott itt. A múzeumépület korábbi tulajdonosai, az *Egri-testvérek* például Amerikával egy időben kezdték gyártani a kukoricaültetőt, a kisturbina és más találmányaik jól példázzák a századforduló gazdasági pezsgését. A kocsi készítés a színvonalát a jelenbe nyúlóan megtartotta: II. Erzsébet angol királynő jugoszláviai látogatása során topolyai hintóba szállhatott.

A múlt század utolsó negyedében épült műhely a II világháború végéig magán-, később szövetkezeti formában öregbítette e szakmák hírnevét. A kiállítóhely – az együtt dolgozó mesterek munkájának megfelelően – mindkét mesterség eszközeinek, dokumentumainak helyet ad. A kovácsrészleg a fújtató, kohó, üllő mellett a többnyire saját készítésű szerszámokat, mintákat és patkoló készségeket foglalja magába. A bognárműhely közepén „mesterségük címere", egy szép fiáker áll, körülötte mérőalkalmatosságok, gyalupad, „kétkézvonók", puskázó fúrók és más eszközök. A kiállítást mesterládák, oklevelek, archív és jelenkori fotók tablói – köztük az utolsó topolyai kovácsot lópatkolás közben ábrázoló felvételek – teszik teljessé.

A dél-alföldi táj jellegzetes építményei a szélmalmok. Bácska és Bánát területén egy évszázada közel 280-at tartottak nyilván, számuk e század 50-es éveiben is 60-ra tehető.

Topolyán 1765-ben épült az első szárazmalom, amelyet fél évszázad leforgása alatt egy tucatnyi követett a mezővárosban. A mocsarak s a Krivaja patak vízimalmok létesítését is lehetővé tették. A múlt század közepén négy *szélmalom* működött – közülük az utolsót, a vásártérit mentette meg az utókor, s építették újjá a topolyai víztároló partján két évvel ezelőtt, mint malomipari múzeumot.

A malom utolsó tulajdonosának, *Győri Dömötör*nek minden őse, a dédöregapjáig visszamenően, szélmolnár volt. 1963-ig, az üzem leálltáig búzát és kukoricát őrölt benne, a környékbeliek a vámot a termény 8 százalékában fizették. Az épület – mint más vajdasági társai – tornyos, felülhajtós, változtatható vitorlafelületű, lécezett vitorlájú és két kőpáros típusú szélmalom. A munkafolyamatnak megfelelően négy szintre tagolódik. Az első a *lisztes pad,* ahol permetezték a gabonát, s ahová érkezett a késztermék: a liszt és a dara. Fölötte helyezkedik el a *garat* (kőpad) a kéregben lévő malomkövekkel, ezek közé öntötték fel vékával a terményt. A következő szint a *sebeskerék-pad* az energia-átvitel orsóit s az áttételeket foglalja magába. Végül a tető alatt található a *nagykerék-pad,* amely a forgássíkok megváltoztatását s a szerkezet leállítását szolgálja.

A topolyai múzeum-együttes a félmilliónyira becsült délvidéki magyarság önismeretét hivatott mélyíteni. Mivel egyetemes magyar péprajzi értéket képvisel, a Szabadkára látogató hazai turisták se mulasszák el útba ejteni!

(1989)

A diófaültető dicsérete

Szerény, de méltán büszkeségre okot adó ünnepre gyülekeztünk ma este ide, az Ország Házának tőszomszédságába. Határokkal – tegyük hozzá: legalábbis az irányban egyre nyitottabb, jelképessé váló sorompókkal – elválasztott két nemzetrész közös eseményére: a mára tízezer lélekre fogyatkozott szlovéniai és amelyből vétetett, az anyaországi magyarság nem első találkozására.

De vajon valóban ismerjük-e egymást? Tegyük szívünkre a kezünket: Vas és Zala megyétől távolodva egy – ha van ilyen –, átlagos honfitársunk mennyit tud a szomszédságba és a nagyvilágba szakadt 5-6 milliónyi, velünk egy nyelvet beszélőről? Vannak-e egyáltalán ismeretei, élményei nyelvterületünk délnyugati csücskéből, az ott lakók mindennapjairól, öröméről, bánatáról, kulturális teljesítményéről, az önálló államiságát még egy éve sem elnyert, együtt élő szlovén nemzet jellemzőiről? Félek, hogy egy reprezentatív felmérés elszomorító képet tárna elénk e tekintetben. Elég, ha a nyilvánosság szintjén sokszor fájó tévesztésekre gondolunk: a horvátországi Muraköz (a Dráva és Mura folyók köze) és a szlovéniai magyarlakta Muravidék (a Mura és a trianoni határ közti terület) vagy Szlovénia, Szlavónia, Szlovákia gyakori összekeverésére. Az okok – egyebek mellett – fél évszázad értelem- és érzelem-, ember- és közösségromboló agymosásában, a többmilliós vagy többszázezres elszakított nemzetrészeinkre irányuló, érthetően nagyobb odafigyelésben és a sajnos mára sem tisztuló, sokszor mesterségesen gerjesztett értékzavarunkban keresendők.

Egy ilyen gyulladásokkal, görcsökkel, vágásokkal, szúrt és lőtt sebekkel, kék-zöld foltokkal tarkított szellemi térképről tüntet el egy fehér *foltot Horváth Károly* kötete. A ma is dúló, harmadik Balkán-háború kitörése, a most nem részletezhető, csodaszámba menő szlovén győzelem után röviddel *Kozma Imre* atya, *Lakner Zoltán* népjóléti kormánybiztos és jómagam felkerestük a muravidéki magyarság vezetőit, megkérdezvén tőlük, miben tudnánk segíteni. Nem élelmiszert, nem takarót, nem aszpirint kértek, hanem a léleknek táplálékot, melegedőt, gyógyszert: azt, hogy népük kezébe adhassák a rég kéziratban fekvő, ám anyagiak híján még nyomdába nem adott, helyi népdalgyűjteményt. A szerző egy dél-zalai kisváros, Lenti zenetanáraként, népművelőjeként közel negyedszázadot szánt rá eddigi életéből, hogy fölgyűjtse Alsólendva és Hetés vidékének népdalait, balladáit. Első útja 1968–69-ben épp a mai estünknek otthont adó intézmény, a Néprajzi Múzeum megbízásából vezetett a Mura mentére, hogy azután máig több mint 800 dallam töltse meg a jegyzetfüzeteit. Közülük az Önök kezében lévő daloskönyv 226-ot tartalmaz, valamint azok hatvan-egynéhány variánsát.

Bartók *A magyar népdal* c. kötetében a zenefolklór-kutatás egyik legalkalmasabb területeként a régi, csonkítatlan Magyarországot jelölte meg, és céljait két pontban rögzítette, nevezetesen:

„1. parasztdallamoknak minél gazdagabb, tudományos zenei rendszerbe foglalt gyűjteményét létesíteni, elsősorban egymással szomszédos és egymással sűrű érintkezésben levő parasztosztályok zenei anyagából;

2. az így kapott anyagban gondos összehasonlítás alapján megállapítani az egyes zenei sti1usokat, és azoknak eredetére, amennyire lehetséges, reávilágítani."

Nos, mérvadó zenei szakemberek véleménye szerint Horváth Károly műve megfelel a fenti követelményeknek, és összevetve népdalkincsünk többi szeletével, teljesebbé teszi önismeretünket.

A gyűjtő azonban nem a szobatudósok fajtájából való. Szükségesnek érezte a visszacsatolást: 1983 óta négy muravidéki népdalkör művészeti vezetőjeként tanítja be kórusainak a szűkebb-tágabb táj énekeit. Hogy milyen színvonalon, arról a későbbiekben felcsendülő melódiák meggyőzik Önöket.

Nagy László posztumusz prózakötetében olvasható: *„A folklór a nép kultúrájának alapja, mondhatni örök alapja, noha a társadalmi, történelmi körülmények, melyek létrehozták, úgyszólván teljesen megszűntek. Ha a népköltészetről szólunk, tudnunk kell, hogy benne teremtődik meg először a költészet törvényei, az első költői kifejezések nyelvi és ritmusbeli fordulatok, a népi és nemzeti karaktervonások (...) Ha a népköltészet a nép érzelmi életének, tehát a hiedelmek, szokások, félelmek, szenvedélyek, szenvedések és remények történelme – akkor a népköltészetek összessége a legemberibb történelemkönyv."* Horváth Károly évtizedes gyakorló karvezetői munkásságával és *Átimennék a Murán...* kötetével eme történelemkönyvnek dél-zalai fejezetét teszi le – a megmaradást a diófaültető hitével szolgálva – szlovéniai és anyaországi magyarságunk asztalára: köszönet érte.

A szépérzékünket jólesően bizsergető gyűjtemény azonban nem kerülhetett volna kiadásra *a Magyar Máltai Szeretetszolgálat* önzetlen mecenatúrája és a *Choral Kft.* szakmai gondozása nélkül. Köszöntsük tehát mindannyiukat, de különösképpen e szellemi kincs ma esti megszólaltatóit: a Horváth Károly vezette felső- és alsólakosi asszonycsoportot, a csentei pávakört és citerazenekart, *ifjabb Varga József* messze földön ismert göntérházi citerásait, a gáborjánházi lucálókat, a lenti Kerka Tánccsoport leánykarát, a tekerőlant mesterét: a *fiatal Horváth Károlyt, Dobra János* Tomkins énekegyüttesét s a táncház-mozgalomban rangot kivívott Téka zenekart. Muzsikájukat fogadják a határok fölötti együvé tartozás, s a közelgő ünnep szeretetével.

(1992)

Műkedvelés – megmaradás

Varga Sándor, aki számos magyar és több szlovén nyelvű helytörténeti kötet szerzője, ezúttal is új adalékokkal gazdagítja a szlovéniai magyarság önismeretét.

Mostani: A szlovéniai magyarok műkedvelő tevékenysége 1920-1970 c. könyve egyrészt a kisebbségi sorba került muravidéki nemzetrészünk *demográfiai* folyamatait, a népességfogyás okait világítja meg – magyar szerző tollából első ízben ilyen részletességgel. Történeti összefüggésekbe helyezett elemzése az itt élők etnikai arányai számukra kedvezőtlen eltolódását nyomon kísérve, kitér a főhatalom-változás után a korábbi magyar hivatalnok- és értelmiségi réteg eltávozására, a két világháború közötti betelepítések és a diszkriminatív földreform s az ezzel összefüggő nemzetiség-feladás tényeire.

Bár az 1941–45 közötti „magyar idők" továbbra sem kaptak kellő részletességű megvilágítást (ez talán egy újabb, magyar szempontból megírandó monográfia feladata volna) a háború utáni, *kisebbségellenes internálások*nak – ártatlan emberek százai gyűjtőtáborokba hurcolásának – a néven nevezésével szintén tabukat döntöget. Filóc, Strnišče, Hrastovec döntően ártatlan áldozatai, egy kegyetlen reváns szenvedő alanyaiként, a magyar hatóságok által a '40-es évek első felében Sárvárra hurcolt szlovén baloldali személyek megpróbáltatását voltak hivatottak ellensúlyozni. A „szemet szemért, fogat fogért" ótestamentumi elv erkölcsi támadhatósága mellett a szerző rámutat arra is, hogy amíg Magyarország évtizedekkel ezelőtt megkövette a sárvári ártatlanokat, addig Szlovéniában máig nem mondták ki a háború után internált magyarok bűntelenségét.

Az új viszonyok között a korábbi diszkriminatív *oktatási rendszer* korrigálását akadályozta az értelmiség újbóli lefejeződése, hisz a terület ismét elkerült az anyaországtól. További feszültséget okozott a kommunista pártok Tájékoztató Irodájának 1948. évi határozata, amelynek következtében többek között Jugoszlávia és Magyarország között is közel két évtizedre leereszkedett a vasfüggöny. A „gyorstalpalókon" kiképzett tanítók, majd a Szabadkán végzettek segítségével mégis megindulhatott a magyar nyelvű általános iskolai oktatás. Hogy a színvonal és a tárgyi feltételek, valamint az általános légkör körül nem volt minden rendben, bizonyítja az a tény, hogy az '50-es évek második felére gyakorlatilag elnéptelenedtek a magyar iskolák. Az 1959/60-as tanévben beindított kétnyelvű oktatási rendszer legalább részben mentette a menthetőt, a mindkét nemzet gyermekeire kiterjedő kölcsönös volta pedig egy a térségünkben kivételesen tisztességes többségi viszonyulás lenyomata.

A kötet a tágabb társadalmi háttér megvilágítása után – a címben ígértekhez híven – eddig sehol nem fellelhető mélységben taglalja a kisebbségi művelődés helyzetének változásait. Ezen adatgyűjtő és feldolgozó munkára valóban Varga Sándor a leghivatottabb, hisz ötödfél évtizede aktív szerepet játszik a Muravidék kulturális és közéletében. 1949 végén választották meg titkárának az újonnan alakult Szlovéniai Magyar Kisebbség Közművelődési Bizottságában. Azóta számos tisztséget betöltve szolgálta a

magyar közösség csoportjogainak érvényesülését, többek között a művelődési élet és az anyanyelvű tájékoztatás terén.

A különböző *öntevékeny művészeti csoportok*ban folyó munka a muravidéki magyarság életében mindig is több volt, mint az amatőr színészek, kórustagok, zenészek, táncosok egyéni szabadidős elfoglaltsága. Az előadások az adott településen – sőt, a vendégszereplések révén a szomszéd falvakban – lakók nagy részét érintették, hisz nézőként, családtagként az ő számukra is eseménynek, *nemzeti azonosságtudatukat éltető élmény*nek számított. Az sem véletlen, hogy sok esetben a nagy hagyományokkal rendelkező önkéntes tűzoltó egyletek vállalták a színjátszó csoportok működtetését.

Az életforma módosulása, a televízió „beköltözése" az emberek otthonába – sok pozitívuma mellett – a közösségi együttlét hagyományos formáit elsorvasztotta. A szabadkai, újvidéki és budapesti felnőtt és gyermekszínházak szervezett vendégjátékai szintén visszavetették az amatőr mozgalmat 1970 után. Szerencsére – immár komoly anyaországi segítséggel – egy-másfél évtized múltán ismét virágzásnak indult a művelődés a Mura mentén: napjainkban is közel két tucat magyar művelődési egyesület dolgozik Alsólendva és Muraszombat térségében.

Varga Sándor szorgos dokumentumgyűjtő és a még élő tanúk felkeresését is magába foglaló tényfeltáró munkájával újabb fehér foltot tüntet el a szlovéniai magyar művelődéstörténet térképéről. Az itt élők önmaguk, hozzátartozóik múltjának egy darabjára ismerhetnek a krónikák olvasása, a képek szemlélése közben. A tartalmi munka, a küzdelmek áttekintése nem csupán az emlékezést, hanem tapasztalataival a mai és jövőbeni közművelődés módszertanának finomítását is szolgálhatja.

A történeti tények számbavétele nyomán megfogalmazódik bennünk a kívánalom: soha többé ne ismétlődhessenek meg a *kulturális genocídium* olyan példái, amelyek többek között színmű bemutatását csak az állam nyelvén engedélyezték, a csoportok összetételét és repertoárját többségi nyomásgyakorlással befolyásolták, s egyeseket még a „Pacsirta" elnevezés is irritált a lendvai kórus nevében…

Varga Sándor új kötetét meleg szívvel ajánlom a Muravidék s az anyaország olvasóinak figyelmébe.

(1995)

Új magyar szamizdat

Éspedig nem is akárhol: nyelvterületünk délnyugati csücskén, a Rába és a Mura között! A *szlovéniai* magyarság – amely korábbi ismereteink szerint a Kárpát-medencei nemzetrészeink közül a legkisebb nyomás alatt él – gyöngyözte ki magából az odafigyelésre igencsak érdemes új laptársunkat.

Már a neve is szívet-lelket gyönyörködtető: HONŐRZŐ. A névválasztás indokául a Végvári Attila szerzői név mögé rejtőzködő szerkesztő a nyitó lapszám beköszöntőjében leszögezi: *„Nyilvánosan vállaljuk a magyarságot, és Magyarországot honunknak, és azt szeretnénk, ha minél több muravidéki magyar ugyanezt vállalná. Nekünk a reményünk a legnagyobb tőkénk, mert sajnos az igazságtalanságba születtünk bele. A múltról nem tehetünk, viszont a jövőnkről annál inkább. Víztiszta tény, hogy a mai határon túli magyarságnak erélyesebben kell harcolnia a magyarságáért, mint bármikor ez ideig. Ezért találtuk fontosnak, hogy minden magyar embert fölrázzunk. Mert muszáj fölébrednünk, kijózanodnunk a bánatunkból, és újból megszereznünk azt a teret, amit honnak, hazának, magyar földnek nevezünk."*

A félre nem érthető alapállást a hasonlóképpen világos *célkitűzés* rögzítése követi: *„nem »láncról maszlagot« akarunk nyújtani a dunántúli magyarságnak, hanem szeretetet, méghozzá elsősorban a magyar nyelv, a magyar szellem, a magyar föld, azaz a hon iránti szeretetet. Jóindulatból, önszántunkból, elkötelezettségből."* Az Alsólendván havonként megjelenő periodikum eddigi négy száma következetesen hűséges a fenti célhoz. *Rovatai:* „Buda és Pest, a fővárosunk", naptár az ősi keresztneveink névnapjaival, a hó jeles napi népszokásainak leírása, „Muravidéki magyarság", szépirodalom, glossza, könyvajánlat, nyelvészeti írások – egyértelműen az ismeretátadás és öntudat-fejlesztés irányában hatnak.

Különösen izgalmasak a *helyi-regionális visszásságok*at tollhegyre tűző tudósítások a 3. számtól. Értesülhetünk, hogy a lendvai katolikus templomból, botrányos elhallgatás közepette, a (már nyelvhatáron túli) muraszombati múzeumba szállították az 1608-ban a plébániának adományozott, arany Bánffy-kelyhet – hasonlóképpen számos, a vidékről korábban elorzott magyar történelmi és néprajzi értékhez. Más kisebbségi magyar és nem magyar népcsoportok fizikai veszélyeztetéséhez hasonlóan, ott is környezetet károsító beruházást terveznek: a lendvai kőolaj-finomítót hulladékégetővé alakítanák át. Azt is megtudhatjuk, hogy a nyelvünkben és kultúránkban gyatra jártasságú, álmagyar igazgatót szándékoznak állítani a négy muravidéki kétnyelvű általános iskola egyikének az élére.

A nyelvi sérelmek sora folytatódik: tavaly a járási székhely környéki falvakban még magyarul szépen beszélő Mikulás, Alsólendvára érve, mintha már elfelejtett volna az „őslakosok" anyanyelvén… Bár a nemzetiségileg vegyesen lakott területen a magyar is hivatalos nyelv, egy dialektusban írott humoreszk a faluból Lendvára filmet előhívni beutazott polgár keserű, az anyanyelvhasználat miatti, többségi-kisebbségi konfliktusáról számol be. A „rezervátumtól" alig néhány kilométerre fekvő Belatinc egyes lakosai tévedésből kétnyelvű bélyegzővel ellátott jövedelemadó-végzést kapván, fölháborodtak és sértésként, provokációként élték meg e „hibát". A szerkesztő elmereng: *„mit mondjunk*

mi, az egykori Jugoszláviában élő magyarok, akiknek már több mint 70 éve tűrnünk kell a ránk erőszakolt mindenfajta szláv feliratokat! Különben pedig meglehet, hogy a magyarok Istene küldte nekük e kétnyelvű feliratot, értesítve őket arról, hogy revízióra kerülnek a trianoni határok, s ízelítőt kaptak a kétnyelvűségből."

A sérelmek nem csupán nyelvünket, hanem *nemzeti jelképeinket* is érintik. A Honőrző a „hivatásos magyar" vezetők „óvatosságát" is ostorozza, merthogy a magyar érdekszervezet székházáról a népcsoport tisztségviselői novemberben levetették a magyar (és szlovén) lobogót. A szégyenből (?) vagy félelemből tett lépést talán az indokolta, hogy az idő tájt a városban ülésezett az államközi kisebbségvédelmi egyezmény betartását rendszeresen felülvizsgálni hivatott magyar–szlovén vegyes bizottság?

A lap patrióta hevülettel szól '56 mártírjairól, Ady Endre születésének 120., Szent Márton – Pannónia védőszentje – halálának 1600. évfordulójáról, nyelvünk sumér eredetének bizonyítékairól. *Nemzeti radikális* irányultságát jól példázza, hogy a Magyar Fórum két írásából is közöl részleteket (a liberálisok globalitásáról és a G. Nagyné Maczó Ágnessel készült interjúból). Végvári nem rejti véka alá ellenszenvét *a nemzetidegen szabadelvűség* kapcsán: *„Az Isten már eltűnt a világunkból, helyét az Ördög foglalta e1, hogy véglegesen kiirtson minden ésszerűt, gyökéredzőt, épülőt a bolygónkról, hiszen vizeinket megmérgeztette, levegőnket beszennyeztette, földünket eladatta; a népeket, nyelveket és nemeket összekeverte (...) A történelem során más-más név alatt jelent meg ez az Ördög: farizeizmus, inkvizíció, vadkapitalizmus, kommunizmus, fasizmus. Ezt az »örök dögöt« ma szabadkőművességnek és liberalizmusnak hívják, ami alatt a Nyugat mindenfajta piszkossága elfér (...) hazátlanok és semmit sem éreznek és értenek, csak az önmaguk Énje, karrierje és trónja köti őket le; törzsük pudvás, ezért életük romlott és korrupt; ágaik lombtalanok, mert ők »sokszínűek« és köpönyegforgatók. Tegnapelőtt kommunisták voltak, tegnap demokraták és ma liberálisok. Holnap?"*

A szerény kivitelű kiadvány értékközpontúságát a *szépirodalmi* szemelvények nem kevésbé szemléltetik: a népköltészet gyöngyszemei mellett Kölcsey, Ady, Márai, Tamási, Csoóri, valamint helyi írástudók verssorai, gondolatai köszönnek vissza. A könyvajánlat rendre a Püski Kiadó budai Könyvesházának kínálatából válogat. Az egyes lapszámok címlapján a hónapok ősi magyar nevei (Földanya Hava, Magvető Hava, Enyészet Hava, Álom Hava) olvashatók.

További sok hitet, állhatatosságot, bölcsességet és növekvő kisugárzást kívánunk az ifjak által szerkesztett, reményt keltő szellemiségű, legfiatalabb laptársunknak. Higgyük Lendvai Kepe Zoltán cikkíróval: *„a jövőben minden megtörténhet: a POLITIKA egy nap majdcsak pördül egyet a sarkán, mint egy csitri lány, fittyet hányva az elmúltra. Magyarország ismét gazdag és nagy lesz, tényező e térségben, akire Közép-Európában muszáj lesz odafigyelni. Így majd a muravidéki és a többi Kárpát-medencei, kisebbségben élő magyarság ismét magyar lehet, magyar a földjén, a falvaiban, városaiban. Ismét büszke lehet majd keleti vérére, buzgóságára, önbizalmára, lelki érettségére, istenadta nyelvére és műveltségére."*

(1997)

Délvidéki sors – képben, szoborban

A *véraláfutás:* látlelet. *Orvosi* értelmezésben pontos leírás mindazon, hosszabb-rövidebb idő alatt begyógyuló vagy többnyire maradandó nyomot hagyó sérülésekről, amelyeket valamely erőszak okozott az egyén testén vagy szervezetében. *Szociologikus* megközelítésben pedig azon fizikai vagy lelki ütlegelések, pressziók lenyomata, amelyek egy egyénekből, családokból, kiscsoportokból összeálló közösséget értek, érnek és – minden jel szerint – érni fognak a jövőben is, azok részéről, akik valamilyen „szerencsés" csillagállás következtében az erőszak fenti eszközeivel élni tudnak és akarnak.

Baden-Württemberg tartomány székvárosában talán értőbb-érzőbb közönsége lehet egy korábban – legalábbis formálisan – egybetartozó, *mára háromfelé szakadt népcsoport* léthelyzetét, egyben alkotótehetségét tükröző kiállításnak. Nem kizárt ugyanis, hogy a jelenlévők egyike-másikának az ősei több évszázaddal ezelőtt, vallási üldöztetés vagy a *„Grosser Schwabenzug"* szervezett telepítése következtében kényszerültek útra kelni Kelet-Közép-Európába, s leltek otthonra többek között a Magyar Királyság legkülönbözőbb területein. Megbecsült bányásszá, városi polgárrá válva, ott korábban nem ismert mesterségek meghonosítói lettek, munkájuk nyomán felvirágzott az épphogy kivert török nyomán sok helyütt pusztasággá lett föld. A *frank-bajor* és *sváb* földművesek, állattenyésztők szorgalma nem csupán biztos megélhetést adott az ott lakóknak, hanem az adott település, kistáj arculatát is jó irányban módosította. A szomszédságban élő magyar és más nemzetiségű lakossággal az esetek többségében jól kijöttek, együttélésüket nem a konfliktusok jellemezték, a szabadságküzdelmekben pedig nem egyszer, a *Habsburg*-dinasztiával szemben, a magyar nép oldalán fogtak fegyvert.

E harmonikus sokszínűségen az első maradandó roncsolást az első világháború ágyúi ejtették. A vereséget követő trianoni békediktátum – a Monarchia mellett – a történelmi Magyarországot is szétdarabolta: területének kétharmadát, a magyar ajkú népesség egyharmadát csatolta a többnyire újonnan alakult, szomszédos államokhoz. A magyarországi németség is ekkor lett kisebbséggé Csehszlovákia keleti, ma Szlovákiának nevezett felében, Romániában, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban, s csupán kisebb részük maradt a megcsonkított Magyarországon. Jogfosztottságuk a korábbi időszakhoz viszonyítva a legtöbb helyen máig egyértelmű, bár a második világháború sajátos körülményei módosítottak ezen. Miután a geopolitikai és katonai változások nyomán fiataljaikat a Harmadik Birodalom fegyveres erőibe sorozták be, később a térség országaiban az egész népcsoportot a *kollektív bűnösség* képtelen vádjával illették. A megtorlás, a vérbosszú egyfelől százezreik fizikai likvidálását, szibériai és belföldi munkatáborokba hurcolását, másfelől millióknak a német nyelvterület nyugatibb részeibe való kitelepítését hozta magával, aminek nyomai az érintetteken s leszármazottaikon mind a mai napig kimutathatók.

Nos, az a nép s annak tagjai, amely e században ily viszontagságokon kényszerült keresztülmenni, hiszem, fogékonyabb más, „véraláfutásos" sorstársai műalkotásaiból

áradó üzenetének befogadására. Az *egykori Jugoszlávia három magyar népcsoportja:* a Szerbiához csatolt *Vajdaság* (Bácska, Nyugat-Bánát és Szerémség), a Horvátországba való reintegrációra váró *Dél-Baranya és Kelet-Szlavónia*, valamint a szlovéniai *Muravidék* magyarsága – az eróziók, vérveszteségek és emigráció után is még mindig mintegy négyszázezer ember – képzőművészetéből és irodalmából igyekszünk ma este reprezentatív mintát átnyújtani Önöknek. E népet a németséghez hasonlóan megtizedelte a második világégés, s az azt követő partizánbosszú, s immár nyolcadik évtizede tart gazdasági kizsigerelésük, lelki megnyomorításuk, etnikai fellazításuk. Az itt látható alkotások s az irodalmi estek felhangzó versek és prózai szövegek egyrészt a fenti társadalmi valóság és az 1991 óta tartó – máig be nem fejezett – délszláv háború lenyomatai a festészetben, grafikában és fényképeken, másrészt esztétikailag is értékelhető bizonyítékai az egykori Délvidék magyar művészei különböző nemzedékű és stílusú, de az európai áramlatoktól soha el nem szakadt tehetségének.

Kérem, fogadják szeretettel és empátiával a nyolcvanöt éve született, s nemrégiben elhunyt szabadkai *Almási* Gábornak, a bácskai táj népét s kultúránk géniuszait idéző realista szobrocskáit, a Zentán méltán híresség vált *Benes* József sors-festményeit, az újvidéki *Dormán* László és *Ótos* András békebeli, majd „csata utáni" szociofotóit, az aldunai székely *Péter* László megrendítő grafikáit – mindhárman a páratlan szenvedések sújtotta, ősi baranya-szlavóniai nemzetrészünk mára részben megsemmisült életét rögzítették –, a lendvai *Gálics* Istvánnak a semmivel sem kevésbé a szülőföldben gyökerező, ősi-posztmodern, színes fametszeteit, végül pedig az író–olvasó találkozó vendégeit: a bácskai *Tari* Istvánt, és a muravidéki *Bence* Lajost. Bizonyítsák e rajzok, képek, szobrok és költemények, hogy – a történelem minden „véraláfutása", az időlegesen reá mért másodrangú állampolgári és menekült-sors ellenére, szláv, germán és neolatin környezetében – a magyar nemzet tizenegy évszázada jelen van e tájon, s reményeink szerint a jövőben is megmarad, hisz pótolhatatlan, sajátos színt képvisel az egyetemes kultúrában.

(1996)

Ökumenikus szellemben tudunk dolgozni

Magyar iskola Bajorországban

Emlékezetes riportfilmet sugárzott nemrégiben a sokak szerint egyetlen, valóban a közt szolgáló elektronikus médiumunk, a Duna Televízió. *„Iskola a világban"* címmel a nyugati félteke egyetlen magyar középiskolájával: a Burg Kastl-i Magyar Gimnáziummal[1] ismerkedhettünk meg.

Az Intézmény a több mint fél évszázada letett alapokon – többszöri költözködés, átszervezés után – negyven éve került a mai helyére, az egykori bencés kolostorba. Akkoriban *Galambos Ferenc Iréneusz* atya adott otthont neki, aki később az őrvidéki Alsóőr plébánosaként máig az ottani magyar közélet motorjává lett. Kezdetben a tanári kar – az igazgatóig bezáróan – férfi és női szerzetesekből állt, a Nyugaton is általános paphiány következtében egy idő múlva világiak vették át a nevelési feladatokat – a nélkül azonban, hogy az eredeti irányvonal megváltozott volna.

A dokumentumfilmben egykori és mai növendékek, pedagógusok és szülők válaszai nyomán elevenedik meg az egykori és mai diákélet. A 80-as évek elejéig a pannonhalmihoz hasonló szigorúság volt az általános: az osztályfőnök még vonalzós „körmössel" szankcionálta a túl hosszú körmöt, szobaszemlénél az ágy simaságát vagy a szekrény tetején a portörlést is ellenőrizték – ahogy egy öregdiák megfogalmazta: *„olyan volt, mint egy intézet, rendre és jólneveltségre tanította az embert"*. Egy mostani tanuló édesanyja szerint az intézmény máig *„nem túl laza, a megfelelő szigor megvan, de ezt nem viszik túlzásba"*. A ma az iskolába járó mintegy 220 diák összetételéről *Kurin György* igazgató elmondta, hogy egyharmaduk magyarországi, körülbelül 20 „tiszta" német, a többi pedig határon túli – döntően, de nem kizárólagosan nyugati – magyar.

A rendszerváltozás után kikerült anyaországiak természetszerűleg megváltoztatták az addig homogénebb, emigráns iskola jellegét. Egyfelől módosították a tantervet: míg korábban – mivel a tanulmányaikat megkezdők közül sokan gyakorlatilag alig beszéltek magyarul – a magyart, mint idegen nyelvet tanították, most már anyanyelvű magyaroktatás is folyik. A történelem tanítását is közelítették az itthonihoz, s a képzés egészében figyelembe veszik, hogy egyre többen választják érettségi után a magyarországi egyetemeken való továbbtanulást.

A diák-összetétel módosulásának árnyoldalait egy régebben végzett növendék a filmen így értékelte: *„Az iskolának az volt az eredeti profilja, hogy az emigrációnak továbbtanulási lehetőséget nyújtson, ezen belül volt egy nagyon erős kohézió. A csapat nagyon összetartott, megvédett mindenkit a csapaton belül, mindenkivel szemben. A rendszerváltozás után kikerültek a magyarországiak, természetszerűen fölhígult a csapat. Azért az én időmben nem volt divat, hogy azzal vagánykodjon valaki, hogy apunak milyen autója van."* Kontrasztként álljon itt *Pajor Márta* ny. tanárnőnek a korábbi állapotokat jellemző emlékezése: *„Akkoriban nagy dolog volt, ha sétáltunk a városban és valaki vett egy zsemlét. A legtöbbnek 50 Pfennig zsebpénze volt,*

[1] Mai (2005) elnevezése: Kastli Európai Magyar Gimnázium/Europäisch-Ungarisches Gymnasium Kastl.

ha valaki 2 márkát kapott, akkor én azt beosztottam, kapott húsz zsemlére jóváírást, sétánál bement a pékhez és vett egyet. Manapság százasokkal dobálóznak…"

A dokumentumfilm a diákélet legkülönbözőbb szeleteinek a felvillantása során érezteti azon *konzervatív értékek*et, amelyeket – a jelek szerint – sikerült maradandóan átplántálni a fiatalok lelkébe. Ilyen az emberi szolidaritás – a munkában, csínytevésben egyaránt összetartás -, a szülők tisztelete, a tolerancia és a magyar patriotizmus. Így szívszorító gondolatok hangzottak el a temesvári, román-magyar vegyes házasságból származó Laura szájából a meghalt szívsebész édesapa iránti szeretetről, avagy a már Budapesten medikus Christiantól, aki – a német apa orientálása ellenére – a szülőházában brutálisan meggyilkolt magyar édesanyja iránti ragaszkodásból döntött a magyar identitás mellett. Utóbbi fiúnak a hazához való viszonya a gimnázium légkörét is jól érzékelteti: *„Az iskolának valószínűleg azt köszönhetem, hogy egy idealizált képet kaptam, és Magyarországot, mint egy kis Kánaánt képzeltem el. Amikor aztán odakerültem, mégiscsak az igazi élettel találkoztam; hogy ott is vannak nehézségek, hogy az embereknek ott is meg kell élniük, és dolgozni kell sokat. De azért nem inogtam meg szeretetemben, akármilyen nehéz is volt (…) Még most is úgy szeretem a magyarokat, mert nem az ország tehet édesanyám haláláról, az egyedi esemény volt."*

Az alma mater kisugárzásának szép példája, hogy minden évben pünkösdkor a ballagásra visszalátogatnak a világ minden tájáról az öregdiákok. Van, aki nászútját arra irányítva, az amerikai feleségét is magával hozta, hogy megmutassa neki diákévei színhelyét, az erős francia akcentussal beszélő nizzai, már második generációs fiú élete legszebb éveiként emlegette a kastli tanulmányait, egy másik tengerentúli pedig magyar cserkészvezetőként kamatoztatja a megszerzett földrajzi és irodalmi ismereteit.

A tanintézetben uralkodó empátia és sokirányú türelem légkörét *Jancsó Jeromos* református hitoktató a filmen így foglalta össze: *„Ökumenikus szellemben tudunk dolgozni. Minden egyházi, iskolai ünnepélyen ökumenikus istentiszteletet tartunk. Mi, lelkipásztorok egymást helyettesítjük, ha valamelyikünk hiányzik (…) a gyerekeken nem látszik meg az, s nem is lehet hallani, amit máshol, hogy te római katolikus, te református, te lutheránus vagy, teljesen természetes nekik, hogy együtt élnek. Maga a tananyag is olyan, hogy megismerjük egymás vallását, hiszen nagyon jó dolog ebben az iskolában az, hogy a különböző nemzetiségű diákok megtanulják az együttélést, megismerjék egymást. Épp az egymás megismerésével és a maguk hátterével és identitásával tudják jobban tolerálni a másikat."*

A Burg Kastl-i középiskola bajor érettségije – mint *Bíró Gabriella* igazgatóhelyettestől megtudtuk – gyakorlatilag az egész világon elfogadott és elég nagyra értékelt bizonyítvány. Magas az egyetemeken továbbtanulók aránya: a filmben megszólalók a műszaki, gazdasági pályáktól a tengeri biológusig, turisztikai szakemberig sokféle hivatást képzelnek el maguknak. Az intézményben megszerzett nyelvtudásuk: a természetszerű német és magyar mellett az angol és francia vagy latin is megkönnyíti a pályaválasztást. A szociális hátrányok ellensúlyozására a 90-es években már 30 bajor állami ösztöndíj áll a kárpát-medencei magyar növendékek rendelkezésére – az erdélyiek, felvidékiek közül bizonyára többen nyugati egyetemek felé vehetik útjukat.

Miután a német szövetségi állam 2000 táján megvonja több, a II. világháború után létrejött intézménytől – így a magyar gimnáziumtól is – a támogatását, az igazgató a kieső

anyagiak pótlására bajor tartományi, egyházi és európai források után kutat. Ahogy a szerkesztő-riporter, *Kolczonay Katalin* egy rádióinterjúban rámutatott: *„Nagyon jó lenne, ha a magyar állam ezt az iskolát a sajátjának tekintené (…) Éppen azért, hogy az iskola színvonalát ne csak a szülők pénztárcája szabja meg, hogy Magyarországról ne csak a Mercedes-szel rendelkezők tudják kivinni oda a csemetéiket, jó lenne, hogy minél több ösztöndíjjal segítenénk ezt az iskolát. Ha egy-egy közösség vagy egyház vagy a magyar állam ösztöndíjakat biztosítana, mert akkor a legrátermettebb diákokat segítenénk ebbe az iskolába bejutni."*

Köszönet a Duna Televíziónak és a Magyar Kultúráért Alapítványnak, hogy a világ számos országában élők betekinthettek a kastli magyar tanoda életébe. *Sípos András* rendező – aki *Szaladják István*nal a kamerát is kezelte – értékes filmet tett le a világmagyarság asztalára. Kolczonay Katalinnak, az Anyanyelvi Konferencia szociálliberális vezetése által tavaly lehetetlenné tett alelnökének újabb fegyverténye ez: számos televíziós műsor – közöttük a másfél évig missziót betöltött *Nyelvédesanyánk* című nyelvművelő sorozat vagy az Ópusztaszert bemutató sikeres videokazetta – után ismét időtállót alkotott.

(1998)

Lappsors – testvérsors

Nemrégiben egy lapp nemzetiségű norvég polgár beperelte az államát amiatt, hogy nem biztosította számára az anyanyelvű oktatást, holott azt az ország törvényei (ma már) kötelezővé teszik. Kártérítést követel tehát az államtól azon az alapon, hogy megfosztotta őt nyelvétől és kultúrájától.

Ez a világon tudomásunk szerint példátlan eset jó alkalom arra, hogy jobban megvizsgáljuk az eleddig ideálisnak tudott skandináv kisebbség–többség viszonyokat. Nyelvrokonaink, a lappok Skandinávia őslakói, akiket a későbbi hódítók előbb gyarmatosítottak, majd mindent megtettek asszimilálásukért. Múltjuk, jelenük, perspektíváik nem tanulság nélkül valók ránk, kelet-közép-európaiakra nézve sem.

Lappjaink kezdetben a természeti népek életmódja szerint halásztak, vadásztak, majd a földművelés és főképp a nomád rénszarvastenyésztés vált megélhetési forrásukká. Ez utóbbi szorosan összefügg a lapp kultúrával, a földhöz és a vízhez kötődő ősi jogukkal – egybetartó ereje szimbolikus, következésképp úgy tekintik, mint a túlélés és az önrendelkezés mutatóját. Hitviláguk az embert, a természetet és a transzcendens erőket egységben láttatta, amelynek alapelemeit (pl.: a napkultuszt vagy a ciklikus időfelfogást) máig megőrizték.

Lakóterületük – földrészünk legészakibb peremvidékei – sokáig nem keltették föl a skandináv uralkodók figyelmét, a 14. századtól azonban a szomszédok terjeszkedése e tájat is elérte. Egyrészt a római és bizánci kereszténység két irányból, kíméletlenül kezdett téríteni körükben, másrészt a svéd, a dán király s az orosz cár adószedői sokszor egyidejűleg sarcolták őket. Életterük egyre szűkült, a 19. század elejére ijesztő mértékben

összezsugorodott. Mára egy 1500 km hosszú, 3-400 km széles – mintegy hat Magyarországnyi – területen, nagyrészt szórványban élnek, ahol a lakosságnak csupán két-három százalékát teszik ki. Lélekszámuk is vitatott: különböző becslések láttak napvilágot, amelyek szerint számuk 65-100 ezer között lehet, s kétharmaduk Norvégiában, egynegyedük Svédországban, a többi Finnországban és a szovjet fennhatóságú Kola-félszigeten él.

Jelenleg a számik (a lappok így nevezik önmagukat) több mint fele már nem beszéli anyanyelvét. Identitásvesztésük legfontosabb okait számba véve gazdasági, demográfiai, jogi, politikai, oktatási, kulturális és pszichés indítékokat egyaránt találunk. Az életterük korábban említett – s még ma is folyó – szűkülése egyáltalán nem természetes folyamat, hanem a tudatos betelepítés eredménye: a két évszázada megindult svéd telepes mozgalom, az 1870-től szervezett norvég földműves kolonizáció a belső gyarmatosítást szolgálta. A hatvanas évekig (!) hatályos földtörvény értelmében csak az vehetett birtokot Norvégiában, aki beszélt- és írt norvégul, továbbá norvég volt a neve. A hagyományos rénszarvastenyésztést immáron néhány ezren űzik csupán, számosan bányákban, nagyvárosokban vállaltak munkát, elvándoroltak közösségüktől, s idegen közegbe kerülve, legjobb úton haladnak a teljes beolvadás felé. A vegyes házasságok hasonlóképp népességapasztó hatásúak.

Nem leplezett beolvasztásukat 1898-tól hat évtizedig norvég jogszabály tűzte ki célul. Ezalatt a tárgyi kultúra, építészet terén is hatékonyan zajlott a környezeti asszimiláció: települések tucatjai veszítették el eredeti arculatukat. A lapp kérdést – milyen ismerős érvelés tájainkon – elsősorban szociális, foglalkoztatási problémaként kezelték, továbbá állambiztonsági ügyként. A politikai jogfosztást a saját állam, illetve anyaország hiánya, a határokkal való szétaprózottság tovább növelte.

Az anyanyelv alacsony státusa és az oktatás hiányosságai kölcsönhatásban állnak. Egy 1880. évi norvég tanügyi utasítás értelmében még azt is megtiltották, hogy a tanulók óraközi szünetekben, egymás között az anyanyelvükön beszéljenek. A pedagógus, ha vállalta a „térítést" kisebbséglakta vidékek iskoláiban, letelepedési segélyt, többletjavadalmazást kapott. Svédországban az ún. nomád iskolák szolgálták a műveltségterjesztés köntösébe bújtatott elnemzetlenítés céljait. Egy 1975-ös felmérés szerint igen eredményesen: az ott eredeti szülőhelyükön élő és hagyományosan gazdálkodó lappoknak már a háromnegyede nem képes írni az anyanyelvén. Honnan is tudna, hisz az utolsó évekig nem volt lehetősége intézményes lappnyelvű oktatásra. A társadalmi-gazdasági felemelkedés útja kizárólag a nyelv- és lélekcserén át vezetett.

Egy finn kutató a napokban Budapesten egyenesen burkolt rasszizmusnak minősítette országa lapp-politikáját. Ahogy Aikio asszony rámutatott, a fő etnikai dilemmát az okozza, hogy a kikényszerített identitásváltozás után sem fogadja el a többség egyenrangúnak a levetkőzhetetlen fizikai jellemzőkkel rendelkező kisebbségeit. Az ezzel járó frusztráció pedig, mint tudjuk, depressziót, agresszivitást szül. Az önfeladás „előszobája", amikor maga a lapp kezd hinni saját alacsonyabb rendűségében, és belső gátlást épít ki kultúrája továbbadása ellenében. Amikor az elnemzetlenítés már olyan mélyre hatol, hogy maga a kisebbség követeli önnön beolvasztását. A negyvenes évek végén,

midőn Norvégiában először vetődött föl egy legalább részleges lapp iskolaterv gondolata, a megvalósítást legerőteljesebben a helybéli lappok igyekeztek megakadályozni. Mint a karasjoki tanárok fogalmaztak: „Úgy véljük, hogy a lapp nyelvű lakosság a norvég nép részét képezi. Annak érdekében, hogy a letelepedett lappok biztos anyagi helyzetének alapjait megteremtsük, olyan oktatást kívánunk, melynek célja a teljes norvégosítás." Más skandináv országokban is arra ösztönözték a szülőket, hogy gyermekükkel kizárólag többségi nyelven értekezzenek. A makrokörnyezet asszimiláló nyomása immár elérte a társadalom alapegységét, a családot. A kisebbség tehát meggyőzetett, hogy saját kultúrája értéktelen vacak, amit jobb lesz mielőbb a lomtárba dobni, s felcserélni a csillogóbb, úri divattal.

Vagy mégsem?

Jávorszky Béla kitűnő könyvéből, amelyet Észak-Európa kisebbségeiről írt, megtudjuk, hogy az elmúlt évtizedekben e kicsiny nép poraiból föltámadván megkísérli a lehetetlent: önnön regenerálását. Az 1950-es évtizedben rendezhették meg az első összlapp konferenciát, először követelték közösségi jogaik elismerését, az anyanyelvű oktatást, kultúrájuk, szokásaik emancipálását. Nemzeti szervezeteik immár koordinálják lépéseiket, bekapcsolódtak az európai és globális kisebbségvédelmi szervezetek munkájába. Mára eljutottak a különböző nyelvjárásaik, helyesírásuk egységesítéséig, íróik, képző- és zeneművészeik, tanáraik szövetségekbe tömörülnek, zászlót, himnuszt, tudományos intézetet teremtettek. Végre kialakultak a részben vagy teljesen lappnyelvű tanítás feltételei is, legalább a lapp többségű területeken.

A szemléletváltozás okai közé a világháború többségi-kisebbségi sorsközösségek tudatosító szenvedéseiket, az emberi jogok egyetemes előtérbe kerülését, a lappoknak a hatalom által már veszélytelennek ítélt integráltsági fokát, s az érintettek felébredt önvédelmi, megmaradási reflexeit sorolhatnám. Hogy nem késő-e még? Az emberiség történetében pozitív, negatív példákat egyaránt találunk erre nézvén. A lappokat körülvevő népek mindenesetre kezdik belátni a korábbi gyakorlat tarthatatlanságát: reális esélye van a hivatalos nyelvi státus elérésének, megteremtődhet talán a kulturális-gazdasági, esetleg területi autonómia, a négy országra szakadt lappság életének egységes jogi szabályozása. Testvérekként reménykedjünk tehát, a csoda bekövetkezhet: a finnugor lappok nem a kipusztulás, hanem a valós föltámadás felé tarthatnak.

(1991)

Lokalitás a globalitásban

A magyarság és a szomszéd népek sok évszázados együtt létezése, a többségi és kisebbségi helyzet impériumváltozásoktól függő változásai számtalan szépirodalmi, tudományos, ismeretterjesztő kötetnek, tanácskozásnak, programnak képezte tárgyát az elmúlt évszázadokban. Közös jellemzőjük, hogy a térség egyik gyúanyagát, ún. kényes kérdését érintik. Megközelítésüket egyfelől, akár a veszélyeztetettségből, akár az uralmi helyzetből adódó elfogultság alapállása, másfelől viszont az objektivitás igénye jellemezheti.

Ez utóbbi mondható el a címben jelzett tanulmánykötetről, amely a *Lokális identitás és interetnikus kapcsolatok elemzése Kárpát-medencei magyar településeken* című stratégiai program eredménye. Négy műhely – az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, a csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport, a kárpátaljai Limes és a felvidéki Fórum kutatócsoport –, hároméves közös kutatás keretében kísérelte meg feltárni a történelmi országterület tizenöt településének etnikumközi kapcsolatrendszerét, emellett – meghatározott jellegzetességekre figyelve, esettanulmányokban – a helyi és regionális önazonosság összetevőit.

Az interetnikus viszonyok első s*zempontrendszere* az együttélés időtartama volt, tehát kiterjedt úgy a többgenerációs, mint az újabb keletű együttélésre. A mélyinterjúk és a strukturált interjúk alkalmas módszernek bizonyultak az egymás mellé került népek közötti formális kapcsolatrendszer, a komasági, baráti, a politikai, kulturális és gazdasági kapcsolatok változásainak feltérképezésére. A másik alkalmazott szempontrendszerül az együttélés viszonyait választották. Ennek keretében figyelmük kiterjedt a koegzisztencia hierarchikus vagy egyensúlyi rendszerére, a lezajlott változások okaira és következményeire, a települések belső vezetése vagy a kulturális vezető szerep esetleges módosulásaira, az etnikai feszültségek forrásaira, indítékaira.

Az etnikumok „másikról" való gondolkodási rendszerének feltárása, az észlelt kulturális címkék és előítéletek jelentősen utaltak a vizsgált közösségek identitására. Tapasztalati tény, hogy egy népcsoport etnikai identitása konfliktushelyzetekben erősödik föl, amikor akár kialakult normáikat, akár fizikai vagy kulturális létüket érzik veszélyeztetve. A kutatás *lokális kötődéseket* megragadó szándéka a közösségi önazonosság épülésének, működésének időbeli alakulását, a helyi jellegzetességek mikrorégión belüli összevetését is célozta. Fontos – a honismeret művelőit különösen érintő – vizsgálati pontként szerepelt a szimbolikus terek – emlékhelyek, emléktáblák, szobrok, „szent helyek", történelmi hagyományokat alátámasztó romok stb. – megléte, ill. szerepe a tudatos öndefiníciós törekvésekben. A tanulmányokból levonható egyik fontos végkövetkeztetés, hogy a közösségek lokális és regionális identitástudatának változása szoros összefüggést mutat a politikai, a gazdasági és kulturális rendszerekben lezajlott változásokkal, az anyanemzet és a média hatásával, a mindennapi nyelvhasználat módosulásaival.

A kutatási programba 15 olyan települést vontak be, amelyeket a társult szakemberek már korábban, más szempontok szerint vizsgáltak, következésképp – helyismeretükből

adódóan – az előzetes terepfelmérések mellőzhetővé váltak. A mai *politikai határokon átnyúló kutatási együttműködés* egyfelől összehasonlításokra adott lehetőséget, amelyeket – az eltérő anyaggyűjtési és feldolgozási módszerek ellenére – az azonos kutatási csomópontok (témakörök, eszköztár) tettek lehetővé. Másfelől a *tudományköziség* a sokoldalú megközelítést szolgálta, hiszen a kutatók között szociológusokat, néprajzosokat, nyelvészeket, kulturális antropológusokat egyaránt találunk.

A Kárpát-medence mely magyarlakta régióira terjedt ki a kutatás? A vizsgált települések csaknem felét *Erdély*ből választották, nevezetesen Korond, Fehéregyháza, Kisbács, Zabola, Székelyszáldobos, Székelyzsombor és Apáca szolgált ott a lekérdezés helyszínéül. *Kárpátalj*áról és *Felvidék*ről 3-3 falut – Bátyút, Csapot és Tiszaújlakot, valamint Diószeget, Tornalját meg Taksonyt – vontak be a felmérésbe. A *bácska*i Feketics mellett a *várvidék*i Felsőpulya képezte a terepmunka további régióit.

*Erdély*ben a magyar–román–roma együttélés jellegzetességeire összpontosítottak. Közös jellemzője a vizsgált udvarhelyi, háromszéki, kolozsi, Maros és Brassó megyei településeknek egyfelől a helyi közösségek magyar bürokratikus, gazdasági vezetése, domináns anyanyelv-használata és az etnikus hierarchia csúcsán állás, másfelől a három nép térbeli és kapcsolatbeli elkülönülése. A magyar–román viszonyt a konfliktuskerülő magatartással, a vegyes házasságok kis számával és presztízscsökkentő szerepével írták le a kutatók. A cigányokkal viszont gyakoribbnak ítélték a konfliktusokat, amelynek okát a gazdasági-kulturális különbségekben, következményét a vegyes házasságok elenyésző voltában vélték felfedezni. A jeles kutatók – *Bakó Boglárka, Bíró A. Zoltán, Bodó Julianna, Fosztó László, Gagyi József, Oláh Sándor, Pozsony Ferenc és Túros Endre* – végkövetkeztetése, hogy a kiválasztott településeken a magyarság erős lokális és regionális azonosságtudattal rendelkezik.

*Kárpátalj*án a magyar–orosz–ukrán–roma viszonyok feltárására vállalkoztak. A népesség keveredése itt már előrehaladottabb stádiumba került, amelyet az etnikai határok elmosódottabb voltával, a magyarság hatalmi súlyának csökkenésével, a határváltozások nemzetiségi arányokat befolyásoló hatásával jellemeztek a szakemberek. Az etnikai elkülönülés a nyelvhasználat, a belső kapcsolatrendszer és az egymásról alkotott sztereotípiák terén volt minden irányban kimutatható. A sajnos szakmai szempontból alulképzett, a többségiek nyelvét sok esetben elégtelen szinten beszélő magyarok ugyanakkor erős lokális, kevésbé erős regionális és gyenge anyaországi kötődésekkel rendelkeztek – ebben foglalható össze *Beregszászi Anikó, Csernicskó István és Karmacsi Zoltán* vizsgálatának eredménye.

A *felvidéki* interetnikus kapcsolatokat az impériumváltásokkal összefüggő történeti és az 1989 utáni politikai változások összefüggésébe helyezték. Az iskoláztatás, a nyelv- és névhasználat, a vegyes házasságok, a bürokratikus helyzet terén kétségkívül lemérhetők a módosulások, ami a lokális identitásokat, a szimbolikus térfoglalást, az etnikai elkülönülést is nagymértékben befolyásolta. *Árendás Zsuzsanna, Danter Izabella és Puskó Gábor* kutatásaiból az is kiderül, hogy északi nemzetrészünk és a szlovákság együttélését a mikroregionálisan is gerjesztett konfliktusok, a többségi–kisebbségi kommunikációzavarok, következésképp az etnikai határok megmerevedése jellemzi.

*Bácsfeketehegy*en *Hajnal Virág* a nyelvi-antropológiai megközelítést választotta az őshonos magyar s a később betelepült szerb meg montenegrói lakosság etnikumközi viszonyainak a leírásához. A történelem interjúrészletekből, etnikai sztereotípiák és előítéletek felidézésén keresztül elevenedik meg. A feketicsiek kunhegyesi eredete s a testvértelepüléssel fenntartott kapcsolat elemzése a helyi identitás fontos összetevőire világít rá. A fiatal kutató új adaptációs stratégiák kiépítésére is felfigyelt az ott élők önazonosságában, a nyelvi kapcsolatokban és az interetnikus érintkezésekben.

A *burgenlandi* mikrorégióban *Szoták Szilvia* az erőteljes beolvadás különböző fokozataival találkozott. A vegyes házasságok, a nyelvi asszimiláció eseteinek bemutatása mellett, e közösség nyelv-továbbörökítési erőfeszítéseire, az anyanemzeti gazdasági és kulturális kapcsolatokra, a nyelvi jogok makroszintű áttekintésére is kiterjedt a kutató figyelme. A magyar közösség szimbolikus tereinek egyre csökkenő viszonyai között az idősebb nemzedékek és az értelmiség az, amely fontosnak érzi a lokális/nemzeti identitás átörökítését. Miután törekvéseik jobbára kulturális színezetűek, a többség–kisebbség viszony harmonikusnak, feszültségmentesnek mondható.

A tanulmánykötet használhatóságát nagymértékben elősegítik *Sebők László* etnodemográfiai térkép-mellékletei. Az önismereti irodalomként felfogható könyv összegző tanulmányában *Bakó Boglárka* rámutat, hogy *„globális világunk lokális világokból áll. A lépték lekicsinyítése lehetővé tette, hogy valós élethelyzeteken, kézzelfogható szereplőkön és valódi konfliktusokon keresztül mutathassunk be olyan nagy léptékű társadalmi folyamatokat, melyek egy távoli perspektívából globálisnak tűnhetnek, ám csak lokalitásukban ragadhatók meg valójában. Azaz a velük együtt élő többi etnikumról való gondolkodási rendszerről van szó."*

(2003)

Interjúk

A nemzeti érdekérvényesítésért és összefogásért

Beszélgetés Pozsgay Imre professzorral

Pozsgay Imre a Németh-kormány államminiszteréként irányította többek között a hazai kisebbségekkel és a határon túli magyarsággal kapcsolatos állami politikát. Miben látja ezen időszak eredményeit a megelőzőkhöz képest?

Óriási előrelépés volt a kisebbségi politika megvalósulásában az, hogy külön hivatal jött létre ennek az ügynek az intézésére. Korábban is a Művelődési Minisztériumban, a Külügyminisztériumban, más kormányzati intézményekben foglalkoztak a határon túli magyarság és a magyarországi kisebbségek dolgaival, de részben ideológiailag erősen megkötve ahhoz a szemléletmódhoz, amely az internacionalizmus alapján irányította ezt az ügyet, másrészt a szocialista országok egymás közötti kötelező fegyelme jegyében, teljes visszafogottsággal kezelték ezt az ügyet. Ettől a pillanattól kezdve legalább annyi megengedtetett, hogy fájjon Trianon, és legalább annyi, hogy a nyilvánosság előtt foglalkozzék a kormány, ráadásul egy ez ügyben elkötelezett kormánytag, jómagam irányításával, önálló hivatal keretei között a határon túli magyar kisebbség dolgaival. Mindenképpen áttörés és előrehaladás volt ennek a hivatalnak a létrehozása.

A rendszerváltás – amelynek nemcsak előkészítőjeként, hanem lebonyolítójaként, egyik vezetőjeként kulcsszerepet játszott – többek között a kisebbségpolitika tekintetében is mérföldkő volt: elég csak Antall József kijelentésére utalnunk a tizenötmilliós nemzetben gondolkozásról. Mint akkori szocialista, majd független parlamenti képviselő, miként ítélte meg az 1990–94 közötti kisebbségpolitikát?

A tizenötmilliós nemzetben gondolkodás, az Antall József-i kijelentés pezsdítőleg hatott nemcsak a határon kívül élő magyarságra, a szórványmagyarságra, hanem az anyaország népére is. Ez volt az első olyan politikai alkalom, amellyel a mai magyar állam területén élő magyarságot rádöbbentették arra, hogy a magyar nemzet szálláshelyei és államhatárai nem esnek egybe, hiszen az előbbi válaszban is említett ideológia következményeként erősen kihalófélben volt az egyetemes nemzetben való gondolkodás. Amolyan államnemzeti szintre szorítottak vissza bennünket, magyarokat. Voltak nemzedékek már, amelyeknek alig volt halvány tudomásuk is arról, hogy egyáltalán ugyanahhoz az egykori hazához, ugyanahhoz a közösséghez tartozó, ugyanazt a nyelvet és kultúrát valló magyarság él itt a közelben. Rémtörténeteket mesélhetnék erről, ha az idő engedné. Kétségtelen, ez a tizenötmillió magyarról szóló kijelentés megvilágosító szerepet játszott az itthon élő magyarság tekintetében is.

Ami a gyakorlati kisebbségi politikát illeti, úgy érzem, hogy az Antall-kormánynak is voltak mulasztásai. Az említett történelmi jelentőségű megnyilvánuláshoz ugyanis erősebb és hatékonyabb eszközöket kellett volna hozzákapcsolni. Hiszen azt az alkotmányos követelést, hogy a magyar állam felelős mindaddig a határon kívül élő magyarságért, amíg ott, ahol él és élni adatott neki, nem kapja meg közösségi életben maradásához szükséges eszközöket és feltételeket, sőt éppen e közösségi léte és magyarságban

való továbbélése van veszélyben, addig a magyar állam felelőssége vitathatatlan. Ezt egyébként az alkotmány tartalmazza is. Az alkotmányt azonban konkrét, végrehajtható törvényhozási formában is érvényesíteni kellett volna. Tehát az adott hivatali kereteket tágítani, az adott támogatási eszközöket bővíteni, szaporítani lett volna szükséges, mégpedig olyan mértékig és olyan formában, hogy az már visszavonhatatlan legyen, bármilyen kormányzati rendszer van az országban. Ez sajnos nem történt meg az előző ciklus idején. Én megértem, hogy ezer más gond is gyötörte annak a korszaknak a kormányát, de nagyobb figyelmet kellett volna az ügyre fordítani ebből a szempontból is, és nemcsak a deklarációk szintjén.

A Pozsgay Imre és Bíró Zoltán által életre hívott Nemzeti Demokrata Szövetség sokunkban a részérdekeken felülemelkedő, minden tisztességes, népben, nemzetben érző egyén és csoport iránt nyitott, hiteles centrum ideáltípusát rajzolta fel. Az egyetemes magyar érdek és értékek következetes érvényesítését és védelmét képviselve, a valóságos nemzeti-társadalmi kérdésekre keresett gyakorlati válaszokat és megoldásokat. Az 1991–96 között fennállt szervezet erényeit, hozadékát, s végül a megszűnésének okait kérem, hogy foglalja össze dióhéjban.

A Nemzeti Demokrata Szövetség Bíró Zoltánnal és barátainkkal közösen elindított kísérlet volt két dolog tisztázására. Az egyik, hogy valódi mozgalmi alapokból kiinduló politikai kezdeményezésnek van-e létjogosultsága a rendszerváltás idején berendezkedett Magyarországon. A másik, hogy van-e esélye a parlamenten kívüli erőknek, szervezeteknek politikai szerephez jutni a parlamentáris demokráciában és bekerülni az országgyűlésbe. Ma is vallom, hogy ezt a kísérletet meg kellett tenni. Nem a nemzet egyéb szervezeteivel való szembenállás vezetett bennünket, legfennebb bizonyos tevékenységek kritikája, de elsősorban az a kérdés, hogy hogyan lehetne népi társadalmi bázisról megszervezni egy nemzeti centrumot ebben az országban. A kísérlet megbukott, de a feladat még mindig itt áll, mert azóta sem kaptuk meg a választ, hogy ez lehetséges-e. Akkor, 1994-ben nem volt lehetséges, ugyanis 1994-ben egy erősen sikerorientált, értéktagadó politikai mozgalom és mozgás kezdődött el a kiábrándultság, az első rendszerváltó élmények hatása alatt, és az intézményesített rendszerváltás következtében. Tudniillik a megszervezett és parlamenti szerephez jutott pártok közös érdeke az volt, hogy több klubtag ne legyen jelen. Az állami támogatások, a pártoknak nyújtott szubvenciók rendszere úgy alakult, hogy mind a nyilvánosság birtoklásában, eszközeinek felhasználásában, mind a pénzügyi támogatásokban a parlamenten kívüliek esélytelenek legyenek. Ezt tudtuk bizonyítani, hiszen mostanában is fellapoztam a Nemzeti Demokrata Szövetség programját, s vallom, hogy '94-ben nálunk tisztább, célszerűbb és mértéktartóbb programajánlatot egyetlen párt sem tett a magyar választópolgárnak. De miként szavazhatott volna ránk, ha nem jutott el hozzá.

Megismétlem: eszköztelenül, pénztelenül, nincstelenül ezt a feladatot nem tudtuk megoldani.

Pozsgay Imre sok éve kurátorként is tevékenykedik a határon túli magyarok önazonosságát segítő Illyés Közalapítványban. Rövid véleménye iránt érdeklődöm az alapítvány jelentőségéről, illetve hatékonyságáról.

Úgy hiszem, maga a kezdeményezés is nagy jelentőségű volt, még akkor is, ha a második kérdésre adott válaszomban már elmondtam a gyengeségekről is a véleményemet. De önmagában megkapó volt számomra, hogy ezt a közalapítványt Illyés Gyuláról nevezték el. Emléket állít e tekintetben is a korszak nagy költőjének, alkotójának, mert ha valaki megfogalmazta a magyar sorskérdéseket és benne első helyen a határon túl élő magyar közösségek sorsára utaló követeléseket, akkor az Illyés Gyula volt, és ebben való következetessége megérdemli, hogy egy méltó intézmény viselje a nevét. Azt azonban hozzá kell tennem, bár tisztes kuratórium és kezdettől fogva megfelelő összetételű személyi ügyintézés kísérte az Illyés Alapítvány munkáját, nagyon fontos volt a Kézfogás Alapítvány kezdeményezése az Illyés Alapítványon belül. Tehát a praktikus kapcsolatok építésének a szándéka is. Több ilyen alapítvány kellene a feladatok megvalósítására, hiszen a jogos igények összeadott összege is messze túlhaladja az Illyés Alapítvány rendelkezésére álló eszközöket…

Esztendők óta félévenként több mint ezer hallgató választja politológiai előadásait a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen. Emellett vendégprofesszor Miskolcon és Veszprémben, rektora a Szent László Akadémiának… Tapasztalatai szerint mennyire fogékony a felsőoktatásban résztvevő ifjúság a nemzeti sorskérdéseinkre?

Mind Debrecenben, mind Miskolcon, Veszprémben nagyon jó tapasztalataim vannak. Így aztán én nem tartozom azok közé az elkeseredett szkeptikusok közé, akik már-már lemondanának arról, hogy egyáltalán érdemes az ifjúsághoz a nemzeti önazonosság, a nemzettudat dolgaiban közeledni. Debrecenben az idén azt hiszem rekordot javítok, most erre a félévre majdnem másfélezer hallgató iratkozott be a szabadon választható kurzusomra, amiből nem feltétlenül arra következtetek, hogy ott mind híveim és mind a nemzettudatban gondolkozó emberek vesznek részt, de kíváncsiak a közelmúlt történelmére. Az érdeklődés nagyságát nemcsak a feliratkozottak és az előadásokon megjelenők nagy-nagy száma mutatja, hanem a kérdések is. Én időközönként lehetővé teszem, hogy e nagy tömeg ellenére kérdéseket intézzenek hozzám, s többnyire tájékozottság, felelősségtudat és nemzeti érzékenység sugárzik ezekből a kérdésekből, így törekszem becsülettel méltó választ adni a hallgatók kezdeményezéseire, észrevételeire. De nem hallgathatom el, hogy a fiatalok viszolyognak a politikától. Én a katedrát természetesen kortes célokra nem használhatom, tárgyilagos vagyok, s ez a tárgyilagosság nekem tökéletesen megfelel, mert aki a magyar nemzet történetében tárgyilagos tud lenni, az az igazságot közvetíti, aki az igazságot közvetíti, az nemzeti elkötelezettségre nevel. Mi vagyunk talán egész Közép-Európában, éppen veszteségeink és óriási sorscsapásaink miatt, az egyetlen nemzet, amelyik nem kénytelen hazudni. Eljött a történelmi igazság kimondásának az ideje, erre várnak a hallgatók.

Professzor úr több éve elnökségi tagként részt vesz a Magyarok Világszövetsége munkájában. Az egyre sürgetőbb nemzetstratégia kimunkálása, a gyakorlati teendők vitele tekintetében hogy jellemezhető ez a periódus?

Úgy hiszem, tanulságos számunkra az, hogy a szomszédos nemzeteknek néha lappangó, néha kimondott koncepcióba foglalt nemzetstratégiája van, de van nemzetstra-

tégiája. Ezt sikereikben, önérvényesítő képességükben mind, mind látjuk. Furcsa kijelentés, amikor fiatal nemzeteknek mondom ezeket az utódállamoknak is nevezett új államalakulatokat és nemzeteiket, de itt most nem a kontinuitás a lényeg, hanem hogy mikor tudtak a nemzeti újjászületés útjára lépni. S e tekintetben mind a szlovákok, mind a románok, mind a szerbek másfél-két évszázad óta sikert sikerre halmoznak. Sajnos a rovásunkra is. Egyszer eljön a közös megértésnek is az ideje, de egy valamit a magyarságnak ebből meg kellett tanulnia: hogy saját nemzetstratégiát kell, nemcsak a fennmaradás, hanem a jövendő sikeres érvényesülés érdekében megfogalmaznunk. Pillanatnyilag ennek a megfogalmazására legalkalmasabb szervezetnek én a Magyarok Világszövetségét tartom, amelyik indíttatásánál, történelmi sorsánál és alapszabályánál fogva egyaránt minden magyarra tekintettel lévő, de magyarság dolgában pardont nem ismerő, elkötelezett szervezet. Nem pártpolitikai szervezet, ilyen szempontból pártok felett áll, de nem politikamentes szervezet. Nemzetpolitikában gondolkodik - ez a rendeltetése is. Ha ezt kiirtják belőle, akkor az már nem a Magyarok Világszövetsége, ha nem másvalami lesz: horgászegyesület vagy sportgyülekezet, de biztos, hogy nem a Magyarok Világszövetsége. Ezt látom én fontosnak, s ha ez a rendeltetése, akkor feladatai közül nem háríthatja el a nemzetstratégia megfogalmazását. A Magyarok Világtalálkozója 1996-ban, a Millecentenárium esztendejében világosan megmutatta, hogy van rá igény, s ezt a szükségletet a Világszövetségnek ki kell elégítenie. Én magam is tagja vagyok annak a bizottságnak, amelyik a nemzetstratégia előkészítésén fáradozik.

Az 1987 szeptemberében lezajlott lakitelki találkozó legitimitásában s nyilatkozatának későbbi közzétételében történelmi érdemei vannak Pozsgay Imrének. Ha ezt a genezist tekintjük, cseppet sem meglepő, hogy tavaly bekapcsolódott az MDF oktatási, művelődési és tudományos bizottsági munkájába, s a folyó választási időszakban már a párt országgyűlési képviselőjelöltjeként, sőt megyei listavezetőjeként is szerepel. Befejezésül hadd kérdezzem az e táborhoz való csatlakozása indítékait, jövőbeni reményeit, valamint, hogy milyen esélyét látja a rivalizáláson felülemelkedő, kormányváltást is hozható ellenzéki összefogásnak?

Még mindig nem mondtam le arról, hogy ezzel az egész kormányzattal szemben valódi alternatívát lehet megfogalmazni, és egy demokrácia természetes váltógazdálkodását megteremteni, amely nem feltétlenül szitok-átok hadjáratban nyilvánul meg, hanem inkább programok pozitív ütköztetésében. Félek, hogy a kampány visszataszító lesz. Sajnos rövidtávú visszaemlékezéseim ezt igazolják inkább, de reményeim mégis egy programérvényesítő, a nemzeti akaratot kifejező nemzeti összefogásban nyilvánulnak meg. Ennek a nemzeti összefogásnak a lényegét politikailag abban látom, hogy a nemzeti oldalon küzdők tudjanak lemondani valamiről, elhatározni, hogy bevisznek valamit egy ilyen szövetségbe. Ma még a vita arról folyik, hogy mit vesznek majd ki belőle. Hát előbb tessék összeadni, és bizonyos dolgokról lemondani, lesarabolni a saját pártambíciókat arra a fokra, hogy egyetlen párt se kényszerüljön elveszteni arculatát, de egyik párt se pártcélokat kövessen, amikor ebbe a szövetségbe belemegy. Ezt látnám nagyon fontosnak, hiszen akik elámulnak és elájulnak az aktuális közvélemény-kutatási eredményeken, azok talán nem is sejtik, hogy a mai közvélemény-kutatás még nem választási eredmény. A választásokig a közvélemény-kutatást nem bénító eszközként

kell használni, hanem meghaladandó helyzetként. Tehát miközben szomorúan nézem a nemzeti demokratikus oldalon tapasztalható ellentéteket, viszályokat, még mindig abban bízom, hogy a bázis erős nyomást fog gyakorolni a felsőbbségekre az egység megszervezéséért. Ebben az esetben kormányképes erő szerveződik a mai ellenzéki oldalon.

(1997)

„Csehszlovákiában élő magyar történészként határozom meg önmagam”

Püspöki Nagy Péterrel beszélget Székely András Bertalan

Ha valaki manapság a magyar történettudomány felvidéki műhelyeit, művelőit hozza szóba, minden bizonnyal legelőször Püspöki Nagy Péter munkásságát fogja említeni. A valószínűsíthető feltevés mögött nem csupán személyhez köthető, esetlegesen elfogult értékítélet rejlik, hanem bizonyítható erejű, valóságos teljesítmény: több mint másfél évtized nemzetközileg elismert termékeny kutatómunkája. Eddigi tevékenységét döntően három nagyobb területen figyelhetjük meg: a Kárpát-medence és az észak-balkáni térség korai középkorával, a történeti forrástudományokkal (címertan, íráselmélet és -történet, pecsét- és oklevéltan, történeti földrajz), valamint a mai Szlovákia magyarlakta vidékeinek a történetével egyaránt foglalkozott. Püspöki Nagy Péter 1987 nyarán a Magyarságkutató Csoport vendégeként nagy érdeklődéssel kísért előadást tartott a szlovákiai magyar történettudomány – tágabb összefüggésben: társadalomtudományok – két évtizedéről. Ezt követően kerestük fel otthonában, Pozsonypüspökiben, hogy erről, valamint személyes életútjáról részletesen elbeszélgessünk vele.

A hazai tudományos gyakorlatban sem sűrűn előforduló, de Csehszlovákiában végképp ritka státusszal rendelkezel, szabadfoglalkozású tudományos kutatóként dolgozván. Római katolikus teológiai, majd történelem szakos bölcsészdiplomád kézhezvételétől, 1971 óta, mint független szakember tényked sz. Hogy merült fel benned az ilyen, tájainkon szokatlan típusú munkavégzés gondolata, voltak-e különleges indítékaid erre, s nem jár-e vajon megélhetési gondokkal?

Egyáltalán nem állt szándékomban, hogy szabadfoglalkozású tudományos kutatóként keressem a kenyeremet. Valaha az eredeti tervem, amely néhai tanárom, *Husčava* professzor úr szándékaival is egyezett, az volt, hogy mellette paleográfiával és történeti segédtudományokkal foglalkozhatom. A professzor úr váratlan halála, nem kevésbé pedig az a körülmény, hogy még egyetemi hallgató koromban két önálló kutatáson alapuló tanulmányom – A felsőszemerédi rovásemlék és a Limes Romanus na Slovensku – jelent meg, tudományon kívüli indítékok folytán az intézményes tudományos életben való részvételem előtt bezárták a kaput. S mivel a kutatást tartottam határozott életcélomnak, éltem a törvényadta lehetőséggel és megkezdtem szabadfoglalkozású tudományos kutatói pályámat. Tizenhetedik éve ezt a státust Szlovákia területén egyedül gyakorlom.

Munkásságom folyamán tehát soha, semminemű állami támogatást nem élveztem. A tanulmányaimban és az értekezéseimben közzétett kutatásaim költségeit könyveimből és a címereimből befolyt honoráriumokból fedeztem a megélhetési költségekkel együtt. Feleségem, Szilvia, akivel 1972-ben kötöttem házasságot, egyetlen segítőtársam és munkatársam.

Aki közléseidet és személyiségjegyeidet valamennyire ismeri, észlelhette, hogy témaválasztásaidban kizárólag a tudományos érdeklődés vezet, de egy-egy kérdés felelősségteljes vizsgálatától az sem riaszt vissza, ha az kényes jellegűnek minősül. Térségünkben, de az óceánon túl is nagy visszhangot kiváltó tanulmányaid, előadásaid egy része a szlovák őstörténet neuralgikus pontjáról szól, a Nagymorva Birodalommal kapcsolatos. Kérlek, foglald össze dióhéjban a Nagymorávia fekvésére, az államalakulat jellegére vonatkozó álláspontodat, s legalább jelzésszerűen az arra érkezett csehszlovákiai és nemzetközi reflexiókat.

A pozsonyi Irodalmi Szemle 1976-os évfolyamában tanulmányt tettem közzé, *Az ősi Nyitra a kortársak híradásai és a történészek elképzelései alapján* címmel. Ebben a Szvatopluk által 880-ban megalapított nyitrai püspökségnek, meg Pribina első (moesiai) székhelyének, Nitrawának a megkülönböztetésével első ízben hangzott el csak szlovákiai kétkedés a hivatalos Nagymorávia-koncepció történeti hitele kapcsán. A dogmává merevedett elmélet képviselői részéről hihetetlenül heves, „boszorkányüldözés" jellegű reakciókat váltottak ki „eretnek" nézeteim. *Peter Ratkoš* a Szemlében intézte az első támadást, nem éppen tárgyilagos hangnemben. Válaszomat – a nyomtatott ígéret ellenére – szerkesztői óvatosságból nem közölték. 1977 áprilisában a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi intézete a „Csillag a máglyán" szellemét idéző, több mint ötórás vitát rendezett mintegy negyedszáz szlovák kutató indulatoktól fűtött hozzászólásával. Az azóta sem nyilvánosságra hozott polémia elnöki zárszava szerint nyitott kérdésről van szó, amelyről súlyosságára való tekintettel továbbra is beszélni kell.

A megvitatott téziseim (Tézy k diskusii o studii „Ősi Nyitra" t. j. o niektorych problémoch starej Nitry a Veľkej Moravy) az OSZK-ban is megtalálhatók. Az elmélet egyszerű forráskritikára épül: huszonhárom kortársi feljegyzést találtam, amelyekben kifejezett vagy közvetett adatok olvashatók Nagymorávia földrajzi fekvéséről. Valamennyi azt bizonyítja, hogy Szvatopluk országa, azaz Nagymorávia, annak kiterjesztése, 873 előtt a Vaskapu, Belgrád és Szirmium vidékén terült el.

Állításomnak ellentmondó forrást az elmúlt tíz évben sem tárt föl senki. A vita után írásban felajánlottam az intézetnek, hogy a szóban forgó témát részletesen kidolgozom szlovák nyelven, tudományos közlés céljára, az intézmény illetékesei azonban ez elől elzárkóztak. A következőkben a Valóság 1977. évi 11. száma adott lehetőséget nézeteim kifejtésére. Itt utaltam rá, hogy az un. avar kultúrájú csontvázas sírok etnikai hovatartozásának kérdésében azokból az egykorú és időben közelálló, írott forrásokból kell kiindulni, amelyek az akkori szlovákokat egyértelműen jellemzik. A szláv–avar szimbiózis alátámasztását szolgáló bizonyítékokban nem fordultak elő megfelelő tények és érvek. A történeti források fényében – amelyeket a régészeti leletek is igazolnak – a Morva és a Garam folyó közötti területen a szláv elemek túlsúlyának kezdeteit 791–805 közé kell helyezni. E terület, a későbbi Morva őrgrófsággal azonosítható, Kismorávia mellett azonban a mai Jugoszlávia már említett vidékén, a Morva folyó környékén létezett a pogány Nagymorávia, ahol *Cirill* és *Metód* térített. Ez utóbbi tételt a Magyar Tudományos Akadémia és a József Attila Tudományegyetem Szegedi őstörténeti konferenciáján igazoltam 1979 márciusában.

Az 1980. és 1982. év során alkalmam nyílott a pittsburghi Duquesne Egyetem XIV. és XVI. történész fórumán is kifejteni a fenti álláspontomat. Azóta nézeteim – amelyekhez hasonlókat a tengeren túl csak *Boba Imre* professzor képviselt – amerikai, osztrák, nyugatnémet és bolgár megerősítést nyertek. Magyarországon az említett szegedi konferencia nagyon pozitív vitával zárult e téren, *Kristó Gyula* és *Erdélyi István* könyveikben osztják véleményemet. Egy magyar régészről tudok, *ifj. Szőke Miklós*ról, aki elméletemmel nem ért egyet. *Foru Senga* japán történész nem a források, hanem a feldolgozások alapján is felismerte a hagyományos szlovák szemlélet tarthatatlanságát.

Otthon az 1977-ben szükségesnek nyilvánított objektív polémia mind a mai napig várat magára. Nem nyitott, hanem lezárt kérdésnek, mondhatnám tabunak tekintik. Immár harmadik évtizede terjesztik a Nagymoráviával kapcsolatos forrásoknak ellentmondó, nem egyszer a Kárpát-medencén kívül eső területekre vonatkozó adatok adaptálását tükröző elméletüket. Szent Metód halálának 1100. évfordulóján, 1985-ben minden konkrétum említése nélkül az ideológiai diverzió címkéjével illették a hivatalostól eltérő tudományos nézeteket a szlovák szaksajtóban. Érveimmel kapcsolatban a tízéves hallgatást a vitaképtelenség bizonyítékaként fogom fel. Magam az elmúlt évben a Csehszlovák Tudományos Akadémián számoltam be folyamatos, e tárgykörbe vágó kutatásaimról.

A címeralkotás terén szerzett tapasztalataidat három heraldikai és esztétikai alapelvben összegezted, nevezetesen a megkülönböztethetőség, a jellegzetes alakítás és a találékony kifejezésmód elvében. A csehszlovákiai városok címerhasználati jogát egy 1967. évi rendelet újította fel. Püspöki Nagy Péter a hatvanas évek végétől kezdve foglalkozik eredményesen a címertan elméleti és gyakorlati kérdéseivel. Mely szlovákiai települések címereit készítetted el, milyen módszert követtél, s miként fogadták műveidet?

Egyrészt olyan városoknak alkottam új címert, amelyeknek nem volt még igazi címere (Dunaszerdahely, Párkány, Ipolyság, Nagymegyer), másrészt a régi korokban különböző címerekkel rendelkező városok szimbólumát újítottam meg (Rozsnyó, Zseliz). Alapvetően arra törekedtem, hogy történetileg hiteles gondolatot válasszak ki, amely a polgárok számára kedves és elfogadható, ugyanakkor heraldikailag a kivitelezés se ütközzön akadályba. Ezek általában a város nevének „beszélő címer" formájában történt rögzítései. Így például *Dunaszerdahely*nél, ahol létezett egy római kori település és a középkori városhely, a címer alapszimbólumát a Mercurius-jegyben – a szerdai nap istene az antikvitásban – találtam meg, amelyet a kék folyó (a Strauss-féle Kék Duna keringő) motivációja sávjaival egészítettem ki, ahol az arany mező és a kék sávok hatos változása a várost létrehozó hat községre utal. *Zseliz*nél pedig a finnugor *sil*ből (sündisznó) származó településnév esetében a pajzsmező jobb felén arany mezőbe három vörös tüskét – a sün tüskéit –, a baloldali, kék mezőbe pedig a mezővárost egységes gazdasági keretekbe és fellendülésbe hozó Esterházyak griffjét helyeztem. A középkorban az óbolgár kakas szóból képzett Kakat nevű falu helyén az oszmán hódoltság idején háromszögletű erődöt épített az esztergomi bég, amelyet Dzsigerdelen Parkaninak neveztek a törökök, ebből származik a település magyar neve: *Párkány*. A történelemi képet

heraldikai eszközökkel úgy fejeztem ki, hogy az arany háromszöget, Párkány jelképét helyeztem egy kék címerpajzsra, és az arany háromszögbe egy vörös kakasfejet a régi Kakatra utaló „beszélő jel"-ként.

A városok tanácsai, valamint a lakosság örömmel fogadta s vette használatba a címereket, amit kiadott könyvek, emléktárgyak, monumentális kivitelezésű címerpéldák sorozata bizonyít. A Genfben és Párizsban székelő *Nemzetközi Heraldikai Akadémia* ezek alapján tisztelt meg levelező tagságával. A fogadtatás teljességéhez sajnos az is hozzátartozik, hogy egyes kollégák – pl. A szlovák családi címerek c., hírhedtté vált kötetek szerzője –, a szlovákiai magyar kisebbség öntudatának hivatalosan elfogadott dokumentumait látván bennük, évek óta küzdenek a városcímerek eltöröltetéséért.

Paleográfiai kutatásaid súlyponti kérdése a magyar rovásírás eredete. Őstörténetünk nyitott fejezetei szempontjából miért, milyen jelentőségét látod e problémakörnek?

A magyar nemzeti írásként vagy rovásírásként emlegetett írással az első kapcsolatom két évtizede, mint egyetemi hallgatónak még igen gyakorlati volt. El kellett olvasnom egy akkor újnak számító emlék, a mai Szlovákia területén fekvő *Felsőszemeréd* templomának portálé-feliratát 1482-ből: Kürakó János mester. Ettől fogva időről-időre foglalkozom a magyar rovásírás helyével és szerepével a művelődéstörténetünkben. Az a szándékom, hogy a máig nyitott kérdések sorsára – honnan ered ez az írás, kinek az írása volt valójában – a paleográfia tudományának egyetemes törvényei s kutatási eredményei ismeretében adjak választ. Kétségtelen tény, hogy a magyar nemzeti írás ma sokakat érdeklő téma, ezért nem meglepő, hogy az alapvető kérdésekben sokféle nézet uralkodik.

Véleményem szerint – amit az 1981-ben az ELTE-n megrendezett „800 éves a magyar írásbeliség" c. konferencián kifejtettem – a *nikolsburgi ábécé* jeleivel írt hiteles emlékeink, melyek sora Mátyás király uralkodásának végén indult, csak másodlagosan maga az írás. Egy, a honfoglalás előtt a Kárpát-medencében élt nép – talán az avar vagy annak egy csoportja – használta ezt, majd sokszázados szünet után a régi írások iránt érdeklődő humanista tudósok újították föl a magyar írást. Ezzel szemben a honfoglaló magyarságnak volt egy, az óhazából hozott saját *nemzeti írása*, de ezt olvasni még nem tudjuk. Jelenleg mintegy huszonötre tehető a megfejtés nagyon kis reményét nyújtó ezen írásos emlékeink száma. Saját részemre azt a feladatot tűztem ki, hogy a szóban forgó emlékeket összegyűjtsem, megállapítsam a bennük használt írásjelek számát, azok alakját, az olvasás irányát, illetve az egyes dokumentumok kritikai szövegét és variánsait. Munkámmal elő szeretném segíteni egy majdani szerencsés megfejtő munkáját, aki egyszer talán a megfejtésre még alkalmasabb szöveg birtokába jut majd.

Számos szlovákiai és magyarországi meghívás mellett előadásokon, tanácskozásokon számoltál be kutatási eredményeidről Nyugat-Európában, az Egyesült Államokban és Kanadában. Milyen benyomásokkal, hasznosítható tapasztalatokkal tértél vissza utazásaidról?

Kutatási témáim olyan érdeklődési körbe épülnek be, amelyet nem határol el egy kisebbségi régió. Úgy érzem, nem mozgok légüres térben, a szakma és a tágabban vett érdeklődő nagyközönség egyaránt tud munkáimról, s magam is súlyt fektetek a velük való találkozók során a közös hang megtalálására. Éppúgy, mint odahaza, megjártam az

anyaország számos előadótermét az intézetektől klubokig, s talán némiképp ismerem az Európába s az Újvilágba szétszóródott magyar társadalmat is. Tapasztalatom szerint a kutatói igazmondás és a tárgyilagosságra való törekvés vitathatatlanul baráti fogadtatásra talál az említett területeken. A másajkúakkal való szóértés pozitív példáira áttérve a pozsonyi Comenius Egyetem bölcsészkarára gondolok először, ahol 1985 végén a morva-kutatással kapcsolatos eredményeimről számoltam be. Korábbi válaszomban érintettem, hogy vizsgálataim nem támogatják a mítoszteremtő, hagyományos szemléletet, sőt ellentétben állnak vele, a döntően szlovák hallgatóság tagadhatatlanul átérezte a tények erejét s a kutatás tisztaságának erkölcsi fölényét. A helyes értékrend megismerését segítette elő számomra Észak-Amerika néhány nagyobb egyetemének a meglátogatása és az ottani előadásaimhoz kapcsolódó párbeszédek. Itt tudtam igazán párhuzamba állítani egy hatalmas ország fejlett tudománya tükrében kis nemzetünk tudományosságának helyét és értékeit.

Táj- és helytörténeti munkásságod széles kört ölel fel mind tematikai, mind földrajzi értelemben. Névtani, történeti, földrajzi műveid mellett szülőhelyed monográfiája, sőt tűzoltótörténete az igényes honismereti irodalmat gazdagítják. Példaszerűen felépített Boldogfa-köteted a településtörténeti oklevéltani, család- és művészettörténeti vonatkozások mellett teológiai elemzéseket is tartalmaz. Címeres könyveid az adott település társadalomtörténeti folyamataira is fényt derítenek. Miben látod a komplex regionális történetírás jelentőségét és ilyen irányú munkásságod fogadtatását az ott lakók és a kollégák részéről?

A táj- és helytörténetírást részben a szülőföld iránti szeretetből, részben meggyőződésből művelem. Közismert, hogy Szlovákia déli részei történetének tudományos feltárása teljesen elhanyagolt. Felvirágoztatásán való fáradozás tehát erkölcsi kötelesség is. Ugyanakkor meggyőződéssel vallom, hogy a szolid kutatásra épülő regionális történetírás az egyetemes történetírás egyik legmegbízhatóbb alapja.

Medievisztikai munkaeredményeim jelentős része éppen a mélyenszántó, regionális vizsgálatok közben kipattant felismerések megragadására épült. Következetesen ragaszkodom hozzá, hogy ez irányú munkásságomat képviselő írásaim mind a magyar, mind a szlovák közönséghez eljussanak – könyveimet szerzői fordításban többségi nyelven is megjelentetem.

A kötetek fogadtatásának illusztrálásaként elmondom, hogy az országos terjesztésű, szlovákiai magyar könyvek általános példányszámának többszörösében megjelent Boldogfa és címeres könyvek – helyi terjesztéssel és részben kiadással – igen gyorsan elfogytak, kevésnek bizonyultak. A számos pozitív reflexió – neveket hadd ne említsek – a magyar levéltári, történész és honismereti sajtó mellett szlovák folyóiratokban is napvilágot látott.

A Magyarságkutató Csoportban tartott előadásod a két világháború közötti Szlovenszkó figyelemre méltó és fel nem dolgozott, magyar honismereti irodalmáról tudósított. Kiknek a teljesítményét emelnéd ki a háború előtti és utáni ilyen jellegű írástudók közül?

A mainál sokkal pezsgőbb sajtó hétről-hétre közzétett honismertető írásokat, ezek azonban inkább kulturális, ismeretterjesztő, mint tudományos értéket képviselnek. A

gazdasági, financiális gondok ellenére 10-15 komoly helytörténeti munka is megjelent. Így pl. *Alapy Gyula*, volt Komárom megyei főlevéltáros többek között Jókai szülővárosáról és a csallóközi halászatról írt értékes köteteket. Írásainak és művelődésszervező munkásságának nagy hatása volt a húszas évek második felében. Így *Benczúr Vilmos* a százéves kassai színészegylet történetét, *Hetey Gyula* a Zoborvidék s a Vág völgye, *Haiczl Kálmán* pedig Érsekújvár, Léva és Párkány múltját dolgozta föl. Pozsony és környékének, valamint az akkor Csehszlovákiához csatolt Ungvár kutatására *Sas Andor*, a Comenius Egyetem első magyar szemináriumának vezetője összpontosította figyelmét.

Értékálló egyháztörténeti munkák születtek – templomok, szerzetesrendek históriája –, ezeket azóta sem dolgozta fel senki. Mintegy harminc regionális családtörténeti kutatás is zajlott, a fellendülő azonosságkeresés jegyében. A periodikák közül talán a legigényesebbnek a Léván székelő Szepes Történelmi Társulat 1919–31 közötti évkönyveit, továbbá Alapy komáromi „Magyar Kultúrá"-ját nevezhetjük. Az 1938–45 közötti Magyarországhoz tartozás után az ismételt főhatalom-változás s a jogfosztottság évei visszavetették a szlovákiai magyarság kulturális-tudományos életét. A hatvanas évek végétől beszélhetünk ismételten érzékelhető helytörténeti tevékenységről. Ekkor adták ki Sas posztumusz művét, „A koronázó város"-t, s a regionális történetírás időleges fellendülése, a városok címeralkotási láza is a következő évekre datálható. A Madách Könyvkiadó csupán a 80-as évek elején indított honismereti jellegű sorozatot Új Mindenes Gyűjtemény címmel. Kezdeményezésük nyomán sok fiókban kallódó, értékes kézirat vált közkinccsé, immár a hatodik kötetet forgathatjuk. A Csallóközi, a Dunamenti, az Érsekújvári és más múzeumok évkönyvei is helyet adtak regionális közléseknek, így valóban fellendülőben a szlovákiai magyar helytörténetírás. Lelkes pedagógusaink reprodukáló, összegző honismereti teljesítményei közül a komáromi *Szénássy Zoltán* és az ipolysági *Csáky Károly* nevét említeném meg.

Ki tekinthető magyar történésznek manapság Szlovákiában?

Igen nehezet kérdeztél, hiszen minek alapján sorolhatjuk ide a szakembereket? A kutatott téma, a származás, netán a magyarsággal való rokonszenv okán? A pozsonyi történettudományi intézetben nem egy magyar kolléga dolgozik, azonban egytől-egyig szlovák projektumokon. A szlovákiai múzeumok az állami program regionális lebontása szerint tevékenykednek, a magyar nemzetiségű muzeológus *magyar történészként* gyakorlatilag csak munkaidő után dolgozhat. A nyitrai régészeti intézet magyar munkatársai szintén nem kapnak kisebbségi, pontosabban az anyanemzet történetével foglalkozó témát, vajon mennyiben tekinthetők magyar történészeknek?

Szabadidőben,sokszor megszállottsággal végzett kutatómunka is hozhat eredményeket. Így *Popély Gyula* megírta a Masarýk Akadémia és a pozsonyi Bartók Béla Dalegyesület történetét, *Kis József* a munkásmozgalom, *Varga Sándor* a posta történetével foglalkozik. A jogi indíttatású *Fogarassy László* történeti dolgozatai határainkon túl is jól ismertek. A tágabban értelmezett társadalomtudományok történeti nézőpontot is érvényesítő képviselői közül *Janics Kálmán, Gyönyör József, Duray Miklós* és *Végh László* munkásságára utalnék.

A kérdés lényegére visszakanyarodva, elgondolkoztató tényeket kell elkönyvelnünk, hogy én vagyok az egyetlen történész Szlovákiában, aki főállásban, döntően magyar témákat kutatok. Nem magyarul beszélő csehszlovák historikusként, hanem Csehszlovákiában élő magyar történészként határozom meg önmagam. Ebből következik, hogy a magyar történettudomány képviselői között érzem a saját helyemet kijelölhetőnek.

Milyen további gondolatokat észlelsz a szlovákiai magyar történettudomány működésében, illetve milyen irányban látod biztosítottnak az előrelépést?

A problémák egy része *tárgyi-technikai* jellegű. Az említett „vasárnapi kutatók" mikor vegyék igénybe a csak munkaidőben nyitva tartó levéltárakat? A könyvtárak hiánya az alapirodalomból – még a legteljesebbnek mondható pozsonyi Egyetemi Könyvtár állományáé is – nagyon jelentősek, ugyanakkor a Magyarországra való utazás az adminisztratív és pénzügyi megszorítások miatt egyre nehezebb. A magyar–csehszlovák államközi egyezmény elvileg lehetővé tenné szlovákiai magyar történészek anyaországi kutató-és továbbképző munkáját, a gyakorlatban azonban a lehetőségekről nem is értesülnek (lám néptáncosaink sokkal szemfülesebbek).

Az otthoni könyvesboltok behozatala és összetétele korlátozott, különösen szakkönyvek terén. Kiadónk meglehetősen ódzkodik a történeti profil erősítésétől, pedig néhány megjelentetett kötet szétkapkodása üzleti szempontból sem közömbös példa. A szépirodalom-központúság jellemzi a csehszlovákiai magyar irodalom válogatott bibliográfiájának köteteit is.

Az intézményrendszert, ha nem is pótolhatja, de reményeink szerint legalább a társadalmi önismereti erjedés megindítója lehet a *CSEMADOK* nemrégiben újjáalakult *honismereti bizottsága*. Mivel a pozsonyi egyetemen mind egyszakos történészkutató képzés, mind a magyarral is párosítható történelem szak létezik, nem reménytelen az *utánpótlás* kérdése. Az intézményre, fizetésre várakozó egyéni kényelmesség helyett *vállalni kell a feladatot, hozzáküzdeni a többit.*

Végezetül a sajtó alatt álló és készülő munkáidról kérdezlek. Mit olvashatunk tehát a közeljövőben Püspöki Nagy Péter tollából?

Legközelebb – épp a Magyarságkutató Csoport és a Győr-Sopron megyei Levéltár kiadásában – a *Csallóköz* magyar, latin német és szlovák nevének eredetéről és jelentéséről jut el összefoglaló kötetem az érdeklődőkhöz. Az 1987. év végére megjelenő 250 oldalas könyv a Duna folyó legnagyobb szigete négy nyelven kialakult megnevezéseinek történészek, nyelvészek által 1538 óta nyújtott különféle, sokszor homlokegyenest ellentétes magyarázatait mutatja be.

A Madách Kiadó 1988. évi tervében szerepel egy négykötetes monográfia-sorozatom első darabja a *magyarországi piacokról és vásárokról*. A sorozat – amelynek közleményeit kétévenként szeretném megjelentetni – az Árpád-kori vásártartás forrásait teszi közzé, vizsgálja kritikailag és első rendszeres, teljes történetét adja, ezáltal a korai magyar történet számos kérdését esetenként gyökeresen módosítja.

A budapesti Gondolat adja ki, szintén 1988 végén a *Perfidia detecta, avagy egy névtelen aulikus a Wesselényi-féle mozgalomról* c. könyvet. A *Rottál János* grófnak tulajdonítható

jelentést latinból fordítottam, bevezetőben értékelem, s a megfelelő okmányok feltárásával kommentáltam állításait. Az I. Lipót császár részére készült bizalmas jelentés fontossága főként abban mutatkozik meg, hogy általa megismerjük az udvar titkos állásfoglalását a mozgalom eseményeire és célkitűzéseire nézve, így a hazai történelemszemlélet szempontjain nemegyszer túlmutató körülményekre is fényt vet. Szintén a latinból áttett, fordításirodalmat gazdagítja a Magvető Magyar Hírmondó sorozatában, majd 1989 táján olvasható *Régi magyar heraldikusok* című kötetem. A benne közlésre kerülő művek a magyar címertani gondolkodás és kutatás fejlődésének legátfogóbb keresztmetszetét nyújtják, ami eddigi, heraldikai irodalmunk hiányzó fejezetének számit.

A sort hadd zárjam a diplomatika és a pecséttan határmezsgyéjén mozgó, folyamatban lévő kutatásom jelzésével. A középkori magyarországi oklevelek titkos hitelesítő jeleinek feltárását a Pozsonyi Káptalan oklevelein sikerült elvégeznem. Benne a kora Árpád-kori oklevelek hitelének, keletkezésének és átszerkesztésének a kérdéseit egy eddig még nem alkalmazott – gazdaságtörténeti kritériumokkal bővített – diplomatikai módszerrel vizsgálom. Mivel szinte valamennyi ránk maradt oklevél gazdasági intézkedéseket tartalmazó kiváltság, az új megközelítés számos nóvummal szolgál a korai oklevelek és rajtuk keresztül a belőlük ismert történeti kérdések értékeléséhez.

A negyvenharmadik életévében járó tudós 1986-ban elkészítette szabadfoglalkozású pályája tizenöt évének a mérlegét. Az összegzés életrajzi és bibliográfiai adatai imponálóak, Püspöki Nagy Pétert azonban tettekre sarkalló elégedetlenség fűti: többet szeretett volna tenni a szaktudomány asztalára. Kívánjuk, hogy a következő évtizedek során erőben, egészségben szolgálhassa a szlovákiai magyarság s tágabb közösségünk, az egyetemes magyarság történelemkutatásának, ezáltal önismeretének is a fejlődését.

(1988)

Kötődni a hazához

Beszélgetés Halász Péterrel

Mit értünk honismereten, mióta beszélhetünk honismeretről?

A hon a haza egy régies, talán patinásabb kifejezése – gondoljunk csak a *honderű, honmentő, honleány* múlt századi szavainkra. Szeretek hivatkozni arra, hogy a moldvai csángóknál a hon az otthont jelenti, tehát úgy kiabálnak be a szomszéd udvarra, hogy „hon vannak-é?", tehát otthon vannak-e. Ez egy kicsit jelképes is, hiszen a hon ismerete az otthonosság érzését szolgálja, hogy otthon érezzük magunkat a hazánkban.

Ennek a gyökerei nagyon messzire nyúlnak, talán a tudatos és célszerű honismereti munkát *Bél Mátyás* idejében lehetett elkezdeni, amikor a lelkész, társai és családja révén, egységes koncepciójú módszerrel összegyűjtötte a *Notitia Hungariae* – Magyarország leírása – c. nagy munkáját a 18. század végén, ami a hon első rendszeres leírását jelenti. De később is, a 19-20. század folyamán, a hon megismerésére irányuló törekvés és az ezzel kapcsolatos munka – legyen az statisztikai, földrajzi, néprajzi vagy lírai –, mindig azt a célt szolgálta, hogy ne öncélúan ismerjük meg a hazát, hanem a jobbítás szándékával. Azért ismerjük meg, hogy koncepciót lehessen kidolgozni, politikai mozgalmat kezdeményezni, mint a felvilágosodás idején, a reformkorban, a kiegyezés után meg a két világháború között is a népi írók mozgalmaként, a hon, a haza, a társadalmi berendezkedése, a gazdasági helyzetének a megjavítása érdekében.

Az a fajta honismereti mozgalom, amely ma működik az országban, a 60-as évek elején indult meg, a *Hazafias Népfront* égisze alatt. A *Magyar Művelődési Intézet* elődje a szakmai irányítását vállalta, a Néprajzi Múzeum köré szerveződött szakember-gárda pedig *Morvay Péter* vezetésével, főként néptanítói elkötelezettségű tanítókból és tanárokból, lelkészekből és más értelmiségiekből, de nem ritkán kétkezi munkásokból megalakította az *önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalmat.* Olyan emberek gyűltek össze, egykori regös cserkészektől diákokig, későbbi miniszterekig és tanácselnökökig, akik valamilyen ok miatt a direkt, közvetlen politizálást nem tartották célszerűnek – vagy azért, mert nem volt ínyük vagy ízlésük szerint való az akkori politika, vagy fordítva: az akkori politika nem akarta őket befogadni. Ezért azt az utat választották, hogy a szülőföld vagy lakóhely hagyományának az összegyűjtésével szolgálják a népüket, nemzetüket vagy a hazájukat.

Tehát volt egy alapvető szervezettség, amire a honismereti mozgalom rá tudott épülni, majd később ki tudott bővülni a néprajzból már kivált, azon túllépett, kibővült *nyelvészet*tel, *helytörténet*tel, *intézménytörténet*tel, később *műemlék- és környezetvédelem*mel. Azon túl, hogy tudományosan is érdeklődünk a népélet iránt, egyfajta módon sorskérdésnek is tekintjük a nép életét, kultúráját, gazdasági vagy éppen szociológiai helyzetét.

Hogyan érintette a rendszerváltozás a honismereti mozgalmat?

1989-ben a Hazafias Népfront megszűnt, ezzel a mozgalom fölül kikerült a politikai ernyő, igaz, akkor már nem is volt rá szükség. Akkor hoztuk létre a Honismereti Szövetséget, a megyei honismereti bizottságokból pedig megalakultak a megyei honismereti egyesületek. Tisztelet, megbecsülés azoknak, akik a '90-es évek elején kezdeményezték,

hogy a népfront létrehozzon egy 8 millió forintból álló tőkét. Jelenleg a szóban forgó pénzeknek a kamataiból – sajnos még időnként a tőkéhez is hozzányúlva – éldegélünk, ezen kívül pedig minden lehetséges pályázaton megpróbálunk pénzt szerezni, hogy előteremtsük a honismereti mozgalom munkájához szükséges pénzt. Ez pedig elsősorban a szövetség lapjának, a *Honismeret*nek a megjelentetését szolgálja, továbbá az évenként megrendezendő honismereti *akadémiák* és a megyei honismereti *táborok* költségeihez való hozzájárulást, valamint a megyei egyesületek működési költségeinek részbeni fedezését.

Milyen számokkal jellemezhetjük a mozgalom holdudvarát a fénykorában és a jelenben?

Ezt nagyon nehéz megbecsülni, hiszen a holdudvar óriási és sok esetben gyönge fényű, továbbá nincs is ilyen nyilvántartás. Körülbelül 5-6 ezerre lehet tenni azoknak a számát, akik közvetlenül szakkörökben, egyesületekben, valamilyen más honismereti jellegű – sokszor könyvtárak, levéltárak, múzeumok, iskolák mellett működő és a honismeretet a nevükben is vállaló – szervezetben vállalnak tevékenységet. Kívülük még nagyon sok olyan van, mint például a *Pro Patria Szövetség*, amely kicsit a mozgalom ifjúsági szervezetének is tekinthető – írásos együttműködési és azon túl, valódi baráti kapcsolat köt össze bennünket. A *Tájak – Korok – Múzeumok* mozgalommal is nagyon szorosan együttműködünk. Kapcsolataink közül meg lehet említeni a Pécs központtal működő *cigány néprajzi egyesület*et is, aminek természetesen nagyon sok honismereti vonatkozása is van.

Ha az egész holdudvart nézzük, akkor mintegy negyvenezres létszámról lehet beszélni. Azt hiszem, ez a szám nagyságrendileg nem volt más ezelőtt tíz vagy tizenöt évvel sem. El kell viszont mondanom, hogy a rendszerváltozást követően a honismereti mozgalom számára komoly érvágást jelentett az, hogy igen sok jeles személyisége – közkatonája, de főleg tisztje – elment a közvetlen politizálásba. Ez egyrészt mutatja, hogy a honismereti mozgalom korábban betöltött egy olyan funkciót, hogy a közéletiség iskolájává lett akkor, amikor egypártrendszer volt, ami a mozgalom dicsőségére válik. A mozgalom működésére nézve azonban hiányként könyvelhetjük el a távozásukat – bizony föl kell nőnie egy újabb generációnak, amelyik pótolni fogja azokat, akik politikára adták a fejüket. Közülük nagyon sok a vidéki polgármester és még több a különböző települések önkormányzatában működő képviselő-testületi tag.

Egy fél mondat erejéig már szó esett a cigányságról – azt is tudjuk, hogy Gémes Balázs, a jeles szekszárdi cigánykutató is régóta munkása, sőt egyik vezetője a Honismereti Szövetségnek. A honismereti mozgalom jellemzője, hogy kezdettől fogva az országon belül élő másajkúak honismereti tevékenységét is fölöleli, s ugyanakkor a hont nem a mai határok között, hanem a világban önmagukat magyarnak vallók, a magyar kultúrában élők mozgalmaként definiálja. Kérem, hogy erről is említsen néhány szót.

A honismereti mozgalomnak hármas funkciója van: tudományt segítő, az emberi életnek tartalmat adó – tehát olyan emberek számára is örömöt szerző, akik kenyérkereső foglalkozásukat nem a szívük szerinti munkával végzik –, végül pedig a nemzeti azonosságtudatot erősítő, a maradék Magyarországon és a határon túl egyaránt. Ez

vonatkozik a hazai nemzetiségeinkre és etnikai csoportjainkra is, amelyek körében nagyon jelentős honismereti tevékenység folyik. Annál is inkább, hiszen a nemzetiségeknek saját történelmük van, sajnos ez alig épül be abba a történelemoktatásba, amit ők az iskolában kapnak. Pedig hát például a hazai svábságnak vagy cigányságnak sok száz esztendős, de a szlovákságnak, románságnak s másoknak is néhány száz esztendős történelme van, ami nagyon fontos a saját identitástudatának az őrzéséhez és ahhoz, hogy az a bizonyos otthonosság érzése bennünk is meglegyen.

A határon túli magyaroknál szintén hasonló szempontok miatt fontos ez, hiszen az iskolában tanult történelem sok esetben ott sem az ő történelmük. A honismereti mozgalmon keresztül a tanároknak is lehetőségük van arra, hogy a nemzeti, történelmi, irodalmi emlékhelyek művelésével, legalább a szűkebb vagy tágabb környezetükben lezajlott történelmi eseményeken és irodalmi jelenségeken keresztül, közelebb tudják a tanítványaikat vinni a saját történelmükhöz és irodalmukhoz.

Talán a mozgalom immár negyedszázados évfordulót megért folyóirata, a Halász Péter által szerkesztett Honismeret is hozzásegíthet ehhez a tudatformáláshoz.

Legalábbis ebben a hitben ringatjuk magunkat… Huszonhatodik évfolyamába lépett a Honismeret. Szeretnénk is kiadni a repertóriumát, egyelőre ennek még anyagi problémái vannak. A lap valóban a mozgalomnak a lapja, olyan értelemben, hogy megpróbálja a maga kéthavonta megjelenő, hét ívnyi terjedelmében szolgálni a módszertani, szakmai segítést, azután az adatközlést. Hiszen a honismeretnek, a helytörténetnek a munkásai sem szeretnek az íróasztalfióknak dolgozni, hanem szeretnék a munkájukat nyomtatásban látni, de ennél sokkal fontosabb, hogy az általuk begyűjtött anyag bekerüljön a tudomány vérkeringésébe. Továbbá recenzáljuk a különböző honismereti kiadványokat határon belül és kívül, és hát igyekszünk hírt adni a mozgalom különböző eseményeiről, táborairól, tanácskozásairól, rendezvényeiről, kirándulásairól, mindarról, ami a mozgalom életére jellemző.

Bizony, ez a kéthavonta megjelenő folyóirat szűk ennek a nagy munkának a hű tükrözésére, de még erre is nehéz évente összegyűjteni a pénzt, mert az árát nem lehet olyan mértékben felemelni, hogy kifizetődő legyen, hiszen kisfizetésű tanárok, papok, diákok, iskolák elsősorban az előfizetői. De úgy érzem, így is betölti a hivatását.

A mozgalomnak s a folyóiratnak további sikereket kívánva, köszönjük a beszélgetést.

(1997)

Ahol az érték a mérték

Beszélgetés Skultéty Csabával

A Budavári Palotában a Széchényi Könyvtár kézirattárában egy gyönyörű kiállítás nyílott nemrégiben Skultéty Csaba gyűjteményéből. Ez adja az apropót a beszélgetésünknek. A Pest-Buda régi látképei és egyéb ritkaságok *címet viselte ez a kiállítás, és Skultéty Csaba eddig kevesek előtt ismert oldalát: a térképeket, metszeteket, dokumentumokat, könyveket gyűjtő arculatát ismerhettük meg ezáltal. Tulajdonképpen nagyon sokak számára, akik ismerünk téged, meglepetés volt ez a hatalmas és értékes anyag. Mi indított tulajdonképpen a Pest-Budával és tágabban a magyarsággal, a történelmi országterülettel kapcsolatos dokumentumoknak a gyűjtésére?*

Hát talán azzal kezdeném, hogy életem majdnem egészét – tehát az utolsó tíz évet persze leszámítva, mert most már hazatelepültem nyugatról –, kisebbségben töltöttem. Vagy a Felvidéken, Kárpátalján, nem túlságosan szívesen látott magyar kisebbségiként, vagy pedig a nyugati világban, enyhe jóindulattal nézett, de végeredményben közömbös magyarként. Münchenben a Szabad Európa Rádió szerkesztőségébe kerültem már a rádió megalapításakor 1951 nyarán, mint az egyik legfiatalabb, a hírszerkesztőségbe. Később összesen harminchárom évet töltöttem ebben a munkakörben, az első harmadban mint hírszerkesztő, a második kétharmadban mint a kisszámú nemzetközi politikai szerkesztők egyike, így a kommentárok, háttér-információk, nemzetközi sajtószemlék és hasonlók tartoztak a feladatkörömbe. Az ember a nyugati világ tengerében, az első években óriási érdeklődéssel jár-kel, a magyarokat, hát ha nem is kerüli, de nem őket keresi. Én először a francia világba temetkeztem bele: Párizsban második diplomaként nemzetközi jogot végeztem, utána posztgraduálisan még egy évet töltöttem Belgiumban, Brugesben, az Európa Tanács által éppen akkor felállított Európa Kollégiumban, ahol európai politológiát tanultunk, hallatlanul gazdag, érdekes esztendő volt.

Münchenbe kerülve is, az első években, elég sokáig magyarul alig olvastam valamit, magyarul dolgoztam, de a források angolok, németek, franciák voltak, esetenként olaszok, amely nyelveket magam is aktívan használom. Ahogy telnek az évek, az emberben felébred a kötődés kérdése, amit fiatalként ki-ki olykor talán egy kicsit hetykén vesz, az mind leülepedik, és valahogy visszatérünk az eredeti szálainkhoz. Milyen szálak állnak rendelkezésre valaki számára, aki a nyugati világban, ekkor már Münchenben, ezeket keresi? Amikor legelőször mikrofonhoz ültettek, megkérdezték, hogy saját nevemen akarok-e szólni, avagy választok egy nevet, amihez végig ragaszkodnom kell, ez tőlem függ. Akkor még édesanyám élt, hogy neki ne legyen semmi problémája – a kapcsolatot közöttünk a magyar politikai rendőrség nem tudta –, kerestem egy „alkotói" nevet. Az Ugocsa megyéből származó nagyapámat hívták Skultéty Ambrusnak, az akkor született kisfiamat Marcinak, így lettem én Ambrus Márton hirtelenjében.

No most a szálakról lévén szó, a véletlen úgy hozta, hogy a szlovák szerkesztőség egyik tagja, akivel a gyerekeink révén barátságba kerültünk, azt mondta: nézz ide, most vettem egy múlt századi acélmetszetet Pozsonyról. Megnéztem, érdekesnek találtam. Másnap bementem egy müncheni antikváriushoz, csak úgy. És volt egy gyönyörű merián

Budája az 1600-as évekből. Öven márkába került, úgy gondoltam, ennyit azért nem adok. Hazamentem, a következő éjjel nem aludtam: mégis valami csodaszép dolog, ami a kezemben volt. Visszamentem másnap délidőben, már valaki megvette. Hát ekkor elindult valami: először csendes düh, és aztán fokról fokra érdeklődés, és ez lett aztán mindennek, illetve mindannak, ami jött, a háttere.

Akik a vasfüggönytől keletre, tehát Magyarországon vagy a szomszéd államok egyikében éltek, mint magyarok ezekben az elmúlt évtizedekben, én ővelük szemben sok mindentől megkímélődtem, holott néhányan közülük olyasmiken mentek át, csodálkoztam, hogy életben vannak. Ez a nyugati világban élés csak néha volt olyan idillikus, mint ahogy azt a vasfüggöny keleti oldalán elképzelhették. Egy dologtól azonban én nem kímélődtem meg, és ez a magyarként való, ebben a minőségemben való, bizony olykori magány. És ilyen magányos órák nyújtották a lehetőséget csendben búvárkodni, antikvariátusokat járni, amerre csak megfordulok, aukciókra, Münchenben és másutt. Nemegyszer előfordult, hogy valamire bukkantam, mondjuk aukción, ott szerepelt egy hungaricum. Nehogy az valamilyen német jelentős, vagy másod-, harmadrendű levéltárba, vagy könyvtárba kerüljön, és ott nyugodjék anélkül, hogy igazán értékelnék, és aminek számunkra mégiscsak valamilyen érdekessége, jelentősége van, tehát megvettem, olykor-olykor bizony hitelbe is, és így jött létre, a hosszú esztendők során valami, amit aztán gyűjteménynek lehetett nevezni.

Voltak hosszú hónapok időnként, amikor az egésznek feléje sem néztem, máskor viszont buzgalommal, szívósan. Itt vissza kell térnem a könyvtörténetünkre és a hungaricák gyűjtésének történetére. Egy kicsit csendes eszmeképem lett Apponyi Sándor, akinek, hát rengeteget köszönhet ez a tábor és végeredményben a szaktudomány, maga a Széchényi Könyvtár is, mert a gyűjteményét legjobb tudomásom szerint a Széchényi Könyvtárra hagyta. Neki volt egy kiadója Münchenben, úgy hívták, hogy Jacques Rosenthal. A katalógusát sikerült még magamnak is megvenni, ma már ez nem található. A zsidó Rosenthalékat a háborúban megmentette egy bizonyos Koch nevű úr és családja Münchenben, később ők lettek az antikvariátus utódai. Kiköltöztek München mellé, egyszer itt történt az, hogy így fogadott engem: hát maga már megint itt van, tudja mit, üljön le, majd mindjárt jövök. Felment, és lehozott egy poros mappát a padlásról. Azt mondja, ezt húsz évvel ezelőtt hagyta itt valaki, nézze meg, nem jön érte senki, hátha magát érdekli. Hát ez egy csendes kis aranybánya volt: a Podmaniczkyak aszódi birtokáról való. Csak később tudtam meg, hogy az aszódi levéltár elpusztult, és abból valamelyik Podmaniczky vihette magával nyugatra ezt az értékes anyagot a múlt század elejéről.

Találtam közte olyanokat, mint az első magyar lóverseny hirdetmény, s egy másik dokumentumot Széchenyi és Wesselényi nevével, megtaláltam egy aszódi vizsgajegyzéket, benne Stephanus Petrovich és Alexander Petrovich, vizsgázott retorikából és még valamiből… Akkor teremtették meg Kisfaludy Sándor és társai a Balatonfüredi Színházat, amikor az első pestit még építették, megleltem a prológusát, amit nem lehet tudni, ki írt, valószínűleg egy írnok írta és nem Kisfaludytól származik. Az akkori Podmaniczkyak evangélikus egyházi és iskolai kegyurak voltak, így birtokomba került az aszódi

evangélikus iskola több osztálya diákjainak a névsora, a szülők neve is a foglalkozásukkal. Asztalos István, az aszódi múzeum igazgatója, akinek ezeket, egy-két kivétellel, ajándékba felajánlottam, s aki nagyon jó barátom lett, ennek nagyon nagy hasznát vehette. Mivel a levéltár elpusztult, a korabeli Aszódot más levéltárakból visszafelé kellett összeállítani, és ez igen jól jött nekik. Egy másik ilyen egy szép, nagy hirdetmény, hogy a Podmaniczkyak kegyúri területén az evangélikus templomokban hol van istentisztelet és mikor, egyikben ekkor és ekkor magyar, a másikban ekkor és ekkor tót, a harmadikban német nyelven. Ragyogó korkép.

Az anyag zöme tehát a legkülönbözőbb helyekről jött össze, és így alakult ki, amit hazahoztam a kocsimban nyugatról, amikor visszatelepültem Magyarországra, és Budapesten lakásom lett. Itt hevert a fiókjaimban, amíg létre nem jött ez a bizonyos kiállítás a Széchényi Könyvtárban.

Egy kis kitérőként, a gyökerekre hadd kérdezzek rá. Tudjuk az életrajzi adataidból, hogy az egykori Felső-Magyarország keleti része, Nagykapos volt a szülőhelyed, éspedig 1920-ban. Késmárkon német gimnáziumba jártál, majd Ungváron magyar érettségit tettél 1939-ben, ami ismét a magyar időkben történt. Milyen volt akkor az a miliő, ami körülvett téged? A családi, illetve a tágabb környezet befolyását kérdezném a későbbi felfogásodra?

Apám vidéki ügyvéd volt Nagykaposon, egy akkor gyakorlatilag színmagyar helyen. E kis járási székhelyen élte a család, tulajdonképpen változatlanul, a maga magyar vidéki életét. Ötödik gyerek voltam, amire azokban az években valami azért rátette a bélyegét. Mécs László, a katolikus premontrei költő akkor került oda, valamivel a születésem előtt, s akivel a szüleim nagyon jó barátságba kerülhettek már nagyon hamar, mert megkérték a születendő gyerekük keresztapjának. Így lett ő a keresztapám, tanított engem hittanra is, és bennem maradt, hogy nagyon gyerekszerető volt. A premontreiek fehér reverendát hordanak, és ő nekünk, gyerekeknek így magyarázta meg a gyónást: látjátok, ez a reverenda fehér, de hol itt, hol ott éri egy pecsét. Tehát ezt ki kell mosni, van pecsét a ruhán, ami könnyebben jön ki, és van, amelyik nehezebben, de ha igazán kimostuk, akkor megint teljesen tiszta. Lehettem úgy nyolc éves, amikor ezt tőle hallottam, és így megmaradt bennem.

Az akkori Felvidéken egy ilyen jelentéktelen, kis helynek is megvolt a maga szerepe a magyar kisebbség életében. Apám politikai szerepet is viselt a magyar kisebbségi életben, és hajszálon, illetve rajta múlott, hogy nem került be a prágai parlamentbe. Ő azzal érvelt, hogy éppen elég ügyvéd, jogász és földbirtokos van már a magyarság képviseletében Prágában. Van ott egy nagyon felvilágosult, értelmes és politizálni tudó parasztember, legyen ő a képviselő helyette. Így is lett. Apám közéleti szerepe azt is jelentette, hogy a házunkban a legkülönbözőbb személyiségek fordultak meg. Voltak, akik az apámat látogatták meg, egyszóval bennünket, és voltak, akik Mécs Lászlóhoz jöttek, és mivel nagy volt a barátság, vagy áthozta őket, vagy jöttek maguk. Egyszóval rendszeres volt a vendégjárás. Hogy talán idézzek valakiket, Szentiványi József, a felvidéki magyarság akkor egyik vezető politikusa, vagy apám régi kassai gimnáziumi barátja, Grosschmidt Géza, szenátor a prágai parlamentben. Ma is a fülembe cseng, azt mondja anyám az apámnak: te, olvasd már el Géza fiának a legújabb könyvét, milyen

ragyogó. Hát ez az író Márai Sándor volt, akinek pedig testvére, Radványi Géza, a filmrendező. Hát ilyen nevek fordultak meg akkor ott nálunk.

Én viszont elég hamar elkerültem, helyben nem volt középiskola, apám azt akarta, hogy nyelveket is tanuljunk. Engem, főleg egyik bátyám példájára, aki végig Késmárkon diákoskodott, ebbe a szepességi, csodálatos diákéletű városkába küldött, ahol minden osztályban voltak magyarok. Német gimnázium volt, németből kellett szlovákul tanulnom, németből kellett latint tanulnom, németből kellett franciát tanulnom. A bécsi döntéskor, amit nagy izgalommal követtünk, mi felbuzdulva Csehszlovákia akkori felbomlásán, azt gondoltuk, hogy úgy fejezzük ki jelképesen a magunk hovatartozását, hogy a késmárki evangélikus templomban – én magam katolikus vagyok –, rendezünk egy istentiszteletet, az itt, a kriptában nyugvó Thököly Imre emlékére. És ami teljesen elképzelhetetlen volt – a templom tele volt, elég nagy a templom –, az istentisztelet végén elénekeltük a magyar himnuszt. És én ott álltam díszőrséget a sír előtt, a kripta előtt – a koszorút aztán a csehszlovák csendőrség hamar el is vitte. Egyszóval a bécsi döntéskor én azt mondtam: a magyar csapatok most be fognak vonulni Nagykaposra is, hát én ebből nem maradhatok ki.

Hazamentem, így is történt, viszont nem tudtam visszamenni Késmárkra. A magyar katonai közigazgatásnak nem az első dolga volt, hogy útleveleket adjon. Így kerültem az ungvári magyar gimnáziumba, nagyon vágytam vissza Késmárkra a diáktársaimhoz. Ungvárott teljes volt a zűrzavar, a legkülönbözőbb helyekről kerültünk abba az osztályba, beleértve az odakerült új, magyarországi tisztviselők gyerekeit is, nem csoda, hogy káosz volt a fejünkben is. Én akkor egy-két akkori magatartásomért ma is szégyellem magam, de hát tizenhét éves voltam, hol ide, hogy oda csapódtunk. Viszont agrártani magyar érettségim lett, nem kellett különbözetit tennem, és ugyanakkor kimaradtam abból, hogy nem olyan iskolából kerültem ki, mint érettségiző, amelyik – mert a késmárki időközben az lett –, német birodalmi gimnáziummá vált, így a németországi, akkor még totális politikával átitatott iskola, és az évi értesítő címlapján már horogkereszt volt. A későbbi magyarázkodástól megkímélődtem. Ez történt, ennyit hát az akkori regionális világról. Azért mondom, hogy regionális világ, mert ugye Csehszlovákia közigazgatásilag négy részből állt; a történelmi Csehország, Morvaország és egy csücsök Sziléziából, ezekben cseh volt a hivatalos nyelv, aztán volt Szlovákia, ahol szlovákot tették hivatalos nyelvvé, és Kárpátalja, ahol a csehet és a ruszint.

Meg kell mondjam, hogy a magyar nyelvhasználatra – összehasonlítva a mai Szlovákiával – az európai liberális jelző illett. Ungvár – Kárpátalja volt, cseh és ruszin hivatalos nyelvvel, otthon nálunk pedig a szlovák számított a hivatalos nyelvnek, és apám törvényszékének a színhelye Kassa volt. Így mi, hogy úgy mondjam, Ungvár és Kassa feszültségében éltünk. Amikor mint diák, haza-haza utaztam, már tízéves koromtól kezdve, háromszor az évben, mindig óriási honvágyat éreztem, olyan petőfis, „mit nekem te zordon Kárpátoknak" hangulatban. Én alföldinek éreztem magam, az Alföldnek ebből a csücskéből, a Tátrát sosem szerettem meg. Petőfi, ha már említettem, Késmárkon egy alföldi csárdáról írt egy verset, hát egy kicsit én is ilyen voltam. Többen mentünk magyarok abba az irányba haza – voltak, akik egész Ugocsáig mentek – együtt, vonaton.

Akkor különbség volt a vasúti jegy árában, gyorsvonat és személyvonat között. Apám gyorsvonatra küldött nekem pénzt, mi inkább korábban indultunk személyvonattal, s a különbséget megettük Kassán, a Megai cukrászdában…

Ungvárról pedig annyit, hogy természetesen mindig megvolt a nemzetiségi feszültség, de ez civilizáltan történt. Jóval idősebb testvéreim karácsony körüli beszélgetéseiből bennem maradt, hogy először elmentek Ungvárra bálba, magyar szilveszterre, aztán tíz napra rá a ruszin szilveszterre. Ez természetes volt. Szlovákiát is elárasztották cseh tisztviselőkkel, hiszen szlovák középréteg, bizonyos papok és tanítók kivételével, szinte nem létezett. A cseh tisztviselők eleinte kétségbe voltak esve, hogy hova sodorta őket a sors, egy ilyen sáros, Prágából nézve távol-keleti, kis járási székhelyre. De annak a hangulata annyira megragadta őket, hogy a szó szoros értelmében sírtak, amikor onnan valahova áthelyezték, mert a magyar társadalom ott befogadta őket, így alkalmazkodtak, beilleszkedtek a hol kedélyes, hol küzdelmes, de mindenesetre barátságos, magyar vidéki életbe.

Ez valóban aranykor ahhoz képest, ami azóta történt. A középiskolákat budapesti közgazdasági egyetemi tanulmányok követik, majd viszontagságos háborús időszak. Azt kérem, hogy dióhéjban ezeket foglald össze.

A budapesti közgazdasági karra kerülésemet és ottani tanulmányi éveimet valóban dióhéjban intézem el, mert ha valamihez nem volt tehetségem, és ha valami nem is nagyon érdekelt, az a közgazdaság. Akkor ez egy új fakultás volt, és én vidéki tanácstalanságomban úgy gondoltam, hogy egye fene, már jogász van a családban, műszaki, természettudományi dolgok iránt semmi tehetségem, hát próbáljuk ki a közgazdasági kart. Nagyon sok érdekeset tanultam, igazán, nagyon felvilágosított, felvilágosult európai szellemű volt a fakultás, egy kicsit az zavart, amikor már az ötödik szemesztertől kezdve nemcsak általánosságban kellett valamit tanulni, hanem elmélyedni benne, az már annyira nem érdekelt, de hát tisztességgel befejeztem, amikor ’44 májusában doktoráltam.

Addig a katonaságtól halasztásom volt. A behívó, hogy vonuljak be Ungvárra a tüzérekhez, már akkor ért, amikor az oroszok már Ungváron voltak. Ekkor jelentek meg a falragaszok Budapest utcáin, pontosabban ez már október 15-e, tehát a meghiúsult fegyverszünet után és a Szálasi-uralom indulásakor történt, hogy ide és ide kell a szóban forgó korosztályoknak, nem személyes behívó, hanem a falragasz hirdetmény alapján bevonulniuk. Én semmi körülmények között nem akartam Németországba menni, annyi választási lehetőségem volt, hogy az egyetemi hallgatók számára létrehozott kisegítő karhatalom (KISKA) kötelékébe lépjek. Mindannyiunk iránt óriási felelősséggel viseltettek azok a diáktársaink, akik taktikázva, Budapest ostroma alatt ide-oda tologattak minket Rákospalota és környékén. Amikor lezárult a kör, és mi bent maradtunk, körülbelül szilveszter előtt, szabadjára engedtek minket.

Én, kitéve annak, hogy akár a helyszínen is kivégezhetnek, Budapesten, a Múzeum utcában húzódtam meg egy diákotthonban, amely január 16-án került orosz kézre. Még folytak a légi harcok, és az oroszok csak a Dunáig értek, 20-án kimentünk barikádokat eltávolítani. Ezt azért említem, mert fontos esemény lett az életemben, és ilyen-olyan

oroszok mentek el mellettünk és megdicsértek, hogy mi milyen rendesek vagyunk. Aztán jöttek olyan sapkások, akikről nem tudtuk, hogy kik, és akik azt mondták, hogy ó, mi adunk nektek valami igazi dokumenteket, amik alapján szabadon mozoghattok, mert ilyen rendesek vagytok. Így lettem orosz hadifogoly. Borzalmak borzalmában volt részem: először Gödöllőre, a premontrei gimnáziumba vittek, ami most az Agrártudományi Egyetem, onnan le gyalog, vánszorogva Ceglédbercelre. Ott bevagonírozták, és elvittek Dél-Erdélyen át a moldvai Foksányba, ahol egy hatalmas elosztótábor volt. Hát ez egy külön regény lenne. Lényeg, hogy júniusban jelentkeztem munkára, helyben, legalább aznap nem vittek tovább a Szovjetunióba. Egy nap a teherpályaudvaron a Magyarországról elrabolt holmit kellett átraknunk. A teherpályaudvar egy bizonyos sarkából elképesztő bravúrral, amihez nagyon fiatalnak kell lenni, hogy az ember ilyen reménytelen kockázatot vállaljon, megszöktem. Egy hétig bolyongva a Kárpátokban, Erdélybe jutottam, onnan haza.

Belekerültem a lerobbantott, inflációs Magyarországba. Itt aztán megemlítendő, hogy amikor Magyarországra rákényszerítették a csehszlovák–magyar lakosságcsere egyezményt, akkor keresett a külügyminisztérium csehül vagy szlovákul is tudó, magam korabeli fiatalembert. Így a külügyminisztérium összekötője lettem, a Miskolcon működő és az áttelepítést reklámozó csehszlovák delegáció mellett. Ennek a feladatkörnek a bevégzése után a központba kerültem. Jócsik Lajos államtitkár, az Érsekújvárról Budapestre került író, szociológus és politikus maga mellé vett titkárnak, és a legnagyobb csehszlovákiai magyarüldözés idején, Pozsonyba delegált. Ott dolgoztam 1946. november végétől ’47 nyaráig a magyar külképviseleten, bár a diplomáciai viszony Magyarország és Csehszlovákia között még nem volt meg, minket diplomata rangban fogadott el a csehszlovák kormány. Aközben történtek Budapesten a politikai változások, a Nagy Ferenc-féle, úgynevezett összeesküvés, és megindultak a külképviseleteken a lecserélések. Engem hazarendeltek, és elfelejtették bekérni az útlevelemet. Az okmányt, amely előtte csak Csehszlovákiára volt érvényes, a prágai magyar ideiglenes ügyvivő barátom kiterjesztette egész Európára, meghosszabbítva, és így kimentem vonaton Prágából Párizsba.

S innen már a történetedet a beszélgetés elején folytattuk. Térjünk vissza azonban a gyűjteményre, aminek a megjelent katalógus alapján, öt fő csoportját éreztem elkülöníthetőnek. Az első nagyobb kategória – véletlen vagy nem? Pest, Buda és Óbuda egyesítésének 125. évfordulóját írjuk – pontosan ennyi darabból áll a Pestet, Budát, Óbudát, illetve Budapestet ábrázoló látképek, térképek és velük kapcsolatos kiadványok egysége. Mit emelnél ki ebből az anyagból, amelyik szívedhez a legközelebb áll?

Hát elég sok áll a szívemhez közel. Be tudtam szerezni a legelső Buda-ábrázolást, a Schedel-krónika egy-egy latin és német példányát 1493-ból. Ekkortól kezdve az ábrázolások még egy darabig a török foglalása előtti Budát mutatják, még akkor is, ha már Buda török kézen volt. Lassan a templomokból mecsetek lettek, a városkép megváltozott. Volt olyan rajzoló, aki a helyszínen készített vázlatot, volt, aki sohasem járt ott. De lassan Magyarország hadszíntér lett, a nyugati világot ez a hadszíntér érdekelte, erről jelentek meg röplapok, ábrázolások az atlaszokban, könyvekben. Olyasmik, amiket mi ma

hírlapoknak nevezhetnénk, ezekhez illusztrációk. Abból az időből a legtöbb kép, egész Magyarországról, valamilyen hadicselekményt ábrázol, folytatva a kuruc felkeléssel, majd Buda és más városok ostromaival, végül a visszavételekkel.

A nyugodt, az idillikus Pest-Buda csak a XVIII. század közepe táján kezd megmutatkozni, és akkortól kezdve békét sugározni. Ezekből vajon mit ragadjak ki? Van olyan metszetem Buda visszavételének az ostromáról, amelyiket nézve az ember csodálkozik, hogy a budai vár még annyira megmaradt. És vannak részletek, ezeknek a korszakoknak bizonyos részletei, továbbá Bethlen Gáborral kapcsolatban valamilyen német nyelvű röplap. Vagy menjünk vissza korábbra, van a gyűjteményemben Mohács előtti felhívás, Morvaországból, amely a közeledő török veszélyre figyelmeztet~~ve~~. Van a Mohácsot megelőző évből egy részletes beszámoló a német birodalmi gyűlésről, ahol rangos magyar küldöttség vett részt, és tulajdonképpen nem tudják, hogy mit csináljanak, fel nem fogva a török veszély méretét.

Tulajdonképpen akkor nem is csupán az első egységről beszéltünk, hanem már a későbbiekről is, ahol térképek, látképek, egyleveles nyomtatványok találhatók a történelmi országterületről és a tágabb térségből, azután jeles magyar történelmi személyiségek képei, majd kéziratok a XIV-től egészen a XX. századig, végül pedig könyvritkaságok, sok esetben első kiadásúak.

Talán a kéziratokból van kiemelnivaló, 1384-ből egy budai közjegyzői dokumentum, a pozsonyi plébániának a pere. Ha meggondoljuk, hogy azok a hat és fél méter hosszú, tizenegy darabból álló, pergamentekercshez hasonló anyagok, néha egy mellékmondatban is, nagyon értékes adatot nyújthatnak az adott korra vonatkozólag, a feldolgozásuk most szaktörténészek feladata lesz. De mondjuk, nyugodtan kiemelhetném a Mohácsnál a Csele patakba fúlt II. Lajos egy okiratát, gyönyörű pecsétjével, az uralkodása első évéből, vagy a nagy humanista Zsámboki János, azaz Johannes Sambucus egy német nyelvű feljegyzését, hát ilyesmikre lehet bukkanni. Vagy Zrínyi Péter, tehát Zrínyi Miklós, a költő testvérének egy feljegyzése horvátországi birtokairól, és folytathatnám a sort. S talán az uralkodók autográf kézírása, levelei, oklevelek, ahol szerepelnek ezek az aláírások, páratlan és csodálatos gyűjtemény.

Kossuth rendelete a cibakházi ütközet kapcsán, egy katonai utasítása, azon túl egy angol nyelvű levele az angliai tartózkodása idejéből, valakinél mentegetőzik, hogy később majd Skóciában meg fogja látogatni. Munkácsy Mihály három levele, amelyek közül kettő az ezredéves kiállításhoz kapcsolódik, hogy bizonyos műveket nincs módjában kiállítani. Azon kevés darabok a gyűjteményemből, amelyeket Budapesten szereztem, az Ady-dokumentumok: Ady Endre születési anyakönyvi kivonata, nagykárolyi első gimnáziumi bizonyítványa, fiatal újságíróként kapott kedvezményes vasúti igazolványa és egy verse. Én azóta, szinte naponta újra elolvasom, még ha tudom is ezt a verset, mert ez annyira csodálatos, csak úgy odavetve a Magyar fa sorsa, és túloldalt ráírva, hogy itt van a vers, közölhetik, mert megírtam gyorsan a lap következő számába. Ceruzával, csak úgy, az ő géniusza percek alatt ki tudott bármit fejezni, a legmélyébe volt képes nyúlni.

Erre hol sikerült szert tenni?

Borda Lajos antikvárius barátomtól, aki az egész könyvtári kiállítást rendezte. Ővele volt egy élénk baráti vitám, mondván tréfásan, hogy ezt vagy azt csak akkor teszem,

hogyha azokat a bizonyos Ady-dolgokat megkapom, és könyvvel fizettem, ami viszont neki volt érdekes. Érdek ugye, egy kicsit mégis figyelemre méltó, gondolom, hogy egy német gimnáziumba járt, a szülői háztól távol felnevelkedett diák, otthonról, a családból magával vitte ezt az Ady-szeretetet… Ez az a pár darab összesen, amit nem adok el, amit bizonyosan megőrzök.

Némiképp aggaszt az anyag jövőbeni sorsa, hiszen ahelyett, hogy egy közgyűjteményben, így együtt maradhatna, most vásárlások révén százfelé szóródik. Vajon van-e képed arról, hogy mennyire jelentette be bármelyik közgyűjtemény az igényét, illetve milyen konkrét vásárlási szándékokról tudsz eddig? Egyáltalán miért a közzététel eme formája?

Egy könyvtár a tulajdonosának az egyéniségére van szabva, hiszen ha egyszer az illető meghal, bárki legyen az utód, bármilyen közel álljon hozzá, nem ugyanazt a könyvtárat óhajtja. A könyvtárból egy rész lehet nagyon fontos neki, de valami nem, nem nagyon, mert őneki más az érdeklődése. Tehát egy gyűjteményt együtt tartani, ennyire sokféle témájú anyaggal, gyakorlatilag lehetetlen, nem hiszem, hogy közgyűjtemény ilyenre vállalkozna. A Széchényi Könyvtár és az Országos Levéltár számára elővételi jogot biztosítottunk, még akkor is, ha nem tudják azonnal kifizetni. A hozzátartozóim között nincs senki, aki úgy becsülné meg ezeket a darabokat, mint ahogy én megbecsültem, így az egyes lapok olyan kezekbe kerülnek, ahol ez a megbecsülés nyilván meglesz. Ez áll a döntés hátterében.

Borda Lajos barátom, a megőrzés legjobb módjának azt tartotta, hogyha rendezünk egy kiállítást, és készítünk egy olyan katalógust, amelyik, hát végeredményben a gyűjtő nevéhez kapcsolódik, és amelyben jó néhány egyedi darab van, és ezek már a továbbiakban a gyűjtő nevével együtt fognak szerepelni.

A cél ugye az volt, hogy hazakerüljenek ezek az anyagok. Hol a garancia, hogy a vásárlók között nincsenek-e külföldiek, s nem kerül ismét határon túlra a gyűjtemény egy része?

Az eladás már nem az én feladatom, én sem szeretném, hisz a cél nem az volt, hogy megint kivigyék. Nagyon remélem, hogy más közgyűjtemények is jelentkezni fognak, vagy már jelentkeztek. Garancia nincs, szomorú lennék, ha ezekből valami elhagyná az ország területét nyugati irányba.

Bízzunk benne, hogy az anyag döntő mértékben valóban itthon marad, s hogy további útját is némiképp sikerül majd követned. Valamelyik tudósításban olvastam egy utalást arra vonatkozólag, hogy még van színháztörténeti, illetve sajtótörténeti anyagod is. Tervezed-é azoknak is a hasonló közzétételét, illetve azok nagyságáról, tartalmáról, összetételéről is hadd kérdezzelek.

Ez már korántsem olyan gazdag anyag. Inkább csak érdeklődésből vannak a magyar sajtótörténet kezdeteiből példányaim, továbbá néhány korai magyar színlapom. Azokkal még szeretnék foglalkozni egy kicsit. Eleddig nem gondolkoztam, hogy mi legyen a további sorsuk, de mindez eltörpül amellett, ami most ebbe a katalógusba belekerült szinte melléktermékek.

Az életút egy szakaszáról még nem beszéltünk: a Pax Romana, a Magyar Katolikus Értelmiségi Mozgalom elnökeként is tevékenykedtél 1985–90-ig. Erről az időszakról, illetve az ezt követő, további elnökségi tagként való, határon túli magyar munkádról is kérdeznélek.

Hát erről hatalmas mondanivalóm lenne. A *Katolikus Magyar Értelmiségi Mozgalom,* a *Pax Romana, amely egyben testvérszervezete az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem*nek,

Nyugat-Európában azt a tevékenységet folytatta, amelyet Rákosiék annak idején Magyarországon megtiltottak. Városokban – gondoljunk az '56-os menekültek tömegére –, egyetemi központokban helyi csoportok alakultak, egy kis szellemi élet indult meg magyarul. Később jöttek az évi tanulmányi hetek, a kongresszusok, minden évben más országban és más városban, amelyek rangos eseményei voltak a nyugati magyarság életének. Leegyszerűsítve, ahogy Magyarországon mindenki, vagy majdnem mindenki magyarul beszél, de azokban az évtizedekben spirituális értékekhez nem juthatott hozzá, nyugaton ez fordítva volt. Szellemi értelemben minden a rendelkezésünkre állt a szóban forgó országok nyelvén, de magyarul nem jöttünk össze, így a kettőt igyekeztünk kombinálni.

Akkor, amikor a fiatalságnak pont a legértékesebb része nem juthatott be egyetemre, főiskolára, semmiképpen sem jelentette diploma az értelmiségi létet, mint ahogy fordítva sem állt az, hogy akinek diplomája van, az feltétlenül értelmiségi. A kritériumot mindenki maga adta meg, aki kivett egy hét szabadságot, hogy eljöjjön hozzánk, és megvolt benne a szellemi érdeklődés, mi azt szívesen láttuk. Egyetemi rangú találkozókat akartunk, kiragadva azokat a napi politika forgatagából, és ez remekül sikerült is, kivéve a legutolsó időket, amikor értesülve a hatalmas, készülődő, magyarországi átalakulásról, mi egy kongresszust rendeztünk „Földindulás Magyarországon" címmel. Ekkor már a kérdéseink megválaszolására olyan magyarországi szellemi embereket hívhattunk meg, akik erre nekünk feleletet adhattak, és akik ma a magyar közélet különböző posztjain tevékenykednek. Míg végre hazahoztuk az intézményünket Magyarországra, itt már „Útban Európába" címmel, Győrött olyan kongresszust tarthattunk, ahol a kérdéseket Magyarországon tehették fel, és a mi nyugati gárdánk próbált ezekre választ adni.

Amit nagyon örvendetesnek és fontosnak tartok, hogy mialatt Magyarországon inkább csak az évi kongresszusunk és különböző helyeken működő barátainknak a mi szellemünkben folytatott tevékenysége jelenti a Pax Romana munkáját, addig a szomszéd államokban sikerült sorra hasonló szellemi csoportosulásokat létrehoznunk: *Erdélyben, a Felvidéken, a Délvidéken,* mindenütt az ökuméné, a keresztény összetartozás szellemében. Gondoljunk Jugoszláviára, a belháború kellős közepén... Azt hiszem sikerült értékes, magyar szellemi embereket kicsalnunk a maguk választott elszigeteltségükből, és találkoznak, összejönnek. Ebben a sorban a legújabb, örvendetes fejlemény, hogy ez év februárjában sikerült kárpátaljai barátainknak is megteremteniük a maguk ilyen szellemű, értelmiségi szervezetét, amely a kegyetlen külső körülmények között egyik eszköze legyen, reményeink szerint, az ott maradásuknak. Helyben is legyenek olyan szellemi kapcsolataik egymással, kialakuljanak olyan szellemi otthonaik, amelyek, éppen a szellemi vonatkozásban igényesebb emberek számára is, a sivárság helyett, valamilyen otthonérzést nyújtanak.

Tehát akkor ezzel arra is választ kaptunk, hogy a határon túli tevékenységed az elnökség leadása után is ide: a Kárpát-medencébe összpontosult.

Ami engem személyesen illet, kezdettől fogva járom a magyar kisebbségi vidékeket, és szolgálom ezt az ügyet, tőlem telhetőleg. Gyakorlatilag minden bejárhatót bejártam,

az idén felkerestem a szlovéniaiakat Lendván, kétszer voltam Érsekújváron, most készülök a kisebbségi magyar Pax Romana szervezetek vezetőinek találkozójára, Szabadka mellé Palicsfürdőre. Kárpátaljára rendszeresen járok, Erdélyt bejártam, de elmentem magyarokhoz Lembergbe, Kijevbe, Észtországba is, és néha meg-megjelenek ilyen vagy olyan írásommal a magyarországi publicisztikában is.

Ehhez és a gyűjteményben is kicsúcsosodó értékmentő tevékenységedhez sok erőt, egészséget kívánok neked a következő évekre is.

(1998)

Olvasás és társadalom

Nagy Attilával beszélget Székely András Bertalan

Dr. Nagy Attila az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi Módszertani Központja olvasáskutatási osztályának vezetője. Megkérem, mutassa be a Honismeret olvasóinak e kutatóhely, illetve az elődeinek a múltját, kezdeteit, létrehozásának az indítékait.

Júniusban volt harminc éve, hogy megalakult ennek az osztálynak az elődje. 1968. június 1-jével egy igénykutató csoportot hoztak létre a Széchényi Könyvtáron belül azért, hogy a statisztikai adatok mögé nézzen. Tehát ne egyszerűen azt tudjuk, hogy hány beiratkozott olvasója van a magyar könyvtáraknak és ebből hány a 14 éven aluli, hány a 60 éven felüli, és esetleg még a foglalkozás, iskolai végzettség szerinti megoszlásokat, hanem ennél egy kicsit többet tudjunk. Mi az, amit keresnek, mik a legfontosabb reakciók, mik a legfontosabb olvasói igények, társadalmi rétegenként, korcsoportonként és nemenként. Szerencsére sok vihart, átszervezéseket átéltünk, és máig életben maradtunk. Többször táncolt borotvaélen a létünk, de ilyen-olyan segítséggel mindig túljutottunk a nagy veszedelmeken. Ma gyakorlatilag hárman vagyunk ezen az osztályon, ami azt jelenti, hogy ha lecsökkenten is, de mégis fenn tudunk tartani egyfajta folytonosságot.

Miért fontos ez? Egész egyszerűen azért, mert az 1940-es évek végétől már voltak bizonyos hasonló jellegű vizsgálatok és évtizedenként nem több mint 3-4 kérdést megismételve, hosszú távú tendenciákat lehet felrajzolni arról, hogyan változik a magyar társadalom olvasással szembeni attitűdje, olvasási szokásainak az együttese. Ha szabad erről konkrétumokat mondani, akkor három dolog látszik itt nagyon markánsan, és rögtön hozzáteszem, hogy mind a három világtendencia. Nem magyar specialitás, hanem gyakorlatilag Közép-Európában és Nyugat-Európában nagyon-nagyon hasonlóan, Kelet-Európában egy kicsit másképpen, de Észak-Amerikában is hasonló módon zajlanak ezek a dolgok. Az első, hogy ma Magyarországon egy felnőtt átlag nap három órát ül televízió előtt, könyvolvasással, ha 15 percet eltölt, az már nagyon jó, de inkább a 10 perces napi átlag jön ki. Ezek a tendenciák egyfolytában tartanak, tehát ez az adat, amit mondtam, négy évvel ezelőtt igaz volt – ha most megismételnénk a vizsgálatokat, valószínűleg a távolság tovább növekedne.

Harminc éve milyenek voltak az arányok?

Akkor gyakorlatilag a tévézés még éppen csak a kezdetén volt, Magyarországon. Húsz évvel ezelőtt a napi 1,5 óra volt jellemző, és ugyanakkor az olvasás inkább a fél órát közelítette, 25-30 perc közötti idő volt. Ha a legerősebb motívumot, a szórakoztatást, a szórakozás, a kikapcsolódás motívumát érintem, 25-30 évvel ezelőtt a lakosság jó része bizony könyvet is azért vett a kezébe, hogy egy kicsit kiszabaduljon a mindennapok szorításából és elringassa magát. Ma ezt a napi szórakozást, minden esti vérfürdő formájában kapja a képernyőn, és ez jelenti számára a kikapcsolódást. A jelzett tény azért egy kicsit idézőjelesen ironikus is, mert bizony harminc éve sokan Tolsztojt is, Hemingwayt is, Jack Londont is, Romain Rollandot is eredetileg úgy vették kezükbe,

hogy majd jót fognak szórakozni. Azután amikor elolvasták, valami több maradt meg belőlük, mintsem az, hogy na, elmúlt az idő, és bumm, egy hétig jó estém volt.

A másik nagyon erős tendencia a haszonelvűség erősödése. Egyre nagyobb azoknak a könyveknek az aránya, amelyeket azért veszünk kézbe, mert egy adatot, mert egy „hogyan csináld?" jellegű útmutatást szeretnénk kapni, ismereteket, nagyon hamar pénzre, haszonra váltható ismereteket szeretnénk kézhez kapni. Manapság Magyarországon gyakorlatilag minden harmadikként megjelent könyvnek ilyenfajta motívuma van. Úgy vélem, ez egyértelműen pozitív, mert mögötte nagyon sok minden van. Nem csak az, hogy romlott az életszínvonalunk, és jobban rá vagyunk kényszerítve arra, hogy minden eszközzel kiegészítsük a jövedelmünket, hanem az egész magyar iskolarendszer. E téren különösen az 1990-es évektől kezdődően egy határozott változási tendencia tapasztalható, nevezetesen növekedett a középiskolába kerülők és a felsőoktatásban részt vevők aránya. Az itt tapasztalható változások ugyancsak az ismeretközlő irodalom felé taszítják, lökik az ifjúságot, a közép- és felsőfokon tanulókat. Másrészt pedig éppen az 1989-es változások hatását kell említenem, tehát amikor megtörtént Magyarországon Nagy Imréék újratemetése, amikor kikiáltották a köztársaságot 1989. október 23-án. Akkor ugyan még nem volt többpártrendszer, de a könyvkiadásban, az irodalomban már nagyon jól érezhettük, hogy megszűnnek a tabuk. Le lehetett írni történelmi visszaemlékezések formájában 1956-ot, 1944-et, 1945-öt, a hadifogságot, a világháború kezdetét és egyebeket. Azaz a szépirodalomnak az 1940-es évek végétől egészen az 1980-as évek végéig meglévő titkosbeszéd-funkciója eltűnt. Nem kellett allegóriák, metaforák mögé bújni ugye, nem kellett rejtjeles verset írni arról, hogy a gyilkosokat néven kell nevezni, a halottakat el kell temetni.

Meg lehetett írni, ettől kezdve viszont a szépirodalom Magyarországon és egyáltalán ebben a régióban nagyon elbizonytalanodott. Sokkal könnyebb volt figyelmet kelteni korábban az utalásos, billegő kifejezésformákkal, operáló versekkel és novellákkal, ahol az ember a többértelműséget nagyon hamar felfedezhette. És végül a legijesztőbb változás az olvasási szokásokkal illetően az, hogy a szépirodalom iránt általában csökken, mondhatni radikálisan, az érdeklődés, és ezen belül a minőség romlik. Ma Magyarországon minden harmadik kézbe vett könyv amerikai szórakoztató mestermű, Stephen King, Robin Cook és Daniel Steel, ők viszik el tehát a magyar olvasóközönség harmadát. 1996 nyarán volt utoljára országos ötezer fős vizsgálat az olvasási szokásokat illetően, és az abszolút listavezető, akit éppen olvastak az emberek, az Lőrincz L. László, aki a Vérfarkas éjszakája, vagy A megfojtott viking mocsara című „kiváló" könyveivel szerez népszerűséget. Utána következnek az előbb említett amerikai szerzők. Meglepő és ugyanakkor egy kicsit bizakodásra is okot adó, hogy a negyedik helyen viszont ott van Rejtő Jenő. Ezt fantasztikus dolognak tartom.

Rejtő ma már magyar klasszikusnak számít…

Pontosan így van: magyar klasszikusnak, igen. Nagyon komolyan használhatjuk ezt a szót, mert ezek nem egyszerűen kalandregények, hanem a pesti verbális humornak sajátos zamatát hozzák. Erre a humorra még mindig van fogékonyság, van kíváncsiság,

van érzékenység, holott mindnyájan látjuk, tapasztaljuk, hogy a tévékből, a hetilapokból, a magazinokból az erőszak, a vér és a szexualitás látszanak vezérmotívumoknak.

Társadalmi rétegek szerint milyen különbségek mutathatók ki több évtized távlatában?

Először is azt kell mondanom, hogy a különbségek nemcsak társadalmi rétegenként vannak, hanem a tekintetben is, hogy férfi vagy nő-e az olvasó. Elmondhatjuk, hogy a nők minden korcsoportban többet, választékosabbat, igényesebben olvasnak, mint a férfiak. És akkor is megvan ez a különbség, amikor azonos iskolai végzettségű csoportokat vetünk össze. A következő a település típusa. A gyerekek olvasni tudásától kezdve a felnőttek olvasási szokásait vizsgálva, igenis a nagyváros–kisváros–község–kisközség létra egy szociológiailag jól értelmezhető adatsorrá áll össze. A legkisebb települések a leggyengébb eredményeket mutatják, és a legnagyobb településeken rendszerint a legjobbak a mutatók. Ennek sokféle oka van, a lakosság iskolázottságától a lakosság összetételéig. Minél nagyobb egy város, tehát például egy megyeszékhelyen több a kvalifikált ember, akinek legalább érettségije van, vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezik. Másrészt pedig az infrastruktúra, a községekben 20 évvel ezelőtt sem volt könyvesbolt. Ma már nemcsak könyvesbolt nincs a községeinkben, hanem sokszor a könyvtárak se nyitnak ki, egyszerűen fűtésre, világításra nincs pénz, ahol meg kinyitnak, ott csak könyvbeszerzésre nincs pénz. Márpedig amelyik könyvtárat nem gyarapítják, ott az olvasók szép lassan elfogynak. Mindig az új könyvek iránt a legerősebb a kereslet.

Végül, de nem utolsósorban meghatározóként említem a regionális fekvést. Igenis van egy délnyugat-északkeleti tengelye Magyarországnak, amely tengely tulajdonképpen – persze nemcsak az olvasást illetően – határozottan két különböző régióra osztja az országot. Ezek az adatok az iskolázottságot, az öngyilkossági arányokat, a válási arányokat, az alkoholizmus mértékét is nagyon szépen szórják, és ezzel együtt az olvasási szokásokat is. Persze ha így mondom, hogy északkelet-délnyugati átló Magyarországon, akkor óhatatlanul felmerül a felekezeti megoszlás is. A nyugati régiókban lakók, tehát a zömében katolikusok többet olvasnak, viszont az olvasmányszerkezetük kissé igénytelenebbnek tűnik. Sokkal hamarabb reagálnak az éppen divatos kommerszre. A keleti régióban kicsit konzervatívabb az ízlés, kevesebbet olvasnak, de a klasszikusok, a megmért és már bevált értékek megtartása jól érzékelhető fokkal kitapinthatóbb.

Tudom, hogy a határon túli magyarok olvasáskultúrájával is hosszú ideje foglalkozik a részleg, vajon ott is ugyanezek a tendenciák, vagy némiképp különböznek?

Nagyon érdekes, hogy a határokkal szétszabdaltság ellenére a Kárpát-medence az Kárpát-medence… Tehát amit elmondunk a Tiszántúlról, azt Erdély felé haladva is többé-kevésbé elmondhatjuk, és amit elmondtunk a Dunántúlról, azt többé-kevésbé a Felvidékről, vagy legalábbis Csallóközről el lehet mondani. Ezzel együtt természetesen a szlovákiai magyarság kicsit polgárosultabb olvasmányszerkezettel rendelkezik, mint a székelyföldi magyarság. Legelőször 1991-ben szereztünk be adatokat a területekről, és akkor ott drámai volt tapasztalni azt, hogy a hetven éves trianoni döntések után is a kulturális szálak milyen erősen összekötik a magyarságot. Most a határok föllazulásával, a romániai rendszerváltozás bekövetkeztével azt kell tapasztalnunk, hogy igen, most már nem kell kocsiban eldugva, hátizsákba eldugva vinni a könyveket, szabadabban kerülnek

át. Ez esély is, meg veszély is. Tudniillik, amit mi Magyarországon, amerikanizálódás címen tapasztalunk tévéműsorban, mozi-választékban, öltözködésben és olvasási szokásokban egyaránt, bizony a Székelyföldön is megjelenik. A tévécsatornák választékának növekedésével bizony a Duna Televíziónak az első egy-két évben óriási dominanciája már Erdélyben is visszaszorulóban van, és a kereskedelmi csatornák, illetve a rockzenét, popzenét közvetítő csatornák népszerűsége növekszik. Azaz együtt mozog tulajdonképpen ez a régió a nagy nemzetközi tendenciákkal, kis késéssel, kis lemaradással.

Ezek szerint egyéb médiumok befogadás-vizsgálatával is foglalkoznak, nem csupán az olvasással?

Ezek inkább kiegészítő információk csak, persze rendszerint kérdezünk a szabadidős tevékenységekről és a kedvenc tévéműsorokról, ezek azonban csak háttér-információként állnak rendelkezésünkre. Nem analizáljuk, nem boncolgatjuk olyan részletesen, mint az olvasási szokásokat, nem kapunk rá pénzt. Persze érdekelne minket, de hát a megrendelő dirigál…

Lemérhetők-e különbségek a fiatalabb és az idősebb korosztály olvasási szokásai között?

Nem is a mi eredményünk, hanem az Országos Közoktatási Intézet adatai, amik e téren hihetetlenül fontosak. Mindaz, amiről eddig beszéltem, a gyerektársadalomban is tetten érhető, ami aggodalomra ad okot. Az a létra, amiről az elején beszéltem, hogy a település típusától is függ, pl. a gyerekek olvasni tudása, nem is, hogy mit szeretnek olvasni, csak hogy mennyire értik meg a szöveget. Az utóbbi években mért adatok szerint az eddig is meglévő távolságok növekedtek, vagyis a városban, nagyvárosban lakó gyerekek eredményei javultak, a községben lakóké pedig romlottak.

Ez ugyanaz a jelenség, mint amit a gazdasági területen „latinamerikanizálódás"-nak mondunk: hogy érzékelhető a kultúra területén is a társadalom kettészakadásának reális veszélye, konkrét jelei már ma kitapinthatók. Egész egyszerűen azzal, hogy megszüntetik a községek iskoláit és megszüntetik a könyvtárait. Ha a gyerekek közelében nincsenek könnyen, gyorsan elérhető könyvek, akkor kevesebbet fognak olvasni, ha kevesebbet olvasnak, akkor gyengül az olvasási képességük, ha rosszabbul tudnak olvasni, rosszabb lesz az iskolai eredményük, tehát kevésbé fognak továbbtanulni, nagyobb eséllyel lesz belőlük munkanélküli és deviáns.

A Honismeret olvasói bizonyára arra is kíváncsiak, hogy a helytörténeti irodalom iránti érdeklődés terén lemérhető-e valamiféle változás?

Valljuk be, sokáig csak egy nagyon szűk szakmai kört érdekeltek az ilyen típusú könyvek, monográfiák. Az utóbbi időben – ha nem is ugrásszerűen – de megnőtt az e körbe sorolható művek olvasottsága. A kistelepüléseken – a krónikaírási kedv növekedtével – az emberek érdeklődése is ébredezik az őket közvetlenül érintő kötetek iránt, a könyvtárak polcaira is kikerül ez az irodalom, az ott élők nem egyszer helytörténeti gyűjtemények létesítésén is fáradoznak.

A Magyar Könyvtárosok Egyesületén belül is fontosnak éreztük e kérdéskört, ezért mintegy két éve létrehoztuk a helytörténész könyvtáros kollégák külön szekcióját. S nem elhanyagolható vonatkozás, hogy a határon túl, ahol nagyobb nyomás nehezedik nemzetrészeinkre, az ellenerők is erősebbek, következésképp a nemzeti önismeretet

gyarapító irodalom – benne a helytörténeti, honismereti jellegű könyvek sora – azonosságerősítő funkciója talán érzékelhetőbb, mint az anyaországban.

Búcsúzóul a felől érdeklődöm, hogy a kutatási eredményeiket mi módon tették eddig közzé, mely kötetekben olvashatók ezek az eredmények?

Hála a többé-kevésbé megmaradó pályázati rendszernek, legújabban a Nemzeti Kulturális Alapnak, amelyet 1993-ban még az Antall-kormány hozott létre, sikerült egy-egy fontos kutatáshoz pénzt szerezni pályázati úton. Így egy-egy könyvünkkel azt hiszem, nemcsak azt dokumentáljuk, hogy élünk és létezünk, hanem a pedagógusképzésben tananyagként, oktatási segédletként is szereplünk. Nem tudom, mondjak-e konkrét címeket? Pl. két kiadványunkra különösen büszke vagyok, az egyiknek az a címe, hogy Olvass nekem – Kalauz szülőknek, óvónőknek, tanítóknak a gyermekkönyvek útvesztőjében. Kérem, ez a könyv jórészt annotált bibliográfia, életkorcsoportok szerint válogatva az utóbbi évek legjobb könyveit ajánljuk szülőknek, pedagógusoknak, hogy mit adjanak a gyerekek kezébe. Az első 80 oldal viszont csak arról szól, hogy hogyan szerettessük meg az olvasást már óvodáskorban, már csecsemőkorban, már születés előtt. Ez nem humor, hanem a legújabb eredmények nagyon is pontosan mutatják, hogy – hadd utaljak Kodályra, aki azt mondta, hogy a gyerek zenei nevelését kilenc hónappal a születés előtt kell elkezdeni, ugyanúgy igaz, kísérleti tények igazolják, hogy – az áldott állapotban lévő anyát, ha a gyerekre gondolva a kezüket a hasukra teszik, és énekelnek, verset mondanak, akkor szülés után a gyerek ugyanezekre az énekekre, ugyanezekre a versekre, ugyanezekre a mesékre a sírását abbahagyja, odafigyel, megbékül. Tehát az első 80 oldal arról szól, miként kell olvasni, hogy kell a gyerekekben az érdeklődést felkelteni, a tévé irtózatos vonzerejét ellensúlyozandó.

A másik ugyancsak nemrégiben megjelent kötetünknek az a címe, hogy A többkönyvű oktatás felé – Könyv- és könyvtárhasználati módszerek, példák. A kötetben magyartanár, matematikatanár, fizikatanár, énektanár, iskolai könyvtáros, természetesen főiskolai és egyetemi oktatók is arról beszélnek, hogy hogyan lehet a tankönyveken kívül a gyerekek olvasási készségét fejleszteni pl. fizikából. Fantasztikus volt, amikor eredetileg egy konferencián ez a fizikatanárnő elmondta nekünk, hogy ő is azok közé tartozott, akik a fizikát nem elégedtek meg úgy tanulni, hogy csak a tankönyvekből, hanem érdekelték a részletek is. Így rátalált egy csodálatos könyvre, Simonyi professzornak A fizika kultúrtörténetére, azután amikor ő tanár lett, akkor pontosan érzékelte, hogy ugyanaz történik az ő tanítványai körében, mint amikor ő ült ott a padokban. Nevezetesen, hogy a fizikát a gyerekek negyede-harmada érti, élvezi, a fele-kétharmada pedig retteg tőle, és riadtan néz, hogy vajon a példamegoldások alól hogy lehetne kibújni. Azaz rájött, hogyha a fizikaórákat a könyvtárban tartja, és időnként a tankönyv mellé odaadja a gyerekeknek A fizika kultúrtörténetének két oldalát, öt oldalát, akkor az a gyerek is sikerélményhez jut, aki a példákat nem tudja jól megoldani.

A szóban forgó könyvvel és cikkek sorozatával próbálunk változtatni a magyar pedagógusképzés szellemén, nevezetesen, hogy az olvasástanítás nem kizárólag az elsőosztályos tanító néni dolga, az nem kizárólag a magyartanár vagy a könyvtáros dolga, hanem a tantestület egészének a felelőssége. Milyen mértékben sugározza a fizika-

, a kémia-, a földrajz-, a tornatanár beszédmódja, stílusa, feladatainak az összképe, milyen mértékben sugározza azt a gyerek felé, hogy legyél kíváncsi a világra, ne elégedj meg azzal, hogy egyetlenegy érvényes tudás létezik, az, ami a tankönyvbe van bezárva, mert ezzel becsapjuk magunkat. A korábbi időszakban, azaz amíg úgymond szocialista iskolarendszer volt, addig az egykönyvűség volt a jellemző és többek között ennek isszuk ma is a levét. Ugyanis a tanáraink döntő többségének most, amikor majd a tantervek összeállításánál a felelősség 30-40-50%-az az ő kezükben lesz, hiszen tőlük függ, hogy mit tanulnak a gyerekek, most derülnek ki a hiányok – igaz, hogy nem szerette az eddigi tankönyvét se, de nincs igazán ötlete, mit adjon helyette…

Szerteágazó munkájukhoz további erőt, és ami nem elhanyagolható: megfelelő eszközöket kívánok.

(1998)

Nemzetek és nemzeti kisebbségek

Székely András Bertalannal beszélget Morvay Péter

Kérlek, mutatkozz be olvasóinknak, s mutasd be a Nemzetiségi Kollégiumot és Titkárságot is, melynek főtanácsosa vagy.

Az évtizedekig teljesen passzív, mind a határon túli magyarok, mind a magyarországi kisebbségek irányában meglehetősen formális magyar kisebbségi politika aktívabbá válásának jeleként a nyolcvanas évek közepén megindult a változás. A változás sarokpontja talán az Európai Kulturális Fórum, a helsinki utótalálkozók egyik jelentős állomása volt. Azóta Magyarország csatlakozott több nemzetközi kisebbségvédelmi kezdeményezéshez, illetve a kisebbségvédelem kezdeményezőjeként is fellépett. A változások ezen sorába illeszthető bele a Nemzetiségi Kollégium megalakulása is 1989 áprilisában, egy kormányhatározat alapján. A Nemzetiségi Kollégium később Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégiummá változott, kifejezve azt a különbséget, amely az anyanemzettel rendelkező nemzeti kisebbségek és az anyanemzet nélküli, más fejlettségi fokon álló cigányság és zsidóság között megmutatkozik. A Kollégium feladata a tanácsadás és véleményezés a kormány számára minden olyan kérdésben, amely a magyarországi kisebbségekre és a határon túli magyarságra vonatkozik. Mintegy kilencvenfőnyi tagsága társadalmi munkában látja el feladatát, másutt van főállásban. Az ő munkájukat egy nyolc-tíz főnyi főállású, szakértőkből álló titkárság segíti. Ennek a titkárságnak a munkatársa vagyok.

A titkárság vezetője Tabajdi Csaba miniszterhelyettes, a Kollégium elnöke pedig a társadalompolitikai feladatokat ellátó államminiszter, Pozsgay Imre. Talán érdemes elidőzni a kollégium összetételénél. Tagságát négy fő kategória képezi. Az első kategóriába a szervezetek, intézmények (minisztériumok, egyházak, nemzetiségi szövetségek) képviselőit sorolom, akik szoros kapcsolatban állnak a kétféle típusú kisebbséggel. Rajtuk kívül állandó egyéni tagok is vannak, akik mind a határon túli magyar, mind a hazai nemzeti kisebbségek ügyei intézésében hosszú évek során bizonyították felkészültségüket; nagy tekintélyű közéleti-kulturális személyiségekről van szó. A másik két kategória a két albizottság tagsága, tehát a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek albizottsága, illetve a határokon túli magyarokkal foglalkozó albizottság. A hazai kisebbségi albizottság tagságának mintegy 70%-a kisebbségi ember, tehát a korábbi gyakorlattal ellentétben, amikor nélkülük és róluk döntöttek, ebben az esetben több mint kétharmados a többségük. Minden lényeges kérdésben ők maguk fogalmazhatják meg gondjaikat, s ez kerül javaslatként továbbításra a kormány elé.

S most beszéljünk talán az érdemi munkáról. Májusban én voltam az első fecske ezen a titkárságon; májustól októberig tehát gyakorlatilag egy személynek kellett intézni minden ügyet. Természetesen ez nem érhetett el olyan hatásfokot, mint az október óta kiépült 8-10 fős titkárság, szakosodó munkamegosztással. Október óta feszített munkával próbáltuk a felhalmozódott gondokat, kérdéseket napirendre tűzni. Például a kisebbségek országgyűlési képviseletének kérdésében mi terjesztettük fel először azt a

tervezetet, amely valamennyi kisebbségnek egy garantált parlamenti helyet biztosítana. Ezt a felfogást most már a kormány is magáévá tette, és az országgyűlés is most szentesíti, hogy egyetért ezzel. A nemzetiségi törvény megalkotása szintén évek óta a levegőben lóg, de a felgyorsult magyar belpolitikai mozgások következtében nem sikerült még az igazságügyi minisztériumnak letenni az asztalra a törvénytervezetet. A kollégium szakértők bevonásával egy, az európai normáknak teljesen megfelelő, sőt bizonyos tekintetben azok előtt járó rendezést javasolt és dolgozott ki. Rövidesen társadalmi vitára kerül. A Kisebbségi Kódexet majd a szabad választás utáni parlament hagyhatja jóvá, természetesen végrehajtási utasításokkal együtt.

Beszéltünk a határon túli magyar kisebbségek televízió-, rádió- és könyvellátásának a javításáról, az oktatásügy feladatairól, az anyanemzettel való kapcsolata javításának a teendőiről. Felvetettük egy közép-európai kitekintésű nemzeti és nemzeti kisebbségi kutatóintézet tervét. Két alapítványra tettünk javaslatot, mindkét típusú kisebbség fontos igényeinek a támogatására, valamint komoly lépéseket tettünk az 1990. évi európai kisebbségi szakértői konferencia összehívására. Hogy ez sok-e vagy kevés, nem tudom. Az biztos, hogy évtizedek alatt nem történt ennyi lépés az ügyek rendezésére.

Kérlek, mutasd be röviden a Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségeket. Mekkora a lélekszámuk, milyen a nemzettudatuk foka – mindent, amit fontosnak tartasz erről elmondani?

A legkülönbözőbb, a valóságtól meglehetősen elrugaszkodott adatok keringenek közszájon a magyarországi kisebbségek számát illetően. Elmondanám, hogy az utolsó, 1980. évi népszámlálás milyen számokat mutatott ki.

Eszerint Magyarországon gyakorlatilag 1%-nál kisebb arányú a nemzetiségi anyanyelvű lakos, azaz összesen 84 ezer.

Közülük 31 ezer a német, 27 ezer a horvát, szerb és szlovén, 16 ezer a szlovák és 10 ezer a román

Ezek azok, akik ilyen nemzetiségűeknek vallották magukat?

Ez az anyanyelv szerinti bevallás. Akik ezen túl még a nemzetiségüket is vállalták, azok száma még néhány ezerrel kevesebb. Ugyanakkor mind az 1980. évi, mind pedig a most folyó, 1990. évi népszámláláskor a beszélt nyelvre is kérdeztek, illetve kérdeznek majd. A beszélt nyelv alapján a 84 ezres összlétszám 158 ezerre egészült ki. A tanácsi minősítések és a különböző nemzeti kisebbségi szövetségi, illetve kutatói becslések szerint ennek a 158 ezernek a 2,5-3-szorosa a nemzetiségi kultúrák iránt érdeklődő személyek száma. Ezek jelentős része csupán a származástudatú, tehát valamiféle érzelmi kötődést jelent, de a természetes asszimiláció valóban eléggé előrehaladott – nyilvánvalóan az eltérő szociológiai jelleg, a kialakulás és feltehetően a múlt évszázadok objektív folyamatai eredményeként. Tehát az említett népszámlálási bevallásokkal szemben érdemes talán nemzetiségenként a becsült adatokat is elmondanom. A hagyományos nemzeti kisebbségek közül a legnagyobb létszámú a németség; 200-220 ezres, igen-igen felbecsült létszámmal. Az őket követő szlovákság maximum 100 ezer körüli. 90-100 ezer a három délszláv kisebbség létszáma. Ennek 90%-át teszi ki a horvátság, 5-5 %-át a szerbség és a szlovénség. Nagyságrendben az utolsó a románság, mintegy 25 ezer lélek-

kel. Ezek a hagyományos kisebbségek; az elmúlt 1-2 évben a cigányság részéről is felmerült a nemzetiséggé nyilvánítás igénye. Ez azonban nemcsak elhatározás kérdése, ugyanis azokkal a jellemzőkkel nem nagyon rendelkeznek, melyek ezt indokolttá tennék. Etnikai kisebbségként viszont természetes, hogy el kell őket ismerni, és azokat a nyelvi, kulturális jogokat, melyeket igényelnek, megadni nekik. Ebben az irányban már történtek is lépések. Nos, az ő becsült létszámuk 4-5-600 ezer körül lehet, de itt megint csak bizonytalanság van, hiszen ennek a tömegnek csupán körülbelül egyötöde beszél valamilyen cigány nyelvjárást. A maradék négyötöd legfeljebb életmódbeli és egyéb jegyek alapján sorolható a cigánysághoz. És hát a zsidóság egy része is nemcsak vallási, hanem etnikai kisebbségként is definiálja önmagát. Egyesületük, lapjuk van, és természetesen képviseltetik magukat a kollégiumunkban. Ez az etnikai palettája ma Magyarországnak.

Miután bennünket a Magyarországon élő szlovákság érdekel a leginkább, ismertesd részletesebben az ő helyzetüket szociológiai, településszerkezeti szempontból!

Úgy érzem, hogy meglehetősen furcsa az az összehasonlítási kísérlet, amit az elmúlt hónapokban magyarországi szlovák értelmiségiek és bizonyos szlovák körök próbálnak szinte az egyenlőségjel-tétel szándékával a szlovákiai magyarság és a magyarországi szlovákok között megtenni. Ugyanis kikerülik azt a tényt, hogy egészen más tudati jellemzőkkel és társadalmi struktúrával rendelkezik egy erősen szórványhelyzetű, a nemzetté válás előtt eredeti településterületét önként elhagyó népesség, mint az a fejlett, nem nemzetiségi, hanem nemzeti tudattal rendelkező magyar nemzetrész, amely a 20. század második évtizedének végén lezajlott események következtében vált kisebbséggé. A mai Magyarország területén élő szlovákok tekintetében a szórványhelyzet már a történelmi Magyarország felbomlásakor is jellemző volt. Ezzel szemben a szlovákiai magyarság Pozsonytól egészen Ágcsernyőig gyakorlatilag egy hol kiszélesedő, hol elvékonyodó sávot képez a határ mentén. Megint más kérdés, hogy a nyelvhatár miért és milyen mértékben húzódott dél felé az elmúlt évtizedek során. Visszatérve a magyarországi szlovákságra, jellemzőjük többek között, hogy mindhárom szlovák nyelvjárást, a nyugat-, a közép- és kelet-szlovák nyelvjárást beszélik. Ez a dialektális különbség a mai napig fennáll. A nyelvjárási különbségek miatt nincs egységes szlovák nyelvhasználat a köznyelvben. Ugyanakkor számos megyére eloszlanak Magyarországon. Talán a legjelentősebb tömb a dél-alföldi, Békéscsaba környéke, amely a második világháború előtt viszonylag épségben és valóban tömbhöz hasonló helyzetben létezett. Vannak pilisi szlovák falvak hasonló jellemzőkkel, de a szórványhelyzet mind a Bakonyban, mind az északi hegyvidéken, mind a Duna-Tisza közén már a század elején is jellemzőbb volt, mint a tömbhelyzet. Ugyanez jellemző a Nyíregyháza környéki bokortanyák népére, a tirpákokra. Nos, aki ezt a szociológiai különbséget figyelmen kívül hagyja és megpróbál egyenlőséget tenni, az elrugaszkodik a valóságtól, esetleg ki nem mondott, sanda szándékok vezérlik. Ez nem jelenti azt, hogy a kisebbség által megfogalmazott igényeket nem kellene támogatnia az államnak, továbbá lényegesen nagyobb hatásfokkal támogatnia a helyi önigazgatásnak; azaz ebben az ügyben is helyre tenni mindazt, ami a sztálinizmus általános közösségnyomorító idején elsorvadt, megszűnt, tönkretétetett. De úgy érzem,

hogy az óriási különbség a becsült érték és a népszámlálási bevallás között, ami sokszor 6-7-szeres eltérés, nagyrészt nem a mesterséges, hanem a természetes asszimiláció eredménye.

Milyenek a magyarországi szlovákok szerveződési formái, hogyan állnak iskolák, kultúrintézmények, publikációs lehetőségek terén?

Az elmúlt évtizedekben mind a többségi közösségszerveződésekkel, mind a kisebbséggel szemben inkább a közösségnyomorítás, a közösségrombolás, semmint az alulról jövő kezdeményezések támogatása volt a jellemző Magyarországon. Tehát nem beszélhetünk kizárólagosan egy rossz szándékú kisebbségellenes politikáról. Ez állandó és általános jellemzője volt a sztálinizmusnak és a posztsztálinizmusnak, és meglehetősen sokat szenvedett tőle mind a magyar, mind a nemzetiségi lakosság. 1948 után a két háború között bőségesen meglévő közösségeket, minden, a nép által felső ösztönzés nélkül létrehozott csoportosulást igyekeztek elsorvasztani, tönkretenni; helyettük felülről irányított, s épp ezért a nép által idegennek érzett szervezeteket hoztak létre. Ezeknek a sorába tartozott a négy hagyományos nemzetiségi szövetség is, amelyeknek a legitimitását az általános demokratizálódási folyamat eredményeképpen egyre inkább megkérdőjelezik. A délszlávoknál nagyon komoly szakadás zajlott le az elmúlt hónapokban, ők is differenciálódtak politikailag. Már működik a hazai független horvát és szerb szervezet, és nyilván idő kérdése csak, hogy a szlovének is megalakítsák ezt. Létrejöttek önálló nemzetiségi ifjúsági szervezetek; működik ilyen a németeknél, a délszlávoknál, a szlovákoknál is, és a szlovákok épp a napokban alakították-alakítják meg minden korosztályra kiterjedő független szervezetüket a felülről létrehozott Szlovákok Demokratikus Szövetsége helyett vagy mellett – még nem világos, mit hoz a jövő. Vagyis szeretnék maguk intézni dolgaikat. Én ezt teljesen természetes és érthető folyamatnak érzem, hiszen a többségi magyar lakosság is tagoltabbá vált politikailag. Természetes, hogy létjogosultsága van a nemzetiségi lakosság demokratizálódásának is. Az megint más, ha ez olyan szélsőséges felhangokkal párosul, hogy mindent, amit mégiscsak eredményként könyvelhetünk el az elmúlt évtizedekből, semmisnek tekintik, és az olyan hiányosságokat, amelyek meglétét kár volna tagadni, egy rossz szándékú és évszázados magyar beolvasztási törekvésnek tulajdonítanak. Nem, ez gyakorlatilag visszavezethető az általános közösségrombolásra.

Nálunk az iskolarendszer területén vannak teljesen objektív hiányosságok. Magyarországon 1960-ig önálló és teljes anyanyelvű nemzetiségi iskolák léteztek. A szülők azonban a legkülönbözőbb meggondolásból tömegesen kezdték el többségi iskolába íratni a gyermeküket, mert ebben látták a továbbtanulási perspektívát. Nos, ezt tapasztalva, valamelyik minisztériumi tisztviselő kitalálta, hogy kétnyelvű és csupán nyelvoktató iskolákat kell létrehozni, mert így az előrehaladás talán nagyobb eséllyel történhet. Ezeket természetesen felülről és nem az érintettek megkérdezése után hozták létre. Persze, a hatvanas években nem volt jellemző a demokratikus rendezési mód. Ez a helytelen, ésszerűtlen döntés oda vezetett, hogy generációk nőttek fel egyre gyöngülő kisebbségi öntudattal; emiatt a természetes önvédelmi reflex megnyilvánulásaként ezt az iskolarendszert komoly kritikák érték. Az elmúlt 15 évben bekövetkezett ugyan némi

mennyiségi javulás (a hatvanas évek vége és a nyolcvanas évek közepe között körülbelül két és félszeresére nőtt a kisebbségi iskolákban járók száma), de ismét aláhúzom, ez nem párosult a tananyag és a struktúra olyan átalakításával, amely a kultúra megőrzését, sőt fejlesztését igazán jól szolgálta volna. Új fejlemény, hogy a művelődésügyi miniszter néhány hónapja a magyar parlamentben ígéretet tett arra, hogy a kétnyelvű iskolákat egynyelvű, anyanyelvi irányba, a nyelvoktató – tehát csupán nyelv- és irodalomórát tartó – iskolaformát pedig a kétnyelvűség irányába fejlesztik. Ez természetesen szakemberkérdés is, és természetesen a gyerekek valós anyanyelvi állapotát tekintve alaposan meg kelt vizsgálni, hol lehetséges ezt a gyakorlatba átültetni. Egy biztos, gondok bőségesen vannak. Ezeknek a nyilvánossága a korábbi években nem volt meg, a tömegkommunikáció teljesen rózsaszín képet festett ezekről a kérdésekről, s talán ez is oka annak a meg nem értésnek vagy értetlenségnek, amit most a radikálisan megfogalmazódó kisebbségi igényekkel szemben az átlag magyar állampolgár tanúsít.

Mennyire, milyen módon segíthetné leginkább a csehszlovák állam a Magyarországon élő szlovák kisebbséget?

Magyarország, ellentétben a legtöbb szomszéd országgal, már sok évvel ezelőtt kinyilvánította, hogy nemcsak megtűri, hanem kívánatosnak is tartja az anyanemzetek támogatását, magyarországi nemzetrészeit illetően. Nem vonta kétségbe a kettős kötődést; nemcsak a magyar állampolgársághoz való kötődést, hanem az anyanemzettel való együvé tartozást is elismeri, és értékként kezeli. Ebből egyenesen következik, hogy elsősorban az oktatás, közművelődés, tömegkommunikáció terén igényeljük a szlovák anyanemzet segítségét, és az a gyakorlatban többé-kevésbé működik is, elsősorban a könyvtárügy, az oktatásügy területén, működnek már vendégtanárok magyarországi szlovák iskolákban.

Milyen további javaslataid vannak a segítségnyújtás vonatkozásában?

Az elkövetkező hetekben kialakul majd egy olyan demokratikus parlament és kormányzati mód Magyarországon, hogy a demokratizálódás már visszafordíthatatlanná válik. Ez azt jelenti, hogy kisebbségi téren sem szabad visszalépni, csakis előre. Tehát ha a magyarországi szlovákok részéről olyan igények merülnek fel, hogy szorosabbra szeretnék fűzni az anyanemzeti kapcsolatokat, ezeket támogatni kell, természetesen úgy, hogy ez ne legyen destabilizáló hatású. A magyarországi szlovákok főiskolai, egyetemi szintű képzését a csehszlovákiai főiskolákon való tanulás lehetőségének az eddigieknél szélesebb körű biztosításával látjuk megoldhatónak. Szívesen látnánk Magyarországon több szlovák, s nemcsak nyelvszakos vendégtanárt. A csehszlovák állam is segíthetné a magyarországi szlovák könyvkiadás, sajtó tárgyi és személyi feltételeinek a javítását. Az anyaországi TV és rádióadások erősítését is szorgalmazzuk, hogy ezek az adások a határtól távolabb is foghatók legyenek. Szintén kérjük a szlovák szakemberek segítségét a nemzetiségszociológiai kutatások megszervezésében.

(1990)

„A rossz lelkiismeret lázadása" – győztesek és legyőzöttek

Dr. Székely András Bertalannal beszélget Dezső János

Beszélgetőtársam Székely András Bertalan, a szociológia egyetemi doktora, a magyar kormány főtanácsosa, harmincnyolc éves. Egy évtizede foglalkozik nemzetiségkutatással. Részt vett a magyarországi nemzetiségi középiskolák 1982–1984 között lezajlott vizsgálatában, 1983-1986-ig a közös magyar–szlovén, 1987-től pedig a magyar–horvát nemzetiségkutatásban. Előző munkahelyén, a Magyarságkutató Intézetben fő feladatát a jugoszláviai magyarság 1945 utáni helyzetének a tanulmányozása képezte, s kormánytanácsosként szintén a jugoszláviai magyarság, illetve a magyarországi délszláv kisebbség ügyeivel foglalkozik. A Magyar Demokrata Fórum alapító tagja, kisebbségpolitikai programjának egyik kidolgozója az Országos Honismereti Szövetség és a Széchenyi Társaság elnökhelyettese, tagja a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságnak és a Magyar Szociológiai Társaságnak is. Nemzetközi konferenciákon sok éve képviseli a magyar nemzetiségtudományt.

Az új magyar politikai vezetés a nemzetiségi kérdés tartós megoldásának lehetőségét az államhatárok ún. ellégiesítésében, spiritualizálásában ismerte fel.

Az elképzelés nem is annyira új, ha jól emlékszem, először az első világháborút lezáró békeszerződések éveiben fogalmazta meg éppen egy román politikus. Egy azonban bizonyos: amikor két év múlva már egyesült Európáról beszélhetünk a földrész nyugati oldalán, egységes pénznem, egységes gazdasági és oktatási rendszer valósul meg, akkor ilyen összefüggés-rendszerben tehát teljesen időszerűtlenek azok az a lépések, amelyek jelenleg a kelet-közép-európai országok egymás közötti viszonyát, illetve ennek kiéleződését jellemzik. Gondoljunk, csak a Jugoszláviában elrendelt 200 dolláros beváltás e kötelezettségére (amely szerencsére megszűnt), a Csehszlovákia által foganatosított szigorító vámintézkedésekre, a Kárpátalja és Magyarország közötti határátlépés nehézkességére, vagy a magyar-román határon tapasztalható várakoztatásokra, emberi meghurcoltatásokra, megaláztatásokra. Mivel Közép-Európa határai politikai határok, s köztudomásúan nem azonosak az etnikai határokkal. A közép-európai nemzetek azon részei számára, amelyek határokkal vannak elválasztva egymástól, létkérdés, hogy akadályoztatás nélkül cserélhessék ki kulturális javaikat, s hogy emberileg, közösségileg, családilag, minden szempontból kapcsolatban lehessenek egymással. A szóban forgó országok aláírták a helsinki egyezményt, most tehát a dokumentum rendelkezéseinek a maradéktalan, gyakorlatba ültetésére kell törekedni. A lezajlott közép–és kelet-európai forradalmak után ennek megnőtt a lehetősége. Földrészünk bővelkedik a feszültségforrásokban, s a revíziós törekvések csak elmérgesítenék a légkört. Az emberi jogok alapján azonban követelni kell az aláírt nemzetközi és államközi egyezmények

betartását, mert másképp az etnikai és politikai határok egybe nem eséséből fakadó problémák nem oldhatók meg.

Magyar részről erőszakos határmódosítás nem merülhet fel. Ugyanakkor viszont – erre nemigen szoktak odafigyelni: – a helsinki záróokmány a békés, a megegyezéses határmódosítást nem zárja ki. Amikor Kelet és Nyugat meg tudott egyezni abban, hogy a két Németország egyesüljön, az máris a politikai térkép átrendeződését, átrajzolódását jelentette. A balti köztársaságok kiválási törekvéseinek is tanúi vagyunk. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy a történelem újabban is produkál olyan határmódosításokat, amelyekre megegyezéses alapon kerül sor. Az egyesült Európa küszöbén mégsem ez az igazi megoldás. Azt kellene elérnünk, hogy az államhatároknak többé ne legyen különösebb jelentőségük.

Nem biztos azonban, hogy a létesítendő, egyesült Európába mindenki egyenlő eséllyel kerülhet be.

Igen, sőt az sem biztos, hogy mindenki csatlakozni kíván. Habár Romániában s Bulgáriában lezajlottak a többpárti választások, úgy tűnik, igazi rendszerváltás ezekben az országokban még nem következett be. Bizonyos módosulás igen, de lényegi változás nem. Sajnos, több olyan ország van, amely inkább hátra, mint előre óhajt lépni az emberi jogok érvényesítése és az európai gondolkodásmód kialakítása tekintetében.

Elmondta a magyar államvezetésnek a határrevízióval kapcsolatos véleményét. Meggyőződésem, hogy Magyarországon minden józanul gondolkodó ember, hasonló nézetet vall. Be kell azonban ismernünk – nem lehet nem észrevenni -, hogy ennél kevésbé jámborabb törekvés is létezik Magyarországon. A Keresztény Nemzeti Unió például a trianoni békediktátum 70. évfordulóján tiltakozó tüntetést szervezett Budapesten, s a régi határok visszaállításáért szállt síkra. Mekkorára becsüli azok erejét, akik ilyenféle agresszív visszarendeződésre törekednek?

Végig nem gondolt kezdeményezésnek érzem a Trianon-tüntetést, és azokat a jelszavakat is, amelyeket ezek az emberek röplapjaikon és transzparenseiken meghirdetni igyekeztek. De azok a magyarországi „erők", amelyek a tüntetést szervezték, talán kevésbé jelentősek. A Keresztény Nemzeti Unió olyan mini-pártocskák koalíciója, amelyek mindössze néhány tucat, legfeljebb néhány száz embert tömörítenek.

A felelős politikai erők részéről Magyarországon ma reálpolitikai gondolkodás érvényesül. Tisztában vagyunk azzal, hogy egyik napról a másikra, megkérdezésük nélkül milliók kerültek kisebbségi sorba, s hogy a trianoni béke nem az etnikai, nem a nemzeti önrendelkezés szerint köttetett meg, hanem a győztesek és legyőzöttek közötti esélyegyenlőtlenség alapján. A két háború közötti magyar politikát ezért revíziós törekvés hatotta át, de mivel ennek a birodalmi gondolkodás, nem pedig a valós erőviszonyoknak megfelelő stratégia képezte táptalaját, a második világháborút lezáró békeszerződés is tragikusan végződött. Ezt követően a magyar politika – más geopolitikai érdekszférába kerülvén – az ellenkező végletbe csapott át: az elmúlt évtizedekben tudati, szellemi értelemben valóságos nemzeti öncsonkítás történt. Nemzedékek nőttek föl anélkül, hogy tudtak volna valamit is a békeszerződés körülményeiről, illetve az elcsatolt területek magyar népességének a magyar történelemben és művelődésben betöltött szerepéről. A

magyar közgondolkodásban mindez csak az utóbbi években kerül lassan a helyére, de még most is csupán a műveltebb rétegek körében.

Miről is van szó? Nem kell ahhoz revizionistának lenni, és határmódosítást követelni, hogy valaki egységes magyar etnikumban és nemzetben gondolkozzon. Azt senki nem kérdőjelezheti meg – sem határon innen, sem határon túl –, hogy a magyar nemzet minden harmadik tagja, többnyire nem önként, más ország állampolgáraként kénytelen élni. A szomszédos országok 3,5–4 milliónyi magyarja ugyanúgy a nemzet részét képezi, mint az országunk határain belül, vagy a Nyugat-Európában, Amerikában, Afrikában, Ázsiában szórványként, emigránsként élő polgártársaink. A „kultúrnemzet" fogalma, aminek alapján többek között a Monarchia népei is sikerrel kísérelték meg állami keretben egyesíteni önmagukat, oda-vissza érvényes. Ha tehát határmódosításra nem is törekszünk, a nyelvi és kulturális egybetartozás érzetének erősítése el nem vitatható jogunk. Természetesen ezt úgy szeretnénk érvényesíteni, hogy az állampolgári lojalitás és a más nemzethez való tartozás összeegyeztethető legyen. Ennek kölcsönösen képletté kell válnia, függetlenül a kisebbségek létszámától. A magam részéről teljesen természetesnek tartom, ha egy pomázi szerb a Belgrád környéki szerbbel teljes azonosságot érez, és ugyanazon nemzet részeként definiálja önmagát. Arra kell tehát törekednünk, hogy az anyanemzeti kötődést a többségi nemzetek gyanakvás nélkül szemléljék, és ne szimatoljanak rögvest valamiféle revíziós törekvést abban, ha az évtizedekig elfojtott szolidaritás érzete Magyarország részéről, a magyar társadalom részéről végre megnyilvánul.

Körülbelül egy évvel ezelőtt egy belgrádi napilap olyan hírt közölt, amely szerint magyar „turisták" Nagy-Magyarország térképét osztogatták valamelyik belgrádi aluljáróban. Erről mi a véleménye?

Nem vagyok egészen meggyőződve arról, hogy ez az eset megtörtént, sokkal inkább tűnik újságírói fogásnak, amely kifejezi azt a félelmet, amely Nagy-Magyarország esetleges visszaállítása irányában megnyilvánul. Mellesleg: a helyszínnel is baj van. Épeszű magyar revizionista nem Belgrádban kezdi meg az aknamunkáját… S a rendőrség tétlenül tűrte az ellenséges propagandatevékenységet? Úgy gondolom, a szomszéd népek részéről ezek szociálpszichológiai eredetű görcsök, hiszen érzik, hogy olyan terület és lakosság jutott a birtokukba, amely nem népszavazás, hanem a nagyhatalmi erőviszonyok és a másik részről, elvesztett háborúk eredményeképpen került az uralmuk alá. Ez nem más, mint „a rossz lelkiismeret lázadása". Talán szépirodalmi szövegben olvastam ezt a meghatározást.

A fejlett nyugati országok helyesléssel fogadták a második világháború „főbűnösének", Németországnak a rehabilitálását, és jószerével nem találtak ebben semmi kivetnivalót. A „magyar kérdést", illetve kisebbségeinek sorsát vajon mennyire ismerik, és hogyan gondolkoznak felőle?

Néhány udvarias, jó szándékú nyilatkozat hangzott el, ennyi az egész. Egyik nagyhatalomnak sem igazán érdeke, hogy a „magyar kérdés" megnyugtatóan rendeződjék. Ez egyszerűen nem probléma a számukra. Közép- és Kelet-Európa mint gazdasági és politikai érdekszféra, érdekli őket, de a nemzetiségi ellentéteket „piti balkáni torzsalkodásként" érzékelik. Ez alól csak Németország kivétel, minthogy Kelet-Európában jelentős

német népesség élt a közelmúltban, és kisebb számban ugyan, de ma is itt élnek. A németek beleérző képessége tehát eleve nagyobb volt, s a magyar-osztrák határ megnyitása a kelet-németországi menekültek előtt, egyféle lelkiismeret-vizsgálatot indított el náluk.

De ne tekintsük mindezt csupán saját ügyünknek, hisz térségünkben más ajkúaknak is milliói élnek kisebbségi sorban. Gondoljunk csak a görög-macedón, vagy akár a török–bolgár kérdésre. A fejlett országok lényegében azt szeretnék, hogy itt ne legyenek tartós feszültséggócok, s hogy kiszámítható legyen az a környezet, amelyikbe a tőkéjüket befektetik. Hozzáállásukat azonban a hagyományos kapcsolatrendszer alakítja: a franciák számára például – függetlenül a valódi nyelvi és etnikai kötődésektől – a románok még mindig sokkal rokonszenvesebbek, mint mi vagyunk. Nem véletlen, hogy a francia elnök magyarországi félmondatára, amelyben a trianoni békeszerződést elhibázott lépésnek minősítette, milyen heves tiltakozással reagált Románia. S ezt természetesen francia magyarázkodás követte.

A reálpolitika tehát valóban azt követeli meg, hogy ne legyenek olyan illúzióink, miszerint a nyugati világ teljes mellszélességgel a magyar ügyet fogja védeni. Az sem valószínű, hogy a Szovjetunió, a maga rendkívül bonyolult nemzetiségi viszonyaival, a közeljövőben nyíltan állást foglalna magyar kisebbségi ügyekben. Ezt azért sem teheti meg, mert a kelet-közép-európai régióból éppenséggel most vonul ki katonailag, gazdaságilag és politikailag is. A kérdés megoldási lehetőségei nehezen prognosztizálhatók, és megítélésem szerint éppen ezért a magyar politikának, az egyirányú elkötelezettség helyett, több lábon kell állnia. Nem szabad a régi hibába esnünk: most csak sokirányú kapcsolatrendszerrel, bölcs és átgondolt politizálással lehet előrelépni, és politikai eszközökkel – csak azokkal – elviselhetővé tenni a határon túli milliók helyzetét.

A kisebbségben élő magyarság úgyszólván a balti kisállamok népességének nagyságrendjével mérhető, mégis alig figyelnek ránk. Miként tudnánk gondjainkat nemzetközi érdekűvé tenni?

Már utaltam arra, hogy nem csupán magyar problémáról van szó, hanem más anyanemzeteket és más kisebbségeket is érintő, egyetemes gondról. Ebből tehát a közös elemet kell kiemelni: azt, ami Európa számára érthető, és ami fölkeltheti a szolidaritás érzését. A romániai falurombolás kapcsán például az általános emberi problémává emelés rendkívül bölcsen fogalmazódott meg, és sikerült általa a világ jelentős részét fölrázni a közönyéből. Léteznek emberjogi normák, léteznek egyetemes értékek, s ha ezeket a földkerekség bármely pontján megsértik, akkor az visszhangot kelt.

Reményre adhat okot, hogy az utóbbi időben a nemzetközi kisebbségi jogvédelem ügyében mégiscsak történt egy és más. Igaz ugyan, hogy csupán kísérletekről van szó, az is igaz, hogy az elért eredmények többoldalú egyezmények formájában még nem jutottak kifejezésre. Mégsem elhanyagolandó körülmény, hogy például a helsinki utótalálkozók sorában, a Budapesten megtartott Európai Kulturális Fórumon, a 80-as évek derekán Magyarország már csatlakozott olyan kisebbségvédelmi egyezmény-tervezetekhez, amelyeket más országok nyújtottak be. Egy frissebb példával is érdemes előhozakodnom: az Alpok-Adria-Duna-régió, tehát az Olaszországot, Jugoszláviát, Ausztriát, Csehszlovákiát és Magyarországot tömörítő ún. Pentagonale tagországai a koppenhágai

emberjogi értekezleten – amely szintén helsinki utótalálkozó volt –, közös kisebbségvédelmi javaslattal álltak elő. Bízom abban, hogy a szándéknyilatkozatot kölcsönös kötelezettségvállalások fogják követni.

Magyarország szomszédai a magyar kisebbség jogait gyakran saját, Magyarországon élő kisebbségűek jogainak viszonylatában kívánják megszabni. Elfogadható ez a „játékszabály"?

Azon szerencsés kutatók közé tartozom, akik mind a két típusú kisebbség körében folytathattak vizsgálatokat: a magyarországi nemzeti kisebbségek és a határon túli magyarok sorsával egyaránt megismerkedhettem. Ennek folytán úgy érzem, a reciprocitás elve etikailag elfogadható, de számszerűség tekintetében ~~is~~ erre törekedni képtelenség. A kisebbségi kultúra, a kisebbségi megmaradás a határ mindkét oldalán ugyanúgy értékként kell, hogy tételeződjön; elsősorban a többségi nemzet kötelessége olyan feltételeket biztosítani – függetlenül a kisebbség lélekszámától –, amelyek lehetővé teszik a reprodukciót. Ebben persze az anyanemzetnek is felelőssége van: minden tőle lehetőt meg kell tennie a saját nyelve és kultúrája megőrzésének a segítésére – aktuális politikai határain túl is.

Másrészt nem tagadható, hogy a kisebbségek között óriási különbség van tudatilag, településszerkezetileg, és egyáltalán a kisebbségi sorba kerülés feltételei, körülményei szempontjából is. Ha elhallgatjuk e körülményeket, hamis hajóban evezünk. A magyarországi nemzetiségek például nagyrészt nemzetté válásuk előtt kerültek a mai településterületükre, s ez tudati és nyelvi állapotukon is meglátszik. Lényegesen nagyobb az integráltsági fokuk, nagyobb a magyar közösséghez való kötődésük, körükben általánosnak mondható a kettős identitás: legalább annyira magyarnak is érzik magukat, mint az adott nemzetiséghez tartozónak. A közöttük levő nyelvjárási különbségek is nem egy esetben óriásiak: így van ez, mondjuk a Vas megyei, gradistyei horvát és a Baja környéki bunyevác között, akikre a horvát gyűjtőnév elméletileg igaz ugyan, de igazi közösséget kevésbé éreznek egymással. Meghatározó tényező a szórványhelyzet is: a magyarországi nemzetiségek csak néhány kistérségben élnek tömbhelyzetben. Őseik saját jószántukból, országon belüli migrációk nyomán, olykor a török elől menekülve, vagy a nyugat-európai vallásüldözés elől érkeztek Magyarországra. Ez történelmi tény.

És történelmi tény az is, hogy a XX. század elején a többnyire tömbhelyzetben élő, már fejlett nemzeti öntudattal rendelkező magyar milliókat, egyszerűen elcsatolták az anyaországuktól. A különbség igen jelentős, többek között az önkéntesség tekintetében is. Ebből adódóan a reciprocitás, kulturális igényekben és mennyiségileg sem követhető. Ha például Magyarország és Csehszlovákia kölcsönösen ugyanannyi diákot küldhet csak egymás egyetemeire, akkor figyelmen kívül marad a nagyságrendi különbözőség, illetve az, hogy Magyarországon 16 000 ember vallotta magát szlováknak a legutóbbi népszámlálás alkalmával, a csehszlovákiai magyarok száma pedig – a népszámlálási adatok szerint is –, megközelíti a 600 000-et. Demagóg tehát az, aki nem számol a nemzeti kisebbségek sajátosságaival.

Milyen a jugoszláviai és milyen a magyarországi nemzetiségi politika?

Az elmúlt évtizedekben Jugoszlávia megpróbált főleg a jogalkotás szintjén, és bizonyos fokig a gyakorlatban is tisztességes nemzetiségpolitikát folytatni; más kérdés, hogy

ahány köztársaság, annyiféle tolerancia-fok és rendszerezési mód valósult meg a gyakorlatban. Én úgy látom, hogy a kisebbségi jogok biztosításában Szlovénia ment el a legtovább. Tudom, hogy két köztársasággal odább nem feltétlenül örülnek az ilyen minősítésnek, de a véleményem objektív kritériumok alapján alakult ki.

A nemzetiségi problémák nemzetközi rendezése érdekében a legtöbbet talán Jugoszlávia tette az elmúlt évtizedekben, amit csak pozitívan lehet minősíteni. De aggodalomra okot adó jelenségek is voltak és vannak déli szomszédainknál. Nehezen indokolható például, hogy némely köztársaságokban nem veszik figyelembe ama körülményt, hogy a kisebbségek sajátosságai országon belül is különböznek, következésképp nem alkalmazhatók ugyanolyan megoldások északon és délen, keleten és nyugaton. A többségi nemzeteknek mindenképpen figyelembe kellene venniük a helyi sajátosságokat, a kisebbségek fejlettségi fokát, az együtt élő népek arányát, s ha szabad így fogalmaznom: az együttélés minőségét is.

Magyarország – főképp az elmúlt évtizedben – szintén igyekezett tisztességesebb nemzetiségpolitikát folytatni, de ez a pártállami keretek között nem úgy sikerült, ahogyan deklarálták. A nemzetiségi önszerveződés csak az utóbbi években építkezik alulról – a fölülről létrehozott szervezetek működésének hatékonysága még a jó szándék esetén sem volt túlságosan nagy. Óriási hiba történt harminc évvel ezelőtt, amikor a kisebbségi iskolarendszert rossz irányba módosították. Az anyanyelviségről a kétnyelvűségre, sőt a nyelvoktató iskolai formára tértek át, amelyek teljességgel alkalmatlanok a kisebbségi identitás megerősítésére, újratermelésére.

Most végre eljutottunk oda, hogy e gondokat néven lehet nevezni, és a kulturális kormányzat konkrét lépéseket is tesz a nemzetiségi iskolarendszer újraélesztésére. Magyarországon e téren jó ideje nemcsak szavakban, hanem gyakorlatban is igényli az anyanemzetek segítségét, és egyáltalán nem veszi rossz néven, ha ez a törődés konkrét beruházásokban, illetve támogatásokban is megnyilvánul. Nagyon szép példája ennek a tavaly megnyitott pécsi Lenau-ház, amely a magyarországi németség egyik fő kulturális és szervező központjának szerepét tölti be.

Gyakorló kormánytisztviselőként nyilván azt is megtapasztalta, hogy a magyar nemzetiségi politikának Jugoszlávia mely részeivel sikerült valós együttműködést kialakítania. Van-e ilyen irányú elzárkózás Jugoszlávia részéről?

A kisebbségek anyanemzetükhöz fűződő kapcsolatai az elmúlt évtizedekben három nagyobb szinten épültek ki. Az államközi kulturális-tudományos csereegyezmények és szerződések keretében, a határ menti kontaktusok, tehát a szomszédos területek, megyék, községek közötti együttműködés folytán, s végül az egyes szervezetek, vállalatok, egyesületek, intézmények kapcsolatában. Negyedik szintként a személyközi viszonyokat említeném, de ezek a spontán szférába tartoznak.

Az államközi egyezmény sok-sok cikkelye, mind a társadalomtudomány, mind az oktatás-közművelődés terén, ténylegesen is áttevődött a gyakorlatba, a határ menti kapcsolatok intenzitása azonban rendkívüli eltérő, köztársaságonként változó. A jugoszláviai és a magyarországi Baranya között megvalósuló együttműködés például igen erőteljes, és számos részterületen eredményt hozott. Alsólendva környéke és Zala megye,

valamint Muraszombat Község és Vas megye között igen élénk, szinte mindennapi a kapcsolat. Testvérvárosi, testvértelepülési viszonyok Dél-Magyarország és a Vajdaság között is kialakultak – ilyen mondjuk a Zombor és Baja közötti kapcsolat –, de az együttműködés terén nem egy akadályozó tényező is megnyilvánult az elmúlt időszakban. A megbuktatott „autonomista" vezetés, a maga eszközeivel hátráltatni próbálta az efféle kontaktusokat: példa erre a délvidéki magyar újratelepítés 200. évfordulójának megünneplése, amikor akadályokat gördítettek a magyarországi meghívottak beutazása, illetve részvétele elé. Sajnos, igen sok ehhez hasonló apró, zavaró jel figyelmeztette a vajdasági magyarságot arra, hogy nem kockázatmentes az identitását megvallania, és ezek után talán az sem véletlen, hogy a „jugoszláv" nevezetű népszámlálási kategóriát választók száma az elmúlt években tetemesen megnövekedett. Ezek olyan aggasztó tényezők, amelyekre az ott élő magyarok fölfigyeltek: a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége programjának – úgy érzékelem – a legfontosabb célkitűzése az asszimiláció lelassítása és megakadályozása, és az anyanemzeti kapcsolatok javításának a szándéka is.

Bennünket eléggé nyomaszt az a körülmény, hogy Magyarországon a mi problémáink iránt nem nyilvánul meg akkora érdeklődés, vagy akár együttérzés, mint a más országokba szakadt magyarság irányában. Az erdélyi magyarok gondjai úgyszólván slágertémájává váltak a médiáknak és a közgondolkodásnak is, rólunk viszont alig esik szó.

Beszélgetésünkben már említés esett arról, hogy mennyire hiányos és torz ismeretanyagot, és ehhez kapcsolódó érzelmi nevelést nyújtott az elmúlt évtizedek magyarországi oktatása, különösen a határon túlra került magyarok vonatkozásában. Nemzedékek nőttek fel anélkül, hogy tisztában lettek volna azzal, hogy egyáltalán hol élnek magyarok a világban, és milyen körülmények között kerültek kisebbségi sorba: nem ők lépték át a határt, hanem a határ lépte át őket. Ebben nagy felelőssége van a tömegkommunikációnak is, amely – a gondok föltárása helyett – „rózsaszínű kép festésével" évtizedekig hozzájárult a közömbösség kialakulásához, s a proletár internacionalizmus szellemében fontosabbnak érezte pl. Korea, Kuba vagy Nicaragua népének, mint a földrajzilag és etnikailag jóval közelebb álló, utódállamok-beli magyarság segítését.

A romániai magyarok „elsőbbségéhez" az járult hozzá leginkább, hogy Erdélynek, a történelem során mindig is különös vonzereje volt, részben nemzetünk ott élő részének arányszáma, részben pedig a történelemben és kultúrában betöltött kiemelkedő jelentősége okán: a török uralom idején a magyar államiságot gyakorlatilag Erdély biztosította, és az erdélyi fejedelemségek állami, országnyi színvonalú teljesítményt mutattak fel. A Ceauşescu-rendszer utolsó időszakában az erdélyi magyarság valóban a fizikai megsemmisítés küszöbére került, s ez természetszerűleg ébresztette fel azt a szolidaritást, amely atomjaiban létezett korábban is, de csak a falurombolás idején növekedett társadalmi méretűvé, sőt államilag támogatottá is.

Egy ilyen, nem feltétlenül pejoratív értelemben vett „konjunktúra" törvényszerűen felszínre hozta a salakot is. Az erdélyi kérdést sokan meglovagolták, illetve, Tabajdi Csaba szavával élve: itthon sokan csak „erdélykedtek". Jellemző példaként volt olyan szerző, aki kivonult tíz napra Erdélybe, aztán három hét alatt megírta a könyvét, amelyet néhány hét

múlva százezres példányszámban árusítottak az aluljárókban. A konjuktúrát „meglovagoló" magatartás elsősorban a maga hasznát nézi, nem a dolgok lényegét ragadja meg, és az ott élők ügyét legfeljebb a másodlagos mozgósító hatásával segíti.

Erdély persze korábban is divat volt, és divat is lesz. Ennek számos pozitív példáját is meg lehet említeni. A 70-es években kibontakozó magyarországi táncház-mozgalom például döntően az erdélyi folklórhagyományokra épült. Helytálló megállapítás, hogy érdeklődésünk nagyon egyoldalú: északon például legalább háromnegyed millió magyar él, s a Felvidék közel sem annyira „népszerű". Jóval kisebb azoknak a száma, akik tájékozottak és őszintén érdeklődnek e nagytájunk embereinek a sorsa iránt. Kárpátalja szintén külön képlet, hiszen oda évtizedekig csak „szervezetten" lehetett eljutni, és csupán a gorbacsovi glasznoszty és peresztrojka tette lehetővé az anyanemzeti kapcsolatok ápolását és az ott élő magyarok kisebbségi önszerveződését.

Jugoszlávia a Romániában tapasztaltakhoz, de a Felvidékhez, Kárpátaljához viszonyítva is évtizedekig jobb helyzetben volt. Egy példa: a jugoszláviai magyar polgár világútlevéllel a zsebében már akkor szabadon járhatott-kelhetett Európában és távolabbi földrészeken, amikor mi Magyarországon csak háromévenként, minimális valutával hagyhattuk el az országot. Ott bizonyos tekintetben: kulturálisan és ideológiailag nagyobb szabadság érvényesült, ami kifejezésre jutott a délvidéki magyarok Magyarországhoz való viszonyában is. A sztálinista, később pedig a posztsztálinista rendszer, amely a 80-as évek derekáig a mi közéletünket jellemezte, az önök számára nem volt különösebben vonzó. Azóta nagyot fordult a világ, Jugoszlávia is gazdasági hanyatlásnak indult, s az elmúlt egy-két év kelet-közép-európai változásai kevésbé hatották át. Megítélésem szerint a politikai pluralizmus Magyarországon ma érzékelhetőbb, mint Jugoszlávia nagy részében. Természetesen figyelemmel kísérem mindazt, amit a nyugati köztársaságokban zajlik, ahol szinte párhuzamosság állapítható meg a közép-európai országok békés forradalmával, de Jugoszlávia más tájain még igencsak csírájában bontakozik a demokrácia…

(1991)

Küzdelem nélkül nem megy

Szilágyi Károly interjúja Székely András Bertalannal

Kárpát-medencei keresztkötődések *címmel jelent meg a napokban a Kráter Könyvkiadó gondozásában egy közel ötszáz oldalas gyűjtemény a magyarság és szomszédai sorskérdéseiről, múltjáról, jelenéről és lehetséges jövőjéről. A kötetet Székely András Bertalan kisebbségkutató, szociológus állította össze egy lassan hagyományossá váló konferencia-sorozat anyagából. Vele beszélgettünk el a könyv születésének körülményeiről és hangsúlyosabb fejezeteiről. Elsőként a címben szereplő, első hallásra talán kissé szokatlannak tetsző* keresztkötődés *kifejezésre kértem tőle magyarázatot, hisz – lehet, hogy bennem a hiba – én magában a* kötődésben *ott érzem a kölcsönösséget, a két- vagy többoldalúságot.*

A kifejezés térbeli és időbeli kötődéseket jelent – hangzik a válasz. – Térbeli, hiszen egyrészt a magyarságon belüli, akár határokkal elválasztott különböző magyar társadalmi, vallási vagy néprajzi csoportok, a tömb és a szórvány közötti elszakíthatatlan kötelékekről van szó, másrészt országokon belüli, vagy szomszédságban élő, különböző nemzetiségű, nyelvű népek, népcsoportok közötti lehetséges együttműködési formákról. Ugyanakkor időbeli is, hisz többnyire a jelen problémáit taglaljuk, de ezeknek a gyökerei a múltba nyúlnak vissza, és valahol a népeink Kárpát-medencei jövőjét is meghatározzák.

Hogyan született meg a kötet?

Öt konferenciának az anyagából állt össze. A Kráter Műhely Könyvkiadó, illetve a PoLíSz folyóirat alapító főszerkesztőjének, vezetőjének: Turcsány Péternek kezdeményezésére, 1999 óta rendszeresen szervezünk tanácskozásokat *Kárpát-medencei keresztkötődések* címen, különböző helyszíneken. Az elsőt a Miskolci Egyetemen, az akkor alakult bölcsészkar segítségével rendeztük meg, ezt követte Leányfalun a második, majd átléptük a mai határokat, és a Felvidéken, Révkomárom-Pathon jöttünk össze, ezután a Délvidéken, Palicson és Szabadkán, végül tavaly Székelyudvarhelyen került lebonyolításra a legutóbbi. Jövőre – ha Isten is úgy akarja – Beregszászon folytatjuk.

Kik vettek részt ezeken a találkozókon?

Egyrészt a házigazda közösség irodalmárai, kulturális és közéleti emberei, politikusai, szakértői, másrészt más régiókból is rendre megjelentek a kiadó és a folyóirat holdudvarához tartozó kutatók, közírók. Természetesen, mivel magyarok és szomszéd népek viszonyáról volt többnyire szó, a magyarországi nemzetiségek jeles képviselőit is meghívtuk.

Bevett szokás, hogy egy-egy tanácskozás vagy tanácskozás-sorozat hozadékát könyv formájában is megjelentetik, ez a könyv azonban – jóllehet csak egyes részeibe sikerült eddig beleolvasnom –, úgy érzem, mintha több volna az elhangzottak puszta reprodukciójánál. Ennek a könyvnek, ha szabad ilyen fellengzős kifejezést használnom, küldetése *van.*

Annyiban mindenképp, hogy megpróbálja egységében és összefüggéseiben láttatni a Kárpát-medencét, és nem különböző mércék szerint ítél a határon túli magyarság és a hazai nemzetiségek ügyében. De azt hiszem, az együttélés elméleti továbbgondolása, illetve a gyakorlati tennivalók számbavétele szempontjából is figyelemre méltó. Elsősorban a nemzetelmélet, a kérdés államnemzeti, kultúrnemzeti vonatkozásaira gondolok, a Szent

Korona-tan és a trianoni békeszerződés jogi és más megközelítéseire, és mindazon adalékokra, amelyeknek nagy hasznát vehetjük a megmaradás stratégiájának kidolgozásakor. Talán nem túlzás, ha azt mondom, hogy egy korszerű, a magyarságtudomány pillanatnyi állását híven tükröző, tudományközi kézikönyvet adtunk az olvasó kezébe.

A szerkesztők általában nem szoktak örülni, ha arra kérik őket, emeljenek ki néhány fontosabb részt az általuk szerkesztett műből. Nem hálás dolog almát körtéhez hasonlítani, és szerzői érzékenységet sem szívesen sért az ember. Mégis arra kérem – s ezt azon olvasóink kedvéért teszem, akik az anyaországtól távol élnek, s talán éppen ezekből a fő hangsúlyokból merítenek majd indíttatást a könyv megrendelésére –, vegye sorra Kárpát-medence magyarok lakta régióit, és említsen meg egy-két érdekesebb, fontosabb témát!

A kötet első tematikai egysége a *Mit s miért* alcímet viseli, és az öt tanácskozás programját, összegző beszámolóit tartalmazza. Értéke még ennek a fejezetnek Németh Zsolt három konferenciához is írott, egybeszerkesztett köszöntője, hisz ezekből kiviláglik a nemzetpolitikáért felelős, akkori külügyi államtitkár személyes elkötelezettsége is a konferenciák célkitűzése mellett. A második egység címe *Elméleti alapvetés*. Ebből elsősorban Tóth Zoltán József jogtörténész *A Szent Korona-tan és a természetjog* című, illetve Pomogáts Béla *Politikai nemzet és kulturális nemzet,* valamint *Magyarok szórványban* című tanulmányát emelném ki, továbbá Báthory Jánosnak – aki többek között a hazai kisebbségi törvény kimunkálásának egyik kulcsembere volt –, *A reciprocitási elv követhetősége és követhetetlensége a kisebbségdiplomáciában* című előadását. Jómagam is itt kíséreltem meg egy dolgozatban összefoglalni a különböző nemzetfogalmakat, az identitás, a haza, a nemzeti sztereotípiák és előítéletek, az asszimiláció, a saját csoport – idegen csoport viszony különböző megjelenési formáit.

A magyarok lakta térségek közül a kötetben Erdély és Csángóföld áll sorrendben az első helyen. Barcsa Dániel, aki a Kráter Műhely Egyesület egyik vezetője és jeles történelemtanár, a székely autonómia ezer évét és a székelységnek a kiegyezés utáni gondjait veszi számba, Vetési László tiszteletes úr, az erdélyi szórványgondozási program kidolgozója és vezetője pedig *Székelyföld és szórvány – tények és illúziók* címmel nagy ívű tanulmányban foglalja össze a jelent és a tennivalók jövőbe nyúló sorát. A Csángóföld ismert alakja, Duma-István András kisebbségpolitikus és költő több tanulmányban boncolgatja moldvai magyarokság sorskérdéseit.

Következik a Délvidékkel, illetve a Horvátországgal foglalkozó fejezet. Ebben Hegedűs Antal ismert szabadkai történész, levéltáros az 1944–45. évi bácskai vérengzésekről, a kisebbségkutatásban és közművelődésben szép eredményeket felmutató Gubás Ágota és Gubás Jenő pedig az általuk létrehozott Aracs Társadalmi Egyesület tevékenységéről szól. Az egyesület színvonalas folyóiratának: az Aracsnak a célkitűzéseit és első eredményeit Vajda Gábor irodalomtörténész ismerteti. Makkai Béla, a budapesti református egyetem történelem tanszékének vezetője két dolgozatban is foglalkozik Horvátországgal, egyrészt Fiume szerepével a magyar–horvát kapcsolatok alakulásában, másrészt a magyarság szlavóniai térfoglalásának horvát reakcióival a századelőn.

Kárpátaljai tárgyat is számos tanulmány dolgoz fel a kötetben. Botlik József a terület politikai-közigazgatási fogalmát elemzi, de foglalkozik a ruszin–magyar interetnikus és

felekezetközi viszonyokkal is. A ruszinokkal való együttélés más-más aspektusai Elmer István és Kótyuk Erzsébet írásaiból elevenednek meg. A Felvidék viszonylag kevés tanulmányban említődik, ezek közül kiemelném Liszka József nyolc kisebbségi évtized néprajzi irodalmát vázoló összegzését és Balázs F. Attilának, az ottani íróegyesület volt elnökének aktuális kérdéseket elemző írását.

Az utolsó, jövőbe mutató nagy egységben többek között megtaláljuk Ujlaky István két érdekes, európai kitekintésű, kisebbségeket számba vevő írását. Komáromi Sándor a magyarországi német irodalomról, Lukáts János a nemzetiségi könyvkiadás egy évtizedes terméséről, Harangozó Imre pedig az Európai Unió-béli lehetséges jövőnkről, illetve a ránk leselkedő veszélyekről szól. Mindent egybevéve azt kell mondanom, hogy egységes képet adni a Kárpát-medencében egy évezrede együtt élő népekről kockázatos vállalkozás, de nagy kihívás is ugyanakkor. A múlt konfliktusait nem szabad elhallgatni, szőnyeg alá söpörni, de újabb konfliktusok okává tenni sem: csak szomszédjainkkal együttműködve tudunk előre lépni, a határainkon kívül rekedt magyarság problémáira is közösen keresve megoldásokat.

Megköszönöm e téma-felvillantásokat, s egy még nagyobb kéréssel rukkolnék elő: vállalkozna-e rá, hogy felvázolja a kötet tükrében azokat a történelmi-társadalmi-kulturális folyamatokat, történéseket, mérföldkő jelentőségű kérdéseket, amelyek a múltban és a jelenben meghatározták és meghatározzák a szomszédainkkal szembeni viszonyulásunkat, magatartásunkat, a jószomszédság távlatait?

Nem lesz könnyű. Az erdélyi vonatkozásokból egyértelműen az rajzolódik ki, hogy magyar autonómia nélkül megmaradás nem lehetséges. Ez a sajnos már fogyó, közel kétmilliós közösség, amelynek ma már nagyobbik fele szórványban él, vegyesen más nemzetiségiekkel, csak a területi és kulturális autonómia valamiféle kombinációjával tartható fenn hosszú távon. A háromnegyed millió magyar, aki a Székelyföldön egységes tömbben él, igenis megérdemelné a teljes önigazgatást a maga területén, ami egyébként növelné Románia stabilitását is. Szó sincs tudniillik elszakadásról, hanem a történelem során évszázadokig létezett székely autonómiának egy korszerű változata éledhetne újjá. Ennek Európában is számos analógiája van, tehát nem kell félni a gondolattól, hanem keresni kellene a jogi és gyakorlati megvalósulás útját. A kötetben bizonyítékok sorát vonultatjuk fel emellett az érvelés mellett. A szórványban élő magyarságra pedig a perszonális és a kulturális autonómia lehetséges formáit kellene kidolgozni, hogy a romániai magyar közösség oktatásban, művelődésben, sajtóban, nyelvhasználatban megőrizhesse identitását.

A Délvidék szintén érzékeny régiója a szomszédainkkal való együttélésnek. Alig valamivel több, mint egy évtizede még fegyveres harcok dúltak a térségben, emellett az etnikai tisztogatásnak számos rafinált és nyers formájával is találkozhattunk az elmúlt időszakban és mai is – talán elég, ha a Vajdaságba való betelepítéseket és a napjainkban zajló, magyarság elleni atrocitásokat említjük. Az immáron negyedmilliónyira csökkent magyar népességnek a megtartása szintén csak az önkormányzatiság és a helyi demokrácia kiteljesítésével lehetséges. A szórványosodás itt is szembeötlő méreteket öltött, hiszen a Tisza menti és a Szabadka környéki tömb kivételével, mind Nyugat-Bácskában, mind a Bánságban, mind a Szerémségben évtizedek óta és egyre inkább a szórványőrzés gondjai kerülnek előtérbe. A kötetben olvashatunk különböző társadalmi kezdeményezésekről, amelyek a kisebbségben

élő sok-sok apró sejtet a tömbhöz köthetnék. Ehhez, és a megmaradás stratégiájához persze elengedhetetlen a anyaország határozott kiállása és segítsége.

Kárpátalja olyan, szociális gondokkal is sújtott szállásterülete a magyarságnak, ahol a mieink mellett a közel kétmilliós ruszinság sem kapja meg a kisebbségi jogokat. Kulturálisan még csak-csak a megtűrt kategóriába tartozik, de a többségi nacionalisták nem ismerik el nemzetként, holott évszázadok óta sajátos identitással rendelkező, Magyarországon, Szlovákiában és Szerbia-Montenegróban is nemzetiségként számon tartott közösségről van szó. Méltán mondhatjuk, hogy Kárpátalján a ruszinság és a magyarság valóban sorsközösségben él. S ki tudja, meddig még, hisz rengetegen hagyják el szülőföldjüket, óriási az elvándorlás. Ideje volna, hogy a magyar külpolitika jóval nagyobb figyelmet szenteljen ennek a térségnek, annál is inkább, mert bizonyos értelemben a ruszinok is a magyart tartják anyanemzetüknek. Az anyaország felelőssége tehát, hogy a kárpátaljaiakat a szülőföldjükön való boldogulásban segítse, intézményeiket támogassa – például a mostanában veszélybe került beregszászi magyar főiskolát –, hisz ezek lehetnének a megmaradás talpkövei.

A Felvidék egy kicsit szerencsésebb helyzetben van, mert Szlovákiával együtt léptünk be az Unióba, és ma már ékes magyar nyelven szólalhatnak fel az Európai Parlamentben a felvidéki magyar képviselők. Taktikai és stratégiai egyeztetés folyik köztük és az anyaországi képviselők között, és ha nem is könnyen, de talán Szlovákia is belátja, hogy együtt könnyebb. Olyan kézzelfogható eredmény után, mint a rév-komáromi Selye János Egyetem megalakulása, bíznunk kell benne, hogy előbb-utóbb ott is társnemzetként fogadják el felvidéki nemzetrészünket.

Általános európai tanulság, hogy küzdelem nélkül nem megy. A magyar jogtisztelő nemzet, nem az anarchikus megoldásokat, hanem a jogi kiharcolás eszközét részesíti előnyben. Akár a dél-tiroli vagy katalán autonómiát nézzük, vagy a flamand–vallon viszonyt, vagy Nagy-Britannia különböző népeinek identitáskeresését, ugyanazt látjuk: egyik közösségnek sem hullott ölébe semmi, erőfeszítéseket kellett tenniük, hogy kivívják azt, amijük van. Ha Magyarország határozottabban követeli az elszakított területeken élő magyarság jogait, ez óriási erkölcsi támasz lehet a határokon túl rekedt milliók számára. Ugyanakkor nem volna szabad szűkmarkúaknak lennünk a velünk együtt élő nemzetiségiekkel szemben, a beolvadásnak ebben a stádiumában, ahová akarva-akaratlan kerültek a történelem viharaiban. Ezek a közösségek nem veszélyt jelentenek, hanem olyan pozitív példa nyújtásának a lehetőségét, hogy lám, Magyarország nem elnyomja a maga kisebbségeit (ami egyébként a közös múltunk során is csak ideig-óráig, és soha nem hosszú távon volt igaz), hanem megpróbálja sokoldalúan segíteni önazonosságuk megőrzését…

Akár még parlamenti képviseletet is ad nekik?

A parlamenti képviselet valóban lehetőség, csak sántít az összehasonlítás ebben a tekintetben, hisz a határon túli magyarság többszázezres vagy akár milliós tömbjei parlamenti pártokat tudnak állítani, és ily módon juttatják képviselőiket a szomszéd országok parlamentjeibe…

…kivéve mondjuk Szlovéniát, amely őshonossági alapon biztosít parlamenti képviseletet az olasz és a magyar kisebbségnek…

Így igaz, s hozzátehetném a többi hasonló példát is: Horvátországban és Romániában is a néhány (tíz)ezres kis nemzetiségek automatikusan küldhetnek képviselőket a zágrábi és bukaresti parlamentbe. A parlamenti képviseletet leszámítva azonban hangsúlyozni szeretném, hogy Magyarország valóban igen sokat tett a kisebbségeiért, s az önkormányzati rendszer, amelyet jelenleg is működtet, példa nélküli Európában, amely lehetőséget ad a kisebbségi jogok sokoldalú képviseletére. A parlament kisebbségi bizottságában bizony immár tizenöt éve ott ülnek, vétójoggal felruházva a Magyarországon élő kisebbségek képviselői, és semmilyen őket érintő, országos döntés sem születik meg nélkülük.

A témánkba, s a húsunkba vág: december ötödikén népszavazás lesz a kettős állampolgárság ügyében. Soha vissza nem térő alkalom, hogy az anyaország kiterítse védőszárnyát azok fölé is, akik önhibájukon kívül leszakadtak a nemzettestről. Száz okos, átgondolt érv szól az igen *mellett, és ezer kusza, riogató, mocskos hazugság ellene. Ebből a könyvből, a Kárpát-medencei keresztkötődésekből kiolvashat-e valami eligazítást a jámbor szavazópolgár?*

Nem a könyvből derül ki, de a szellemében benne van: Horvátország és Szlovénia hosszú évek óta megadta a határon túli nemzetrészeinek a horvát, illetve szlovén állampolgárságot, de Románia és Moldova, vagy Szerbia és a jugoszláv utódállamok szerbségének viszonyára is hasonló a jellemző. Döntésük egyik esetben sem attól függött, hogy mit szól majd hozzá a szomszéd, senkinek nem szúrt szemet, sehol nem keltett felháborodást. A lehető legtermészetesebb dologról van szó: egy állammal rendelkező anyanemzet számba veszi a határain kívül rekedt nemzettársait. Úgy gondolom, hogy a magyar Országgyűlésnek sem feltétlenül Pozsony, Bukarest, Kijev vagy Belgrád tetszését vagy nemtetszését kell szem előtt tartania, amikor egy ilyen, egyébként alkotmányos nemzeti felelősségét akár jogszabályba is foglalja. Teljesen egyetértek a Magyarok Világszövetsége kezdeményezésével, és csak remélni tudom, hogy a sajtó meg a politikusok is átérzik a pillanat jelentőségét és nem félretájékoztatással, hamis következtetésekkel, gazdasági riogatással, hanem a nemzeti felelősség nevében tájékoztatják a választópolgárokat.

A kérdéshez visszatérve: a kötet is számos érvet hoz amellett, hogy a magyar Trianon után kultúrnemzetet alkot, tehát a nemzet része, elválaszthatatlan része mindenki, aki a határokon túl magyarnak vallja magát, legyen az őshonos Kárpát-medencei kisebbségi magyar, akár nyugati magyar, első vagy többedik generációban, aki már csak származástudatot és nem nemzeti tudatot képvisel, esetleg már nyelvét is elvesztve, de büszkén vallhatja magát a nemzet részének. Visszakanyarodva Horvátország példájához: déli szomszédunk nemcsak állampolgárságot, hanem választójogot is ad a határon túli horvátságnak, sőt az egyes emberek netán más nemzetiségű hozzátartozójának. Ettől sem kellene tehát félni, hiszen valahol jelzi, mennyire vesszük komolyan a nemzethez tartozás kérdését.

(2004)

Utószó helyett

Kisebbség és kultúra

Frigyesy Ágnes beszélgetése Székely András Bertalannal

2004. január 22–én, a Magyar Kultúra Napján osztották ki a *Magyar Kultúra Lovagja* címet. E nemes kitüntetést azoknak adományozzák, akik hosszú idő óta szolgálják a magyar kultúrát. 2003–ig kilenc ország 128 személyisége vehette át az elismerést.

A Falvak Kultúrájáért Alapítvány a Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület ajánlására ítélte oda a díjat Székely András Bertalan kisebbségkutatónak, művelődésszociológusnak, aki évtizedek óta a Kárpát-medence etnikai viszonyaival foglalkozik, elméletben és gyakorlatban. Vele készült beszélgetésünk a díjátadás alkalmából készült.

Az alapító a Falvak Kultúrájáért Alapítvány nevű civil szervezet, mely a 90-es években jött létre. Olyan hazai és határon túli személyiségeket ismernek el, akik az egyetemes magyarságért, a vidéken élők, a lakosság többségét képezők kultúrájáért és megmaradásáért évtizedek óta tevékenykedtek. Az előterjesztők – az alapszabály szerint – társadalmi szervezetek, alapítványok, egyesületek. Engem a Muravidék Baráti Kör terjesztett elő, hisz több mint két évtizede foglalkozom a szlovéniai magyarokkal és a magyarországi szlovénekkel – kezdjük beszélgetésünket a Székely András Bertalan munkahelyén, a NKÖM épületében.

A Falvak Kultúrájáért Alapítvány mögött áll-e egy Lovagrend? Hisz a Magyar Kultúra Lovagja kitüntetést kapta.

Az alapítvány minden évben háromféle kitüntetést adományoz a Magyar Kultúra Napján. Az egyik: a *Magyar Kultúra Apródja*, ezt az elismerést fiatalok kapják, akik koruknál fogva általában rövidebb, ám figyelemre méltó teljesítményt mutatnak fel. A *Magyar Kultúra Lovagja* a következő díj, s végül a *Kultúra Lovagja* címet külföldi civil és katonai személyiségeknek ítélik oda, akik jó kapcsolatokat ápolnak a magyarsággal, s erőfeszítéseket tesznek az együttműködésért. A három elismerést egyszerre osztják ki, s az utolsó egy-két évben a lovagokból megalakult a Rend is. Hírek szerint a tavalyi nagyvázsonyi után, az idén Túrkevén tartják a második lovagi találkozót.

Aki megkapja a Magyar Kultúra Lovagja címet, automatikusan tagja lesz-e a Lovagrendnek?

Nem, ezt külön kell kérni. Szándékom szerint magam is kérem majd a Lovagrendbe való felvételemet, mert mindazon célkitűzések, melyeket a Lovagrend alapszabálya szem előtt tart, számomra vállalhatók, azonosulni tudok velük. Nem a múltba révedező, hanem a szűkebb-tágabb közösségért a cselekvést a jelenben vállaló emberek tagjai a Rendnek.

A kitüntetésre szóló előterjesztésben utaltak a családi indíttatására, miszerint ön már ifjú korában érzékenyen reagált a határon túli magyarok problémáira. Hová kanyarodnak vissza családi gyökerei?

Nem egyedi eset a miénk. A huszadik századi magyar történelem folyománya, hogy számos családban találkozhatunk hasonló esetekkel. Elszakított területről származik édesanyám és édesapám családja is. A *Székely* név valóságos erdélyi kötődést jelez. A

Székely-ágról református dédnagyanyám: Kokas Borbála és unitárius dédnagyapám: Székely Márton, Tordáról költözött Kolozsvárra. Nagyapám pedig Trianon után lépte át a 93 ezer négyzetkilométerre zsugorodott, maradék ország határát, merthogy számára nem volt vállalható mindaz, amit az új hatalom elébe állított. Édesanyám nevelőapja: Anika Emil újvidéki születésű katolikus ember, az anyaországba érkezése hasonló időben és okokból történt, tehát a délvidéki gyökerek is adottak. Ezek mindmáig élő kapcsolatokat jelentenek. S hogy még színesebb legyen a kép: anyai nagyanyám: Kálmán Mária Magdolna, a Monarchia nyugati szegletében Bad Ischlben látta meg a napvilágot…

Ön már itt született Budapesten?

Sőt, már édesapám és édesanyám is. Harmadgenerációs anyaországinak mondhatom magam, de eszmélkedésem, cseperedésem óta figyelek a határon túl történt eseményekre, s ápolom a rokoni és baráti szálakat.

Emlékszik-e, mikor figyelt fel rá, hogy élnek magyarok a határ túloldalán?

Az egyik a családi legendárium. Szüleimtől, rokonaimtól sok mindent hallottam már kicsi koromban, melyek az erdélyi és délvidéki testvéreink nehézségeire vonatkoztak. Abba a szerencsés helyzetbe jutottam, hogy a népi kultúra bűvkörébe kerültem már középiskolás koromban. Akkor indulhattak a hátizsákos fiatalok Erdély és Felvidék felé művelődési táborokba, és önkéntes néprajzi gyűjtőként, az illyési „haza a magasban" értelemben vett hon ismeretét fontosnak tartó fiatalként, magam is közéjük tartozhattam. Már az érettségi előtt komolyan érdeklődtem az egész térség kisebbségi viszonyai iránt, és tudatosan készülődtem a későbbi életpályám felé.

Az „otthon" jó iskolát jelentett tájékozódásában…

Valóban, otthonról, illetve a népzenei- és táncház-mozgalomba való bekapcsolódásom is jó iránytűt jelentett, amely középiskolás, és egyetemista koromban bontogatta szárnyait. Szinte ott nőttem fel Halmos Béláék, Sebő Ferencék „lábainál". Ez konkrétan értendő. Amikor az első táncházakat szervezték a Kassák Klubban meg a Műegyetem „R" Klubjában, sokszor a dobogón, a muzsikusok lábai mellett ülve tanultuk a népdalokat, a „táncbéli tánc-szókat", valós anyanyelvként szívhattam magamba a zenei és folklór „anyanyelvet".

Az Ön nevéhez kötődik a legendás hírű Közép-Kelet-európai Klub létrehozása az „R" Klubban, amely az akkori hatalom szemében nem aratott osztatlan sikert, a fiatalok körében annál inkább.

Kapcsolódva az előző kérdéshez, hadd említsem meg, hogy középiskolás és egyetemi éveim alatt elvégeztem a József Attila Szabadegyetem néprajz tagozatát. Bár később nem is jelentkeztem az egyetem néprajz szakára, mind a szellemi, mind a tárgyi néprajz témakörében megszerezhettem az alapismereteket. Ezen kívül évekig énekeltem a Tamási Áron Székely Népdalkörben egyetemista koromban. A zenei anyanyelvet – az említett táncház-mozgalmon túl – több száz népdalon keresztül mélyítettem el. Kórusvezetőink: Vargha Anikó Háromszékből áttelepült zenetanárnő és Halkovics János rádiós szerkesztő hozzáfűzött magyarázatai az erdélyi, moldvai, zoboralji, és a tágabban vett, egyetemes népi kultúrához kötötték a hallottakat. A felvidéki művelődési táborokban, évről-évre nyaranta Örsújfalun és másutt, módom nyílott találkozni azokkal az élő szlovákiai magyar írókkal, költőkkel, művelődési szakemberekkel, történészekkel,

akik már abban az időben tevékenykedtek közösségükért. Így formálódott határokon átnyúló, szemléletem. Ám szülői indíttatásra mérnök lettem…

Nem hiszem, hogy jól választott…

„Cigányélet" a földmérés. Ám úgy gondoltam, hogy aki járja az országot, találkozik a falvak népével, a tárgyi kultúrával, a dalokkal, mesékkel, és szokásokkal, vagyis gyűjtheti is őket. A mérnöki oklevéllel a zsebemben, fél év után jelentkeztem a bölcsészkarra, szociológia szakra. S miután munkahelyem, a Budapesti Földmérési és Geodéziai Vállalat nem támogatta a továbbtanulásomat, néhány hónapnyi mérnöki munka (e rövid életszakaszom kéznyomát őrzik, pl. a Margit híd két oldalán épített aluljárók) után visszamentem a Műegyetemre, ahol az egyetem „kultúrházának", az „R" Klubnak a vezetésére kaptam megbízást. Ez a klub a Budapesti Műszaki Egyetem „R" nevű épületében működött, művelődési központként. Tehát – a nem diszkó jellegű és nem a könnyű műfajba tartozó – számtalan szakkör és rendezvény gazdája lettem. A leckekönyvbe fölvehető humán tárgyak szervezése mellett, a legkülönbözőbb szakterületeken dolgozó, magyar és nem magyar magyarországi, és határon túli vendégeink – ezen úgy az előadók, mint a közönség is értendő – bevonásával működtettem önképző és vitaköröket. Persze, mint ismeretes, a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején a hatalom nem támogatta, legfeljebb megtűrte ezeket a vitaesteket. Három-négy év múlva betiltották a valóban határainkon túl is ismert, a kisebbségi konfliktusok okainak feltárására vállalkozott Közép-Kelet-európai Klubomat: a KKK-t – nem mintha a rendszert megdönthettük volna, csak úgynevezett kényes és a hatalomnak nem tetsző kérdéseket feszegettünk.

Pályája mégis kibontakozhatott: sokféle és sokrétű tudományos munkája igazolja ezt. Foglalkozott például Pável Ágoston néprajzos, könyvtáros, múzeumigazgató munkásságával, Varga Sándor életútját nagy interjúban dolgozta fel. De említhetem Venczel József falukutató példáját, akinek hagyatékát rendezte és átmentette az Országos Széchenyi Könyvtárba. Tudományos munkásságából melyik az önnek legkedvesebb?

Szerencsésnek nevezhető a nyolcvanas évtized, amikor kialakultak a hazai kisebbségkutatás keretei. Az évtizedekig szőnyeg alá söpört kérdések tudományos vizsgálata a megtűrt kategóriába, majd a legitim intézményrendszerek közé került. 1983 táján megalakult a Gorkij Könyvtár, a mai Országos Idegennyelvű Könyvtár nemzetiségi kutató csoportja, ahol azóta tragikus hirtelenséggel elhunyt barátom, Joó Rudolf megtisztelt azzal, hogy munkatársául választott. Én voltam a második főállású kisebbségkutató, aki ezt a munkát végezhettem Magyarországon. Jeles szakembereket vonhattunk be külsősként, másodállásban, mint például Niederhauser Emil, Tilkovszky Loránt és Arday Lajos történészeket vagy Kővágó Lászlót, aki a hazai és európai kisebbségi jog és politológia elismert képviselője volt. Ebben a minőségemben részese lehettem annak a magyar–szlovén kisebbségkutatásnak, amely 1984-ben zajlott a határ két oldalán.

Egy-egy falu, részletes, terepmunkával egybekötött kisebbségkutatását végeztük, a muravidéki Dobronakon, illetve a magyarországi, rábavidéki Felsőszölnökön, jómagam az oktatás, művelődés és tömegkommunikáció tanulmányozójaként. E munka folytatását jelentette, hogy feldolgoztam a hazai szlovénség legnagyobb alakja, Pável Ágoston

életútját, aki a két háború közötti Szombathely legnagyobb kultúrembere volt. Középiskolai magyartanárként olyan tanítványokat bocsátott szárnyára, mint Weöres Sándor vagy Gazdag Erzsi. A könyvtár- és múzeumigazgató, néprajzkutató, műfordító élete végén a szegedi egyetem szlavisztika professzora lett. El is hagyhatta volna az országot Jugoszlávia megalakulásával, ennek ellenére maradt, mert legalább annyira jó magyarnak, mint jó szlovénnek érezte magát. Egy nem éppen ideális korban építette a „hidakat".

Varga Sándor a határ túloldalán a szlovéniai magyarság mindmáig legnagyobb politikusa volt, aki a pártállami körülmények között is tisztességgel, becsülettel szolgálta népét. Azokon a posztokon, ahol lehetett: országgyűlési képviselőként, az ottani népfrontnak megfelelő szervezet regionális vezetőjeként, lapszerkesztőként, helytörténetíróként, honismereti munkásként tette, amit kellett.

Venczel József nagyon fontos személyiség a Kárpát-medencei kisebbségügyben. Márton Áron püspök jobb keze volt Erdélyben a két háború között. Kiváló társadalomkutató, szociológus, lapszerkesztő és kisebbségpolitikus, akit a párizsi békeszerződésre készített etnográfiai, illetve népességi, nemzetiségi viszonyokat bemutató térképe miatt koholt vádak alapján bebörtönöztek. Az egyik legjelentősebb stratégája, tudós kisebbségi vezetője a huszadik századi erdélyi magyar történelemnek.

Mindhárman olyan kiemelkedő jelentőségű, morálisan is feddhetetlen, Kárpát-medencei kisebbségi személyiségek, akik életútjának kutatásával és felmutatásával a mai kisebbségi önazonosság-őrzés tennivalóihoz is példaként kívántam hozzájárulni. Számos cikk, tanulmány mellett Pável Ágostonról és Varga Sándorral egy-egy interjúkötetet, Venczel József írásaiból pedig három könyvet – közöttük a csíksomlyói passió egy változatát, amelyet az egri Gárdonyi Géza Színház művészei, Szíki Károly (most már lovagtársam) rendezésében színre is vittek – sikerült közzétennem itthon és határon túl.

Jelenleg kinek a munkásságával foglalkozik?

A köztisztviselői, hivatalnoki munka kemény koncentrációt igényel. Ma már – a kisebbségpolitikai rendszerváltás pillanata óta – főállásban nem lehetek kutató, de éjjeleimből, hétvégéimből elcsípve, mindmáig mégis annak érezhetem magam. Most egy tanulmánykötetet rendezek sajtó alá, amit épp a lovagi címre előterjesztő civil szervezet, a Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület jelentet meg *Határhártyák* címmel. Két évtized írásaiból állítottam össze tematikus válogatást.

Tanulmányok, recenziók, interjúk, olvashatók benne.

Valóban, több műfajú lesz a kötet. Szerepelnek benne nagyobb lélegzetű tanulmányok a határon túli és hazai kisebbségekről. Beválogattam továbbá kisebbségi portrékat, az említett személyiségeken kívül például a Mocsáry Lajos Alapítvány Mocsáry-díjának kitüntetései alkalmából elmondott laudációkat, amelyek kisebbségi orvosok, tanárok, egyházi személyiségek érdemeit taglalják. A következő egység reflexiókat, gondolatokat tartalmaz, amelyeket egy-egy konkrét kisebbségi közügy kapcsán vetettem papírra, végül pedig olvashatók az interjúk, melyeket részben magam készítettem jeles határon túli személyiségekkel, részben engem kérdeztek az említett kisebbségpolitikai rendszerváltásról. Hiszen 1989 óta – vallván, hogy a tudomány nem önmagáért van –, gyakorlati kisebbségpolitikai ügyekkel foglalkozom.

A falu szeretetét tükrözi-e, hogy budapesti otthonát vidékire váltotta és Isaszegre költözött?

Ez az elmúlt év fejleménye. Családi oka is volt e lépésnek, de emellett meggyőződésem: a főváros egyre kevésbé élhető. A környezeti ártalmak, az „állam az államban" mentalitás meglátszik az itt élő emberek fizikai és lelkiállapotán meg a vidéken élőkhöz való viszonyán. A jó levegőjű dombvidék és egy belső, budapesti kerület légszennyeződését összehasonlítva sem kétséges, miért jobb ott. Hű társammal, a szintén a honismereti mozgalomban, korábban Hajdú-Bihar megyében tevékenykedő Opre Máriával kezdtük meg közös életünket Isaszegen.

A rendszerváltozás hajnalán Pozsgay Imre államminiszter mellé került, ahol a Nemzetiségi Titkárság tagjaként szervezhette a Nemzetiségi Kollégium munkáját. Hogyan került Pozsgay mellé?

A honismereti mozgalomban jól cseng Pozsgay Imre neve, hisz az általa vezetett népfrontmozgalom tette lehetővé, hogy – az adott politikai körülmények között – a párton kívüli tisztességes emberek, tisztességes ügyekben mozoghassanak. Ilyen volt pl. az olvasómozgalom, vagy a honismereti mozgalom.

Én már ekkor az említett Gorkij Könyvtár után a Magyarságkutató Intézetben dolgoztam: kisebbségkutatással foglalkoztam. Informálisan megkerestek az 1989-ben felállított államminiszteri titkárságról, Pozsgay Imre környezetéből: nem volna-e kedvem a gyakorlatban hazai, illetve határon túli kisebbségekkel foglalkozni. Néhány nap gondolkodási idő után igent mondtam, mert nagy kihívásnak tartottam – a korábban kutatott Venczel József felfogása értelmében: a szolgálat lehetőségét – a társadalomtudomány áttevését a gyakorlatba. Rendkívüli történelmi pillanatot éltünk át, mint később kiderült, a rendszerváltozás évében. Egy személyben lehettem hónapokig a mostani Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, illetve a Határon Túli Magyarok Hivatalának az elődje. A tavaszi odakerülésem után fél évvel alakult ki a nemzetiségi titkárság, amelyet Tabajdi Csaba vezetett, illetve tanácsadó, javaslattevő testületként a Nemzetiségi Kollégium, ahol Antall Józseftől kezdve Pomogáts Béláig, jeles hazai és határon túli személyiségek voltak tagjai és alakítói a későbbi kisebbségpolitikának. Nem túlzás kisebbségpolitikai rendszerváltozásnak nevezni ezt az időszakot – az Úr különös áldása, hogy magam is részese lehettem „gyalogmunkásként" e történelmi folyamatnak.

Ön miért nem maradt ott a Miniszterelnöki Hivatalnál?

Ott maradtam, hisz a Magyar Köztársaság kikiáltása, illetve az első szabad választások után – a Miniszterelnöki Hivatal felügyelete alatt – megalakult az említett két új hivatal. Ezek közül Entz Géza, a Határon Túli Magyarok Hivatala kinevezett elnöke kért fel, hogy ott folytassam a munkát, mégpedig a délvidéki ügyek felelőseként.

1990-től 1996-ig a Bácska, Bánát, Drávaszög és a Muravidék, az egykori Jugoszlávia három – sőt Bosznia-Hercegovinával négy – köztársaságában élő magyarjaival foglalkozhattam, megszervezve és egy ideig vezetve is a délvidéki főosztályt. A legkeményebb háborús esztendőkben sokszor „lőport kellett szagolnunk", a frontvonal közelében járnunk, és tennünk, amit az adott körülmények között lehetett. Segély-célú utakat szerveztünk, segítséget nyújtottunk az ottani magyar önszerveződésben, sőt nemzetközi fórumok elé vitettük az ott élő magyarok problémáit. 1996-tól ismét Pozsgay Imre mellett

alakíthattam meg a Szent László Akadémia Kárpát-medencei régió tanszékét, amelyet vezetek mindmáig. Az Akadémia egyesületi formában működik Budapesten, felnőttoktatási intézményként, s bár egyetemek, főiskolák termeiben zajlottak előadássorozataink, eddig nem épülhetett be az oklevelet adó, akkreditált felsőoktatási intézmények sorába.

1998 végén kerültem vissza ismét az államigazgatásba. Kárpát-medencei szemléletemet és ismereteimet kamatoztathatom egy másik területen: a hazai nemzeti kisebbségek kulturális önazonosság-őrzése érdekében.

Hatodik éve dolgozik a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumában, ahol tizenkét magyarországi kisebbség ügyeit irányítja. Kérem, beszéljen erről a munkájáról!

A kisebbségi törvény tizenhárom nemzeti és etnikai kisebbségnek biztosít jogokat Magyarországon. Ezek közül a cigányság nem nemzeti, hanem etnikai kisebbség. Az ő ügyeikkel egy közülük kikerült kollégánk foglalkozik, én a többi nemzetiség ügyeit viszem.

Soroljon fel egyet-kettőt közülük!

Lélekszám szerint a legnagyobbak a németek, szlovákok, a horvátok és a románok. Majd csökkenő sorrendben eljutunk a ruszinokig és örményekig, akik 1000 körüli lélekszámban élnek közöttünk. Természetesen a statisztikák jóval kisebb lélekszámot mutatnak ki, mint, amit a becslések jeleznek. Ez történelmi gyökerű görcsökre vezethetők vissza. A németek a második világháború végi kitelepítések miatt, a szlovákok a nem éppen önkéntes lakosságcsere okán, az egykori délszláv nemzetiségek pedig a Tito-rendszer idején elszenvedett sérelmek miatt, nehezebben vallják be hovatartozásukat.

Ma is részt vesz a honismereti mozgalomban?

Igen, két évtizede folyamatosan. A honismereti mozgalom kisebbségi területén mindig határon túli és hazai kisebbségi ügyekkel foglalkoztam. Évekig működtettem a határon túli magyar honismereti munkabizottságot, még a Határon Túli Magyarok Hivatalban töltött időmben és segítségével. Sok éve tagja vagyok a Honismeret folyóirat szerkesztő bizottságának.

A budapesti Fasori Református Egyházközség égisze alatt, Kárpát-medencei Honismereti gyermektábort szerveztem, eddig négy alkalommal. Változó helyszínen, hét ország magyar gyermekeit érinti e csodálatos honismereti és hitéletbeli eredményeket is felmutató alkalom.

Eddig hol tartották a rendezvényeket?

A Fasori Egyháznak Tahitótfalun van konferencia telepe, ott tartottuk az első tábort. Ezt követte Szovátán, Erdélyben a második, majd Bácsfeketehegyen, a Délvidéken következett a harmadik, tavaly pedig Felvidéken, Élesmarton találkoztunk a fiatalokkal. 2004-ben Makón, jövőre – reményeink szerint –, a Drávaszögben folytatódik a sorozat.

A Magyar Kultúra Lovagja címre ajánlott javaslattevők megállapították: Ön egyike azon kutató, köztisztviselő és közéleti személyiségeknek, akik a határon túli magyarság és a hazai kisebbségek kultúrájáért a legtöbbet tették az elmúlt évtizedekben. Milyen gondolat, „ars poetica" irányította eddigi életútját?

Kisebbségben élni még a legtámogatottabb környezetben sem könnyű, a közösség számbelisége, csonka társadalomszerkezete, és intézményrendszere miatt. A Kárpát-medencében nemigen van olyan kisebbség, amelyik ne lenne hátrányos helyzetű. Ép erkölcsi érzékű ember, aki ha észleli ezt a hátrányt, előbb-utóbb szolidaritást kell, hogy érezzen irántuk. Családi indíttatásom, és különböző életkorokban ért impulzusaim alapján alakult ki bennem: erre érdemes feltenni egy életet. Ha ez hittel párosul, olyan szolgálatként foghatjuk fel, amely Istennek tetsző cselekedet. Remélem, nem volt hiábavaló az a sok munka és segítség, amit egyéneknek és közösségeknek nyújthattam. Engem soha nem az érdekelt, hogy az aktuális „felsőbbség" hogyan ítéli meg munkámat, hanem sokkal fontosabbnak tartottam, hogy a közvetlenül érintett emberek érezzék a gondoskodást és szeretetet, amellyel hozzájuk fordulok. A *Magyar Kultúra Lovagja* elismerést visszajelzésnek tartom. Tudják, számon tartják tevékenységemet, amelyben nem én vagyok fontos, hanem az Ügy.

Gyermekei követik-e önt?

Négy gyermek édesapja vagyok, s bár mi húgommal ketten voltunk, a nagycsalád számomra rokonszenves modell. Legnagyobb fiam, Dániel végzett közgazdász. Réka lányom kilencedik, Balázs fiam nyolcadikos tanuló a gödöllői Református Líceumban, Boróka lányom pedig az aszódi Csengey Gusztáv Általános Iskolában negyedik osztályos. Remélem, mindabból az erőfeszítésből, amit fontosnak érzek, átadhatok számukra valamit, de tudjuk, a mai környezet nem a legoptimálisabb arra, hogy a fiatalok a szülők nyomdokait kövessék. Elsődleges, hogy ők boldog, megelégedett emberek legyenek, és a maguk érdeklődési területén belül megtalálják számításaikat. A honismereti táborok hangulatát mindhárman megízlelhették. Azokon és az előttük is zajló, rokoni-baráti beszélgetések fültanújaként, akarva-akaratlan talán „beoltódtak" azzal a Kárpát-medencei gondolattal, amely véleményem szerint nem veszíti el létjogosultságát az európai csatlakozással sem.

Még egy alapelv, amit mindig szem előtt tartottam – munkámban és gyermekeim nevelésében is –, hogy nincs kétféle mérce. Tehát, amit mi a határon túl élő magyarjaink számára fontosnak tartunk, és jogosan küzdünk emberi-közösségi jogaik megszerzéséért, illetve megtartásáért, ugyane téren nem lehetünk szűkmarkúak a hazai kisebbségeink vonatkozásában sem, természetesen a sajátosságok figyelembe vételével.

Az írásokról

Könyvészeti adatok

A jelen kötetbe rendezett írások kisebb része első közlés, legtöbbjük – részben rövidítve – helyet kapott az elmúlt két évtized hazai, felvidéki, csehországi, délvidéki, drávaszögi, muravidéki és nyugati magyar sajtójában. A filológiai hűség kedvéért az alábbiakban közreadjuk az eredeti közlés(ek) bibliográfiai adatait.

TANULMÁNYOK, DOLGOZATOK

Magyarságkutatás régen és ma
Nyomtatásban nem közölt történeti áttekintés és vitairat.

Identitás és nemzet
Előadásként elhangzott Miskolcon, 1999. november 4-én, a Kráter Műhely Egyesület Polísz folyóirata és a Miskolci Egyetem Közép-Európa Tanszéke I. „Kárpát-medencei Keresztkötődések Konferenciáján". Közölte a Polísz 51. száma (2000. jan.–febr.), 16–20. pp.

A magyar művelődés kisebbségi színterei Kelet-Közép-Európában
Előadás Szolnokon, 1993. április 1-jén, a határainkon túli és magyarországi népfőiskolák vezetőinek szervezett népfőiskolai napokon. Nyomtatásban = Magyar Szemle, új folyam II., no. 7. (1993. júl.), 740–752. pp.

A román nacionalizmus jelenléte a történelemtanításban
E formában eddig nem közölt összefoglaló az ELTE Szociológiai Intézetében 1982-ben megvédett bölcsészdoktori disszertáció alapján. E témában még Nemzeti azonosságtudat a romániai és csehszlovákiai magyar történelemkönyvekben. In: (Kiss Gy. Cs. szerk.:) Magyarságkutatás 1987, Magyarságkutató Csoport, Bp., 1987., 189–211. pp., továbbá Tükörcserepek = Palócföld (Salgótarján), XXI. (1987), no. 2., 10–23. pp.

Venczel József emlékezete
Nyomtatásban = Honismeret, XVI. (1988), no. 6., 37–42. pp.

Etnikai folyamatok déli határaink mentén
Nyomtatásban magyarul = Magyar Szemle, új folyam II., no. 3. (1993. márc.), 308–312. pp. Angolul: Fronts and Frontiers. Ethnic processes along Hungary's southern borders = The Hungarian Observer (Bp.), Vol. 6, Number 5 (May 1993), 11–13. pp.

Sz. Kanyó Leona hazatérése
Nyomtatásban = Üzenet (Szabadka) XXV., no. 7–8. (1995. júl.–aug.), 404–415. pp. és Muratáj (Alsólendva) 1995., no. 1., 41–55. pp. továbbá in: Sz. Kanyó Leona: Hazatérés, Cnesa Kiadó, Kanizsa, 1995., 87–113. pp.

Az anyanyelvű hitélet, mint megtartó erő
Előadásként elhangzott 1990. december 14-én Budapesten, a Magyarságkutató Intézet és az újvidéki Hungarológiai Intézet „A jugoszláviai magyarság művelődéstörténete a két világháború között" c. konferenciáján.

Nyomtatásban = Honismeret XIX. (1991), no. 4., 76–79. pp. és VMDK Hírmondó (Ada) II., no. 24. (1991. aug. 16.), 4–5. pp.

Szétszóratásban
Nyomtatásban = Magyarság és Európa II. (1994), no. 2., 47–64. pp. és = Horvátországi Magyarság (Bp.) I., no 8. (1994. aug.), 1–6. pp., no. 9. (1994. szept.), 10–13. pp., no. 10. (1994. okt.), 6–7. pp. és no. 11. (1994. nov.), 3–6. pp.

Kisebbségek a nagyvárosban
A Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület 2000. június 1-jétől 4-éig, Szentgotthárdon rendezett, „Nemzetiségi iskolák – kétnyelvű oktatás" c. nemzetközi konferenciáján július 2-án tartott előadás szerkesztett változata. Nyomtatásban = Barátság VII., no. 6. (2000. dec. 15.) 3048–3050. pp. és magyarul, szlovénül, németül in: (Ruda G. szerk.:) Nemzetiségi iskolák – Kétnyelvű oktatás. Szentgott-hárdi konferencia 2000. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület – Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark, Pilisvörösvár – Graz, 2002, 180–193. pp., továbbá Minderheiten in der Großstadt: Ungarn in Ljubljana, Slowenen in Budapest. In: (Ruda, G. Hrsg.:) Minderheitenschulen – Zweisprachiger Unterricht. Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2003, 88–94. pp.

Kisebbségi többnyelvűség Magyarországon
Első közlés. L. erről még: Többnyelvűség a magyarországi iskolákban, különös tekintettel a nemzeti kisebbségek oktatásügyére = Társadalomkutatás 1990, no. 3–4., 64–80. pp. és in: (Hargitai József fel. szerk.:) Pedagógiai írások 1990, Vas Megyei Pedagógiai Intézet, Szombathely, 1991., 28–46. pp., továbbá (Kontra Miklós társszerzővel:) Hungary. In: (Nelde, Peter. H., verantw. Hrsg.:) Mehrsprachigkeitskonzepte in den Schulen Europas. Sociolinguistica 7. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1993, 135–142. pp.

Együtt élni – változó hőfokon
Nyomtatásban = Magyar Szemle, új folyam IV., no. 4. (1995. ápr.), 387–407. pp., továbbá in.: (Demeter Z. M. szerk.:) „Egy igaz történet, részletekben…" Cigány–magyar kapcsolatok határon innen és túl. Budapest Kőbányai Önkormányzat, Budapest, 1994, 230–245. pp.

Hazánk: Kelet-Közép-Európa
Nyomtatásban in: (Maróti I. – Székely A. B. szerk.:) „A nyelv ma néktek végső menedéktek…" Küzdelem a magyar nyelvért a három régióban. Anyanyelvápolók Szövetsége, Bp., 2002, 8–11. pp.
L. még ugyanerről: Interkulturális, interetnikus előadások a Szent László Akadémián = Polísz, no. 57. (2001. febr.–márc.), 24–26. pp.

KISEBBSÉGI ARCÉLEK

A társadalomkutató felelőssége. Gáll Ernő hetvenéves
Nyomtatásban = Élet és Tudomány, XLII., no. 14. (1987. ápr. 3.), 438–439. pp.

Életmű a hidak jegyében. In memoriam Pável Ágoston
Nyomtatásban: Életmű a „hídverés" jegyében. Pável Ágoston emlékére = Magyar Nemzet, XLIX., no. 202. (1986. aug. 28.), 4. p. L. erről még A Rábától a Muráig. Püski, Bp., 1992, 14–38. pp. és németül Avgust Pavel, der „Brücken-bauer" = Signal (Graz), Winter/zima, 2002/2003,

20–26. pp., továbbá magyarul, szlovénül, németül Pável Ágoston, a „hídépítő”. In: (Ruda G. szerk.:) Kisebbségi oktatás és gyermekirodalom. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egye-sület, Pilisvörösvár, 2003, 87–114. pp.

Szekeres László (1931–1997) halálára
Nyomtatásban = Honismeret XXVI. (1998) no. 2., 96–97. pp.

Az Atya
Laudációként elhangzott az andornaktályai Mocsáry-kúriában, 1996. október 23-án, Utasi Jenő Mocsáry-díjának átadásakor. Nyomtatásban: Utasi Jenő (Délvidék) laudációja = Napló (Újvidék), VII. no. 44. (1996. nov. 6.) és Orbis (Kanizsa), I. no. 3–4. (1996. dec.), 52. p., továbbá Világlap, I. no. 9 – II. no. 1. (1996. dec. – 1997. jan.) 71–72. pp.

Veszélyeztetett nyáj pásztora
Laudációként elhangzott Kalotaszentkirályon, 1997. Október 11-én, K. Kettős János Mocsáry-díjának átadásakor. Nyomtatásban = Horvátországi Magyarság (Eszék), IV., no. 11. (1997. nov.), 3–9. pp. és Harmadik Évezred (Bp.), 1997, próbaszám, 11–13. pp., továbbá A menekültek lelkésze = Kapu, 1997, no. 10., 42–43. pp.

A prófétálás értelméről – a XXI. század elején
Elhangzott az isaszegi református templomban, 2004. október 31-én, Banka Gabriella Babits-estjének bevezetőjeként. Megjelent = Aracs (Szabadka), V. no. 1. (2005. márc. 15.), 90–91. pp.

„A mit azért az Isten egybeszerkeszett…”
Elhangzott az isaszegi református templomban, 2005. Virágvasárnapja előestéjén, Antal Imre és Ágnes „Beszélgetések Istennel” c. előadásának bevezetőjeként.

Orvos a közélet sűrűjében
Laudációként elhangzott a szabadkai régi városháza dísztermében, 1998. november 7-én, dr. Gubás Jenő Mocsáry-díjának átadásakor. Nyomtatásban = Kétnyelvűség (Szada) V. (1998), no. 4., 62–64. pp.

Sorskérdések doktora
Elhangzott 1999. október 23-án, a kárpátaljai Nagyszőlős ferences karitatív központjában, Dr. Burány Béla Mocsáry-díjának laudációjaként. Nyomtatásban = Orbis (Kanizsa), V. (2000), no. 1–2. 48–49. pp.

A csepp a tengerért
Laudációként elhangzott Kolozsvárt, a Báthory István Elméleti Líceum dísztermében, 2000. október 21-én, Béres Károly Mocsáry-díjának átadása alkalmából. Nyomtatásban In: Református Évkönyv 2001, Jugoszláviai Református Keresztyén Egyház, Feketics, 2000, 109–115. pp. és = Magyar Református Nevelés, I. (2000), no. 9., 13–14. pp.

„…Legyek a szél, mely hordja a magot…”
Elhangzott a székelyföldi Szentegy-házán, a Mocsáry-díj átadásakor, msgr. Tietze Jenő laudációjaként, 2001. október 13-án. Nyomtatásban = Aracs (Szabadka), I., no. 2. (2001. nov. 20.), 73–74. pp.

Kézszorítás az őrtállóknak
Elhangzott laudációként 2002. november 9-én, a Magyar Kultúra Alapítvány budavári székházában, Keresztes Árpád és Keresztesné Koloszár Irma Mocsáry-díjának átadásakor. Nyomtatásban = Új Magyar Képes Újság (Eszék)

„Végvidéken, végveszélyben"
Elhangzott 2003. november 8-án, Gyulafehérvárott, a Majláth Gusztáv Szemináriumi Líceumban, Ft. Koncz Tibor Mocsáry-díjának laudációjaként.
Megjelent = Aracs (Szabadka), III., no. 4. (2003. okt. 23.), 97–98. pp.

Lélekmadár a Küküllő mentéről
Elhangzott 1999. június 21-én, Budapesten, az Országos Széchényi Könyvtárban rendezett Sándor János-kiállítás megnyitójaként. Nyomtatásban = Nyugati Magyarság, XVII., no. 10. (1999. okt.) 10. p.

Szivárványhíd alatt
Elhangzott 2002. október 25-én a dabasgyóni Halász-Móricz Kúriában, Gálfy-Bódi Tamás kiállításának megnyitójaként. Nyomtatásban = Aracs (Szabadka), III., no. 1. (2003. febr. 20.), 78–79. pp.

Elismerés a szórvány szolgálatáért
Elhangzott 2003. április 10-én, a Magyar Kultúra Alapítvány budavári székházában, Kabók István Csengey Dénes Különdíjának átadása alkalmából. Nyomtatásban = Polísz, no. 71. (2003. jún. –júl.), 10–12. pp.

TÖPRENGÉSEK, REFLEXIÓK

Gondolatok Kárpát-medencei kisebbségpolitikánkról
Készült a Püski Kiadó és Alapítvány, valamint a Szárszói Baráti Kör 1993. augusztus 23–29. között megrendezett szárszói táboron való hozzászólásként. Nyomtatásban in: Szárszó '93. Az 1993. évi szárszói tábor előadás- és megbeszélés-sorozata. Püski, Bp., 1993., 232–237. pp.

A hazai nemzettudat zavarairól. Magyar–magyar kapcsolatok a lelkekben és az agyakban
Nyomtatásban = Demokrata, IV., no. 33. (1997. aug. 14.), 24–26. pp.

Nemzetiségek a történelmi Magyarországon
Nyomtatásban = Tudomány, I., no. 3. (1985. nov.), 54–56. pp.

Egy új dimenzió: kisebbség és gazdaság
Korreferátumként elhangzott németül 1991. május 9-én, Keszthelyen, a „Nationalitätenprobleme in Mittel-, Ost- und Südosteuropa nach 1945" c. nemzetközi konferencián. Nyomtatásban magyarul = (Szabad Földműves) Újság (Pozsony), I. no. 71. (1991. május 14.) és Mécsvilág = Magyar Nemzet, LIV., no. 110. (1991. május 13.), 5. p. Németül: Eine neue Dimension: Minderheit und Wirtschaft = Stadium (Bp.), IV., no. 3. (1991. Herbst), 18–20. pp.

Anyáink s a szép szó ünnepe
Elhangzott Erdőkertesen, 1997. május 2-án, a VII. „Anyám fekete rózsa" Vers- és Prózamondó Találkozó megnyitó beszédeként. Nyomtatásban = Honismeret, XXV., no. 6. (1997. dec.), 83–84. pp.

Eszméltető örökség. Venczel Józsefről és a művészet értelméről, egy kiállítás ürügyén
Elhangzott 1997. június 7-én, Hevesen, a Venczel József halálának 25. évfordulójára rendezett képzőművészeti kiállítás megnyitójaként. Nyomtatásban = Erdélyi Magyarság, VIII., no. 31. (1997. júl.–aug.–szept.), 33–34. pp. és Horvátországi Magyarság (Eszék), IV., no. 10. (1997. okt.), 6–10. pp.

Hont lelni a hazában
Ünnepi szónoklat a rév-komáromi megemlékezésen, 1991. március 15-én. Nyomtatásban = A Széchenyi Társaság Füzetei (Bp.), I., no. 2. 44–47. pp. és Rákóczi Hírvivő (Bp.), II. (1991) no. 2–3. 28–29. pp.

Műemlék templomok a Felvidéken
Megnyitóként elhangzott az érsekújvári CSEMADOK-székházban, 2001. szeptember 21-én, Ruda Gábor „Gömöri középkori templomok" c. fotókiállításán.
E formában még nem jelent meg. Rövidített változatban l. Gömöri középkori templomok. Ruda Gábor kiállítása = Református Lapja, XLV., no. 46. (2001. nov. 18.), 4. p.

Az „Erdély története" romániai visszhangja
Nyomtatásban =ef-lapok (Bp.), 1987, no. 8–9., 77–79. pp.

Civil kurázsi Erdélyben
Megjelent = Nyugati Magyarság (Bp. – Torontó), XVI., no. 9. (1998. szept.), 6. p.

Kopjafa a határon túlról
Közölve = Várnegyed (Bp.), III., no. 19. (1998. okt. 23.), 11. p.

Kiss Ernő honvédtábornok példája
Elhangzott 1999. október 6-án Nagybecskereken, a Petőfi Sándor Művelődési Egyesület székházában, az aradi vértanukra való ünnepi megemlékezés részeként. Nyomtatásban = Barátság, VI., no. 6. (1999. nov. 15.), 2620. p. és Erdélyi Örmény Gyökerek Füzetek, III., no. 33. (1999. nov.), 12–13. pp.

Etnikai folyamatok, autonómia, nemzetiségpolitika
Megjelent = Üzenet (Szabadka), XVIII., no. 10. (1988. okt.), 753–755. pp.

Néprajzi bemutatóhelyek Bácstopolyán
Közölve = Honismeret, XVII., no. 6. (1989. dec.), 79–80. pp.

A diófaültető dicsérete
Elhangzott 1992. december 12-én, a budapesti Néprajzi Múzeum dísztermében, Horváth Károly Átimennék a Murán… c. népdalgyűjteményének ünnepélyes bemutatóján. Nyomtatásban = Murataj (Alsólendva), 1992, no. 1–2., 75–76. pp.

Műkedvelés – megmaradás
E formában első közlés. Rövidítve: Előszó in: Varga Sándor: A szlovéniai magyarok műkedvelő tevékenysége 1920–1970. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Alsólendva, 1995, 7. p.

Új magyar szamizdat
Honőrző címen = Nyugati Magyarság (Bp. – Torontó) XVI. no. 1–2. (1998. jan.–febr.), 12. p.

Délvidéki sors – képben, szoborban
Elhangzott 1996. június 28-án, a stuttgarti Magyar Kulturális központban, a „Véraláfutás" c. képzőművészeti kiállítás megnyitó beszédeként.
Nyomtatásban = Barátság, III., no. 4. (1996. szept. 15.), 1434. p.

„Ökumenikus szellemben tudunk dolgozni…" Magyar iskola Bajorországban
Nyomtatásban = Confessio, XXII. (1998), no. 1., 108–110. pp. Ld. még erről: Iskola a világban = Barátság, V., no. 3. (1998. jún. 15.), 2148–2149. pp.

Lappsors – testvérsors
Nyomtatásban = (Szabad Földműves) Újság (Pozsony), I., no. 97. (1991. június 13.), 5. p. és Mécsvilág = Magyar Nemzet, LIV., no. 138. (1991. jún. 14.), 5. p.

Lokalitás a globalitásban
Nyomtatásban „Lokális világok" címmel = Honismeret XXXII., no. 6. (2004. dec.), 113–114. pp.

INTERJÚK

A nemzeti érdekérvényesítésért és összefogásért. Beszélgetés Pozsgay Imre professzorral
Megjelent = Harmadik Évezred (Bp.), 1997, próbaszám, 3–5. pp.

„Csehszlovákiában élő magyar történészként határozom meg önmagam". Püspöki Nagy Péterrel beszélget Székely András Bertalan
Teljes terjedelmében első közlés. Rövidítve: „Csehszlovákiában élő magyar történész vagyok". Püspöki Nagy Péterrel beszélget Székely András Bertalan = Honismeret, XVII. (1989), no. 3., 35–43. pp.

Kötődni a hazához. Beszélgetés Halász Péterrel
Nyomtatásban: Honismeret és honi történelem = Közös Út – Kethano Drom (Bp.), VI. (1998), no. 1., 9–10. pp.

Ahol az érték a mérték. Beszélgetés Skultéty Csabával
Nyomtatásban = Magyar Szemle, új folyam VII., no. 9–10. (1998. okt.), 82–98. pp. és in: Skultéty Csaba: A Szabad Európa Rádiótól az Ung partjáig. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia, Bp., 2000, 13–28. pp.

Olvasás és társadalom. Nagy Attilával beszélget Székely András Bertalan
Megjelent: Az olvasási szokások változásai. Nagy Attila olvasáskutatóval beszélget Székely András Bertalan = Honismeret, XXVII. (1999), no. 2., 86–90. pp.

Nemzetek és nemzeti kisebbségek. Székely András Bertalannal beszélget Morvay Péter
Magyarul = Irodalmi Szemle (Pozsony), XXXIII., no. 4. (1990. ápr.), 389–393. pp. Csehül: Madarská národnostni politika. Rozhovor s Andrásem Székelyem = Respekt (Praha), I., (25. 4. – 1. 5. 1990.). 9. p.

„A rossz lelkiismeret lázadása" – győztesek és legyőzöttek. Dr. Székely András Bertalannal beszélget Dezső János
Megjelent = Képes Ifjúság (Újvidék), XLVI., no. 1983. (1991. ápr. 3.), 8–9. pp. és no. 1984. (1991. ápr. 10.)

Küzdelem nélkül nem megy
Nyomtatásban = Nyugati Magyarság XXII., no. 11. (2004. nov.), 7. p.

UTÓSZÓ HELYETT

Kisebbség és kultúra
Nyomtatásban = Honismeret, XXXII. (2004), no. 2. 68–73. pp.

Zusammenfassung

Dr. SZÉKELY András Bertalan: **Grenzmembrane.** Interethnische Flussdiagramme und Schnappschüsse aus dem Karpatenbecken

Der bekannte Minderheitenforscher und die öffentliche Person hat seinen neuen Band aus Publikationen von fast zwei Jahrzehnteln zusammengestellt. Von der Gattung, vom Thema und vom Umfang des geographischen Raums sowie von den behandelten Wissenschaften her ist das Buch vielfältig. Wir finden in ihm nationstheoretische, geschichtliche, bildungssoziologische, demographische, literaturgeschichtliche Studien und Aufsätze, Konferenzvorlesungen, Würdigungen bei Auszeichnungen von Persönlichkeiten der Minderheiten, Jubiläumsnekrologe, Reden bei Ausstellungseröffnungen und Feierlichkeiten, Gedanken über öffentliche Angelegenheiten, Buchrezensionen sowie Interviews mit Fachleuten in Ungarn und über die Grenze. Die Schriften werden einerseits wegen des gemeinsamen Themas – das Karpatenbecken – bzw. im weiteren Sinne – der ostmitteleuropäische Raum – zusammengebunden, andererseits wegen des Ansporns für die Aufdeckung der Verhältnisse der hier lebenden ungarischen und nichtungarischen Minderheiten sowie des Bewusstseins der moralischen Verantwortlichkeit für die Bewahrung dieser Minderheiten.

Im ersten Teil des Buchs legt der Autor über die Ergebnisse der ab der ersten Hälfte der 80er Jahre als Bildungssoziologe individuell und kollektiv betriebenen Geschichts- und Gegenwartforschung für Minderheiten Rechenschaft ab. Diese Abhandlungen berühren die Theorie des nationalen Bewusstseins, die Wissenschaftsgeschichte der Hungarologie, den Geschichtsunterricht in Rumänien, die ethnischen Folgen des Bürgerkrieges im ehemaligen Jugoslawien und das Verhältnis zwischen Religion und Gemeinschaft. Wir können die Charakteristika zweier Diasporen erkennen: Ungarn in der slowenischen und Slowenen in der ungarischen Hauptstadt, den wechselvollen Lebensweg von József Venczel aus Siebenbürgen und der Dichterin-Journalistin Leona Szalkay Kanyó aus dem ehemaligen Südungarn[1] sowie die Chancen des sprachlich-kulturellen Pluralismus in Ungarn. In einer umfangreichen Studie geht es um das Roma–Ungarn-Zusammenleben in der Region und um die Tätigkeit des Autors auf dem Lehrstuhl für die Karpatenbecken-Region (als dessen Leiter) an der Sankt Ladislaw Akademie.

Im zweiten Kapitel befinden sich Portraits der Persönlichkeiten der Minderheiten aus den Nachbarländern und aus Ungarn, die mit ihrer Tätigkeit in der Vergangenheit oder der Gegenwart der geistigen und/oder physikalischen Bewahrung ihrer Gemein-schaft gedient haben oder dienen. Unter diesen Persönlichkeiten sind Philosophen und Soziologen (z. B. Ernő Gáll), Künstler (Ágnes und Imre Antal, János Sándor, Tamás Gálfy-Bódi) aus Siebenbürgen, der Ungarnslowene Polihistor (Avgust Pavel), der ungarische Journalist (László Roxin), Pastoren aus dem ehemaligen Südungarn und aus dem Drauwinkel (Károly Béres, Jenő Utasi, János K. Kettős, Tibor Koncz, Jenő Tietze), Ärzte

[1] Südungarn bestand aus der Grenzmark Banat, aus Batscka und Branau.

(Jenő Gubás, Béla Burány), Lehrer (Árpád und Irma Keresztes, István Kabók), eine Schauspielerin (Gabriella Banka)und ein Archäologe-Museologe (László Szekeres).

Die nächste Einheit bezieht zu den Fragen der Störungen des Nationsbewusstseins, der Minderheitenpolitik, Bewahrung des Kulturerbes der nationalen Minderheiten, Selbstorganisierung und dem Unterricht der Minderheiten Stellung.

Im Abschlusskapitel bringt der Autor einerseits Interviews mit namhaften Politologen, Ethnographen, Sprachsoziologen (Imre Pozsgay, Péter Halász, Attila Nagy), Historikern aus dem ungarischen Oberland (Péter Püspöki Nagy), aus dem Westen zurückgewanderten Journalisten-Kunstwerksammlern (Csaba Skultéty). Andererseits können wir zwei – in Bratislava, Prag und in Neusatz (serbisch Novi Sad) erschienene – Interviews mit dem Autor lesen, aus denen die Ereignisse des minderheitenpolitischen Systemwechsels deutlich werden, in dem er aktiv Teilnehmer war.

Der kleinere Teil der Schriften ist eine Ersterscheinung, das Gros ist zuerst in Zeitschriften und Blättern in Ungarn, im ungarischen Oberland, Tschechien, Siebenbürgen, Banat, Batschka, Branau, Kroatien, Slowenien und im Westen erschienen. Der Band wird mit einer fundierten Bibliographie abgeschlossen.

Aus den Mozaiksteinen der Studien, Artikel und Reden wird – infolge der bewussten Redaktionsarbeit – ein einheitliches und (wie der Autor hofft) ein authentisches Bild über die laufenden Prozesse in den durch Grenzen zerschnittenen ungarischen und nicht-ungarischen Nationsteilen des Karpatenbeckens umrissen.

Übersetzung: Ruda Gábor

Székely András Bertalan egyike azon kevés magyarországi szakembereknek, akik egyaránt otthonosan mozognak úgy a határainkon kívül rekedt magyarság, mint az országon belül élő, nemzeti és etnikai kisebbségek kérdéseiben. Mostani könyvének fő értéke, hogy együtt láttatja a Kárpát-medence magyar és nem magyar kisebbségeinek gondjait, alkalmat adva ezáltal az olvasónak a hasonlóságok és különbözőségek összevetésére.

A kötet műfajilag változatos: szociológiai és történeti, társadalomlélektani és irodalmi tanulmányok, előadások, ünnepi megemlékezések, jeles kisebbségi személyiségek kitüntetésekor elmondott laudációk, a térség kisebbségi vonatkozású eseményeivel kapcsolatos reflexiók és interjúk sorjáznak egymás után, mintegy mozaikszerűen kirajzolva az elmúlt negyed század fontos momentumait e közösségek életében.

Az írások egy része első közlés, most olvasható először nyomtatásban, zömük azonban különböző hazai, csehországi, felvidéki, erdélyi, délvidéki, drávaszögi, muravidéki és nyugati magyar orgánumokban már napvilágot látott. Ami összeköti őket, az egységes szemlélet, miszerint – a kétségkívül meglévő hátrányok ellenére – a kisebbségi léthelyzet kigyöngyözhet olyan megőrzendő, kulturális értékeket, amelyek érdemesek mind a határon túli anyanemzet, mint az államalkotó többség figyelmére. Elveti a kettős mérce alkalmazását, ezáltal a máig „rizikófaktor"-na k számító kisebbség–többség viszonyban az etikai következetességet állítja elénk követendő példaként.

A szerző – aki egyben a Szent László Akadémia Kárpát-medencei Régió Tanszékének vezetője is – új kötete megjelenésével hozzájárul az itt élő népek múltjának, jelenének a megismertetéséhez, közösségi önismeretük fehér foltjainak az eltüntetéséhez.

Hornyik Miklós

Dr. Székely András Bertalan
saját, társszerzőkkel írt,
illetve szerkesztett kötetei

A közép-kelet-európaiság eszméje a magyar tudományban, közgondolkodásban és közművelődésben Bp., 1984. Népművelési Intézet. 61 p.

(Joó Rudolf bevezető tanulmányával:) Anyanyelv és közösségi tudat a nemzetiségi középiskolákban. Bp., 1986. Művelődéskutató Intézet–Állami Gorkij Könyvtár. 196 p.

(Francek Mukič-csal közösen:) Két nép hű fia. Beszélgetések Pável Ágostonról. – Zvesti sin dveh narodov. Pogovori o Avgustu Pavlu. Bp.–Szombathely, 1986. Állami Gorkij Könyvtár–Vas Megyei Tanács. 112 + 114 p.

(Arday Lajos–Joó Rudolf–Tarján G. Gábor szerk.:) Magyarok és szlovének. Együttélésük és együttműködésük a jugoszláv–magyar határ mentén. Bp., 1987. Állami Gorkij Könyvtár. 500–542., 582–598. pp.

(Arday Lajos–Devetak, Silvo–Joó Rudolf szerk.:) Madžari in Slovenci. Sodelovanje in soočitje ob jugoslovansko-madžarski meji. Ljubljana (YU–SLO), 1987. Inštitut za narodnostna vprašanja. 501–537., 573–586. pp.

Venczel József: Erdélyi föld – erdélyi társadalom. Bp., 1988. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 272 p. (Válogatás, sajtó alá rendezés, bevezető tanulmány.)

„... ezért mind küzdeni kell". Életút a szlovéniai magyarság szolgálatában. Szombathely, 1990. Vas Megyei Pedagógiai Intézet. 164 p. (Interjúkötet Varga Sándor szlovéniai magyar politikussal.)

Illyés Gyula Új Látóhatára. Budapest–München, 1990. Bethlen Gábor Könyvkiadó–Új Látóhatár. 256 p. (Sorozatszerkesztés, előszó.)

A Rábától a Muráig. Nemzetiségek egy határ két oldalán. Bp., 1992. Püski Kiadó kft. 196 p.

Legeza László–Szacsvay Péter: Bácska és a Bánság. Budapest, 1992. Officina Nova. (Lektorálás.)

Venczel József: Misztérium-játék. Heves, 1993. Heves Város Önkormányzata. 124 p. (Sajtó alá rendezés, záró tanulmány.)

Venczel József: A falumunka útján. Székelyudvarhely (RO)–Bp., 1993. Orbán Balázs Közművelődési Egyesület–Magyar Művelődési Intézet–Magyar Népfőiskolai Társaság. 285 p. (Válogatás, szerkesztés, záró tanulmány.)

Od Rabe do Mure. Narodnosti na obeh straneh meje. Monošter (Szentgotthárd), 1994. Zveza Slovencev na Madžarskem. 290 p.

Sz. Kanyó Leona: Hazatérés. Kanizsa (YU), 1995. Cnesa Kiadó. 118 p. (Válogatás, szerkesztés, utószó.)

Barométer. Az ex-YU magyar közérzeti irodalom antológiája. Szabadka–Zenta–Tóthfalu (YU), 1997. Bim-bam –Thurzó Lajos Közművelődési Központ–Logos Grafikai Műhely. 351 p. (Válogatás, szerkesztés, előszó.)

(Báthory Zoltán–Falus Iván főszerk.:) Pedagógiai lexikon I–II. Budapest, 1997. Keraban Könyvkiadó. (Segédszerkesztés, szócikkek írása.)

(Egyed Ákos–Somai József szerk.:) Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából. Kolozsvár (RO), 2001. Romániai Magyar Közgazdász Társaság. (Társszerző.)

„... a nyelv ma néktek végső menedéktek...". Küzdelem a magyar nyelvért a három régióban. Budapest, 2002. Anyanyelvápolók Szövetsége. 207 p. (Társszerző, társszerkesztő.)

Kárpát-medencei keresztkötődések – konferenciakötet. Pomáz, 2004. Kráter Műhely Egyesület, 474 p. (Szerkesztés, előszó, társszerző.)

(Nagy Dezső szerk.:) Együttélés Európában I. Kulturális kapcsolatok – nemzetiségek az ezredforduló küszöbén. Budapest, 2005. Magyar Művelődési Intézet (Szaklektorálás – megjelenés alatt.)

Sz. Kanyó Leona: A Tiszától az Adriáig. Pilisvörösvár, 2005. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület. (Válogatás, szerkesztés, utószó – megjelenés alatt.)